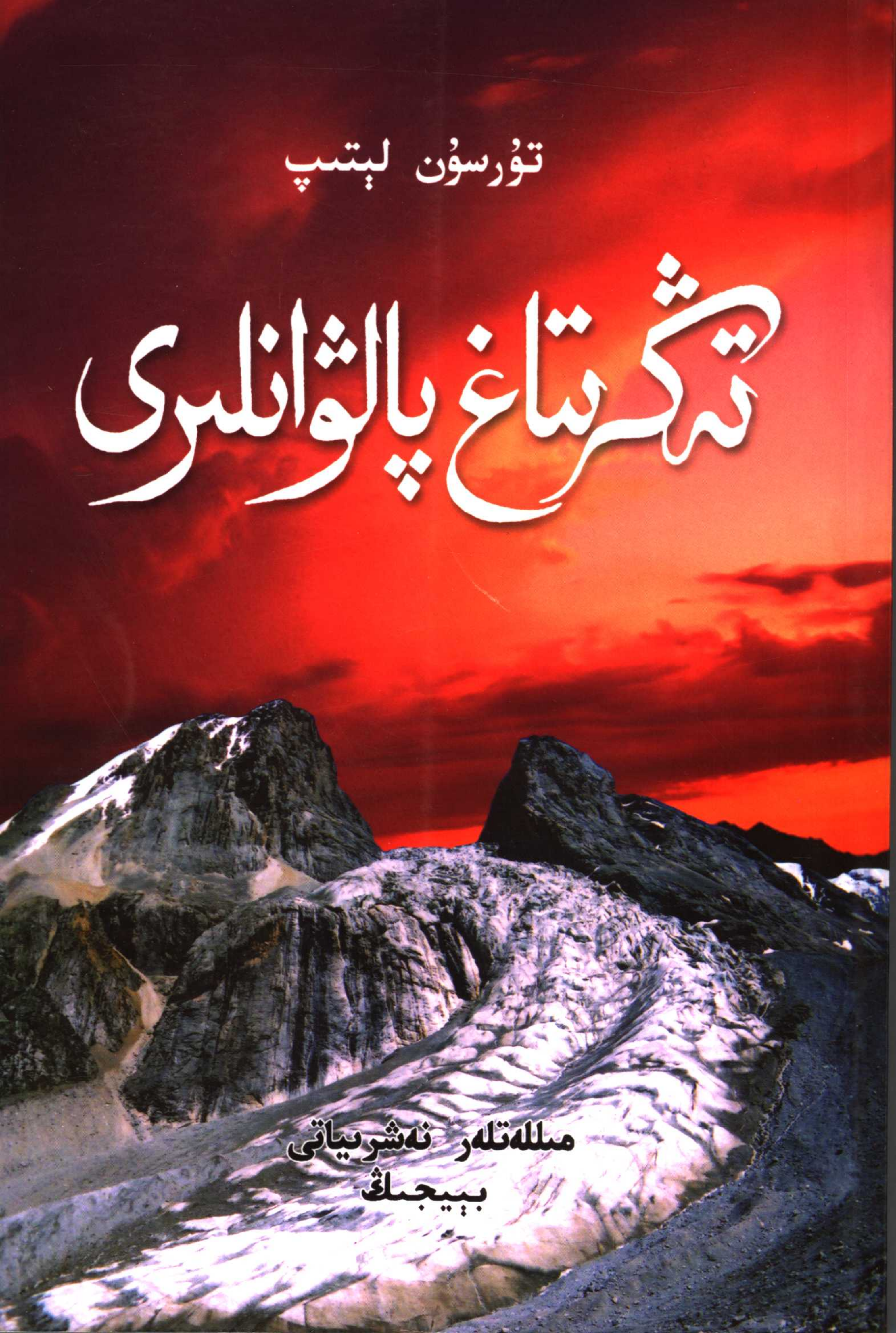

تۇرسۇن لېتىپ

تەڭرىتاغ پالۋانلىرى

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

ISBN 7-105-07769-7

9 787105 077694 >

ISNB 7-105-07769-7/I · 1699

民(维251)　　定价：22.00元

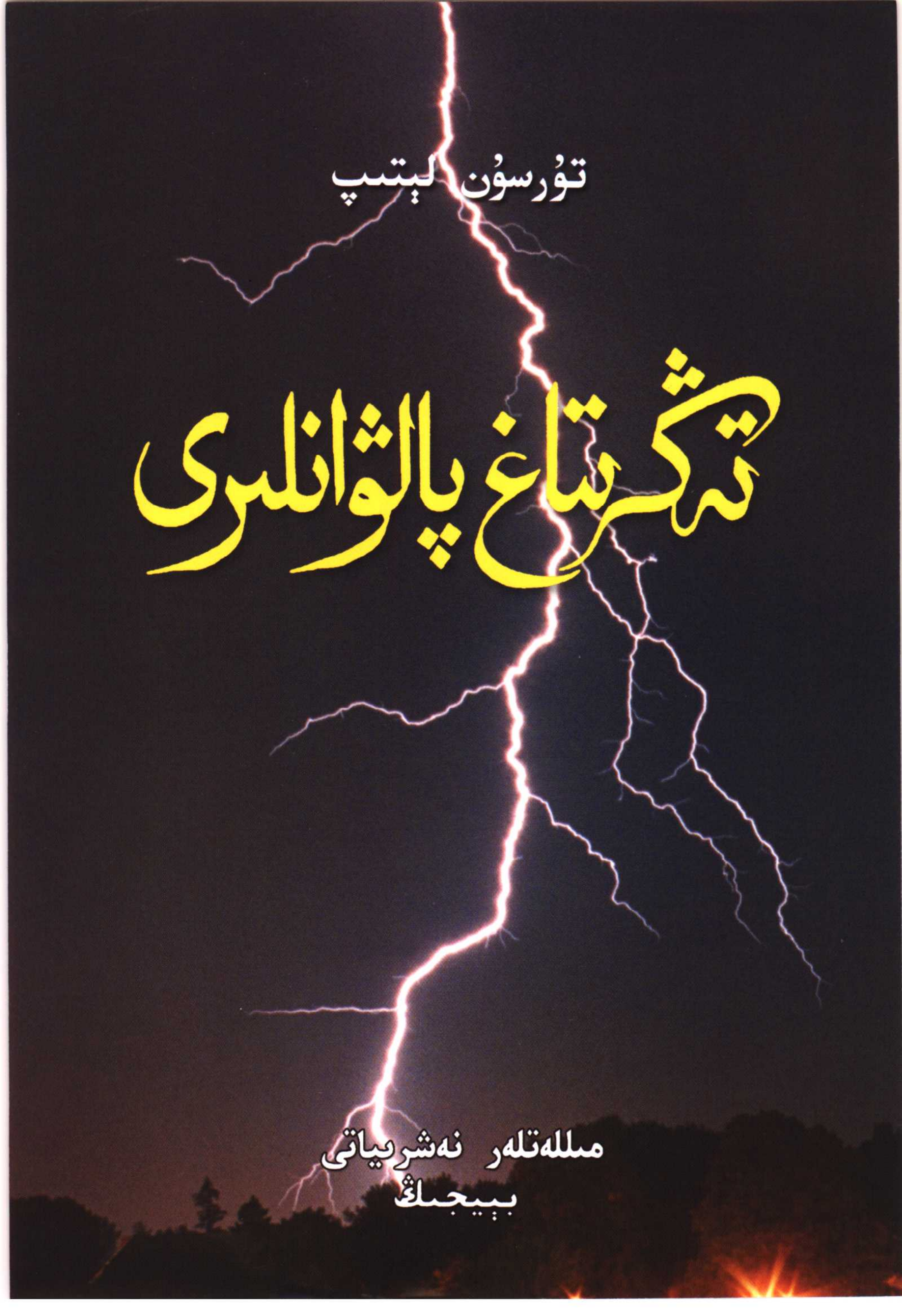

تۇرسۇن لېتىپ

تەڭرىتاغ پالۋانلىرى

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

图书在版编目(CIP)数据

天山勇士/土尔逊·力提甫著. 一北京：民族出版社，2006.6

ISBN 7-105-07769-7

Ⅰ.天… Ⅱ.土… Ⅲ.长篇小说一中国一当代一维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2006)第 063084 号

出版发行: 民族出版社 http://www.e56.com.cn

社 址: 北京市和平里北街 14 号 邮编: 100013

电 话: 010-64290862 (维文室)

印 刷: 北京艺辉印刷有限公司

版 次: 2006 年 6 月第 1 版 2006 年 6 月北京第 1 次印刷

开 本: 850 毫米×1168 毫米

印 张：13.875

印 数: 0001-3000 册

定 价: 22.00 元

تەكلىپلىك تەھرىر : راخمان مامۇت
مەسئۇل مۇھەررىر : ياقۇپ مۇھەممەتروزى
مەسئۇل كوررېكتور : مەلىكە ئابدۇقادىر

تۇرسۇن لېتىپ

تەڭرىتاغ پالۋانلىرى

(رومان)

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى :100013، تېلېفون نومۇرى : 64290862 _ 010
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ يىڭخۇي باسما چەكلىك شىركىتى
نەشرى : 2006 ـ يىل 6 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2006 ـ يىل 6 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 850×1168م م 32كەسلەم
باسما تاۋىقى : 13.875
سانى : 0001 _ 3000
باھاسى : 22.00 يۈەن

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1
بىرىنچى باب ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگ........................ 9
ئىككىنچى باب ئۇچقۇنلار.. 34
ئۈچىنچى باب غەزەپ بورىنى 67
تۆتىنچى باب گۈمبەزدىكى يانغىن.. 81
بەشىنچى باب گۈزەل ئاغىچا.. 107
ئالتىنچى باب قەست.. 141
يەتتىنچى باب تۆگە بويۇندىكى جەڭ.. 186
سەككىزىنچى باب مەھمۇد پو.. 217
توققۇزىنچى باب ئاخىرقى نۇسرەت.. 258
ئونىنچى باب شادلىق كۈلكىلەر.. 296
ئون بىرىنچى باب شىبە ئاپپاق.. 348
ئون ئىككىنچى باب نىدا.. 395
خاتىمە 436

مۇقەددىمە

ھەسرەتلىك چىرقىراق ئاۋاز ئەمدىلا چوڭ كۆرەدىن كېلىپ ئۆھ دەپ ياتقان ئىبراھىم يۈزبېگىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇۋەتتى. ئۇ چوڭ كۆرەدىكى ۋاڭ خولۇ[1] ئالۋىنىغا كەتكەن يېزىلىقلىرىغا ئوزۇقلۇق ئېلىش ئۈچۈن كەلگەنىدى. يېزىدا پەقەت قىزلار، بوۋاي ـ مومايلار، ئۆز ئورنىدا ئوغلى ئوبۇل ئەللا قالغانىدى، بۇ چىرقىراق ئاۋازنى ئوبۇل ئەلا تونىدى:

— دادا، بۇ گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاۋازىغۇ، نېمە بولغاندۇ ئۇنىڭغا؟!

ئۇلار ئاۋاز چىققان ھويلىغا يۈگۈرۈپ كىرىشتى. ئىككى چېرىك توختاخۇننى باغلاۋاتاتتى، ئون بىر ياشلار چامىسىدىكى ئورۇق، زىلۋا بىر قىز توختاخۇن بىلەن چېرىكلەر ئوتتۇرىسىدا تۇرۇۋېلىپ چىرقىرايتتى:

— دادامنى قويۇۋېتىڭلار، دادامنى!

بىر يايى قىزنىڭ ئۇزۇن ئىككى ئۆرۈم چېچىدىن تارتتى. ئوبۇل:

— گۈزەل ئاغىچىغا تېگىشمە، تارت قولۇڭنى! — دەپ ئۇلارغا قاراپ ئېتىلدى.

كۈچلۈك بىر قول ئوبۇل ئەلانىڭ بىلىكىدىن كاپ قىلىپ تۇتۇۋالدى. ئوبۇل ئەلا يۇلقۇندى، تېپىرلىدى.

— ئوغلۇم، ئالدىرىما، ئۇلار بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن! — ئىبراھىم شۇنداق دەپ ئوغلىنى تىنچلاندۇرۇپ، يايىغا:

— دارىن، قىزنىڭ چېچىنى قويۇۋەت، ئۇنىڭ چېچىدا سېنى چاقىدىغان ھەرە بار، — دېدى.

يايى چۆچۈپ قىزنىڭ چېچىنى قويۇۋەتتى. ئىبراھىم قىزنى بىر چەتكە تارتىپ پىچىرلىدى:

— قىزىم، بۇ خۇمسىلارغا تەڭ كېلەلمەيسەن، ئوبۇل ئىككىڭلار

---

[1] ۋاڭ خولۇ — 1766 ـ يىلى كۆرە قەلئەسىنىڭ جەنۇبىغا، ئىلى دەرياسىنىڭ كۆرەگە يانداش شىمالىي قىرغىقىغا كۆك كاھىشتىن سېلىنغان، سالاسۇنلىرى قىزىل سىرلانغان ئېگىز راۋاق، 1933 ـ يىلى يۈز بەرگەن چوڭ سۇ ئاپىتىدە ۋەيران بولغان. ۋاڭ خولۇ ئالۋىنى مۇشۇ راۋاقنى ۋە سۇ ئىلاھى بۇتخانىسىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن خەلققە سېلىنغان ئالۋان بولۇپ، 1859 ـ يىلى خوجېك دامبىسىنى سۇ ئېلىپ كەتكەنگە قەدەر 52 يىل داۋاملاشقان. ۋاڭ خولۇ ناخشىسىمۇ ئەنە شۇ مۇشەققەتلىك يىللارنىڭ يالدامىسى.

بىزنىڭ ئۆيگە چىقىپ تۇرۇڭلار، مەن بۇلارغا ياخشى گەپ قىلىپ داداڭنى قۇتقۇزۇشنىڭ ئامالىنى قىلىمەن!

ئوبۇل ئەلا قىزنى يېتىلەپ ئاچىقىپ كەتتى.

— مىڭ دارىن، — دېدى ئىبراھىم يايىغا يۈزلىنىپ، — بۇ قېرىپ قالغان ئادەم، يالغۇز ئاشۇ بىرلا قىزى بار، سەن بۇ بوۋاينى ئېپ كەتسەڭ قىز ئاچلىقتىن ئۆلىدۇ، قويۇۋەتكىن.

— ھەي، يۈز بېگى، — دېدى مىڭ يايى ئىبراھىمغا دوق قىلىپ، — سەن جياڭجۈننىڭ توختى ئاتلىق ئادەمنى دەرياغا تاشلا، دەريانىڭ سۈيى توختايدۇ، كۆرە ئامان قالىدۇ، دېگەن پەرمانىنى بىلمەمدۇ؟ مەن شۇ پەرماننى بەجا كەلتۈرىدۇ!

كەلكۈن كېلىپ ئىلى دەرياسى چوڭ كۆرەنى بېسىپ كېتىش خەۋپى بولغاندا، چاڭ جياڭجۈن ئىلى خەلقىگە ئالۋان سالىدۇ. شۇنىڭغا ئاساسەن پۈتۈن ئەركەك زاتى چوڭ كۆرەگە كېلىپ شاخ - شۇمبا، تاش، ياغاچلار بىلەن تاشقىننى توسىماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن توسيالمايدۇ. شۇ چاغدا چوڭ كۆرەنىڭ مىڭبېگى نۇر بەگ چاڭ جياڭجۈنگە مۇنداق مەسلىھەت بېرىدۇ:

— ئەي، ئىلى دىيارىنىڭ پاسىبانى جياڭجۈن ئالىيلىرى، بۇنداق ئۇسۇل بىلەن تاشقىننى توسۇپ بولماس، باشقا ئۇسۇل باركى، ئۇنى قوللانسىلا دەريا تاشقىنى دەرھال توختايدۇ.

— قېنى ئېيتىڭ، قانداق چارە ئۇ؟ — دەيدۇ جياڭجۈن تىلماچتىن بۇ گەپنى ئۇققۇپ.

— دەرياغا تاشقىن كەلگەندە ئۇنى توسۇش ئۈچۈن يالغۇز شاخ - شۇمبا ئەمەس، يەنە «توختى» ئاتلىق ئادەمنىمۇ دەرياغا تاشلىسا تاشقىن توختايدۇ، دېگەن گەپ بار. شۇڭا، تاش، شاخ - شۇمبا، ياغاچلار بىلەن بىللە يەنە «توختى» ئاتلىق ئادەمنىمۇ تىرىك پېتى قاشقا باسايلى.

بۇ مەسلىھەت جياڭجۈنگە ياققاچقا يۇقىرىقى پەرماننى چۈشۈرىدۇ ۋە توختى ئاتلىق ئادەملەردىن نەچچىسىنى تىرىك تاشلايدۇ. لېكىن

تاشقىن توختىمايدۇ. بۇ ئىشقا غەزىپى كەلگەن سادىر پالۋان مۇنداق قوشاق توقۇغانىدى:

نۇر بەگنىڭ ئۆيى نەدە،
چوڭ كۆرە دېگەن يەردە.
قىلمىغىنى قالمىدى،
ئۆلمىدى ھارامزادە.

ئىبراھىم يۈزبېگىمۇ مۇشۇ ھاشارنىڭ بىر ئەزاسى ئىدى. ئۇ توختاخۇننى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن مۇنداق دېدى:

— ھەي دارىن، بۇ كىشىنىڭ ئىسمى «توختى» ئەمەس، «توخلا»، بۇ ئادەمنى دەرياغا تاشلىغان بىلەن تاشقىن توختىمايدۇ. سەن ئۇيغۇرلارغا كۆپ ئارىلاشقان، پېقىرنىڭ يۈز خاتىرىسىنى قىلىپ توخلا ئاخۇننى قويۇۋەت، مەن سېنى ئوبدان رازى قىلاي!

كۆزلىرىدىن شۇملۇق يېغىپ تۇرغان مىڭ يايى:

— مەن ئوبدان بىلىدۇ، بۇنىڭ ئىسمى توختى، سەن ئارىلاشما! — دەپ، چېرىكلىرىگە مانجۇ تىلىدا بىر نېمىلەر دەپ ۋارقىرىدى.

— نېمىشقا ئارىلاشمايدىكەنمەن، مەن بۇ يېزىنىڭ يۈزبېگى، ئەگەر قويۇپ بەرمىسەڭ مەن سېنى چاڭ جياڭجۈنگە چاقىمەن!

ئىبراھىم يۈز بېگىنىڭ بۇ سۆزىگە مىڭ يايى پىسەنت قىلىپمۇ قويمىدى. ئۇ غادايغان پېتى كوچىغا قاراپ ماڭدى. ئىبراھىم يۈزبېگى ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇۋېدى، ئۇ ئىتتىرىۋەتتى. ئىبراھىم ئاچچىقى يامان، ۋىجدانلىق ئادەم ئىدى، يېزىسىغا كېلىۋاتقان سېلىق، ھاشار ئۈستىگە يەنە ۋاڭ خولۇ ئالۋىنى چۈشۈپ ئۇنىڭ جېنىغا پاتقانىدى. بۇلتۇرلا بىر ئائىلىدىن ئون ئالتە خو پاراق ئالغان، بۇ يىل ئوتتۇز ئىككى خوغا كۆپەيگەنىدى. ۋاڭ خولۇ ئالۋىنى تۆپەيلىدىن ئېتىزدا يىگىتلەر قالماي، ساپلا خوتۇن ـ قىزلار، باللار، بوۋايلارلا قالغانىدى. ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەندەك، مۇنۇ يايى توختاخۇننى دەرياغا باسماقچى، يۈزبېگىنى كۆزگە ئىلىپمۇ قويمىدى، تېخى ئۇنى ئىتتىرىۋەتتى. ئىبراھىم يۈزبېگى ئەمدى زادىلا چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ

ئۆيگە ئوقتەك كىرىپ، تامدا ئېسىقلىق تۇرغان مىسران قىلىچنى يۇلۇپ ئالدى ـ دە، غىلاپتىن شارتتىدە سۇغۇرۇۋېلىپ غەزەپ بىلەن كوچىغا ئېتىلىپ چىقتى.

— ھەي مۇتتەھەم، ياخشىلىقچە توختاخۇننى قويۇپ بەر، بولمىسا كاللاڭنى ئالىمەن! — ئىبراھىم يۈز بېگى شۇنداق دېدى ـ دە، يايىغا قاراپ يۈگۈردى.

«پاڭ ـ پۇڭ» قىلغان بەردەنگە ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئوبۇل ئەلا بىلەن گۈزەل ئاغىچا كوچىغا يۈگۈرۈپ چىقىشتى. ئىبراھىم يۈزبېگى قىلىچنى چىڭ تۇتقىنىچە ئۆڭدىسىغا چۈشۈپ ياتاتتى، ئوبۇل ئەلا دادىسىنىڭ سول تەرەپ مەيدىسىدىن چىقىۋاتقان قاننى كۆردى ـ دە، پەرياد كۆتۈردى:

— دادام، جېنىم دادام!

— ئو ... ئوغلۇم، ئە ... لا، بۇ ... بۇ ... قىلىچ بو ... بو ... ۋامدىن تە ... ۋەر ... رۈك ... قا ... قا ... لغان. بو ... بو ... ۋام بۇ ... بۇ قىلىچ بىلەن جوڭغار با ... باسمىچىلىرىنى يو ... يو ... قاتقان. ئە ... ئەمدى سە ... سەن ما ... مانجۇ ئا ... ئالۋاستىلىرىنى يو ... يو ... قات!

ئوبۇل ئەلا دادىسى ئىبراھىم يۈزبېگىنىڭ تىللىرىنى كالۋالاشتۇرۇپ قىلغان بۇ سۆزلىرىنى ئارانلا ئاڭلىيالىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن توختىماي ياش تۆكۈلەتتى. ئۇ دادىسىنىڭ قولىدىكى قىلىچنى ئېلىپ، مىڭ يايى كەتكەن تەرەپكە قارىدى. يايى ۋە چېرىكلەرنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ قىلىچنى مىڭ يايى كەتكەن تەرەپكە شىلتىپ تۇرۇپ:

— ھەي، مەنچىڭ ئالۋاستىسى، سەندىن دادامنىڭ قىساسىنى ئالماي قويمايمەن، قانغا قان، جانغا جان! — دەپ ۋارقىرىدى.

1

بۇ ۋەقە بۇنىڭدىن بىر يۈز ئوتتۇز يىل مۇقەددەم ئىلى دەرياسى بويىدىكى قادىرىيۈزىدە سادىر بولغان. بۇ پاجىئەدىن خەۋەر تاپقان ئىبراھىم يۈزبېگىنىڭ

تۆغقىنى، ئارا ئۈستەڭلىك شەمسىدىن خەلپەم كېلىپ ئىبراھىم يۈزبېگىنى دەپنە قىلدى، ئاندىن يەتتە نەزىرىنى بەردى. شەمسىدىن خەلپەم ئۆز ئۆيىدە مەكتەپ ئېچىپ ئون نەچچە بالىنى ئوقۇتاتتى. ئۇ ئوبۇل ئەلانى ئاشۇ مەكتىپىگە ئەكىلىپ ھامىيلىقىغا ئالدى.

يېشى ئاتمىشلاردىن ھالقىغان بۇ ئۇستاز ساۋاق بەرمەكتە، ئوبۇل ئەلا پۈتۈن زېھنى بىلەن ئاڭلىماقتا. ئوتتۇرا بويلۇق، ساقىلىغا ئاق ئارىلىغان، مەڭزى قىزىل، قۇش بۇرۇن شەمسىدىن خەلپەم دانىمۇ دانە قىلىپ تۇنجى ساۋاقنى بىر خىل ئاۋازدا مۇنداق ئۆتتى:

— بالىلىرىم، بىلىم دۇنيادىكى تىلسىماتلارنىڭ قۇلۇپىنى ئاچىدىغان ئاچقۇچ، قاراڭغۇلۇقنى يورۇتىدىغان مەشئەل، نادانلىقنى يوقىتىدىغان ئەڭگۈشتەر. سىلەرنىڭ بۇ بىلىمنى ئېلىشىڭلار، دۇنيانىڭ سىرىنى بىلىشىڭلار تولىمۇ ساۋابتۇر...

ئۇ بۈگۈن جۇغراپىيىدىن ساۋاق بېرىۋاتاتتى.

— بۈگۈن سىلەرگە ئۆزىمىز ياشاۋاتقان ئېلىمىزنىڭ ئەھۋالىدىن ساۋاق بېرىمەن. ئېلى شىمالدا بالقاش كۆلى، غەربتە چۇ دەرياسى ۋە تالاس دەرياسى بىلەن چېگرىلىنىدۇ. دائىرىسى مەشرىقتىن مەغرىپكىچە بىر مىڭ بەش يۈز يول، جەنۇبتىن شىمالغىچە بىر مىڭ بىر يۈز يول كېلىدۇ. ئېلى تەۋەسىدىكى تەڭرىتاغ تىزمىلىرى ئارىسىدىن ئېلى دەرياسى ئېقىپ ئۆتىدۇ. ئۆركەش ياساپ ئىتتىك ئاقىدىغان بۇ دەريا تېكەس، كۈنەس، قاش دەريالىرىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان بولۇپ، يۇرتىمىزغا لاتقا تاشلاپ مۇنبەت تۇپراق، گۈزەل مەنزىرە، مۆتىدىل ھاۋا، مول بايلىق ئاتا قىلغان. مانا شۇ باي، گۈزەل يۇرتىمىزنى ئەجدادلىرىمىز قەدىمدىن تارتىپ گۈللەندۈرۈپ كەلدى.

شەمسىدىن خەلپەم ساۋاقنى خېلىغىچە داۋاملاشتۇردى، پەنجىرىدىن چۈشكەن كۈن شولىسىنىڭ بىر غۇلاچ ئۇزارغىنىنى كۆرۈپ ساۋاقنى توختاتتى ۋە شاگىرتلىرىغا:

— بالىلىرىم، ئازراق دەم ئېلىڭلار، — دېدى.

ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭغان ئوبۇل ئەلاغا:

— ئوغلۇم، چوڭ ئاناڭنىڭ ئۆيىدىن بىر چىنە ئەتكەنچاي ئەكىرىپ بەرگىنە، — دېدى.

ئوبۇل ئۇزۇن ئۆتمەي، بىر چوڭ چىنىدە قايماقلىق چاي كۆتۈرۈپ كىردى. شەمسىدىن خەلپەم چاينى ھۇزۇرلىنىپ ئىچىۋېتىپ:

— ئۆزۈڭ ئىچمەمسەن؟ — دەپ ئوبۇل ئەلادىن سورىدى.

— رەھمەت، ئۇسسىمىدىم.

— ئەمىسە باغقا كىرىپ ئالما يە.

ئىككىنچى ساۋاقتا شەمسىدىن خەلپەم ئىلى تارىخىدىن ساۋاق بېرىشكە باشلىدى:

— يۇقىرىدا سىلەرگە سۆزلەپ بەرگەن تارىخي ۋەقەلەردىن باشقا، يەنە چىڭگىزخان ئىستېلاسى، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ خانلىق تالىشىپ ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرى، جوڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قىرغىنچىلىقى، جەڭگى - جېدەللەر تۈپەيلىدىن ئىلىدا ئادەم ئاز قالدى، يەر تېرىيدىغان، مال باقىدىغانغا ئادەم يېتىشمىدى، بىر مەھەللىدە بىر نەچچىلا ئائىلە قالغانىدى. ئېرىق - ئۆستەڭ، ئېتىزلار ۋەيران بولدى. ئىلى جياڭجۈنى لەشكەرلىرىنىڭ قورسىقىنى بېقىشى كېرەك ئىدى. مىلادىيە 1759 - يىلى مەنچىڭ خانى ئىمىن ۋاڭنىڭ تەكلىپى بويىچە جەنۇبتىن ئۇيغۇرلارنى يۆتكەپ كېلىشكە يارلىق چۈشۈردى. يارلىققا بىنائەن ئىمىن ۋاڭ ئىككىنچى ئوغلى مۇسانى ئۇيغۇرلارنى كۆچۈرۈپ چىقىشقا مەسئۇل قىلىپ جەنۇبقا ئەۋەتتى. ئۇيغۇرلارنى كۆچۈرۈش مىلادىيە 1760 - يىلى باشلىنىپ، ئون يىل داۋام قىلدى. كۆچۈرۈپ ئاچىقىلانلارنى دەسلەپ غۇلجا، ئۇلۇغئايىپ[①]، بايتوقاي، قاش، جىرغىلاڭ، بوربوسۇن، تاشئۆستەڭ، ئارا ئۆستەڭ، خۇنخاي، دادامتۇ، توققۇزتارا، نىلقا يېزىلىرىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار مىلادىيە 1800 - يىلىدىن 1803 - يىلىغىچە ئاقئۆستەڭنى چاپتى، كېيىن «ھېكىم ئۆستىڭى»، «شاغىلىق ئۆستىڭى» قاتارلىق ئوتتۇز نەچچە ئۆستەڭنى چاپتى. بۇ جەرياندا ئۇلار كۆرمىگەن ئازاب - ئوقۇبەتلەر قالمىدى...

① ئۇلۇغئايىپ — ھازىرقى قاينۇق يېزىسى.

شەمسىدىن خەلپەم ساۋاقنى شۇ يەردە توختىتىپ، بىر پەس جىم ئولتۇرۇپ قالدى. شاگىرتلىرىمۇ ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ مىت قىلماي ئولتۇرۇشتى. بىر چاغدا شەمسىدىن خەلپەم ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ، مۇنداق قوشاقلارنى ئوقۇشقا باشلىدى:

ئۆستەڭنىڭ تېگى قاتتىق،
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ.
مانجۇ تۇڭگىسى بەگلەر
بېشىمىزدىن كەتمەيدۇ...

كى ئاشلىق ئالغىلى ئەر يوق،
خوتۇنلار ئوردى ئورمىنى.
ئوغۇللار كەتتى ئۆستەڭگە،
قىزلار باغلاشتى باغنى.

مانجۇلار تارتىۋالدى،
ئات - كالىنى تارانچىدىن.
خامانغا ئېشەك قاتتى،
ئات - كالىنىڭ يوقلۇقىدىن.

سېلىق بەر دەپ تاراننى
ئۇردى، سوقتى، باغلاتتى.
ئادالەت كەتتى جياڭجۇندىن،
پەيمانىم تولۇپ تاشتى.

شەمسىدىن خەلپەم بېشىنى ئېگىپ جىم بولۇپ قالدى. شاگىرتلارمۇ سۈكۈتكە چۆمدى. بىر هازادىن كېيىن شەمسىدىن خەلپەم ئوبۇل ئەلا بىلەن گۈزەل ئاغىچىغا قاراپ قويۇپ مۇنۇ قوشاقنى ئوقۇدى:

ۋالڭ خولۇ بالا بولدى،
مەنچىلڭ ئەجدىھا بولدى.
چىدىيالماي غولزۇغا①
ئەرلەر كېچىلەپ قاچتى.

سېپىلنى بۇزمىغاي سۇ دەپ،
دەريانى توسۇڭلار، دەپ.
دەرياغا تاشلىدى توختى
بىلەن شاخ - شۇمبا، تاشنى.

ئوبۇل ئەلا بىلەن گۈزەل ئاغىچىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش تاراملىدى، ئۇلار ئۆكسۈپ يىغلىماقتا ئىدى. شەمسىدىن خەلپەم ئۇلارنىڭ يىغىسىنى ئاڭلاپ قوشاقنى توختاتتى.

— بالىلىرىم، يىغلىماڭلار، يىغىنىڭ ئورنىغا بىلىم ئېلىڭلار، مەنچىلڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ زۇلمىغا قارشى جەڭ قىلىڭلار. بۇنداق ئېغىر زۇلۇم يالغۇز سىلەرنىڭ ئاتا - ئاناڭلارنىڭ بېشىغىلا كەلگىنى يوق. ھازىر كۆرمىڭلىغان خەلق ھاياتىدىن ئايرىلماقتا، قۇلدەك ئىشلەپمۇ ھېچنېمىگە ئىگە بولالماي ئاچ - زارلىقتا قاقشىماقتا...

ئوبۇل ئەلا بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، يېشىنى كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن سۈرتىۋەتتى - دە، ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، كېچە - كۈندۈز يېنىدا ئېلىپ يۈرىدىغان قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ئېگىز كۆتۈرۈپ:

— ئۇستاز، شاگىرتىڭىز ئەلا مانا شۇ ئاتا قىلىچى بىلەن زالىملاردىن قىساس ئالىدۇ! — دەپ ۋارقىرىدى.

① غولزو — مانجۇلار غولجىنى غولزۇ دەيتتى.

بىرىنچى باب

ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگ

كۆرگەن بىر تۇپ تېرەكنى،
كېرەك قىلدۇق بىر باشقا.
ئاقسارايىنىڭ ئىتلىرى،
مىنىۋالدى كۆكتاشقا.
— سادىر پالۋان قوشىقى

1

ئېگىز بويلۇق، كېلىشكەن، بېشىغا كەمچەت تۇماق، ئۇچىسىغا تۈگمىلىرىگە ئالتۇن يالاتقان قايرىما ياقىلىق كالاتۇن كەنجە كىيگەن، بېلىنى كەشتىلىك چاسا بەلۋاغ بىلەن باغلىغان، پۇتىغا تۇمشۇقى ئۇچلۇق كۆن ئۆتۈك كىيگەن، قارا ساقال، شاپ بۇرۇتلۇق، چوڭ قارا كۆزلۈك، قويۇق قاشلىق بىر كىشى ھېكىم ئوردىسىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ پاياندار ئۈستىدىن مېڭىپ ئۇزۇن ئۆينىڭ تۆرىدىكى سۇپىدا، يەتتە قات كۆرپىدە ئولتۇرغان قارا بۇرۇتلۇق ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، جانابىي ھېكىم، ھۆسن مۇبارەكلىرىگە مۇلاقەت بولۇش بىلەن بىرگە سىلىدىن بىر ئىش ئۈستىدە ئىجازەت سورىماقچىمەن.

— خوش، شاغى بەگ، قۇلىقىم سىلىدە.

شاغى بەگ قاپىقىدىن قار ياغدۇرۇپ، جىددىي ھالدا مۇنداق دېدى:

— ئاق پادشاھ قوشۇنلىرى زېمىنىمىزغا بېسىپ كىردى. توقلەك بەگ: غالجات، شۇڭقار، كەتمەن يېزىلىرى خەۋپ ئىچىدە قالدى، دەپ چاپارمەن ئەۋەتىپتۇ. بۇ ھەقتە قانداق ئەمىر ـ پەرمان بېرىلىكىن؟

قاپقارا بۇرۇتلۇق، قويۇق ساقاللىق، قارا قاش، قوي كۆزلۈك مەزەمزات ھېكىم بۇ جىددىي مەلۇماتقا دەماللىققا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلمەي قالدى. ئۇ بىر دەقىقە ئويلىنىۋېلىپ:

— ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگ، بۇ كىچىك ئىش ئەمەس ئىكەن، چاڭ جياڭجۈنگە چاپارمەن ئەۋەتىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغايلا. — دېدى.

ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگ قولىقىغا يەتكۈدەك شاپ بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ ئەدەپ بىلەن ۋە كەسكىن ھالدا ئىلتىجا قىلدى:

— جانابىي مەزەمزات ھېكىم، جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ ئىككى مىڭ چېرىكى ئورۇسلارنىڭ بۇ ھۇجۇمىغا تەڭ كېلەلمەي مەغلۇپ بولدى، بىز جياڭجۈنگە چاپارمەن ئەۋەتكەن تەقدىردىمۇ جياڭجۈن چېرىكلىرى يەنىلا تەڭ كېلەلمەيدۇ. سىلى مەكتۇپ بىلەن جياڭجۈنگە چاپارمەن ئەۋەتسىلە، ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا، مەن لەشكىرىم بىلەن ئاق پادشاھ باسمىچىلىرىنى توسۇپ تۇراي، زېمىنىمىزنىڭ بىر تال گىياھىنىمۇ ئاق پادشاھتەك ياۋلارنىڭ ئاياغ ـ ئاستى قىلىشىغا يول قويمايمەن. مىڭ ئاتلىق قوشۇنۇم بىلەن بىزنى ئانىي تاپماقچى بولغان ئىبلىسلارنىڭ يىرتقۇچ تاپىنىنى قىيىپ تاشلايمەن!

— نېمە دەۋاتىدىلا ھوي، مىڭ ئاتلىق قوشۇن بىلەن ئاق پادشاھتەك چوڭ جاھانگىرنىڭ تاپىنىنى قىيالامدىلا؟ يارەببىم، توۋا دېسىلە، توۋا. ئۇنىڭغا ئۇلۇغ خانىمىز تەڭ كەلمىسە سىلى ھەرگىزمۇ تەڭ كېلەلمەيدىلا!

ئادەتتە تولىمۇ ئەدەپ ـ قائىدىلىك، سالماق يۈرىدىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەمدى چېچىلدى:

— ھېكىم جانابلىرى، كونىلار «ئېسىلساڭ نارغا ئېسىل، يىقىلساڭ ناردىن يىقىل» دەپتىكەن. ئاق پادشاھتەك بۆرىدىن قورقساق، زېمىنىمىزدىن ئايرىلىپ قالىمىز. توقلەك بەگ ئۆز يېزىسىدىن قوشۇن تۈزۈپ ئۇلارنى توساۋاتىدۇ، ۋاقىت زىق، سىلى چاڭ جياڭجۈنگە ئەھۋالنى

مەلۇم قىلغايلا، مەن كەتتىم.

مەزمەزات كەينىگە بۇرۇلغان ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئالدىراپ توختىتىۋالدى:

— توختىسىلا شاغى بەگ، توختىسىلا. بىز ئاۋۋال جياڭجۈننىڭ ئالدىدىن ئۆتەيلى. ئۆزلىرىگە ئايانكى، ۋەتەن چېگرىسىنى چاڭ جياڭجۈن مەھكىمىسى قوغدايدۇ، سىلى ۋە بىزنىڭ ئىلىنىڭ مۈلكىي ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقىلا چامىمىز يېتىدۇ.

مەزمەزاتنىڭ بۇ گېپىدە ئاساس بار ئىدى. مىلادىيە 1762 - يىلى چيەنلۇڭ خان گۇرە شەھىرىدە ئىلى قاتارلىق جايلارنى بىر تۇتاش باشقۇرغۇچى جياڭجۈن مەھكىمىسى قۇرغان. خان: «ئۇيغۇر قەبىلىلىرى تىنچىتىلغاندىن كېيىن، ئۇلار ئىچىدىن باشلىق تاللاپ، شۇلار ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنى باشقۇرۇش كېرەك... تەۋەلىك بىلدۈرگەن ياۋاشلار ئىچىدىن ئىشەنچلىكلىرىنى تاللاپ، ئەمەل بېرىپ، ئولپان، ھوسۇل ئىشلىرىنى باشقۇرغۇزسا بولىدۇ. ئىلىدا تۇرۇشلۇق داچېنلار[①] ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشىنى قوشۇمچە باشقۇرسۇن» دېگەن مەزمۇندا يارلىق چۈشۈرگەنىدى. بۇ يارلىق بويىچە مىڭ رۇي تۇنجى جياڭجۈن بولدى. ئۇنىڭ بىلەن سەنزەن، داچېن ئاگۇي ئىلى گۇڭ — بەگلىك مەھكىمىسى قۇردى. چيەنلۇڭ خانغا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن لۇكچۈنلۈك ئىمىن ۋاڭنىڭ ئىككىنچى ئوغلى مۇھەممەدىننى تەيجى ھەم ھاكىم بەگ، ئۇنىڭ ئىنىسى ئاقى بەگنى شاغىبەگلىككە[②] تەيىنلىدى. مەھكىمە شەرئىي قىلىپ، قازى، مۇپتىلارنى تەيىنلىدى. ئۇلار شەرئەت يولى بىلەن پۇقرالار ئىچىدىكى دەۋا - دەستۇر ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. مەزمەزات ئەنە شۇ مۇھەممەدىن ھېكىمنىڭ ئەۋرىسى بولۇپ، دادىسى خالزات ھېكىمنىڭ ئورنىغا ھېكىم بولغانىدى. ئۇ ئىلىدىكى جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ چېرىكلىرى، ئەمەلدارلىرىنى كىيىندۈرۈش، قورسىقىنى بېقىش، ئولپان - سېلىق يىغىپ بېرىش، ھاشارغا ھەيدەش

① داچېن — ۋالىي دەرىجىلىك مەسلىھەتچى.

② شاغى بەگ — مۇئاۋىن ھېكىم.

قاتارلىق ئىشلارنى بېجىرەتتى. ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى ئولپان ـ سېلىق يىغىشقا قارشىلىق قىلغانلارنى جازالايمىز، دەپ جياڭجۇندىن ئىجازەت ئالغاندىن كېيىن تەشكىللەنگەنىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ يانچە تۇرۇپ ھېكىمنىڭ گېپىنى ئاڭلىدى ـ دە:

— ئۇغۇ شۇنداق، ناۋادا ئاق پادىشاھ ئىلىنى بېسىۋالسا قانداق بولىدۇ؟ جانابلىرى، ۋەتەننى قوغداش ھەر بىر پۇقرانىڭ مۇقەددەس بۇرچى. جياڭجۇن چېرىكلىرى قوغدىيالمىدى، ئۇلار قوغدىيالمىسا پۇقرالار قوغدىيالايدۇ. جياڭجۇن نۇسرەت قازانساق خۇش بولىدۇكى، رەنجىمەيدۇ. ئەگەر سىلىگە گەپ كەلسە مەن جاۋاب قىلىمەن، خانغا ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلىمەن، خان ۋەتەننى قوغدىغان پۇقراسىنى ئالقىشلايدۇكى، گۇناھ ئارتمايدۇ. ئىجازەت بەرگەيلا، — دېدى.

ئەمدى مەزەمزات ھېكىم ئىككىلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ بارلىق ئىشىنى ئابدۇرۇسۇل بەگ بېجىرىپ كەلگەن، مەزەمزات ئۇنىڭغا تاغدەك ئىشەنگەچكە، پۈتكۈل ئىشىنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزغانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلىملىك، قابىل، قەيسەر، ئەدەپ ـ قائىدىنى بىلىدىغان، چوڭدىن كىچىككىچە ھەممەيلەننىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئادەم ئىدى. مەزەمزات ھېكىم ئۇنىڭ بۇ تەرىپىگە ۋە ئاخىرقى سۆزىگە ئىشەندى ۋە ئۆزىگە گەپ كەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى، ئەمما يەنە جياڭجۇننىڭ قەھرىدىن ھېيىقتى. ئۇ ئويلىنىپ قېلىپ:

— جياڭجۇننىڭ ئىجازىتىنى ئالايلى، ھازىرلا چاپارمەن ئەۋەتەي، — دېدى.

بۇ گەپ ئابدۇرۇسۇل بەگنى تىرىكتۈرۈپ قويدى، ئۇنىڭ قىزىللىئاچا ئۆرۈكتەك مەڭزى ئاقىرىشقا، بۇرنىنىڭ ئۈستىدە تەر تەپچىرەشكە باشلىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ :«جياڭجۇنگە چاپارمەن بېرىپ كەلگۈچە ئۈچ يېزا قولدىن كېتىدۇ، ئۇ چاغدا تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ چىقارماق تەس بولىدۇ» دەپ ئويلىدى ـ دە:

— ۋەدەم ۋەدە، جياڭجۇن سىلىگە گۇناھ ئارتسا ماڭا ئىتتىرىپ قويسىلا، جاۋابىنى ئۆزۈم بېرىمەن! — دېدى ئۇ كەسكىن ھالدا.

مەزمۇزات شاغى بەگنىڭ ئۆز پىكرىدە مىختەك چىڭ تۇرغىنىنى كۆرۈپ:
— خەيرىيەت، ئاللا ئىگەم تەنلىرىگە كامال ـ قۇدرەت ئاتا قىلغاي، نۇسرەت بەرگەي، — دەپ پاتىھە بەردى. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈزىدىكى قىزىللىق يەنە مەڭزىگە تەپتى.
— ھەممەتلىرىگە ھەشقاللا! — دېدى ئۇ ۋە كېيىك پۇتىدىن ياسالغان قامچىسىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا ئۇرغىنىچە چىقىپ كەتتى.
ئابدۇرۇسۇل بەگ كېلىشكەن، باستۇرمىلىق ئىگەر ـ جابدۇق بىلەن ئېگەرلەنگەن شاش كۆك ئېتىنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، كېيىك تېرىسىدىن قىلىنغان ئىشمەك، مارجان ـ كەھرىۋالار بىلەن بېزەلگەن قوشقۇنلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ قويۇپ، ئاتقا لىككىدە مىندى ـ دە، لەشكەرلەرنى تەق قىلىپ كۈتۈپ تۇرغان ئەلا پالۋانغا:
— كەتتۇق، — دەپلا چېپىپ كەتتى.
ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ لەشكەرلىرى ئاتلىرىنى بولۇشىچە چاپتۇرۇپ تەڭرىتاغنىڭ قاپتىلىغا چىقتى. قاپتال قويۇق قارىغايلىق بولۇپ، قارىغايلار گويا ھۆرمەت قاراۋۇللىرىدەك رەتلىك تىزىلىپ تۇراتتى. قوشۇن قاپتالدىن پەسكە چۈشتى. غىلتاڭ، تار، قىڭراق بىسىدەك ئۇچلۇق تاشلىق يول بىردە ئۆرلەپ، بىردە پەسلەيتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ دۈشمەنگە تۇيۇقسىز زەربە بېرىش ئۈچۈن، مۇشۇ يېقىن ھەم تار يولنى تاللىۋالغانىدى. يول يامان بولغاچقا بەزى تاقىسى نېپىزلەپ قالغان ئاتلار مۈدۈرەتتى. تاڭ شەپىقى قارىغايلار ئارىسىدىن چۈشۈپ لەشكەرلەرنىڭ ئاق مالىخىيىنى يورۇتۇشقا باشلىدى. تاغ ئىچىدە كەكلىك، قىرغاۋۇللارنىڭ ئاۋازى، بۆغىلارنىڭ «باپ ـ باپ» قىلغان ئاۋۇشلىرى سەھەر جىمجىتلىقىنى بۇزاتتى.
قوشۇن كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە چېگرىغا يېقىنلاشتى، بۇ تاغلىق يېزىدىكىلەر مال ـ ۋارانلىرىنى ھەيدەپ مەھەللىدىن چىقىۋاتاتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇلاردىن دۈشمەننىڭ شۇڭقارغا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى، توقىلەك بەگ بىلەن ئاقۇزا مىراپلارنىڭ توسۇپ زەربە بەرگەچ چېكىنىۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەن ئەۋەتىپ توقىلەك بەگنى چاقىرتتى. ئۇنىڭدىن دۈشمەننىڭ جانلىق كۈچى، قورالى ۋە قەيەرگىچە بېسىپ

كىرگىنىنى ئۇقۇپ بىر پەس خىيالغا چۆمدى، كۆڭلىدە ئۇرۇش پىلانىنى تۈزمەكتە ئىدى.

— ئەلا پالۋان، — دەپ ئەمىر قىلدى ئۇ. — سەن بەش يۈز لەشكەر بىلەن ئوڭ تەرەپتىن تەگ، مەن سول تەرەپتىن تېگىمەن. توقلەك بەگ ئاكا، سىلى ئاقتوزا مىراپ بىلەن دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسۇپ تۇرسىلا!

— باش ئۈستىگە! — ئەلا پالۋان بىلەن توقلەك بەگ شۇنداق جاۋاب قىلىشتى — دە، دەرھال ئاتلىنىشتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئىككى يۈز لەشكەرنى ئىسھاق بەگنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ مۇنداق ئەمىر قىلدى:

— بىز ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەندىن كېيىن، سىلى توقلەك بەگنىڭ لەكمە قوشۇنى[1] بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتسىلە، ئەگەر دۈشمەن ئوت كۈچى بىلەن توسسا سىلىمۇ ئۇلارغا ئەجەل ئوقى ياغدۇرسىلا!

ئىسھاق بەگ ئاتلارنى مەھەللىدە قالدۇرۇپ ئالدىنقى سەپكە يۈرۈپ كەتتى، ئۇ سەپ تۈزۈپ دۈشمەن قوشۇنىغا بەردەنگىلەردىن[2] ئوق ياغدۇرۇۋاتقان توقلەك بەگنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلدى، ئۇنىڭ لەشكەرلىرىمۇ ئۈزۈن سەپ تۈزۈپ بەردەنگىلەردىن ئوق ئۈزۈشكە باشلىدى. دۈشمەنلەر بۇ چاغدا زەمبىرەكلىرىنى ئىشقا سالدى. زەمبىرەك ئوقلىرى ئۇيەر - بۇ يەردە گۇداڭ ھاسىل قىلىپ پارتلايتتى، ئوقلار لەشكەرلەرنىڭ بېشىدىن ئۇچۇپ ئۆتەتتى، دۈشمەن توقلەك بەگنىڭ سېپىنى چەنلەۋاتاتتى. ئىسھاق بەگ لەشكەرلىرىنى بەش چاقىرىم كەينىگە چېكىندۇردى. ئەمدى دۈشمەننىڭ زەمبىرەك ئوقىدىن قۇتۇلغان لەشكەرلەر بەردەنگىلەرنى ئوقلاپ جىم ياتتى. ئۇشتۇمتۇت، زەمبىرەك، مىلتىق ئاۋازلىرى توختىدى، جەڭ مەيدانى ئېغىر سۈكۈناتقا چۆمدى. بەلكىم بۇ قازا بولغانلارغا قىلىنغان ماتەممىكىن؟ ياق، بىردەمدىن كېيىنلا بۇ جىمجىتلىقنى ئاپئاق كىيىنگەن، مىلتىقلىرىنىڭ

---

[1] لەكمە قوشۇن — پىيادە قوشۇن.

[2] بەردەنگە — شۇ دەۋردىكى ئاددىي ئۇزۇ مىلتىق.

ئىتتىكلىرىنى ئالغا تەڭلىگەن سەپ ـ سەپ ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرىنىڭ «ھۇررا» ئاۋازى بۇزدى. دۇشمەننىڭ بۇ ھەيۋەتلىك سەپلىرىنىڭ ئالدىدا بىردىن سەركەردە قىلىچىنى يالىڭاچلىغان ھالدا چوڭ قەدەملەر بىلەن كېلەتتى، بولۇپمۇ ھەممىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان گەۋدىلىك، شاپ بۇرۇتلۇق سەركەردە ھېچنېمىگە پىسەنت قىلماي كېلىۋاتاتتى. مەرگەن توقىلەك بەگ ئاشۇ سەركەردىنى نىشانغا ئالدى. ھەيۋەتلىك دۇشمەن سېپى يىگىرمە قەدەمچە يېقىنلاپ كەلگەندە، ئىسھاق بەگ:

—— ئېتىڭلار! —— دەپ ۋارقىرىدى.

دۇركۇن ـ دۇركۇن ئوقلار تەڭلا ئۇچتى، ھېلىقى سەركەردە ھەممىدىن بۇرۇن يەرگە دۇملا چۈشتى. دۈشمەننىڭ سېپى شالاڭلىدى. شۇ چاغدا دۈشمەن قەدەملەپ مېڭىشتىن يۈگۈرۈشكە ئۆتتى. ئەھۋال جىددىيلەشتى، دۈشمەن ئون قەدەملا ئارىلىققا يېقىنلاپ كەلدى. ئىسھاق بەگ قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋالدى. ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ:

—— ئالغا! —— دەپ ۋارقىرىدى.

لەكمە قوشۇن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى، يەككىمۇ يەككە جەڭ قىزىپ كەتتى، ئۇزۇن ئىتتىكى ھەم مىلتىقى بار كۈچلۈك قوشۇن بىلەن ئاددىي قىلىچ، بەردەنگىلەر بىلەن ئېلىشىش تەسكە چۈشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تاجاۋۇزچىلارنىڭ لەكمە قوشۇنى كۆپ ئىدى. بۇ تەڭسىز جەڭ يەنە بىر دەقىقە سوزۇلغاندا لەكمە قوشۇن قىرىلىپ كېتەتتى، دەل مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە مەيداننىڭ ئىككى تەرىپىدىن:

—— ۋەتەن ئۈچۈن ئۇر ـ چاپ!

—— تاجاۋۇزچىلارغا ئۆلۈم! —— دېگەن بۇيرۇق ئاڭلاندى. بۇ سادالارغا ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەشلىرى قوشۇلۇپ يەر تەۋرىگەندەك بولدى. ئاق پادىشاھ چېرىكلىرىنىڭ سېپى بۇزۇلدى، ئۇلار يا ئالغا تاشلىنىشنى، يا چېكىنىشنى بىلمەي تەمتىرەپ قالدى، ئالاقزادىچىلىك ئىچىدە قاياققا ئوق ئېتىشنى بىلمەيتتى. ئاتلىق قوشۇن ئۇلارنى ئىككى بىقىنىدىن قىسىپ قىلىچتىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى، جەڭ تولىمۇ شىددەتلىك بولدى. ئاق پادىشاھنىڭ لەكمە قوشۇنى قىرىلىپ توگەي دېگەندە، ئاتلارنىڭ دۈپۈرلىشى ۋە «ھۇررا»

دېگەن سادالار ئاڭلاندى. ئەمدى ئاق پادىشاھنىڭ ئاتلىق قوشۇنى قەھرى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەنىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئەلا پالۋاننى ئورمان ئىچىگە يوشۇرۇنۇشقا، ئىسھاق بەگنى ئاتلارنى ئەكېلىشكە بۇيرۇدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ دۈشمەن ئاتلىقلىرىغا ئوتتۇرىنى ئېچىپ بەردى، دۈشمەن قوشۇنى توسالغۇسىز بېسىپ كىرمەكتە. ئۇلار لەكمە قوشۇن ئىستىھكامىغا يېتىپ كېلىشكە ئىككى يېنىدىن، ئالدى ـ كەينىدىن كۈچلۈك قىقاس كۆتۈرۈلدى. توقمەك بەگ ئىككى يۈز ئاتلىق لەشكىرى بىلەن دۈشمەن كەينىدىن، ئابدۇرۇسۇل بەگ سول يېنىدىن، ئىسھاق بەگ ئالدىدىن، ئەلا پالۋاننىڭ بەش يۈز ئاتلىق قوشۇنى ئوڭ يېنىدىن بىراقلا ھۇجۇمغا ئۆتتى. سەرۋازلار دۈشمەن ئاتلىقلىرىغا شىردەك ئېتىلدى. قىلىچۋازلىق باشلىنىپ كەتتى، قىلىچلار چاراقلايتتى، ئاتلار كىشنەيتتى، ئىككى يۇتنى ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ چاپچىيتتى. قانلار ياپيېشىل ئوتلاقنى قىزىلىغا بويىدى. بۇ شىددەتلىك جەڭ گۇگۇم ۋاقتىغىچە بولدى. ئاق پادىشاھنىڭ قالدۇق كۈچلىرى جەنۇبتىكى ئارچىزارلىق ئارقىلىق قورشاۋنى يېرىپ چىقىپ كەتتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ تاجاۋۇزچىلارنى چېگرىغىچە قوغلاپ بېرىپ، ئاندىن جەڭنى توختاتتى.

بۇ جەڭدە دۈشمەننىڭ مىڭدىن ئارتۇق ئاتلىق ۋە لەكمە قوشۇنى قىرىپ تاشلاندى. ئابدۇرۇسۇل بەگ قوشۇنىدىن تۆت يۈز يەتمىش بىر لەشكەر قازا تاپتى، يۈزدىن ئارتۇق لەشكەر يارىلاندى.

2

«جياڭجۈننىڭ ئىككى مىڭ چېرىكى يېڭەلمىگەن دۈشمەننى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك ئۇيغۇر قوشۇنى بىتچىت قىلىۋېتىپتۇ» دېگەن خەۋەر قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلىنىپ پۈتكۈل ئىلىغا تارالدى.

سادىر پالۋان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ نۇسرىتىدىن ئىلھاملىنىپ مۇنداق قوشاق توقۇدى:

غالجات، چىلەك، توقماق،
قەدىم جايىم بىسىپ ئۆتكەن.
نەرە تارتىپ ياۋنى يەڭدۇق،
يامان نىيەت ـ ئوي پۈككەن.

كۆرگەن بىر تۈپ تېرەكنى،
كېرەك قىلدۇق بىر باشقا.
ئاقساراينىڭ ئىتلىرى،
مىنىۋالدى كۆكتاشقا.

بۇ خەۋەر يەنە چوڭ كۈرەشنىڭ ئىگىز سىپىلىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ، جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان چاڭ جياڭجۈننىڭ قولىقىغا يەتتى. جياڭجۈن ھەم ھەيران بولدى، ھەم چۆچۈپ: «بۈيۈك جاھانگىر ئاق پادىشاھنىڭ لەشكىرىنى تارمار قىلغان قوشۇنغا سەل قارىغىلى بولمايدىكەن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. ئۇ مەسلىھەتچى مىڭ دالۈينى چاقىرىپ ئۇزاق مەسلىھەتلەشتى، ئۇلار ئاخىردا مەزمۇت بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرتىپ ئۇلارنى يوق قىلىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇ باش پۈتۈكچىگە يازغۇزدى:

«جانابىي مەزمۇت ھېكىم، تارانچىلاردىن تەشكىل قىلىنغان قوشۇندىن بەش يۈزنى ئېلىپ جياڭجۈن مەھكىمىسىگە كەلگەيسىز، تۆشۈك نان[①] ئېلىپ كېلىش ئېسىڭىزدىن چىقمىغاي. بۇ قوشۇنغا تاپشۇرىدىغان مۇھىم ئىش بار.

چاڭ جىن جياڭجۈن (تامغا)»

[①] تۆشۈك نان ـــ ئوتتۇرىسى تۆشۈك دۈگىلەك نان. ئەسكەرلەر تۆشۈك نانى يىپقا ئۆتكۈزۈپ يۈرۈش قىلىدۇ.

3

چوڭ يولدىن سولغا بۇرۇلغان مەزەمزات كۆرەنىڭ ئىگىز راۋىقىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ تارىخىنى ئەسلىدى. كونا كۆرە قەلئەسى ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقانىدى. جەنۇبتىن شىمالغا ئۇزۇنلۇقى تۆت چاقىرىم، غەربتىن شەرققە كەڭلىكى ئىككى چاقىرىم كېلەتتى. كۆرە قەدىمكى ئالمىلىق (ئىلگىرى پايتەخت بولغان) شەھىرىدىن قالسىلا يەنە بىر ئاۋات شەھەر بولغان. بۇ يەردە چاغاتاي خانلىقى ئۆتكەن. تارىختىن بېرى ئەسكەر تۇرغان، شەھەر ئەڭ ئاۋات بولغاندا قىرىق مىڭ ئاھالە بولغان. شامان ئىبادەتخانىسى قۇرۇلغان، كېيىن شامان، مانى ئېتىقادىنىڭ ئورنىنى ئىسلام دىنى ئىگىلىگەن. مانا شۇنىڭدىن تارتىپ ئىسلام دىنى ئاساسلىق دىن بولغان. مىلادىيە 1640 ـ يىلى جۇڭغار خانلىقى قۇرۇلغاندىن تارتىپ مەھكىمە قۇرۇلغان، چيەنلۇڭنىڭ 32 ـ يىلى، يەنى مىلادىيە 1762 ـ يىلى جياڭجۈن مىڭ رۈي چيەنلۇڭ خاننىڭ ئالاھىدە يارلىقى بويىچە تۇنجى جياڭجۈن مەھكىمىسىنى قۇرغان.

مەزەمزات ئەسلىمىلەردىن ئويغىنىپ راۋاق ئاستىدىكى يولغا كىردى، راۋاقنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى شىرنىڭ مىس ھەيكىلى تۇراتتى. مەزەمزات ھېكىم باشلاپ كەلگەن بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر (ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇرۇشتا قازا تاپقانلارنىڭ ئورنىغا لەشكەر ئېلىپ تولۇقلىغان) راۋاقنى تاماشا قىلىپ ماڭدى. ئۇلار راۋاقنىڭ ئالتە بۇرجەكلىك، ئۈستىنىڭ گۈمبەز شەكلىدە ئىكەنلىكىنى، ھەر بىر قىرلىق بۇرجىكىنىڭ گۈمبەزنىڭ چوققىسىغا تۇتاشتۇرۇلغانلىقىنى كۆرۈپ قۇرۇلۇش ئۇستىلىرىغا ئاپىرىن ئوقۇشتى. راۋاقنىڭ ھەر بىر قىرىغا كاھىشتىن ئەجدىھا ۋە ھەر خىل قۇشلار، گۈللەرنىڭ شەكلى نەقىش قىلىنغانىدى. ئۇلار شۇنچە ئېگىز راۋاقنى ئالتە تۈۋرۈكنىڭ كۆتۈرۈپ تۇرغىنىغا قاراپ ھەيران قېلىشتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ راۋاق ساپلا ياغاچ بىلەن قۇراشتۇرۇلغان، پىشاڭ بىلەن چىڭىتىلغان، بىرمۇ مىخ ياكى خىش ـ كېسەك يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىدە، چۆرىسىدە ھەر خىل

رەڭدىكى ياغاچ نەقىشلەر، گۈللەر بار ئىدى. مەزەمزات لەشكەرلىرىنى راۋاق ئاستىدىكى يولدىن باشلاپ يىرىم ئاي شەكىللىك دەرۋازا ئارقىلىق تۈپتۈز مەركىزىي كوچىغا ئاچىقتى، كوچىلىرى قەلئە شەكلىدە بولۇپ، ئىككى تەرەپتە كىچىك كوچىلارمۇ بار ئىدى. غەربىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا ئۇيغۇر، خۇيزۇ، خەنزۇ پۇقرالار ئولتۇراقلاشقانىدى. شەرقىي دەرۋازىسىنى تارجى، جەنۇبىي دەرۋازىسىنى سۇيدۇڭ دەرۋازىسى دەپ ئاتىشاتتى. قەلئەنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا ئېگىزلىكى يەتتە مېتىر، كەڭلىكى ئەللىك مېتىرلىق كۆك خىشتىن ياسالغان تۆت ئەگمە دەرۋازىلىق قورغان ـ سۇپا (سەھنە) بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىدە چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسلۇبىدا ياسالغان ئۈچ قەۋەتلىك راۋاق ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. قەلئەنىڭ غەربىي دەرۋازىسى تەرەپتىكى مەركىزىي كوچىغا جياڭجۈن مەھكىمىسى، دۇتۇڭ يامۇل[1] ، تۆت چوڭ لىڭدۇي[2] ، بىر سىلىڭ يامۇل[3] ، ئامبال يامۇل[4] ، تۆت شىلىڭ، ئون ئالتە زۇلىڭ يامۇل[5] ، گۇنچەنجۇي[6] ، ئىككى چوڭ ئىبادەتخانا، لەكمە، ئاتلىق، توپچى قوشۇنلار بارگاھى جايلاشقانىدى. چوڭ كوچا بويىدا تىجارەتچىلەر، ھۈنەرۋەنلەرنىڭ دۇكانلىرى بار ئىدى.

مەزەمزات جياڭجۈن مەھكىمىسى ئالدىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى، ئۇ باشلاپ كەلگەن بەش يۈز يىگىت توختىماي يۈرۈپ كەتتى. مەزەمزات ئىككى تەرەپتە جىبسەكچىلەر قىبتىسىپ تۇرغان ھويلىغا قەدەم تاشلىدى، ئاندىن ئوتتۇرىدىكى ساپلا ياغاچتىن ياسالغان بىر قەۋەتلىك مەركىزىي راۋاققا قاراپ ماڭدى. مەركىزىي راۋاق دەم ئېلىش راۋىقى، مەھكىمە قوۋۇقى، مېھمان كۈتۈش قوۋۇقى قاتارلىق ئون قوۋۇقنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، قەلئەنىڭ

---

① دۇتۇڭ يامۇل ـــ يامۇل مەھكىمىسى.
② لىڭدۇي ـــ سەرخىل لەشكەر.
③ سىلىڭ يامۇل ـــ قوماندانلىق مەھكىمىسى.
④ ئامبال يامۇل ـــ ساقچى مەھكىمىسى.
⑤ شىلىڭ، زۇلىڭ يامۇل ـــ قوشۇن گازارمىسى.
⑥ گۇنچەنجۇي ـــ پۇل مۇئامىلە مەھكىمىسى.

ئوتتۇرىسىدا ئىدى. مەزەمزات ئىككىنچى دەرۋازىدىنمۇ توسالغۇسىز ئۆتۈپ، ئەللىك مېتىرچە ماڭغاندىن كېيىن ئۈچىنچى دەرۋازىغا كەلدى، دەرۋازا ئالدىدىكى بىر مېتىر ئېگىزلىكتىكى كەڭ سەھنىگە چىقتى. بۇ سەھنىگە مىڭغا يېقىن ئادەم سىغاتتى. سەھنە شاھ ئوردىلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان، قەدىمىي ئۇسلۇبتا ياسالغان، كۆپ تۈۋرۈكلۈك ئىدى. سەھنىنىڭ تۈرۈسلىرىغا مەنچىڭ خان ئەۋەتكەن تەبرىكنامىلەر ئالتۇن ھەل بېرىپ يېزىلغان تاختايلار، تۈۋرۈكلەرگە خانغا، خاندانلىققا، جياڭجۇنگە ۋە ئۇنىڭ دۆلىتىگە ئەبەدىي بەخت ـ سائادەت، ئۆزلىرىگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ يېزىلغان تاختايلار قاتار ئېسىلغانىدى. بۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئالتۇن زەر بىلەن ئەجدىھانىڭ رەسىمى كەشتىلەنگەن سېرىق بايراقلار ئېسىقلىق تۇراتتى. بۇ سەھنە داتاڭ[1] دەپ ئاتىلاتتى. داتاڭنىڭ تۆرىدە قوش قاناتلىق ئىككى ئېگىز چوڭ ئىشىك بولۇپ، بۇنى «ئەرمىڭ» دەپ ئاتايتتى. بۇ ئىككى ئىشىكتىن جياڭجۇن، دۇتۇڭ دەرىجىلىكلەر ۋە ئۇلارنىڭ خانىشلىرى كىرىپ چىقاتتى، باشقا ھەر قانداق ئەمەلدارلار ئۆچۈن ئېچىلمايتتى، ئۇلار يان ئىشىكتىن كىرىپ چىقاتتى. بۇ يەردىمۇ قورال تۇتۇپ تۇرغان تۆت چېرىك ئىچكىرىگە كىرمەكچى بولغانلارنى تەكشۈرۈپ، كىرىشكە ئىجازەت قىلىنغان قەغەز بولسا كىرگۈزەتتى. مەزەمزات ئوڭ تەرەپتىكى كاتىپلار، خەۋەرلەشكۈچىلەر تۇرغان ئۆيگە كىرىپ، باشقۇرغۇچى ئامبالغا ئۆزىنىڭ نام ـ شەرىپى، مەنسىپىنى ئېيتىپ، جياڭجۇننىڭ چاقىرتىشى بىلەن كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. باشقۇرغۇچى ئامبال جياڭجۇنگە خەۋەر قىلغىلى كىرىپ كەتتى. مەزەمزات بۇ ئەپيۇن پۇراپ تۇرىدىغان خانىدا تۇرالماي سىرتقا چىقتى. ئۇ داتاڭنىڭ سول تەرىپىدىكى مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە، ئوڭ تەرىپىدىكى كاتىبات، خوجىلىق خانىلىرىغا نەزەر سالدى، ئاندىن داتاڭ سەھنىسىنىڭ يېنىدىكى كۆك خىشتىن ياسالغان ئەگمە ئىشىكنى كۆردى. مەزەمزات ئىلگىرى بۇ يەرگە كەلگەنىدى، ئاشۇ ئىشىكتىن كىرىپ كەڭ بىر مەيدانغا چىققان،

[1] داتاڭ ـــ چوڭ سورۇن ياكى سوراقخانا.

مەيداندىكى قاتار - قاتار ئۆيلەرگە كىرگەندى. بۇ ئۆيلەر چىرىكلەر بارگاھى، قورال - ياراغ ئامبىرى ئىدى. مەزەمزات ئەگمە ئىشىكتىن كاتتا قورۇغا كۆپ قېتىم كىرىپ - چىققان. بۇ قورۇدىكى رەتلىك سېلىنغان خانىلارغا تولا كىرىپ، ئامبال، غالداي، باخشى قاتارلىق مانجۇ، شىبە ئەمەلدارلىرى بىلەن كۆرۈشكەندى. تىلماچ ئۇنىڭ سۆزىنى ئۆرۈپ بەرگەن، كاتىپلار مەكتۇپ، ئەمىر - پەرمانلارنى يېزىپ بەرگەندى. بۇ ئەمەلدارلار ئىلى جياڭجۇنگە قاراشلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر، موڭغۇل، تۇڭگان، شىبە، داغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىنى، نوپۇس، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلىرىنى، يەر، سۇ، ئالۋان - ياساق، مەنسەپكە قويۇش، مەنسەپتىن قالدۇرۇش، مۇكاپاتلاش، جازالاش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. مەزەمزات دەپنە، مالىيە، ئىقتىسادقا مەسئۇل ئامباللار بىلەن كۆرۈشكەن، سۆزلەشكەن، ئۇلارغا نۇرغۇن ئالتۇن، يامبۇ، كۈمۈش، قىممەت باھالىق دۇر، ئېسىل تاش، جاۋاھىراتلارنى سوۋغا قىلغانىدى. بۇ يەردە مۇشۇنداق بىباھا بايلىقلاردىن تاشقىرى، جياڭجۇن ئىلى خەلقىدىن يىغىۋالغان مال - دۇنيا قاتارلىق قىممەتلىك بۇيۇملار ساقلىناتتى. بۇ ئورۇن ئىنتايىن مەخپىي بولۇپ، قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىناتتى، خەزىنىچى ئامبالدىن باشقا ھەر قانداق ئادەم كىرگۈزۈلمەيتتى. جياڭجۇن بۇلتۇر چاغاندا داتاڭدىكى زىياپەتتە مەست بولۇپ قېلىپ، مەزەمزات سوۋغا قىلغان جاۋاھىرنى «خەزىنىگە ئۆز قولۇڭ بىلەن قويۇپ قوي» دەپ باشلاپ كىرگەندە، ئۇ بۇ خەزىنىنى كۆرگەندى. شۇ كۈنى خەزىنىدىن قايتقاندا، جياڭجۇن ئۇنى گۈللۈك، چوڭ پەنجىرىلىك، ئالدى پېشايۋانلىق ھەشەمەتلىك بەش ئېغىزلىق مەھرەمخانىسىغا باشلاپ كىرگەندى. بۇ مەھرەمخانا جياڭجۇن خانىشلىرىنىڭ دەم ئېلىش سارىيى بولۇپ، ئۆي ئىچى ھەر خىل قىممەت باھالىق بىساتلار بىلەن ئالاھىدە زىننەتلەنگەندى. بۇ خانىدا بىر نەچچە مۇلازىم قىزلار يۈگۈرۈپ يۈرۈپ جياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ خانىمىغا خىزمەت قىلاتتى. بۇ سارايىنىڭ ئىككى چېتىدە يەنە بىر قانچە ئۆيلەر بولۇپ، بۇلارنىڭ بىر قىسمىدا خانىشلارنىڭ كېنىزەكلىرى، مۇلازىملىرى تۇراتتى. قورۇنىڭ شەرقىدە جياڭجۇننىڭ خاس ئىشخانىسى، تامغا تۇتىدىغان خاس كاتىپى ۋە

مۇھاپىزەتچى مۇلازىملار تۇرىدىغان ئۆيلەر بار ئىدى.

باشقۇرغۇچى ئامبال چىقىپ مەزەمزاتنى ئاشۇ مەھرەمخانا ھويلىسىغا باشلىدى. مەزەمزات ئامبالغا ئەگىشىپ قورۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى جياڭجۇننىڭ ئىنتايىن ھەشەمەتلىك سارىيىغا كىردى. سارايغا چوڭ خەتلەر بىلەن يېزىلغان لەۋھە - بايراقلار، ئالتۇن ھەل بېرىلىپ چوڭ قىلىپ خەت يېزىلغان تاختىلار ئېسىقلىق تۇراتتى. سارايىنىڭ تۆرىگە، ئوتتۇرىسىغا ئەجدىھا سۈرىتى كەشتىلەنگەن كىمخاب يوپۇق يېپىلغان، ئاستىغا يولۋاس تېرىسى سېلىنغان تەخت قويۇلغانىدى. جياڭجۇن چوڭ ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلسا مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ ھۆكۈم قىلاتتى، ھەربىي، مۈلكىي ئەمەلدارلار بىلەن مەجلىس ئاچقاندا، مۇشۇ تەختتە ئولتۇرۇپ رىياسەتچىلىك قىلاتتى، يارلىق چۈشۈرەتتى.

تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرغان، قاپىقىدىن قار يېغىپ تۇرغان چاڭ جياڭجۇننىڭ قىيسىق كۆزلىرىگە، چاشقان بۇرۇتىغا كۆز تاشلىغان مەزەمزاتنىڭ يۈرىكى ئاغقاندەك بولدى. ئۇ ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن مۇلايىملىق بىلەن:

— جانابلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن پېقىر قۇللىرى ئالدىلىرىدا ھازىر بولدى، — دېدى.

جياڭجۇن قاپىقىنى ئاچمىدى، بۇرۇنقىدەك ئولتۇرۇشقا ئىلتىپاتمۇ كۆرسەتمىدى. مەزەمزات كۆزىنىڭ قىرىدا دائىم ئۆزى ئولتۇرىدىغان كۇرسىغا قاراپ قويدى. شۇ ھامان جياڭجۇننىڭ قوپال ئاۋازى ئاڭلاندى:

— سىزنىڭ خاندانلىقىمىزغا كۆرسەتكەن چوڭ ئىشلىرىڭىزغا قانداق ئىنئام تەقدىم قىلساق رازى بولۇرسىز؟

— ئۇلۇغ جياڭجۇن ئۆزى بىلگەي! — دەپ جاۋاب قىلدى مەزەمزات بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي.

جياڭجۇننىڭ قەھرلىك ئاۋازى سارايدا جاراڭلىدى:

— ئۆستۈرمە سېلىقلارنى تولۇق تاپشۇرمىغىنىڭىز ئۈچۈن سىزگە تەقدىم قىلىنىدىغان ئىنئام گۇندىخانا! ھەي، كىم بار؟

شۇ ھامان ئىككى چېرىك ھازىر بولدى. ئۇلار مەزەمزاتنى ئىككى

بىلىكىدىن تۇتۇپ سارايدىن ئاچىقتى، مەزەمزات ھەيرانۇ ھەس بولۇپ قالدى. بۆلتۆرقى چاغاندىكى جىياڭجۈننىڭ ئىلتىپاتى نەگە كەتكەندۇ؟ بۆلتۆر چاغاندا كاتتا ئويۇن ـ تاماشا، بەيگە بولغانىدى، بەيگىدە جىياڭجۈننىڭ ئۆزۈپ چىققان يورغىلىرى مەزەمزات ھېكىم سوۋغا قىلغان ئاتلار ئىدى، جىياڭجۈن خۇشلۇقىدا ئۇنىڭغا كۆپلىگەن سوۋغاتلارنى تەقدىم قىلغانىدى. ھالا بۈگۈن گۇندىخانىغا تاشلىغىنى نېمىسى؟! مەزەمزات شۇلارنى ئويلاپ كېلىۋېتىپ گۇندىخانىغا قانداق كىرگەنلىكىنى بىلمەي قالدى.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتتى. چاپارمەن ئابدۇرۇسۇل بەگكە چاڭ جىياڭجۈننىڭ پەرمانىنى ئەكەلدى. تىلماچ پەرمانىنى ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئۆرۈپ بەردى:

«ئابدۇرۇسۇل شاغى بەگ، سىزنى ئورلاڭ ھېكىملىككە[1] تەيىنلىدىم. مەزەمزات ھېكىم چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا زەربە بەرگىلى چىلپەڭزە قەلئەسىگە ماڭدى. سىز مۇشۇ پەرماننى ئالغان ھامان بەش يۈز مەرگەننى ئېلىپ جىياڭجۈن مەھكىمىسىدە ھازىر بولغايسىز، چار پادىشاھنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى ئەمىر لەشكەر بولۇپ بارىسىز.

چاڭ جىبىن (مۆھۈر)»

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئويلىنىپ قالدى: «ئەجەبا، ئاق پادىشاھ يەنە تاجاۋۇز قىلغانمىدۇ؟ ئەگەر مەن ئەمىر لەشكەر بولۇپ بارسام، نېمە ئۈچۈن جىياڭجۈن مېنى ئورلاڭ ھېكىملىككە تەيىنلەيدۇ؟ مەزەمزات ھېكىم جەڭ ئىلمىدىن خەۋەرسىز تۇرسا، نېمە ئۈچۈن جەڭگە ئۇنى ئەۋەتكەندۇ؟» بۇ سوئاللار ئۇنىڭ كاللىسىغا كەينى ـ كەينىدىن كېلىپ ئۇنىڭ تىنچلىقىنى قاچۇردى. ئۇ چاپارمەننى چاقىرتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سوئالىنى ئاڭلىغان چاپارمەننىڭ چىرايى تاتاردى، قوللىرى تىترىدى. چاپارمەننىڭ بۇ ھالىتىنى

---

[1] ئورلاڭ ھېكىم ـــ ۋاقىتلىق ھېكىم.

كۆرگەن ئابدۇرۇسۇل بەگدە گۇمان پەيدا بولدى. ئۇ چاندۇرماي سورىدى:

— مەزمەزات ھېكىم نەگە كەتتى؟

— مەن... مەن بىلمەيمەن، — چاپارمەن دۇدۇقلاپ قالدى.

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈرىكى بىر نىمىنى تۇيغاندەك سوقۇپ كەتتى. ئۇ چاپارمەندىن قوپاللىق بىلەن سورىدى:

— راست گەپ قىل. يالغان ئېيتساڭ كاللاڭنى ئالىمەن!

چاپارمەن شاغى بەگنىڭ غەزەپلىك ئەلپازىنى كۆرۈپ تىترىدى. ئۇ يۈكۈنۈپ تۇرۇپ:

— مەن ... مەن دەي، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، مەنمۇ سىلىنىڭ قېرىنداشلىرىغۇ. دەي دېۋىدىم، تىلىم بارمىدى. مەزمەزات ھېكىمنى گۇندىخانىغا تاشلىدى! — دەپ يىغلاپ كەتتى.

— ھە؟! — ئابدۇرۇسۇل بەگ كەينىگە بىر قەدەم داجىدى. بۇ گەپ ئۇنىڭغا چاقماق سوقۇۋەتكەندەك تەسىر قىلغانىدى. كەڭ پېشانىسىدىن سوغۇق تەر چىقتى. ئۇ دەررۇ ئۆزىنى تۇتىۋالدى، كۆڭلى بىر نىمىنى تۇيغاندەك بولۇپ چاپارمەندىن يەنە سورىدى:

— بەش يۈز مەرگەنچۇ؟

— ئۇلارنى جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەن ھامان چېرىك غالداي باشلاپ ئەكەتتى.

— قاياققا؟

— زۇلىڭ يامۇلى تەرەپكە.

ئابدۇرۇسۇل بەگ پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ قولىدىكى پەرمانغا نەپرەت بىلەن قارىدى: «مەسىلە چۈشىنىشلىك، جياڭجۈن مىنىڭ مەرگەنلىرىمدىن ئۈركىگەن، ئۇنى بۆلۈپ يوقاتماقچى بولغان، ھېكىمنى بەش يۈز مەرگەن بىلەن ئۇجۇقتۇرۇپ بوپتۇ، ھېلىمۇ ياخشى يېڭى قوبۇل قىلغان لەشكەرلەرنى بەرگەنگەنمەن. ئەمدى نۆۋەت ماڭا كەپتۇ. مېنىڭغۇ كارىم چاغلىق، مەن ئۇنىڭ قولىدىكى ئادەم. ئاتامدۇ، چاپامدۇ، ئاسامدۇ، ئۇنىڭ ئىشى. ئەمما، مۇنۇ بەش يۈز قىران يىگىتچۇ؟ ئىزىمنى بېسىۋاتقان ئاجايىپ قابىلىيەتلىك ۋە پاراسەتلىك ئەلا پالۋانچۇ؟ تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ

چىقارغىنىمىزنى ماختاشنىڭ ئورنىغا جازالىغىنى نېمىسى؟ قانداق قىلىش كېرەك؟ سادىر ئاغىنىڭ يېنىغا كېتەيلىمۇ ـ يا؟ تاغلارنى ماكان قىلىپ، قانخور ئەمەلدارلار بىلەن بىر نەچچە قەپەس ئېلىشسام پۇخادىن چىقار ئىدىم.» ئۇ شۇنداق خىياللارغا كەلدىيۇ، ئەمما شۇ هامان ئوماق قىزى، رەپىقىسى، قېيناتىسى ئەخمەت، ئۇستازى ناسىر ئەلەم ۋە باشقا يار ـ بۇرادەرلىرى كۆز ئالدىغا كېلىپ شۇركۇنۇپ كەتتى: «بۇلار تاغ تورمۇشىغا، دەممۇ دەم كۆچۈپ يۈرۈشكە هەرگىز چىدىمايدۇ. ئەگەر مەن بەش يۈز مەرگەن بىلەن تاغقا چىقىپ كەتسەم، جياڭجۇن چېرىكلىرى كېلىپ يار ـ بۇرادەرلىرىمنى تۇڭگانلارنى جادۇدا توغرىغاندەك توغرايدۇ. ئالدىرىما رۇسۇل، ئۇستازىڭنىڭ مەسلىهەتىنى ئال...» ئۇنىڭ خىياللىرىنى ئۆيگە كىرگەن ئەلا پالۋان بۆلۈۋەتتى. ئۇ:

— ئاغا، تۇڭگانلارنىڭ ئاقساقاللىرى جىددىي ئىشىمىز بار ئىدى، شاغى بەگنىڭ ۋاقتى بارمىكىن، دەپ كەپتۇ، — دېدى.

— مۇنۇ چاپارمەننى ئاچىقىپ كەت. هازىرچە سىرتقا چىقماي تۇرغاي، تۇڭگانلارنى باشلاپ كىر! — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

تۇڭگان ئاقساقاللىرىدىن خەنجە ئاخۇن، ياگۇر، ئىسمازاخۇن، ياقۇپ ئاخۇنلار كىرىپ كەلدى. ئۇلار كىرىپلا سالام بېرىشتى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بېگىم، تەنلىرى ساق، دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي!

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇلار بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆرۈشتى. ياگۇر ئاخۇننىڭ بېلىدىكى ئاق پوتىنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىپ:

— باشلىرىغا قانداق مۇسىبەت چۈشتى؟ — دەپ سورىدى.

— جياڭجۇن ياگۇر ئاخۇننىڭ يالغۇز ئوغلىنى قەتل قىلدى، — دېدى خەنجە ئاخۇن.

— زادىلا ئۇقماي قاپتىمىز، — دەپ، ئابدۇرۇسۇل بەگ ياگۇر ئاخۇندىن هال سورىدى.

هەممە ئورۇن ئېلىشتى، خەنجە ئاخۇن پاتىهەگە قول كۆتۈردى. ئابدۇرۇسۇل بەگ يۈزىنى سىيپاۋېتىپ ئاچچىق كۈلۈپ قويدى.

— خوش، مۆھتەرەم جانابلار، ئەھۋاللىرى نېچۇك؟

— بۇ دۇنيا بىز مۇسۇلمانلارغا ناھايىتىمۇ كاج كېلىۋاتىدۇ.

گەپنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى ئابدۇرۇسۇل بەگ سەزدى ۋە ئۇلارنىڭ زادى نېمە مەقسىتى بارلىقىنى ئېنىق بىلمەكچى بولۇپ سورىدى:

— دۇنيامۇ كاجلىق قىلامدۇ، تەقسىر؟

— ھەي شۇ، بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەر چۈشتى. خەۋەرلىرى بار، جياڭجۈن قېرىنداشلىرىمىزنى جادۇدا توغراۋاتىدۇ، تۈنۈگۈن ياگۇر ئاخۇننىڭ ئوغلىنى قەتل قىلدى.

ياگۇر ئاقساقال ھۆڭ ـ ھۆڭ يىغلىدى. خەنجە ئاخۇن گېپىنى داۋام قىلدى:

— دەرد ـ ئەلەم سۆڭەككە يەتتى، ئۇيغۇر قېرىنداشلارمۇ ھارغۇچە دەرد تارتىۋاتىدۇ، بىز بۇ زۇلۇمغا چىدىماي قالدۇق، تەقسىر. ئۇيغۇر، تۇڭگان ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرى، مەنچىڭ ئەمەلدارلىرى بىزنى رەھىمسىزلەرچە ئەزمەكتە. بۇ خىل زۇلۇمغا قارشى شەنشى، گەنسۇ، ئۈرۈمچى تۇڭگانلىرى كۆتۈرۈلۈپ، زالىم ئەمەلدارلارنىڭ ئەدىپىنى بەردى. بىزمۇ شۇنداق قىلمىساق تۈگىشىپ كېتىدىغان ئوخشايمىز. بىز شۇ ۋەجىدىن سىلىدىن مەسلىھەت ۋە ياردەم سوراپ كەلدۇق.

— بىزنىڭ سەۋر قاچىمىز سۇندى، بىز ئۇيغۇر ـ تۇڭگان بىرلىشىپ، ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ، ئەمنلىككە ئېرىشىش نىيىتىدە جانابلىرىنىڭ مەسلىھەتىنى ئالغىلى كەلدۇق. مەگەر بىزنى جياڭجۈنگە چاقۇ قىلىپ قەتل قىلغۇزسىلىمۇ مەيلى، بىز جېنىمىزنى تىكىپ قويدۇق، — دېدى ياگۇر ئاخۇن كەسكىن قىلىپ.

— شۇنداق، شۇنداق، — دەپ باشقىلارمۇ ماقۇللىدى. ئۇلار بىردەك ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئاغزىغا قارىدى. بەگ ئېغىر بىر تىنىپ قويدى ـ دە، ئالدىرىماي جاۋاب بەردى:

— ھەر قايسىلىرىنىڭ كەمىنىنى ياد ئېتىپ دەرد ـ مۇڭلىرىنى ئېيتىپ كېلىشكەنلىرى ماڭا ئىشەنگەنلىكلىرى، مەن بۇنىڭدىن خۇرسەنمەن. تۇڭگان قېرىنداشلارنىڭ قىرغىن قىلىنغىنى پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنى ئېچىندۇردى، بىز

قايغۇردۇق. قانداق قىلىمىز، جىياڭجۇن مەھكىمىسى بىلەن تەڭ بولالمايمىز، سىلەر ئېيتقان كۆتۈرۈلۈش مەسىلىسى ئاددىي گەپ ئەمەس، چوڭ ئىش. بۇنىڭغا مېنىڭ كەم ئەقلىم بىر نېمە دېيەلمەيدۇ.

— مەزەمزات ھېكىم ئالىيلىرى بۇ ئىشقا قانداق قارايدىكىن؟ — دەپ سوراپ قالدى ئىسمازا.

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قوبۇق قاشلىرى تۈرۈلدى. ئۇ قايغۇرغان، ئاچچىقى كەلگەن ياكى خۇشال بولغاندا بۇرۇتىنى سىلاپ قوياتتى. ئۇ شۇ تاپتىمۇ بۇرۇتىنى سىلاپ قويدى. «مەزەمزاتنىڭ گۇندىخانىغا تاشلانغىنىنى ئېيتايمۇ، ئېيتمايمۇ؟ ئۇلارمۇ ماڭا ئىشىنىپ سىرىنى ئاچقان يەردە مەن ئۇلاردىن گۇمانلانسام نامەردلىك بولار.» ئۇ شۇنداق ئويلىغۇالدى ـ دە، ئاندىن:

— ھېكىمنى چاڭ جىياڭجۇن گۇندىخانىغا تاشلاپتۇ! — دېدى.

— ھە، نېمە ئۈچۈن؟ — ئەندىكىپ سورىدى پەگاھتا تۇرغان ئەلا پالۋان.

— ئۇ زات نېمە گۇناھ قىلغان بولغىيدى؟ — دەپ سورىدى ياقۇپ ئاخۇن.

— بىز ئاق پادىشاھ تاجاۋۇزچىلىرىنى تارمار قىلدۇق، شۇڭا جىياڭجۇن مېنىڭ ئاتلىق مەرگەنلىرىمدىن قورققان بولسا كېرەك. ئۇ مەزەمزاتنى بەش يۈز مەرگەن بىلەن چاقىرتىۋېلىپ گۇندىخانىغا تاشلاپتۇ.

ھەممىسىنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتتى. پەقەت ئۇلارنىڭ ئېغىر تىنىشلىرى، خەنجە ئاخۇننىڭ ياگۇرغا پىچىرلىغىنىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئالدىرايتتى، شۇڭا تۇڭگانلارنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن قىلىپ قايتۇرۇشنى ماقۇل تاپتى.

— قېرىنداشلار، قايغۇ ـ ھەسرەت، كۆز ياشلىرى ئىچىدە ئولتۇرساق بالا-قازا قوشلاپ كېلىدۇ. ھەر قايسىلىرىنىڭ بەردەم بولۇشىنى تىلەيمەن. سىلەر ئوتتۇرىغا قويغان ئىش ئويلىنىپ باقمىدىغان ئىشتەك قىلىدۇ. ئاللانىڭ قانداق يازمىشلىرى بار، بۇ بىزگە نامەلۇم. ئۇستازلىرىمىز ناسىر ئەلەم، شەمسىدىن خەلپەم ۋە باشقا ئۇلۇغلىرىمىز بىلەن مەسلىھەتلەشمەك كېرەك. مەسلىھەتلىك ئىش بۇزۇلماستۇر! — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

— تولىمۇ ئاقىلانە گەپ بولدى، — دېدى خەنجە ئاخۇن، — ئۇبدانراق مەسلىھەتلەشمىسەك بولمايدۇ. بىز بىلمىزنى باغلاپ بولدۇق، مانا مەزەمزات ھېكىمنى گۇندىخانىغا تاشلاپتۇ، قارىغاندا، جياڭجۇن ھەممىمىزنى بىر - بىرلەپ ئاشۇنداق گۇندىخانىغا تاشلاپ چىرىتىدىغان ئوخشايدۇ.

— تەقسىر، بۇ گەپلەر مۇشۇ يەردىلا قالسۇن، — دېدى ياگۇر ئاخۇن ئەلا پالۋانغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ.

ئابدۇرۇسۇل بەگ كۈلۈپ كەتتى ۋە ئەلا پالۋاننى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— بۇ يىگىت مېنىڭ ئىشەنچلىك شاگىرتىم، قوشۇنىنىڭ سەردارى! — دېدى.

خەستە كۆڭلى ئاز بولسىمۇ شىپالىق تاپقان تۇڭگان ئاقساقاللىرى رازى - رىزا بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئۇلارنى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئىشىككىچە ئۇزىتىپ قويدى. تۇڭگانلار ئادىتى بويىچە:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — دەپ خوشلاشتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەھۋالنىڭ ناھايىتى جىددىيلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇ بىر ئىش ئۇستىدە باش قاتۇرسا ئۇنى بىر باشقا ئېلىپ چىقمىغۇچە كۆڭلى تىنمايتتى، بولۇپمۇ بۇگۇنكى مەسلىھەتنى تېز ھەل قىلمىسا، كوچىغا چىقىپ كەتسە، مۆلچەرلىگۇسىز ئاقىۋەتلەرنى كەلتۇرۇپ چىقىراتتى. شۇڭا، تۇڭگانلارنى ئۇزىتىپ قويۇپلا ئاتلاندى.

ئۇ ناسىر ئەلەمنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە، ئەلەم قېلىن بىر كىتابنى كۆرۈپ ئولتۇراتتى. ناسىر ئەلەم سالام بېرىپ كىرگەن ئابدۇرۇسۇل بەگنى كۆرۈپ، كىتابقا پەلكۇش قىستۇردى - دە، ئورنىدىن تۇردى ۋە ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈپ بەگنى يېنىغا ئۆتكۇزدى. پاتىھە ۋە ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، ئابدۇرۇسۇل بەگ كېلىشتىكى نىيىتىنى ئىزھار قىلدى. بەش يۇز مەرگەن بىلەن ھېكىمنىڭ گۇندىخانىغا تاشلانغىنىنى، جياڭجۇننىڭ پەرمانىنى ۋە تۇڭگانلارنىڭ كۆتۈرۈلۈش نىيىتىنى بايان قىلدى، ئاندىن تۆش يانچۇقىدىن جياڭجۇننىڭ پەرمانىنى ئېلىپ بەردى. ناسىر ئەلەم پەرماننىڭ مەزمۇنىدىن ۋاقىپلىنىپ چوڭقۇر ئويلىنىپ قالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇستازىنىڭ دىققىتىنى بۆلمەسلىك ئۇچۇن ئۇندىمەي ئولتۇرۇپ ئۆينى كۆزدىن كۆچۈرۈشكە

باشلىدى: يەرگە چەشمە گۈللۈك گىلەم سېلىنغان، تۆر تامغا ئايگۈل گىلىمى تارتىلغان، ئويۇقلارغا كونا مۇقاۋىلىق قېلىن كىتابلار تىزىلغان، ئوڭ تەرەپ تامنىڭ ئۇ يېقىغا ئورۇن ـ كۆرپىلەر تىزىپ قويۇلغان، يەنە بىر تامنىڭ ئويۇقىدا مىس تەخسە، جانان چىنىلەر تىزىپ قويۇلغانىدى، پەگاھتىكى مىس چىلاپچا يېنىدا غاز بويۇنلۇق ئاپتۇۋا تۇراتتى.

— ھىم، ئىش چىگىغا چىقىۋېتىپتۇ ـ دە، بەگ؟ — دېدى ناسىر ئەلەم خىيالىدىن سەگىپ، — سىز قانداق قىلماقچى؟

— ئۆزۈمنىمۇ بارمايمەن، بەش يۈز مەرگەننىمۇ ئەۋەتمەيمەن.

— ئۇنداقتا، جياڭجۈن جازا يۈرۈشى قىلىدۇ.

— ئەمىسە، قانداق قىلاي ئۇستاز؟ بېشىمنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى. ئەتە ـ ئۆگۈن ئىچىدە بىر قارارغا كەلمىسەك بولمايدىغاندەك، سىلىنىڭ ئەقىل كۆرستىشلىرىنى، تەلىم بېرىشلىرىنى سوراپ كەلدىم.

— توڭگانلارنىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە جەزم قىلالارسىزمۇ؟

— ئۇلار «بەلنى باغلاپ قويدۇق» دەيدۇ.

— ھىم، توڭگان خەق جاھىلراق كېلىدۇ. قىلىمەن دېگىنىنى قىلماي قالمايدۇ، دېمىسىمۇ جياڭجۈن ئۇلارغا قاتتىق رەھىمسىزلىك قىلدى.

— ئۇستاز، — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ، — جياڭجۈن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى ئۆزى خان، ئۆزى بەگ بولۇۋالدى، خەلقىمىزگە خالىغانچە زۇلۇم سېلىۋاتىدۇ. پىچاق سۆڭەككە يەتتى، مەزلۇملارنىڭ قانلىق يېشى. ئاھۇ پەريادى پەلەككە يەتتى، خەلقنىڭ چىدىغۇچىلىكى قالمىدى! ئۇنىڭ ئۈستىگە مەزەمزات بىلەن بەش يۈز مەرگەننىڭ گۇندىخانىغا تاشلىنىشى، توڭگانلارنىڭ قىرغىن قىلىنىشى، مېنى بەش يۈز مەرگىنىم بىلەن گۇندىخانىغا تەكلىپ قىلىشى ئەمدى بىزنى توڭگانلار بىلەن بىرلىشىپ كۆتۈرۈلۈشكە مەجبۇر قىلماقتا!

ناسىر ئەلەم ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قەتئىي نىيەتكە كەلگىنىنى بىلىپ، كۆتۈرۈلۈشنىڭ ئالدى ـ كەينىنى، خەلققە بولغان پايدا ـ زىيىنىنى مۆلچەرلىدى، ئاقىۋىتىگە كۆپرەك باش قاتۇردى. جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ

يىگىرمە نەچچە مىڭ چېرىكىگە تاقابىل تۇرغىلى بولامدۇ ، يوق ، مانا شۇلارنى مۇلاھىزە قىلدى. ئاخىردا سورىدى:

— سىزنىڭ قوشۇنىڭىز چېرىكلەرگە بەس كېلەلەرمۇ؟

— قولۇمدىكى كۈچ بىلەنلا بىر نېمە قىلغىلى بولمايدۇ. خەلقنى قوزغىساق، جەلپ قىلساق بىر گەپ بولار. ئوت يېقىلسىلا گۈلخان بولىدۇ، پۈتكۈل يېزا بەگلىرىنى ھەركەتلەندۈرسەك، ھەر يېزىدىن بىرەر يۈز لەشكەر توپلانغان ھالەتتىمۇ چوڭ كۈچ بولىدۇ.

— قورال - ياراغنى نەدىن تاپىسىز؟ — دەپ سورىدى ناسىر ئەلەم.

— ئوردىدا مىڭدىن ئارتۇق بەردەنگە بار، توقىلەك بەگنىڭ تۆت - بەش يۈز كىشىلىك لەشكىرى بار، ئورۇسلاردىن غەنىيمەت ئالغان مىڭ دانە مىلتىقنى ئۇلارغا تاشلاپ كەلگەن. قىلىچ - نەيزىنى ياسىتىمىز، ئوق - دورا ياسىتىمىز. ئەگەر كۆتۈرۈلۈش نىيىتىگە كەلسەك، ئاۋۋال شەھەردىكى ئىككى قورال - ياراغ ئامبىرىنى قولغا چۈشۈرىمىز.

ناسىر ئەلەم ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ھەممىنى ئىدىتلاپ قويغىنىنى بىلىپ، قوشۇلغان قىياپەتتە:

— مۇھىمى ئاخىرقى پىكرىڭىز. خەنزۇ بازىرى، شەھەردەك، چىلپەڭزە قەلئەلىرىنى ئېلىپ قورال - ياراغقا ئىگە بولۇش زۆرۈر، — دېدى.

— ئۇستاز، شۇنداق قىلىپ كۆتۈرۈلۈشكە قوشۇلدىلىمۇ؟ — بەگ ناسىر ئەلەمگە شادلىق كۆزلىرىنى تىكتى.

— باشقا ئىلاج يوقتەك قىلىدۇ، مەن جياڭجۈننىڭ سىزنى يوق قىلىشىنى خالىمايمەن، ئۆز ئايىغىڭلار بىلەن ئۆلۈم تىلەپ بارغاندىن كۆرە ئېلىشىپ تۇرۇپ ئۆلگەن ئەۋزەل. يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دېگەن مانا شۇ. ئۇلار سىز ۋە مەرگەنلىرىڭىزنى يوقاتسا، مېنىڭدەك ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى تۈگەتكەن قېرىلار خەلقىمىزگە نېمە قىلىپ بېرەلەيمىز؟ ئىنشائاللا نۇسرەت قۇچارمىز. سادىر پالۋانمۇ بىر نەچچە يىلدىن بېرى چېرىكلەر بىلەن ئېلىشىپ كەلدى. بىراق، «يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس، چېڭى چىقسىمۇ دېڭى چىقماس» دېگەندەك، ئۇ پالۋىنىمىز چوڭ ئىش قىلالمىدى.

— تۇڭگانلار بىلەن قانداق قىلىمىز؟ — سورىدى ئابدۇرۇسۇل بەگ

— ئۇلار بىلەن كېلىشىمنامە تۈزۈش كېرەك. ئۇلارنىڭ ئادىمى ئاز، قورالى يوق، ئىختىلال[1] ھەيئىتى قۇرىمىز، ئۇنىڭ باشلىقى بىزدىن، مۇئاۋىنى ئۇلاردىن بولۇشى كېرەك. ھازىرلا ئىشەنچلىك چاپارمەنلەرنى ئەۋەتىڭ، موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم، ئەخمەت بەگ، جالالىدىن خەلپەم، ئابدۇللېتىپ خەلپەم ۋە ئىسھاق بەگلەر ھۇزۇرىمغا كەلگەي. مەھكىمە شەرئىينىڭ مۇھىم مەسلىھەتلىك ئىشى بار ئىكەن، دەپ ئۇقتۇرسۇن. شەمسىدىن خەلپەمگە ئەتىگەنلىككە ئەلا پالۋاننى ئەۋەتىپ ئەھۋالدىن خەۋەردار قىلارسىز. بۈگۈن بۇ يەردە ئوبدان مەسلىھەتلىشىپ بىرلىككە كېلەيلى.

— تولا ئوبدان! — ئابدۇرۇسۇل بەگ ئورنىدىن تۇردى.

— ھە راست، ھېلىقى چاپارمەن بارمۇ؟

— بار.

— جياڭجۈن سىزنىڭ كەلمىگىنىڭىزنى قارشىلىق دەپ بىلىپ چېرىك تارتىپ كېلىشى مۇمكىن. مېنىڭچە، يېقىن ئادەملەر ئارقىلىق شەھەرگە «جياڭجۈننىڭ چاپارمىنىنى قاراقچىلار ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ» دېگەن گەپنى تارقىتايلى. بۇ گەپ جياڭجۈنگە يېتىدۇ، ئۇ يەنە بىر چاپارمەن ئەۋەتكۈچە ۋاقىتنى ئۇتىمىز. بۇ گەپنى بۈگۈن مەدرىستىكى خۇپتەن نامىزىدا، ئەتە بارلىق مەسچىتلەردە بامدات نامىزىدا تارقاتقان ياخشى.

— تولا ئوبدان! — ئابدۇرۇسۇل بەگ ھويلىغا چىقىپ، ئەلا پالۋاننى ناسىر ئەلەمنىڭ ئاخىرقى تاپشۇرۇقىنى ئورۇنداشقا ئەۋەتتى. ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسىنى بايا ناسىر ئەلەم ئاتاپ ئۆتكەن زاتلارغا ئەۋەتتى. ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ ئۆزى ناسىر ئەلەمنىڭ ھۇزۇرىغا قايتىپ كىردى. مۇلازىم كىرىپ قولغا سۇ ئالدى، داستىخان سالدى. ناسىر ئەلەم لەگمەن يەپ ئولتۇرۇپ ئابدۇرۇسۇل بەگكە دېدى:

— بۇ ئىشتا سىزنىڭ ئەقىل - پاراسىتىڭىزگە، تىرىشچانلىق كۆرسىتە-

[1] ئىختىلال — قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش.

لەيدىغىنىڭىزغا ئىشىنىمەن. مېنىڭ قوشۇلغىنىم سىز بار بولغاچقىلا بولدى.

— سىلىنىڭ تەلىملىرىدىن كېيىن ئۆزۈمدە بىر ئۇلۇغ كۈچ پەيدا بولغىنىنى سېزىۋاتىمەن. ماڭا ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن سىلىنىڭ تەلىملىرى، يۈز مىڭلىغان خەلقىم تىرەك بولىدۇ، — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ ھاياجانلىنىپ.

ئۇلار تاماقتىن كېيىن تەرەت ئېلىشتى، خۇپتەن نامىزىغا جايناماز سېلىپ تۇرۇشىغا چاقىرتقانلار بىر - بىرلەپ كىرىپ كەلدى. ناماز ناسىر ئەلەمنىڭ ئىماملىقىدا ئۆيدە ئوقۇلدى. نامازدىن كېيىن ئۇلار يېرىم كېچىدىن ئاشقۇچە مەسلىھەتلەشتى، كۆتۈرۈلۈشنىڭ تەدبىرلىرىنى بېكىتىشتى، ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ نامزاتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى.

ئەتىسى ئابدۇرۇسۇل بەگ بامدات نامىزى ئالدىدا تۇڭگان مەسچىتىگە چاپارمەن ئەۋەتتى. تونۇگۇن ئوردىغا كەلگەن تۇڭگان ئاقساقاللىرىنىڭ ھەممىسى كەلدى. ئەلا پالۋان ئوردا ئەتراپىغا قاتمۇ قات جېسەكچىلەرنى قويدى، جېسەكچىلەر ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئىزدەپ كەلگەنلەرنى: «بېگىم يېقىن قاياشلىرى بىلەن بەند» دەپ كىرگۈزمىدى.

مەجلىسكە ناسىر ئەلەم رىياسەتچىلىك قىلدى. ئۇ زات ئاخشام مەسلىھەتلەشكەن ئىشلاردىن ئۇچۇر بەردى، تۇڭگانلار غايەت خۇرسەن بولدى. ئۇلار ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ باشلىقى ئابدۇرۇسۇل بەگ بولغاي، دېيىشتى. ناسىر ئەلەم تەكلىپ بەردى:

— بولىدۇ، مۇئاۋىنلىقىقا ياگۇز ئاخۇن بولغاي.

مەجلىس مۇنداق قارار ھاسىل قىلدى:

ئىختىلال مەشئىلى مىلادىيە 1864 - يىل 11 - ئاينىڭ 12 - كۈنى (تۇڭجىنىڭ 3 - يىلى) ئۇلۇغ جۈمە كۈنى كەچتە يېقىلىدۇ. بۇ خەلقىنىڭ قۇتلۇق كۈنى بولۇپ قالغاي.

ئىختىلال ھەيئىتى تەسىس قىلىنىدۇ، بۇ ھەيئەت ھەربىي ئىشلارنى باشقۇرىدۇ، مۈلكىي ئىشلارنى مەھكىمە شەرئىي باشقۇرىدۇ.

ئىختىلال ھەيئەتلىرى: مولla ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم، ئابدۇرۇسۇل بەگ،

ياگۇر ئاخۇن، موللا شاۋكەت ئاخۇن، ئەخمەت بەگ، توختاخۇن، خەنجە ئاخۇن، شەمسىدىن خەلپەمدىن تەركىب تاپىدۇ.

ھەيئەت باشلىقى: ئابدۇرۇسۇل بەگ

ھەيئەتنىڭ مۇئاۋىنى: ياگۇر ئاخۇن

ئەمىر لەشكەر: ئابدۇرۇسۇل بەگ (قوشۇمچە ئۆتەيدۇ)

قازىكالان: موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم

قازى ئەسكەر ۋە مۇپتى: موللا شاۋكەت ئاخۇن

ئوردا خەزىنىچىسى: ئەخمەت بەگ

ھەيئەت لەشكەر توپلاش، قوراللاندۇرۇش، تەرتىپنى چىڭىتىش، مەشىق قىلدۇرۇش، گەدەنكەشلىك قىلغانلارنى جازالاشنى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئىختىيارىغا بەردى.

ياگۇر ئاخۇن:

— ئاتىمىز ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم پاتىھە بەرسە، — دېدى.

ناسىر ئەلەم پاتىھە بېرىشتىن ئاۋۋال مۇنداق دېدى:

— بىز ئازاب چەككەن خەلقىمىز ئۈچۈن كۆتۈرۈلدىغان بولدۇق. بۇ تولىمۇ زور ئىش. بۇ ئىشتا بىرلىك كېرەك. ھەممىمىز بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك بولۇشىمىز، بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىشىمىز كېرەك. ئەمدىكى ئۈمىدىمىز ئابدۇرۇسۇل بەگ ۋە ئۇنىڭ قوشۇنىدا. بىز ئۇنىڭدىن شۇنى سورايمىزكى، ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كۆرۈپ خەلقنى دەرھال قوزغىسۇن. خەلق غايەت زور كۈچ!

ئىككىنچى باب

ئۇچقۇنلار

ئۇچقۇندىن يانغىن چىقىدۇ
— ماۋزېدۇڭ

1

جاڭ لى چەنپەن[①] مىڭ غالدايىنىڭ ئائىلىسىگە چاكارلىققا بېرىلدى. جاڭ لى ياش، كېلىشكەن، ئاق يۈزلۈك، ئەدەپ - قائىدىلىك، چېچەن يىگىت ئىدى. ئۇ بۇ ئۆيگە كەلگەن كۈندىن ئېتىبارەن كومشا قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، خوجايىن نېمە دېسە «خوش غوجام» دەپ تۇرىدىغان بولدى. ئۇ مىڭ غالداي (مىڭ يايى گۈزەل ئاغىچىنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمىغا ئوخشاش توختى ئىسىملىكلەرنى تۇتۇپ بەرگىنى ئۈچۈن غالدايلىق مەنسىپىگە ئېرىشكەن) ۋە ئۇنىڭ چىرايلىق ياش خوتۇنى چى رۇيدىن ئاشقان تاماقنى يېيىشكە مەجبۇر ئىدى. كۆڭلىرى يېرىم ئاچ، يېرىم توق هالدا ئۆتۈۋاتاتتى. ئىشقا كەلگەندە كۆرە خورىزى قىچقارغاندىن تارتىپ كېچىسى ئۈچىنچى داڭ ئۇرۇلغىچە ئىشلەيتتى. چى رۇي خېنىمنىڭ بۇلاقتىن سۇ توشۇش، يۇندا تۆكۈش، ئۆي سۈپۈرۈش قاتارلىق مىڭ ياڭزا ئىشىنى قىلىپ «ئۇھ»

① چەنپەن — تەيپىڭ تىيەنگو قوزغىلاڭچىلىرىدىن ئەسىرگە چۈشۈپ ئىلىغا سۈرگۈن قىلىنغانلارنى ئۇيغۇرلار «چەنپەنلەر» دەپ ئاتاشقان.

دېگۈچىلىك ھالى قالمايتتى، ھەتتا مىڭ غالداينىڭ تەرلەپ پۇراپ كەتكەن پۇتلىرىنىمۇ يۇيۇپ قوياتتى. ئۇ مىڭ غالدايغا بېشىنى كۆتىرىپ قارىيالمايتتى، چى رۇي ئۆزىگە ئوخشاش خەنزۇ بولسىمۇ قاراشقا، گەپ قىلىشقا رۇخسەت يوق ئىدى، بۇ ئائىلىنىڭ خاس ئاشپىزى مايۇسۇپىكىلا گەپ قىلالايتتى.

چاڭ جېن جياڭجۈن مىڭ غالداينى تېكەستىكى موڭغۇل قوشۇنىغا سەردار قىلىپ ئەۋەتتى. مىڭ غالداي مېڭىش ئالدىدا چى رۇيغا:

— كەچلىكى ئىشىكنى مەھكەم ئېتىپ يات، مەن ھەپتىدە بىر كېلىپ تۇرىمەن، مالايلارغا كۆز - قۇلاق بول، — دەپ جېكىلىدى.

چى رۇي ئىنچىكە بەللىك، زىلۋا بويلۇق، دوگىلەك قارا كۆزلىرى ئويناپ تۇرىدىغان چوكان ئىدى. ئون ئۈچ ياش چېغىدىلا مىڭ غالدايغا بېرىۋېتىلگەنىدى. چى رۇيمۇ تەيپىڭ تىيەنگو سەركەردىسىنىڭ قىزى بولۇپ، سۈرگۈن قىلىنغانلاردىن ئىدى. چى رۇي چىرايلىق بولغىنى بىلەن يەتتە يىلدىن بېرى مىڭ غالدايغا بالا تۇغۇپ بېرەلمىدى.

چى رۇي ئېرىدىن — پور كۆتەكتەك سېمىز، بۇرۇتلىرى داردايغان، بەدىنىدىن بەتبۇي پۇراق چىقىپ تۇرىدىغان بۇ خام قاپاق ئەردىن يىرگىنەتتى. بۇ ئەرنىڭ تېكەسكە كېتىدىغىنىنى ئاڭلاپ ئىچىدە خۇش بولدى، جاڭ لى بۇ ئۆيدە پەيدا بولغاندىن كېيىن چى رۇي ئېرىدىن تولىمۇ سەسكىنىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ جاڭ لىنىڭ ئوت يېنىپ تۇرغان يوغان كۆزلىرىگە مەھلىيا بولۇپ قارايتتى، كۈچ ئۇرغۇپ تۇرغان، كېلىشكەن قامىتىگە يوشۇرۇن كۆز تىكىپ، مىجەزىنى كۆزىتەتتى. كۆزەتكەنسېرى ئۇنىڭ تۇرمۇشقا بولغان قارىشىدا ئۆزگىرىش پەيدا بولۇپ جاڭ لىغا قىزغىن مۇئامىلىدە بولۇشقا باشلىدى. مىڭ غالداي مەھكىمىگە ياكى باشقا ئىشقا كەتكەن ھامان جاڭ لىنى ھوجرىسىغا چاقىرىپ ئەكىرىپ، ئۆي سۈپۈرۈش، جانان چىنە - قاچىلارنى سۈرتۈشكە بۇيرۇيتتى، جاڭ لى بۇ ئىشلارنى قىلىپ بولمىغىچە ئۇنىڭغا كۆز ئۈزمەي قاراپ ئولتۇراتتى. مىڭ غالداينىڭ تېكەسكە كېتىشى چى رۇي ئۈچۈن چوڭ خۇشاللىق بولدى. ئۇ ئەمدى يوشۇرۇن كۆزىتىشنى ئاشكارا مۇئامىلىگە ئۆزگەرتتى، ئىشنى جاڭ لىنىڭ تامىقىنى

ياخشىلاشتىن باشلىدى. مىڭ غالداي كېتىپ ئۈچىنچى كۈنى ئۇ:

— ما سىپۇ، هاي ماسىپۇ! — دەپ ۋارقىرىدى.

— لەببەي خانقىز!

— جاڭ مالاي بىزنىڭ ئۆيگە كەلگىلى ئۇزۇن بولدى، ئائىلىمىزنىڭ ئادىمى بولۇپ قالدى، شۇڭا ئۇنىڭغا ئەمدى تويغىچە تاماق بەرگىن.

— رەھمەت خانقىز، ئۆمۈرلىرى ئۇزۇن بولغاي، — دەپ ما يۈسۈپ ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

ئۇ جاڭ لىغا ئىش بۇيرۇغاندىمۇ مۇلايىم، سىلىق سۆزلەرنى قىلىدىغان بولدى. جاڭ لى بۇ ئۆشتۇمتۇت ئۆزگىرىشنى، چى رۇي خېنىمۇ ھەم قوزغىلاڭچىنىڭ قىزى بولغاچ ماڭا ھېسداشلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ پەرەز قىلدى. كۈچلۈك تائام جاڭ لىنىڭ سارغىيىپ كەتكەن مەڭزىگە قىزىللىق ئاتا قىلدى. ئۇنىڭ كۈندىن كۈنگە كۈچكە تولۇپ، چەبدەسلىشىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن چى رۇي ئۇنى كۆپ ئويلايدىغان بولۇپ قالدى، كېچىلىرى يوتقانغا كىرگەندە جاڭ لىنىڭ سىماسى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ ئۇيقۇسى قاچىدىغان بولدى. بىر كۈنى ئۇ زادىلا چىدىماي جاڭ لىنى ھۇجرىسىغا چىللاپ ئەكىرىۋالدى، ئۇنىڭ ئېغىر ئىشلىرىنى يېگىدىن چاكارلىققا ئالغان نۇردۇنغا يۈكلىدى. چى رۇي نېپىز شايى كۆڭلەك كىيىپ جاڭ لىنىڭ يېنىغا كېلىپ سۈركىلىپ نازۇ كەرەشمە قىلىدىغان يېگى قىلىق چىقاردى. جاڭ لى ئۇنىڭ نىيىتىنى بىلىپ تۇرۇپ بىلمەسكە سېلىۋالاتتى. چى رۇي ئۇنىڭغا سۈركىلەتتى، ۋىلىقلاپ كۈلەتتى، جاڭ لىنىڭ يامپىشىنى چىمداپمۇ قوياتتى. كۈنلەر ئۆتكەنسېرى چى رۇي جاڭ لىنىڭ جىنى چاپلىشىپ قالغاندەك، ئۇنىڭدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيدىغان ھالەتكە كەلدى. جاڭ لىنىڭ بۇنىڭ قىلمىقلىرى بىلەن قىلچە كارى يوقتەك يۈرەتتى. ئۇنىڭ كاللىسىدا باشقا بىر چوڭ ئىش بار ئىدى. جاڭ لىنىڭ بۇ كالا مىجەزى چى رۇينى تېرىكتۈرەتتى. ئۇ ئەمدى ئۇنى «تىلسىز كالا، ئىشقى يوق ئېشەك» دەپ تىللايدىغان بولدى.

چى رۇي ھۇجرىسىدا ئىش ئەپلەشمىگەندىن كېيىن، باشقىچە ئۇسۇل قوللاندى. بىر كۈنى ئاخشىمى ئوغرىلىقچە جاڭ لى ياتقان ئۆيگە كىردى.

جاڭ لى ماي چىراغ يورۇقىدا كۆڭلىكنى ياماپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئىشىكنىڭ غىچ قىلغىنىنى ئاڭلاپ بېشىنى كۆتەردى. پۈتۈن بەدىنى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان شايى كۆڭلەكنى كىيگەن چى رۇي كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ ئىشىك تۈۋىدە تۇراتتى. جاڭ لى ئەرلىك سېزىمى بىلەن تونجى قېتىم چى رۇينىڭ چىرايلىق چوكانلىقىنى ھېس قىلدى ۋە بىردىن قېنى قىزىپ جىددىيلىشىپ كەتتى. خوجايىن بىلەن چاكارلىق ئوتتۇرىسىدىكى ئەدەپ - قائىدە ئۇنى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كېتىشكە مەجبۇرلىدى. چى رۇي ئىتتىك جاڭ لىنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— كۆڭلەك دېگەننى بىز ياماپ يىمىز، سېنىڭدەك كېلىشكەن يىگىت باشقىنى قىلىدۇ. ئەكەل مەن چىرايلىق ياماپ يىمەن، — دېدى.

— يوقسۇ، يوقسۇ، — دەپ دۇدۇقلىدى جاڭ لى، — سىلىگە ياماتقىشقا ھەددىمىمۇ!

— نېمىشقا ئۇنداق دەيسەن. مەنمۇ بىر يېتىم. ساڭا ئوخشاشلا غالدايىنىڭ چۆرىسى، ئۇنىڭ سېسىق بەدىنىدىن ئاران قۇتۇلدۇم، ئەمدى سېنىڭ خىزمىتىڭنى قىلىمەن، — ئۇ جاڭ لىغا مەنىلىك بىر قاراپ قويۇپ، كۆڭلەكنى شارتتىدە تارتىۋالدى — دە، جاڭ لىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ تارتتى، — ئولتۇرغىن.

چى رۇينىڭ يۇمشاق، ئىسسىق قولىدىن ئۆتكەن بىر خىل يېقىملىق ئىسسىق جاڭ لىنى ئىختىيارسىز ئولتۇرۇشقا مەجبۇرلىدى. چى رۇي كۆڭلەك ياماۋېتىپ مۇرىسىنى جاڭ لىنىڭ مۇرىسىگە ياقتى. جاڭ لى ئەيمىنىپ نېرىراق سۈرۈلۈۋىدى، چوكان ئۇنىڭ يېنىغا سۈرۈلۈپ چاپلىشىپ دېگۈدەك ئولتۇردى. جاڭ لىغا ئەمدى نېرى سۈرۈلگۈدەك ئورۇن قالمىدى. چى رۇينىڭ يۇمشاق ۋە ئىسسىق يوتىسى جاڭ لىنىڭ ئارامىنى قويمىدى، بۇنىڭدىن ئۇ بىر خىل راھەت ھېس قىلىشقا باشلىدى. شۇ كەمگىچە سەزمىگەن نازۇك بىر سېزىم ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنىگە تارالدى. يۈرىكى سېلىپ كەتتى، چى رۇي بىردىن كۆڭلەكنى پىرقىرىتىپ تاشلىۋېتىپ، ئالىقىنى بىلەن جاڭ لىنىڭ مەيدىسىنى سىلاشقا باشلىدى. جاڭ لى لەرزىگە كەلدى، چى رۇينىڭ يۈرىكىدىكى كۆيدۈرگۈچ ئوت يىگىتكە ئۆتتى، مامۇقتەك يۇمشاق

قولى بىردەم مەيدىسىدە ئويناپ، ئاندىن جاڭ لىنىڭ بوينىغا چىقتى، يۇمشاق، سىلىق بەدەن ۋە ئوتتەك يۇمران كۆكرەك جاڭ لىنى بىھوش ھالەتكە كەلتۈردى. مىڭ غالداي كەپ قالارمۇ دېگەن قورقۇنچ ئۇنىڭ يىگىتلىك غۇرۇرىدىن ئۈستۈن كەلدى. ئۇ چوڭراق نەپەس ئېلىشتىنمۇ چۆچۈپ، ئۆزىنى چى رۇينىڭ ئىختىيارىغا بەردى. چى رۇي كىشىگە لەززەت بېرىدىغان ھەر خىل قىلىقلارنى چىقىرىشقا، ناز قىلىشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن جاڭ لىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى لەززەتلەندى. چى رۇينىڭ ۋۇجۇدىنى ئاچكۆزلۈك، چىدامسىزلىق ئىگىللىدى. ئۇ جاڭ لىنىڭ قۇلىقىغا شېرىن تىللىرى بىلەن شىۋىرلىدى:

— سىز قورقماڭ، مەن سىزنىڭ، مەن سىزگە باغلانغان، ئىشىكلەرنى ئىچىدىن ئېلىۋەتتىم. مالايلار ئۇخلىغىلى نەۋاق، بۇنداق ئولتۇرسىڭىز سىزنى ئوغۇل بالا دېگىلى بولامدۇ. بۈگۈن كېچە مەن سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزدا. كېلىڭ، مېنى بېسىڭ ...

بۇ خىل ھەرىكەت، سۆز ھەر قانداق ئۆلۈمتۈك ئەرنىمۇ جىم تۇرغۇزمايدۇ. جاڭ لى دېگەن جەسۇر، باھادىر يىگىتقۇ! جاڭ لى چى رۇينىڭ ياچىۋەكتەك ئىنچىكە بېلىدىن قوروپ ئۆزىگە تارتتى، چى رۇي ئۇنىڭ قۇچىقىغا بىر تەن بولۇپ كىرىپ كەتتى ۋە ئاچكۆزلەرچە يىگىتنىڭ لەۋلىرىنى شوراشقا باشلىدى، ئاخىر چىدىماي ئىچ كۆڭلىكىنى يىرتىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ قاش تېشىدىنمۇ سۈزۈك بەدىنىنى كۆرگەن جاڭ لى كارىۋاتقا قىيسىيىۋاتقان چى رۇينى ئوتتەك قىزغىنلىق بىلەن باستى...

— ئۇھ، ھەقىقىي ئەركەكنى ئەمدى بىلدىم، — دەپ پىچىرلىدى چى رۇي. ئۇنىڭ بۇ سۆزى راست ئىدى. مىڭ غالداينىڭ تەر تەپچىپ تۇرغان سېسىق بەدىنى، قوپال قىلىقلىرى ئۇنى يىرگەندۈرەتتى. ئەر كىشىنىڭ ئۆزىگە بۇنچە لەززەت - ھۇزۇر بېغىشلىشىنى ئۇ ھازىرغىچە بىلمىگەنىدى. ئۇ چىڭ قۇچاقلىۋالغان يىگىتتىن سورىدى:

— بۇ سىزنىڭ تۇنجى قېتىممۇ؟

بۇ جاڭ لىنىڭ ئۆمرىدە جىنسىي تۇرمۇشتىن تۇنجى ھۇزۇرلىنىشى ئىدى. چوكان ناز بىلەن ئۇنىڭ دۈمبىسىنى سىلاۋېتىپ:

— ئەمدى سىزلا مېنىڭ خوجايىنىم، مىڭ غالداي كېچىسى تارانچىلار ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. دەپ قورقۇپ ھەرگىز كەلمەيدۇ. مەن سىزگە ئۆزىمىزچە كىيىم تىكىپ قويدۇم. — دېدى ۋە جاڭ لىنى ئۆزىنىڭ ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ كەتتى. ئۇلار تاڭ ئاتقىچە ئۇخلىمىدى بولغاي ...

2

شۇ كۈندىن باشلاپ چى رۈيلا ئەمەس، جاڭ لىمۇ تۇرمۇشنىڭ تولىمۇ گۈزەللىكىنى بىلدى. تۇرمۇشنىڭ بۇنچىلىك شېرىن ـ تاتلىق بولىدىغىنىنى ئۇلار خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىغان ئىدى. جاڭ لى مىڭ غالداي كەلگىچە ھەر كۈنى «خوجايىن»بولدى. بىر كېچىسى جاڭ لى چى رۈينىڭ ھۇجرىسىغا كىرمىدى. كۈتۈۋېرىپ تاقىتى تاق بولغان چى رۈي جاڭ لىنىڭ ياتىقىغا كىردى، جاڭ لى نەگىدۇر تەرەددۇت قىلىۋاتاتتى.

— مېنىڭ باتۇر يىگىتىم، نېمىشقا كىرمىدىڭىز؟

— شۇ تاپتا بىر دوستۇمنىڭكىگە بارماقچىمەن.

— دوستىڭىزنىڭكىدە نېمە بار؟

— سىز سورىماڭ، مەن ئېيتماي!

— مېنىڭدىنمۇ يوشۇرىدىغان سىرىڭىز بارمۇ؟ — دەپ چى رۈي ئەركىلەپ سۈركەلدى، — سىز ماڭا «سىنىڭدىن باشقا ھېچنېمەم يوق، قارا يېتىممەن، سېنى بىر كۈنمۇ يالغۇز قويمايمەن» دېگەنىدىڭىزغۇ؟

— سىز بۈگۈنچە بەشىنچى جاڭ ئۆرۈلگىچە ئۇخلاپ تۇرۇڭ، مەن تېزلا قايتىپ كېلىپ يېنىڭىزغا كىرىمەن.

— ياق، — دەپ دومسايدى چى رۈي. ئۇ ھازىر جاڭ لىنى ئۆز كۆلەڭگىسىدىنمۇ كۈنلەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. — بىلىمەن، سىزنى ئۇگىتىۋالغان بىر جالاپ بار.

— يوقىلاڭ گەپنى قىلماڭ. مەندەك چاكارغا كىممۇ قىزىقسۇن! بۈگۈن يۇرتداشلار بىلەن كېلىشىۋالىدىغان مۇھىم ئىش بولغاچقا ئاز ۋاقىت يېنىڭىزدا بولالمايمەن.

— زادى قانداق ئىشتى ئۇ، كېچىسى كېلىشىۋالىدىغان؟

جاڭ لى سەگەكلەشتى.

— كۈندۈزى ھەممىمىز خوجايىنىنىڭ ئىشىنى قىلىۋاتساق قانداق يىغلالايمىز.

— يالغان.

— سىز مېنىڭ ئۆمۈرلۈك پەرىشتەم. مەن باشقىلارغا كۆز سالسام كۆزۈم كور، يۈزۈم قارا بولسۇن!

بۇ قەسەم چى رۇينىڭ گۇمانىنى يوققا چىقاردى. ئۇ ئەمدى يەنە ئەركىلەپ جاڭ لىنىڭ بويىنىغا گىرە سالدى:

— مەندىن سىرىڭىزنى يوشۇرماڭ، مەن سىزنىڭ ئۆمۈرلۈك خوتۇنىڭىز، سىزگە مەڭگۈ سادىق بولىمەن. بىز بۇ دوزاختىن قېچىپ يۇرتىمىزغا كېتەيلىچۇ، ئاشۇ نىجىس غالدايدىن شۇنچە يىرگىنىمەنكى، بىرەر پالاكەتكە يولۇقۇپ ئۆلسىچۇ كاشكى!

— ئالدىرىماڭ، غالدايلار چوقۇم يوقىلىدۇ، بىز ئۇلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىمىز! — دېدى جاڭ لى قايناپ.

— ھە، غالدايلارنى يوقىتامسىلەر، بۇ راستمۇ؟ — دەپ چى رۇي ئەندىككەن ھەم خۇش ئاۋازدا سورىدى.

جاڭ لى لېۋىنى چىشلىدى. ئۇ چى رۇينىڭ ئاغزىغا چىدىماي دېمەيدىغان گەپنى دەپ سالغىنىنى كېچىكىپ بىلدى.

— جېنىم، سىرىڭىزنى مەندىن يوشۇرماڭ، سىر يوشۇرسىڭىز ھەر خىل غەم ـ ئەندىشىدە قالىمەن، — دەپ يالۋۇردى چى رۇي.

بۇ يالۋۇرۇشتىن جاڭ لى يەنە ئېرىدى. بىر ياستۇقتا باش قويۇپ ئۆمۈرلۈك خوتۇنىدەك بولۇپ قالغان چى رۇينىڭ ئۆزىگە سادىقلىقىنى ئۇ بىلەتتى. بولمىسا، مىڭ غالداي ئايدا بىر كەلگەندە «بۇ چاكىرىڭ ماڭا زورلۇق قىلدى» دەپ چېقىپ قويسا كاللام كەتمەمتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ سىرتقا چىقمايدۇ، ھېچكىمگە ئارىلاشمايدۇ. مىڭ غالداي كەلگىچە بىزمۇ ئىشنى باشلىۋېتىمىز. دېگەن پىكىرگە كەلگەن جاڭ لى سىرنى ئېيتىپلا دوستلىرى ئالدىغا تېزراق بېرىشقا ئالدىرىدى.

— سىرىمنى ھېچكىمگە تىنما، بىلدىڭمۇ، ئېيتىپ قويساڭ بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىمەن!

— بىلدىم، سىزنىڭ سىرىڭىز مېنىڭ سىرىم، سىزنىڭ جېنىڭىز مېنىڭ جېنىم. ئۆلۈشكە رازىمەنكى، سىرىڭىزنى ھېچكىمگە تىنمايمەن!

جاڭ لى بىر دەقىقە ئويلىنىۋېلىپ، ئاندىن:

— بىز بارلىق ئەسىر ـ چاكارلار قوزغىلىپ چىڭ ئەمەلدارلىرىنى يوقىتىپ، تىيەنگونىڭ تۇغىنى كۆرە راۋىقىغا قادايمىز، بۈگۈن بۇ ھەقتە بىرلىككە كەلمەكچىمىز، — دېدى.

چى رۇينىڭ قان تېمىپ تۇرغان چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ كەتتى، قوللىرى دىر ـ دىر تىترىدى. جاڭ لى جىددىي سورىدى:

— نېمىگە تىترەيسەن؟

— سىزدىن قورقۇۋاتىمەن. ئالمادىس ئۆلۈپ كەتسىڭىز، ياق، تىلىم كۆيسۇن، كۆرەدىكى چېرىكلەرنىڭ كۆپىنچىسى مانجۇلار تۇرسا، قانداقمۇ تەڭ كېلەلەيسىلەر!

— بىز نەق جياڭجۈننىڭ يۇرتىدە تۇرۇپ قوزغالماقچى. كۆرەنى قولغا چۈشۈرسەك پۈتكۈل ئىلى قولىمىزدا بولىدۇ.

— ئاھ بۇتساتىۋا. يۇلتۇزىمىزنى بىر قىلغىنىڭغا خۇش بولۇپ يۈرەتتىم، ئەمدى نېمە بولدى؟! سىز ئۆلۈپ قالسىڭىز مەن قانداق چىدايمەن! قاتناشماڭ!

چى رۇي يىغلاپ جاڭ لىغا مەھكەم يېپىشىۋالدى.

— يىغلىماڭ، — دېدى ئەمدى سىلىق ئاۋازدا جاڭ لى، — دۇنيا دېگەن توختىمايدىغان بوران ـ چاپقۇنغا ئوخشايدۇ، ئۇ ئىككىمىزنى يۇرتىمىز، تۇغقانلىرىمىزنىڭ يېنىدىن ئۇچۇرۇپ ئەكېلىپ مانا مۇشۇ چەت دىيارغا تاشلىدى. سېنىڭدەك كۆر مىڭلىغان مەزلۇملارنىڭ قان ـ ياشلىرى بىزنى كۆتىرىلىشكە دەۋەت قىلىۋاتىدۇ. مەندىن ئەنسىرىمە، يولۇمنى توسىما. ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، دوستلىرىم ساقلاپ قالدى!

جاڭ لى شۇنداق بەزلەپ ئۇنى ئۆزىدىن ئاجراتتى ـ دە، ئىتتىك چىقىپ كەتتى.

چې رۇينى دەھشەتلىك قورقۇنچ ئىلكىگە ئالدى. قىپقىزىل قان دەريا بولۇپ ئاققاندەك، جاڭ لى قان ئىچىدە سۇنايلىنىپ ياتقاندەك بىلىندى. ئۇ ماغدۇرسىزلىنىپ ئۇلتۇرۇشىغا «شىرىق» قىلغان سۇس بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ چۆچۈپ كەتتى، ئۇنىڭ قۇلىغا قەغەز ئۇرۇلغانىدى. ئۇ قەغەزنى ئېلىپ شام چىراغقا يېقىن ئەكەلدى، ئىمىر ـ چىمىر خەتلەر كۆرۈندى، ئۇ خەت تونۇمايتتى. ئۇ خەتنى ئۇ ياققا ئۆرۈپ، بۇياققا ئۆرۈپ تۇرۇشىغا مىڭ غالدايىنىڭ يۆتىلى ئاڭلاندى، چې رۇي چۆچۈپ كەتتى ـ دە، ئۇ قەغەزنى غىجىملىغىنىچە ھۇجرىسىغا غىلدىرلاپ كىرىپلا ھۇجرىدا غادىيىپ تۇرغان ئېرىگە كۆزى چۈشتى. ئۇ ئېرىنىڭ چوقۇر، بەتچىراي يۈزىگە، قار يېغىپ تۇرغان قاپىقىغا بىرلا قاراپ سەسكىنىپ كەتتى. ئۇ چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، كۈندىكى ئادىتى بويىچە ئۇنىڭ قازاندەك يالپاق قالپىقىنى ئېلىشقا ئالدىغا كەلدى. ئۇ قولىنى كۆتىرىشىگە قەغەز ئېسىگە كەلدى ۋە ئۇنى ئىتتىك تاشلىۋېتىپ، قالپاققا قول سوزدى، مىڭ غالدايىنىڭ كۆزى قەغەزگە چۈشتى. «خەت تونۇمايدىغان خوتۇندا قەغەز نېمىش قىلىدۇ، نېمىشقا تاشلايدۇ» دېگەن گۇمان بىلەن ئۇ قەغەزنى ئېلىپ ئوقۇدى ۋە كۆزلىرىدە يىرتقۇچلارچە رەھىمسىزلىك ئوتى چاقنىدى. ئۇ قوپاللىق بىلەن:

— بۇنى نەدىن ئالدىڭ؟ — دەپ چې رۇيدىن سورىدى.

— ھويلىدا تۇرغان ئىكەن، سىلى چۈشۈرۈپ قويغان قەغەزمىكىن، دەپ ئېلىۋالغان.

مىڭ غالداي قەغەزگە يەنە بىر قېتىم قاراپ چىقتى ـ دە، قالپىقىنى چې رۇينىڭ قولىدىن يۇلۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

3

چې رۇي «گۇم ـ گۇم» قىلغان ئاۋازدىن ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ بۇنى بەشىنچى جاڭ ئوخشايدۇ، دەپ بىردەم ياتتى. بىراق ئاۋاز ھېچبىر جاڭ ئاۋازىغا ئوخشىمايتتى. ئۇ ئەنسىزلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئەتراپىغا قارىدى، ئېرى كەلمەپتۇ. ئۇ دېرىزىنى ئاچتى، سىرتقا قۇلىقىنى تۇتتى،

«گۇم - گۇم!» قىلغان بۇ ئاۋازلار ئەۋجىگە چىقىۋاتاتتى. ھە، مىلتىق ئاۋازى ئىكەن. جاڭ لىلار كۆتىرىلىپتۇ - دە. ئاھ خۇدا، دەپ ئۇ ئۇستەل ئۈستىدىكى بۇتنىڭ ئالدىغا يۈكۈنۈپ، ئىككى قولىنى جۈپلەپ تۇرۇپ چوقۇندى.

— سۆيگەن يارىمنى ئامان قىلغايسەن، مىڭ غالدايغا ئەجەل بەرگەيسەن! — ئۇ ئىبادىتىنى تۈگىتەلمىدى، ئىشىك ئېچىلىپ — يېپىلغانىدى. چى رۇي چۆچۈپ كەينىگە قارىدى، پەنجىرىدىن چۈشكەن غۇۋا ئاي يورۇقىدا جاڭ لىنى كۆردى - دە، ئۆزىنى ئۇنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى:

— خۇدايىم سېنى ساقلاپتۇ، تىلىكىمنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ!

جاڭ لى ئۈندىمىدى، تۇرقىدىن خاپىدەك كۆرۈنەتتى. چى رۇي بۇنى سەزمىدى، مىڭ غالدايىنىمۇ ئۇنتۇدى. ئۇ تىنىماي سۆزلەيتتى:

— ئاخىر كۆتىرىلىپسىلەردە، نۇسرەت قازاندىڭلارمۇ، مىڭ غالدايىنى ئۆلتۈردىڭىزمۇ؟

— ياق! ئۇ ئىپلاس يۇرتداشلىرىمنى ئۆلتۈردى، مەن قىساس ئالىمەن، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئۇنى ئۆلتۈرىمەن!

جاڭ لى قوپاللىق بىلەن چى رۇينى كۆتىرىۋېلىپ كارىۋاتقا باستى، چى رۇي ئۇنىڭ يىگىتلەرچە ئىشىدىن لەززەتلەندى، مەستخۇش بولدى، ھەممىنى ئۇنتۇدى... جاڭ لى ئۇنىڭ يۇمشاق، ئىنچىكە بويىنىنى سىلىدى. بۇ ئۇنىڭ چى رۇينى ئەركىلىتىدىغان قىلىقى ئىدى. بىردىنلا ئۇنىڭ بويىنىنى سىلاۋاتقان قوللار تۆمۈر قىسقۇچقا ئايلاندى، چى رۇي ھوشىدىن كېتىۋېتىپ يىراق يەردىن، تولىمۇ يىراقتىن مۇنۇ گەپنى ئاڭلىدى:

— ھۇ خائىن جالاپ، سىر ساقلىغىنىڭ شۇمۇ، يۇرتداشلىرىمنىڭ ئىسمىلىكىنى ئېرىڭگە بەرگىنىڭ ئۈچۈن، ئالدى بىلەن قىساسنى سەندىن ئالىمەن!

چى رۇي مەستخۇش ھالدا ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلدى...

4

قاراڭغۇ كېچە، يېزىنىڭ تاملىرىنى، قورۇقلىرىنى ئاران ئىلغا قىلغىلى بولاتتى. سەپ بولۇپ تۇرغان جىسەكچىلەردەك مىدىر - سىدىر قىلماي تۇرغان تېرەكلەر ئارىسىدا مۆكۈ - مۆكۈلەڭ ئوينىغاندەك ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئىككى كۆلەڭگە كۆرۈندى. ئالدىدىكى ئوتتۇرا بويلۇق كۆلەڭگە توختىدى. جوۋازا چاپىنىنىڭ ئىككى پېشىنى بېلىگە قىستۇرۇۋالغان ئېگىز بويلۇق كۆلەڭگە قولىدىكى كۆسەيدەك بىر نېمىنى چىڭ تۇتقان ھالدا كەينىگە سىنچىلاپ قارىدى. ئوتتۇرا بويلۇق كۆلەڭگە قوش قاناتلىق دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ تۆمۈر ھالقىنى بوش قاقتى. جاۋاب بولمىسا كېرەك، ئەمدى قاتتىقراق قاقتى. بىر چاغدا ئىچكىرىدىن:

— كىم؟ — دېگەن ئاۋاز چىقتى.

— مەن، ما يۇسۇپ، — دەپ بوش جاۋاب بەردى دەرۋازا قاققۇچى.

— ھە، ما ئاكاما، — دېگەن تەئەججۇپلۈك جاۋاب بىلەن دەرۋازىنىڭ ئىلغۇچى شاراققىدە چۇشۇرۇلۇپ، دەرۋازىنىڭ ئوڭ قانىتى «غىچ» قىلىپ ئېچىلدى، — ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ما ئاكا. بۇ كېچىدە قانداق بوران ئۇچۇرۇپ كەلدى؟ — دېدى دەرۋازا ئاچقۇچى ما يۇسۇپ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈۋېتىپ.

ما يۇسۇپ جاۋاب بەرمەيلا ئېگىز بويلۇق كۆلەڭگىگە شەرەت قىلدى، ئۇلار ھويلىغا كىردى. ساھىبخان مېھمانلارنى پەنجىرىدىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنگەن ئۆيگە باشلىدى. ما يۇسۇپ كاڭغا چىقىپ ئولتۇرۇپ دۇئا قىلدى. ئېگىز بويلۇق كۆلەڭگە دۇئاغا قول كۆتۈرمىگەنىدى، ساھىبخانا ئۇنىڭغا بىر قىسمىلا قاراپ قويدى.

— بۇ كىشى جاڭ لى چەنپەن بولىدۇ، — دېدى ما يۇسۇپ، — بۇ كىشى خەنزۇ، بىز كۆرە سېپىلىدىن بېشىمىزنى قولتۇقىمىزغا قىسىپلا ئارتىلىپ چۈشتۇق. ھەي، ئېسىت!

— ھە، نېمە دېدىڭىز؟ بىرەر پېشكەللىك بولدىمۇ؟

— ھەي ئۇكام، پېشكەلنىڭ چوڭى بولدى، بىزنى نەس باستى، — دەپ

ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىدى مايۇسۇپ، ـــ بۇ كىشى مەن ساڭا دەپ بەرگەن چەنپەنلەر باشلىقى. بۇلارنىڭ قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولدى، مەن ئاشپەزلىك قىلىۋاتقان غالدايىنىڭ تەتىيى جاڭ لىنىڭ ھۆجرىسىدىن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىسىملىكى بىلەن قوزغىلاڭ پىلانى يېزىلغان قەغەزنى ئېلىۋېلىپ ئېرىگە بېرىپتۇ. غالداي جياڭجۈنگە ئاپىرىپ بېرىپتۇ، جياڭجۈن ئۇنىڭغا شۇ ھامان ھەر بىر ھويلىدىكى چەنپەننى تۇتۇپ كاللىسىنى ئېلىپ يوللارغا ئېسىشقا پەرمان بېرىپتۇ. مىڭ غالداي چەنپەنلەرنىمۇ، مەزەمزات ھېكىم باشلاپ كەلگەن ئۇيغۇر لەشكەرلىرىنىمۇ تۇتۇپ كاللىسىنى ئالدى، كۆرەدىكى قوزغىلاڭچىلار يىغقان قورال ـ ياراغلارنى تېپىۋالدى. جاڭ لى مەجلىس ئېچىۋاتقان ئۆينى مۇھاسىرە قىلدى، جاڭ لى يۇرتداشلىرى بىلەن بىرگە چېرىكلەر بىلەن ئۇرۇشتى. بىز مانا شۇنداق پەشۋا يەپ قېچىپ چىقتۇق.

جاڭ لىنىڭ قاپىقى تۈرۈلگەن، چىرايى تامدەك تاتارغان بولۇپ، بېشىنى كۆتەرمەي ئولتۇراتتى. ما يۇسۇپ غالدايىنىڭ تەتىيىنى تىلغا ئالغاندا ئۇنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. مۇشتۇمىنى چىڭ تۈگۈپ لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى. ئۆزىنىڭ چى رۇينىڭ نازۇ كەرەشمىلىرىگە باش ئېگىپ ئاغزى بوشلۇق قىلغانلىقى، يۇرتداشلىرىنىڭ قىرغىن قىلىنغانلىقى ئۇنىڭغا شۇنچىلىك ئەلەم بولدىكى، شۇ تاپتا تىكەندە ئولتۇرغاندەك بىئارام بولۇۋاتاتتى. ۋىجدانى قاتتىق ئازابلىنىۋاتاتتى، يۈرىكى ئەلەملىك مۇجۇيتتى. ئەگەر ما يۇسۇپ، نۇردۇنلار توسمىغان بولسا، مىڭ غالداي بىلەن ئېلىشىپ قىساس ئالماقچى ئىدى. ئۇلار ئۇنىڭغا بۇ بۇيۈك ئىش ئۈچۈن ھەممىگە چىداش لازىملىقىنى چۈشەندۈرگەندىلا، ئاندىن بىللە قېچىپ چىقىشقا ماقۇل بولدى.

ئىشىك بوش چېكىلىپ ساھىبخانا چىقىپ كەتتى، ئارقىدىنلا چەينەك، خونچىلىق چىنە كۆتۈرۈپ كىردى. ئىككىنچى قېتىم چىقىپ يۇپۇزا، تۇخۇم، ياڭاق ئەكىرىپ قىزغۇچ، پارقىراپ تۇرغان جوزىغا قويدى. چىنىگە بىر چىمدىمدىن پەمىل چاي سېلىپ چەينەكتىن قايناقسۇ قۇيدى ـ دە، مېھمانلارغا قاراپ:

— قېنى چاي ئىچىڭلار، قورسىقىڭلارمۇ ئېچىپ كەتكەندۇ، — دەپ

تەكلىپ قىلدى.

ما يۈسۈپ تەرلەپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچتى، ياڭاق چاقتى، يوپۇزا يېدى. ئەمما، جاڭ لىنىڭ گېپىدىن ھېچنىمە ئۆتمىدى.

— ھەي ئۇكاڭزا، بۇ يەردىكى ئىشلار قانداق؟ — دەپ سورىدى ساھىبخانىدىن ما يۈسۈپ.

ساھىبخانا جاڭ لىغا لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ جىم ئولتۇرۇۋالدى. بۇ قاراشتىن ئۆزىنى يات كۆرۈۋاتقانلىقىنى سەزگەن جاڭ لى قىزىرىپ كەتتى.

— بۇگۈن چارچاپ كەلدىڭلار، ئۇخلاپ ھاردۇق چىقىرىۋېلىڭلار، گەپنى ئەتە قىلىشايلى!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ جاڭ لىنىڭ قوللىرى بىلىنەر- بىلىنمەس تىترىدى، ما يۈسۈپ ئىنىسىنىڭ جاڭ لىغا ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئۇيغۇرچە شۇنداق دېدى:

— ئۇكام مائىر، سەن جاڭ لىغا ماڭا ئىشەنگەندەك ئىشەنسەڭ بولىدۇ، بۇ كىشى تەيپىڭ - تيەنگو قوزغىلىڭىغا قاتناشقان، چوڭ كۆرە قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى، تەجرىبىلىك، ئىرادىلىك ۋە باتۇر ئادەم.

مائىر ئاكىسىنىڭ گېپىنى شۇ ياشقا كىرگىچە يىرمىغان، ھازىرمۇ گېپىنى يىرالماي گەپنى ئۇچۇق قىلىشقا باشلىدى.

— ئەگەر بۇ يەردىكى ئىشلارنى بىلىشكە ئالدىرىسىڭىز، دەپ بەرسەم بېرەي. مەن سىلەرنى ھېرىپ كەتتى، دەپ ئايىغانىدىم، — ئۇ بىر ئاز ئويلاندى، ئاندىن ئالدىرىماي گەپنى باشلىدى. — شەنشى، گەنسۇ، ئۈرۈمچىلەردە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىغان قېرىنداشلىرىمىز «مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ زۇلمى ھەددىدىن ئاشتى، پىچاق سۆڭەككە يەتتى، بويىنىمىزنى ئېگىپ يۈرۈۋېرىمىزمۇ، بىزمۇ كۆتۈرۈلەيلى، بىز كۆتۈرۈلسەكلا ئۇيغۇرلار قاراپ تۇرمايدۇ» دېيىشتى. ياڭ شەنسىڭ ئىككىمىز تارجى، ساندىخوزى، ئايرۇدۇفۇسىدىكى قېرىنداشلارنى ئۇيۇشتۇردۇق. ئادەم بار، قورال يوق، بىز سىزگىلا قاراپ قالغان ئىدۇق.

ما يۈسۈپ قىزارغان ھالدا:

— ھەي، ماڭا قارىغىنىڭلار بىلەن ئىش چىقمىدى، — دېدى.

— قورالنىڭ ئىلاجىنى زادى قىلالمىدىڭلارمۇ؟ — جاڭ لى ئۆيگە كىر-گەندىن بېرى تۇنجى قېتىم چىش يېرىپ سورىدى.

— قىلىچ، نەيزىلىرىمىزنى سوقتۇرۇپ تەييار قىلدۇق. مىلتىق بىلەن پونىڭ ئامالىنى قىلالمىدۇق، — دېدى مائىر.

— بۇ يەردە جىياڭجۇنىنىڭ توققۇز قەلئەسى بار دەپ ئاڭلىغانتىمغۇ؟

— ھەئە بار، — دېدى مائىر.

— ئاشۇ قەلئەلەردىن قورال بۇلىساق بولمامدۇ؟

جاڭ لىنىڭ بۇ سوئالى ئاكا - ئۇكا مالارنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. مائىر پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ:

— بۇ گەپ راسا تارازا باسىدىغاندەك تۇرىدۇ. تارجى قەلئەسىدە قورال - ياراغ ئامبىرى بار ئەمەسمۇ؟ ئەجەب يادىمغا كەلمەپتا، — دېدى.

— زىغىردەك ئەقلىم مانا شۇ ئامبارنى بۇلاشقا ئۈندەيدۇ، — دېدى جاڭ لى. ئۇ شۇ تاپتا باشقىدىن جانلاندى، يېڭى جەڭگە تەشنا ئىدى.

— ھە مانا بۇ دۇرۇس بولدى، — دېدى ما يۈسۈپ.

— مەن ئەتىلا تارجىغا باراي، ياڭ شەنسىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشەي، دېدى مائىر.

— بىزمۇ بارايلى، — دېدى مايۈسۈپ.

مائىر يەنە جاڭ لىغا قاراپ قويۇپ:

— سىلەر چارچىدىڭلار، ئۇبدان ئۇخلاپ هاردۇقۇڭلارنى چىقىرىڭلار. ئۇچىمىز بارساق چاندۇرۇپ قويىمىز. مەن ياڭ شەنسىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كېلەي. ئۇ ماقۇل تاپسا باشلاپ كېلىمەن. جاڭ لى كوچىغا چىقسا بولمايدۇ، — دېدى.

— ئامبار بۇلاش نىيىتىمىزنى سىرتقا يايمايلى، ما يۈسۈپ توغرا دەيدۇ. بىزمۇ بارىمىز، ئۇتنى قەيەرگە ياقساق شۇ يەردە بولۇشىمىز كېرەك. مەن تارجىنى بىر كۆرۈپ باقمىسام بولمايدۇ، — دېدى جاڭ لى.

— ئۇكام، ئەندىشە قىلما. جاڭ لىنى تۇڭگانچە كىيىندۇرسەك چانمايدۇ.

ئۇلار شۇنىڭغا بىرلىككە كەلدى. بۇ ئۈچ كىشى بىر كېچە ئىچىدىلا بىر-

بىرىنىڭ قەلب تۆرىگە سىڭىپ كەتكەنىدى. تارازا يۇلتۇزى مۆكۈنگەندە ئۇلار ئۇخلاپ قالدى.

5

قاپقاراڭغۇ كېچە. كۆكتە بىرمۇ يۇلتۇز يوق. كۆكنى قارا بۇلۇت قاپلىغان، غەربتىن سەلكىن شامال ئۇرۇپ تۇرىدۇ. تارجى قەلئەسىنىڭ جاڭى بەشىنچى قېتىم ئۇرۇلدى. نامەلۇم قارا كۆلەڭگىلەر سېپىل ئەتراپىدا پەيدا بولدى. كۆلەڭگىلەر بىر دەقىقە جىم تۇرغاندىن كېيىن، بىر ئېگىز كۆلەڭگە قولىدىكى ئۇزۇن نەرسىنى شىلتىۋىدى، شۇ ھامان بىر نەچچە كۆلەڭگە بىر ئۇزۇن قارا نەرسىنى سېپىل تېمىغا تىرىدى، ئېگىز كۆلەڭگە ئۇنىڭغا يامىشىپ قارىغۇ ياپىلاقتەك تېزلا سېپىل ئۇستىگە چىقتى. ئۇ سېپىل قورىغا كېلىپ ھۇقۇشتەك ھۇۋلىۋىدى، شۇ ھامان قارا كۆلەڭگىلەر يامىشىپ سېپىل ئۇستىدە ئۇمىلەشكە باشلىدى. ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە قارا كۆلەڭگىلەر چاقماق تېزلىكىدە تاش پەلەمپەيدىن چۈشۈپ، قاراڭغۇلۇق ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى. بىر چاغدا:

— مېڭىڭلار، دېگەن بوش ئاۋاز چىقتى.

شۇ ھامان دەرۋازا ئىچىدە «چاراق ـ چۇرۇق»، «ۋايجان، ۋايەي» دېگەن ئاۋازلار چىقىپ، بىردەمدىلا دەرۋازىدىن ئۇرۇلغان بازغاننىڭ ئاۋازى ھەممىنى بېسىپ كەتتى. بىردىن دەرۋازا ئۇلۇغ ئېچىلدى.

— ما ئاكا، ياڭ شەنسىڭ، كىلىڭلار!

شۇ ھامان كىشىلەر دەرۋازىدىن دەۋرەپ كىردى.

— مائىبر، قورال ـ ياراغ ئامبىرى قاياقتا! — دەپ سورىدى ما يۇسۇپ.

— مانا بۇياقتا!

دەرۋازىنى بېقىۋاتقان يارىلانغان جەسەكچىلەرنىڭ ئىڭراشلىرى، دەرۋازا قۇلۇپىنى چاققاندا چىققان ئاۋاز ۋە ئاياغ تىۋىشلىرى ئامبارنى ساقلاۋاتقان چېرىكلەرنى ۋەھىمىگە سالدى. ئۇلار قالايمىقان ئوق ئېتىشقا باشلىدى. مائىبر دەرۋازا جەسەكچىسىنى چېپىپ تاشلاپ ئۇنىڭ مىلتىقىنى ئېلىۋالغان،

چېرىكلەرنىڭ تۆۋۈپ قالغىنىنى بىلىپ، ئاشۇ مىلتىق بىلەن ئىككى چېرىكنى ئېتىپ يىقىتقاندى. چېرىكلەرنىڭ مىلتىقىنى ما يۈسۈپ بىلەن يەنە بىرى ئالدى. مائىر قولىدىكى مىلتىقنى بىرىگە بەردى ـ دە، دۈمبىسىگە قىستۇرۇۋالغان قىلىچىنى ئېلىپ چېرىكلەر ئۈستىگە تاشلاندى. مائىر ماھىر قىلىچۋاز ئىدى، قىلىچۋازلىق گۈمپىسىنى دادىسىدىن ئۆگەنگەنىدى. دادىسى ياشلىقىدا لەنجۇ شەھىرىدە گۈمپا ئۆگەنگەن بولۇپ. بىر غالدايىنى ئۆلتۈرۈپ قويغاچقا تۇغقانلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن ئۈرۈمچىگە قېچىپ كەلگەن، ئۈرۈمچىدىمۇ خاتىرجەم تۇرالماي، ياش ئايالى بىلەن تېخى بىر ياشقا توشمىغان ما يۈسۈپنى ئېلىپ ئىلىغا قاراپ قاچقان. ماناسقىچە پىيادە كېلىپ، ماناستا بىر ئۇيغۇر ھارۋىكەشنىڭ كۆتەك ھارۋىسىغا ئايالى بىلەن ما يۈسۈپنى ئولتۇرغۇزۇپ، ئۆزى ھارۋا ھەيدەپ ئىلىغا كەلگەنىدى. ئۇ ئۇيغۇر تىلىنى بىر ئايلىق ئۇزۇن يولدا ھارۋىكەشتىن ئۆگىنىۋالغانىدى. ما يۈسۈپ ئەر بولۇپ يېتىشكەندە، ئۇنى سۈيدۈڭدىكى بىر خۇيزۇ ئاشپەزگە شاگىرتلىققا بېرىپ، ئۆز ھۈنىرىنى كەنجى ئوغلى مائىرغا ئۆگەتكەنىدى. مائىر دادىسىنىڭ كۆتكىنىدەك ماھىر قىلىچۋاز بولۇپ يېتىشتى. مائىر دادىسى ئۆلگەندىن كېيىن، گۈمپا ئىشلىتەر يەر ئىزدىدى. ئەمما، جياڭجۈننىڭ مەنئى قىلىشى بىلەن ئىلى ئۇيغۇرلىرى گۈمپىچىلىقنى تاشلاپ، ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئادىتى بويىچە چېلىش، بەيگە، ئوغلاق تارتىشقا ئوخشاش قارا كۈچ سىنىشىدىغان ئىشلار بىلەن شۇغۇللىناتتى. شۇڭا مائىرغا ساپلا ئۇيغۇرلار ياشايدىغان بۇ دىياردىن بىرمۇ گۈمپىچى تېپىلمىغانىدى. بۈگۈنكى بۇ جەڭ ئۇنىڭ ئۇزۇندىن بېرىقى ئارزۇسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشىنىڭ راسا پەيتى بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ نېمە بولۇشى بىلەن ھېسابلاشماي، قىلىچۋازلىق كارامىتىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. ئۇ قورال ـ ياراغ ئامبىرىنى قوغداۋاتقان چېرىكلەرگە ئېتىلىپ كېلىپ ئۇچرىغىنىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. چېرىكلەر قاتتىق غەزەپكە كەلگەنىدى. ئۇنى مۇھاسىرە قىلىپ، قىلىچلىرى بىلەن سانچىپ كۆتۈرۈشكە ئۇرۇنۇۋاتقاندا، كەينىدىن سانچىلغان نەيزىنىڭ تىغىدىن چېرىكلەر تىك موللاق ئاتتى. مائىرنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالغان چېرىكلەر قىرىپ تاشلاندى. بۇ نەيزە ئىگىسى جاڭ لى ئىدى. ئەتراپتا، «ئاللا نۇسرەت

قىلغاي»، «شا - ئۇرا!» دېگەن سادالار ياڭراپ تۇراتتى. تاڭ ئاتتى، چېرىكلەرنىڭ ئۆلۈكلىرى ھەممە يەردە ياتاتتى. كىشىلەر ئاق ۋە قارا مەخمەل دوپپا كىيگەن جەسەتلەرنى بىر يەرگە يىغىپ رەت - رېتى بىلەن قويماقتا، مىلتىقلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ ۋارقىراشماقتا، كۈلۈشمەكتە... بۇ تاڭ دەل 1863 - يىلى (تۇڭجىنىڭ 2 - يىلى) كۆتىرىلگەن خۇيزۇ قوزغىلىڭى يەنى تارجى قەلئەسىنى ئېلىپ قورال بۇلىغان تاڭ ئىدى.

6

دۈمبىسىگە كەڭ بىسلىق قىلىچ قىستۇرۇۋالغان، يېڭىنى جەينىكىگىچە تۈرۈۋالغان مائېر، بېشىغا يېشىل سەللە يۆگىۋالغان، مىلتىقىنى مۈرىسىگە ئېسىۋالغان مايۇسۇپ، بېشىغا ئاق بۆك كىيىۋالغان، بىر قاراشتىلا خۇيزۇغا ئوخشاپ قالغان، نەيزىسىنى چىڭ سىقىمدىۋالغان جاڭ لى سىپىل دەرۋازىسى ئۈستىدە مەشرىققە قاراپ تۇراتتى. ئۇ تەرەپتىن قويۇق چاڭ - توزان كۆتىرىلگەن بولۇپ، نېمىلىكىنى پەرق ئېتىش قىيىن ئىدى. مائېر:

— سۈيدۈڭدىن ياردەمگە كەلگەنلەرمىدۇ؟ — دېدى.

— بىلگىلى بولمايدۇ، چاپارمەن ئەۋەتىپ باق، — دېدى ما يۇسۇپ.

مائېر كەينىدە تۇرغان بىر يىگىتكە بۇيرۇدى:

— بۇ چاڭ - توزان توزىتىپ كېلىۋاتقانلار كىمكىن، تېز بىلىپ كەل.

مائېر، ما يۇسۇپ، جاڭ لىلار كېچىلەپ تارجىغا كېلىپ ياڭ شەنسىڭ بىلەن كۆرۈشكەنىدى. ئۇلار تارجىدىكى قورال - ياراغ ئامبىرىنى مەخپىي كۆزەتكەن، چېرىك سانىنى ئېنىقلىغان، ئۇزاق مەسلىھەتلىشىپ جاڭ لىنىڭ قورال - ياراغ ئامبىرىنى قولغا چۈشۈرۈش پىلانىغا قوشۇلۇپ، يەر شارائىتىنى بىلىدىغان مائېر بىلەن ياڭ شەنسىڭ ئامبارغا تېگىش تەدبىرىنى تۈزگەن، بۇ تەدبىرنى قايتا - قايتا ئويلىشىپ تولۇقلىغان. ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەرلىرىنى ساندىخوزا، سۈيدۈڭ قاتارلىق قەلئەلەرگە ئەۋەتىپ ئادەم توپلاپ، ياش، باھادىر يىگىتلەردىن ئونلۇق، يۈزلۈك تۈزۈپ، ھەممە

تەييارلىق تەخ بولغاندىن كېيىن بۇرنا كۈن كېچىسى تارجى قەلئەسگە بېسىپ كىرگەندى. ئۇلار تۇنۇگۈن ئامباردىكى قورال، ئوقلار بىلەن لەشكەرنى قوراللاندۇرۇپ مەشىق قىلدۇرۇۋاتاتتى. بىر قىسىم لەشكەرلىرى ساندىخوزا، سەنگۇڭ قەلئەلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۇ يەرلەرنى ئازاد قىلدى ۋە بۇ يېزىلاردىن پىدائىيلار قوبۇل قىلىپ، ھەر تەرەپكە چاپارمەن ئەۋەتىپ قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە چاقىرىق قىلغان، غۇلجا شەھىرى، سۈيدۈڭدىكى ئۇيغۇرلارغىمۇ خاس ئادەملەر ئەۋەتكەنىدى. مائىرنىڭ ياردەمگە كەلگەنلەرمىكىن، دېگىنى ئەنە شۇ ۋەجىدىن ئىدى. مائىر ئەۋەتكەن چاپارمەن ئېتىنى بولۇشىچە چاپتۇرۇپ كەلدى ـ دە، ھودۇققان ھالدا سېپىل دەرۋازىسى ئالدىدىلا ۋاقىرىدى:

ــ ما ئاكا، ما ئاكا، ئۇ، ئۇلار چېرىكلەر ئىكەن!

مەشرىقتىن كۆز ئۇزمەي تۇرغان جاڭ لى:

ــ مەنچىلىك تۇغى كۆرۈندى، چېرىكلەر! ــ دەپ توۋلىۋەتتى.

ــ نېمە؟ چېرىكلەر! ــ ئۇتتىنىمۇ ـ سۇدىنىمۇ قورقمايدىغان مائىر تامدەك تاتىرىپ كەتتى.

سېپىل ئۇستىدىكىلەر جىددىيلىشىپ قالدى. ما يۇسۇپ:

ــ راستتىن چېرىكلەر ئىكەن، جاڭ ئۇرۇلسۇن، خەلق سېپىلغا كىرىۋالسۇن! ــ دەپ ۋارقىرىدى.

جاڭ ئاۋازى تارجىنىڭ ھاۋا بوشلۇقىدا ياڭرىدى، تەرەپ ـ تەرەپتىن بوۋاي ــ موماىلار، جۇۋان ــ قىزلار باللىرىنى يېتىلەپ، بوپىلىرىنى كۆتىرىشىپ كېلىشكە باشلىدى. بىردەمدىلا سېپىل دەرۋازىسى تىقما ـ تىقماق بولۇپ كەتتى، «چېرىكلەر» دېگەننى ئاڭلاپ، بىر نەچچە ئون يىگىت دەرۋازىدىن ئېتىلىپ چىقىپ كوچا ـ كوچىغا تارقىلىپ كەتتى، ئۇلارنىڭ ئاۋازى بىردە كۈچلۈك، بىردە پەس ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

ــ چېرىكلەر كېلىۋاتىدۇ، ھەممىڭلار سېپىلغا كىرىۋېلىڭلار، تېز!

ما يۇسۇپ، مائىرلار قوراللانغان بارلىق ئەركەكلەرنى سېپىل ئۇستىگە چىقىرىپ جاي ـ جايىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئاتلىق چېرىك قوشۇنىنىڭ ئالدى يېزىنىڭ چوڭ كوچىسىغا كىردى، مايۇسۇپ خەلقنىڭ دەرۋازىدىن كىرىپ

بولغىنىنى كۆرۈپ:

— دەرۋازىنى تاقاڭلار، كەينىگە تىركەك قويۇڭلار، — دېدى.

چېرىكلەر ئۆزلىرى بىلەن بوران ئېلىپ كەلدى، هاۋا بىردىنلا ئۆزگىرىپ، بوران هۇۋۇلداپ، چېرىكلەرنى چاڭ ـ توزان بىلەن كۆمۈشكە باشلىدى. دەرەخ شاخلىرى ئېگىلدى، توپا ـ چاڭدىن چېرىكلەرنىڭ هەرىكىتى كۆرۈنمەي قالدى. مائىر بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى:

— ئېتىڭلار!

بىرىنچى دۈركۈن ئېتىلغان ئوق ئالدىدا ئۈچۈپ دېگۈدەك كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى ئېتىدىن غۇلاتتى، چېرىكلەرنىڭ كەينىدىكىلىرى ئىلگىرىلەۋەردى، سېپىل ئۈستىدىن دۈركۈن ـ دۈركۈنلەپ مىلتىق ئېتىلدى، ئەمما چېرىكلەر چۈمۈلىدەك مىغىلداپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلاردىن نەچچە ئونى موللاق ئاتتى. سېپىل ئۈستىدىن ياغدۇرۇلغان ئوق چېرىكلەردىن نۇرغۇنىنى هالاك قىلدى، بۇنى كۆرگەن چېرىك باشلىقلىرى ئاتلىق قوشۇنىنىڭ هۇجۇمىنى توختاتتى، چېرىكلەر سېپىل ياقىسىدىكى هويلا، باغلارغا كىرىپ، تاملارنى پاناهلاپ مىلتىق ئېتىشقا باشلىدى. ئەمدى چېرىك سەردارى لەكمە قوشۇننى جەڭگە سالغانىدى. بۇ قوشۇن مىلتىق ئېتىپ تۇرۇپ ئالغا ئىلگىرىلەيتتى، ئۇلارنىڭ ئوقلىرى تۆۋەندىن يۇقىرىغا ئېتىلغاچقا دەل تەگمەيۋاتاتتى، كۆپىنچىسى سېپىل تېمىغا سانچىلاتتى. سېپىل ئۈستىدىكىلەر جىددىيلەشتى، مەرگەنلەرنىڭ بارماقلىرى هەرىكەتكە كېلىپ تەپكىلەر بېسىلدى، ئېتىشىش بارغانسېرى كەسكىنلەشتى. ئوقلار ئۇچۇپ بېرىپ چېرىكلەرنىڭ بېشىغا، مەيدىسىگە، قورسىقىغا تېگەتتى.

— ئېتىڭلار ئەزىمەتلەر، چېرىكلەرنىڭ ئۆلۈكىدىن سېپىل ياسايمىز! — دەپ ۋارقىرايتتى قىزىپ كەتكەن مايۇسۇپ.

مائىر مىلتىق يېتىشمەي قىلىچ، نەيزە بىلەن قوراللانغانلارنى ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىدى، بىرىگە ئۆزى، يەنە بىرىگە جاڭ لىنى سەركەردە قىلدى. شۇ ئاردا جاڭ لىنىڭ هەسرەتلىك ئاۋازى ئاڭلاندى:

— هەي، ئىش يامىنىغا ئايلاندى!

مائىر پەسكە قارىدى، چېرىكلەر ئېغىر پولارنى ئاتقا سۆرىتىپ دەرۋازىنىڭ

ئۇدۇلىدىكى كوچىغا تىزىۋاتاتتى. ئۇلار پولارنى دەرۋازىغا توغرىلاپ ئېتىشقا باشلىغاندىلا، مائىر بىلەن جاك لى قىلىچۋازلارنى باشلاپ پەسكە چۈشۈپ كەتتى. پولارنىڭ گۈمبۈرلىشىدىن گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىگەندەك بولدى. بەش پۇدىن ئېتىلغان ئوق تۆمۈر دەرۋازىنى تېشىپ ئۆتمە ـ تۆشۈك قىلىۋەتتى، مايۇسۇپ مەرگەنلەرگە پوچىلارنى نىشانلاپ ئېتىشقا بۇيرۇغانىدى، ئەمما ئۇلار بىرى يىقىلسا يەنە بىرى تەييار بولۇپ پونى ئېتىۋەردى، كۆپ ئۆتمەي دەرۋازا غۇلاپ چۈشتى. لەكمە قوشۇن چېرىكلىرى دەرۋازىغا بۆسۈپ كىرىشكە باشلىدى. ما يۇسۇپنىڭ مەرگەنلىرى ئۇلارنى توختىتىپ قالالمىدى، چېرىكلەر دەرۋازىدىن كىرىشىگە مائىر بىلەن جاك لىنىڭ قوشۇنى ئىككى تەرەپتىن قىلىچ ـ نەيزىلىرىنى ئىشقا سالدى. گىرەلەشمە جەڭ قىزىپ كەتتى، ما يۇسۇپ، ياڭ شەنسىڭلار مەرگەنلەرگە مەدەت بېرەتتى، ئۆزلىرىمۇ توختىماي چەنلەپ تۇرۇپ ئاتاتتى، ئۇلارنىڭ ئوقى زايە كەتمەيتتى. بىراق، مىلتىقنى ئەمدى قولغا ئالغانلار بولسا قارىسىغا ئاتاتتى. چىش ـ تىرنىقىغىچە قوراللانغان مۇنتىزىم قوشۇنغا پۇقرانىڭ تەڭ كېلىشى تەس ئىدى. مايۇسۇپ چېرىكلەرنىڭ قەلئەگە كىرىپ قىرغىن قىلىۋاتقىنىنى، قەلئە سىرتىدا ئاز قالغىنىنى كۆرۈپ، مەرگەنلەرنى باشلاپ پەسكە چۈشتى. بۇ چاغدا مائىر ئالدىدىن، كەينىدىن خىرىس قىلىپ كەلگەن چېرىكلەرنى چاپماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ھەرىكىتى بەكمۇ چاققان ئىدى، ئۇ بىردە موللاق ئېتىپ ئىككى پۇتى بىلەن چېرىكنىڭ بېشىغا تېپەتتى، بىردە ياندىن كەلگەننى چا پۇتلاپ يىقىتىپ قىلىچ ئۇراتتى، ياكى قىلىچنى قورسىقىغا تىقاتتى. جاك لىمۇ ماھىرلىق بىلەن نەيزىۋازلىقىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى. ئۇ ئوڭ ـ سول ۋە ئۇدۇلدىن كەلگەن چېرىكلەرنىڭ كۆكرىكى، قورسىقى، ھەتتا كۆزىگىمۇ نەيزە تىقاتتى، نەيزىسىنى ئىشلىتىش ئوڭايسىز كەلسە پەشۋا ئاتاتتى. مائىر چېرىكلەرنىڭ بارغانسېرى دەۋرەپ كىرىپ كەلگىنىنى، ئۆز ئادەملىرىنىڭ قېچىۋاتقىنىنى، بەزىلىرىنىڭ ئەل بولۇۋاتقىنىنى، قارشىلىق قىلىۋاتقانلارنىڭ ئاز قالغىنىنى كۆرۈپ دەرۋازىدىن بۆسۈپ چىقماقچى بولدى ـ دە:

— ما ئاكا، ياڭ ئاكا، مېنىڭ كەينىمدىن مېڭىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى.

مائىرنىڭ نىيىتىنى چۈشەنگەن جاڭ لى ئالدىغا ئۆتۈپ ئۇلارنى توسقان چېرىكلەر بىلەن ئېلىشىپ كەتتى. بۇ ئىككى چامباشچىنىڭ ھەيۋە بىلەن ۋارقىراپ، چېرىكلەرگە تىغ سانجىپ يول ئېچىشى بىلەن ما يۇسۇپ، ياڭ شەنسىڭ باشلىق ئون نەچچە نەۋقىران ئەزىمەت دەرۋازىدىن سىرتقا چىقىۋالدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى نۇردۇن كوچا بېشىدا تەييار تۇرغان ئاتلىق چېرىكلەرنى كۆرۈپ:

— ئاتلىق چېرىكلەر! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئاتلىق چېرىكلەر قەلئەنى قورشىۋالغانىدى، ئۇلارنىڭ بىرمۇ قوزغىلاڭچىنى تىرىك قويۇش نىيىتى بولمىسا كېرەك. مائىر:

— كەينىمدىن يۈگۈرۈڭلار، — دەپ، ئۇدۇلدىكى قورۇنىڭ قورۇق تېمىدىن ئاتلاپ ئۆتتى. ئۇلار ئۆيمۇ ئۆي، ھويلىمۇ ھويلا، باغمۇ باغ ئاتلاپ قېچىپ يېزىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى قورۇغا كىرىپ توختىدى. قورۇدا بىر كۆتەك هارۋا، ئۇنىڭ يېنىدا بىر سوقا تۇراتتى، باغقا چىقىدىغان قاشا يېنىدا بىر دۆۋە شاخ - شۇمبە ياتاتتى. كونا ئۆينىڭ تېمىدا شوتا يۆلەكلىك تۇراتتى. مائىرلار شوتا ئارقىلىق ئۆگزىگە چىقتى - دە، بىر غارام بېدىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ئەتراپقا زەڭ سالدى، كەينىدىن قوغلاپ كەلگەن چېرىكلەر قورۇنى قورشىۋالغانىدى، بىر يۈزلۈك ئاتلىق چېرىككە قىلىچ، نەيزە، بىر نەچچە تال مىلتىق بىلەن قوراللانغان ئون ئۈچ ئادەمنىڭ تەڭ كېلىشى قىيىن ئىدى،شۇڭا ما يۇسۇپ:

— مائىر، جاڭ لى ئىككىڭلار قىلىچۋازلىق قىلىپ قورشاۋنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىڭلار، ياڭ شەنسىڭ، نۇردۇنلار سىلەر بىلەن بىللە كەتسۇن! نۇردۇن سىلەرنى ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا ئاپىرىدۇ، بىز ئوق ئېتىپ چېرىكلەرنى جەلپ قىلىپ تۇرىمىز! — دېدى.

— ياق ئاكا، مەن قالاي، ئۇلارنى سەن باشلاپ چىققىن!

—ئۇكام، ئىنى دېگەن ئاكىنىڭ گېپىنى ئاڭلىشى كېرەك، — ئۇنىڭ سۆزى ئاياغلاشمىغان ئىدى، كۆزى دەرۋازىنى بۇزۇپ كىرگەن ئۈچ چېرىككە چۈشتى - دە، تەپكىنى بېسىۋېتىپ، — ئېتىڭلار، — دېدى. ئۈچ چېرىك شۇئان يەر چىشلىدى.

— ئۇكام، دادام سېنى ماڭا تاپشۇرغان، سەن دادامنىڭ بىردىنبىر ۋارىسى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەن ياش ھەم ماھىر قىلىچۋاز، جاڭ لى ئىككىڭلار گۇمپا ئىشلىتىپ مۇھاسىرىنى يېرىپ چىقىپ كېتەلەيسىلەر. سىلەرمۇ مۇنۇ باغچا تەرەپتىن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ چىقىڭلار، چېرىكلەرنىڭ سەركەردىسى دەرۋازا تەرەپتە!

— ئاكا سەن ئائىلىمىزنىڭ چوڭى، سەن ھايات قېلىشىڭ كېرەك! — مائىبر كۆزىدىن لۆم - لۆم ياش تۆكۈپ ما يۇسۇپكە يالۋۇردى.

— قاباھەت تاپىنىدا يانجىلغۇچە جەڭ قىلىپ ئۆلگىنىم ئەۋزەل. گېپىمنى ئاڭلا، خەلقىمىزنىڭ نىجاتلىقى ئۈچۈن سېنى بىر ئاللاغا تاپشۇردۇم! — مايۇسۇپ شۇ گەپنى قىلىۋېتىپ، دەرۋازىدىن مارىلاپ كىرىشكە تەمشىلىۋاتقان چېرىكنىڭ مېڭىسىدىن تۇتۇن چىقاردى.

ئىلاجىسىز قالغان مائىبر ئاكىسى بىلەن ئىككى قوللاپ خوشلاشتى — دە، ھويلىنىڭ كەينىگە چۇشتى، ما يۇسۇپلەر ئېتىشىۋاتقان بۇ تۆت چاسا ئۆينىڭ ئۆگزىسى كوچىغا قارايتتى، ئارقا تەرىپى باغچە بولۇپ، ئۈچ تۇپ ئالما دەرىخى تۇراتتى، كۇن چىقىش تەرەپ بىنەملىك ئىدى. مائىبر، جاڭ لى، نۇردۇن، ياڭ شەنسىڭ ۋە ئىككى نەپەر خۇيزۇ يىگىتى بىنەملىك تەرەپتىكى قورۇق تامغا چىقىپلا دەررۇ چۇشۇپ كەتتى.

ئۇلار باشلىرىنى يېقىن قىلىپ مەسلىھەتلەشتى. بىر خۇيزۇ يىگىتى مائىبر بەرگەن مىلتىقنى ئالدى — دە، تامدىن مارىلاپ تۇرۇپ قورۇلغا ئالدى، مائىبر بىلەن جاڭ لى نەيزە - قىلىچلىرىنى سىقىمداپ تەييار تۇردى، «پاڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ مائىبر تامغا سەكرەپ چىقتى - دە، چاقماق تېزلىكىدە ئوقتىن ئۈگدىسىغا ئۈچۈپ چۈشكەن چېرىكنىڭ ئېتىغا سەكرەپلا مىنىۋالدى، ئۇنىڭ كەينىدىن جاڭ لى يۈگۈردى. مائىبر ئۆزىگە قىلىچنى تەڭلەپ كەلگەن چېرىكنىڭ بىلىكىگە بىر قىلىچ ئۇردى. قىلىچ يەرگە چۈشۈپ كەتتى، ئاڭغىچە يېتىپ كەلگەن جاڭ لى يارىلانغان چېرىكنىڭ قورسىقىغا نەيزە تىقىپ غۇلاتتى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا كەلگەن نۇردۇن يەردىن قىلىچنى ئالدى - دە، ئاتقا مىندى. مائىبر، نۇردۇن، جاڭ لىلارنىڭ ئون نەچچە ئاتلىق چېرىك بىلەن قىلىچلىشىۋاتقىنىنى كۆرگەن ياڭ شەنسىڭ

بىلەن ئىككى خۇيزۇ يىگىتى تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ جەڭگە قاتنىشىپ كەتتى. بىر خۇيزۇ يىگىت ئىگىسىز قېچىپ يۈرگەن بىر ئاتنى تۇتۇۋېلىپ ياڭ شەنسىڭغا بەردى، نۇردۇن يەنە بىر چېرىكنى چېپىۋېتىپ ئېتىنى تۇتۇۋالدى ـ دە، ئۇزۇن نەيزىسىنى ئۆزىگە ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن چېرىككە تىقىۋاتقان جاڭ لىنى مىندۈرۈپ قويدى. مائىبىر شېرىكلىرىنىڭ ئاساسەن ئاتلىنىپ بولغىنىنى كۆرۈپ:

— نۇردۇن، بىنەملىككە قاچايلى، — دەپ ۋارقىرىدى قىلىچلىشىۋېتىپ.

نۇردۇن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بىنەملىككە قارىتىپ، قىلىچىنىڭ پەنجىسى بىلەن ساغرىسىغا بىرنى ئۇردى، ئات يۇلقىنىپ ئالدىغا تاشلاندى. تۆت ئەزىمەت تۆت ئاتقا مىنىپ بىنەملىككە قاراپ ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى، قالغان خۇيزۇ يىگىتلىرى جەڭدە قۇربان بولدى.

چېرىكلەر نۇردۇنلارنىڭ كەينىدىن تاپ بېسىپ قوغلاشقا باشلىدى، نۇردۇن بۇ يەرنىڭ يەر شارائىتىنى بىلگەچكە چېرىكلەرنى قايمۇقتۇرۇش ئۈچۈن، بىردە پەسكە، بىردە ئۆرىگە چاپتى. بۇ خىل چېپىش چەۋەندازلارنىڭلا قولىدىن كېلەتتى. ئۆمرىدە ئات مىنىپ باقمىغان جاڭ لى ئېگەردە ئولتۇرالماي، كاسىسى پوگزەكتەك سەكرەيتتى، گەۋدىسى ئوڭ ـ سولغا پولاڭلايتتى. ئەگەر ئۇ ئاتنىڭ يايلىنى مەھكەم تۇتۇۋالمىغىنىدا ئاللىقاچان ئاتتىن ئۇچۇپ كەتكەن بولاتتى. بۇنى كۆرگەن مائىبىر:

— نۇردۇن، جاڭ لى ئاتتا ئولتۇرالمايۋاتىدۇ، ئۇنىڭغا قاراشقىن! — دېدى. نۇردۇن ئېتىنى بۇراپ خېلى كەينىدە قالغان جاڭ لىنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن تۇتتى، جاڭ لىنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ ئۆگىتىشكە باشلىدى:

— ئېگەرنىڭ قېشىنى تۇتۇۋال، ئىككى پۇتۇڭنى ئاتنىڭ قولتۇقىغا مەھكەم قىسىۋال. ھە، مانا شۇنداق. كەتتۇق، چۇ، جانىۋارلار!

مائىبىر بىلەن ياڭ شەنسىڭنىڭ ئاتلىرى يۈگۈرۈك چىقماي قالدى، ئۇلار ھەر قانچە قامچىلىسىمۇ نۇردۇنلارغا يېتىشەلمىدى، ئەكسىچە چېرىكلەر ئۇلارغا يېتىشىۋالدى. ئۇلار چېرىكلەر بىلەن قىلىچلىشىپ كەتتى، بىر ئاش پىشمىغىچە قىلىچۋازلىق جېڭى بولدى، مائىبىرنىڭ مۈرىسىگە قىلىچ تېگىپ

كۆپ قان كەتتى. شۇندىمۇ ئۇ ئىككى چېرىكنى يىقىتتى. ئۇ مادارسىزلانغانىدى. ئاخىردا ھوشسىزلىنىپ ئات ئۈستىدە يېتىپ قالدى. ياڭ شەنسىڭنىڭ سول قوۋۇرغىسىغا قىلىچ سانچىلىپ يىقىلغانىدى. چېرىكلەر ئۇلارنى ئاتلارغا باغلاپ ئېلىپ كەتتى. بىر ئونلۇق چېرىك نۇردۇن بىلەن جاڭ لىنى قوغلاپ ماڭدى.

7

غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپى شەھەر ئىچىدىن ئون نەچچە مېتىر ئېگىز بولۇپ، شۇ تۆپىلىكنى ئۇيغۇرلار «بويىنى كېسىك» دەپ ئاتايتتى. چۈنكى، جياڭجۈن بۇ يەردە ھەر ئايدا، بەزىدە ھەپتىدە بىر دېگۈدەك «گۇناھكار» لارنىڭ بويىنىنى كېسەتتى. بۈگۈن بويىنى كېسىككە ئۇيغۇر، خۇيزۇ پۇقرالار ئادەتتىكىدىنمۇ ناھايىتى كۆپ توپلانغانىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ھۈنەرۋەنلەر، دېھقانلار، ھارۋىكەشلەر، بوۋايلار، ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار بار ئىدى. بىر نەچچە يۈز چېرىك شەھەردىن تارتىپ تۆپىلىككىچە يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە سەپ تۈزۈپ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ تۇراتتى. ئۇلار ئادەملەرنى يولغا ئۆتكۈزمەيتتى. بۇنىڭدىن بۈگۈن مۇھىم جىنايەتچىنىڭ كاللىسىنى ئالىدىغىنىنى جەزم قىلىپ نۇرغۇن ئادەم كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ كۆزى چېرىكلەر قوغداۋاتقان شەھەر يولىدا ئىدى. بىر كەمدە بالىلارنىڭ چۇرقىراشقان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئېلىپ كېلىۋاتىدۇ، كېلىۋاتىدۇ!

ھەممە شەھەر يولىغا تىكىلىشتى، تۆت ئەتراپىنى بىر ئونلۇق چىرىكلەر ئارىدىن چىۋىنمۇ ئۆتمىگۈدەك قىلىپ قورشىغان ئىككى ھارۋا كېلىۋاتاتتى، ئالدىدا كېلىۋاتقان ھارۋىدىكى تۆمۈر قەپەزدە بىر ياش چىرايىنىڭ بېشىلا چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايى زەپىرانىدەك سارغايغان، چاچلىرى ئۆسۈپ خاخۇللاردەك بولۇپ قالغانىدى، ئەمما بىر جۈپ قاپقارا كۆزى يېنىپ تۇراتتى. بۇ كۆزلەردىن غەزەپ ـ نەپرەت ئوتى چاقنايتتى، ئۇ ماھىر قىلىچۋاز مائىبىر ئىدى. كەينىدىكى ھارۋىدىكى قەپەزدە ساقال ـ بۇرۇتى ئۆسۈپ كەتكەن،

چاچلىرى پاخپايغان، يۈزىدە قان ئۇيۇپ قالغان، قىرىق ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشىنىڭ بېشى كۆرۈندى. ئۇنىڭ كوسا ساقىلى قەپەزنىڭ تاقىقىغا تېگىپ تۇراتتى. ئۇ ياڭ شەنسىڭ ئىدى. كىشىلەر توپى ئۇلارنى كۆرۈپ دېڭىز دولقۇنىدەك داۋالغۇدى. ھەر خىل ئاۋازلار، ئېچىنىشلىق پەريادلار، غەزەپلىك ۋارقىراشلار، لەنەتلەر ئاڭلاندى. بۇ ئاۋازلاردىن چېرىكلەر ئۆزلىرىنى تىللاۋاتامدۇ ياكى مەنچىڭ خانى بىلەن ئەمەلدارلىرىنى تىللاۋاتامدۇ، ئاڭقىرالمىدى. ئەتىگەندىن بېرى شوخلۇق قىلىپ بوينى كېسىكنى بېشىغا كىيگەن باللار ھەيران قالغىنىدىنمۇ ياكى قورقىنىدىنمۇ شۈكلىشىپ قالدى. ھەممىنىڭ كۆزى مائىر بىلەن ياڭ شەنسىڭغا تىكىلگەنىدى. ئۇلار مائىرنىڭ تاتارغان يۈزىدىكى كۈلۈمسىرىگەندەك ئىپادىنى كۆرۈپ ئېچىنىشتى. لىۋىنى چىشلىۋالغان ياڭ شەنسىڭنىڭ كۆزلىرىدىكى دەرد ـ ئەلەم ئۇچقۇنلىرىنى كۆرۈپ ھېسداشلىق قىلىشتى، چېرىكلەر بىر تېرە، بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان، كوچىنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىدىن كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن ماھىر قىلىچۋاز مائىر بىلەن ياڭ شەنسىڭنى قەپەزدىن چىقاردى. پۇتىغا كىشەن، قولىغا ئىشكەل سېلىنغان مائىر يۆلەش ئۈچۈن كەلگەن ئىككى چېرىككە قولىنى تۇتقۇزماي سىلكىۋەتتى ـ دە، سالماق قەدەم بىلەن ئوتتۇرىدا تۇرغان بىرىنچى جادۇنىڭ يېنىغا كەلدى. جادۇنىڭ يېنىدا بېشىنى لۆڭگە بىلەن باغلىۋالغان گەۋدىلىك، چوشقىدەك سېمىز ئىككى جاللات بىلەن تاقىر بېشى كۈن نۇرىدا پارقىراپ تۇرغان، قولىنىڭ بېغىشىنى لاتا بىلەن بوغۇۋالغان يەنە بىر جاللات تۇراتتى.

چاڭ جىن جياڭجۇن بىر توپ ئەمەلدارلار بىلەن مەيلىرىدە كېرىلىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار تۆپىلىكنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرىدە تورۇشقان بولۇپ، ئەتراپىنى خاس مانجۇ ئاتلىق چېرىكلىرى ئورىۋالغانىدى. چاڭ جىن جياڭجۇن يېنىدا تۇرغان غالدايغا قول ئىشارىسى قىلىپ قويىۋىدى، غالداي جاللاتلارغا ئەمىر بەردى:

— توغرا !

بېشىغا لۆڭگە تېڭىۋالغان ئىككى جاللات مائىرنىڭ ئۇششاق پۇتلىرىنى جادۇ كۆتىكى ئۈستىگە قويدى. تاقىر باش جاللات جادۇ تىغىنى باستى،

مائىرنىڭ ئۆششاق پۇتلىرى توغرالغان بىدىدەك بىر تەرەپكە چۈشتى، قان تەپچىرىدى، مائىرنىڭ چىرايى پۇرۇشۇپ كەتتى. تاقىر باش جاللات جادۇ تىغىنى كۆتىرىشكە مائىرنى بىسىپ تۇرغان جاللاتلار ئۇنىڭ پۇتىنى ئۇشۇقىغىچە تىغ ئاستىغا توغرىلاپ يەنە باستى، قىپقىزىل ئىسسىق قان جادۇنى بويىدى... شۇ تەرىقىدە جاللاتلار مائىرنىڭ بىجىرىم تىنىنى ئۆششاق پۇتىدىن تارتىپ بوينىغىچە توغراپ بۇردا ـ بۇردا گۆش قىلدى. بۇ جەرياندا مائىردىن زۇۋان چىقمىدى. ئۇ تا جان تەسلىم قىلغىچە چىشىنى چىشىغا بىسىپ يىتىپ مىت قىلىپ قويمىدى، ئۇنىڭ بەدىنىدىن پەقەت سوغۇق تەر ئىقىپ چىقىپ قىنى بىلەن قوشۇلۇپ ئىرىق بولۇپ ئاقتى. ئۇنىڭ بەدىنى توغرىلىنىپ بولغاندا، جادۇنىڭ بىر تەرىپىدە قىيما ـ چىيما قىلىنغان ئۇستىخانلىق گۆش دۆۋىسى قالدى. جاللاتلار ئۇنىڭ كۆزى ئۇچۇق بىشىنى خادىنىڭ ئۇچىغا ئىلىپ بىر چىرىككە تۇتقۇزدى. مائىرنىڭ تىنى توغرىلىۋاتقاندا ئاۋام خەلق چىدىيالماي تەتۇر قارىۋالدى. ياڭ شەنسىڭنى توغراشمۇ مائىرغا ئوخشاشلا ئىچىنارلىق بولدى. بۇ ئىغىر، دەھشەتلىك جازانى كۆرۈپ چىدىيالماي قالغان بىر بوۋاي ناله قىلىپ كەتتى:

— يا رەببىم، نىمە ئىش بۇ، قىيامەت قايىمنىڭ ئۆزىلىغۇ!

بىر ئۇيغۇر يىگىتى غەزەپ بىلەن جياڭجۈنگە قولىنى شىلتىدى:

— هۇ ئەبلەخ جاللاتلار، بۇ ۋەھشىيلىكىڭگە جاۋاب قىلىشىسەن تىخى!

بايىقى يىگىتنىڭ يىنىدا تۇرغان بىر يىگىت خەنزۇ تىلىدا:

— دىلى قارىيىپ كەتكەن جاللاتلار، خەپ سەنلەردىن ئۆچ ئالمىسام! — دىدى.

بايىقى ئۇيغۇر يىگىت ئۇنىڭ پىشىدىن تارتىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— جاڭ لى، سەن ئۇنداق ئاشكارا گەپ قىلما، سىنىڭ تىلىڭنى ئۇلارنىڭ بىلىدىغىنىنى ئۇنتۇدۇڭمۇ!

ئەمما، چاڭ جىن جياڭجۈن باشلىق ئەمەلدارلار ئۇلارنىڭ لەنەت سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغانىدى. ئۇلار هەيۋە ۋە تەنتەنە بىلەن ئاتلىق چىرىكلەرنىڭ قورۇقدىشىدا قايتىشتى...

چاڭ جياڭجۈن مائىر، ياڭ شەنسىڭلارنى ۋەھشىيلەرچە توغراش بىلەن

توختىمىدى. ئۇ يەنە تارجى بىلەن ساندىخوزىدىكى قوزغىلاڭچىلاردىن بەش يۈز كىشىنى گۇندىخانىغا تاشلىغانىدى، پۇقرالارغا ئىبرەت قىلىمەن، دېگەننى باھانە قىلىپ، قامالغانلاردىن ھەر كۈنى ئون، يىگىرمە كىشىنى بوينى كېسىككە ئاچىقىپ چېپىپ تۇردى.

ھەر كۈنكى بۇ قانلىق پاجىئە ئۇيغۇرلارنىڭ قەلبىنى ئەزدى. ئۇلار خۇيزۇ قېرىنداشلىرىغا قاتتىق ئېچىندى، قايغۇردى ۋە مەرسىيە قوشاقلىرىنى توقۇدى.

ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ كەپتەرلەرگە دان بەرگەن،
بىچارە تۇڭگانلار ساندىخوزىدا جان بەردى.
ياڭ شەنسىڭ قىچىپ بېرىپ تاغ باغرىدا تۇتۇلدى،
غۇلجىدىكى تۇڭگانلار خەت بېرىپ قۇتۇلدى.

خۇيزۇ ئاقساقاللىرى بۇ بېيتنى ئاڭلاپ، ئۇيغۇرلاردىن مەدەت تىلەشكە ۋە ئۇلار بىلەن بىرلىشىپ جياڭجۇن ئەمەلدارلىرىدىن قىساس ئېلىشقا قەسەم قىلىشتى.

8

چاڭ جىبىن جياڭجۇن خۇيزۇلارنىڭ پەيلى بۇزۇلۇۋاتقىنىنى تىڭچىلىرىدىن بىلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابدۇرۇسۇل بەگنى چاقىرىشقا ئەۋەتكەن چاپارمەن يوقاپ كەتكەنىدى. ئۇ خۇيزۇلارغا نەسىھەت قىلىپ ئۇلارنىڭ ھورىنى باسماقچى بولۇپ، بىر جۈمە كۈنى خۇيزۇ مەسچىتىگە كەلدى. خۇيزۇلار جۈمە نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ، جياڭجۇن كېلىدىكەن، دەپ كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. جياڭجۇن نۆكەرلىرى بىلەن مەسچىت ھويلىسىغا كىردى. ئۇ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ھۆرمەت بىلدۈرگەن خۇيزۇلارنى ئولتۇرۇشقا ئىجازەت قىلدى ۋە سىلىق، مۇلايىم ئاھاڭدا ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى:

— خۇيزۇلار ئىچكىرىدىكى بۇزغۇنچىلاردىن ئەنسىز خەۋەرلەر ئىشتىپ

تەشۋىش ـ ئەندىشىگە چۆشۈپسىلەر. مەن خاندىن يارلىق ئالدىم، سىلەرگە ئوقۇپ بېرەي، ئاڭلاڭلار. ـــ ئۇ قوينىدىن يارلىقنى چىقىرىپ ئىككى قوللاپ بېشىدىن ئېگىز كۆتەردى، ئاندىن ئوقۇشقا باشلىدى. «چاڭ جېن مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەقە چىقىرىپ غوۋغا تۇغدۇرغانلىقىنى، باش جىنايەتچىلەرنىڭ قولغا چۈشكەنلىكىنى ۋە ئىشنىڭ بېجىرىلىش جەريانىنى مەلۇم قىلدى. چاڭ جېننىڭ ئەۋەتكەن خادىملىرى ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ، باشلامچىلىق قىلغان جىنايەتچىلەردىن يۈزدىن ئوشۇقىنى تۇتقۇن قىپتۇ. باندىت باشلىقى ياڭ شەنسىڭ، مائېر قاتارلىقلارغا چاناپ، قىيما ـ چىيما قىلىش جازاسى بېرىلسۇن... شەنشى، گەنسۇلاردىكى تۇپىلاڭچى خۇيزۇلار تازىلاندى. ئىچكىرىدىن مۇناپىق باندىتلار ئىلىغا قېچىپ چىقىپ ئوت قويرۇقلۇق قىلىۋېتىپتۇ، خۇيخۇيلارنىڭ قىلمىشلىرى ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنلىرى جازاغا تارتىلسۇن!»

جياڭجۇن يارلىقنى ئوقۇپ بولۇپ جامائەتكە قارىدى. كىشىلەر بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەي يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ قاپاقلىرى تۈرۈلگەن، چىرايلىرى تاتارغانىدى. بۇنى كۆرگەن جياڭجۇن يارلىق قاتتىق تەگكەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى ـ دە، يۇمشاق ئاۋازدا شۇنداق دېدى:

ـــ ئەي خۇيخۇيلار، بىز سىزلەر بىلەن ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ياخشى ئۆتۈپ كەلگەن. مەن خاننىڭ قۇلى. سىلەرمۇ شۇ. مەن پەقەت خاننىڭ ئەمىر-پەرمانىنى يۈرگۈزىمەن. مەن خاننىڭ مۇشۇ يارلىقى بويىچە ئاۋامغا تەنبىھ بولسۇن دەپ بىر نەچچە تۇپىلاڭچىنى قەتل قىلدۇردۇم، شەنشى، گەنسۇدىكى تۇپىلاڭچىلار باستۇرۇلۇپ ئاسايىشلىق ئورنىتىلىپتۇ، بۇ خۇشخەۋەرنى ئاڭلاپ گۇندىخانىدىكى بارلىق خۇيخۇيلارنى قويۇپ بېرىش ھەققىدە پەرمان چۈشۈردۇم. ئەگەر شەنشى، گەنسۇدىكى تۇپىلاڭنىڭ بېسىقتۇرۇلغانلىقىنى بۇرۇنراق بىلگىنىمدە قەتل قىلىنغانلارنىمۇ ئەپۇ قىلاتتىم. ئەمدى ئۆلگەنلەرگە خۇدا رەھمەت قىلسۇن، قالغانلارغا ئۆمۈر بەرسۇن. مەن بۈگۈن ئۆلگەنلەر ئۈچۈن سىلەرنىڭ دىنىڭلار بويىچە نەزىرلىك ئېلىپ كەلدىم. ئون كالا، ئەللىك قويىنى سويۇڭلار، بارلىق مۇسۇلمانلار ئېغىز تەگكەي.

جياڭجۇننىڭ سۆزى دەل شۇ يەرگە كەلگەندە جامائەتتە بىر تەۋرىنىش، گۈدۈڭ ـ گۈدۈڭ پاراڭ كۆتۈرۈلدى. جياڭجۇن سۆزىنى توختىتىپ تىڭشىدى، لېكىن ھېچ گەپنى ئۇقالمىدى. ئۇ يەنە سۆزلەشكە باشلىدى:

ـــ بىزلەردە يامان نىيەت يوق. خۇدايىڭلار ئۇ دۇنيانى سىلەرگە ئاتىغان، شۇڭا ئۆلگەنلەر ئۇ دۇنيادا ياخشى ياشايدۇ، شۇنداقتىمۇ بىز بۇ دۇنيانىڭ بار نېمىتىنى سىلەر بىلەن تەڭ يەيدۇ. ئەگەر بىزدە يامان نىيەت بولسا، بۈگۈن قويۇپ بەرگەنلەرنىمۇ قەتل قىلىشقا كۆچىمىز يېتىدۇ. يەنە شۇنىمۇ دەپ قوياي، مەن ئۈرۈمچىگە، جەنۇبقا نۇرغۇن چېرىك ئەۋەتىمەن، خانىمۇ گەنسۇدىكى چېرىكلەرنى ئەۋەتتى. ئۈرۈمچى، سانجى ۋە جەنۇبتىكى تۇپىلاڭچىلارمۇ باستۇرۇلىدۇ. بىز سىلەر بىلەن ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ياخشى ئۆتتى، ئاتا ـ بالىدەك ياشىدى. ئەلۋەتتە، ئاتا بالىسى شوخلۇق قىلسا ئەدىپىنى بېرىپ قويىدۇ، بىزمۇ تۇپىلاڭچىلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىمىز. سىلەر پىتنىچى تۇپىلاڭچىلارنىڭ گېپىگە كىرمەي خان ئاتىمىزنىڭ گېپىنى ئاڭلاڭلار.

مائىر، ياڭ شەنسىڭ ۋە نەچچە يۈزلىگەن پۇقرالارنى ئاچ بۆرىدەك ياۋۇزلۇق بىلەن چىشلەپ، چايناپ پۈركۈۋەتكەن جياڭجۇن بۈگۈن يۈزىگە ئەنە شۇنداق خۇش تەبەسسۇم نىقابىنى تارتىۋالغانىدى. بۈگۈن ئۇ بىر يۈزلۈك ئاتلىق چېرىكنىڭ نەيزىسى ئاستىدا نەزىر بەردى، جامائەتنىڭ كۆپ قىسمى نەزىر ئېشىنى يېمىدى، ئەمما قەتل قىلىنغانلارغا چىن دىلىدىن خەتمە ـ قۇرئان قىلدى. خەنجە ئاخۇن، بەي دىيەنشىن، ياقۇپقا ئوخشاش خۇيزۇ ئاقساقاللىرى دىلىدىكى غەزىپىگە مۇلايىملىق، قۇللۇق پەردىسىنى تارتىپ، جياڭجۇنگە ياغلىما سۆزلەر بىلەن تەشەككۇر ئېيتتى. ئۇلار كۆڭلىگە بىر مەقسەتنى پۈككەنىدى. ئۇلار تارجى، ساندىخوزا خۇيزۇلىرىنىڭ پاجىئەلىك مەغلۇبىيىتىنى ئۆرنەك قىلىپ، بۇ مەقسەتكە تولۇق تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئۆزلىرىنىڭ ئازلىقىنى، يەرلىك ئۇيغۇرلارنىڭ ياردىمى بولمىسا ئاقىۋىتى تارجى، ساندىخوزا قوزغىلاڭچىلىرىدەك بولىدىغىنىنى چۈشەندى. بۇنى ئەڭ ئاۋۋال خەنجە ئاخۇن سەزدى ۋە ئوتتۇرىغا قويدى:

— كۆپىنىڭ كۆچى ئاللانىڭ كۆچى، — دېدى ئۇ سالماق هالدا. — ئۇيغۇرلار كۆتۈرۈلمىسە بىز هېچنىمە قىلالمايمىز. شۇڭا جانابلار ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگدىن گەپ ئېلىپ باققىنىمىز تۈزۈك.
بۇ مەسلىهەت ياگور ئاقساقالدىن باشقا هەممىگە ياقتى.

9

نۇردۇن بىلەن جاڭ لى بېشى قايغان، پۈتى تايغان يەرلەرگە قېچىۋەردى، قاچقاندىمۇ ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قاچتى. ئۇلار زاۋال ۋاقتىدا كەينىگە قاراپ، قوغلاشتىن قۇتۇلغىنىنى ئاندىن بىلىشتى. يوشۇرۇنماق بولۇپ ساي ـ جىراالار ئىچىگە كىردى، گاهى دۆڭ، گاهى ئويمانلىقلاردىن ئۆتتى، «جان ئېلىپ قاچقان يول تاللىماپتۇ، بارغان يېرىنى ماكان ئەيلەپتۇ» دېگەندەك، ئاخىر سېرىق بۇلاق باغرىغا كەلدى. شۇ يەردىكى بىر قېلىن قارغايلىق ئىچىدە توختاپ ئاتلارغا دەم بەردى. جاڭ لى ئاستا قىڭغىيىپ، كۆزىگە ياش ئالغان هالدا:
— هەي، شۇ، مائېر، ياڭ شەنسىڭ. ئۆلدى ئوخشايدۇ! — دېدى.
— بۇرادەر، ئامەت يۈز ئۆرۈگەندە ئاه ئۇرۇش بىهۇدە هەسرەت، — دەپ جاۋاب بەردى ئاتلارنى چۇشەپ قويۇپ كەلگەن نۇردۇن، — سەۋر قىلغىن، سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن، سەۋر ـ تاقەتلا بىزنى مەقسەتكە يەتكۈزەلەيدۇ. بەلكىم ئۇلار تاغ ئىچىگە كىرىپ بىزدەك هاردۇق چىقىرىۋاتقاندۇ.
نۇردۇن گېپىنى توگىتىپ ئېگەرنى ياستۇق قىلدى ـ دە، ياتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۇيقۇسىزلىقتىن قۇم تىقىلىپ قالغاندەك يۇمۇلۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگنىڭ ئاتلىق قوشۇنىدا يۇرۇش قىلغان چاغلىرىدا ئەنە شۇنداق چۇشكەنلا يېرىدە ئېگەرگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلاپ ئۆگىنىپ كەتكەنىدى، هەتتا ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپمۇ مۈگدىۋالاتتى. ئۇ مەزەمزات هېكىم كورەگە باشلاپ بارغان بەش يۈز لەشكەرنىڭ ئون بېشى ئىدى. ئۇلارنى تاماققا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپلا قورالىرىنى يىغىۋېلىشتى، يۈز بېشى، سەركەردىلەرنى قەتل قىلدى، قالغانلىرىنى غالدايلارغا چاكارلىققا تارقىتىپ

بەردى. نۇردۇن مىڭ غالدايغا چاكارلىققا بېرىلدى. شۇ چاغدا ما يۇسۇپ، جاڭ لىلار بىلەن تونۇشۇپ ئاغىنە بولۇشۇپ قالغان، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مىڭ ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ بېرىپ ئاق پادىشاھ قوشۇننى قانداق مەغلۇپ قىلغىنىنى ئۇلارغا سۆزلەپ بەرگەنىدى. كېيىن ئۇ ما يۇسۇپتىن تارجى، ساندىخوزا خۇيزۇلىرىنىڭ سىرىنى — چەنپەنلەر ئىچىدىن، ما يۇسۇپلەر سىرتىدىن كۆتىرىلىدىغىنىنى بىلىپ، قەسەم بېرىپ ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلغانىدى. چەنپەنلەرنىڭ ئىشى سېزىلىپ قالغاندا ئۇ بىر دوستىنىڭ يېنىغا كەتكەنىدى، كېيىن چەنپەنلەرنىڭ باستۇرۇلغىنىنى بىلىپ ئۇ دوستى بىلەن قاچتى، سېپىلگە چىقىۋاتقاندا چېرىكلەر سېزىپ قېلىپ ئوق چىقاردى، نۇردۇننىڭ دوستى قازا تاپتى، نۇردۇن سېپىلدىن ئارغامچىدا سىيرىلىپ چۈشۈپ، تارجىغا قېچىپ بېرىپ ئۇ يەردىكى قوزغىلاڭغا قاتناشتى.

ئات سوقۇۋەتكەن جاڭ لىنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى. ئۇنى ئات سوقۇۋەتكەن دېگەندىن كۆرە مەغلۇبىيەت ئازابى سوقۇۋەتكەن دېگەن تۈزۈك. ئۇنىڭ ئەنسىز كۆزلىرى ھەرىكەتسىز، ئۆزى سۇلغۇن ياتاتتى. ئۇنىڭ قاتتىق ئازابلىنىۋاتقانلىقى يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا تىكىلگەن خام قاپىقى ئاستىدىكى كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئىچ - ئىچىدىن ئۆرتىنىپ «قىسمەت ماڭا ھەمىشە تەتۈر باقامدۇ، ئۇچىلا قوزغىلاڭدا بىت - چىت بولدۇق. ھەي، مائىير باتۇر ئوغلان ئىدى. ئۇ راستتىنلا ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇ؟ ئەسلىدە ئالدىرىماسلىقىمىز، پىششىق تەييارلىنىشىمىز لازىم ئىدى. ما يۇسۇپ ماڭا تەجرىبىسى بار دەپ قاتتىق ئىشەنگەن، ئىشەنچىنى ئاقلىيالمىدىم. ئەڭ بولمىغاندا ئۇلار بىلەن مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەمچۇ، كاشكى.» جاڭ لىنىڭ ئىچى كۈچلۈك ئادەم ئىدى، ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ئاشقان بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى، ئۆزىنى قويار يەر تاپالماي ھەسرەت بىلەن كاچىتىغا ئۇردى، بارماقلىرىنى چىشلىدى، ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ تاغ تەرەپكە قارىدى. قاراڭغۇلۇق سۇزۇلمەكتە ئىدى. ئۇ بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان نۇردۇننى تۈرتتى. نۇردۇن شۇ ھامان بېشىنى كۆتەردى:

— ھە، نېمە بولدى، مائېرلار كەلدىمۇ؟
— ياق، تاڭ ئاتتى! — دېدى جاڭ لى.
— ھە، مەن تېخى ئۇلارنى كەلدىمىكىن، دەپتىمەن.

نۇردۇن ياتماقچى بولۇپ قىڭغىيىۋېدى، جاڭ لى تىترەك ئارىلاش سورىدى:

— نۇردۇن، بىز ئەمدى نەگە بارىدۇ، بىزگە نىجات بارمۇ؟

نۇردۇن تىلى بىلەن كالپۇكىنى يالاپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— غۇلجىغا بارىمىز. ئۇ يەردە مېنىڭ شاپائەتچىم بار، ئۇ ئاجايىپ باھادىر، ئەقىللىق، ياپياش تۇرۇپ پالۋان نامى ئالغان. ئۇ ئابدۇرۇسۇل بەگدىن لەشكىرىي ئىلىم، شەمسىدىن خەلپەمدىن بىلىم ئالغان. ئۇ بىزنىڭ ھالىمىزغا يېتىدۇ، بىزنى قوشۇنغا قوشۇۋالىدۇ.

— مېنى كۆرەدە ئۆلتۈرۈلگەن دوستلىرىم، مائېر، ما يۇسۇپلەرنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىدىغان يەرگە باشلاپ بار، مەن ئۇلار ئۈچۈن جېنىمنى تىكىپ قويدۇم! — جاڭ لى كۆكرىكىنى مۇشتلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى.

— خاتىرەڭنى جەم قىل، ئابدۇرۇسۇل ئاغا بىزگە «كۆڭلى ئىنسان قېرىنداشتۇر» دەيتتى. سېنى ئەنە شۇ ئاغىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارىمەن. دوستلىرىمىزنىڭ قىساسىنى ئالىمىز، مىڭ غالداي دېگەن ئەبلەختە ئەلا پالۋاننىڭمۇ قىساسى بار، ئۇ ئون ئىككى ياش ۋاقتىدا مىڭ غالداي ئۇنىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن، ئەلا پالۋان بىلەن نىيەت ـ ئىقبالىمىز بىر.

جاڭ لى بۇ ۋەدىلەردىن بىر ئاز خاتىرجەملەندى، روھلاندى، ئۈمىدلەندى. تاڭ يورىدى. نۇردۇن ئاتلارنى تۇتۇپ كېلىپ ئېگەرلىدى. ئىككىسى جىمجىت مېڭىپ بىنەملىك ئارقىلىق پىلىچى خاڭغا چۈشتى. بۇ يەردە قورساقلىرىنى تويغۇزۇپ چۈشكىچە ئارام ئالدى، قاش قارايغاندا غۇلجىغا يېتىپ باردى. ئۇلار سۇ دەرۋازىدىكى دەڭگە چۈشۈشتى. ئەتىسى نۇردۇن جاڭ لىنى دەڭدە قالدۇرۇپ ھاكىم ئوردىسىغا كەلدى. ئەلا پالۋان ئوردىدىن چىقىپ جۇل ـ جۇل چاپان كىيگەن، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ قالغان، پۇتلىرى يېرىلىپ كەتكەن ئادەمنى كۆردى، ئەمما تونۇمىدى. نۇردۇن ئۆزىنىڭ ئىسمىنى، ئون بېشى بولغىنىنى ئەسلەتكەندىلا:

— هوي، نۇردۇنمۇ سەن، نېمە بولۇپ كەتكەنسەن! — دەپ ئۇنى باغرىغا ئېلىپ قۇچاقلىدى، — ۋاي ۋۇي، ئورۇقلاپ قۇرۇق ئۇستىخان بولۇپ كېتىپسەن، رەڭگى ـ روپۇڭ سامان بوپتۇ. يۇر، يۇر، يۇيۇنغىن، چاچ ـ ساقىلىڭنى ئالدۇر، ئاندىن ئاغىنىلىڭ يېنىغا كىرىمىز.

— بىر خەنزۇ بۇرادىرىم بار، شۇنى باشلاپ كېلەي، — دەپ نۇردۇن جاڭلىنىڭ ھاياتىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى.

— ھە، ئۇمۇ زۇلۇم چەككەن قېرىنداشىمىزكەنغۇ، نېمىشقا بىللە ئېلىپ كەلمىدىڭ، تېز بېرىپ باشلاپ كەل، — دەپ، ئەلا پالۋان ئۇنى ئەۋەتىۋەتتى.

يۇيۇنۇپ ئادەم سىياقىغا كىرگەن نۇردۇن بىلەن جاڭ لى يېڭى كىيىملەرنى كىيگەن ھالدا ئوردىغا كىردى. ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگ ئۇلارنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. ئەلا پالۋان بۇ ئىككى بۇرادىرى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بەرگەندىن كېيىن، نۇردۇنغا «سۆزلە» دەپ ئىما قىلدى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ نۇردۇندىن مەزمۇنات ئېلىپ كەتكەن بەش يۈز لەشكەرنىڭ تەقدىرىنى ئاڭلاپ، چاپارمەنىنىڭ مەلۇماتىغا تولۇق ئىشەندى.

ئۈچىنچى باب

غەزەپ بورىنى

ئۆلۈم ياكى كۆرۈمدىن مىلىيونلىغان ئەل،
قايناپ مەيدانغا چۈشتى باغلاپ مەھكەم بەل.
—— لۇتپۇللا مۇتەللىپ

1

شۇ كۈنلەردە ئىلى كۆيۈۋاتقان ئوت ئىدى. بۇ ئوت ئۈچقۇنلىرى يېزا ـ يېزىلاردا يانغىن پەيدا قىلدى. بۇ يانغىننى تۇتاشتۇرغۇچى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئىدى. ئۇ دىۋان بېگىگە مەكتۇپ تۈزگۈزۈپ ھەر قايسى يۈزلۈكلەرگە ئەۋەتتى. دىۋان بېگىنىڭ مارجانىدەك پۈتكەن نامىلىرى ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى يۈزلۈكلەرگىمۇ يېتىپ باردى. جىياڭجۈننىڭ تېكەستىكى ۋە چاپچالدىكى چېرىكلىرىنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئابدۇرۇسۇل بەگ مۇنداق مەخسۇس نامە ئەۋەتكەنىدى:

«ئەي شىر يۈرەك بەگلەر، سىلەر ئۈچ بۆلەك لەشكەر توپلاڭلار، غالجات بېگى توقىلەك بىر بۆلەك، قوغۇنچى بېگى موللاروزى بىر بۆلەك، كەتمەن يېزىسى بىر بۆلەك لەشكەر توپلاپ، سۇمۇل قەلئەلىرىنى مۇھاسىرە قىلىڭلار. ئەگەر چېرىكلەر چىقسا كاللىسىنى ئېلىڭلار!»

بۇ مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالغان توقىلەك بەگ شۇڭقار، غالجات يېزىلىرىدىن چار پادىشاھنىڭ تاجاۋۇزىنى توسقان پىدائىيلارنى ئاساس قىلىپ بىر مىڭ

ئىككى يۈز كىشىلىك قوشۇن تۈزدى، ئاققوزا مىراپنى باش سەركەردە، دانىيال مۇسانى مۇئاۋىن سەركەردە قىلدى ۋە بىرىنچى سۇمۇلدىن بەشىنچى سۇمۇلغىچە خەندەك كولاپ ياتتى. دادامتۇ، كەتمەن، دولاتۇ، خۇنخاي، چوڭ بۇغرا، كىچىك بۇغرا پىدائىي قوشۇنلىرى قالغان سۇمۇللارنىڭ سېپىللىرىنى مۇھاسىرە قىلدى.

ئەلا پالۋان يەنە يۈز يىگىتنى لەشكىرىگە تولۇقلاپ مەشق قىلدۇردى، گۈگۈم چۈشكەندە سەپ تۈزۈپ تۇرغان مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ئالدىغا كېلىپ سالماق ئاۋازدا مۇنداق دېدى:

— قېرىنداشلار، بىز بۈگۈن زۇلمەت قاراڭغۇلۇقىدا قالغان قېرىنداشلىرىمىزنى يورۇقلۇققا چىقىرىش ئۈچۈن كۆتۈرۈلىمىز. بۈگۈن قاراڭغۇ بولغىنى بىلەن ئەتە قۇياش نۇرى پارلايدۇ. قۇياش نۇرىنىڭ دۇمبىمىزگە تېگىشى ئۈچۈن باتۇرلارچە ئېلىشايلى. شۇنى بىلىپ قويايلىكى، خەلقىمىزنىڭ توق، مېھىر - مۇھەببەتلىك تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشى بىزنىڭ نۇسرىتىمىزگە باغلىق. بىز باھادىرلىق قىلساق زۇلۇم يوقىلىدۇ، ھەممە ئادەم ئۆز ئەركى بويىچە ياشايدۇ، ئالۋان - ياساق، ھاشار تۈگەيدۇ، كىشىلەر تۇرسۇن، توختى دەپ ئىسىم قويالايدۇ. بىز يۇرتىمىزدا ئىناق، ئەمىن تۇرمۇش كەچۈرىشىمىز ۋە خۇشال ياشىشىمىز، قۇياشنىڭ ھەممە ئادەمگە تەكشى نۇر بېرىشى ئۈچۈن جەڭگە ئاتلىنايلى!

ئەلا پالۋاننىڭ بۇ سۆزلىرى كىشىلەرنىڭ قەلبىدىكى ئارزۇسى ئىدى. ئىسھاق بەگ ئەتىگەندىلا مەدرىس سەيناسىدا كۆتۈرۈلۈشكە قاتنىشىشقا كەلگەنلەردىن لەكمە قوشۇن تۈزۈۋاتاتتى. زۇلۇم چېكىگە يەتسە خەلق قوزغىلىپ كېتىدۇ، دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن. شۇ تاپتا غۇلجا شەھىرى تېگىپلا كەتسە پارتلاش ھالىتىگە كەلگەن، مەھەللە - مەھەللىدىن كۆتۈرۈلۈشكە قاتنىشىدىغانلار كۆپەيگەن ھەتتا يولۇچىلارمۇ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ مەدرىس سەيناسىغا كەلگەنىدى.

— ھەي، شۇنچە ئالدىراپ نەگە ماڭدىڭ؟

— زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىشقا!

— نېمە بىلەن يوقىتىسەن!

— چىرىكلەر بەرگەن قورال بىلەن.
— ھەي، ئۆلۈپ كەتسەڭ قانداق قىلىسەن؟
— بۇنداق ياشىغىچە ئۆلگەنمۇ خوپ.
— ئۇنداقتا مەنمۇ قاتنىشىمەن.

مانا شۇنداق ئۆي - ئۆيدىن، كوچا - كويدىن كىشىلەر قوشۇلۇپ مەدرىسكە قاراپ سەلدەك ئېقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۈگۈن كۈنگە جۈمە ئىدى. پايلاقچىلار «مۇسۇلمانلار جۈمە نامىزىغا كېتىۋاتىدۇ» دەپ بىلىپ بىخۇد يۈرۈشتى. ئىسھاق بەگ پىدائىيلارنى ئونلۇق، يۈزلۈكلەرگە ئايرىپ بىردىن سەركەردە بەلگىلىدى، ئۇۋچىلارغا بەردەنگە، قالغانلىرىغا قىلىچ، نەيزە بەردى. ئۇ ئابدۇرۇسۇل بەگ بەرگەن بەش يۈز مىلتىق بىلەن بەش مەرگەنلەر يۈزلۈكى تۈزدى.

كەچ كىردى، غۇلجا كوچىلىرى تىمتاس بوشاپ قالدى، خۇددى ھاياتلىق يوقتەك شەھەر جىمجىتلىققا چۆككەنىدى. بىردىن قىبلە شامىلى چىقىشقا باشلىدى، ئاسماندا پارچە بۇلۇتلار كۆرۈندى، شامال كۈچىيىپ بورانغا ئايلاندى. بوراننىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازىدىن باشقا نە ئاۋاز، نە ھەرىكەت يوق. ئادەتتە ۋاراڭ - چۇرۇڭدىن باش ئايلىنىدىغان ئاۋات بازارلارمۇ جىم، دۇكانلار تاقالغان، دەرۋازىلار ھەم ئېتىلگەن، دېرىزىلەردىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنمەيدۇ. بىر چاغدا بوراننىڭ ھۆركىرىشىنى ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى، پۇشقۇرۇشى، ئۈزەڭگىلەرنىڭ جاراڭلىشى بېسىپ كەتتى. مىڭ ئاتلىقنىڭ ئوردا مەھەللىسىدىن خەنزۇ بازىرىغا قاراپ ماڭغىنىنى كۆرگەن كىشىلەر ھەر خىل گەپلەرنى ئېيتىپ كېلىشەتتى: «بۈگۈن كېچە قوزغىلاڭ بولغۇدەك»، «ئورۇسلار بېسىپ كەپتۇدەك...»

ئەلا پالۋان ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ كېتىۋاتاتتى. قوشۇن ئىچىدە چىرىكلەرنىڭ تۆيۈقسىز ئوقتا تۇتۇشىدىن قورقۇۋاتقانلارمۇ بار ئىدى، قورغانغا يېقىنلاشقانسېرى قورقۇۋاتقانلارنىڭ قورقۇنچىسى كۈچەيدى. ئۇلار: «قورغاندىن چىققان ئوت مەن - مەن دېگەن يىگىتنى ئاتتىن ئۆچۈرۈۋېتىشى مۇمكىن، شۇنداق بولۇپ قالسا دۇنيانىڭ قىزىقىنى كۆرەلمەيمىز» دېيىشەتتى. نۇردۇندىمۇ بۇ ئەندىشە بار ئىدى. ئۇ ئۆلۈمنىڭ قانداق

بولىدىغىنىنى قىياس قىلالمايتتى. پەقەت چېرىكلەر بىلەن ئېلىشىپ، قۇربان بولغان دوستلىرىمىنىڭ قىساسىنى ئالسام ئۆلسەممۇ مەيلىتتى، دېگەننىلا ئويلايتتى.

نۇردۇن ئەلا پالۋاننىڭ قەيسەر، باتۇر، ئەمما تەرسا يىگىتلىكىنى بىلەتتى. «سەردار دېگەن شۇنداق بولۇشى كېرەك» دەپ ئۇنىڭغا ئىشىنەتتى. ئەلا پالۋان دائىم: «ھۇجۇم قىلغاندا ئۆلۈم كۆپرەك بولىدۇ» دەيتتى. بۇ گەپنىڭ توغرىلىقىنى تارجى قەلئەسىدىكى ھۇجۇم دەلىللىگەنىدى. ئۇ يەنە قېچىشنىڭ ئۆلۈم ئىكەنلىكىنىمۇ كۆرگەن، شۇڭا قورقۇش ئۆلۈم، چېكىنىش ئۆلۈم، پەقەت ئالغا بېسىشلا نۇسرەت، دېگەن يەرگە كەلگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ خىيالىنى قورغاندىن ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى بۆلۈۋەتتى. بېشىدىن ۋىژىلداپ ئۆتكەن ئوق «پەيت كەلدى نۇردۇن، قورقما، ئوق يامغۇرى ئىچىگە بۆسۈپ كىرىدىغان، ئىسسىق قېنىڭ بىلەن دوستلىرىڭنىڭ روھىنى خوش قىلىدىغان پەيت كەلدى!» دېگەن ئوينى كاللىسىغا سالدى. ئۇ مىلتىقىنى مورىسىدىن قولىغا ئېلىشىغا، ئەلا پالۋاننىڭ:

— ئاتلارنى ئارقا كوچىغا يوشۇرۇپ قويۇپ كېلىڭلار! — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

نۇردۇن قاتارلىق يېڭى لەشكەرلەر ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ پەرمانىنى بەجا كەلتۈردى.

ئىسھاق بەگ پىدائىيلاردىن ئىككى مىڭ يىگىتنى تاللاپ لەكمە قوشۇن تۈزدى، بۇ قوشۇن جەڭگە يۈرۈش قىلماقچى بولۇپ تۇرغاندا، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ قالدى. ئۇ ئېگەردىن كۆتۈرۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ئەي خالايىق، بىز ھازىر زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىشقا ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرىمىز، بۈگۈنكى جەڭ مۇھىم باشلىنىش. بىز جياڭجۈن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ جەبىر - زۇلۇمى ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن كۆتۈرۈلۈۋاتىمىز. ئەگەر بىز نۇسرەت ئەيلىسەك شەھىرىمىزنىڭ كوچىلىرىنى پارلاق كۈن نۇرى تەكشى يورۇتىدۇ، ئىشىكىمىز ئالدىدىكى كۆك تېرەكلەر

مەڭگۈ كۆكلەپ تۇرىدۇ، ھەممىمىز بىر تۇغقانلاردەك ئىناق ئۆتىمىز، بىز بالىلىرىمىزنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن يۈرۈش قىلايلى. ئەگەر ئۆلۈپ كەتسەك بىزنىڭ روھىمىز بالىلىرىمىزنىڭ ئالدىدا مەڭگۈ قوروۇنمايدۇ، سىلەرگە نۇسرەت بولغاي.

مەيىن شامالدەك راۋان چىقىۋاتقان بۇ جەسۇر سۆزلەر يېڭى لەشكەرلەرگە قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇلار كۈچلۈك ئىشەنچ بىلەن شەھەردەڭگە يۈرۈش قىلدى. ئۇلار قارشىلىقتا ئۇچرىمايلا دەڭنى قورشىۋالدى. شەھەردەڭدە جياڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ بەش يۈز كىشىلىك قوشۇنى ۋە قورال - ياراغ ئامبىرى بار ئىدى. بۇ قوشۇن چېرىكلىرى كۈن ئارىلاپ بازارغا چىقىپ دېھقانلار بىلەن مىلىچمال تىجارەتچىلىرىنىڭ توخۇ، ئۆردەك ۋە يېمەك - ئىچمەك قاتارلىق ماللىرىنى بۇلايتتى. پىدائىيلار ئىچىدە تىجارەتچىلەر، دېھقانلار، ھۈنەرۋەنلەر، مەدىكارلار، ئۇششاق ئېلىپ ساتارلار كۆپ ئىدى. ئۇلار بۇلاڭچى چېرىكلەردىن ئەنتىنى ئېلىش تەققەززاسىدا ئىدى. شەھەردەڭ ئېگىز ۋە قېلىن تام بىلەن ئېھاتىلەنگەن، شۇڭا ئۇنىڭ ئىچىگە بېسىپ كىرىش تەسكە چۈشتى. چېرىكلەر تام تۆشۈكلىرىدىن چەنلەپ تۇرۇپ ئاتاتتى. ھە دېگەندە قىزىپ كەتكەن بىر نەچچە يىگىت قازا تاپتى، بىر نەچچىسى يارىلاندى. ئىسھاق بەگ يىگىتلەرنى قارامىلىق قىلماسلىقتا پات ـ پات جېكىلەپ تۇردى.

خەنزۇ بازىرى قورغىنىغا ئوق ئۈزۈش بىلەنلا بولۇپ قالغان ئەلا پالۋاننىڭ يېنىدا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئابدۇرۇسۇل بەگ پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ جەڭ ئەھۋالىنى ئۇقتى ۋە كۆزەتتى، ئاندىن:

ــ ئەلا، دورا قاچىلاشنى، پىلىك ئۆتكۈزۈشنى بىلىدىغان ئوندەك يىگىتنى تاللاپ ئوردىغا ئەۋەت. ئۇلار خەزىنىچىدىن دورا ئېلىپ ياغاچ تۇڭلارغا دورا قاچىلىسۇن، ئۇنىڭ تۈۋىدىكى سۇ قۇيىدىغان تۆشۈكىدىن ئۈچەي پىلىكى ئۆتكۈزسۇن. بىر كۆتەك ھارۋىغا تۆتتىن تۇڭنى بېسىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئوق ئۆتمەسلىكى ئۈچۈن ئىككى تاغاردىن قۇم باسسۇن. ھارۋىنى ئىتتىرىپ ئاپىرىپ، دەرۋازىغا تىرەپ پىلىككە ئوت ياقسۇن. تېز بول!

— باش ئۈستىگە!

ئابدۇرۇسۇل بەگ شەھەردەڭگە كەتتى. ئەلا پالۋان يۈز بېشىلىرىنى چاقىرىپ، دورا قاچىلاشنى بىلىدىغانلارنى تاللاپ ئەۋەتىشكە بۇيرۇدى. يۈز بېشىلار ھۈنەرۋەن لەشكەرلەر ئىچىدىن شۇنداقلارنى تاللاپ ئەۋەتتى، بۇلارنىڭ ئىچىدە جاڭ لى بىلەن نۇردۇنمۇ بار ئىدى. ۋاقىت تېز ئۆتمەكتە، مانا ھارۋا شوتىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا نۇردۇن، ئۇنىڭ تەرىپىدە جاڭ لى تۆت تۇڭ. ئىككى تاغار قۇم قاچىلانغان كۆتەك ھارۋىنى ئىتتىرىپ قورغان دەرۋازىسى تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئەلا پالۋان قوشۇنىغا قورغانغا قارىتىپ ئوق ياغدۇرۇشقا ئەمىر قىلدى:

— بارلىق بەردەنگىلەردىن قورغانغا ئوق ياغدۇرۇڭلار!

كېچە جىمجىتلىقى بۇزۇلدى. قوماچ قورۇغاندەك بەردەنگىلەر سايراپ كەتتى. شەھەردەڭدىن ئېتىلغان ئوقلار نۇردۇنلارنىڭ ھارۋىسىنىڭ ئۈستى، يانلىرىدىن ۋىژىلداپ ئۇچاتتى ياكى قۇم قاچىلانغان تاغارغا ئوت بولۇپ كىرىپ كېتەتتى، ھارۋا دەرۋازىغا يىگىرمە ماڭدام قالدى. جاڭ لى دۈملا چۈشتى، يالغۇز قالغان نۇردۇن بار كۈچى بىلەن ھارۋىنى ئىتتەردى. نۇردۇن سەرەڭگىنى ئالىقىنىدا ئېزىۋەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇ ھارۋىنى كۈچ بىلەن ئىتتەردى، دەرۋازىغا ئون ماڭدام قالدى، مانا يەتتە...بەش...ئۈچ... نۇردۇن سەرەڭگىنى ياقماقچى بولدى، قوللىرى تىترىدى، بىرىنچى سەرەڭگە ياغىچى سۇندى. ئۇ ئالدىرىغانسېرى سەرەڭگە ئوت ئالماي جىلە بولاتتى، ئاخىر سەرەڭگىنى ياندۇردى، پىلىككە تۇتاشتۇرۇۋېتىپ ئوڭ تەرەپتىكى يىگىتكە:

— ئۆزۈڭنى كەينىڭگە تاشلا، — دەپ ۋارقىرىدى.

نۇردۇن ھارۋىنى زەرب بىلەن دەرۋازىغا ئىتتىردى-دە، ئۆزىنى كەينىگە تاشلاپ ئون قەدەم يۈگۈرۈپلا يېتىۋالدى، شۇ ھامان دەھشەتلىك گۈمبۈرلەش ئاڭلاندى، ئوت ۋە ئىس - تۈتەككە قوشۇلۇپ ياغاچ دەرۋازىنىڭ پارچىلىرى كۆككە ئۇچتى، ئارقىدىنلا ئەلا پالۋاننىڭ:

— يىگىتلەر ئالغا! — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

نۇردۇننىڭ قۇلىقىغا «ئۇر - چاپ»،«ئالغا» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى. بۇ ئاۋازلارنى يەنە بىر دەھشەتلىك گۈمبۈرلەش بېسىپ كەتتى. ئىسھاق بەگ

قوشۇنىمۇ شەھەردەڭ دەرۋازىسىنى پارتلاتقانىدى.

نۇردۇن ئالغا ئەمەس، كەينىگە يۈگۈردى، ئۇ بىھوش ياتقان جاڭ لىنى مۈرىسىگە ئېلىپ كۆتۈردى. ئۇ خەنزۇ بازىرىدىكى بىر دۇكاننىڭ قاپقىقىنى قاقتى.

— كىم؟ — دېگەن ئاۋاز چىقتى.

— ۋاڭ دۇكاندار، مەن نۇردۇن، دوستۇم جاڭ لى يارىلاندى، ياردەم قىلساڭ! دۇكاندار ئىشىكنى ئېچىپ نۇردۇننى كىرگۈزدى.

2

شەھەر چېرىكلەردىن تازىلاندى، شەھەر خەلقى خۇشاللىققا چۆمدى. ئاخشام قولىغا قورال ئالغان قورقۇمسىزلار، ئۆيلىرىگە كىرىپ مۆكۈنۈۋالغان قورقۇنچاقلار، ئۆزى ئۇچۇن قوماچ قورۇيدىغان پوچىلار، مەيلى كىم بولسۇن، بۇ قۇتلۇق كۈنگە ئاجايىپ خۇشال بولغانىدى. كوچا - كويدا، تۆت ئادەم توپلاشقانلا يەردە قوزغىلاڭ ئوتى ھەققىدە گەپ بولاتتى:

— نۇرغۇن بەردەنگە ئولجا ئالدۇق جۇمۇ!

— مۇنۇ بەردەنگىنى بىر دەيۇزنىڭ قارنىغا ئارىنى تىقىپلا تارتىۋالدىم دېگىنە، بىراق ئارام قېپقالدى، ياخشى ئارا ئىدى.

— نۇرغۇن ئوق - دورىمۇ قولغا چۈشۈپتۇغۇ!

— ئوھوي، ئوق - دورا دېگىنىڭنىڭ سانى يوق دېگىنە، دېۋانبېگى بارلىق پۇتۇكچىلىرىنى ئاپىرىپ هازىرغىچە تىزىملاپ تۈگىتەلمەيۋاتىدۇ. سەردار ئەلا پالۋان ھېچكىم ئالمىسۇن، دەپ ئەتراپقا جىسەكچىلەرنى قويۇۋەتتى.

— ئەممازە، بۇ كۆڭلىمىزدىكى ئىش بولدى جۇمۇ!

— ئالامەت خاسىيەتلىك ئىش دېگىنە!

— بۇ خاسىيەتلىك ئىشنى ئابدۇرۇسۇل بەگ قوزغاپتۇ!

— ھەقىقىي ئەر - دە، ياشاپ كەتسۇن!

— بۇ ئادەم بەگلەر ئىچىدىكى تېپىلغۇسىز گۆھەر جۇمۇ!

ئۇنىڭ كوچىدا مۇشۇنداق ياخشى گېپى بولۇۋاتقاندا، ئابدۇرۇسۇل بەگ

سەردار، سەركەردىلەرنى يىغىپ چىلپەڭزە قورغىنىنى ئېلىش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى. ئابدۇروسۇل بەگ ئاۋۋال قوزغىلاڭ ئەھۋالىدىن مەلۇمات بەردى:

— زۇلۇم خەلقىمىزنى دەس تۇرغۇزدى، غۇلجىدىن چېرىكلەرتازىلاندى، — ئۇ بىر مۇنچە سانلىق مەلۇمات، ھازىر بار بولغان قورال - ياراغ ئەھۋالىنى كۆرسەتكەندىن كېيىن مۇنداق دېدى، — ئەمدى مۇشۇ كۈچىمىز بىلەن تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇشىمىز، بوگۇنلا چىلپەڭزە قورغىنىغا يۈرۈش قىلىشىمىز كېرەك. كۆرەدىن بىزگە قارشى چېرىك چىققۇچە قورغانلارنى بىر-بىرلەپ ئالمىساق جياڭجۇننىڭ يىگىرمە نەچچە مىڭ چېرىكىگە تەڭ كېلەلمەيمىز. ھازىر شەھەردىكى ئاتلىق قوشۇن ئىككى مىڭغا، لەكمە قوشۇن بەش مىڭغا يەتتى. ئەلا پالۋان بىلەن ئىسھاق بەگ ئۇلارنى رەتكە سالدى. ھەر قايسى يېزىلارمۇ ئۈچ يۈزدىن مىڭ كىشىلىككىچە قوشۇن تۈزدى. يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلاردىن قوشۇنلار كېلىۋاتىدۇ، بۇ قوشۇنلار بىلەن ئەلا پالۋاننىڭ ئاتلىق قوشۇنىدىن مىڭنى، ئىسھاق بەگنىڭ لەكمە قوشۇنىدىن ئۈچ مىڭنى چىلپەڭزىنى قورشاشقا ماڭغۇزساق، قالغانلىرى شەھەرنى قوغدىسا دەيمەن، سىلەرچە قانداق؟ با مەسلىھەت ئىش قىلغىنىمىز تۈزۈك.

ئىسھاق بەگ ئۆزىنىڭ لەكمە قوشۇنىنىڭ تولۇق قوراللانغىنىنى، ھازىر جىددىي مەشق قىلىۋاتقىنىنى بايان قىلدى ۋە:

— بېگىمىنىڭ چىلپەڭزىگە يۈرۈش قىلىش ھەققىدىكى تەدبىرى دانا تەدبىر، لېكىن كۆرەدىن چېرىك چىقىپ قالسا چاتاق بولارمىكىن، — دېدى.

ئەلا پالۋان:

— بەگ ئاغامىنىڭ بەش يۈز مەرگىنى يېڭىدىن كىرگەن ئاتلىق لەشكەر ۋە لەكمە قوشۇندىكىلەرگە ئات ئۈستىدە بەردەنگە ئېتىش، قىلىچۋازلىق قىلىش ھۈنىرىنى ئۆگىتىۋاتىدۇ. مېنىڭچە، مەشىقنى يەنە بىر نەچچە كۈن داۋاملاشتۇرۇپ، ئاندىن يۈرۈش قىلساق، يېڭى لەشكەرلەر ئەڭ بولمىغاندا بەردەنگە ئېتىشنى بىلىۋالار ئىدى. ئەمما، ئوق - دورا يېتىشمەيدۇ. شەھەر-دەڭ قورغىنىدىن نۇرغۇن قورال ئولجا ئالدۇق، بۇلارغا ئوق كېرەك. بار ئوق

بىلەن باياندايىنى پەتىھ قىلغىلى بولماس، دەيمەن.

— سىپىنگچە ئۇق - دورىنى قانداق قىلغۇلۇق؟ — دەپ سورىدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

— نۇردۇننىڭ خۇيزۇلار قوزغىلىڭىدا باشلامچىلىق رول ئوينىغان جاڭ لى ئىسىملىك بىر چەنپەن ئاغىنىسى بار، ئۇ تەيپىڭ تيەنگو قوزغىلىڭىدا ئوق - دورا ياسىغانىكەن، ئاشۇرمەت، جاڭ لى ۋە مىسكەچى، تۆمۈرچىلەردىن بىر ئوق - دورا ياساش زاۋۇتى قۇرساق، نىلقىدىكى مىس كاندىن مىس ئەكەلسەك، شۇنىڭ بىلەن ئوق - دورا مەسىلىسى ھەل بولاتتى.

— ئوبدان گەپ بولدى، — دېدى ئەزىز پالۋان.

ئابدۇرۇسۇل بەگ بەك خۇش بولدى. ئۇ:

— ئەلا پالۋاننىڭ تەكلىپى تولىمۇ ئورۇنلۇق بولدى. ئاشۇرمەتنى بۇ ئىشقا مەسئۇل قىلايلى، جاڭ لى چەنپەن ئۇنىڭغا ھەمتاياق بولسۇن. بۇنى ئەلا پالۋان بېجىرگەي. كۆرە يولىغا بولسا ئۈچ مىڭ كىشىلىك لەكمە قوشۇننى قويۇپ چېرىكلەرنىڭ ئالدىنى توسساق، — دېدى.

ئەلا پالۋاننىڭ تەكلىپى ئابدۇرۇسۇل بەگنى ھەم خۇش قىلدى. ھەم ئويلاندۇرۇپ قويدى. خۇش قىلغىنى شاگىرتىنىڭ لەشكىرىي ئىشلارغا پىشىپ قالغىنى، تەييارلىقنى، ھەربىي مەشىقنى مۇھىم دەپ قارىغانلىقى، ئويلاندۇرغىنى ۋاقىت. بۇ ۋاقىت ئىچىدە جياڭجۇن چېرىك چىقىرىپ، ئىختىلال ئوتىنى بۆشۈكىدە تۇنجۇقتۇرۇۋېتەرمۇ، دېگەن ئەندىشە ئىدى. ئۇ ئاخىر ئەلا پالۋاننىڭ تەكلىپىنى تاللىدى:

— تەييارلىقنى پۇختا قىلماي جەڭ قىلىش مەغلۇپ بولۇش بىلەن باراۋەر. شۇڭا، ھازىردىن باشلاپ ئەلا پالۋان دېگەندەك مەشىقنى كۈچەيتىڭلار. بەش يۈز مەرگەننى ھەر بىر ئونلۇققا باش قىلىپ مەشىق قىلدۇرۇڭلار، يۇرۇش قىلىش ۋاقتىغا كەلسەك، پەرمانغا قاراڭلار. چىلپەڭزىگە يۈرۈش قىلىش نىيىتىمىز سىرتقا چىقىپ كەتمىسۇن، جياڭجۇننىڭ پايلاقچىلىرى يەتكۈزۈپ قويمىسۇن يەنە. مەجلىس تارقالدى!

ئابدۇرۇسۇل بەگ سەردار، سەركەردىلەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن خېلى ئويلاندى. ئۇ بەكمۇ سەگەك ئىدى. شەھەر ئەتراپىغا قاراۋۇللار قويدى، ئۈچ

مىڭ كىشىلىك لەكمە قوشۇننى خەنبىڭ ئەتراپىغا مۇداپىئەدە تۇرغۇزدى، چىلپەڭزىگە ئادەم ئەۋەتىپ يەر شارائىتىنى تەكشۈردى، چېرىك ئەھۋالىنى ئىگىلىدى. ئۇنىڭ ئەندىشىسى جياڭجۈنگە ئىدى: «ئۈزىنىڭ كەلمىگىنىنى جەزمەن سۈرۈشتە قىلىدۇ، پايلاقچىلىرى بۇ چاغقىچە شەھەردىكى ئىختىلالنى يەتكۈزۈپ بولدى، ئەمدى ئۇ چېرىك چىقىرىدۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟». ئۇ ئويلا ـ ئويلا، ئاخىر بىر چارە تاپتى: «ھەر ئىشقا پەم بولمىسا بولمايدۇ، جياڭجۈننى بىخۇدلاشتۇرۇش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەم چاپارمەن ئەۋەتىش، ھەم بىرىنى ئابدۇرۇسۇل بەگچە ياساندۇرۇپ، بەش يۈز لەشكەرنى كۆرە تەرەپكە ماڭغۇزۇش كېرەك. بۇ لەشكەر ئاستا ماڭسۇن ھەم چارلىسۇن. ئەگەر كۆرەدىن چېرىك چىقىپ قالسا توسۇپ زەربە بەرسۇن!» ئۇ شۇ قارارغا كەلدى ـ دە، پۈتۈكچىنى چاقىرتتى:

ـــ سىز بىر مەكتۇپ يازغايسىز، مەزمۇنى مۇنداق بولسۇن:

جانابىي جياڭجۈن، سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۈرەلمىگىنىم ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇممەن. مەن مۇھىم بىر ئىش، يەنى سىلىگە قارشى تىغ كۆتۈرگەن خۇيزۇلارنى بېسىقتۇرۇش يۈزىسىدىن ئالدىلىرىدا ھازىر بولالمىدىم. تۈنۈگۈن كېچە خۇيزۇلار ئىسيان كۆتۈردى. ئۇلار خەنزۇ بازىرى، شەھەردەڭ قورغانلىرىدىكى چېرىك كاتتىۋاشلىرىنى سېتىۋېلىپ ئوردىغا ھۇجۇم قىلماق بولغان. مەن بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ، لەشكىرىم بىلەن بۇ ئىككى قورغاننى قورشىۋالدىم ۋە بىر كېچە جەڭ قىلىپ بۇ قورغانلارنى ئالدىم. تۇپىلاڭچىلار كاتتىۋاشلىرى قېچىپ كەتتى، ھازىرمۇ ئۇرۇش داۋام قىلىۋاتىدۇ. ئەتىگىچە ئۇلارنى باستۇرۇپ شەھەرنى ئاسايىشلىققا ئىگە قىلغاندىن كېيىن، تۇپىلاڭچىلار كاتتىۋاشلىرىنى تۇتۇپ ئالدىلىرىغا ئېلىپ بارىمەن.

ھۆرمەت بىلەن:

سادىق قۇللىرى ئورلاڭ ھېكىم ئابدۇرۇسۇل بەگ

توڭجىنىڭ 3 ـ يىلى، يەنى مىلادىيە 1864 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى

— هە، مانا شۇ مەزمۇندا قاتۇرۇپ يېزىپ تىلماچقا ئۆرۈگۈزۈڭ، ئاندىن مەن مۆھۈر بېسىپ بېرەي. بۇ مەكتۇپنى ئىشەنچلىك چاپارمەندىن ئەۋەتىڭ، ئۇ جياڭجۈننىڭ ئۆز قولىغا تاپشۇرغاي. چاپارمەنگە ئېيتىڭ، ئەگەر بىزنىڭ ئىختىلال ئوتى ياققىنىمىزنى جياڭجۈنگە چاقۇ قىلسا، يەرگە كىرسە يەردىن، ئاسمانغا چىقسا ئاسماندىن تېپىپ كاللىسىنى ئالىمەن، بالا ـ ۋاقىسىنى قىرىپ تاشلايمەن دەيدۇ، دەڭ. بۇ ئىش ناھايىتى مەخپىي بېجىرىلگەي!

— باش ئۈستىگە! — پۈتۈكچى شۇنداق دەپ چىقىپ كەتتى.

— ھاي نۇردۇن! — دەپ چاقىردى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

بۇرۇت قويغان، بېشىغا قاسقان قالپاق، مەيدىسىدە «ئەسكەر» دېگەن خەت بار جۇيازا كىيگەن، قىلىچ ئاسقان نۇردۇن (بۇنداق ياسىنىشنى ئۇنىڭغا ئەلا پالۋان بۇيرۇغانىدى) مەيۈس ھالدا كىرىپ كەلدى. ئۇ سالام قىلىپ جىم تۇردى. ئابدۇرۇسۇل بەگ نۇردۇنغا باشتىن ـ ئاياغ بىر قاراپ قويۇپ:

— ھېچ چانماپسەن، پەقەت بۇرۇتۇڭلا چىنىپ قاپتۇ، بۇرۇتۇڭنى چۇشۇرۇۋەت، — دېدى ۋە جىددىي تۇردە تاپشۇردى، — سەن چاپارمەن بىلەن كورەگە بارىسەن، كورەنىڭ ئەھۋالىنى كۆزەت، ئەڭ مۇھىمى يان[1] قىلىنغان بەش يۈز لەشكەرنىڭ سەركىلىرى بىلەن ئالاقىلەش، ئۇقتۇڭمۇ؟ ئەمىسە بار، دىققەت قىل.

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەتىسى چۈشتىن كېيىن بەش يۈز ئاتلىق لەشكەرنى كورە تەرەپكە ماڭغۇزدى، لەشكەرنىڭ ئالدىدا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كەمچەت تۇمىقى بىلەن تونىنى كىيگەن بىرى كېتىپ باراتتى. شۇ كۈنى كەچتە نۇردۇن بىلەن چاپارمەن قايتىپ كەلدى، بۇ چاغدا ئابدۇرۇسۇل بەگ لەشكەرلەرنىڭ مەشىقىنى كۆرۈپ يۈرگەنىدى. نۇردۇن كۈتۈپ تۇردى. ئۇ تاپشۇرمىنى ئورۇندىغانىدى. ئۇ دوستلىرىدىن ئىككىسى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ ئۇلارغا غۇلجىدىكى ئىختىلال ئوتىنى سۆزلەپ بەردى، يان قىلىنغان لەشكەرلەر كورەگە ھۇجۇم قىلغان ھامان كورەنىڭ ئىچىدىن كۆتۈرۈلىدىغان

[1] يان — يېرىم قول.

بولدى. ئۇ بۇ خەۋەرنى ئابدۇرۇسۇل بەگكە يەتكۈزۈپ بولۇپ:

— قالغان گەپنى چاپارمەندىن ئاڭلىغايلا، — دەپ شۈك بولۇپ قالدى.

— خوش، سۆزلە، جياڭجۈننى ئىنەلدۈرەلىدىڭمۇ؟

— تەستە، — دېدى چاپارمەن، — جياڭجۈن مەكتۇپلىرىنى ئوقۇپ ئىشەنمىگەندى، مەن ياگۇرنىڭ ئىككى مىڭ خۇيزۇدىن قوشۇن تۈزگىنىنى، خەنزۇ بازىرى، شەھەردەڭ قورغىنىدىكى غالدايلارنىڭ قورال سېتىپ بەرگىنىنى، ئاخشىمى ئۇرۇش بولغىنىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن بىر ئاز ئىشەندى ۋە «قوشۇن چىقىرىپ خۇيزۇلارنى قىرىپ تاشلايمەن» دەپ ۋارقىراپ كەتتى. مەن ئورلاڭ ھېكىمنىڭ بەش يۈز مەرگىنى ئالامەت باتۇرلۇق بىلەن شەھەردىڭنى ئېلىپ توپىلاڭچى خۇيزۇلارنى قورالسىزلاندۇردى، دېدىم. ئۇ: «ئۇنداقتا، ئورلاڭ ھېكىم ئەتىگىچە بەش يۈز مەرگەننى ئەكەلسۇن، چار پادىشاھ قورغاس چېگرىسىغا لەشكەر توپلاۋاتىدۇ، شۇ يەرگە ئەمىر لەشكەر بولۇپ بارىدۇ، كەلمىسە ئۆزۈم شەھەرگە كىرىمەن» دېدى.

— ياخشى، يارايسىلەر، ئوبدان ئارام ئېلىڭلار، — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەننىڭ ئەقلىدىن خۇش بولۇپ.

— هاي ئەلا، ئىسھاق بەگ بىلەن كىرگىن، — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

ئەلا پالۋان بىلەن ئىسھاق بەگ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ خۇشاللىقتىن يېنىپ كەتكەن كۆزلىرىگە سوئال نەزىرىدە قاراشتى.

— ۋاقىت يەتتى، — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ نۇردۇن بىلەن چاپارمەن ئەكەلگەن خەۋەرنى ئۇلارغا يەتكۈزۈپ، — بىز بۈگۈن كېچە چىلپەڭزە قەلئەسىگە يۈرۈش قىلىمىز. ئىسھاق بەگ تۈن يېرىمىدا ئۈچ مىڭ كىشىلىك لەكمە قوشۇنىڭىز بىلەن ئۇدۇلدىن يۈرۈش قىلىڭ، كەينىڭىزدىن دادامتۇ، نوغايتۇ، پەنجىم، ئارائۆستەڭ، خۇدىيار يۈزىنىڭ لەكمە قوشۇنلىرى يېتىپ بارىدۇ. ئەلا پالۋان، سەن ئەتە باش توخۇدا ئىككى مىڭ ئاتلىق قوشۇننىڭ بىلەن يۈرۈش قىل، ساڭا يۇقىرىقى ئىسمى ئىزھار قىلىنغان يېزىلارنىڭ ئاتلىق قوشۇنلىرى قوشۇلىدۇ. ياگۇرغا ئەمىر قىلدىم، ئۇ ئىككى مىڭ لەكمە قوشۇنى بىلەن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، چىلپەڭزىنىڭ شەرقي

دەرۋازىسىغا بارىدۇ. سىلەرگە ئامەت، نۇسرەت تىلەيمەن!

— باش ئۈستىگە!

ئىككى سەردار شۇنداق دەپ ئىتتىك چىقىپ كەتتى.

چىلپەڭزە قەلئەسى سېپىلىنىڭ تۆت بۇرجىكىدە تۆت قوقتا[1] بار ئىدى، قوقتىلاردا كىچىك توپ ۋە مىلتىق بىلەن قوراللانغان چېرىكلەر تۇراتتى. بۇ قەلئەدە مىڭدەك چېرىك تۇراتتى. ئۇلار شەھەردە توپىلاڭ ياكى غەليان كۆتۈرۈلسە دەرھال بېرىپ باستۇراتتى. ئۇلار ھەر خىل تەبىقىدىن قۇراشتۇرۇلغان چېرىكلەر بولغاچقا تەمىناتى تۆۋەن، ئوزۇق - تۈلۈكى ناچار ئىدى، شۇڭا چۈشكۈن، روھسىز يۈرەتتى. قەلئە چېرىكلىرىنىڭ باش سەردارى شەرقتىكى قوقتىغا چىقتى. غەرب ۋە باشقا قوقتىلارغىمۇ باردى، سېپىلنى بىر تۈمەندەك لەشكەرنىڭ مۇھاسىرە قىلغىنىنى كۆرۈپ قورقىنىدىن يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى، ئەپيۇندىن سارغىيىپ كەتكەن چىرايى تېخىمۇ سارغايدى، قوللىرى تىترىدى. شۇ چاغدا بىر ئوقيا ئوقى ئۇچۇپ كېلىپ قوقتىغا چۈشتى، ئوقياغا بىر قەغەز ئورالغانىدى. بىر چېرىك قەغەزنى ئېلىپ باش سەردارغا ئىككى قوللاپ تۇتتى، سەردار ئوقۇپ بۇنىڭ دەۋەتنامە ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ سەركەردىلەرنى چاقىرىپ قانداق مۇقابىل تۇرۇش ھەققىدە كېڭەشتى، بىر سەركەردىسى سۆز ئالدى:

— غالداي جانابلىرى، ئۇلارنىڭ كۈچى بىزدىن ئون ھەسسە كۆپ ئىكەن، يەنە كېلىۋاتىدۇ، بىز ئۇلارغا تەڭ كېلەلمىگۈدەكمىز، — دېدى.

داغۇر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى پېشىنى قېقىپ دۇم چۈشۈپ دېدىكى:

— ئەي جاناب، چېرىكلەرنىڭ ئۇرۇش قىلىش غەيرىتى يوق تۇرىدۇ، توپىلاڭچىلار بالا - چاقىلىرىمىزغا. بىزگە ئامانلىق بەرسىلا دەرۋازىنى ئېچىپ بېرەيلۇق.

ئىككى قوشۇن سەركەردىسىنىڭ بۇ سۆزلىرى باش سەردارنىڭ ئىككىلىنىپ تۇرغان كاللىسىنى بىر نىيەتكە كەلتۈردى. ئۇ: «دېمەك،

---

① قوقتا — پوتەي.

قورقان يالغۇز مەن ئەمەس ئىكەنمەن» دەپ ئويلىدى. ئۇ دەۋاتنامىنى ئېلىپ سەركەردىلىرىگە ئوقۇپ بەردى: «چىلپەڭزە قەلئەسىدىكى سەردار، سەركەردە ۋە چېرىكلەرگە: سىلەرگە مەلۇم بولسۇنكى، بىز ئىلى خەلقى ئەمەلدارلارنىڭ زۇلۇمىغا قارشى كۆتۈرۈلدۇق، بىزنىڭ نەچچە ئون مىڭ لەشكىرىمىز بار، سىلەرمۇ بىزگە ئوخشاش يېرىم ئاچ ياشاپ كەلدىڭلار، ئەمەلدارلار خان ئەۋەتكەن كۈمۈشلەرنى يانچۇقىغا سېلىپ سىلەرگە بەرمىدى، سىلەرنى قىينىدى، شۇڭا سىلەرنىڭ دەرۋازىنى ئېچىپ بىرىشىڭلارنى سورايمىز. سىلەر دەرۋازىنى ئېچىپ قورالنى تاپشۇرساڭلار، باش سەردار باشلىق بارلىق چېرىكلەرگە تەگمەيمىز، بالا ـ چاقىلىرىغا تېخىمۇ تەگمەيمىز، مال ـ مۈلكىڭلارغا قول سالمايمىز.» سەردار لەشكەرلىرىدە ئۇرۇش قىلىش نىيىتىنىڭ يوقلۇقىغا، توپىلاڭچىلارنىڭ ئۆزىگە ۋە بالىۋاقىسىغا تەگمەيدىغىنىغا ئاز ـ تولا ئىشەندى بولغاي، ئاخىر تەسلىم بولىدىغىنىنى بىلدۈردى.

كىچىك چىلپەڭزە ئاخىر قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. چېرىكلەر قوراللىرىنى تاشلاپ ھەر يەرلەرگە تارىلىپ كەتتى...

تۆتىنچى باب

گۈمبەزدىكى يانغىن

يۇرت قوغدىساڭ ئۆسەرسەن،
قوغدىمىساڭ ئۆچەرسەن.
— خەلق ماقالى

1

غۇلجا شەھىرىدىكى قوزغىلاڭ ئوتىنىڭ يالقۇنى قورغاستىكى مۇھەممەت سادىق بۆزرۈكۋار مازىرى، تۇغلۇق تۆمۈر مازىرى، ئالمىلىق، كىرسمۇن، چەجى، چىزغان، تۇرگۇن يېزىلىرىغىمۇ تۇتاشتى. مۇھەممەت سادىق بۆزرۈكۋار مازىرىنىڭ شەيخى ئىسرائىل ئەمدىلا نامازشامنى ئۆتەپ بولۇپ تۇرۇشىغا ئۆيىگە تىلماچ ئاغىنىسى كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ھاسىراپ كەتكىنىگە قارىغاندا يۈگۈرۈپ كەلگىنى ئېنىق ئىدى.

— ئىسرائىل، ئىش چاتاق، غۇلجىدا قوزغىلاڭ بوپتىكەن، جىياڭجۈن قورغاستىكىلەرمۇ قوشۇلۇپ كېتىدۇ، دېگەن گۇمان - ئەندىشە بىلەن بۇ يەردىكى بارلىق ئەركەك ئۇيغۇرلارنى قىرىپ تاشلاشقا، خوتۇن - قىزلىرىنى بۇلاشقا ئەمر قىلىپتۇ، پەرمان ھازىرلا كەلدى.

تىلماچ دەيدىغىنىنى دەپ بولۇپ يەنە ئىتتىك چىقىپ كەتتى. بۇ شۇم خەۋەر ئىسرائىل شەيخنى قاتتىق ئويلاندۇرۇپ قويدى. ئۇ مەسچىتكە كىردى،

خوپتەن نامىزىغا ئەرلەر تولۇق دېگۈدەك كەلگەنىدى. ئىسرائىل شەيخ نامازدىن كېيىن قايتماقچى بولغانلارنى توختاتتى:

— جامائەت، جان ساقلاش ھەققىدە مەسلىھەت بار، تەخىر قىلىڭلار.

جامائەت بىر - بىرىگە ھەيران بولۇپ قارىشىپ ئورۇنلىرىغا ئولتۇرۇشتى، ئىسرائىل شەيخ تىلماچ ئېلىپ كەلگەن شۇم خەۋەرنى ئەينەن دېدى:

— ئىككى يېزا خەلقىنىڭ ھاياتى قىل ئۈستىدە تۇرۇپتۇ. قانداق قىلغۇلۇق، ئۆلۈمگە ئەلھۆكمىللا دەپ بېشىمىزنى تۇتۇپ بېرىمىزمۇ ياكى باشنى ئېلىپ چىقىپ كېتىمىزمۇ؟

جامائەت ياقىلىرىنى تۇتۇپ ئۆزۈنغىچە ئولتۇرۇپ قالدى. جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇغلۇق تۆمۈر مازىرىنىڭ شەيخى ئاقيول بىلەن ئىمامى، مەزىنى كىرىپ كەلدى.

يېڭى كىرگەنلەر ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ئىسرائىل شەيخ شۇم خەۋەرنى ئۇلارغىمۇ دەپ بەردى ۋە سورىدى:

— نېچۈك قىلماق كېرەك، بىز ئاز، چېرىكلەر كۆپ. بۇنىڭ بىر ئامالىنى تاپىلى. زادى قانداق قىلساق ياخشى بولىدۇ؟

— بۇل كېچە قاچماق كېرەك. — دېدى مۇھەممەت نەزەر ئىمام.

ئاقيول شەيخ ئىسمى جىسمىغا لايىق ئاقكۆڭۈل ئادەم ئىدى، شۇ مىجەزى بويىچە مۇنداق دېدى:

— بىزلەرنى ئۆلتۈرمەس، سولون سەردارىغا يالۋۇرۇپ بېقىش لازىمدۇر. ئۇنىڭغا بىز، سىلەرگە ھېچنېمە قىلمىدۇقمۇ، دەيلى. ئۇلار مانجۇ بولمىغاندىن كېيىن چېقىلماس.

— ھەي ھەزرەت، — دېدى بۇرھانىدىن شەيخ، — جياڭجۈن پەرمان بېرىپ چەنتۇلارنى ئۆلتۈرۈڭلار، دەپتۇغۇ. جياڭجۈننىڭ قولى بولغان سولون سەردارىنىڭ بۇ پەرماننى بىجىرمەي بېشى ئونمۇ؟ ئۇمۇ ئۆزىنىڭ كاللىسىنىڭ كېتىشىدىن قورقىدۇ - دە. ئۇ ھەرگىز بىزگە رەھىم - شەپقەت قىلمايدۇ!

— ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق؟ — دەپ سورىدى چوڭ مازار ئىمامى.

— قاچقۇلۇق، ھازىردىن باشلاپ خوتۇن - بالىلارنى ئېلىپ تاغ باغرى بىلەن قاچقۇلۇق، — دېدى پەرھات سوپى.

ــــ نەگە قاچقۇلۇق، ــــ دەپ سورىدى ئاقىيول شەيخ.
ــــ غۇلجا شەھىرىگە.
ــــ مۇبادا چېرىكلەر كەينىمىزدىن قوغلاپ كەلسىچۇ؟
ــــ قوغلاپ كەلسە، ــــ دېدى مۇھەممەت نەزەر ئىمام، ــــ جەڭ قىلغۇلۇق، بېشىمىزغا نېمە كەلسە شۇنى كۆرگۈلۈك.
بۇ جاۋاب ئىسرائىل شەيخنىڭ كۆڭلىگە ياقتى، ئۇمۇ چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلىپ تۇرۇپ قېچىشنى كۆڭلىگە پۈككەندى.
ــــ چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلغاندا خوتۇن ـ باللارغا شىكەستە يېتىپ قالماسمۇ؟
ئاقىيول شەيخنىڭ بۇ سوئالى ھەممىنىڭ كاللىسىنى چۇشۇرۇۋەتتى. بۇ يەردە ئولتۇرغانلار ئۆزلىرىنى ئويلىمايتتى، غېمى باللاردا ئىدى. ئىسرائىل شەيخ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ شۇنداق دېدى:
ــــ جامائەت، تالاش ـ تارتىش قىلىۋەرسەك ئىش پۈتمەيدۇ، بۇ ھالقىلىق كېچە. ھەممىمىز بىر ياقتىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ جىياڭجۇننىڭ جازاسىغا قارشى تۇرۇشىمىز كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن مەن مۇھەممەت نەزەر ئىمامنىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئىش قىلساق دەيمەن. ئۇۋچىلار، بەردەنگىسى بارلار ۋە ياشلار ھازىرلا مۇشۇ يەرگە يىغىلسۇن، مەن ئۇلار بىلەن كوچىلارنىڭ ئاغزىنى توسايمەن، چېرىكلەر قىرغىنغا كەلسە ئۇرۇشىمىز. ھەر بىر مەھەللىنىڭ ئىمام، شەيخلىرى خوتۇن ـ باللارنى ئېلىپ ئاقبايتال تېغى ئارقىلىق تەلكە ئېغىزى تەرەپكە ماڭغاي. ئۇلار ئات ـ ئۇلاغلارغا ئاشلىق، ئوزۇقلۇق ئارتىۋالسۇن. بىز ئەتە چېرىكلەر بىلەن قاراڭغۇ چۈشكىچە جەڭ قىلىپ، ئاندىن كەينىڭلاردىن بارىمىز.
ــــ بۇ تولىمۇ جايىدا گەپ بولدى.
ــــ شۇنداق بولسۇن!
ــــ مەن قاچماسمەن، مەن چېرىكلەرگە ئاتا ـ بوۋىمىزنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىنى تاشلاپ كەتمەسمەن، ــــ دېدى ئاقىيول شەيخ.
ــــ قېنى، تېز ھەرىكەت قىلىڭلار، ــــ دېدى ئىسرائىل شەيخ ئۇنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلماي.

جامائەت دەرھال تارقالدى، خوتۇن - بالىلىرىنى ئات ئۆكۈزلەرگە مىندۈرۈشتى. يىگىتلەر خوتۇن - بالىلىرى، ئائىلىرى بىلەن خوشلاشتى، ئۆز ئارا رازىلىق ئېلىشتى. مۇھەممەت نەزەر ئىمام، پەرھات سوپى، بۇرھانىدىن شەيخلەر خوتۇن - بالىلارنى باشلاپ، «تەۋەككۇل خۇدا» دەپ، قويۇق ئالما ئورمانلىقى ئارىسىدىن يۇرۇپ كەتتى.

ئىسرائىل شەيخ ئەركەكلەرنى قورۇ - قورۇدىن كۆتەك ھارۋا، كۆتەك، ياغاچ قاتارلىق نەرسىلەرنى ھەر بىر كوچىنىڭ ئېغىزىغا توشۇتۇپ، بۇ نەرسىلەر بىلەن كوچا ئېغىزلىرىدا توساق قۇردى. يىراقتىن قارىغاندا، يېزىدا چوڭ بىر قۇرۇلۇش بولىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. تاڭ ئاتقاندا، كوچا ئېغىزلىرىدا ئېگىز ۋە قېلىن توساقلار پەيدا بولدى. ئىسرائىل شەيخ ناسىر ئەلەمگە مەكتۇپ يېزىپ ياردەم سورىدى. ئۇ ئەمدى ئۆگزىگە چىقىپ ئەتراپقا قارىدى، يېزا جىمجىت، يېرىمىدىن كۆپرەكىنى چېرىكلەر قورشاپ بوپتۇ. ئۇ بۇنى كۆرۈپ دىمىغىنى قاقتى: «ھىم، قېنى ئەمدى كېلىشە جاللاتلار، ھەر بىرىڭنى بىر ئەجەل ئوقى كۈتۈپ تۇرىدۇ.» ئۇ يىگىتلىرىنى ھەر بىر توساققا بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇردى، ئۆزى توساقلارنى ئارىلاپ يۈردى.

سولون سەردارى ئۇلارنى كۆرۈپ لېۋىنى چىشلىدى، ئەجەبلەندى، ئاخىردا غەزەپلەندى ۋە شۇ غەزىپى بىلەن ئەمىر قىلدى:

— شا!

چېرىكلەر ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇلار ئوق ئۈزۈپ تۇرۇپ ئالغا باراتتى. ئۆگزە، قورۇق تام، توساق كەينىگە پاناھلانغانلار ئىسرائىل شەيخنىڭ سۆزىنى جىم تۇرۇپ ئاڭلاشماقتا:

— بىر بەردەنگىگە ئىككى ئادەم ئىگە بولسۇن، مەرگەن ئوق ئاتسۇن، بىرى بەردەنگىنى ئوقلاپ مەرگەنگە بېرىدۇ. ئوق ئاز بولغاچقا ئاتقان ئوقىمىز زايە كەتمىگەي. مەن ئېتىڭلار دېگەندە ئاتىسىلەر، توختاڭلار دېگەندە توختايسىلەر، ئوقياچىلار تەييار تۇرۇڭلار، ئاۋۋال سىلەر ئاتىسىلەر، چەنلەپ تۇرۇپ ئېتىڭلار!

چېرىكلەر بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلدى، ئۇلار ئاتقان ئوقلار تاملارغا تېگىپ توپا توزۇتاتتى، تاشلارغا تېگىپ قاڭقىيتتى، ياغاچلارغا پېتىپ

كىرىپ كېتەتتى. چېرىكلەر قەدەممۇ قەدەم يېقىنلاپ كەلدى.

— ئاللا يار بولسۇن، ئوقياچىلار، ئېتىڭلار! — دېگەن ئىسرائىل شەيخىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئەمما، ئوقياچىلارلا ئەمەس، بەردەڭگىلەردىنمۇ ئوق ئۆزۈلۈشكە باشلىدى. چەنلەپ تۇرغان مەرگەنلەر بىرىنچى ئوقنى خاتاسىز تەگكۈزدى. چېرىكلەرنىڭ ئالدىنقى ھۇجۇمچىلىرىدىن بىر نەچچىسى يىقىلدى. جەڭ قىزىپ كەتتى، تام ئارقىسىدىن، ئۆگزىلەردىن، توساق ئارىسىدىن «تاك - تۇك» قىلغان ئاۋازلار ياڭراپ كەتتى. چېرىكلەر يىقىلماقتا. ئوقيالار ۋىژىلداپ بېرىپ، سولونلارنىڭ كۆكرىكىگە، قورسىقىغا تېگەتتى، مىلتىقىنى تاشلاپ، قورسىقىغا سانچىلغان يا ئوقىنى سۇغۇرۇپ ئېلىۋېتىشكە ئۇرۇنۇۋاتقان چېرىكلەر «ۋايجان، ۋاي - ۋاي» دەپ ئىڭرايتتى. چېرىكلەر ئاخىر بەر-داشلىق بېرەلمىدى، ئون نەچچە ئۆلۈكنى ۋە بىر نەچچە ئون ياردارنى تاشلاپ چېكىندى.

— توختاڭلار! — دېگەن ئىسرائىل شەيخىنىڭ خۇشال ئاۋازى ئاڭلاندى. يەنە جىمجىتلىق باشلاندى. چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇمىنىڭ قايتۇرۇلۇشى مازارلىقلاردا ئۈمىد پەيدا قىلدى. ئۇلار چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇمىنى كۈتۈپ يېتىشتى.

ئارسلان بەردەڭگە ئاۋازىنى ئاڭلاپ سامانلىقتىن چىقتى، ئۇ ئاپىلىرى قاچقاندا سامانلىققا مۆكۈنۈۋالغانىدى. ئۇ يەر دەسسەپ ماڭغاندىن تارتىپ دادىسىدىن ئايرىلىپ باقمىغانىدى، دادىسىنىڭ قالدىغىنىنى ئاڭلاپ «مەنمۇ قالىمەن» دەپ تۇرۇۋالدى، يالۋۇردى، يىغلىدى. دادىسى زادى ئۇنىمىغاندىن كېيىن، ئاپىسى، ھەدىسى ئىشىكنى ئېتىۋاتقاندا غىپلا قىلىپ سامانلىققا كىرىۋالغانىدى. ئاپىسى بىلەن ھەدىسى قاراڭغۇدا ئۇنى تاپالماي، كۆپتىن قېپقالمايلى دەپ ئىلاجىسىز مېڭىپ كەتتى. ئارسلان مۇشۇكتەك شەپە چىقارماي تام تۈۋىدىكى مەردان مەرگەننى كۆرۈپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى، ئۇنىڭ بەردەڭگىسىنى تۇتۇپ باقتى. چۆچۈپ كەتكەن مەردان:

— ھوي، ئارسلانمۇ سەن، ئاپاڭ بىلەن كەتمەي بۇ يەردە نېمە دەپ قالدىڭ؟ — دەپ سورىدى.

— تىش! — دېدى ئارسلان ئالقىنىدا مەردانىنىڭ ئاغزىنى توسۇپ. ئاندىن ئاغزىنى مەردانىنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكېلىپ پىچىرلىدى. — ئاستا گەپ قىل، دادام ئاڭلاپ قالىدۇ. مېنىڭچۇ، مەردان ئاكا، ساڭا ئوخشاش ئۇرۇشقۇم بار. دادامغا دېمە جۇمۇ، بولمىسا ئۇ مېنى چوقۇق بىلەن ساۋايدۇ.

— ھەي شەيتان. — دېدى مەردانمۇ پىچىرلاپ.— ئوق تېگىپ ئۆلۈپ كېتىشتىن قورقمايسەنۇ، داداڭنىڭ چوقىقىدىن قورقامسەن؟

— ئۇ دېگەن دادا ـ دە، — دېدى ئارسلان، — مەردان ئاكا، ماڭا بەردەنگە ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويغىنا، جېنىم ئاكا.

— تىنچ يات. بولمىسا ئىسرائىل ئاكامغا دەپ قويماي يەنە.

بالا جىم بولۇپ قالدى. قورقۇمسىرىغان كۆزلىرى بىلەن توسالغۇدا سىرتقا دىققەت بىلەن قاراۋاتقان دادىسىغا قاراپ قويدى ۋە يەنە:

— جېنىم ئاكا، ماڭا ئۆگىتىپ قويساڭا. ئەگەر ئۆگىتىپ قويساڭچۇ قارا... — ئۇنىڭ سۆزىنى دادىسىنىڭ ئاۋازى بېسىپ كەتتى:

— ئېتىڭلار!

مەردان تامدىن بېشىنى چىقىرىپ چېرىكلەرنى باشلاپ كېلىۋاتقان بىر سەركەردىنى چەنلىدى ۋە تەپكىنى باستى.

— تۈت! — دېدى ئۇ ۋە تامغا بىر سىزىق سىزىپ قويدى.

جەڭ يەنە باشلىنىپ كەتتى، چېرىكلەرنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇمىمۇ چېكىندۈرۈلدى. ئىسرائىل شەيخ لەشكەرلەر ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرەتتى. ئۇ مەردان تۇرغان تامغا كەلدى. كەلدى ـ دە، مېڭىسىدىن تۈتۈن چىققاندەك بولدى، مەردانىنىڭ كەينىدە قورقۇپ كەتكەن ئوغلى تۇراتتى. ئۇ:

— ھەي چوشقا، بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟ ئاپاڭ بىلەن نېمىشقا كەتمىدىڭ ـ ھە! — دەپ چوقۇق ئىزدىدى.

— ئىسرائىل ئاكا، ئارسلاننىڭ گۇناھىنى سورىۋالاي، ئۇ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ ئاپا، ھەدىسىنى قوغداشقا قاپتۇ. خاپا بولمىساڭ، ئىككىنچى ئۇنداق قىلمىسۇن، گېپىڭنى ئاڭلىسۇن.

ئارسلان مەردانىنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىپ، دادىسىنىڭ ئۇزۇن قوللىرىدىن

كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇراتتى. تاياق يېيىشتىن قورقۇپ تىترەيتتى.

— خەير، سەن ئارىلىشىپ قالدىڭ، سەن چوشقىنىڭ ئەدىپىنى كېيىن بەرمىسەم. ماڭ، ئۆيگە كىر، چاي قاينات. ئاكىلىرىڭنىڭ قورسىقى ئاچتى، ئۆيدىن چىققۇچى بولما!

— چاي قاينىتىپ ئاچىقىپ بېرەمەنمۇ؟

— ياق، ھويلىدا تۇرۇپ «چاي قاينىدى» دەپ ۋارقىرا !

ئارسلان تاياق يېمىگىنىگە خۇش بولۇپ غىپلا قىلىپ ئۆيگە يۈگۈردى. ئۇنىڭ پىشىلداپ يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ قالغان مەردان:

— بۇ بالاڭزە، سېنى كىيىپلا چىقىپتۇ جۇمۇ! ئۇمۇ ساڭا ئوخشاش باتۇر ئەزىمەت بولىدۇ! — دېدى.

— چېرىكلەر!

ئىسرائىل ئۆز ئورنىغا يۈگۈردى.

جەڭ كەچكىچە داۋام قىلدى، چېرىكلەر ئون بىر قېتىم ھۇجۇم قىلدى، ئۈچ قېتىم توسۇقتىن ئۆتتى، ئەمما جېنىنى تىكىپ قويغان مازارلىقلار ئۇلارنى قىلىچ، پالتىلار بىلەن چېپىپ تاشلاپ قوراللىرىنى ئېلىۋالدى. ئۇلاردىنمۇ بىر نەچچىسى قازا تاپتى، بىر نەچچىسى يارىلاندى. مازارلىق يىگىتلەر ھېرىپ ھالىدىن كەتتى، يارىدارلارنىڭ ھالى تېخىمۇ خاراب ئىدى. بەزىلىرى باش، بىلەكلىرىنى لاتىلار بىلەن تېڭىۋالغانىدى، لاتىلاردىن قان تەپچىرەپ تۇراتتى، لېكىن ئۇلار جەسۇر ئىدى، قوللىرىدا قىلىچ، پالتا، بەردەنگىلەرنى چىڭ تۇتۇپ، توساقتىن ئايرىلماي مەزمۇت تۇراتتى. بىر تېۋىپ يارىدارلارنىڭ جاراھەتلىرىنى تىلىپ ئىچىدىن ئوقنى ئېلىۋېتىپ قايتا تاڭاتتى — دە، يەنە باشقىلارنى داۋالاشقا ئالدىرايتتى. ئارسلان بۇ تېۋىپنىڭ چاققان ياردەمچىسى بولۇپ قالغانىدى. ئەمما، يامان بولغىنى، ئوق تۈگىگەنىدى.

— ئوق، ئوق تۈگىدى، ئىسرائىل ئاكا، ئوق بەر!

ياش ئەزىمەتلەر ئەنە شۇنداق دەپ ۋارقىرىشاتتى. ئارسلان بۇ تەلەپلەرنى ئاڭلاپ بىر خالتىنى ئالدى — دە، توسۇقنىڭ يوچۇقىدىن قىسىلىپ ئۇ تەرەپكە ئۆتتى. ئۇ ئۆلۈپ ياتقان چېرىكلەرنىڭ يېنىغا ئۆمىلەپ باردى ۋە

ئۇشتاق قوللىرىنى تېز - تېز ھەرىكەتلەندۈرۈپ چېرىكلەرنىڭ ئوقدانلىرىدىن ئوق ئېلىشقا باشلىدى، بۇنى كېيىنرەك كۆرۈپ قالغان ئىسرائىل شەيخ:

— ئارسلان، قايتىپ كەل، چېرىكلەر ئېتىۋېتىدۇ، قايت! — دەپ ۋارقىرىدى.

— مانا ھازىر، — ئارسلان شۇنداق دەپ قويۇپ يەنە بىر جەسەتنىڭ يېنىغا ئۆتتى. ئۆلۈكلەر كۆپ ئىدى. ئۇ ئۆلۈكلەردىن قورقمىدى، يىرگەنمىدى، بەلكى ئۆلۈكلەرنى پاناھلاپ ئوق يىغاتتى، ئۇنىڭ كىچىككىنە كاللىسىدا پەقەت «ئوق توگىدى» دېگەن بىرلا خىيال بار ئىدى. ئۇنىڭ خالتىسى يېرىملاشقانىدى، ئۇشتۇمتۇت چېرىكلەر كۆرۈپ قېلىپ ئارسلانغا قارىتىپ ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ئەمما، ئارسلان ئارسلاندەك چاققانلىق بىلەن ئۆلۈكلەرنى پاناھلاپ يېتىۋېلىپ ئوق يىغماقتا ئىدى. ئىسرائىلنىڭ جەھلى چىقىپ:

— قايتىپ كەل دەيمەن! — دەپ يەنە ۋارقىرىدى.

— خاتىرجەم بول دادا، چېرىكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئۆلۈكلىرىنى ئېتىۋاتىدۇ!

— ئەگەر قايتىپ كەلمىسەڭ كۆرگۈلۈكىڭنى كۆرىسەن بىكار!

ئارسلان ئاخىر ئۆلۈكلەر ئارىسىدىن ئۆمۈلەپ ئۆتۈپ قايتىپ كەلدى. ئىسرائىل شەيخ ئۇنى خالتا بىلەن بىللە تۆشۈكتىن تارتىۋالدى. ئارسلاننىڭ بىر قولىدا مىلتىق، بىر قولىدا يېرىم خالتىدىن كۆپرەك ئوق بار ئىدى. ئىسرائىل شەيخ بالىسىنى كۆتۈرگەن پېتى تام تۈۋىدە تۇرغۇزۇپ قويدى. ئارسلان ئەمدى ساۋايدىغان بولدى، دەپ قورقۇپ مەردانىغا يېلىنغان ھالدا تەلمۈردى. ئەمما، ئىسرائىل شەيخ ئۇنى ئۇرمىدى، ئەكسىچە كۆزىدە ياش پارلىدى. ئۇ ئۇندىمەي ئوقلارنى يىگىتلەرگىمۇ تەقسىم قىلىپ بەردى. باشقا كوچىدىكى توسالغۇدا ياتقان يىگىتلەرگىمۇ ئارسلان ئوق توشۇپ بەردى. ئاخىردا ئىسرائىل شەيخ ئارسلان ئېلىپ كەلگەن ئېغىر مىلتىقنى ئۆزى ئېلىپ ئۆزىنىڭ بەردەنگىسىنى ئارسلانغا بەردى ۋە ئېتىش، ئوق سېلىشنى ئۆگىتىپ قويدى. ئىسرائىل شەيخ كۆنگە قاراپ، نامازدىگەر ۋاقتى بولغىنىنى مۆلچەرلىدى. چېرىكلەر تەرەپكە قارىدى، ئۇلاردىمۇ ھەرىكەت يوق. ئۇ ئارسلاندىن سورىدى:

— ئارسلان، چاي قايناتقانمىدىڭ؟

— ھە، قازاندا، چېلەكتە، كوزىدا، لىققىدە چاي بار.

— يارايسەن! هاي ھېزىم، بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ چاي ئاچىققىن، مۇنۇ ئارسلان بېرىدۇ. ئوغلۇم، ئۆيدە بار ناننى ئاچىققىن، كوزىدىكى مەشكە ماينىمۇ ئاچىقىڭلار! — دېدى.

ئارسلان چاي ئاچىققىچە ئىسرائىل شەيخ ھەر بىر توساقتا بەشتىن يىگىتنى قالدۇرۇپ قالغىنىنى چاي ئىچىۋېلىشقا ئۇندىدى. قورساقلىرى ئېچىپ ھالى قالمىغان ئەزىمەتلەر بىردىن ـ ئىككىدىن كېلىشتى. ئىسرائىل شەيخ ئۆلگەنلەرنىڭ سانىنى ئېلىپ بولۇپ بېشى ساڭگىلىغان ھالدا قايتىپ كەلدى. ئۇ چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ دېدى:

— تۇغقانلار، سىلەر باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ چېرىكلەرنىڭ ئون بىر قېتىملىق ھۇجۇمىنى قايتۇردۇڭلار، ئارسلان يىغىپ كەلگەن ئوقتىن باشقا ئوقمۇ قالمىدى. بىزدىن يىگىرمە يەتتە قېرىنداش شېهىت بوپتۇ، چېرىكلەرنىڭ يۈزدىن ئارتۇقىنى يوقاتتۇق. خوتۇن ـ بالىلىرىمىز ۋاللاھۇ ئەلەم، بۇ چاغقىچە تاغ ئىچىگە كىرىپ بولغاندۇ. چېرىكلەر ھەر قانچە قوغلىسىمۇ ئۇلارغا يېتەلمەيدۇ، ھازىر جەڭ توختىدى، چېرىكلەر ھۇجۇم قىلسا بار ئوق بىلەن زەربە بېرىمىز، ئوقىمىز تۈگىسە يەككىمۇ يەككە جەڭ قىلىمىز. قورساقنى تويغۇزغاندىن كېيىن شېهىتلەرنى كۆمىمىز، ئاڭغىچە قاراڭغۇ چۈشىدۇ، تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ خوتۇن ـ بالىلىرىمىزنىڭ كەينىدىن يېتىشىۋالىمىز، چېرىكلەر قوغلىسا ئەتە قوغلار، كېچىچە يول يۈرسەك يايلاققا بېرىۋالىمىز. يايلاقتا مېنىڭ، مۇھەممەت ئىمامنىڭ، سوپۇر ۋە باشقىلارنىڭ بولۇپ بىرەر يۈز ئېتىمىز بار، ئۇ ئاتلارنى مىنىپ غۇلجىغا بېرىۋالىمىز. بىز بۇ يەردىن چىقىپ تەلكە ئېغىزىغا بېرىۋالساقلا ئاتلىنىمىز دېگەن سۆز. خوش، شۇنداق قىلساق بولامدۇ؟

— بولىدۇ، سەن نېمە دېسەڭ بىز شۇ !

— بۇ ئاقىلانە گەپ.

— ئەمىسە سىلەرنى مەردان باشلاپ بارسۇن. قېنى ئۇ ؟

زاۋال ۋاقتى بولۇپ كىشىلەر بىر ـ بىرىگە قاراشتى، مەردان يوق ئىدى.

ئىسرائىل شەيخ تەئەججۈپ بىلەن سورىدى:

— ئۇنىڭغا نېمە بولغاندۇ؟

— ھېچنېمە بولمىدى دادا. ئەنە ئۇلار، مىلتىق، ئوق يىغىپ چىقىشتى، — ئارسلان مۈرىلىرىدە بىر نەچچە مىلتىق ئېسىۋالغان، ئوق سېلىنغان خالتىلارنى كۆتۈرگەن ئۈچ يىگىتنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى.

ھەممەيلەن ئۇلارغا قاراشتى. مەردان كۈلۈپ يېتىپ كەلدى:

— ھا - ھا - ھا! سولون يىگىتلىرى مەرد - دە، بىزگە يېڭى مىلتىقلارنى ئوقلىرى بىلەن ئەكېلىپ بېرىپ ئۆزلىرى جەھەننەمگە سەپەر قىلدى!

— ھۇي، سەنمۇ بالا بولدۇڭمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئىسرائىل.

— تىللىمىسەن، سۆكمىسەن، نېمە دېسەڭ دە، سەردار، ئەمما مېنى چىۋىقىڭ بىلەن ساۋىما! — دەپ قورققان قىياپەتتە ئۈمچىيىپ يالۋۇردى مەردان.

ئىسرائىل شەيخ باشلىق ھەممەيلەن پاراقىدە كۈلۈشۈپ كەتتى، ئارسلان پوكاندەك قىزىرىپ مەرداننى مۇشتلاپ كەتتى. بۇ ئۇلارنىڭ شۇم خەۋەر ئاڭلانغاندىن بېرىقى تۇنجى ساغلام كۈلۈشى ئىدى. كۈلكە توختىغاندىن كېيىن ئىسرائىل جېكىلىدى:

— مەردان، تېز چېيىڭنى ئىچ، يىگىتلەرنى تەلكە ئېغىزى تەرەپكە ئېلىپ بارىسەن، مەن كەينىڭلاردىن يېتىپ بارىمەن! سىلەر مەردان چېيىنى ئىچكۈچە جەسەتلەرنى قەبرىستانلىققا ئاپىرىڭلار، مۇھەممەت بۇزرۇكۋارنىڭ گۈمبىزىنىڭ يېنىغا!

يىگىتلەر ئېغىر مۇسىبەت ئىچىدە جەسەتلەرنى كۆتۈرۈپ ئەكەتتى. ئارسلان دادىسىغا يالۋۇردى:

— دادا، سېنىڭ بىلەن مەنمۇ قالايچۇ؟

— ئاغزىڭنى يۇم! ھەي مەردان، مۇنۇ ئارسلاننى يېنىڭدىن ئايرىما!

— خوپ سەردار! — دېدى مەردان ۋە ئارسلانغا كۆزىنى قىسىپ قويدى.

مەردان ئاپقۇر چىنىگە چاينى تولدۇرۇپ قۇيدى، مەشكە مايدىن سالدى، ناننى بېسىپ چىلىدى، ئاق ناننىڭ گىرۋىكىنى ئوشتۇۋېلىپ ئۇنىڭ بىلەن

چىنىدىكى ئىۋىغان ناننى ئاغزىغا تىقىپ چايناشقا باشلىدى. ئۇ ئۇچەيلەن چايلىرىنى ئىچىپ بولغۇچە ئارسلان چىنىلەر بىلەن چېلەكلەرنى ئۆيگە ئەكىردى. مەردان دۇئاغا قول كۆتۈردى، ئاندىن يوغان بىر ئاق نانىنى تۆت پارچە قىلىپ ئۇشتۇپ پوتىسىغا باغلىدى، قالغان شېرىكلىرىمۇ شۇنداق قىلدى. ئاڭغىچە جەسەتلەرنى كۆتۈرۈپ كەتكەنلەر قايتىپ كەلدى. مەردان خۇددى بىر سەرداردەك كىشىلەرنى بىر ـ بىردىن سۇرۇشتۇرۇپ تۇگەللىدى ـ دە، ئارسلاننىڭ قولىدىن يېتىلەپ، «يا خۇدا، قېنى كەتتۇق» دەپ تاغ تەرەپكە يول ئالدى...

ئىسرائىل شەيخ خۇپتەن نامىزىغا يېقىن تۇپراق بېشىدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ بەش كىشى بىلەنلا قالغانىدى، ئەتراپتا ھېچقانداق شەپە بولمىغاندىن كېيىن، خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇدى. نامازدىن كېيىن يىگىتلەرگە ھەر بىر توسالغۇنىڭ يېنىغا گۈلخان يېقىشنى بۇيرۇدى. گۈلخان يېقىلغاندىن كېيىن يىگىتلەرنى باشلاپ تاغ يولىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

ئەتىسى كۈن چىقىشىغىلا كىچىك مازار يېزىسىغا توپ ئوقلىرى چۈشۈپ پارتلاشقا باشلىدى. تۇسۇقتىكى ياغاچ ـ تاشلار ئاسمانغا ئۇچتى، ياغاچلار كۆيۈپ ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلدى. ھەممىدىن ئاۋۋال ئىسرائىل شەيخنىڭ ئۆگزىسىدىكى بېدىگە ئوت كەتتى. توپ ئوقلىرى كۆپەيگەنسېرى ئۆيلەر ئۆرۈلۈپ ئوت ئۇلغايدى. مانا شۇندىلا ئاتلىق چېرىكلەر «شا ـ چاپ!» دەپ تۇۋلىشىپ قىلىچ ئوينىتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئاتلار كۆيۈۋاتقان تۇسۇقتىن سەكرەپ ئۆتتى، بىر چېرىكنىڭ ئېتى پۇتلىشىپ يىقىلدى، چېرىك ئاتتىن يىقىلىپ ئوتقا چۈشتى، كىيىملىرى كۆيۈشكە باشلىدى.

ئەسلىدە سەردار بىر كۈن ھۇجۇم قىلىپ يېزىغا بېسىپ كىرەلمىگەندىن كېيىن، «مازار چەنتۇلىرى بىزگە قارشى جەڭ قىلدى، ئۇلار ناھايىتى كۆپ، قوراللىرى خىل ئىكەن، بىز ئون بىر قېتىم ھۇجۇم قىلدۇق، لېكىن قاتتىق ئوققا ئۇچراپ يۈزدىن ئارتۇق ئادىمىمىزدىن ئايرىلدۇق. چەنتۇلارنىڭ

كۆچى زور، جانابىلىرى بىزگە توپ ئەۋەتمىسىلە بىز قىرىلىپ كېتىمىز» دېگەن مەزمۇندىكى مەكتۇپى جياڭجۇنگە شام ۋاقتىدا يېتىپ بارغانىدى. جياڭجۇن چىڭسىخوزا قەلئەسى سەردارىغا توپ ئەۋەتمىش ھەققىدە پەرمان بەرگەنىدى، سولون چېرىكلىرىنىڭ سەردارى توپقا ئىگە بولۇپلا كىچىك مازارنى توپقا تۇتۇش بۇيرۇقى چۈشۈرگەنىدى. توپ ئېتىش توختىغاندىن كېيىن، ئۇ چېرىكلىرىنى باشلاپ يېزىغا باستۇرۇپ كىردى. لېكىن، يېزىدا بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى. ئۇ ھاڭ - تاڭ قالغان ھالدا ۋارقىرىۋەتتى:

— قېنى بۇ چەنتۇلار!

ھېچكىم جاۋاب بېرەلمىدى. بىر چاغدا بىر چاپارمەن كېلىپ:

— سەردار، چەنتۇلار گۇمبەزگە بېكىنىۋاپتۇ! — دېدى.

— گۇمبەزگە قاراپ ئاتلان! — دەپ ۋارقىرىدى سەردار.

چېرىكلەر چوڭ مازارغا قاراپ چاپتى.

3

ئاقيول شەيخ ئۆيىگە كېلىپ بىر ئاش پىشىم ئۇخلىدى، بامدات ۋاقتىدا ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ تەرەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇدى. ئاندىن بەردەنگىسىنى سۈرتتى، مايلىدى، ئوقلارنى تەييارلىدى، قىلىچىنى بىلىدى. ئاندىن چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ قىزى بىلەن ئۈچ ئوغلىغا شۇنداق دېدى:

— بۈگۈن ھېچيەگە بارماڭلار، ئۆيدە ئولتۇرۇپ كىتابىڭلارنى ئوقۇڭلار.

ئوغلىنىڭ چوڭى ئون ئالتە ياش، قىزى بويىغا يېتىپ قالغان، قالغان ئىككىسىنىڭ بىرى ئون ئۈچ ياش، يەنە بىرى توققۇز ياش ئىدى. بۇ بالىلار تولىمۇ ئەدەپلىك بولۇپ، دادىسىدىن چوڭ بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈردىن بېرىكى ئەجدادلىرىنىڭ شەجەرىسىنى ئۆگەنگەن، ئۇۋەيسخان، يۇنۇسخان، ئابدۇرېشىتخانغا ئوخشاش بوۋىلىرىنىڭ باتۇرلۇقى، ئىلىمگە ھېرىسلىكى، سەنئەتخۇمارلىقىنى بىلگەن ۋە ئاشۇلاردەك بولۇشقا بەل باغلىغانىدى. شۇڭا، ئۇلار ھەر كۈنى دادىسى كۆرسىتىپ بەرگەن كىتابلارنى ئوقۇيتتى. ئاقيول

شەيخ باللىرىغا «بىلىم ئېلىش خەلق قەلبىگە مەشئەل يېقىش دېگەنلىكتۇر. بىلىم بىزنىڭ هايات سەپىرىمىزنىڭ مەنئۆى بولىقى» دەپ تەلىم بېرەتتى، ئۇلارنى بىلىمگە قىزىقتۇراتتى. ئاقيول شەيختە تارىخ، ئەدەبىيات كىتابلىرى كۆپ ئىدى. تۇغلۇق تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ شەجەرىسى تولۇق ئىدى. ئۇ بۇ كىتابلار بىلەن پەخىرلىنەتتى. ئۇنىڭ قاچمايمەن، دېگىنىمۇ جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان ئاشۇ كىتابلار ئۈچۈن ئىدى. ئاقيول شەيخ تىنچ، زېرەك كىشى ئىدى، بىتەرەت يەر دەسسىمەيتتى، كىشىنىڭ هەققىنى يېمەيتتى، ئاز ـ تولا يەر تېرىپ هوسۇلى بىلەن جان باقاتتى، ئات، كالا، قوي بېقىپ قوياتتى.

ئاقيول شەيخ چايدىن كېيىن كۇتۇپخانىسىغا كىردى. بۇ ئاددىي كۇتۇپخانا ئىدى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىرەن ياغىچىدىن ياسالغان، پۇتلىرىغا نەقىش چىقىرىلغان شىرە، شىرە ئۈستىدە دۇۋەت، قەلەم ۋە قەغەز تۇراتتى، بىر چېتىدە قىپلىن قولىيازمىلار تۇراتتى. بۇ قولىيازمىلار سالىش ئىمامنىڭ ئەسىرى بولۇپ، ئۇنى ئاقيول شەيخ كۆچۈرۈپ چىقىۋاتاتتى. ئۇ تېخى كۆچۈرۈلۈپ بولۇنمىغان قولىيازمىنى ئاۋايلاپ ئاق ماتاغا، تاملارغا چىقارغان ئويۇقلاردىكى كىتابلارنى گىلەمگە يۆگىدى، ئاستىغا تاختا قويۇپ ئوبدان چۈمكىدى. بۇ ئىشلارنى قىلىپ بولغىچە چۈش بولدى. ئۇ چۈشلۈك چېيىنى ئىچىش ئۈچۈن هويلىغا چىقتى، چىقتى ـ دە، قۇلىقى دىڭ بولدى: كىچىك مازار تەرەپتىن مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتاتتى. ئۇ هودۇققان هالدا گۈمبەزگە قاراپ يۈگۈردى. تۇغلۇق تۆمۈر ۋە ئۇنىڭ سىڭلىسىنىڭ گۈمبىزى ئاقيول شەيخنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدىلا ئىدى. ئۇ تېزلا گۈمبەزگە يېتىپ كەلدى، ئەگمە ئىشىكتىن كىرىپ، توپا پەلەمپەيلەر بىلەن گۈمبەز ئۈستىگە چىقتى. قولىنى سايىۋەن قىلىپ كىچىك مازار تەرەپكە نەزەر تاشلىدى. سانجاق ـ سانجاق چېرىك كىچىك مازار تەرەپكە كېتىۋاتاتتى، بۇ يەردىن مىلتىق ئاۋازى ناهايىتى ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئاقيول شەيخ:« هىم، دېمەك، چېرىكلەر جياڭجۈننىڭ پەرمانىنى بىجىرىشكە كىرىشىپتۇ ـ دە. ئەجەب نادانلىق قىپتىمەنا، باللىرىمنى بولسىمۇ كىچىك مازارلىقلارغا قوشۇپ

ئەۋەتمۇەتسەمچۇ!» دەپ ئويلىدى. ئەلەم ۋە پۇشايمان ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، ئۇ گۇمبەز ئۈستىدە لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ كىچىك مازارلىقلار قورغان توساق، چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇمى، چېكىنگىنىنى كۆردى. ئۇ ئالدىراش پەسكە چۈشتى، ئۈيگە كىرىپ ئالدىراپ ـ سالدىراپ بىر چىنە چاي ئىچتى، پېشىنىنى ئوقۇدى، ئۈچ ئوغۇل ئۇنىڭ جامائىتى ئىدى. باللار دادىسىنىڭ ئىماملىقىدا نامازنى ئوقۇپ بولدى، ئەمما دادىسى ئورنىدىن تۇرمىدى، جايىنامازدا ئۇزاق ئولتۇردى. ئۇ ئاللا تائالادىن، مۇھەممەت سادىق بۇزرۇكۋاردىن يۇرتداشلىرىنى ئامان قىلىشنى، چېرىكلەرنى يوق قىلىشنى تىلىدى، ئۆزۈندىن ئۇزۇن دۇئا قىلدى. بىر چاغدا ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ شۇنداق دېدى:

— باللىرىم، گېپىمنى ئاڭلاڭلار، بىز ھازىر گۆھەرلىرىمىزنى تۇغلۇق تۆمۈرخان گۇمبىزىگە توشۇيمىز. بولمىسا چېرىكلەر ئۇلارنى كۆيدۈرۈۋېتىدۇ. قېنى بولۇڭلار! بەردەنگە ئاۋازىنى ئاڭلىغانسىلەر، كىچىك مازارلىقلار چېرىكلەرنىڭ قىرغىنچىلىقىغا قارشى جەڭ قىلىۋاتىدۇ.

ئۇ چوڭ ئوغلى بىلەن ئوتتۇرانچى ئوغلىنى كىتابلارنى توشۇشقا جورۇپ قويۇپ، ئۆزى كۆتەك ھارۋىسىنى قاتتى، ئايالى بىلەن بىللە ئۈچ تاغار بۇغداي، ئۈچ قوينى ھارۋىغا باستى. ئاندىن ئايالى، قىزىنى ھارۋىغا ئولتۇرغۇزۇپ، كىچىك ئوغلىغا ھارۋىنى ھەيدىتىپ چىلپەڭزىگە يولغا سالدى، چوڭ چىلپەڭزىدە ئايالىنىڭ ئاكا ـ ئىنىلىرى بار ئىدى.

باللار ئەدەپلىك بولغاچقا دادىسىنىڭ گېپىدىن چىقمىدى. چوڭى بىلەن ئوتتۇرانچىسى كىتابلارنى توشۇۋاتاتتى، ئاقيول شەيخ باللار توشۇغان كىتابلارنى گۇمبەزنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىگە، گىلەمگە ئورالغان كىتابلارنى گۇمبەزنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى بوش يەرگە قويدى. كۈن ئولتۇرۇپ جاھان قاراڭغۇلىقىدىلا چۆككەندىلا بارلىق كىتابلار توشۇلۇپ بولدى. ئاخىرقى قېلىن كىتابنى كۆتۈرۈپ چىققان ئاقيول شەيخ ئۇنى:

— بۇ كىتابتا تۇغلۇق تۆمۈرنىڭ ئۇلۇغ يۈرۈشلىرى بايان قىلىنغان، — دەپ ئەڭ ئۈستىگە قويدى. ئاندىن ئۈيگە كىرىپ، كونا، لېكىن گۈلىنى يوقاتمىغان گىلەمنى ئاچىقىپ قېقىپ ئۇنى كىتابلارنىڭ ئۈستىگە ياپتى.

شۇندىلا كۆڭلى ئەمىن تېپىپ بالىلىرىنى باشلاپ ئۆيگە كىردى. خوتۇنى چۈشلۈكى پىشۇرۇپ جىمبىلگە ئېلىپ قويغان مانتىنى تاۋاقتا ئېلىپ شىرەگە قويدى. ئوغۇللىرىنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، خونچىلىرىغا مانتا سېلىپ بەردى، ئوغۇللىرىنىڭ: «يېمەيمەن، تويۇپ كەتتىم» دېگىنىگە قويماي:

— بۈگۈن ئادەتتىكىدىن جىقراق يەڭلار، — دەپ زورلىدى.

— دادا، بىزگە زورلاۋەرمەڭ. بۆلجۈرگەن يەپ قويغانىدۇق، كېيىنرەك يەيلى، — دېيىشتى ئۇلار.

ئاقىيول شەيخ بۇ گەپكە ئىشەندى، چۈنكى بۇ يەر يايلاقنىڭ ئۆزى ئىدى. كىشىلەر ماللىرىنى ئەتىگەنلىكى قورۇقتىن چىقىرىۋېتەتتى. كەچ كىرگىچە تويۇنغان ماللار مەرىشىپ ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىپ كېلەتتى. بۇ يەردىكىلەر ھەم دېھقان، ھەم چارۋىچى ئىدى. ئەتراپتا بۆلجۈرگەن ناھايىتى كۆپ ئىدى، يازنىڭ چىقىشى، باش كۈزنىڭ كىرىشى بىلەن قاپقارا بولۇپ پىشىپ كېتەتتى.

تاماق يېيىلىپ بولدى، ئاقىيول شەيخ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى:

— ئەي پەرۋەردىگارىم، سېنىڭدىن باشقا باش پاناھىم يوق. ئۇشبۇ مۆمىن پەرزەنتلىرىمنى ئامان قىلغايسەن، چېرىكلەرنىڭ يامان كۆزىدىن يىراق قىلغايسەن، ئامىن!

ئوغۇللار ھەيران بولۇپ دادىسىغا قاراشتى، ئەمما ئەدەپ يۈزىسىدىن سورىماقچى بولغانلىرىنى سورىمىدى. ئۇلارنىڭ سوئالىنى ئاتا بولغۇچى بىلىپ، ئۇ ئېغىز ئاچتى:

— جېنىم ئوغۇللىرىم، بىزنىڭ ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرى ئىكەنلىكىمىزنى بىلىسىلەر، ھەممىڭلار بالاغەتكە يەتتىڭلار، بىلىم ئالدىڭلار، ئەجدادىڭلارنى بىلدىڭلار، بۈگۈن بەردەنگە ئاۋازىنىمۇ ئاڭلىدىڭلار. چېرىكلەر قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ، ھازىرچە بىزگە تەگمىدى، ھەر ھالدا ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ. سىلەر ماللارنى ھەيدەپ كىيگەن تېغىغا بېرىڭلار. مەن بۇ كېچە كىتابلارنى ساقلاپ گۈمبەزدە ياتاي. ئاپاڭلارنى چوڭ

چىلپەڭزىگە ماڭغۇزۇۋەتتىم.

ئۇغۇللار كىتاب دېسە جېنىنى بېرىدىغانلاردىن ئىدى، شۇڭا ئۇلار كىتابلارنى بىرىمۇ قوغدايمىز، دەپ تۇرۇۋېلىشتى. ئاقىۋول شەيخ باللىرىنىڭ كىتابقا بولغان مېھرىنى بىلگەچكە ئۇلارنى كايىمىدى، بەلكى باللىرىدىن تولىمۇ خۇش بولدى. ئۇلار كىتابنى مۇشۇنداق سۆيسە كەلگۈسىدە ھەقىقىي ئالىم بولىدۇ، دەپ ئويلىدى. ئۇ باللىرىنى بىر ئامال قىلىپ چېرىكلەرنىڭ كۆزىدىن نېرى قىلىشنى ئويلىغانىدى، ئۇلارنىڭ كېيىن تېغىغا بېرىشقا ئۇنىمىغىنىنى كۆرۈپ يېقىنراق يەرنى كۆرسەتتى:

— ئەمسە ئالىملىق شەھىرىگە بېرىڭلار، مەن كەينىڭلاردىن بارىمەن.

ئالىملىق شەھىرىنىڭ خارابىلىقى ئىچىدە ئاقىۋول شەيخنىڭ ماللىرى قىشلايدىغان قوتانلار بار ئىدى. ئۇغۇللار بۇنى ماقۇل تېپىشتى. ئۇلار ماللارنى ھەيدەپ كېتىشتى. باللاردىن خاتىرجەم بولغان ئاقىۋول شەيخ ئاشقان مانتا، بىر دەستە نان، قۇيماق، مەشكە مايلارنى گۈمبەزگە توشۇدى. مېھمانخانىدىكى بەردەڭگە، ئوقيا، قىلىچىنى قولتۇقىغا قىستى. ھويلىسىدا بىر مەھەل تۇرۇپ نەقىشلەنگەن چىرايلىق ئۆيلىرىگە قارىدى، ئۇلار بىلەن تەستە ۋىدالاشتى. ئاندىن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ھويلىدىن چىقتى. ئۇ گۈمبەزنىڭ ئەڭ ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپقا سەپسالدى. كىچىك مازار، چوڭ مازار يېزىلىرى گۆردەك قاراڭغۇ، جىمجىت ئىدى. ئادەتتە مۇنداق چاغلاردا ھەممە ئۆيلەرنىڭ پەنجىرىلىرىدىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنەتتى، ناخشا ئاۋازلىرى ياڭراپ تۇراتتى، ئىتلار ھاۋشىيتتى، ماللار مەرەيتتى. شۇ تاپتا بولسا ئۇلارنىڭ بىرىمۇ يوق، «ئاقىۋول، سەن ئۆزەڭلا قاپسەن - دە»، دەپ ئويلىدى ئۇ. ئاندىن پەسكە چۈشۈپ بىر قۇچاق تېۋىلغا كۆتۈرۈپ چىقتى. شامنى يېقىپ، ئالدىرىماي قەلەمتىراشنى ئېلىپ تېۋىلغىنى ئۇچلاشقا باشلىدى. مازارلىقلارنىڭ ئوۋچىلىق قىلمايدىغىنى يوق، چۈنكى بۇ يەردە ئوۋ كۆپ ئىدى، يۈگۈرۈپلا چىقسا تاغ، بىنەملىك، ياپىيېشىللىق ۋە ئالما ئورمىنى ئىدى. بۇنداق جەننەتتەك يەرنى ئادەملەرلا ئەمەس، ھەر خىل قۇشلار، ياۋايى ھايۋانلار ماكان قىلاتتى. ئۇلار ئالمىلارنى ئوزۇق قىلاتتى، بۆلجۈرگەن

يەيتتى، چوڭ ھايۋانلار كىچىكلەرنى ئوۋلايتتى. ئېيىق، شىر، يولۋاستىن باشقا ھەممە ھايۋان بار ئىدى. باھار كىرىشى بىلەن بۆلبۆللار بەس ـ بەستە سايراپ كېتەتتى. كەكلىكلەر، قىرغاۋۇللار قانات قېقىپ ئۇچاتتى. مازارلىقلار ئوۋچىلىقنى ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە ھەم كەسىپ، ھەم دەم ئېلىش قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇلار ئوۋلىغانلىرىنى بەردەنگىلەرگە، ئوققا تېگىشەتتى. ئۇلار كۆپرەك چېرىكلەرگە تېگىشەتتى، چۈنكى چېرىكلەردىن قورال، ئوق ئوغرىلاپ ئاچىقىپ ساتىدىغانلار خېلى بار ئىدى. بولۇپمۇ قورال ـ ياراغ ئامبىرىدىكى چېرىكلەر شۇنداق قىلاتتى. ئاقىيول شەيخ بىلەن ئىسرائىل شەيخ ئادەملىرىنىڭ بەردەنگىلىرى بىلەن قىلىچلىرى ئەنە شۇ چېرىكلەردىن سېتىۋالغان بەردەنگىلەر، قىلىچلار ئىدى. ئۇلار يەنە ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئادىتىنى تاشلىماي، ئوقيا بىلەنمۇ ئوۋچىلىق قىلاتتى، ئوقنى تېۋىلغىدىن ياسايتتى، ئۇچىغا مىس ئورنىتاتتى. ئاقىيول شەيخ مەرگەن ئوۋچى ئىدى. تېۋىلغىدىن ياسىغان، ئۇچىغا مىس شەمشەر قالپىقى كىيگۈزگەن ئوقلىرى بىلەن جەرەنلەرنى كۆزىگە ئىلىنغان يەردىن تىك چۈشۈرەتتى.

ئوغۇللار كېلىپ ھەيران قالغىنىدىن ياقىلىرىنى تۇتتى ھەم دادىسىنىڭ ئۆزلىرىنى نېمە ئۈچۈن كىيگەن تېغىغا جورىغىنىنىڭ سەۋەبىنى بىلىشتى. ئۇلار تۇغلۇق تۆمۈر گۈمبىزىنىڭ چىقىش يولى بىلەن گۈمبەزنىڭ ئۈستىنىڭ يا ئوقلىرى بىلەن تولغىنىنى كۆردى. گۈمبەزنىڭ ئۈستىدە يەنە بەردەنگە بىلەن ئۇنىڭ دۈۋلەكلىك ئوقلىرىنى كۆردى. شام يېنىپ تۈگىگەنىدى، دادىسى قولىدا قەلەمتىرىشىنى تۇتقان ھالدا قىڭغىيىپ ياتاتتى. ئۇ يېنىك پۇشۇلدايتتى. چوڭ ئوغۇل يېنىك ھەرىكەت بىلەن دادىسىنىڭ قولىدىن قەلەمتىراشنى ئالدى، كىچىك ئوغۇل دادىسىنىڭ پەرىجىسىنى ئاستا يېپىپ قويدى، ئاندىن يا ئوقلىرىنى ئۆگزىگە ئاچىقىپ رەتلىك تىزىشقا باشلىدى.

4

ئـاقيول شـەيخ گۈمبۈرلىگـەن قـاتتىق ئـاۋازدىن ئـويغىنىپ ئىتتىـك ئورنىــدىن تـۇرۇپ ئۆگزىگـە چىقتـى، گـۈمبەزنىڭ چۆرىسـى يالغـۇز ئاياغ يـول ئىدى. ئـاقيول شـەيخ شـۇ يـول بىلـەن مىـﯖىپ گـۈمبەزنىڭ كـۈن چىقىـش تەرىپىگـە ئۆتتى ۋە لېۋىنـى چىشـلىدى. ئوغـۇللىرى قاتـار تىزىلغـان ئوقيـا يېنىـدا مـۆكچىيىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئاقيول شەيخ كىچىك مـازار تەرەپكە نەزەر تاشلىدى. كىچىك مازاردا قىيامەت بولۇۋاتاتتى، ياغاچ - تاش، كېسەك، توپىلار ئاسمانغا ئۇچاتتى. چاڭ - توزانلار تارقالغۇچە يەنە بىر يەردە بۇ ھال پـەيدا بولاتتـى. ئۆيلـەر كۆيمەكتـە، ئـۆرۈلۈپ چۈشـمەكتە. يېـزا ئـوت ئىچىـدە يانماقتا ئىدى.

— يارەببىم، بۇ نېمە ئىشتۇ؟

ئـاقيول شــەيخ چـۆچۈپ يېنىغــا قارىــدى، ئوغــۇللىرى ئــويغىنىپ قوللىرىنىــڭ كــەينى بىلــەن كــۆزلىرىنى ئــۇۋۇلاپ كىچىــك مــازار تەرەپـكە قاراۋاتاتتى.

— چېرىكلـەر يېزىنـى توپقا تۇتۇۋاتىـدۇ، بۇ ۋەھشـىيلەر ھەممـە نەرسىنى يوقاتماقچى، — دېدى ئاقيول شەيخ زەردە بىلـەن ۋە بىـردىن ئېسىگە كەلگەنـ دەك سورىدى، — سىلەر ماللارنى تاشلاپ نېمىشقا قـايتىپ كەلـدىڭلار، مەن سىلەرنى ئالمىلىقتا تۇرۇڭلار دېمىگەنمىدىم؟

— دادا، ئۇ مالدىن سىز ئەلا، بىزگە مـال - دۇنيـا ئەمـەس، دادا كېرەك، دادىمىزنى چېرىكلەرگە يالغۇز تاشلاپ بېرەلمەيمىز!

— بـالىلىرىم، مـەن كەينىڭلـەردىن بارىمـەن دېگـەنغۇ ؟ ساقلىسـاڭلار بولماسمىدۇ ؟

— يېرىم كېچىگىچە ساقلىدۇق، كەلمىـدىڭىز، سىزدىن ئەنسىرەپ ئاـ خىر سىزنى ئەكەتكىلى كەلدۇق.

— مەن ئۇخلاپ قاپتىمەن، — ئاقيول شەيخ خىجىل بولۇپ قالدى.
— ئەمىسە بۇ ئوقلارنى نېمىگە ياسىدىڭىز؟
ئاقيول شەيخ خېلىغىچە ئۈندىمىدى. ئۇ چېرىكلەرنىڭ يېزىغا باستۇرۇپ كىرىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ تۇراتتى. ئۇ ئاخىر:
— مەن پوتكول تارىخىمىزنى، كىتابلارنى قوغدىشىم، ساقلىشىم كېرەك، مېنىڭ ئاتا - بوۋام مىڭ يىلدىن بېرى بۇلارنى ساقلاپ كەلگەن.
— بىزمۇ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئىشىغا ۋارىسلىق قىلىپ بۇ كىتابلارنى ئاسرايمىز، سىزنى چىلبۆرىلەرگە تاشلاپ بەرمەيمىز!
ئاقيول شەيخنىڭ كۆزى كىچىك مازار تەرەپتىن توپتوغرا ئۆزلىرى تەرەپكە كېلىۋاتقان چېرىكلەرگە چۈشتى. ئۇ بەردەنگە يېنىغا كېلىپ ياتتى:
— باللىرىم، سىلەر گۈمبەز ئىچىگە كىرىپ كېتىڭلار!
باللار يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ يۈرۈپ دادىسىنىڭ ئىككى يېقىنىدا ياتتى.

5

سەردار ۋە چېرىكلەر گۈل نەقىشلەر، ئايەتلەر بىلەن بېزەلگەن گۈمبەزگە يېقىنلىشىپ، بىردىن ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىشتى. بۇ گۈمبەز سەردارنىڭ كۆزىگە ئاجايىپ سېھىرلىك، سىرلىق كۆرۈنەتتى. يېنىغا باراي دېسە تۇغلۇق تۆمۈر ئالدىغا مىسران قىلىچىنى ئوينىتىپ چىقىدىغاندەك بولاتتى — دە، قورقۇپ تىترەپ كېتەتتى. گۈمبەز ئىچىنى كۆرۈپ بېقىشقا شۇنچە ھەۋەس قىلسىمۇ، قورققىنىدىن ئىچىگە كىرەلمەي يىراقتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ كېتەتتى. شۇ تاپتا گۈمبەزدىن غايىبانە بىر نۇر چىقىپ ئۇنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرۇۋەتتى. بۇنى سەردار تۇغلۇق تۆمۈر دېگەن باتۇرنىڭ ئۆزىگە غەزەپ بىلەن قارىشى دەپ چۈشىنىپ تېخىمۇ قورقۇنچ باستى. ئەسلىدە ئۇ باشقا نەرسە ئەمەس، قۇياشنىڭ ئەكس نۇرى ئىدى. قۇياش نۇرى ئاۋۋال مۇشۇ گۈمبەزگە چۈشەتتى، گۈمبەز ئىشىكىنىڭ چۆرىسىدىكى رەڭدار سىرلار بىلەن سىرلانغان ئايەت ۋە نەقىشلەرگە چۈشكەن قۇياش نۇرى پارقىراپ

ئەكس نۇر قايتۇراتتى. بۇنى پەرق ئېتەلمىگەن سەردار گۈمبەزگە يېقىنلىشىشتىن قورقۇپ تۇغ دېگەن سەركەردىگە ئەمىر قىلدى:

— بۇ گۈمبەزگە ھۇجۇم قىل، بىرمۇ چەنتۈنى تىرىك قويما!

تۇغ سەركەردە كەينىدە سەپ تارتىپ تۇرغان يۈز ئاتلىق قوشۇنغا قاراپ قىلىچىنى سۇغاردى ـ دە:

— شا! — دەپ نەرە تارتتى.

تۇغنىڭ لەشكەرلىرى گۈمبەزگە بىر ئاز يېقىنلىشىۋىدى، ئۇشتۇمتۇت تۇغ سەركەردە ئاتتىن پۇلاڭلاپ يىقىلدى. ئۇنىڭ كەينىدىنلا كېلىۋاتقان چېرىكلەردىنمۇ بىر نەچچىسى ئۈچۈپ چۈشتى، گۈمبەزگە يېقىنلاشقانسېرى چېرىكلەرنىڭ يۈرىكىگە بىر خىل قورقۇنچ چۈشتى، چۈنكى ئالدىدىكى چېرىكلەر ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايلا جىمجىتلا يىقىلىۋاتاتتى. گۈمبەزدىكى تۇغلۇق تۆمۈر ئۇلارنى سېھىرلەپ ئۆلتۈرۈۋاتامدۇ نېمە؟ دېگەن ئوي ۋە قورقۇنچ ئۇلارنى ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىشقا، كەينىگە قېچىشقا مەجبۇر قىلدى.

بۇ ھالنى كۆرگەن سەردارنىڭ قاتتىق غەزىپى كېلىپ بارلىق چېرىكلىرىگە بۇيرۇق بەردى:

— بۇ سېھىرلىك گۈمبەزنى كۇمپەيكۇم قىلىڭلار!

چېرىكلەر قورقۇپ تۇرۇپ ئالغا سىلجىدى، لېكىن ئالدىدىكىلەر يىقىلىۋەرگەچكە، چېرىكلەر قورققىنىدىن كەينىگە داجىشقا باشلىدى. لېكىن، سەردار چېرىكلەرنى قىلىچىنىڭ كەينى بىلەن ئۇرۇپ گۈمبەزگە ھەيدەيتتى. سېھىرلىك گۈمبەز ئۇلاردىن قايسىسى يېقىنلاشسا شۇنى ئاتتىن ئۈچۈراتتى. بۇنداق ئۈچۈپ چۈشكەن چېرىكلەردىن سېھىرلىك گۈمبەز ئالدىدا يەنە بىر گۈمبەز پەيدا بولغاندا كەچ كىرىپ قاراڭغۇ چۈشكەنىدى. سەردار بۇ قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ يانغان گۈمبەزدىكى يەنە بىر نۇرنى كۆردى ـ دە، ئېتىنى كەينىگە بۇراپ بولۇشىغا چاپتۇردى.

ئىككى ئوغۇل ئىككى يېنىدا تۇرۇپ دادىسىغا ئوقيا ئوقى سۇنۇپ بېرىپ تۇردى، ئاقيول شەيخ ئۈزمەي ئوق ئۈزدى، بۇ ئوقلار خاتاسىز هالدا چېرىكلەرنىڭ مەيدە، قورساق، قوللىرىغا سانجىلاتتى، ئۇلارنى ئاتتىن ئۇچۇراتتى. مازارلىقلار ئۇنى بىكاردىن ـ بىكار «ئوقيا مەرگىنى» دەپ ئاتىمىغانىكەن.

چېرىكلەر قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، ئاقيول شەيخ خۇداغا هەمدۇ سانا ئوقۇدى، باللىرى بىلەن تەيەممۇم قىلىپ ناماز شامنى ئوقۇدى، پېشىن، نامازدىگەر قازاسىنى ئۆتىدى، ئاندىن مانتىلارنى ئەكىلىپ قورسىقىنى تويغۇزدى. قالغان تېۋىلغىلار بىلەن ئوقيا ئوقى ياسىدى، چوڭ ئوغلىغا ئوقيا ئېتىشنى ئۆگەتتى، ئۆيگە چۈشۈپ يەنە بىر ئوقيا بىلەن بىر كوزا سۇ ئاچىقتى. ئۇ ئەتىگەنلىككە بۇ ئوقيانى ئوغلى بىلەن بىرگە ئاتماقچى ئىدى. ئوغۇللار بولسا، پەسكە چۈشۈپ ئۆلگەن چېرىكلەرنىڭ ئىككى بەردەنگىسىنى، ئوقلىرىنى يىغىپ چىقتى، ئوغۇللارمۇ جەڭ قىلماقچى. ئۇلار دادىسىدىن بەردەنگىگە ئوق سېلىش، تەپكىنى بېسىش، قارىغا ئېلىشنى ئۆگەندى. ئاخىر ئۇلار كىتابلارنىڭ يېنىغا چۈشۈپ، كىتابلارنى ياستۇق قىلىپ ئۇخلاشتى.

ئاقيول شەيخ باللىرى بىلەن ئەتىسى چۈشكىچە ئوقيا بىلەنلا چېرىكلەرنى قايتۇردى. ئوتتۇرانچى ئوغۇل دادىسى بىلەن ئاكىسىغا ئوق سۇنۇپ تۇردى. چۈش ۋاقتىدا تېۋىلغا ئوقلار تۈگىدى، ئەمدى ئوتتۇرانچى ئوغۇل ئۈچ بەردەنگىگە ئوق سېلىپ بېرىش بىلەن بولدى، ئاتا ـ بالىلار ئۈچ بەردەنگە بىلەن كەچ كىرگىچە چېرىكلەرنى يېقىن يولاتمىدى.

جەڭ ئۈچىنچى كۈنگە قەدەم قويدى. ئاقيول شەيخنىڭ ئوقلىرى تۈگىمىدى، چېرىكلەر ئۆلۈپ تۈگىمىدى. ئاقيول شەيخ چېرىكلەرنى گۈمبەزگە يېقىن يولاتمىدى، لېكىن ئوزۇقى تۈگەپ قالدى. ئۇ بار ناننى ئىككى ئوغلىغا بېرىپ، ئۆزى ئاچ هالدا جەڭ قىلدى، ئاچلىقتىن هالسىزلاندى.

ئۈچىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن دۈشمەن سەردارىنىڭ كاللىسىغا ناهايىتى يامان بىر ئوي كەلدى. ئۇ بۇ ئاسارەتىقىگە ئوت قويۇپ، چەنتۇلارنى

كۆيدۈرۈپ تۈگىتىشنى پىلانلاپ، چېرىكلەرنى ئوتۇن توشۇشقا سالدى ۋە ئوتۇنلارنى گۇمبەز ئەتراپىغا دۆۋىلەتكۈزدى. ئاقيول شەيخ دەرمانسىزلانغان بولسىمۇ چوڭ ئوغلى بىلەن ئوتۇن دۆۋىلەۋاتقان چېرىكلەرنى ئوققا تۇتتى. چېرىكلەر ئوتۇننى باغ قىلىپ هارۋىغا باستى، هارۋىنىڭ شوتىسى تەرەپكە قوم سېلىنغان تاغارنى قويدى، ئاندىن هارۋىنى ئىتتىرىپ بېرىپ گۇمبەز يېنىغا ئوتۇننى تاشلىدى ــ دە، قايتتى. ئۈچ هارۋىدا ئۈچ تەرەپتىن مۇشۇنداق ئوتۇن توشۇپ گۇمبەزنىڭ چۆرىسىگە نۇرغۇن ئوتۇن دۆۋىلىدى. ناماز شام ۋاقتىدا سەردار هەممە تەييارلىقنىڭ پۈتكىنىنى كۆرۈپ گۇمبەزگە ئۈچ تەرەپتىن ئوت يېقىشقا ئەمر قىلدى. ئوت تۇتاشتى ۋە بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، كىچىك مازار يېزىسىدىكى ئوت يالقۇنىدىنمۇ هەيۋەت بىلەن ساماغا كۆتۈرۈلدى. ئاقيول شەيخ چېرىكلەرنىڭ هەممە ۋەھشىيلىكلەرنى قىلسىمۇ، بۇ ئۇلۇغ مازار گۇمبىزىگە ئوت ياقىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغانىدى. بۇ گۇمبەزنى كۆيدۈرسە چىن خانىدانلىقىنىڭ غەربىي دىياردىكى بىر چوڭ تارىخ، مەدەنىيەت يوقىلاتتى، بۇنىڭغا جىياڭجۈن يول قويماس ئىدى، ئەمما سەردار نادانلىق بىلەن بۇ تارىخنى يوقاتماقچى. ئاقيول شەيخ ئوت ئىككىنچى قەۋەتكە كىرەلمەس، دېگەن ئۈمىد بىلەن باللىرىنى باشلاپ كىتابلار يېنىغا كىرىۋالدى، ئەمما بۇ يەر تونۇردەك قىزىپ كەتكەن، هەتتا ئەڭ ئۈستىدىكى ئېسىل كىتابمۇ بۇ قىزىقتىن سارغىيىشقا باشلىغانىدى، يەنە بىر ئازلا تۇرسا كىتابلار ئوت ئالاتتى. ئاقيول شەيخ كىتابنى قويىنغا تىقتى، ئوغۇللار كىتابلار دۆۋىسىنى بەدىنى بىلەن يېپىپ ئوت تۇتۇشۇپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئالدى. ئەمدى ئوت كىتابلارغا تۇتىشىش ئۈچۈن ئاقيول شەيخنى، ئوغۇللارنى كۆيدۈرۈشى كېرەك، ئاندىن كىتابلار كۆيىدۇ. ئاقيول شەيخ بارغانسېرى قىزىۋاتقان ئوت تەپتىدىن كاۋاپ بولۇشقا باشلىدى، تەردىن هۆل بولغان كىيىملىرىمۇ قۇرۇپ، ئوت تەپتىدىن سارغىيىشقا باشلىدى. يەنە بىر ئازدىن كېيىن كىيىملىرىنىڭ ئوت ئالىدىغىنىنى چۈشەنگەن ئاقيول شەيخ: «بىزگە كەلگەن بالا ـ قازا مۇشۇ ئوخشايدۇ، تەقدىرىمىز بۇ دۇنيانىڭ دوزىخىدا كۆيۈش ئوخشايدۇ. ئەي

پەرۋەردىگارىم، گۇناھلىرىمنى مەغپىرەت قىلغايسەن!» دەپ تىلاۋەت قىلدى. ئەڭ دەھشەتلىك دەقىقىلەر باشلاندى، ئاۋۋال ئاقىيول شەيخنىڭ كىيىمى بىراقلا ئوت ئالدى. ئۇ سورە ئوقۇشقا باشلىدى، ئۇنىڭ ئوغۇللىرىمۇ تەڭ ئوقۇشتى. ئۇلارنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى سۇسلاشتى، ئوت ئىچىدە ئاقىيول شەيخنىڭ ئاخىرقى نىداسى ئاڭلاندى.

— ئەي پەرۋەردىگارىم، پەرزەنتلىرىم پاك، — ئۇنىڭ ئاۋازى سۇسلاپ ئۈزۈك - ئۈزۈك چىقاتتى، — سېنىڭ يېقىن مۆ - مۆ - مىن - بەندىلىرىڭ!

ئوت رەھىمسىزلەرچە يالماپ، پاك بەدەنلەرنى كۆيدۈرۈپ بولۇپ، ئاندىن كىتابلارغا ئۆتتى ۋە ئۇلارنى بىردەمدىلا يالماپ يۇتۇۋەتتى... ئەمما گۈمبەزنىڭ قاتتىق كۆك خىشلىرى، چىرايلىق نەقىشلىرى ۋە ئايەتلىرىنى كۆيدۈرەلمىدى...

چېرىكلەر سەردارى تۇغلۇق تۆمۈر گۈمبىزنىڭ قىپقىزىل چوغ بولۇپ كۆيۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ كۈلمەكتە. ئۇ ئۆز كۆڭلىدە ئۆزىگە سۈرلۈك تۇيۇلۇپ، دائىم ۋەھىمە سېلىپ كەلگەن بۇ ھەيۋەتلىك گۈمبەزدىكى تۇغلۇق تۆمۈرخاننى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىش نىيىتىنىڭ ئىشقا ئاشقانلىقىغا كۈلەتتى، ئۇنىڭ كۆيدۈرۈۋاتقىنى تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ مازىرىنى نەچچە يۈز يىلدىن بېرى ئاسراپ كېلىۋاتقان ھايات يېڭى تۇغلۇق تۆمۈر ئىكەنلىكىنى ئۇ بىلمەيتتى ھەم بىلەلمەي قالدى. بۇ يېڭى تۇغلۇق تۆمۈر ئاقىيول شەيخ ئىدى. ھازىر بۇ گۈمبەز ئەمەس، بەلكى قىزىغان تونۇر بولدى. ئۇ يەردىن چاراسلاپ ئېتىلىپ چىققان يالقۇن چېرىكلەرنىڭ كىيىمىگە يېپىشىپ ئۇلارنى چىرقىراتماقتا. سەردارنىڭ بىردىن كۈلكىسى توختىدى، قىيسىق كۆزلىرى چۆچەكتەك ئېچىلدى، چىرايىدا قان قالمىدى، پۈتۈن بەدىنىدىن تەر ئېقىپ چىقتى، قول - پۇتلىرى تىترىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە كۆيۈۋاتقان ئاقىيول شەيخ ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى گۈمبەز ئۈستىدە كۆرۈنگەن، ئۇلارنىڭ چىرايلىرى غەلىتە بولۇپ كەتكەنىدى...

7

ئەلا پالۋان يۈزلۈك ئاتلىق لەشكەر بىلەن كىچىك مازارغا كېلىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇنىڭ قويۇق قاشلىرى تۈرۈلگەن، كۆزلىرى ئالايغانىدى، كىچىك مازار تۇپراق بېشى جىم، ئۇ يەر - بۇ يەردە ئىس - تۈتەك چىقىپ تۇرغاندىن باشقا، نە ئادەم، نە ھايۋان، ھەتتا ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى، پەقەتلا ئۆرۈلگەن ئۆيلەرنىڭ قالدۇق تاملىرى ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆرۈنەتتى. «ھىم، كېچىكىپتىمەن» دەپ پىچىرلىدى ئۇ. ناسىر ئەلەم ئىسرائىل شەيخنىڭ ياردەم سورىغان مەكتۇپىنى ئېلىپلا ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگكە كۆرسەتكەن، ئابدۇرۇسۇلنىڭ ئەمرى بىلەن ئەلا پالۋان يۈز يىگىتنى تاللاپ، پىلچى، سېرىقبۇلاق، ئاقسۇ يېزىلىرىنىڭ تاغ تەرىپى بىلەن بىر كېچە - كۈندۈز يۈرۈش قىلغانىدى، كەلسە ھېچكىم يوق. «مازارلىقلار نەگە كەتكەندۇ؟» لەشكەرلەرگە دەم بەرگەن ئەلا پالۋان چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئويلاندى. ئۇنىڭ ئويىنى جىبسەكچىنىڭ ئاۋازى بۆلدى:

— ئەلا پالۋان، گۇمبەزدە ئوت كۆرۈندى!

ئەلا پالۋان چىنىنى قويۇپ، جىبسەكچى كۆرسەتكەن ئۆينىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ گۇمبەزدىكى يانغىننى كۆردى. ئۇ جىبسەكچىگە:

— لەشكەرلەرگە خەۋەر قىل، ئاتلانسۇن! — دەپ ئەمىر قىلدى.

ئەلا پالۋان لەشكىرى بىلەن گۇمبەزگە كەلگەندە ئاقىيول شەيخ ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى، ناسىر ئەلەم تاپىلىغان كىتابلار كۆيۈپ تۈزۈپ بولغانىدى.

— ئاپلا، كېچىكىپتىمەن! — دېدى پالۋان ئىككىنچى قېتىم.

ئۇ چېرىكلەرنىڭ گۇمبەزنىڭ كۆيۈشىنى تاماشا قىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى:

— يىگىتلەر، جاللاتلارنى چېپىڭلار!

ئاتلار تاراسلاپ ئوت يالقۇنىنىڭ كەينىدىن چىقىپ كەلدى.

بۇ چاغدا كولۇۋاتقان سەردارغا ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى تۇغلۇق تۇمۇرنىڭ لەشكەرلىرى بولۇپ كۆرۈندى. ئۇ ئۇلارنى كۆرۈپ: «ۋايجان، قۇتقۇزۇڭلار!» دەپ توۋلاپ ئاتنىڭ بېشىنى بۇرىدى ۋە شۇ ھامان زەرب بىلەن تەگكەن قىلىچتىن تىك موللاق چۈشتى. ئۈركىگەن ئات پۇتلىرى ئۈزەڭگىدە قالغان سەردارنى ئېلىپ قاچتى. باش ۋە ساڭگىلاپ قالغان قوللىرى تاشلارغا ئۇرۇلۇپ مىجىقى چىقىپ كەتتى.

8

ئىسرائىل شەيخ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى تاغ ئىچى بىلەن غۇلجىغا كەلدى. ئەلا پالۋان چېرىكلەرنى قىرىپ تاشلاپ، سۈيدۈڭدە پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ، ئاندىن غۇلجىغا كەلدى.

ئىسرائىل شەيخ ئوردا ئالدىغا كېلىپ ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشمەك بولدى. جىبەكچى:

— ھازىر كىڭەش بولۇۋاتىدۇ، كىرىشكە بولمايدۇ، — دېدى.

ئىسرائىل شەيخ كۈتۈپ تۇردى. دىگەر ۋاقتىدا ئەلا پالۋان يىگىتلىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ ئىسرائىل شەيخنى ئوردىغا باشلاپ كىردى. بۇ چاغدا كېڭەش تۈگىگەندى، مەزەمزات، ناسىر ئەلەم، ئابدۇرۇسۇل بەگلەر نامازدىگەرنى ئۆتەۋاتاتتى. ئىسرائىل، ئەلا پالۋانلارمۇ ناماز ئوقۇدى. دىگەر ئوقۇلۇپ بولۇشىغا ئىسرائىل شەيخ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دەپ سالام بەردى.

— خوش، خىزمەت؟ — دەپ سورىدى مەزەمزات.

ئىسرائىل شەيخ جاۋاب بېرىشكە ئېغىز ئېچىشىغا:

— بىزنىڭ شەيخىمىز ئىسرائىلغۇ بۇ، — دەپ ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى.

بۇ كۆرۈشۇش ئولتۇرغانلارنىمۇ قوزغىۋەتتى، ئۇلارمۇ كېلىپ كۆرۈشتى. ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگ ئۇنى يېنىغا ئولتۇرغۇزۇپ سورىدى:

ئادەملىرى قېنى، مېنىڭ مەكتۇپىمنى ئالدىلمۇ؟

— ئالدىم، ئىككى مازار ئادەملىرىمۇ تولۇق قوراللىنىپ كەلدى، بۇلار بىلەن بىللە چاڭ جياڭجۇننىڭ ئىككى مازار خەلقىنى قىرىپ تاشلاش ھەققىدىكى يارلىقىنىمۇ ئەكەلدىم.

— ئەمىرلەشكەر، پەرمانلىرىنى بەجا كەلتۈرەلمىدىم، مەن ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دېدى ئەلا پالۋان تىزلىنىپ تۇرۇپ.

— زادى نېمە ئىش يۈز بەردى، قېنى تەرتىپلىك سۆزلەڭلارچۇ؟ — دېدى جىددىيلەشكەن ئابدۇرۇسۇل بەگ.

ئاۋۋال ئىسرائىل شەيخ، ئاندىن ئەلا پالۋان مازار يېزىسىدىكى كەسكىن جەڭ ۋە گۇمبەزدىكى ئوت ۋەقەسىنى بىر - بىرلەپ بايان قىلدى. ئاقيول شەيخ بىلەن ئىككى ئوغلىنىڭ باتۇرانە ئېلىشقىنىنى، ئاخىردا كىتابلار بىلەن بىللە كۆيۈپ كۈل بولۇپ كەتكىنىنى ئاڭلاپ ناسىر ئەلەم پىغان چەكتى:

— ئاھ! ئاقيول شەيخ، ئاھ كىتابلار! ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ تارىخى كۈل بوپتۇ! نەچچە ئۆمۈرلۈك ئەمگىكىمىز كۈل بوپتۇ! ۋاي ئىسىت، ئىسىت!

ناسىر ئەلەمنىڭ كۆزلىرىدە ياش پارلىدى. بەلكىم بۇ بۈيۈك ئالىمنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كۆز يېشىدۇر.

چاچ - ساقىلى قاشلىرىغىچە ئاپئاق ئاقارغان بۇ ئالىمنىڭ كۆزىدىن ياش چىقمىقى ئاسان ئەمەس ئىدى. ئوردىدا سۈكۈت ئىچىدە ئولتۇرغان سالىش ئىمام بىلەن شەمسىدىن خەلپەم كۆيۈپ كۈل بولغان بۇ تارىخنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە يېزىپ چىقىشقا ئەھدە قىلدى.

بەشىنچى باب

گۈزەل ئاغىچا

قىزلىرى كەشتە توقۇر ئۆيىدە يېتىپ،
ئوغۇللىرى ئوقيا ئاتۇر ئاتقا مىنىپ.
— خەلق قوشىقى

1

ئوبۇل ئەلامۇ، گۈزەل ئاغىچىمۇ تەڭلا يېتىم قالدى، بولۇپمۇ ئوبۇل ئەلا قارا يېتىم بولۇپ قالدى. ئۇنى ئىبراھىم يۈزبېگىنىڭ شىرەم تۇغقىنى، قادىر يۈزىلىك شەمسىدىن خەلپەم ئۆز ھىماتىغا ئالدى ۋە ئوقۇتۇپ بىلىم بېرىشكە باشلىدى. ئەلانىڭ كىچىكىدىن بىللە ئويناپ چوڭ بولغان تام قوشنىسى گۈزەل ئاغىچىنى ھەر كۈنى كۆرگۈسى كېلەتتى، مەھەللىسىگە ئۈچۈپ دېگۈدەك بارغۇسى كېلەتتى، شەمسىدىن خەلپەم بىلەن بۇۋى ئۇنى ئۆز بالىسىدىنمۇ چارە ئوبدان كۈتكەچكە بىر يىلغىچە چىش يېرىپ بىر نېمە دېيەلمىدى. ئاتا دېگەن مىڭ قىلغان بىلەن ئاتا ــ دە. ئىبراھىم ئەلانى يالغۇز ئوغلۇم دەپ، ئۇ نېمە دېسە شۇنى قىلىپ بېرەتتى، تا ئۇ ئۇخلاپ قالغۇچە «چىن تۆمۈر باتۇر»، «خېمىر باتۇر» دېگەندەك چۆچەك ۋە رىۋايەتلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى. مىڭ غالداي ئىبراھىم يۈز بېگىنى ۋاڭ خۇلۇ ئالۋىنىغا بارغان يېزىلىقلىرىغا باش بول دەپ زورلىغاندىمۇ، ئوغلۇم قارانچۇقسىز قالىدۇ، دەپ بارمىغان ۋە قامچا ئاستىدا مەجبۇرىي بارغانىدى. ئۇ ئەلانى توختاخۇننىڭ خوتۇنىغا تاپشۇرۇپ ئوبدان قاراپ قويۇڭلار دەپ

يېلىنغان، گۈزەل ئاغىچىنىڭ دادىسى توختاخۇننى دەرياغا تاشلىمىسۇن دەپ ئىسمىنى «توختى ئەمەس، توخۇلا» دەپ ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ قالغانىدى. ئۇ ئالۋاندا يۈرگەندە، ھەر جۈمە كۈنى ئۆيىگە كېلىپ ئەلانى كۆرۈپ كېتەتتى. شۇڭا ئەلا شەمسىدىن خەلپەم بىلەن بۇۋىمىنىڭ شۇنچە مېھرىبانلىقىنى دادىسىغا ئوخشىتالمايتتى. ئۇرما باشلانغاندا، شەمسىدىن خەلپەم ئادىتى بويىچە شاگىرتلىرىنى دەم ئېلىشقا قويۇۋېتەتتى. شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ئۆزى پەرۋىش قىلىدىغان بېغىدىن باشقا دېھقانچىلىقى يوق ئىدى. ئەلا بىر كۈنى خەلپەمدىن ئىجازەت سورىدى:

— ھۆرمەتلىك خەلپە دادا، ماڭا بىر نەچچە كۈنلۈك ئىجازەت بەرسىلىكەن، دادام تولا چۈشۈمگە كىرىپ كۆڭلۈم پەرىشان بولۇۋاتىدۇ، تۇپراق بېشىغا بېرىپ قۇرئان ئوقۇپ كەلسەم.

— بارغىن بالام، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم، — بۇ ساۋاپلىق ئىش!

چاشكا ۋاقتى بولغىنىغا قارىماي ئەلا بۇۋىم تەييارلاپ بەرگەن نان ـ توقاچ ۋە ئۆزى باغدىن تاللاپ تۈرۈپ ئۈزۈۋالغان ئالمىلار بىلەن خۇرجۇنىنىڭ ئىككى بېشىنى توشقۇزدى، ئاق بوز غۇنان تېپىنى ئېگەرلىدى، خۇرجۇننى غانجۇغىلىدى، ئاندىن خۇشال ھالدا تايغا مىنىپ، «نەدە سەن گۈزەل ئاغىچا»دەپ يولغا چىقتى. ئۇ ئون نەچچە چاقىرىم مېڭىپ مەھەللىسىنىڭ غەربىدىكى بۆك قارىياغاچلىق مازارغا يېتىپ كېلىپ تاينى بىر قارىياغاچقا باغلاپ قويدى ـ دە، دادىسىنىڭ تۇپراق بېشىغا كېلىپ قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇپ قىرائەت قىلدى.

ئۇ تۇپراق بېشىدىن چىقىپ توپتوغرا توختاخۇننىڭ قورۇسىغا كەلدى، تايدىن چۈشۈپ قورۇنى ئاچتى. تاينى موما ياغاچقا باغلاپ خۇرجۇننى ئالدى. ھويلا مازاردەك جىمجىت ئىدى، ھەتتا چىۋىننىڭ ئاۋازىمۇ ئاڭلانمايتتى. ئۇ ھاڭ ـ تاڭ بولغان، يۈرىكى سىقىلغان ھالدا ئىشىك تۈۋىگە كەلدى. بىر ھازاغىچە گۈزەل ئاغىچىنى چاقىرىشقا تىلى بارمىدى. ئاخىر:

— گۈزەل، گۈزەل ئاغىچا؟ — دەپ ئاستا تۈۋلىدى.

ئۆيدىن ھېچ سادا چىقمىدى. ئۇ ۋارقىراپ ئاڭلىتالماي ھەيران قالدى،

ئۆيدە ئادەم بارمۇ - يوق، دېگەن گۇمان بىلەن ماي سۈركەپ چاپلىغان سامان قەغەزلىك پەنجىرە يېنىغا كېلىپ پەنجىرىدىن قارىدى، قارىدى - دە، چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئۆيدىن ئەلا دادىسى بىلەن ئۇۋغا چىققان چاغلىرىدا كۆرگەن تۈلكىلەرنىڭ ئۇۋىسى ياخشىراق ئىدى. ئۇنداق ئۇۋىلاردا تەبىئەت ئاتا قىلغان ساپ ھاۋا، ياپيېشىللىق ۋە گۈللۈك بار ئىدى، ئەمما ھازىر دوستى گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئۆيىچۇ؟ بۇ خانىۋەيران ئۆي شۇنچىلىك زەي ھەم قاراڭغۇ ئىدىكى، يەردە چىرىپ كەتكەن بورا، مورا ئوچاقنىڭ تۆپىسىدە بىر چۆچەك، پۇچۇق ھېجىر توپا بېسىپ تۇراتتى. قولىقى سۇنغان بىر قۇم قازان مورا ئوچاققا ئېسىلغان، ئوچاقنىڭ ئالدىدا بىر قۇم چۆگۈن غېرىبسىنىپ ياتاتتى. بىر دۆۋە مەنگەن ئۈستىدە ئورۇقلۇقىدىن ئىسكىلىت بولۇپ قالغان، ئۇن نەچچە يېرىگە ياماق چۈشكەن شاھتاۋار كۆڭلەك كىيگەن بىر ئايال ئىككى قولىنى ئېڭىكىگە تىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇن ئىككى ياشلار چامىسىدىكى بىر قىز نەملىشىپ كەتكەن تامغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. ئەلا ئۇنى ئاران تونۇيالىدى، بۇ قىزنىڭ يۈزى تاتارغان، جۇدەڭگۈ ئىدى، ئۇچىسىدا رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن، نەچچە يېرىگە ياماق سېلىنغان شاھتاۋار كۆڭلەك بار ئىدى، كۆڭلەكنىڭ يىرتىقىدىن ئاپئاق ئىككى مۈرىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. نۇرسىز كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلگەنىدى. ئەلانىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى. «ئاھ خۇدا، ئەرلەرغۇ بۇنداق ئېچىنىشلىق كۈنگە چىدار، مۇنۇ بىچارە ئانا، بولۇپمۇ مۇنۇ بىچارە قىز قانداقمۇ چىدىغاندۇ، بۇ قىز تېخى سەبىي بالىغۇ؟ بىزدەك سەبىيلەرنىڭ بۇنداق ئېغىر كۈنگە قالغۇدەك نېمە گۇناھىمىز بار؟— دەپ نالە قىلدى ۋە ئىچ - ئىچىدىن تىترەپ كەتتى، — ئېھ بىچارە ئوماق قىز، سەن بىر يىلدىلا مۇشۇ ھالغا كېلىپ قالدىڭمۇ؟» دەپ شىۋىرلىغان پېتى ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىردى ۋە قىزنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلاندى، كۆزىدىن لۆم - لۆم ياش ئاققۇزۇپ تۇرۇپ:

— گۈزەل ئاغىچا، نېمە بولۇپ كەتكەنسىلەر، بۇ نېمە كۈن سىلەرگە، — دېدى.

قىز ئەلاغا لاپپىدە قاراپ ئۇنى تونۇدى ۋە ئاغزىنى ئۇمچەيتتى، ئۇزۇن

كىرپىكلىرى بىلەن ياشقا تولغان كۆزىنى ياپتى. ئەلانىڭ يۈرىكى ئاغدى. ئۇ قىزدىن جاۋاب ئالالماي، ئىڭىكىنى تىرەپ ئولتۇرغان ئايالنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، تىزلاندى ۋە ئانىنىڭ ئورۇق قوللىرىنى تۇتۇپ:

ــــ گۈلشەن ئاپا، نادىر ئاكام قېنى؟ ــــ دەپ سورىدى.

ئۇ ناھايىتى سۇس، زەئىپ، ئەمما غەزەپلەنگەن ھالدا ئارانلا جاۋاب بەردى:

ــــ ۋاڭ خولۇ دېگەن ئادەم يەيدىغان ئەجدىھادا ! راست گەپنى قىلسام، ئىككى كۈندىن بېرى قازان ئاسالمىدۇق. ئاخىرقى يېرىم نانىنى ئاخشام يەپ بولدۇق. ئەتىگەننىڭ ياقى مىجەزىم يوق، سىرتقا چىقالمىدىم.

ــــ ھە راست، گۈلشەن ئاپا، مەھەللىدە ئادەملەر كۆرۈنمەيدىغۇ؟

ــــ بالام، دېسەم گەپ تولا. ھاشاغا ھەيدەلگەنلەر ھاشادا. قالغانلار ئۇزۇق ـ تۈلۈك ئىزدەپ باشقا يۇرتلارغا كەتتى.

ــــ ئۇلار ئەمدى كەلمەسمۇ؟ ــــ دېدى ئەلا گۈزەل ئاغىچىغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ.

ــــ بۇغدايلارمۇ سېرىق تال بولۇپ قالدى، كېيىپ قالار دەيمەن.

«ئاھ ۋاڭ خولۇ، ۋاڭ خولۇ! سەن سانسىز بىچارىلەرنى يالماپ كەتتىڭ. گۈزەل ئاغىچىدەك، گۈلشەن ئانىدەك سانسىز ئانا ـ باللارنى يېتىم قىلدىڭ، ئېغىر كۈنلەرگە مەھكۇم قىلدىڭ. سەن نېمانچە رەھىمسىز، نېمانچە ياۋۇز!»

ئەلا شۇلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، قىزنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويغان خورجۇننى ئاچتى ۋە خورجۇننى داستىخان قىلىپ گۈلشەن ئانىنىڭ ئالدىغا قويدى. بۇۋىم بەرگەن سۆتلۈك توقاچلارنى، سارىم ئالمىلارنى ئوتتۇرىغا تۆكتى، توقاچنى ئوشتۇپ قويدى. گۈلشەن ئانا بۇ نەرسىلەرنى كۆرۈپ ئىككى ئالىقىنىنى ئىڭىكىدىن چۈشۈردى، ئوشتۇغان توقاچنى ئېلىپ ئاغزىغا ئاپاردى. ئەلانىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى. ئۇ گۈلشەن ئانىنىڭ گېلىغا نان تۇرۇپ قالغىنىنى بىلىپ بىر تال سارىم ئالمىنى تەڭلىدى. ئانا ئالمىنى يەپ بولۇپ راھەتلىنىپ كۈلۈمسىرىدى:

— بالام سەن كېلىپ بىزنى ئاچلىق غېمىدىن خالاس قىلدىڭ، — ئۇ ئاۋۋال ئەلاغا، ئاندىن گۈزەلگە قاراپ، — گۈزەل، داستىخانغا كەل، ئەلا ساڭا مايلىق توقاچ ئەكەپتۇ، پاھ، پاھ، نېمىدېگەن تاتلىق. ھەجەب يامان ۋاقىتىدا كېپقالدىڭ، ئالدىڭغا داستىخان سالالمىدۇق. بوپتۇ، ئەلا سەن دېگەن ئۆز بالامغۇ — دېدى.

بۇ چاغدا قىزنىڭ يۇمۇقلۇق كۆزىدىن ئاققان ياش ئۇنىڭ غۇنچە لەۋلىرىدىن ئاغزىغا كىرمەكتە ئىدى. ئەلا بىر پارچە نان بىلەن بىر جۈپ ئالمىنى ئېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى، قىزنىڭ قوللىرىغا تۇتقۇزدى. قىز نومۇس قىلدىمۇ ياكى كۆرمىدىمۇ، مىدىرلىماي ئولتۇرۇۋەردى. ئەلا كۆزلىرىدىن لۆم - لۆم ياش ئاققۇزۇپ تۇرۇپ يىلىندى:

— گۈزەل، يېگىن، سادىغاڭ كېتەي يېگىن، ئاتايىن سىلەرگە ئەكەلدىم! — قىز يەنىلا يېمىدى. ئەلانىڭ ئۇنىڭغا قاراپ ئولتۇرۇشقا چىدامى يەتمىدى. ئۇ ئۆيدىن ئۇقتەك ئېتىلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ مېڭىسى جىزىلداپ قاتتىق نىدا قىلدى: «ئېھ ياشلىق، ئېھ ساغلاملىق! ئاچلىق - ئازاب سېنىڭ ئىززىتىڭ، نازۇك دىلىڭنى نابۇت قىلالمايدۇ، بەلكى نومۇسچان، پاكلىقتىن ئىبارەت ئادەمنىڭ قەلبىنى ئاسرايدىغان بۇ پەزىلەت مەڭگۇ ساقلىنىدۇ! ئاھ بەختسىز گۈزەل، ئاپاڭ بىلەن مۇشۇنداق تەقدىرگە يولۇقۇپسەن!»

ئەلا ئۆزىنى ئەيىبلەشكە باشلىدى. ئۇ كىچىكىدىن بىللە ئويناپ چوڭ بولغان دوستىدىن خەۋەر ئالالمىغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلەپ كەتتى: «دەردىنى ئېيتقۇدەك بىرەر كىشىسى يوق بىچارە مەزلۇملارنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە خەلپەمنىڭ ئۆيدە بەخىرامان يۈرگىنىم نېمىسى؟ گۈزەل ئاغىچا بىلەن قەلبىم بىر ئەمەسمىدى؟ ئۇنىڭ ئاپىسىنىڭ ئانىلىق مېھرى مېنىڭ قەلبىمگە سىڭگەنىدىغۇ؟ راست، ئۇلارنى ئۇنتۇمىدىم، كۈندە ئەسلەپ تۇردۇم، ئەمما ئەسلەشلا كۇپايە قىلمايدۇ - دە. ئەسلەش بىر گەپ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىش باشقا گەپ! بىز بىر مەھەللىلىك، قوشنىلا ئەمەس، بەلكى قېرىنداش، دوست ئەمەسمىدۇق؟»

ئۇ ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن ئۆزىنى ئەيىبلەپ ھويلىدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭاتتى، ئۆزىنى ئۆزى ئەيىبلەپ توختىمايتتى: «مەن سىلەر دەرد ـ ئەلەمدە قالغاندا نېمىشقا قارىشالمىدىم؟ نېمىشقا ياردەمدە بولالمىدىم؟ نېمە ئۈچۈن، زادى نېمە ئۈچۈن؟ راست، گۈلشەن ئاپام بايا ۋاڭ خۇلۇ، دېدىڭمۇ؟! توغرا، ھەممىنى قىلغان ئاشۇ ۋاڭ خۇلۇ ئالۋىنى! ئۇ بىزنى ئاتىمىزدىن، ئاكىمىزدىن ئايرىدى، ئاچ قويدى، يالىڭاچ قويدى، بىزنى ئاياغ ـ ئاستى قىلدى.» ئۇنىڭ ئېسىگە ئىختىيارسىز دادىسىنىڭ ناخشىسى كەلدى:

ياز بولسا قىلار غەمكىن
ۋاڭ خۇلۇنىڭ ئالۋىنى.
ھاشارلارغا باش بولغان
زالىملارنىڭ يامىنى.

دەريانىڭ سۈيى تاشسا
چوڭ كۆرەنى سوقماقچى.
ئەقىلسىز نادان بەگلەر
ھاشا بىلەن توسماقچى.

شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە ئۇ تولىمۇ تونۇش، تولىمۇ زەئىپ بىر ئاۋازنىڭ ناخشىغا جور بولۇۋاتقىنىنى ئاڭلاپ كەينىگە قارىدى. گۈزەل ئاغىچا مۇنۇ ناخشىسىنى ئېيتىپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلمەكتە ئىدى:

دەريانىڭ سۈيى تاشسا
توختى ئاتلىقنى تاشلايدۇ.
بۇ ھالنى كۆرۈپ ھاشا
خۇدايىمغا يىغلايدۇ.

گۈزەل ئاغىچىنىڭ ناخشىسىغا ئەلا قوشۇلدى:

ئالۋان ـ سېلىق بەك تولا
بېرەي دېسەم ئېشىم يوق.
بۇ سېلىقنى بەرمىسەم
تىرىكلىكتە بېشىم يوق.

ئەتىسى ئۇلار گۈلشەن ئانىنىڭ بۇغدىيىنىڭ پىشىپ قالغان پاسىللىرىنى ئورۇۋېتىپمۇ بۇ ناخشىنى ئېيتىشتى. ناخشا گۈزەل ئاغىچىغا قايتا هايات بەردى. ئەلا كەلمىگىنىدە، مۇڭلۇق ناخشا ئېيتمىغىنىدا ئۇ شۇ ئولتۇرغىنىچە ئۆلۈپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى.

هەپتىدىن كېيىن ئەلا ساۋاقداشلىرىنى يىغىپ كېلىپ ئورما ئورغان، خامان تەپكەندىمۇ بۇ ناخشىنى ئېيتىشتى.

ئەلا گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاكىسىنىڭ هاشاردا ئىكەنلىكىنى بىلگەچكە هەممە ئىشلىرىغا ياردەملەشتى، ئوقۇش باشلانغۇچە گۈزەل ئاغىچىلارنىڭ هوسۇلىنى يىغدى، ئەمما ئالغان هوسۇلى ئاران يىگىرمە بىر خو چىقتى. بۇ پاراق تاپشۇرۇشقىمۇ يەتمىدى، يەنە ئون بىر خو بۇغداي كەم ئىدى. ئەلانىڭ يېلىنىشى بىلەن شەمسىدىن خەلپەم چوڭلارنىڭ ئالدىغا كىرىپ، قالغان ئون بىر خو پاراقنى ئالماس قىلدى ۋە بۇ ئالىم گۈلشەن ئانا بىلەن گۈزەل ئاغىچىنى ئۆز قورۇسىغا كۆچۈرۈپ ئەكىلىپ بىر ئېغىز ئۆيىنى بوشىتىپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئەلانىڭ كۆڭلى تىنىپ گۈزەل ئاغىچا بىلەن بىللە ئوقۇشقا باشلىدى.

2

گۈزەل ئاغىچا ئاخشام تاغىسى هاجى ئەكبەرنىڭ گۈلشەن ئانا، نادىرلار بىلەن مەسلىهەتنى بىر قىلىپ توققۇزتاراغا كۆچمەكچى بولغىنىنى

ئاڭلىدى. سەبىي يۈرەك بىئاراملىق بىلەن سوقۇپ ئۇنى كېچىچە ئۇخلاتمىدى. ئۇنىڭ ئەلا بىلەن كۈندە بىر ئۆيدە ئولتۇرۇپ، بىللە ساۋاق ئېلىشۋاتقان بۇ ئىللىق ماكاندىن كەتكۈسى يوق ئىدى. ئۇ يات يۇرتتا خارلىنارمۇ، ئەلادىن بىراقلا ئايرىلىپ چىدارمۇ؟ بۇ چاغدا ئۇنىڭ خىيالى نەرسىلەرگە ئەقلى يەتكۈدەك بولۇپ قالغانىدى. ئۇ تاڭ ئاتقان ھامان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئاستا تالاغا چىقتى، ئەلا ياتقان ئۆي تەرەپكە قارىدى ۋە بىردىن چۆگۈن كۆتۈرۈپ باغدىن چىقىۋاتقان ئەلانى كۆرۈپ قالدى. ئايرىلىقى شۇنداق يېقىن بولسىمۇ، ئىزا تارتىپ ئۇنى چاقىرالمىدى. لېكىن چاقىرمىسىمۇ بولمايتتى، ناشتىدىن كېيىن ئاپىسى بىلەن ئاكىسى كىچىك دادىسىنىڭ يۇرتىغا ماڭاتتى. ئۇ يۆتىلىپ قويدى، ئەلا بۇرۇلۇپ گۈزەل ئاغچىنى كۆردى ۋە ئىتتىك ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. گۈزەل ئاغچا ئۇنىڭ كۆڭلىكىنىڭ يېڭىدىن تارتىپ پىنھان يەرگە باشلىدى، ھەيران بولغان ئەلا قوزىدەك ئەگەشتى. گۈزەل ئاغچا:

— بىز بۈگۈن مەڭگۈلۈك ئايرىلىدىغان ئوخشايمىز! — دەپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياشلار يامغۇردەك تۆكۈلمەكتە ئىدى.

— گۈزىلىم، ئاغچام، بۇ نېمە دېگىنىڭ، زادى نېمە ئىش يۈز بەردى؟

— بىزنى كىچىك دادام توقۇزتارا دېگەن يەرگە كۆچۈرۈپ كېتىدىغان بولدى. مەن قانداق قىلىمەن، سەن بىز بىلەن كېتەرسەنمۇ؟

بۇ ئۇشتۇمتۇت خەۋەردىن ئەلانىڭ يۈرىكى جىغلا قىلىپ قالدى. ئۇ گۈزەلنىڭ ئۇششاق، نازۇك قوللىرىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ تۇرۇپ:

— كەتمىسەڭلار بولمامدىكەن؟ — دېيەلىدى.

— ئاكام، بۇ يىل ئاشلىق چىقمىدى، تۇرخانىغا تاپشۇرغۇدەك پاراقمۇ يوق، شۇڭا بۇ يەردىن كېتەيلى، دېيىشتى.

— ئاشلىق چىقمىسا پاراق ئالماس.

— بىلمىدىم.

— كەتمەيمىز دېگىن، مەن خەلپە دادامغا دەيمەن.

— مېنىڭ زادى كەتكۈم يوق، — دەپ گۈزەل يەرگە قارىدى.

— مەن خەلپە دادامغا دەيمەن ! — ئەلا شۇنداق دېدى ـ دە، ئىتتىك كىرىپ كەتتى.

ئۇ ئويۇقلار كىتاب بىلەن تولغان ئۆيگە كىردى، قېلىن بىر كىتابنى ئېچىپ قويۇپ ئولتۇرغان چار ساقال، يۇزلىرىدىن نۇر يېغىپ تۇرغان كىشى كىتابتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى ۋە ھېچقاچان بۇ ئۆيگە بىسوراق كىرمەيدىغان ئەلاغا ھەيران بولۇپ قارىدى. ئۇنىڭ ساقگىلاپ كەتكەن بېشىغا، تۇرۇلۇپ كەتكەن قاپىقىغا، ئۇچلىنىپ كەتكەن تۇمشۇقىغا قاراپ، بىرەر ئىش بولغان بولسا كېرەك، دەپ سورىدى:

— كەل بالام، نېمە بولدۇڭ، بىرەر ئىش بولدىمۇ، چىرايىڭ سۇنۇقلىغۇ؟!

ئەلا يەرگە قارىغىنىچە تىرنىقىنى تاتىلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— خەلپە دادا، گۈزەل ئاغىچا توققۇزتاراغا كېتىمىزكەن، دەيدۇ، ئۇنداق يەرگە بېرىپ نېمە قىلىمىز. سىلى ئۇنى ئېلىپ قالسىلىكەن!

شەمسىدىن خەلپەم ئەلاغا مېھرى بىلەن قارىدى، بىر ئاز ئويلاندى، ئاندىن مۇلايىملىق بىلەن چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى:

— نادىرلارنىڭ كەتكىنى تۈزۈك، ئۇنى ۋاڭ خۇلۇ ئالۋىنىدىن مىڭ تەسلىكتە قۇتۇلدۇرۇپ قالغانتۇق، بۇ يىل قۇرغاقچىلىق بولۇپ ئاشلىق چىقمىدى، پاراق تاپشۇرالمىدى. ئەگەر ئۇ كەتمىسە غالدايلار پاراق تاپشۇرمىدىڭ دەپ زىندانغا تاشلايدۇ.

— ئاشلىق چىقمىسىمۇ پاراق تاپشۇرامدۇ؟

— بالام، سەن تېخى كىچىك، بۇ ئامبال، دالۇي، غالدايلارنىڭ زامانى. ئۇرانزىپ گۇڭ ۋاقتىدا ھەر بىر دېھقان سەككىز خو پاراق تاپشۇراتتى، خالزاتخان زامانىسىدا ئون ئالتە خو تاپشۇرىدىغان بولدى، مەزەمزات ھېكىم زامانىغا كەلگەندە ئوتتۇز ئىككى خو تاپشۇرىدىغان بولدى. مەيلى ئاشلىق چىقسۇن، چىقمىسۇن، پاراقنى تاپشۇرمىغان دېھقان جازالىنىدۇ.

— خەلپە دادا، مۇنداق بولسا قانداقمۇ ياشىغىلى بولسۇن، بۇگۈن نادىركاملار كەتسە، ئەتە يەنە بىرى كەتسە يېزىمىز نېمە بولىدۇ، بىزگە ئىگە بولغۇدەك ئادەم يوقمۇ؟ — دەپ سورىدى ئەلا.

شەمسىددىن خەلپەم شاگىرتىمنىڭ بۇ ئاقىلانە گەپلىرىدىن خۇرسەن بولدى ۋە بۇ شاگىرتىمنىڭ دىلىنى تېخىمۇ ئېچىپ قويۇشنى لازىم تېپىپ شۇنداق دېدى:

— بالام، بىز يېرىم قۇل ھېسابىدا ياشايمىز، چىڭ خاندانلىقى لەشكەرلىرى ئەرلىرىڭنى قۇل، خوتۇن - قىزلىرىڭنى چۆرە قىلىمىز، دەپ خالىغان ئەسكىلىكنى قىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭ باش ئەيىبدارى مەنچىڭ خانى چيەنلۇڭ. ئۇ ئىلىدىكى چېرىكلەرنىڭ باش سەردارى جاۋخۇيغا مۇنداق مەزمۇندا يارلىق چۈشۈرگەن، — خەلپەم بىر كىتابنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى، — « بۇ بىپايان زېمىنلارغا ئەمدى قوشۇن تۇرغۇزماي بولمايدۇ. ئىسيانچىلار قەبىلىلىرى تىنچىتىلغاندىن كېيىن، باشلىق تاللاش كېرەك. شەھەر ۋە قەلئەلەرنى ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسى بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ... تەۋەلىك بىلدۈرگەن ياۋاشلار ئىچىدىن ئىشەنچلىكلىرىنى تاللاپ، ئۇلارغا ئەمەل بېرىپ، ئولپان، ھوسۇل ئىشلىرىنى باشقۇرغۇزسا بولىدۇ. ئىلىدا تۇرۇشلۇق داچېنلار[1] ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشىنى باشقۇرسۇن.» ئۇلارنىڭ ياۋاشلارنىڭ ئىچىدىن تاللىغىنى ئىمىن ۋاڭ بولۇپ، ئۇنىڭ ئوغلىنى ئىلىغا ھېكىم قىلىپ ئەۋەتكەن. ھازىرقى ھېكىم مەزەمزات ئەنە شۇ ئىمىن ۋاڭنىڭ پۇشتى، ئالۋان - ياساق، سېلىق، دەۋا - دەستۇرلارنى باشقۇرىدۇ. سەن خاننىڭ مۇنۇ يارلىقىنى ئاڭلىساڭلا خەلقىمىزنى قانداق ئېزىۋاتقىنىنى بىلىسەن، — شەمسىددىن خەلپەم قولىدىكى كىتابنى خېلى ۋاراقلاپ ئۇ يارلىقنى تاپتى، — «ئىلى مۇھىم جاي، دەريانىڭ شىمالىدا غۇلجۇ بار، جەنۇبىدا قاينۇق بار، چاغان ئۇسۇ[2] دىن قاينۇققىچە بىر سېپىل سوقۇش كېرەك. بۇ يەردە ئۈچ يۈز نەپەر ئۇيغۇر دېھقانچىلىق قىلسۇن! سېپىلدا يۈز چېرىك مۇداپىئەدە تۇرسۇن! بۇ سېپىل بويىغا مىڭ چېرىك قويۇلسۇن!» شەمسىددىن خەلپەم يارلىقنى ئوقۇپ بولۇپ ئەلاغا دېدى:— مانا مۇشۇ يارلىق

---

[1] داچېن — مەسلىھەتچى ئامبال.
[2] چاغان ئۇسۇ — ئاقسۇ يېزىسى.

بويىچە ئۇيغۇرلار جىياڭجۇن مەھكىمىسى ئۇچۇن شىچۇەن قەلئەسىدىن تارتىپ ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىي ياقىسىغىچە، يەنى بايانداي، سۇيدۇڭ، كۇرە، لوسىگۇڭ، چىلپەڭزە، تالچى[1] قاتارلىق سەككىز قەلئەنىڭ سەكسەن كۋادرات چاقىرىم دائىرىدىكى ئۆي — ئىمارەتنى ياسىدى، چاپچال، ئاقئۆستەڭ قاتار- لىق ئۆستەڭلەرنى چاپتى. جىياڭجۇن مەھكىمىسى يەنە ئۇيغۇر يېزىلىرىنى باشقۇرۇش ئۇچۇن سەككىز شىبە قەلئەسىنى ياساتتى، سىپىللارنى سوقتۇردى. شىبە، سولون، داغۇر، موڭغۇللاردىن تۈزگەن ئوتتۇز مىڭ چېرىك بىلەن ئون بەش مىڭ ئاتنى ئۇيغۇرلارنى بېقىشقا مەجبۇرلىدى. ئۇيغۇرلار ھەر يىلى ئوتتۇز ئالتە مىڭ دەن ئاشلىق بىلەن ئۇلارنى باقىدۇ، ئەمەلدار ۋە مانجۇ باللىرى ئۇچۇنلا بەش - ئالتە مىڭ تەڭگە مائاش بېرىدۇ. مانجۇلارنىڭ باللىسى تۇغۇلغان كۈندىن باشلاپ، چېرىك تىزىمىغا ئېلىنىپ مائاش بېرىلىدۇ. ئۇلارغا ھەر يىلى بىر مىڭ ئىككى يۈز دەندىن ئارتۇق ئاشلىق بېرىپ تۇرۇلىدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇيغۇرلار بېرىشى كېرەك. شۇڭا ئۇيغۇرلارنىڭ دەردىنى ئېيتقۇدەك يېرى، ئادىمى يوق، شۇ ھالدا نادىر قانداقمۇ پاراق تاپشۇرمايمەن دېيەلىسۇن؟ ئەگەر نادىر كەتمىسە گۈزەل ئاغىچىنى پاراق ئورنىغا زورلاپ ئەكىتىشى مۇمكىن، بۇنداق ئىشلار كۆپ بولغان.

ئەلا ئاخىرقى گەپنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى. ئۇ كىچىكىدىن بىللە ئويناپ چوڭ بولغان ئۇ قىزدىن زادى ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى، ئەگەر ئۇلار كەتمىسە گۈزەل ئاغىچىدىن بىراقلا ئايرىلىپ قالىدىغىنىنى بىلىپ تېخىمۇ مەيۇسلەندى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى بايقىغان شەمسىدىن خەلپەم:

— قايغۇرما بالام، مەن سېنى توقۇزتاراغا ئاپىرىپ تۇرىمەن، — دېدى.

ئەلانىڭ كۆڭلى ئۇستازىنىڭ بۇ گېپىدىن بىر ئاز تەسكىن تاپتى، ئەمما گۈزەل ئاغىچا بىلەن بىرگە كېتىش نىيىتىنى دېيىشكە جۈرئىتى يەتمىدى. ئۇ شەمسىدىن خەلپەمنى چىن كۆڭلىدىن ھۆرمەتلەيتتى، ئۇنىڭغا ۋاپادار

---

[1] تالچى — تەلكە.

ئوغلىدەك بويسۇناتتى. ئۇ شەمسىدىن خەلپەمدىن بىلىم ئېلىپلا قالماي، ئۇ بەرگەن كىتابلاردىنمۇ بىلىم ئالاتتى، بىلىمى ئاشقانسېرى ئۇستازىغا ھۆرمىتى ئاشاتتى. ئەلا ئاستا چىقىپ كەتتى. ساۋاق باشلاندى، بۇ گۈزەل ئاغىچا ئالغان ئاخىرقى ساۋاق بولدى. گۈزەل ئاغىچا ئۇستازىنىڭ ساۋىقىنى پۈتۈن زېھنىنى قويۇپ ئاڭلىدى:

— بىلىم دېگەن مەشئەل، بىزنىڭ ھايات سەپىرىمىزدىكى ئوزۇق...

ئەلانىڭ كۆزى گۈزەل ئاغىچىدا، كۆڭلى ۋىدالىشىشتا...

3

شەمسىدىن خەلپەم تارىخچى، دىنىي ئالىم ۋە خەلپەت بولۇپلا قالماي، يەنە ئۇستا مەرگەن ھەم چەۋەنداز ئىدى. ئۇ گۈزەل ئاغىچا توققۇزتاراغا كەتكەندىن كېيىن ئەلانىڭ تولىمۇ روھسىز يۈرگىنىنى كۆرۈپ، ئەلانىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن ھەر جۈمە كۈنى ئۇنى ئوۋغا بىللە ئېلىپ چىقتى، بىر نەچچە قېتىم توققۇزتاراغىمۇ ئاچىقتى. توققۇزتاراغا بارغاندا ئەلانىڭ شادلىقى قىنىغا پاتماي قالاتتى، گۈزەل ئاغىچا بىلەن كەچ كىرگىچە بىللە بولاتتى، ياغاچتىن قىلىچ ياساپ ئۇنىڭغا قىلىچۋازلىقنى ئۆگىتەتتى.

ئەلانىڭ ئەڭ ئۇنتۇمايدىغان، قەلبىدە مەڭگۈ ساقلىنىپ قالغان بىر نەچچە ۋەقە بار بولۇپ، ئۇنىڭ بىرى توققۇزتاراغا چىققان ۋاقىت ئىدى. شۇ يىلى گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئون بەش ياشقا كىرگەن، ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئايدەك تولغان چېغى ئىدى. ئەلا چاي ئىچىلىپ بولغۇچە تاقەتسىزلىك بىلەن ئىشىككە قاراپ ئولتۇردى، لېكىن گۈزەل ئاغىچا ئۆيگە كىرمىدى، ئەلا نادىردىن سوراشقا ئۇيالدى. ئۇ دۇئادىن كېيىنلا ئۆزىنى ھويلىغا ئاتتى، ھويلىدىن گۈزەلنى تاپالماي، نادىر بەرپا قىلغان يېڭى باغقا كىردى. گۈزەل ئاغىچا باغنىڭ شىپاڭىدا ئولتۇرۇپ ئالما قېقى سېلىۋاتاتتى. ئۇ ئەلانى كۆرۈپ قولىدىكى ئالمىدەك قىزىرىپ كەتتى، قاپقارا شەھلا كۆزلىرىنى قويۇق كىرپىكلىرى بىلەن ياپتى.

— گۈزەل، ھالىڭ نېچۈك، مەن كەلسەم نېمىشقا ئۆيگە كىرمىدىڭ؟
— تارتىندىم — دەپ قىز قولىدىكى ئالمىنى ئويناپ ئولتۇردى.
— قارا سېنى، مېنىڭدىن تارتىنىدىغان بولۇپ قالدىڭمۇ؟
ئەلا ھەيران قالدى، ئۇ قىزغا ئوتلۇق كۆزلىرىنى تىكتى: قىز ھەقىقەتەن گۈزەللىشىپ كەتكەن، ئاپئاق، سوزۇق يۈزىگە قىزىللىق يۈگۈرگەن، ئىنچىكە قاشلىرى، قويۇق كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى، ئۇزۇن ئىككى ئۆرۈمە چېچى تېقىمىغا چۈشەتتى. ئەلانىڭ كۆز ئالدىدا ئاي دېسە ئاغزى بار، كۈن دېسە كۆزى بار، قىزىلگۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغان بىر جانان تۇراتتى. ئەلانىڭ تۈنجى قېتىم يۈركى باشقىچە ئويناپ كەتتى. ئۇ بولتۇرقىدەك قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئويناشقا پېتىنالمىدى، ئاۋازى تىترەپ چىقتى:
— بۇ يىل تولىمۇ چىرايلىق بولۇپ كېتىپسەن.
قىز ئاناردەك رەڭلىنىپ تېخىمۇ قىزىرىپ كەتتى، تاشتەك چىڭ كۆكسى تېز - تېز كۆتۈرۈلۈپ چۈشەتتى. ئەلا ھاياجانلانغان ھالدا:
— نېمىشقا گەپ قىلمايسەن، يا مېنىڭ كەلگىنىمگە خۇش ئەمەسمۇ سەن؟! — دېدى.
— يا ... يا ... ياق، — قىز ئەندىكىپ جاۋاب بەردى، — ھەرگىز ئۇنداق دېمەڭ!
ئەلاغا بۇ خىل سىزلەپ گەپ قىلىشمۇ يېڭىلىق بولدى، ئادەتتە ئۇلار بىر - بىرىنى سەنلەپ چوڭ بولغانىدى، مانا ئەمدى سىزلەۋاتىدۇ، توۋا!
— يۈرۈڭ ئەلا، باغنى كۆرۈپ بېقىڭ، — دېدى گۈزەل ئاغىچا.
ئەمما، بولتۇرقىدەك قولىنى بەرمىدى. ئۇلار يانمۇيان مېڭىشتى. يولنىڭ ئىككى تەرپىدىكى ئېرىق قىرىدا ھەر خىل گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەنىدى. ئەلا بىر تال قىزىل گۈلنى ئۈزۈپ ئېلىپ پۇرىدى ۋە سورىدى:
— پاھ - پاھ، نېمىدىگەن خۇشپۇراق، بۇ گۈللەرنى سەن ئۆستۈردۈڭمۇ؟
ئۇنىڭ سوئالىغا ئالما شېخىدىكى بۇلبۇل جاۋاب بەردى، ئۇنىڭ مۇڭلۇق

سايرىشى ئەلانى ئاجايىپ مۇڭلاندۇرۇۋەتتى. گۈزەل ئۈنىڭغا لەپپىدە بىر قاراپ قويۇپ مىيىقىدا كۈلدى. بۇ ئۈنىڭ جاۋابى ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن ئەلانىڭ مېھرى تولۇپ ـ تاشتى. ئۇ ھاياجان بىلەن:

— ئاھ گۈزەل، سېنىڭ قوللىرىڭمۇ گۈزەل! — دېدى.

بۇ خىل ماختاشلاردىن قىز ئاجايىپ راھەتلەندى. قانداقتۇر شېرىن، تاتلىق ئېقىم پۈتۈن ۋۇجۇدىغا تارقالدى. ئەلا يەنە سورىدى:

— گۈزەل، ئات مىنىشنى خالامسەن؟

— بىلمىسەم.

— ئۆگىتىپ قويىمەن.

— ماقۇل ئەمىسە.

ئەلا شەمسىدىن خەلپەم مىنىپ كەلگەن ئاتقا گۈزەل ئاغىچىنى ئاۋايلاپ مىندۈردى، ئۇلار دەسلەپ ئاستا، يانمۇيان مېڭىشتى.

— نەگە بارساق بولار؟ — دەپ سورىدى ئەلا.

— چاتقاللىققا.

— ئەمىسە باشلا.

چاتقاللىق ئەلاغا ياقتى، قويۇق چاتقاللىق ئارىسىغا كەلگەندە، تۇيۇقسىز بىر جەرەن لەپ قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى.

— ھاي، ھاي، ئوۋ ئوۋلايدىغان يەركەنغۇ بۇ! — دېدى ئەلا ھەۋەس بىلەن.

— بۇ يەردە ئەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئوۋ ئوۋلايدۇ، جەرەن ناھايىتى كۆپ، باللار چېغىدا توشقان ئوۋلاۋالىدۇ، — دېدى گۈزەل ئاغىچا ئېچىلىپ.

— سەنمۇ ئوۋلامسەن؟

— ئوۋ ئوۋلاشنى بىلمەيمەن. قىزلار بىلەن بۇ يەرگە كېلىپ بۆلجۈرگەن تېرىمىز، شۇنداق تاتلىق. تېرەمدۇق — ھە!

— ياق، بۆلجۈرگەننى كېيىن تېرىمىز، سەن ئات مىنىشنى ئۆگىنىۋال، ئاندىن ئوقيا، بەردەنگە ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويىمەن، شۇنىڭ بىلەن ئوۋچى

قىز بولىسەن! مەن بۇدا كەلگىنىمدە خەلپە دادامنىڭ ئۇۋ مىلتىقىنىمۇ ئالغاچ كېلىپ ساڭا ئۆگىتىپ قوياي، بولامدۇ؟

ھەر قانداق ياشتا ھەر خىل ھەۋەس، تەلپۈنۈش، قىزىقىش بولغىنىدەك گۈزەل ئاغىچىدىمۇ ئوتتەك قىزغىنلىق، ھەۋەس بار ئىدى، شۇڭا ئۇ خۇشاللىق بىلەن قوشۇلدى.

— ئۆگىتىپلا قويسىڭىز سىزدىن تاغدەك مىننەتدار بولاتتىم. مېنىڭمۇ يىگىتلەردەك ئاتتا چېپىپ، ئوۋ ئوۋلاپ يۈرگۈم بار ئىدى، — دېدى گۈزەل ئاغىچا.

ئۇلار چاتقاللىقنى كەچ كىرگۈچە ئايلاندى. ھەر قەدەمدە بىر كېيىك ياكى توشقان ئۇچراپ تۇردى. ئەلا بەردەنگىسىنى، ئەڭ بولمىغاندا ئوقياسىنى ئېلىپ كەلمىگىنىگە مىڭ بىر پۇشايمان قىلدى. ئۇ ئاتنى بىردە قاتۇرىتىپ، بىردە يورغىلىتىپ، ئاخىردا چاپتۇرۇپ، گۈزەل ئاغىچىنى ئات مىنىشكە، ئاتتا ئولتۇرۇشقا ئادەتلەندۈردى.

4

گۈزەل ئاغىچىنىڭ بويى ئۆستى، تېرىسى سۇزۇلدى، چاچلىرى پارقىرىدى، قاپقارا كېيىك كۆزلىرىدىن نۇر چاقنايدىغان بولدى. ئۇ ئەلا «گۈزەل بولۇپ كېتىپسەن» دېگەن كۆڭۈلنىڭ ئەتىسلا بۇلاق بېشىغا باردى، قىردا ئولتۇرۇپ سۇزۇك سۇغا قارىدى، سۇدىن ئۆز جامالىنى كۆرۈپ گۈزەل قىز بولۇپ قالغىنىغا تاڭ قالدى ۋە ئويلىدى. ئۇ باش تارىغان، ئۇسما قويغان كۆڭۈلىرى بۇ يەرگە كېلەتتى، بۇلاققا قاراپ ئولتۇرۇپ ئۇسما قوياتتى.

گۈزەل ئاغىچا خۇشال ھالدا كېيىكتەك سەكرەپ چاتقاللىققا كىردى. چاتقاللىقنىڭ مەنزىرىسى قىزنى ئالاھىدە مەپتۇن قىلىۋالدى، گۈللەر كۆزنى قاماشتۇرغۇدەك چىرايلىق ئېچىلىپ كەتكەنىدى. قويۇق دەرەخلەر قۇياش نۇرىدا خۇشپۇراق چاچاتتى، بىر - بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن بۇ شاخلارغا قونۇۋالغان قۇشلار بەس - بەستە سايرىشاتتى. ئۇ قۇشلارنى تاماشا قىلىپ

يورۇپ بىر دەرەخ تۈۋىدە تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزى دەرەخنىڭ ئاچىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇۋىغا چۈشتى. ئۇۋىدا ئىككى قارلىغاچ بالىسى ياتاتتى. ئانا قارلىغاچ ئۇچۇپ كەلدى ــ دە، قانىتىنى يەلپۈگۈچتەك يېيىپ باللىرىنى قانىتى ئاستىغا ئالدى. ئاتا قارلىغاچمۇ ئۇچۇپ كەلدى. باللىرى ئانىنىڭ قانىتى ئاستىدىن چىقىپ تۇمشۇقلىرىنى سوزدى. ئاتا قارلىغاچ ئاغزىدىكى يەمنى باللارنىڭ ئاغزىغا سالدى ــ دە، يەنە ئۇچۇپ كەتتى. قىز ئاتا قارلىغاچنى ئەلاغا ئوخشاتتى ۋە شۇئان قىزىرىپ كېتىپ ئەتراپىغا قارىدى، ھېچكىم يوقلۇقىنى بىلىپ خاتىرجەم بولدى. بۇ كىچىككىنە قارلىغاچلار ئائىلىسى ياش قىزنىڭ قەلبىنى جىلۋىلەندۇرۇپ، كەلگۈسى تۇرمۇشىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندى. ئۇ بۇنىڭدىن شادلىنىپ كەتتى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭ كۆزىدە بىر خىل نۇر پارلايدىغان بولدى، بۇ نۇر سۆيۈنۈش نۇرى ئىدى. بەلكىم ئۇ ئەلا بىلەن بىللە بولغاندا، ئۆزىنىڭ تولىمۇ شادلىنىپ كېتىدىغىنىنى، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كېتىدىغىنىنى سەزمەي كەلگەن بولسا كېرەك، مانا ئەمدى چۈشىنىشكە باشلىدى. تەقدىر ئۇلارنى ئىختىيارسىز بىرلەشتۈرمەكتە ئىدى.

گۈزەل ئاغىچا ئەلانىڭ ئەقىل ـ پاراسەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئەمدى ئۇنىڭ سالاپەتلىك، پالۋان قامەتلىك يىگىت بولۇپ قالغىنىنى قىزلىق ھېسسىياتى بىلەن سەزدى. بۇ سەزگۇ ئۇنى ئەلادىن ئىزا تارتىدىغان، ئەمما ئۇنى ئويلايدىغان قىلىپ قويدى. ئەلامۇ قىزنىڭ جىلۋىلىك قاراشلىرىنى كۆرگەندە تۇرالماي قالاتتى، ئۆزىنى مەپتۇن قىلغان، نۇر يېغىپ تۇرغان بۇ گۈزەل چىرايدىن كۆزىنى ئالالمايتتى. بۇ ئىككىسى ئۆزلىرىنى چەكسىز بەختلىك ھېس قىلىشاتتى.

شەرقتىكى غايەت زور نۇر چەمبىرىكى ئاسمانغا تىك كۆتۈرۈلدى. گۈزەل تەبىئەت، يازنىڭ ساپ ھاۋاسى، جۇشقۇن ياشلىق، بۇلبۇللارنىڭ شاد ناۋاسى گۈزەل ئاغىچىنى پورەكلەپ ئېچىلغان قىزىل گۈلدەك ئېچىلدۇرۇپ پاك مۇھەببەت قوينىغا باشلىماقتا ئىدى...

ئەلا كېيىنكى يىلى گۈزەل ئاغىچىلارنىڭ ئۆيىگە كەلگەندە ئۇۋ

مىلتىقلىرىنىمۇ بىللە ئېلىپ كەلدى. ئۇ قىزغا قاراپلا قالدى. گۈزەل ئاغىچا تازىمۇ تولۇپتۇ، بوي تارتىپ قامەتلىك قىزغا ئايلىنىپتۇ. قىزنىڭمۇ ئەلاغا تاشلانغان كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. ئۇلار ئاتلىنىپ چاتقاللىققا مەشىق قىلغىلى ماڭدى. ئەلا ئۇنىڭغا بەردەنگىنى بەردى، قارىغا ئېلىشنى كۆرسەتتى. گۈزەل ئاغىچا بەردەنگىنى تۇنجى قېتىم قولىغا تۇتقىنى ئۈچۈن قاملاشتۇرالمىدى، قوندىقىنى مۈرىسىگە تىرىمەي مەيدىسىگە تىرىۋالدى، بەردەنگىنىڭ ئۈچىنى يەرگە قارىتىۋالدى. ئەلا ئۇنىڭ كەينىگە ئۆتتى، بەردەنگىنى قىزنىڭ ئوڭ مۈرىسىگە قويدى. بۇ چاغدا يىگىتنىڭ كۆكرىكى قىزنىڭ تاغىقىغا تېگىپ كەتتى، قىز خۇددى بىر ئوت تاغىقىنى كۆيدۈرگەندەك بىر قىسما بولۇپ كەتتى. ئەلا قىزنىڭ يۇمشاق، نازۇك قولىنى تۇتۇپ بارمىقىنى تەپكىگە قويغۇزغىنىدا، قىز تېخىمۇ بىر تۈرلۈك بولۇپ قىزىرىپ كەتتى. ئۇ ھاياجانلىنىپ كېتىپ بېشىنى كەينىگە تاشلىغانىدى، مەڭزى ئەلانىڭ مەڭزىگە تېگىپ كېتىپ ھەر ئىككىسى بىر دەقىقە قېتىپ قالغاندەك مىدىر ـ سىدىر قىلماي تۇرۇشۇپ قالدى...

5

ئەلا پالۋان گۈزەل ئاغىچىغا ئوقيا، بەردەنگە ئېتىشنى ئۆگىتىپ قويۇپ بىر يىل يوقاپ كەتتى. بۇ بىر يىل گۈزەل ئاغىچا ئۈچۈن تولىمۇ ئېغىر كەلدى، يېقىملىق ئاۋازى بارغانسېرى ئازايدى، چىرايىدا قايغۇ ـ ھەسرەت ئالامەتلىرى سايە تاشلاشقا باشلىدى، ئاخىر كۆزدىكى قىزىلگۈلدەك سولىشىشقا باشلىدى. ئۇنىڭغا ھېچنېمە خۇشياقمايتتى، ئولتۇرسا ـ قوپسا ئەلا كۆز ئالدىدىن كەتمەس بولۇپ قالدى، كېچىلىرى ياستۇقىنى قۇچاقلاپ يىغلاپ چىقىدىغان بولدى.

مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەلا ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بوز ئېتى تەرلەپ سۇ بولۇپ كەتكەنىدى، گۈزەل ئاغىچا كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. ئۇنىڭ ئالدىدا بوز ئات ئۈستىدە ئاق مالخايلىق، بېلىگە ئالتۇن تۈگمىلىك تاسما پوتا باغلىغان، پوتىسىغا

كۆمۈش ساپلىق قىلىچ ئاسقان بىر بەرنا يىگىت تۇراتتى. ئۇنىڭ خەت تارتقان بۇرۇتى خوپ ياراشقان، قاپقارا چوڭ كۆزلىرى ئوت بولۇپ يانغانىدى. گۈزەل ئاغىچا ئاپىسى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەكلەردىكى باتۇر يىگىتنى كۆرۈۋاتامايدىغاندىمەن، دېگەندەك كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى. ئەلا قىزدىن ھال سوراشقا باشلىدى:

— گۈزىلىم، ئاغىچام، ئامانمۇ سەن، رۇخسارىڭ زەپىرەڭدەك سار-غىيىپتۇغۇ، ئاغرىپ - تارتىپ قالمىغانسەن؟

— ھېلىمۇ ئۆلۈپ قالمىدىم. بەزىلەر راھەتتە ياشاپ سەمرىپ كېتىپتۇ، مەن تېخى ئۇنى ئەمدى كەلمەسمىكىن دەپ ئويلاپتىكەنمەن!

گۈزەل ئاغىچا دومسىيىپ، ئالۇچارەڭ لەۋلىرىنى ئۇشلاپ، كۆڭلىدىكى ئاغرىنىشىنى ئاشكارىلىدى. ئەلا ئۇنىڭ ئاھاڭىنى دوراپ:

— ئۇ كىشىنىڭ قانتى بولغان بولسا ئۇچۇپلا كېلەتتى، ئۇنىڭ يۈرىكى مەشەدە تۇرسا نېمىشقا كەلمىسۇن؟ ئامالى بولمىدى. ئۇستازى ئۇ كىشىنى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنىغا كىرگۈزدى. لەشكەر دېگەننى قاتتىق باشقۇرىدىغان گەپكەن، بىر سائەتمۇ نېرى كەتكىلى بولمايدىكەن. ئابدۇرۇسۇل بەگ شۇنداق بىلىم ئىگىسى ئىكەنكى، ئەيىۋھەنناس، ئۇ كىشىدىن نۇرغۇن لەشكەرلەر بىلىم ئالىدۇ... گۈزەل، ماڭا ئۇ يەردىن قول ئۈزۈپ كېلىشىنىڭ ئىلاجى زادى بولمىدى. سېنى بىر دەقىقىمۇ ئۇنتۇغىنىم يوق!

ئەلانىڭ ھېكمەت دۇردانىسى تۆكۈلۈپ تۇرغان جەزبىلىك ئاۋازىدىن گۈزەل ئاغىچىنىڭ خاپىلىقى پۇررىدە ئۇچۇپ كەتتى. ئۇ ئەلانىڭ بەردەم قامىتىگە قارىدى. پاھ، ئۇنىڭ سۆزلىرى نېمىدېگەن كۈچلۈك، نېمىدېگەن چىرايلىق، نېمىدېگەن سەمىمىي - ھە؟! قىزنىڭ ۋۇجۇدىدىكى گۇمان - ئەندىشە بۇلۇتلىرى پۈتۈنلەي تارقىلىپ كەتتى. ئەمدى ئۇ گۈلدەك ئېچىلىپ، ئەلانىڭ ئاشىقلارچە تىكىلىشىگە چىدىيالماي يەرگە قارىۋالدى ۋە ئاستا باغنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ ماڭدى. ئۇلار قويۇق ئالمىلىق ئارىسىغا كىردى. ئەلا قىزنىڭ ئۇتتەك قوللىرىنى تۇتتى ۋە تىترەك ئاۋازدا:

— گۈزىلىم، سېنىڭسىز بىر كۈنمۇ ياشىيالمايمەن، بىز توي قىلايلى،

مەن سېنى غۇلجا شەھىرىگە ئەكېتىمەن، بولمىسا كۈنلىرىم مىسكىن ئۆتىدىكەن، سېنىڭدىن ئەنسىرەپلا يۈرىدىكەنمەن. سېنى تولا ئويلاپ ساراڭ بولاي دەپ قالدىم، — دېدى.

ھاياجاندىن قىزنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى، سۆيۈنۈش ئوتى يۈرىكىنى كۆيدۈردى، سۈزۈك لەۋلىرى ئېچىلىپ سەدەپ چىشلىرى كۆرۈندى، كۆزلىرى كۈلدى، ھۆسنىدە ئاجايىپ بىر خۇشخۇي گۈزەللىك پەيدا بولدى. قولىنى ئۇنىڭ قوللىرى ئارىسىدىن تارتىۋېلىشقا قۇربىتى يەتمەي لېۋىنى چىشلىدى.

— گۈزىلىم، ئاغىچام، سېنىڭ جاۋابىڭنى ئالغىلى كەلدىم، تېز جاۋاب بەرگىن. ھازىر غۇلجىدا ئىشلار بەكمۇ جىددىيلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، — دەپ ئەلا قىزنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى، — بىز ئىختىلال ئوتىنى ياقماقچى، بۇ ئۇلۇغ ئىشتىن بۇرۇن تويىمىزنى قىلىۋالايلى.

ئەلانىڭ سۆزلىرى قىزنىڭ قەلبىنى ئويغىتىۋەتتى. ئۇ ئەلانىڭ سۆزىدىن ھاياجان، قىزغىنلىق، سەمىمىيلىك، زور ئۈمىد ۋە پاك بىر كۆڭۈلنى كۆرگەندەك بولدى.

— ئاھ گۈزەل، — دېدى ئەلا تېخىمۇ ھاياجانلىنىپ، — سەن مېنىڭ ھەقىقىي گۈزىلىم، پەرىشتەم، مەن ساڭا كېچە - كۈندۈز تەلپۈندۈم. شۇ تاپتا نېمە بولۇپ كېتىۋاتقىنىمنى بىلسەڭ ئىدى... شۇ تاپتا مەن گۈزەللەرنىڭ گۈزىلىنى، جەننەتتىكى ھۆر پەرىنى كۆرگەندەك بولۇۋاتىمەن. گەپ قىل، گەپ قىلساڭچۇ!

گۈزەل ئاغىچا ساددا، پاك قىز بولغاچقا ئەلانىڭ يېقىملىق گەپلىرىدىن ئېرىشكە باشلىدى. ئۇ ئەلا ئارانلا ئاڭلىغۇدەك قىلىپ:

— ئاپام بىلىدۇ، — دەپلا كەينىگە بۇرۇلدى.

بۇ گۆھەردەك جاۋابتىن ئەلانىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى، قايتماقچى بولغان قىزنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ ئۆزىگە قاراتتى. قىزنىڭ ئېگىلگەن بېشىنى ئىككى ئالقىنى ئارىسىغا ئېلىپ، چاڭقىغان لېۋىنى قىزنىڭ ئالۇچارەڭ لېۋىگە باستى، ئوتتەك يۇمشاق لەۋ ئۇنىڭ لېۋىنى كۆيدۈرۈپ، ئۇنىڭدىن تارىغان ھارارەت پۈتۈن قان تومۇرلىرىغا

تارالـدى. قىـز تىپـىرلاپ قـوللىرى بىلـەن ئـەلانىڭ كۆچلـۈك مەيدىسـىنى ئىتتىرىپ باقتى، ئەمما پالۋان قامەت يىگىتكە كۈچى يەتمىدى. ئەلا ئۆزىنى ئۇنتۇغان، ھەممىنى ئۇنتۇغان ھالدا قىزنىڭ تال چىۋىقتەك بېلىدىن قوروپ باغرىغا مەھكەم باستى، قىزنىڭ قارشىلىق كۈچى ئاجىزلاشتى. بۇ سۆيگۈ ئۇلارنىڭ پۈتكۈل جىسمىنى چىرمىدى، ئۇلارنىڭ قەلبى بىر ـ بىرىنىڭكىگە سىڭىپ كەتتى. بىر چاغدا ھوشىغا كەلگەن گۈزەل ئاغىچا ئەلانىڭ قۇچىقىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ، قەپەستىن بوشىغان قۇشتەك پۇررىدە ئۇچۇپ كەتتى. ئەلا ئۆز ئورنىدا تۇنجى سۆيگۈنىڭ شېرىن لەززىتىدىن مەست بولۇپ بىر ھازاغىچە تۇرۇپ قالدى. گۈزەل ئاغىچا شۇ كۈندىن باشلاپ ئەلاغا كۆرۈنمىدى، قېچىپ يۈردى.

ئەلا ئەتىسى توققۇزتارا مەھەللىسىنىڭ يۈزبېگى ھوشۇر باقىنىڭ ھوزۇرىدا بولدى. ئۇ بولغۇسى ئىختىلال ھەققىدە ئۇنىڭغا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ تاپشۇرمىلىرىنى يەتكۈزدى. ئاخىردا:

— ئابدۇرۇسۇل ئاغا سىزنى لەشكەر توپلاپ مەشىق ئېلىپ بارسۇن، خەۋەر قىلغان ھامان لەشكەرلىرىنى باشلاپ غۇلجىغا بارسۇن، دەپ تاپىلىدى، — دېدى.

— شاغى بەگ ئاغىغا ئېيتىپ قويۇڭ. بىز مىڭ كىشىلىك قوشۇن تۈزىمىز، — دەپ جاۋاب بەردى ھوشۇر باقى.

سۆز تۈگىگەندى، ئەلا چىقىپ كەتسىمۇ بولاتتى، ئەمما بىردە قىزىرىپ، بىردە بوزىرىپ ئولتۇرۇۋەردى. ھوشۇر باقى ئۇنىڭ كۆڭلىدە بىر گەپ بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ سورىدى:

— خوش ئەلا، يەنە تاپشۇرمىلار بارمۇ، بولسا باش ئۈستىگە!

ئەلا قىزىرىپ، بوزىرىپ يەرگە قاراپ ئولتۇرغان ھالدا:

— ھوشۇر باقى ئاكا، كەمىنىڭىزنىڭ بىر ئىشى ... ئىشى، — دەپ دۇدۇقلاپ توختاپ قالدى.

— تارتىنماي ئېيتىۋېرىڭ، تاغدەك ئىشىڭىز بولسىمۇ ئاكىڭىز قاچمايدۇ.

— نادىركامغا ئەلچى بولۇپ كىرسىڭىزمىكىن! — ئەلا ئاڭلىنار ـ

ئاڭلانماس ئاۋازدا ئىلتىجا قىلدى.
— ھە، مۇنداق دەڭ، — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى ھوشۇر باقى، — گۈزەل ئاغىچا ئۇچۇندۇر ھەقىچان. بۇنداق ساۋابلىق ئىشقا ماڭماي نېمىگە ماڭمىمىز، تاھىر - زۆھرەلەر ئۇچۇن بېشىم بىلەن ماڭىمەن!
— رەھمەت، ئاتىدارچىلىق قىلىپ قويارسىز.
— ئەمىسە قايتقۇچە مېنىڭ ئۆيۈمدە تۇرۇڭ. تايىنلىق مەن ئۇ ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئاچقاندىن كېيىن ئۇ ئۆيدە تۇرالمايسىز، — دېدى ھوشۇر باقى.
— ماقۇل.
ئەلا ئۆيدىن چىقتى، يېزىنى ئايلاندى، تونۇش يىگىتلەر بىلەن پاراڭلاشتى. لېكىن، ئۇنىڭ پۈتۈن دىققىتى گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئۆيىدە ئىدى. ئۇ «بەلكىم گۈزەلمۇ باغقا چىقىپ كەتكەندۇ» دېگەن خىيالدا نادىرنىڭ بېغىنىڭ ئارقا تېمىغا كەلدى، تامنىڭ شورىسىدىن باغقا كىردى. باغنى ئايلاندى، گۈزەل ئاغىچا باغدىمۇ، شىپاڭدىمۇ يوق ئىدى. ئۇ گۈگۈم چۈشكىچە ساقلىدى، گۈزەل چىقمىدى، ئامالسىز باغدىن چىقىپ كەتتى. ھوشۇر باقى ئۇنى تاماققا ساقلاپ ئولتۇراتتى، ئۇلار ئۇندىمەي چۆچۈرە ئىچىشتى، دۇئا قىلىشتى، ناماز شامنى ئۆيدىلا ئوقۇشتى. نامازدىن كېيىن ھوشۇر باقى گەپ ئاچتى:
— يىگىت، نېمە سۆيۈنچە بېرىسىز؟
بۇ سوئالدىن ماقۇل جاۋاب بولغىنىنى بىلگەن ئەلا دادىسىنىڭ تەۋەرۈكىنى بېلىدىن يېشىپ ئىككى قوللاپ تۇتتى:
— ئاغزىڭىزدىن چىققان ناۋاتتەك سۆزنىڭ لايىقى بولمىسىمۇ، ئالدىمىزدىكى جەڭلەردە ئەسقېتىپ قالار!
— ئوھوي، مەردلىكتە ئىبراھىم ئاكىنى كىيىپلا چىقىپسىز، — دېدى ھوشۇر باقى قىلىچنىڭ بىسىغا بارمىقىنى تەگكۈزۈپ قويۇپ، — پاھ، پاھ، راسا جىلىك گاڭدىن سوقۇلغانىكەن. رەھمەت ئىنىم، دادىڭىزنىڭ بۇ يالدامىسى قىساس ئېلىش يالدامىسى. بۇنى بېلىڭىزدىن مەڭگۈ ئالماڭ، مەن سۆيۈنچە ئالغاندەك بولدۇم.
ھوشۇر باقى قىلىچنى غىلىپىغا سېلىپ قايتۇرۇپ بەردى:

— گۈلشەنخەندەم بىلەن نادىر رازىلىق بەردى. بىراق، تويىنى قوناق يىغىمىدىن كېيىن قىلايلى، دەيدۇ. سىزدىن بىر تەلىپىم، بىزگە بىر نەچچە ۋاقىت لەشكىرىي ئىلىمدىن ساۋاق بەرسىڭىز. لەشكەرلىرىمىزنى مەشىق قىلدۇرسىڭىز. سىزنىڭ ماڭا بېرىدىغان سۆيۈنچىڭىز شۇ بولسۇن.

ئەلا ماقۇل بولدى. ھەتتا قىزلاردىن قوغدىنىش قوشۇنى قۇرۇش كېرەك، كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئەسقېتىپ قالىدۇ، دېدى.

ئەلانىڭ قىزلاردىن قوغدىنىش قوشۇنى قۇرۇش ھەققىدىكى تەكلىپى گۈزەل ئاغىچىنىڭ خۇشاللىقى ئۈستىگە خۇشاللىق ئاتا قىلدى. ئۇ دەرھال دوستلىرىنى يىغدى، ئۆزى دېمەتلىك قىزلاردىن ھە دېگەندىلا يىگىرمە يەتتە قىز قوغدىنىش قوشۇنىغا كىرىشكە رازىلىق بەردى. ئەلا ئۇلارغا لەشكىرىي بىلىم بېرىشكە باشلىدى.

6

ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ مۇرادىغا يەتمىكى قىيىن. قوناق يىغىمى ۋاقتىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ، ئەلا پالۋان قوشۇندىن ئايرىلالمىدى، توققۇزتارادا ئەرلەر غۇلجىغا كېتىپ، ئانا - بالىلار، بوۋاي ۋە قىزلار قالغانىدى. مانا شۇ چاغدا دەھشەتلىك قىرغىنچىلىق بولدى.

بۇ ۋەقە مىلادىيە 1864 - يىلى يازدا توققۇزتارا، ياماتۇ ئەتراپىدا يۈز بەردى.

توققۇزتارا ئېقىنى توققۇز تەرەپكە يېيىلىپ ئاقىدىغان بولغاچقا توققۇز تارا دەپ ئاتالغان قەدىمىي يېزا ئىدى. سۈيى مول، بايلىقى كۆپ، يېرى مۇنبەت، مەنزىرىلىك بۇ گۈزەل زېمىن — توققۇزتارا يېزىسى قەدىمىي ئۇيغۇر يېزىسى بولۇپ، ئىلى دەرياسىنىڭ شەرق تەرىپىگە جايلاشقان. توققۇز تارماق تاغ سۈيى بۇ دەرياغا قوشۇلۇپ، ئۇلغىيىپ چوڭ دەرياغا ئايلىنىدۇ، شۇڭا بۇ دەريا بۇ زېمىنغا كىرگەن قىسمىدىن باشلاپ ئىلى دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. يېزا بىلەن دەريا ئارىلىقى بۈك - باراقسان ئورمانلىق، ئاستى چىمەنزارلىق، گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ كېتىدۇ. بۇ يەرلەرنىڭ قىلىن

چۆپلىرى مالنىڭ ئەڭ شېرىن ئوزۇقى. بۇ ئورماندا مالغا ياقىدىغان ئىككى يۈز خىلدىن ئارتۇق چۆپ بار. تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدە ئۆي ھايۋانلىرى، ياۋايى ھايۋانلار جەننەتتە ياشىغاندەك ياشايدۇ. ئۇلار چۆپنىڭ بېشىنى يەيدۇ، چەيلەيدۇ، ئەمما تەبىئەت سېخىيلىق بىلەن بۇ گۈزەل جاينىڭ مەنزىرىسىنى يەنە تېزلا ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ. بۇ يەردە بۇغا ـ مارال توپ ـ توپى بىلەن يۈرىدۇ، بۇ يەر ئۇلارنىڭ ھەم قىرغاۋۇل، ياۋا ئۆردەك، غاز ۋە باشقا قۇشلارنىڭ تۆت پەسىللىك ماكانى. كەكلىك، بۆدۈنە، كاككۇك، بۇلبۇللار بەس ـ بەستە سايرىشىپ تۇرىدۇ. كەكلىكلەر بوغۇلدىشىپ بىر ـ بىرى بىلەن قوغلىشىپ ئوينايدۇ... توقۇزتارالىقلارنىڭ قولى بوشىسىلا بۇ يەرگە كېلىپ ئوۋ ئوۋلايدۇ. ئوۋچىلارنىڭ، ئاتلارنىڭ ئاياغ ئىزىدىن يىلان باغرى يوللار ھاسىل بولغان. مانا شۇ يولدا بىر كېلىشكەن يىگىت كەلمەكتە، ئۇنىڭ بېشىدىكى ئاق مالخىيى، ئۇچىسىدىكى پەرىجىسى، ئۇزۇن قونچىلىق ئۆتۈكى كېلىشكەن بەستىگە خوپ كەلگەن. بېلىنى كەڭ مىسدانلار بىلەن بېزەلگەن كەمەر بىلەن قورۇپ باغلىغان، كەمەرگە قىلىچ، دولىسىغا ساداق ئېسىۋالغان. ئوڭ قولىدا يا، سول قولىدا چولۋۇر. ئۇ بىرىنىڭ ئىنچىكە، زىل، تونۇش ئاۋازىنى ئاڭلىدى:

— گۈزەل ئاغىچا، ئالدىڭغا بىر توپ كېيىك كەتتى!

— كۆردۇم، ۋارقىرىما ! — جاۋاب قايتۇردى ئۇ يىگىت ئاستىدىكى جەرەن قاشقىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ.

ئات جىم تۇردى. يىگىت سول قولىنى ئالدىغا سوزۇپ، كىرىپچىنى تۇتقان ئوڭ قولىنى قۇلىقىنىڭ تۈۋىگىچە تارتىپ، يانى قويۇپ دېيىشىگە:

— گۈزەل، قاراقچىلار! — دېگەن ۋەھىمىلىك ئاۋاز كەينىدىن ئاڭلاندى.

بۇ ئاۋاز چىقمىغان بولسا، ھەممىنى ئۇنتۇپ، پۈتۈن دىققىتىنى ئالدىغا قاراپ كېلىۋاتقان كېيىكنى نىشانلاشقا قاراتقان گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئوقى كېيىكنىڭ جېنىغا زامىن بولغان بولاتتى. «ئوۋ ئۇرۇشنىڭ شولىسى» دېگەن راست گەپ ئىكەن ـ دە، دەپ ئويلىدى ئەرەنچە كىيىنىۋالغان قىز. گۈزەل ئاغىچا ئەلا پالۋاندىن ئات مىنىش، ئوقيا ئېتىش، قىلىچۋازلىق ھۈنىرىنى ئۆگىنىۋالغاندىن كېيىن دائىم ئوۋغا چىقىدىغان بولۇپ

قالغانىدى. ئۇۋچىلىق ئۇنى ناھايىتى سەگەك، ھوشيار قىلىۋەتتى. شۇ تۇرقىدا ئۇ تاۋلىنىپ چەبدەس يىگىتكە ئوخشاپ قالغانىدى، شۇڭا ئۇنىڭغا قاراقچىلارنىڭ كەلگىنىنى مەلۇم قىلغاندا قىلچە قورقمىدى، ھودۇقمىدى. كېيىككە ئاتقۇچە قاراقچىغا ئاتاي دەپ، ئوقيانى ساداققا سالدى، ئىككى قولىنى كاناي قىلىپ ۋارقىرىدى:

— قىزلار، بۇ يەرگە توپلىنىڭلار، تېز بولۇڭلار!

ئورمانلىقنىڭ ئىچ ـ ئىچىدىن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازلىرى ئاڭلاندى، ساپلا ئەرەنچە كىيىنگەن قىزلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ بىردەمدىلا توپلاندى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاستىدىكى ئات ئويناقلايتتى، ئېغىزدۇرۇقىنى چايناپ يۇلقىناتتى، ئىگىسىنى چۈرىۋەتكۈسى كەلگەندەك چاپچىيتتى. ئەرەنچە كىيىنگەن بۇ زىلۋا قامەتلىك قىزلار چەۋەنداز يىگىتلەردەك ئاتتا تىك ئولتۇراتتى.

— لەشكەرلىرىم، قاراقچىلار بېسىپ كېلىۋېتىپتۇ، بىز ئۇلارنى توسۇشىمىز كېرەك. پاتىمە، سەن يېزىدىكى بوۋايلارغا خەۋەر يەتكۈز، ئانا ـ باللارنى ياماتۇ تەرەپكە باشلاپ بارغاي، نۆدەر بوۋام غولجىغا خەۋەر قىلغاي!

پاتىمە ئېتىنى مەھەللە تەرەپكە چاپتۇرۇپ كەتتى. گۈزەل ئاغىچا جىم تۇرمايۋاتقان جەرەن قاشقىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى، ئات ئۇچۇپ دېگۈدەك شەرققە چاپتى، قىز چەۋەندازلار ئۇنىڭ كەينىدىن قالماي چېپىشتى. توققۇزتارا مەھەللىسى بىلەن بويۇنگۈزەر كەنتىنىڭ ئارىلىقى ئون نەچچە چاقىرىم كېلەتتى، گۈزەل ئاغىچا:《تېز بارمىساق قاراقچىلار توققۇزتارا مەھەللىسىنى بېسىۋېلىپ، بىر نەچچە يۈز ئانا ـ بالىنى بۇلايدۇ》 دېگەن ۋەھىمىلىك ئويىنىڭ تۈرتكىسىدە مەھەللىدىكى قىز لەشكەرلەر بىلەن بوۋاي لەشكەرلەرنىڭ كېلىشىنى كۈتمەيلا بويۇنگۈزەر تەرەپكە ئات سالغانىدى. بويۇنگۈزەرگە كېلىپلا قاراۋۇلدىكى بوۋايلارنىڭ قىلىچۋازلىق جېڭى بىلەن تىركىشىۋاتقىنىنى كۆردى.

— ئالغا! — گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ ئۇچۇپ دېگۈدەك كەلگەن قىزلار قوشۇنى قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ قاراقچىلار ئۈستىگە شىددەت باستۇرۇپ باردى. ھەممىنىڭ ئالدىدا قىلىچ ئوينىتىپ بارغان

گۈزەل ئاغىچا سادىق بوۋايغا قىلىچ ئۇرماقچى بولۇپ تۇرغان قاراقچىنىڭ گەجگىسىگە قىلىچ ئۇردى، قاراقچى ئاتتىن ئۈچۈپ چۈشتى. يەككمۇ يەككە قىلىچۋازلىق قىزىپ كەتتى. قاراقچىلار كۆپ ئەمەس ئىدى، ئۇلار ئەرەنچە كىيىنگەن قىزلارنى توپىلاڭچىلارنىڭ لەشكەرلىرى غۇلجىدىن كەپتۇ، دەپ چۈشىنىپ قېچىشقا باشلىدى. قاراقچىلارنىڭ قالدۇقى دۆڭلۈككە چىقىپلا چىپپىدە توختىدى. بىر يەرگە توپلاشتى. ئۇلارنى قوغلاپ كەلگەن گۈزەل ئاغىچا قوشۇنىمۇ سول تەرەپتىكى دۆڭگە چىقىپ قېتىپلا قالدى. چەكسىز دۆڭلۈكتە قويۇق توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈلگەنىدى، گۈزەل ئاغىچا توپا ـ چاڭ ئارىسىدىن تۇغ ـ ئەلەملەرنى پەرق ئېتەلىدى. سانسىز ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى پۈتكۈل دۆڭلۈكنى لەرزىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى. گۈزەل ئاغىچا ھاڭۋېقىپ قاراپ قالغان قىزلارغا:

—— بۇ ھەرگىز يىلدا ئىككى ـ ئۈچ قېتىم بۇلاڭ ـ تالان قىلىدىغان قاراقچىلار ئەمەس، بۇ جياڭجۈننىڭ موڭغۇللاردىن تەشكىللىگەن چېگرا قوشۇنى. بايىقى بىز قوغلىۋەتكەنلەر ئالدىن يۈرەر چارلىغۇچىلىرى. بىز ئىككى ياندىكى جىراغا مۆكۈنەيلى، ئۇلار كەلگەن ھامان بەردەنگىسى بارلار بەردەنگە بىلەن، ئوقياسى بارلار ئوقيالىرى بىلەن ئوق ئاتسۇن. ئۇلار ئوپۇر ـ توپۇر بولۇشىغا ئۇشتۇمتۇت ئات سېلىپ بىر نەچچىسىنى ئاتتىن غۇلىتايلى ـ دە، يەنە ئاۋۇ جىراغا مۆكۈنەيلى، —— دېدى.

ئۇ شۇنداق دەپ، ئۆزى باشلاپ كەلگەن قىزلارنى ئوڭ تەرەپتىكى جىراغا، پاتىمە مەھەللىدىن باشلاپ كەلگەن قىزلار بىلەن سادىق بوۋاينىڭ لەشكەرلىرىنى سول جىراغا ئورۇنلاشتۇردى. جياڭجۈننىڭ ئالدىنقى سەپتىكى قىرىق ـ ئەللىكتەك چېرىكى قىزلار مۆكۈنگەن جىرانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، ئىككى تەرەپتىن تەكشى ئېتىلغان ئوقيا، بەردەنگە ئوقلىرىدىن يەر چىشلىدى، چېرىكلەر بۇنىڭدىن ئېسەنكىرەپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. شۇ ھامان:

—— ئاللا مەدەتكار، قىرىڭلار! —— دېگەن زىل سادا بىلەن ئىككى تەرەپتىن چىققان ئاتلىق قوشۇن ياۋ لەشكەرلىرىنى قىلىچ ئاستىغا ئالدى ـ دە، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە يەنە غايىب بولدى. چېرىكلەرنىڭ سەردارى مىڭ

غالداي ئالدىغا چارلىغۇچىلار ئەۋەتتى. گۈزەل ئاغىچا چارلىغۇچىلارنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ، كەينىدىن ئاتلىق ھۇجۇم قىلىپ يەنە ئون نەچچە چېرىكنى ئۆلتۈردى. بۇ خىل ئۇسۇل دۆڭلۈك، جىرالار توگمىچە بىر نەچچە قېتىم قوللىنىلدى. بويۇنگۇزەر بىلەن توققۇزتارا ئارىلىقى تۈزلەڭ ئېتىز ئىدى. مىڭ غالداي قوشۇنى بىلەن بۇ يەرگە چىققاندا، گۈزەل ئاغىچا قوشۇنىنىڭ يۈزگىمۇ يەتمەيدىغىنىنى كۆرۈپ، ئىككى يۈزلۈك چېرىكنى ئۇلارغا قارشى ئەۋەتتى. قىزلار بوشاشمىدى، چېرىكلەرنى تاڭ قالدۇرۇپ ئاۋۋال ھۇجۇم قىلدى، يەنە بىردىنلا چېكىنىپ بويۇنگۇزەر تاملىرىنى پاناھلاپ ئوق ئۈزدى. ئۇلارنىڭ ئوقلىرى توگەپ بەردەنگىلىرى كۆسەيگە ئايلاندى. ئۇلار بىردە قېچىپ، بىردە قىلىچۋازلىق قىلىپ مىڭ غالداي قوشۇنىغا ئۆزلۈكسىز تەھدىت سالاتتى...

مىڭ غالداي قوشۇنى مەھەللىگە بېسىپ كىرىپ بۇلاڭ - تالاڭغا كىرىشتى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ لەشكەرلىرى چېرىكلەر ئۆيلىمىغان يەردىن پەيدا بولۇپ ئۇلارنى يەر چىشلىتەتتى. ئەسلىدە گۈزەل ئاغىچا ئانا - بالىلارنىڭ ياماتۇ كېمىسىدىن ئۆتۈۋېلىشى ئۈچۈن، مىڭ غالداي قوشۇنىنى پاراكەندە قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئانا - بالىلارنى قوغلىشىنى توسۇشنى نىيەت قىلغانىدى. ئۇنىڭ بۇ نىيىتىنى چۈشەنگەن قىزلار ئۆز ئانىلىرى، ئىنىلىرى، ئاچا - سىڭىللىرىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن چېرىكلەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشتى. ئۇلار بىردە چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن، بىردە يېنىدىن چىقاتتى، بىرلا قىلىچ ئۇرۇپ يەنە غايىب بولاتتى. ئۇلارنى ئۆزلىرى بەش قولدەك بىلىدىغان ئۆيلەر، باغلار يوشۇرۇۋالاتتى. بىراق، قورالى ئاددىي، سانى ئاز بولغان بۇ قىزلار قوشۇنىنىڭ تەربىيە كۆرگەن، تولۇق قوراللانغان چېرىكلەرگە تەڭ كېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ قىرىق بىر كىشىلىك قىزلار قوشۇنىدىن ئاران ئون يەتتىسى، سادىق بوۋاينىڭ ئوتتۇز نەچچە لەشكىرىدىن يەتتىسى، پاتمەنىڭ پىدائىيلىرىدىن ئۈچى قالدى، قالغانلىرى ئانىلار، بالىلار ئۈچۈن جان تەسلىم قىلغانىدى. گۈزەل ئاغىچا چېرىكلەرنىڭ بۇلاڭ - تالاڭ بىلەن يۈرگىنىدىن پايدىلىنىپ ياماتۇ تەرەپكە چېكىندى، ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ئۆيلەردە ئۇچۇقتۇرغان چېرىكلەرنىڭ

مىلتىق، ئوقلىرىدىن خېلى يىغىۋالغانىدى.

چېرىكلەر ئۆيمۇ ئۆي كىرىپ ئاختۇردى. مەھەللە خەلقى ئادەتتە تاڭ سەھەردىلا ماللىرىنى ئورمانغا ھەيدىۋېتەتتى، قوي - كالىلار كۈن پاتقىچە ئوتلاپ زاۋال بىلەن قايتىپ كېلەتتى. بۈگۈنمۇ مال - ۋاران شۇ تەرىقىدە ئورمانغا يېيىلىپ كەتكەچكە چېرىكلەر بىرمۇ مال تاپالماي تېرىكتى. ئاچ قالغان بۇ چىلبۆرىلەر ئاخىر توخۇلارنى قوغلاپ تۇتۇشقا باشلىدى، كىيىم - كېچەكلەرنى بۇلاشتى. ئۇلار قورسىقىنى توقلاش، بۇلاڭچىلىق قىلىش ھەلەكچىلىكىدە خېلى ۋاقىتنى ئۆتكۈزدى. تېرىكىپ يېرىلغۇدەك بولغان مىڭ غالداي ئىزچىلارنى يوشۇرۇپ قويغان ماللارنى تېپىپ كېلىشكە ئەۋەتىپ، ئۆزى يۈزلۈكتىن ئۈچ قوشۇننى باشلاپ ياماتۇ تەرەپكە قوغلاپ ماڭدى. بۇ قوشۇن تاشتۆپىنىمۇ ئاختۇرۇپ ئوڭتەي - توڭتەي قىلىۋېتىپ، تىك ئېرىق تەرەپكە يۈرۈش قىلدى. ئۇلار تىك ئېرىقتىن چىقىپ ياماتۇ سازلىقىغا قاراپ يۈرۈشكە تېكەس غولىدىن ئون نەچچە لەشكەرنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى. ئۇلار ئىسىنى يىغىپ، تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلغانلارغا زەربە بەرگىچە ئۇلار قانداق پەيدا بولغان بولسا شۇنداق غايىب بولدى. مىڭ غالداي قىرغا كېلىپ سازلىققا كۆز تاشلىدى. توپىلىق يولدا نەچچە يۈزلىگەن ئانا بالىلىرىنى يېتىلەپ ياكى ھارۋىلاردا ئولتۇرۇپ، ئاتلارغا مىنىشىپ كېتىۋاتاتتى. پىيادە كېتىۋاتقانلار بەزىدە يۈگۈرۈيتتى، بەزىدە ئاستا ماڭاتتى، قىزلار موماي ئلارنى يۆلىۋالغانىدى. مىڭ غالداينىڭ گۆلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى، دالىدا زېرىككەن چېرىكلەرمۇ قىز - چوكانلارنى كۆرۈپ ھىجايدى. مىڭ غالداي:

— قېرىلارنى قىلىچتىن ئۆتكۈزۈڭلار، خوتۇن - بالىلارنى ئولجا ئېلىڭلار، كىم بىر خوتۇننى ئولجا قىلسا شۇنىڭ بولىدۇ! — دېدى.

ئەمما، ئۇ ئات سالغان چېرىكلىرىنى پالۋانلارنىڭ توسايدىغىنىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى. گۈزەل ئاغىچا ئولجا ئالغان مىلتىقلاردىن ئوق ئۈزۈپ ئون يەتتە چېرىكنى يەر چىشلەتتى. بۇنى كۆرۈپ چېرىكلەر ئالدىغا ئات سېلىشقا پېتىنالماي تۇرۇپ قالدى. بۇ پەيتتىن پايدىلانغان قىزلار قىلىنچلىرىنى ئوينىتىپ ھۇجۇم قىلدى. چېرىكلەر بارغانچە كۆپىيىپ

قىزلارنى مۇھاسىرىگە ئالدى. مىڭ غالداي، «ئۇر، چاپ، قاراقچىلارغا قول بولمايمىز» دېگەن زىل، ئىنچىكە ئاۋازنى ئاڭلاپ، بۇ پالۋانلارنىڭ ئەرەنچە كىيىنگەن قىزلار ئىكەنلىكىنى بىلدى ـ دە، قاقاقلاپ كۈلگەن ھالدا: «بۇ جانانلارنى تىرىك تۇتۇڭلار!» دەپ ئەمىر قىلدى. چېرىكلەر قىزلارنى قىستاپ كېلىشكە باشلىدى، بىر چېرىك گۈزەل ئاغىچىنىڭ كەينىدىن كېلىپ، ئېتىنىڭ ساغرىسىغا قىلىچ ئۇرماقچى بولىۋېدى، گۈزەل ئاغىچا دەرھال ئېتىنى بۇراپ قىلىچىنى قىلىچ بىلەن ياندۇردى. شۇ ھامان يەنە بىر چېرىك يېقىنلاپ كەلدى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ كۆزىگە ئەزرائىلنىڭ سىماسى غۇۋا كۆرۈنگەندەك بولدى. شۇ ئەسنادا ئارقىسىدىن ئانا ـ بالىلارنىڭ قىيا ـ چىيا قىلغان زارلىنىشلىرى، مومايلارنىڭ «خۇدايىم سەن قاراقچىلارنىڭ جاجىسىنى بەرەر» دېگەن قارغاشلىرى ئاڭلاندى. چېرىكلەر قىزلارنى مۇھاسىرىگە ئالغاندىن كېيىن، قارشىلىق بولمىغاچقا، ئۇدۇل ئانا ـ بالىلار تەرەپكە ئات سېلىپ، مومايلارنى قىلىچلاپ، قىز ـ چوكانلارنى، بالىلارنى تۇتۇپ باغلاشقا كىرىشكەندى. قورققىنىدىن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ئانىلارغا ھەممىلا يەرنى ئالۋاستىغا ئوخشاش ئادەمخورلار قاپلاپ كەتكەندەك بىلىنىپ كەتتى. چوكان ـ جوۋانلار قارشىلىقمۇ قىلدى، ئۆلاردىنمۇ چانالدى. يولدا جەسەتلەر تىرىكلەردىنمۇ كۆپىيىپ، قان دەريا بولۇپ ئېقىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرۈپ يۈرىكى ئېچىشقان گۈزەل ئاغىچا ئۆزىنى تۇتۇشقا كەلگەن چېرىكنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇردى. ئۇ ئۆلارنىڭ ئۆزىنى تىرىك تۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىۋاتقىنىنى سەزگەندى، شۇڭا قېچىپ تۇرۇپ يېقىن كەلگەن چېرىكنى چېپىۋەردى. چېرىكلەرنىڭ بۇ مىسلىسىز باھادىر قىزلارغا ھۆرمەت تۇيغۇسى قوزغالماي قالمىدى. ئۇلار ھەيران بولۇپ بىر پەس تۇرۇپ قېلىشتى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان قىزلار ئانا ـ بالىلارنى تۇتقۇن قىلىۋاتقان چېرىكلەرگە قاراپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. مىڭ غالداي تۇرۇپ قالغان چېرىكلەرنى تىللاپ، دۇشكەللەپ ھۇجۇمغا ھەيدىدى. گۈزەل ئاغىچا دوستى سائادەتنى تۇتماقچى بولغان ئۈچ چېرىكنىڭ كەينىدىن كېلىپ بىرىنىڭ كاللىسىنى ئالدى، يەنە بىرىنىڭ قورسىقىغا قىلىچىنى تىقتى، ئۈچىنچىسى ئۆزىنى دالدىغا ئالدى. بۇ چاغدا پاتىمە بىلەن يەنە بىر قىزلا تىرىك

قالغانىدى. گۈزەل ئاغىچا نۇرغۇن ئانا ـ بالىلارنىڭ ياماتۇ كېمىسى بويىدا توپلىنىشىپ قالغىنىنى، كېمىنىڭ لىق ئادەم بىلەن دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇ قاتقا كېتىۋاتقىنىنى كۆردى. بۇ يەرگە يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى كۆرگەن ئانىلار، جۇۋانلار، چوكانلار ئۈمىدىنى ئۈزدى، بىر چوكان قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى:

— ئاياللار، ئۆزىمىزنى ئاياغ ـ ئاستى قىلدۇرۇپ قۇل بولغۇچە دەريادا غەرق بولغىنىمىز ئەلا! — دەپ، بەش ياشلىق ئوغلىنى قۇچاقلىغان پېتى ئۆزىنى ئەزىم دەرياغا ئاتتى.

ئۇنىڭ بۇ باتۇرانە ھەرىكىتى ئانىلارغا نەمۇنە بولدى، ئانىلار باللىرىنى باغرىغا باسقان پېتى ئۆزىنى دەرياغا تاشلىغىلى تۇردى. ياش چوكانلار، قىزلار، بوۋايلار قولىغا نېمە چىقسا شۇنىڭ بىلەن چېرىكلەرنى ئۇردى، ئېلىشىپ تۇرۇپ قازا تاپتى، بەزىلىرى تاش ئاتتى. قانلىق جەڭ بىر ئاش پىشىم داۋام قىلدى. چېرىكلەر پاتىمە بىلەن گۈزەل ئاغىچىنى تىرىك تۇتۇش ئۈچۈن كېمە كۆرىكىگە قىستاپ كەلدى. ئۇيغۇر تىلىنى بىلىدىغان بىر چېرىك گۈزەل ئاغىچىنىڭ بېشىغا قىلىچىنى تەڭلەپ تۇرۇپ: «ھەي، باتۇر قىز، تەسلىم بول!» دېدى. گۈزەل ئاغىچا: «ئۆزۈڭ تەسلىم بول!» دەپ جاۋاب قايتۇردى. ھېلىقى چېرىك قىزنىڭ جاۋابىغا تاڭ قالدى، قىلىچى قولىدىن چۈشۈپ كەتتى. ئەگەر گۈزەل ئاغىچا تەسلىم بولۇپ قۇل بولۇشنى ئويلىغان بولسا ھەرگىز قىلىچ تۇتمايتتى، چىرايلىق، نازۇك قوللىرى بىلەن كەشتە باسقان بولاتتى. ئۇنى تىغ كۆتۈرۈشكە مەجبۇرلىغان ئاشۇ قاراقچىلار! ئۇ ئۆزىنىڭ ئىپپەت ـ نومۇسى، غۇرۇرىنى ساقلاش ئۈچۈن قىلىچ كۆتۈرۈپ چىققان. ئۇنىڭ سۆيۈملۈك يارى — پالۋان ئوبۇل ئەلا كېلىدۇ! يەنە نۇرغۇن قېرىنداشلىرى كېلىدۇ! ئۇلار دەريادىن ئۆتۈپ بۇ قاراقچىلارنى تەسلىم قىلدۇرىدۇ!

گۈزەل ئاغىچا، ئاشۇ پادىشاھلىق زامانىنىڭ بۇ قەھرىمان قىزى ئەنە شۇنداق جاسارەت، باتۇرلۇق بىلەن خورلۇققا، قۇللۇققا قارشى ئاخىرقى كۈچى، ئاخىرقى تىنىقى قالغۇچە جەڭ قىلدى. ئۇ ئاجايىپ باتۇرلۇقى بىلەن ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ قەھرىمانلىق جاسارىتىنى ياراتتى!

گۈزەل ئاغىچا ئۆزىگە تەھدىت سېلىپ كەلگەن بىر چېرىكنى قانغا بويىدى - دە، ئۇ قاتتىقا قارىدى. ئۇنىڭ كۆزى ئاتلارنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇپ ئۈزۈپ كېلىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدىكى بوز ئات ئۈستىدە بىر سۆيۈملۈك چىرايىنى كۆردى. قىز كۆزىنى ئۇنىڭدىن ئالغۇسى كەلمىدى. ئەمما، يوپۇرۇلۇپ كەلگەن بىر نەچچە ئالۋاستى قىزنى ئەزىز ياردىن كۆزىنى ئېلىشقا مەجبۇرلىدى. قىز ھەممىنىڭ ئالدىدا يوپۇرۇلۇپ كەلگەن بىر چېرىكنىڭ قورسىقىغا قىلىچنى بار كۈچى بىلەن تىقتى. قىلىچنى تارتىۋېلىش ئارىلىقىدا ئۈچ چېرىك ئۇنى تۇتۇشقا تەڭلا قوللىرىنى سوزدى. قىز دەرياغا — سۆيۈملۈك يارىنىڭ چىرايىغا يەنە بىر قېتىم قارىدى ـ دە:

— ئەلا، قىساس! — دەپ بار ئاۋازدا توۋلاپ تۇرۇپ ئۆزىنى دەرياغا تاشلىدى.

ئۈچ چېرىكنىڭ ياۋۇز قوللىرى ھاۋانى تۇتۇپ قالدى.

— گۈزەل ئاغىچا ! — دېگەن كۈچلۈك، ئەمما ئېچىنارلىق بىر ئاۋاز دەريا دولقۇنلىرى ئارىسىدىن ياڭرىدى...

7

ئۇ شۇ ۋارقىرىغىنىچە گۈزەل ئاغىچىنى دەريادىن ئىزدىدى، تاپالمىدى. ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك يارى، بىللە ئۆسكەن دوستىنى قۇتقۇزالمىغىنىغا قان ـ قان يىغلىغان ئەلا پالۋان قىرغاققا چىقتى. گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئاخىرقى ئاۋازى، ئاخىرقى «قىساس!» دېگەن سۆزى ئۇنى ئىختىيارسىز ئېتىغا مىندۈردى. ئۇ ھۆل بولۇپ كەتكەن قىلىچنى قىنىدىن سۇغاردى ـ دە، قەھرلىك ئاۋازدا:

— قىساس ! — دەپ ۋارقىراپ، چېرىكلەر قارا كۆرۈنەر قېچىپ كېتىۋاتقان يولغا قاراپ ئات سالدى. ئۇنىڭ ئاق بوز تۇلپىرىمۇ غەزەپلەنگەن بولسا كېرەك، تۆت پۇتىنى يەرگە تەگكۈزمەي دولدۇلدەك چېپىپ، ھايت ـ ھۇيت دېگۈچە قاچقان چېرىكلەرگە يېتىشىۋالدى. ئۇ ئەڭ ئارقىدا قېچىپ كېتىۋاتقان، قولىدا ئاياللارنىڭ كۆڭلەكلىرىنى تۇتۇۋالغان چېرىكنى

«قىساس!» دەپ ۋارقىراپ تۇرۇپ شۇنداق قەھرى بىلەن چاپتىكى، ئۇنىڭ كاللىسى ئۈزۈلۈپ سازلىققا دومىلاپ چۈشتى. ئۇ شۇ غەزەپ ـ قەھرى بىلەن قېچىۋاتقان چېرىكلەرنى چېپىپ تاشلاۋەردى، ھەتتا گۈزەل ئاغىچىغا «تەسلىم بول» دېگەن چېرىكنىڭ «مەن ... مەن ئۇيغۇر» دەپ يالۋۇرغىنىغىمۇ قارىمىدى. شۇ ئارىلىقتا دەريادىن ئۈزۈپ ئۆتكەن لەشكەرلەر بۇ قاتقا چىقىپ بولغانىدى. بۇ ئۇنىڭ گۈزەل ئاغىچىسى ئۈچۈن ئالغان بىرىنچى قىساسى ئىدى. ئۇ چاپقۇدەك بىرەر چېرىك قالماي، ساراڭلاردەك سازلىقتىكى قومۇشلارنى چېپىپ يۈرگەندە نۇردۇن كېلىپ ئۇنى چاقىردى. نۇردۇننىڭ يېقىملىق ئاۋازى قۇلىقىغا كىرگەندىلا ئەلا ئۆزىگە كەلدى. ئۇ دەردىنى ئىچىگە سىغدۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ياماتۇ بويىغا كەلدى. ئۇ ھەر قەدەمدە ئانىلار، بولۇپمۇ بوۋاي، جۇۋان، چوكان، ياش قىزلارنىڭ جەسەتلىرىنى، قىلىچلىرىنى چىڭ تۇتقىنىچە قېتىپ قالغان، ئەرەنچە كېيىنگەن تونۇش چىراي جەسەتلەرنى كۆردى، كۆز يېشى توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. لەشكەرلەر چېرىكلەرنى سۈر ـ توقاي قىلدى، قىلىچلارنىڭ «جاق ـ جۇق» قىلغان ئاۋازلىرى، ۋارقىراش، تىللاشلار دەريا بويىنى بىر ئالدى. ئەلا پالۋاننىڭ يىگىتلىرى قىران، جەسۇر پالۋانلار بولۇپ، ئۆلگەنلەر ئۇلارنىڭ ئانىلىرى، ئاچا ـ سىڭىللىرى، بالىلىرى ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى چېرىكلەردىن ئون ھەسسە كۆپ ئىدى، ئۇلار يۈزدىن ئارتۇق چېرىكنى بىردەمدىلا قىرىپ تاشلىدى. ھوشۇر باقى يۈز بېگى نۇردۇن قاتارلىق يۈزدىن ئارتۇق لەشكەرنى قاراتام كېمىسىگىچە ئەۋەتتى. ئۇلار دەريا چىقىرىۋەتكەن جەسەتلەرنى يىغدى، ئەلى بەگ قوشۇنى ياماتۇدىكى جەسەتلەرنى يىغدى. ھوشۇر باقى غەمكىن ھالدا ئەلا پالۋانغا:

— دەرياغا ئۆزىنى تاشلىغان ئانا ـ بالىلارنىڭ ئالتە يۈز سەكسەن يەتتە جەستى يىغىلدى. گۈ ... گۈزەل ئاغىچىنىڭ مۇبارەك جەستى... ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى قىلالمىدى.

ئەلا پالۋان ئاتتىن ئۈچۈپ كەتكىلى تاس قالدى، ئۇ ئېگەرنىڭ قېشىنى تۇتۇۋالمىغىنىدا. بەلكىم پوكىنىغا ئوق تەگكەن قىرغاۋۇلدەك ئۈچۈپ چۈشكەن بولاتتى. ئەلا پالۋان بىر ھازادىن كېيىن ئېسىنى يىغدى، ئاندىن

ھوشۇر باقى يۈزبېگىگە جەسەتلەرنى توققۇزتارا يېزىسىغا ئاپىرىشنى تاپشۇرۇپ، ئۆزى لەشكەرلىرىنى باشلاپ مىڭ غالدايىنىڭ ئىزىغا چۈشتى. ئۇ بوز ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ، مىڭ غالدايىنىڭ توختاخۇننى تۇتۇپ كەتكىنىنى، دادىسىنى ئېتىپ ئۆلتۈرگىنىنى ئەسلىدى. بۇ مىڭ غالداي ئاشۇ غالداي بولۇپ قالمىسۇن يەنە!

ئەلا پالۋان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. ئۇ توختىغان يەر دۆڭ ئىدى، بۇ يەردىن خېلى پەسلەپ، ئاندىن دەريا ياقىلاپ تۈز يولغا چىقاتتى. ئەنە شۇ تۈز يولدا ئايالار، بالىلار، قوي ـ كالىلار تىقىلىشىپ تۇراتتى. چېرىكلەر ئاۋۋال تار ياغاچ كۆۋرۈكتىن ماللارنى ھەيدەپ ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئەلا پالۋان:

— ئانا ـ بالىلارنى ھەيدەپ كېتىۋاتقان چېرىكلەرنى ئۇجۇقتۇرۇڭلار، ئانا ـ بالىلارنى دەريا بويىغا توپلاڭلار، — دېدى ۋە ئېتىنى دېۋىتتى. قىزىپ قالغان، تىزگىن سىيرىپ تۇرغان ئات ئۇچتى. ئەلا پالۋان قىلىچىنى سوغۇرۇۋېلىپ، «ئالتە يۈز سەكسەن ئانا ـ بالا ئۈچۈن!»، «گۈزەل ئاغىچام ئۈچۈن!» دەپ ۋارقىرىغىنىچە چېرىكلەرنى چېپىشقا باشلىدى. نەچچە يۈزلىگەن ئادەم ۋە نەچچە يۈزلىگەن مالنى ھەيدەپ ماڭغان بىرەر يۈزچە چېرىك يەر چىشلىدى. ئەلا پالۋان قاراقچىلارنىڭ ياردەمچى سەردارىنىڭ كاللىسىنى ئالدى ـ دە، يۈز بېشى ئەلى بەگكە:

— ئانا ـ بالىلار بىلەن ماللارنى توققۇزتاراغا يەتكۈزۈڭلار! — دەپ ئەمىر بېرىپ، قالغان لەشكىرىنى باشلاپ جىرغىلاڭغا قاراپ چاپتى.

ئەلا پالۋان جىرغىلاڭ سېيىنىڭ ئىچى بىلەن ئۆرلەپ ماڭدى. ساينىڭ باغرىدىن تارتىپ تاغ باغرى ياپيېشىل قارىغايلىق بىلەن پۈركەنگەن، ساينىڭ ئىككى تەرىپىدىكى يوتىلاردا قېيىن دەرەخلىرى، چېتەن، تاغ تېرەكلىرى بۆككىدە ئۆسۈپ كەتكەنىدى. ئاتلار سايدىن چىقىپ، تاغ قاپتاللىرىدىكى بولۇق ئۆسكەن ئوت ـ چۆپ ئىچىدە ئۈزۈپ كېتىۋاتاتتى. يول بويى قارىغايلار، دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىدا كېيىكلەر غىل ـ پال كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئۇلار بۇ مېھمانلارغا ئەجەبلەنگەندەك، چىرايلىق، ئىنچىكە قولاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ، قاپقارا چىرايلىق كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قارايتتى ـ دە، ئۈركىگەن قۇشتەك قارىغايلىققا چېپىپ كىرىپ كېتەتتى.

دەممۇ دەم توشقانلار لىپ قىلىپ چىقىپ ئاتلارنى ئۈركىتىۋېتەتتى.

8

كەچكى يۈرۈش جىمجىت بولدى. ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى، ئۈزەڭگىلەرنىڭ جاراڭلىشىدىن باشقا ئاۋاز يوق ئىدى. بوز ئات ئېغىزدۇرۇقىنى چايناپ تولپاردەك ئۇچماقتا. لېكىن، ئاتنىڭ مۇشۇنداق تېز چېپىشىمۇ ئەلا پالۋانغا تولىمۇ ئاستا ماڭغاندەك، مۇشۇنداق ئاستا ماڭغاچقا گۈزەل ئاغىچىسىنى قۇتقۇزالمىغاندەك بىلىنىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئەنتىنى ئاتتىن ئالماقچى بولغاندەك، قامچا باسقانىدى، ئات يۇلقۇنۇپ بار كۈچى بىلەن ئالدىغا ئېتىلدى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزى ئالدىدا ئىدى، ئالدى تەرەپتە ئۇپۇق سۈزۈلۈۋاتاتتى.

ئەلا پالۋان تاڭ يورۇقىدا ئۆزىنىسىغا سوزۇلۇپ ياتقان، ئىككى تەرىپى دۆڭلۈك دالا كۆرۈنگەندىلا ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. دالانىڭ ئوتتۇرىسىدا سەككىز قىرلىق ئاق ئۆي، ئۇنىڭ ئەتراپىدا كىگىز ئۆيلەر چوخچىيىپ تۇراتتى. تەردىن قارىيىپ كەتكەن ئاتلار بىر - بىرىگە باغلانغان ھالدا بېشىنى يەرگە قارىتىپ تۇرۇشاتتى. ئەلا پالۋان: «دېمەك، قاراقچىلار يېڭىلا كەپتۇ - دە...» دېگەننى ئويلاپ قىلىچىنى قىنىدىن چىقاردى - دە، بوز ئاتنىڭ بېشىنى قويۇۋېتىپ توپتوغرا سەككىز قىرلىق ئاق ئۆيگە قاراپ چاپتى. ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان ئات دۈپۈرى ۋە «ئۇر - چاپ، قىساس!» دېگەن سادانى ئاڭلاپ ئۆيلەردىن يۈگۈرۈپ چىققان چېرىكلەر ئاتلىرىغا يۈگۈرۈشتى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى قەھر - غەزەپ بىلەن چېرىكلەرنى چېپىشقا باشلىدى. ھايت - ھۇيت دېگۈچە چېرىكلەردىن تىرىك جان قالمىغاندەك ھالەت شەكىللەندى. ئەلا پالۋان ئاق ئۆيدىن جالاقلاپ تىترىگەن ھالدا يۈگۈرۈپ چىققان مىڭ غالدايىنىڭ گەدىنىگە قىلىچىنى توغرىلاپ:

— رەھمىتى دادام ئۈچۈن، توختاخۇن ئاتا ئۈچۈن، گۈزەل ئاغىچام ئۈچۈن! — دەپ زەرب بىلەن ئۇردى.

مىڭ غالدايىنىڭ كاللىسى تېنىدىن ئاجراپ يەرگە دومىلاپ چۈشتى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ كاللىسىنى قىلىچىدا سانجىپ ئالدى ـ دە، نۇردۇنغا:

ــ بۇ ئىت كاللىنى مۇنۇ يالغۇز قارىغاينىڭ ئۇچىغا ئېسىپ قوي، بۇنداق ۋەھشىي كاللىنى پۈتكۈل ئالەم كۆرۈپ نەپرەتلەنسۇن، قاغا ـ قوزغۇنلار كۆزلىرىنى چوقۇسۇن! ــ دېدى.

نۇردۇن كاللىنى چېچىدىن تۇتۇپ قارىغايغا ياماشتى ۋە قارىغاينىڭ ئۇچىغا كاللىنى چېچىدىن باغلاپ قويۇپ تېزلا قايتىپ چۈشتى. ئەلا پالۋان توققۇزتاراغا قايتىپ كېتىۋېتىپ ئۇنىڭ كاللىسىغا يەنە بىر قارىدى، بىر قاغا ئۇنىڭغا قونۇۋېلىپ كۆزىنى چوقۇۋاتاتتى...

ئەلا پالۋان يۈرىكىدىكى ئېغىر مۇسىبەت سەل يەڭگىللىگەندەك، چوڭقۇر بىر تىنىپ قويدى.

ئەمما، ئۇنىڭ گۈزەل ئاغىچىسى قۇربان بولغانىدى.

بۇ ئەلا پالۋان ئۈچۈن ئىنتايىن چوڭ يوقىتىش ئىدى.

ئالتىنچى باب

قەست

قەست قىلغاننى پەس قىل
— خەلق ماقالى

1

ئەخمەتخان خوجا، ئۆزىنى كەمبەغەللەرنىڭ كۆڭلىنى يەڭگىللىتىشكە ئاتىغانمەن، دەپ يۈرەتتى، شۇ ۋەجىدىن، غۇلجىدا ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىنىدىغان خوجىغا ئايلىنىپ قالغانىدى. قوزغىلاڭ ئوتىنىڭ يېقىلغانلىقى ئۇنىڭ دىلىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان نىيىتىگە راسا خوپ كەلدى. ئۇ چىغلىق مازاردا زىكرى - سۆھبەت ئۇيۇشتۇرۇپ ئۆزىگە خېلىلا كۆپ مۇرىت توپلىغان، خانىقا قۇرۇپ، ھەر يىلى بارات ئاي، رامىزان ئايلىرىدا داشقازان قايىنىتىپ كەمبەغەللەرنى تويغۇزغان، بۇنىڭ بىلەن نام ـ شەرىپى تېزلا سەكسەن يۈزلۈككە تارقىلىپ، «ئۇلۇغ زات، ئېسىل خوجا، ھەزرىتى ئىشان» بولۇپ تونۇلغانىدى. بىرەر كىم ئۇنىڭ ئەيىبىنى ئېيتىپ قالسا، «كۇپۇرلۇق قىلما» دېگەن سىلكىنىشلەرگە ئۇچرايتتى. خېلى كۆپ ساندىكى نادان خەقلەر «غوجام سۇف دەپ ‹دەم› سېلىپ قويسا پالەچ كېسەلمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدۇ، بۇنداق ئۇلۇغ زاتقا تىل تەگكۈزسەڭ ئاغزىڭ مايماق كېتىدۇ» دېگەن گەپلەرگە ئىشىنەتتى. شەمسىدىن خەلپەم ياماتۇدا بىر مىڭ ئىككى يۈز ئاتنى قولغا چۈشۈرگەندىن كېيىن يەنە مۇنداق گەپ تارقالدى:«خوجام بىر ئەپسۇن ئوقۇۋىدى، چېرىكلەر مىدىرلىيالماي قالدى، بىز قارشىلىقسىزلا

ئۆلارنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلىپ ئاتلارنى مىنىپ كېلىشۋەردۇق.»
ئابدۇرۇسۇل بەگ مەزەمزات ئۈچۈن چاي بەرگەندە، ئەخمەتخان خوجا:
— بىز رىياسەت[1] تۈزەيلى، ھېكىممۇ سالامەت كەلدى، — دېدى.
— ھازىر ۋاقتى ئەمەس، ئاۋۋال كۆرە، بايانداي قەلئەلىرىنى پەتىھ قىلمىقىمىز زۆرۈر، — دەپ جاۋاب قىلدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.
ھېچكىم ئۇنىڭ گېپىنى يىرالمىغاندا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ جاۋابى ئۇنىڭغا ھار كەلدى. ئۇ ئەتىسىلا مەزەمزاتنى يوقلاپ بېرىپ، ئەمىر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆزى بەگ، ئۆزى خان بولۇۋالغانلىقى، ھېكىم ۋە ئۆزىنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى ھەققىدە شىكايەت قىلدى:
— سىلى ئوردىنىڭ ۋاڭ گۈڭى، سىلىنىڭ ھەيئەت رىياسىتى باشلىقى بولۇشلىرى بەرھەق. مەن تۈنۈگۈن شۇ نىيەتتە رىياسەت تۈزۈشنى تەلەپ قىلسام ئابدۇرۇسۇل بەگ مېنى كىچىك باللىسىدەك سىلكىۋەتتى. يا مېنىڭ تەكلىپىم خاتامۇ؟ بۇ يۇرتنىڭ ھاكىمى لەشكەر ئىشلىرىنى، مۈلكىي ئىشلارنى قولىدا تۇتۇشى، ھۆكۈمنى يۈرگۈزۈشى لازىمدۇركى، نەدىكى پەلپەتىش ئادەملەرنىڭ تۇتۇشقا ھەققى يوقتۇر.
تۈنۈگۈن مەزەمزات ئەخمەتخان خوجىنىڭ تەكلىپىنى كۆڭلىدە ماقۇل كۆرگەن، بىراق تازا بىلىپ كەتمىگەن بۇ خوجا ئالدىدا ئۆزىنىڭ سىرىنى ئاشكارىلىغۇسى كەلمىگەنىدى.
— كۆڭۈللىرىگە رەھمەت تەقسىر، مەن يېڭى كەلدىم، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئېيتقاندەك، ۋاقىت كېرەك. ئابدۇرۇسۇل بەگ مېنىڭ ئەمىرىم، ئۇ ھەرگىز مېنىڭ شىلللەمگە چىقىۋالماس. تۈنۈگۈن چاي ئۈتكۈزۈپ مېنى قىزغىن كۈتۈۋالدى، ھۆرمىتىمنى قىلدى. ئەسلىدە جياڭجۈن بىلەن مىڭ ئامبال مېنى خۇيزۇلار تويلاڭ كۆتۈردى، شىبەلەرنى قوزغاپ باستۇرغايسىز، دەپ ئەۋەتكەن، كەلسەم يالغۇز خۇيزۇلار ئەمەس ئىكەن، پۈتكۈل يۇرت قوزغىلىپتۇ، خۇش بولدۇم.

[1] رىياسەت — ھۆكۈمەت.

مەزەمزات ئۆزىنى رىياسەت باشلىقى قىلىپ كۆتۈرۈشكە تىرىشىۋاتقان ئەخمەتخان خوجىنى ھەممىدىن يېقىن بىلىپ، ھېچكىمگە تىنمىغان ئىشىنى دەپ سالدى. ئەخمەتخان خوجىنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ كۆڭلىگە بىر نېمىنى پۈكۈپ، مەزەمزاتنى قەتئىي تەختكە چىقىرىش زۆرۈر، دەپ ئويلىدى. بىراق، ھەممىنىڭ دىققەت ئېتىبارى باياندايئۇرۇشىدا بولغاچقا، ئۇنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلايدىغان ئادەم چىقمىدى. ئەخمەتخان خوجا نۇرغۇن باش قاتۇرۇپ، خەلق ئارىسىدا ئىناۋەت قازىنىشنىڭ بىردىنبىر يولى باياندايئۇرۇشىدا زەپەر قۇچۇش، دېگەن نىيەتكە كەلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇرىتلىرىدىن توختاخۇن سەركەردىلىكىدە تۈزۈلگەن مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بىلەن باياندايغا باردى. ئۇنىڭ مۇرىتلىرى «خوجام ئابدۇرۇسۇل بەگ ئالالمىغان قەلئەنى بىر سۆز بىلەن ئالىدۇ» دەپ گەپ تارقاتقانىدى. ئەخمەتخان خوجا جەڭگە كىرىشتىن ئاۋۋال ئۇرۇش ئەھۋالىنى كۆزەتتى، سېپىلغا ياماشقان غەيۇر لەشكەرلەرنىڭ سېپىلدىن تاشلانغان ئوتتا كۆيۈپ شوتىدىن يىقىلىۋاتقانلىرىنى كۆردى ۋە قورققىنىدىن دىر - دىر تىترەپ لەشكەرلىرىنى باشلاپ غولجىغا قايتتى. بۇ چاغدا، ئابدۇرۇسۇل بەگ غولجىغا تېگىش ئۈچۈن ياماتۇغا يېقىنلاپ قالغان چىڭتەي غالداينىڭ قوشۇنىغا قارشى كىمنى ئەۋەتىش ھەققىدە باش قاتۇرۇۋاتاتتى. ئەخمەت خەزىنىچى:

— ئەمىر لەشكەر، ئەخمەتخان خوجا باياندايدىن يېنىپ كەپتۇ. ئۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنىنى ئەۋەتسىڭىز مۇۋاپىق بولار، ئۇلار ياماتۇنى ئوبدان بىلىدۇ، — دەپ مەسلىھەت بەردى.

بۇ مەسلىھەت ئابدۇرۇسۇل بەگكە ياقتى. ئۇ چاپارمەنگە:

— ھەي چاپارمەن، دەرھال ئەخمەتخان خوجىغا ئېيت، قوشۇنىنى باشلاپ ياماتۇغا بارغاي، چىڭتەي قوشۇنىنى يوق قىلغاي! — دېدى.

چاپارمەن كەتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ، چىڭتەي قوشۇنى سەر خىل قوشۇن، قىلىچۋازلىقتا ماھىر، خوجا ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەي قالمىسۇن يەنە، دېگەن خىيالدا ئولتۇرۇپ ئەلا پالۋانغا «مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن تېز يېتىپ كەل» دەپ مەكتۇپ يازدى. شۇ ئارىدا چاپارمەن كەلدى.

— بېگىم، خوجام پەرمانلىرىدىن باش تارتتى، بارمايمەن، دەپ ئۇز

يولىغا ـــ چىغلىق مازار تەرەپكە كەتتى، ـــ دېدى چاپارمەن.

ـــ ئۇنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟

ـــ ئەمىر لەشكەر، رەنجىمەڭ، مەن بېرىپ ئەھۋالنى چۈشەندۈرەي، بەلكىم ئاق ساقىلىمنىڭ ھۆرمىتىنى قىلار، ـــ دېدى ئەخمەت خەزىنىچى.

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قېرىپ قالغان قېيناتىسىنى ئاۋارە قىلغۇسى يوق ئىدى، بىراق ئامالسىز ئىدى. چىگىتەينى توسايدىغان قوشۇن بولمىسا ئۇنىڭ چېرىكلىرى يېزىلارنى ۋەيران قىلىشى تۇرغان گەپ ئىدى. ئەخمەت خەزىنىچى كۈيئوغلىنىڭ ئۆزىنى ئاياۋاتقىنىنى سېزىپ:

ـــ ئوغلۇم، ئات بىلەن ئايلاپ يول يۈرگەن يەردە بىر چامدام يەرگە بېرىپ كېلىشكە چىدىمامدىمەن! ـــ دېدى.

ئەخمەت خەزىنىچى ئوردىدىن چىقىشىغا ئوغلى ئۇچراپ قالدى، ئۇ دادىسىغا ھەمراھ بولدى. ئۇلار چاپارمەننىڭ يول باشلىشى بىلەن ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئىزىدىن ئات سالدى.

ـــ خوجام، ئۈچ ئاتلىق بىزگە قاراپ چاپتۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ، ـــ دەپ خەۋەر بەردى توختاخۇن.

ئەخمەتخان خوجا كەينىگە قاراپ ئۆزىگە يېقىنلاپ قالغان ئەخمەت خەزىنىچىنى تونۇدى، ئەمما توختىماي كېتىۋەردى. ئەخمەت خەزىنىچى يېتىشىۋالدى، خوجا بىلەن ياندىشىپ مېڭىپ:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خوجام! ـــ دەپ سالام قىلدى.

ـــ ۋائەلەيكۇم ئەسسالام.

ـــ تەقسىر، سەپەرلىرى قاياققا؟

ـــ ماڭا «لىڭكۇغا ياۋ كەلدى، ياردەم بەرسىلە» دېگەن مەزمۇندا مۇنۇ مەكتۇپ كەلگەن، ـــ دەپ خوجا بىر مەكتۇپنى خەزىنىچىگە بەردى.

ئەخمەت خەزىنىچى مەكتۇپنى ئوقۇدى، ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىدى. بۇ مەكتۇپ غەلىتە ئىبارىلەر بىلەن يېزىلغانىدى. خەزىنىچى:

ـــ ئەسلى ياۋ لىڭكۇدا ئەمەس ياماتۇ تەرەپتە. چىگىتەي غالداي قوشۇنى بىلەن شەھىرىمىزنى مۇستەبىت قىلىشقا چىققان، ئەمىر لەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگ سىلىنى ئاشۇ چىگىتەيگە قارشى يۈرۈش قىلىشقا ئەمىر قىلدى. ئۇ

سىلىدىن چىڭتەي قوشۇننى زابۇت قىلىشلىرىنى سورايدۇ، — دېدى.

ئۆز نىيىتىگە يېتەلمىگەن ئادەملەر ئۈمىدسىزلىنىدۇ، تاقەتسىزلىنىدۇ، ھەتتا نادانلىق بىلەن قىلغان ئىشىنىڭ ئاقىۋىتى بىلەن ھېسابلاشمايدۇ، بەلكى نىيىتىگە يېتىشكە توسقۇنلۇق قىلغانلاردىن ئۆچ ئالىدۇ. شۇ تاپتا ئەخمەتخان خوجا مانا شۇنداق ھالەتتە ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ رىياسەت تۇرۇش تەلىپى ئابدۇرۇسۇل بەگ تەرىپىدىن رەت قىلىنغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا قاتتىق ئۆچ بولۇپ كەتتى، نام چىقارماقنى مەقسەت قىلىپ باياندىغا يۈرۈش قىلىۋىدى، دەھشەتلىك جەڭنى كۆرۈپ قورقتى. قارارگاھىدا پۇرسەت كۈتۈپ ياتماقچى بولۇۋىدى، مۇنۇ ئابدۇرۇسۇل بەگ دېگەن خۇمپەر چاپارمەن ئەۋەتتى. «ئۇنىڭ نىيىتى ماڭا مەلۇم، — دەپ ئويلايتتى خوجا، — كۈچلۈك چېرىكلەرگە مېنى يەم قىلىپ بېرىپ مېنىڭدىن قۇتۇلماقچى. ساددا ئىكەنسەن ئەمىر، سېنىڭدەك ئەخمەقلەردىن نەچچىسىنى دەرياغا ئاپىرىپ سۇغارماي كەلگەنمەن!» ئۇ ئەمىر لەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگدىن ئالالمىغان ئۆچىنى ئۇنىڭ قېيناتىسىدىن ئالماقچى بولدى بولغاي، سەنلەپ تۇرۇپ دوق قىلدى:

— ئەي خەزىنىچى، بېرىپ خەزىنەڭگە قارا، كۈيئوغلۇڭ ئىككىڭ خەزىنىنى قۇرۇقداپ بولۇشتۇڭ، ئەمدى سەنلەرنىڭ پىت كۆزى مېنىڭ سەر خىل قوشۇنۇمغا چۈشتىمۇ! مەن سېنىڭ، ئەمىرىڭنىڭ ئادىمى ئەمەس. مەن سەنلەرگە ئەمەس، سەندەك قۇللار ماڭا بېقىنىشىڭ كېرەك! بار، ياخشىلىقچە قايتىپ بېرىپ ئەمىرىڭگە بۇ سۆزۈمنى يەتكۈز!

ئەخمەت خەزىنىچى بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتكەن باتۇر، مۆرىتى كەلسە ئاتاڭنىڭ گېپىگە يان، دەيدىغانلاردىن ئىدى. شۇڭا، ئۇمۇ جىددىي، كەسكىن ھالدا جاۋاب قايتۇردى:

— ئەي خوجا، ئەگەر ئەمىرلەشكەرنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرمىسەڭ جازاغا مەھكۇم بولۇرسەن. بويۇنتاۋلىق قىلمىغىن دېمە، بۇ لەشكەر سېنىڭ ئەمەس! ئەي توختاخۇن، لەشكىرىڭنى باشلاپ ياماتۇ تامان ئاتلان، چىڭتەي قوشۇننى يوقات! بۇ ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ باشلىقى، پۈتكۈل قوشۇننىڭ ئەمىرى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ پەرمانى!

توختاخۇن بىردە خەزىنىچىگە، بىردە خوجىسىغا قاراپ قالدى. ئۇ ئوتتۇردا خىجىل بولۇپ نېمە قىلارىنى بىلمەيۋاتاتتى. مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە ئەخمەتخان خوجا خەزىنىچىگە:

— ئەي خەزىنىچى قۇل، لەشكەرنى توسما، ھېلى بىكار تىغ يەيسەن! — دېدى قولىنى قىلىچىغا ئاپىرىپ.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ مەن ياۋ ئەمەسمەن. — دەپ خەزىنىچى لەشكەرلەرنى توسۇپ تۇرغان يېرىدە تۇرۇۋەردى.

خوجا قىلىچىنى شارتتىدە سۇغاردى — دە، ئېتىنى دېۋىتىپ بېرىپ ئەخمەت خەزىنىچىنىڭ گەجگىسىگە ئۇردى. ئەخمەت خەزىنىچى «ئاللا» دەپلا ئاتتىن يىقىلدى. ئاتا ھالىنى كۆرگەن قەددى سەرۋازدەك، چىرايى گۈلدەك، تېخى بۇرۇتى خەت تارتمىغان ئوغۇل:

— ئاھ، قارا يۈزدىن ۋاپا تەلەپ قىلغان دادام! — دەپ پەرياد كۆتۈردى.

ئەخمەتخان خوجا ئۆزىنى «قارا يۈز» دەپ ھاقارەتلىگەن ئوغۇلغا غەزەپ بىلەن قارىدى. ئۇ بۇ قانلىق پاجىئەنىڭ شاھىدىنى قالدۇرماسلىق نىيىتىگە كېلىپ، توختاخۇنغا:

— ئاۋۇ دەيۈزنى چاپ! — دەپ ۋارقىراپ، ئۆزى ئاۋۋال ئوغۇلغا ئات سالدى. بالا قاچتى، ئۇ ئېتىنى چاپتۇرغان پېتى بالىنىڭ يۇمران بويىنىغا قىلىچ ئۇردى، ئۇنىڭ ئىسسىق قېنى تۇپراقنى بويىدى.

توختاخۇن بۇ پاجىئەنىڭ كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولۇپ ئۆتكىنىنى كۆرۈپ قېتىپلا قالغان، خوجىنىڭ پەرمانىمۇ ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىگەنىدى. خەزىنىچى بىلەن بىللە كەلگەن چاپارمەن خوجىنىڭ ئۆزىنىمۇ قەتل قىلىشقا پەرمان بەرگىنىنى ئاڭلاپ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپلا ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى ۋە بارغان پېتى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالدىغا يىقىلىپ، بولغان دەھشەتلىك پاجىئەنى بايان قىلدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ نۆكەرلىرى بىلەن پاجىئە يۈز بەرگەن يەرگە كەلدى. ئەخمەتخان خوجا ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى كۆرۈنمەيتتى. ئۇ يەردە قېيىناتىسى ۋە قېيىنىنىسىنىڭ ئىسسىق قېنى بويىغان يول، ئۇلارنىڭ قاتقان جەسىتى تۇراتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ غەزەپ ۋە ئېچىنىشتىن چىشلىرى غۇچۇرلىدى: «بايانداىدا قانلىق جەڭ

بولۇۋاتقاندا ئۆز ئادەملىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈش دېگەن قانداق گەپ! خەپ خوجا، سەن قولۇمدىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن.» ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەن ئېلىپ كەلگەن هارۋىغا جەسەتلەرنى سالغۇزۇپ، تۆپىسىنى ياپقۇزۇپ، ئۆيگە ئېلىپ كەلدى.

بۇ دەهشەتلىك ئۆلۈمنى — ئېرىنىڭ جەسىتى بىلەن پەرزەنتىنىڭ جەسىتىنى كۆرگەن پاشاخان هوشىدىن كەتتى. ئاياللار سۇ پۈركۈپ يۈرۈپ ئاران هوشىغا كەلگەن پاشاخان:

— ئاھ دوست، سىلىگە قايسى زالىم قەست قىلغاندۇ، مېنىمۇ بىللە هالاك قىلسا بولماسمىدى! — دەپ پەرياد چەكتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئاغىچىسى ئەزرا بىر قولى بىلەن دادىسىنىڭ پۇتىغا، بىر قولى بىلەن ئىنىسىنىڭ پۇتىغا ئېسىلغان هالدا ئىچ - ئىچىدىن يىغلاپ تۇرۇپ ناله قىلدى:

— ئاھ، مېنىڭ شىرەدەك ئاتام، پېقىر ناتىۋانغا مەدەتلىك ئاتام، سەبىي قېرىندىشىم، ئاھ ئاتام... ئاھ قېرىندىشىم!

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاغىچىسىنى يۆلىدى، تەسەللى بەردى:

— سەۋر قىل، مەن قاتىلنى جەزمەن تۇتىمەن، قانغا قان ئالىمەن!

2

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ «قانغا قان ئالىمەن» دېگەن گېپى ئەخمەتخان خوجىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. نەزىرى ئۈستۈن، خورىكى چوڭ خوجىنىڭ هېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان كۆزلىرى قورققىنىدىن چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولدى، كېچىسى ئۇخلىيالماس بولۇپ قالدى. چىغلىق مازار يېزىسىنىڭ ئەتراپىغا قاتمۇ - قات جىبەكچىلەرنى تۇرغۇزدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ قوشۇن تارتىپ كېلىدۇ، دېگەن ۋەهىمىدە بىردەممۇ خاتىرجەم بولالمىدى، گېلىدىن تاماقمۇ ئۆتمەي قالدى. ئىككى هەپتە ئىچىدىلا بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ، چىرايىدا قان قالمىدى. ئۇ ئاخىر چىدىيالماي، كېچىلەپ بىر نەچچە پالۋاننى هەمراھ قىلىپ، ئوغرىلىقچە مەزەمزاتنىڭ

قورۇسىغا كەلدى، دەرۋازىنى ئاستا چەكتى. دەرۋازىۋەن مەزەمزاتنى ئويغاتتى، مەزەمزات موۋۇت پەشمىتىنى كىيىپ ساراي ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپ:

— مېھمانلارنى باشلاپ كىر، — دېدى.

ئەخمەتخان خوجا ئىشىكتىن كىرىپ ئىككى پۈكلىنىپ سالام بەردى. يىغلامسىراپ تۇرۇپ ئاھ - ۋاھ دېدى. مەزەمزات ئۇنىڭ بېشىدىكى يوغان سەللىسىگە، يالپاق يۈزىگە ھەيران بولۇپ قاراپ قالدى، خوجىنىڭ ھەيۋەت سالاپىتىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. ئۇ بەجايىكى نان تىلەپ كەلگەن بىر بىچارە دىۋانە، مۇساپىر قىياپىتىدە ئىدى. مەزەمزات ھېچكىمنى نەزەرىگە ئىلمايدىغان بۇ يوغانچى خوجىنىڭ شۇ تاپتىكى ھالىتىگە تولىمۇ ھەيران قالغانىدى.

— ئەي خوجام، چىرايىڭىزدا قان، ئۆزىڭىزدە جان يوق، نېمە بولدى؟— دەپ سورىدى.

خوجا ھارامزادە كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ تۇرۇپ نالە - زار قىلدى:

— ئاھ ئۇلۇغ ھېكىم، ۋاڭلارنىڭ ۋاڭى، بويىنىمىز قىلدا باغلاقلىق، ئەمىر بىزنى ئۆلتۈرگۈدەك، غەزەپ ئوتىدا كۆيدۈرگۈدەك!

مەزەمزات غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن بېرى ھېچ ئىش يوق ئىچى پۇشۇپ يۈرگەنىدى. قوشۇنىنى ئابدۇرۇسۇل بەگ، مۈلكىي ئىشلارنى ئابدۇل ناسىر ئەلەم بىلەن ئەخمەت خەزىنىچى باشقۇرۇپ كېلىۋاتاتتى، ھەتتا ئۇ جىياڭجۈن مەھكىمىسى تەرىپىدىن بېرىلىدىغان ئۈچ يۈز كۈمۈش تەڭگىدىنمۇ ئايرىلىپ قالغانىدى. ئەسلىدە مەزەمزات بۇ يەرگە كېلىپلا: «مەن بۇ ئىشنىڭ بېشى بولىمەن. يەنىلا بۇرۇنقىدەك دەۋران سۈرىمەن» دەپ ئويلىغانىدى. ئەمما، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنىڭغا بىرەر ئەمەلمۇ بەرمىدى، بەلكى گۇماني كۆزدە قاراپ كەلدى. شۇڭا مەزەمزات ئۆزىنىڭ مەنسەپتىن، كۈمۈشتىن، ئابرويىدىن ئايرىلىپ قالغىنىنى ئابدۇرۇسۇل بەگدىن كۆرۈپ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا غۇم ساقلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ قېيناتىسى ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن: «بىر رەقىبىمدىن قۇتۇلدۇم، ئەمدى مېنى بۇرۇنقىدەك مۈلكىي ئىشلارغا مەسئۇل قىلىدىغۇ» دەپ خۇش بولغانىدى. ئەمما، ئويلىمىغان يەردىن ئىختىلال ھەيئىتى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يېقىن ئاغىنىسى،

دېۋانبېگى ۋەلى باينى خەزىنىچىلىكنى قوشۇمچە ئۆتەشكە قويدى. مەزەمزات بۇ ئىشنىمۇ ئابدۇرۇسۇل بەگدىن كۆردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئابدۇرۇسۇل بەگكە بولغان ئۆچمەنلىكى ھەسسىلەپ كۈچەيدى. ئۇ شۇ تۇپەيلى ئۆزگە دوست ـ يارەن ئىزدەپ يۈرەتتى. ئۇيان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلىنىپ ئاخىر مۇشۇ مىڭ ئاتلىق قوشۇنى بار، نەچچە مىڭلىغان مۇرىتى بار ئەخمەتخان خوجىنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. مانا ئەمدى دەل مۇشۇ ئەخمەتخان خوجا ئۆز ئايىغى بىلەن كېلىپ ئۇنىڭغا باش ئۇرۇپ يىغلاپ تۇرۇپتۇ.

— ھاي، كىم بار؟ — دەپ ۋارقىرىدى مەزەمزات.

— خوش جانابلىرى، — چاكار بوسۇغىدا ھازىر بولدى.

— مېھمانلارغا تائام تەييارلاڭلار! — دېدى مەزەمزات، ئاندىن ئەخمەتخان خوجىنى يۇقىرى ئۆتۈشكە تەكلىپ قىلدى.

چاكار ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا كۆتۈرۈپ كىردى، قولغا سۇ ئالدى، ئۇزۇن ئۆتمەي داستىخان سېلىنىپ چاي تارتىلدى.

— قېنى، ئېلىڭ خوجام، — دېدى مەزەمزات.

— خوش، خوش، رەھمەت، — ئەخمەتخان خوجا ھىجىيىپ قويۇپ چايدىن ئوتلىدى.

چايدىن كېيىن قېزا، قوزا گۆشلىرى بېسىلغان پولۇ كەلتۈرۈلدى.

ئەخمەتخان خوجا بىر كاپام ئاشنى ئاغزىغا سالدى. ئۇ ئاشنى ھۇزۇرلانغاندەك چايناپ تۇرۇپ پولۇنى ماختاشقا باشلىدى...

— سىزنى خوجىلارنىڭ ئەۋلادىمىش دېيىشىدۇ، مەنمۇ ئىمىن ۋاڭدەك خان ئەزىمنىڭ ئەۋلادى، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى مەزەمزات.

— شۇنداق بولمامدىغان، — دېدى ئەخمەتخان خوجا، — چوڭ بوۋىلىرى ئىمىن ۋاڭ چىڭ خانىغا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن ئۇلۇغ زات، چىڭ خاندانلىقى بوۋىلىرىغا ۋاڭ ـ گۇڭلۇق ئەمەل ئىنئام قىلغان. پېقىر بۇنى قانداقمۇ ئۇنتۇپ قالاي؟ ئەمما، مېنى ئىچىندۇرىدىغىنى ھازىر بۇ ۋاڭلىق قوللىرىدىن كەتتى، ئۇنى سىلىنىڭ خىزمەتكارلىرى تارتىۋالدى. ئەمدى سىلىنى ۋاڭ ئەۋلادى دېگىلى بولمايدىغان بولدى، شۇڭا سىلىنى ھېچكىم كۆزگە ئىلمايۋاتىدۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مەزەمزاتنىڭ كۆزلىرى ئالايدى، بۇرۇتى تىك تۇرۇپ كەتتى. گېلىغا گۇرۇچ تىقىلىپ قالغاندەك تاۋاقتا ئاپارغان قولىنى تارتىۋېلىپ قوپاللىق بىلەن سورىدى:

— ئەي خوجا، نېمىدەپ جۆيلۈۋاتىسىز، نېمە ئۈچۈن مېنى ۋاڭ ئەۋلادى دېمەيدىكەن، چاڭ جياڭجۈن بىلەن مىڭ شوي ئامبال مەن بۇياقتا ماڭغاندا، مېنى «سىز ۋاڭ» دەپ ئاتىدىغۇ؟ خاننىڭ يارلىقى بارغۇ؟

ئەخمەتخان خوجا ئىككى ھەپتىدىن بېرى تۈنجى قېتىم كۆڭلى ئەمىن تېپىپ تاماقتا ئاچ بۆرىدەك تۇتۇش قىلغانىدى. ئۇ ئاغزىدىكىنى يۇتۇۋېتىپ چايدىن بىر ئۇتلىدى، ئاندىن ئالدىرىماي جاۋاب بەردى:

— سىلى ئاتا - بوۋىلىرىدىن تارتىپ شەھەر سوراپ كەلگەن ۋاڭ، ھۆكۈمرانلىقنىڭ قائىدە - يوسۇنى، ئۇسۇلىنى بىلىدىلا. شۇڭا دەيمەنكى، سىلى مەڭگۈلۈك ۋاڭ، خانمۇ شۇنداق يارلىق چۈشۈرگەن دەۋاتىدىلا. ئەمما، ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەملەر سىلىنى، مەنچىڭ خاننىڭ ئەمەلدارى، جياڭجۈننىڭ قولچومىقى، ئەمەلدارلارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلەر بىز، ھەرگىز مەزەمزاتقا ئەمەل بەرمەيمىز. ئۇ ياۋاشلىق بىلەن پۇقرا بولغىنى ياخشى، دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ رىياسەت تۇرۇپ سىلىنى باش قىلىش نىيىتىم ئەمەلگە ئاشمىدى. ئۇ ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ باشلىقى، پوتكۇل لەشكەرنىڭ ئەمىرى بولغاچقا پېتىنىپ بىر نېمە دېيەلمىدىم. ئۇ ئۆزى خان، قېيناتىسى بەگ بولۇپ پوتكۇل ھەربىي ۋە مۈلكىي ئىشلارنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالدى. خەزىنىمىڭ بايلىقى ئۇلارنىڭ بولدى، ھەتتا مېنى ئەخمەت خەزىنىچىدەك بىر پاسىق قول جياڭجۈننىڭ سەر خىل قوشۇنىغا قارشى ئۆلۈمگە بېرىشقا زورلاپ تەھدىت سالدى. مەن بۇنىڭدىن قاتتىق غەزەپلەندىم، غەزىپىمگە بەس كېلەلمەي خەزىنىچىنى قەتل قىلىۋېتىپتىمەن، بۇ مېنىڭ سەۋر قىلالمىغانلىقىم، ئەلۋەتتە.

مەزەمزات ئويلىنىپ قالدى: «مەن ئەجدادىمغا ۋارىسلىق قىلىپ يۇرت سوراپ كەلگەنىدىم، ئەمدىچۇ؟» ئەخمەتخان خوجىنىڭ گېپىدىن ئۇنىڭدا تەختتە قايتا ئولتۇرۇش ئارزۇسى تۇغۇلدى. ئاتا - بوۋىسىدىن قالغان ۋاڭ - گۇڭلۇق ئەمەل قولىدىن كەتكىنىنى چۈشەندى. «ھىم، ئابدۇرۇسۇل

بەگنىڭ تەۋەررۇك مىراسىمنى تارتىۋالغىنىنى بىلەتتىم. مۇنۇ قىرنى ھەممە ھۆرمەت قىلىدۇ، ھەتتا ئابدۇرۇسۇل بەگ چىغىدا قىيناتىسى، قىيىنىنىسىنى قەتل قىلىشىمۇ تىگەلمىدى، مىنىڭدەك بىر ۋاڭنى بولسا «ياۋاش پۇقرا بولسۇن» دەپتۇ. شۇنداق بولمىغان بولسا، ئاتا ـ بوۋام گۆرىدە ئۆرە ئولتۇرامدۇ؟ ياق، ياق! بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايمەن! مۇنۇ قىرى خوجىچىلىكمۇ بولالمادىمەن. بۇ خىلى باتۇر، قارام ئادەم ئىكەن، ئۇنىڭدىن قانداق پايدىلانسام بولار... ئۇ شۇنداق نىيەتكە كەلدى ـ دە، خوجىنى چىكىپ باقتى:

— بۇ كىيىنكى ئورۇنلۇقتەك تۇرىدۇ، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق، نىمە مەسلىھەتىڭىز بار؟

— مىنىڭچە، بىر رىياسەت تۈزگۈلۈك، بۇ رىياسەتكە سىلى ۋاڭ بولسىلا، يەنى سۇلتانلىق قۇرۇپ سىلىنى سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزۇش كىرەك.

— سۇلتانلىق بولسا، چىڭ خاندانلىقىدىن ئايرىلىپ چىققان بولامدۇ؟

— يوقسۇ تەقسىر، سۇلتانلىق دىگەن چىڭ خاندانلىقى ئىلكىدىكى بىر بەگلىك بولىدۇ، خانغا ھەر يىلى سېلىق تۆلەم بىرىدۇ.

— ئۇنداقتا بۇ رىياسەتمۇ بولىدىكەن.

— بىراق...

— نىمە بىراق؟

— ئابدۇرۇسۇل بەگ سىلىنىڭ تەختكە چىقىشلىرىغا يول بەرمەيدۇ، — ئەخمەتخان خوجا شۇنداق دەپ ئۇنىڭ كۆزىگە قارىدى. باياتىنقى تەرىپ ـ ماختاشلار، ئەپسۇن ـ ئىبزىتقۇلار مەزەمزاتقا تەسىرىنى كۆرسەتكەنىدى، ئۇنىڭ ئاقىل كۆزى يۇمۇلدى، ئەخمەت خوجىنىڭ ئاخىرقى سۆزى كۆزلىرىدە ئەقىل ئورنىغا غەزەپ يالقۇنى ياندۇردى. ئۇ ئۇزاق ئويلاندى، بىر پىكىرگە كېلەلمىدى. ئاخىر مىھمانىنى ئۇخلاپ ئارام ئېلىشقا، قالغان گەپنى ئەتە قىلىشقا جورىدى.

بۇ قىسقىراپ قالغان كىچىنىڭ ئاز قىسمىدا ھەر ئىككى ۋاڭ ئەۋلادى ئۇخلىدىمۇ، ئۇخلىمىدىمۇ بەلگىسىز. ئۇلار ئەتىگەنلىك بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇشۇپ ناشتىغا ئولتۇرۇشتى، چاينى ئۇندىمەي ئىچىشتى. چايدىن

كېيىن بىر ـ بىرىنىڭ كۆزلىرىگە قاراشتى ۋە مىيىقىدا كۈلۈشتى. بەلكىم ئۇلار كۆزلىرىنىڭ قىزىرىپ كەتكىنىدىن كۈلۈشكەندۇر ۋە ياكى بىرەر ئەقىل تېپىشقىنىدىن كۈلۈشكەندۇر. گەپنى ساھىبخانا باشلىدى، مېھماننى قۇلىقىنى دىڭ قىلدى. ساھىبخانا تاڭ ئاتقىچە ئويلاپ: «ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئەخمەتخان خوجىدا قىساسى بار، ئەمدى ئەخمەتخان خوجىنى يېغىرىغا تېگىپ، ئابدۇرۇسۇل بەگكە قارشى قويۇش كېرەك، بۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قىچا تېرىپ، ئوتتۇرىدىكى ئىختىلاپنى ئۇلغايتىپ، ئوتتۇرىدىن پايدىلىنىش ئەڭ ئاقىلانىلىقتۇر. شۇ چاغدا جياڭجۈننىڭ تەلىپى ئورۇنلىنىدۇ، ئۆزى يەنە داۋران سۈرىدۇ» دېگەن يەرگە كەلگەنىدى. ھازىر ئۇ شۇ قىچىنى چاچتى:

ــ سىز ئاخشام ئابدۇرۇسۇل بەگ بىزنى قەتل قىلغۇدەك، دېدىڭىز. بۇ تەھقىق! سىز ئۇنىڭ قېيناتىسى بىلەن قېيىنىنىسىنى قەتل قىلدىڭىز. بۇ كىچىك ئىش ئەمەس، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۈچۈنلا ئەمەس، ئىختىلال ئوتى ئۈچۈنمۇ چوڭ يوقىتىش. ئەخمەت خەزىنىچى ھېساب ـ كىتابتا تەڭداشسىز ئادەم ئىدى. ئۇ بۇرۇن مەن تەختتە ئولتۇرغاندىمۇ خەزىنىچى ئىدى. ھازىر ئەمىر بەك ئالدىراش، بايانداينى ئالالمايۋاتىدۇ، پۇتۇن زېھنى ۋە ۋاقتىنى بايانداينى ئېلىشقا قارىتىۋاتىدۇ. ئۆيىدىمۇ، ئوردىدىمۇ بولمايۋاتىدۇ. ئۇ بايانداينى پەتىھ قىلسىلا سىزنى تۇتىدۇ. ئۇ: «قولۇم بوشىغاندا خوجىنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويىمەن» دەپ يۈرۈپتۇ. سىزنىڭ چىغلىق مازاردەك تار جاھاندا مۆكۈنۈپ يېتىشىڭىز زىيانلىقتۇر. ئەمدى قالغىنىنى ئۆزىڭىز ئويلاپ بېقىڭ.

ــ بېشىمنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى، سىلىنى ئۆز بىلىپ، بېشىمنى سىلار، قۇتۇلۇشنىڭ مەسلىھەتىنى بىرەر دەپ جانابىي ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا كەلدىم، ــ دەپ خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ يالۋۇردى.

مەزەمزات ئۇنىڭ كۆزلىرىگە يەنە بىر قاراپ قويۇپ:

ــ ئولتۇرۇڭ، ئولتۇرۇڭ خوجا، ــ دېدى. ئۇ ئولتۇرغاندىن كېيىن سىرلىق قىلىپ پىچىرلىدى، ــ بۇ غوۋغادىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر يولى

شۇكى، ئابدۇرۇسۇل مۇشت ئاتقۇچە سىزنىڭ مۇشت ئاتقىنىڭىز تۇرۇك.

ئەخمەتخان خوجىنىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۆزلىرى تورۇسقا قادىلىپ قالدى. بىر هازادىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ پىچىرلىدى:

— ئەي مەرھەمەتلىك ھېكىم، ئۇنداقتا پۈتكۈل لەشكەر ئۆم بولۇپ، مېنى تىتما - تىتما قىلىۋەتمەمدۇ؟!

— ئەڭ ئەۋزىلى، — دېدى مەزەمزات ئاۋازىغا سىرلىق تۈس بېرىپ، — بۇنداق ئىشلاردا سىزنىڭ قان چىقارماي جاننى ئېلىش ھىيلىڭىز ئەسقېتىپ قالارمىكىن.

خوجا تىترەپ كەتتى، ئۇزاق ئويلاندى، تولغاندى، ئاخىر زۇۋانغا كەلدى:

— بۇنىڭدىن باشقا ماڭا قۇتۇلۇش يولى يوقتەك تۇرىدۇ. جانابىي شاھىم، پاناھىم، سىلى تىرەك بولۇپلا بەرسىلە پۇرسەت تېپىپ بۇ ئىشنى بېجىرىمەن!

— ئەمما، پىنھان يۇرۇڭ، ئۇنىڭغا كۆرۈنمەڭ، بۇ سىرنى ھېچكىمگە تىنماڭ، — دېدى مەزەمزات.

بۇ تەدبىرنى ئاڭلاپ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ تاتارغان يۈزىگە قان يۈگۈردى، ئالۋاستىلارچە ھىجايدى. ئۇلار پېشىن نامىزىغىچە ئايرىم - ئايرىم خانىدا ئارام ئېلىشتى. پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ تاماق يېيىشتى. كەچلىكى ئەخمەتخان خوجا مۇشۇكتەك تىۋىش چىقارماي ئۆۋىسىغا قايتتى.

3

مىلادىيە 1864 - يىلى كەچ كۈز، ئابدۇرۇسۇل بەگ بايانداينى پەتىھ قىلىش ئىشى بىلەن بەند ئىدى. ئۇ لەشكەرلەرنى رويخەتكە ئالدى، تۇرلۇك تەدبىرلەر ئۈستىدە باش قاتۇردى، لەشكەر، سەركەردىلەرنىڭ تەكلىپلىرىنى ئاڭلىدى. بۇ تەكلىپلەر ئىچىدىن بىرنى ئورۇندىدى، يەنى سېپىلدىن ئېگىز قىلىپ ئىككى شەببە تۇرغۇزدى. شەببىلەرنىڭ ئۈستىگە مەرگەنلەرنى چىقىرىپ، بايانداي قەلئەسى ئىچىگە ئوق ئېتىشنى ئەمىر قىلدى. مەرگەنلەر قەلئەگە، سېپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەرگە ئوق ياغدۇرۇشقا

باشلىدى.

— ئەمىر لەشكەر، — دېدى جاڭ لى، ئۇ بۇ يەرگە ئوق ئېلىپ كەلگەنىدى. — بۇنىڭدا يەنىلا مەرگەنلەرگە ئوق تېگىپ كېتىدۇ، ھەر بىر مەرگەنگە ئىككىدىن يارماق بەرسىلە، مەرگەنلەر شەببە ئۈستىگە دالدا قىلغۇدەك نېپىز تام قوپارسۇن، بۇ يارماقلارنى تام ئارىسىغا قىستۇرسۇن، بىر يارماقنى سۇغۇرۇپ ئالسا، ئوق ئۆتكۇدەك تۆشۈك ئېچىلىدۇ، بۇ تۆشۈكتىن قەلئەگە ئوق ئېتىۋېرىدۇ، ئەمما مەرگەنلەرگە ئوق تېگىپ شىكەستە يېمەيدۇ.

ئابدۇرۇسۇل بەگ بۇ تەكلىپنىمۇ ماقۇل تېپىپ مەرگەنلەرگە يارماق تارقىتىپ بەردى. جاڭ لى مەرگەنلەرگە ئۆگىتىپ، باشنى پاناھلىغۇدەك لاي تام قىلىپ، تام ئارىلىقىغا يارماقلارنى ئورناتقۇزدى. تام قۇرۇغاندىن كېيىن يارماقنى ئېلىپ تاشلىۋىدى تۆشۈك ئېچىلدى. جاڭ لى بۇ تۆشۈكتىن ئوق ئۆزۈپ، بىر نەچچە چېرىكنى سېپىلدىن موللاق ئاتقۇزدى، مەرگەنلەرمۇ ئوق ئاتتى. مەرگەنلەر تۆشۈكتىن ئوق چىقىرىپ، سېپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەرنى باش كۆتۈرتمىدى. بىراق، سېپىلغا غەيۇر لەشكەرلەر چىققان ھامان چېرىكلەر مىلتىق ئېتىپ، نەيزىلەپ، تاش، كىگىز، ماز، يوتقانلارنى سۇمايىغا چىلاپ ئوت يېقىپ لەشكەرلەر ئۈستىگە تاشلاپ سېپىلغا چىقارتقۇزمىدى، لەشكەرلەر سېپىل گىرۋىكىگە چىقاي دېگەندە مەرگەنلەر ئوق ئاتماي تۇراتتى، بۇنىڭدىن چېرىكلەر پايدىلىناتتى.

ناسىر ئەلەم لەشكەرلەردىن ھال سوراش يۈزىسىدىن موللا شاۋكەت ئاخۇن، جالالىدىن خەلىپەم قاتارلىق ئۆلىما ۋە سىپاھلارنى باشلاپ بايانداىغا كەلدى. ناسىر ئەلەم جەڭنىڭ ئىختىلال لەشكەرلىرىگە پايدىسىز بولۇۋاتقىنىنى كۆرۈپ بېشىنى خىيال بىلەن ئەگدى. بىر دەقىقە ئويلانغاندىن كېيىن:

— ئەي ئەمىر، پېقىرنىڭ كالتە پەمى دورا بىلەن سېپىل دەرۋازىسىنى كۆككە ئۇچۇرماقنى لازىم تاپتى، — دېدى.

— ئۇستاز، بۇنداقتا جاھان ئىش بولار ئىدى، دەرۋازىنى قانداق ئۇچۇرغىلى بولار؟ — دەپ سورىدى ئابدۇرۇسۇل بەگ.

— بۇنى سادىر پالۋان قىلالىشى مۇمكىن. ئۇ يامۇلنىڭ سېپىل

تاملىرىنى تولا تېشىپ تەجرىبە ھاسىل قىلغان، بۇ ئىشنى ئۇنىڭغا تاپشۇرايلى، — دېدى ناسىر ئەلەم.

— سادىر ئاغا ياشىنىپ قالدى، ئېغىر كەلمەسمۇ؟

— ئۆزىگە دەپ باقمايمىزمۇ؟

ئەمىر سادىر پالۋانغا چاپارمەن ئەۋەتتى. ناسىر ئەلەم، موللا شاۋكەت، جالالىدىن خەلپەم، ئابدۇللېتىپ خەلپەم ۋە ئەلا پالۋان باشلىق سەردارلار سەككىز قىرلىق چېدىردا ئولتۇرۇشۇپ، باياندايىنى قانداق پەتىھ قىلىش ھەققىدە گۇڭگۇر-مۇڭگۇر پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندا سادىر پالۋان كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئاق سانچىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئېگىز، بەرنا قەددى پۈكۈلمىگەن، كەڭ كۆكرىكىدىن كۈچ - قۇۋۋەت تېشىپ تۇراتتى. ئۇ گۇرس - گۇرس دەسسەپ چېدىرغا كىرىپ كەلگەندە ھەممە ھۆرمەتلەپ ئورنىدىن تۇرۇشتى. سادىر پالۋان بۇقىنىڭ بويىنىدەك يوغان بويىنىنى ئېگىپ سالام بەردى ۋە بىر چەتتىن ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈپ چىقتى. ناسىر ئەلەم ئۇنى يېنىغا ئۆتكۈزدى، ئەھۋالىنى سورىدى، ئاندىن سادىرغا قاراپ:

— ئەي پالۋانلارنىڭ پالۋىنى، سىز ھەممە ئىشقا ماھىر، جەڭگە قادىر ئادەمسىز، بىز بىر ئايدىن بېرى باياندايىنى ئالالمايۋاتىمىز، سىزچە قانداق قىلساق بولار؟ — دېدى.

— ھەر قايسىلىرىدەك دانىشمەنلەر تۇرغان يەردە كەمىنە نادانلىرى نېمىنى بىلسۇن؟ — دېدى سادىر پالۋان دىمىغىدا گەپ قىلىپ.

— بىز نەدىنمۇ ھەربىي ئىشلاردا بولايلى، — دېدى كۈلۈپ ناسىر ئەلەم، — پېقىرنى ئالسىڭىز، ئىككى پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىغان ئادەم. بۇ يەردە ئولتۇرغان سىپاھلار شەرئىي، مۈلكىي ئىشلارنىلا بىلىدۇ، سىز بولسىڭىز ئوتتۇز نەچچە يىلدىن بېرى چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلىپ كەلگەن باھادىر سەردار، پالۋان. بىز ھەربىي ئىلىمدىن ئېلىپېنىمۇ ئوقمايمىز. ھەممىمىز سىزنىڭ مەسلىھەت ۋە تەدبىرىڭىزنى ئاڭلاشقا تەقەززا بولۇپ ئولتۇرۇپتىمىز، قېنى، خەلقىڭىز ئۈچۈن ئاقىلانە مەسلىھەتىڭىزنى ئايىماڭ!

سادىر پالۋان ناسىر ئەلەمدەك كاتتا ئۆلىمانىڭ سۆزىدىن خۇرسەن بولدى، ئۇنىڭ سورىغىنىنى جاۋابسىز قالدۇرۇشنى ئەدەپسىزلىك دەپ

بىلدى. ئۇ بىر پەس ئويلىنىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بايانداينى پەتىھ قىلىش ھەققىدە كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن تەدبىرنى قايتا ـ قايتا دەڭسەپ كۆردى. بىر چاغدا ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى پاللىدە ياندى. ئاندىن ئۇلۇغلار ئالدىدا ئاتىكاچىلىق قىلغۇسى كەلمىگەندەك كەمتەرلىك بىلەن سورىدى:

ــــ يۇرتىمىزدا سىلىدەك ئىلمىي زاھىردا سەيىر قىلغۇچى ئالىم يوق دېيەرلىك. سىلىنىڭ ئويلىغانلىرى باردۇ بەلكىم. ئاۋۋال ئۆزلىرىنىڭ ئاقىلانە تەلىمىنى مۇبارەك ئاغزىلىرىدىن ئاڭلاپ باقساق.

ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ كەمتەرلىكىنى، ساددىلىقىنى ياقتۇراتتى، شۇڭا:

ــــ بىلىپ تۇرۇپتىمەنكى، سىز بىر ياخشى چارە تاپتىڭىز. بۇ چارىڭىزنى ئاڭلىغىمىز كېلىۋر. بۇ چارىڭىز لەخمە كولاپ سېپىل دەرۋازىسىنى پارتىلىتىش! ــــ دېدى.

سادىر پالۋان كۆلكىسىنى بېسىپ:

ــــ مەن دېمىدىمۇ، سىلىدەك دانىشمەن تۇرغان يەردە بىز بىر نادان. كۆڭلۈمدىكىنى تاپتىلا، پېقىر بىر كېچىدىلا بۇ ئىشنى بەجا كەلتۈرىدۇ.

ــــ بارىكاللا سادىر ئاغا، سىلىنى كىشىلەر بىكارغا لەشكىرىي ئالىم دېمەيدىكەن، ــــ دېدى ئابدۇللېتىپ خۇش بولۇپ.

سورۇن ئەھلى باياندايى سېپىلى دەرۋازىسىنى پارتىلىتىشنى ئەڭ ياخشى چارە، دەپ قارىدى. ناسىر ئەلەم سادىر پالۋانغا دۇئا بەردى:

ــــ ئالاللا تائاللا ئىگەم سادىر پالۋانغا كۈچ ـ قۇۋۋەت ئاتا قىلغاي، ياۋ ئوقىدىن ساقلىغاي.

سادىر پالۋان ئۈچ ئوغلى بىلەن كەچ كىرگىچە تەييارلاندى، ئۇنىڭ ئوغۇللىرىمۇ پالۋان قامەتلىك، بەستىدىن كۈچ يېغىپ تۇرغان ئەزىمەتلەر ئىدى. سادىر پالۋان يەنە دائىم ئايرىلمايدىغان تۆت نۆكىرىنى باشلاپ سېپىل دەرۋازىسىنىڭ ئوڭ بېقىنىغا كەلدى. ئۇ دەرۋازىدىن تارتىپ ئوتتۇز ماڭدام ئارىلىقنى مۆلچەرلىدى، ئاندىن باشلاپ كەلگەنلەرنى تېۋىش چىقارماي، سېپىل تۈۋىدىكى ئويمانلىقنىڭ قوراي ـ چۆپلىرىنى يۇلۇپ بولۇشىغا سېپىلنىڭ بېقىنىدىن تېشىشكە بۇيرۇدى. چىققان توپىنى نۆكەرلەر تاغارغا سېلىپ ئوت ـ چۆپتىن تازىلانغان ئويمانلىققا تۆكتى. ئۇ ئۆزى سىغقۇدەك

ئۆڭكۈر كولانغاندىن كېيىن، ئۆڭكۈرنىڭ ئاستىنى ئويۇشقا بۇيرۇدى. ئۆڭكۈر ئاستى ئۈچ ئادەم سىغقۇدەك كەڭ ھەم سادىرنىڭ بويىنىنى چۆكۈرگۈدەك چوڭقۇر كولاندى. سادىر پالتىنى قولىغا ئېلىپ دەرۋازا تەرەپكە قارىتىپ چېپىشقا باشلىدى. ئۇ دەسلەپكى توپىنى ئويمانغا تۆكتۈردى. ئۈچ غۇلاچ تېشىپ سېپىل ئىچىدە لەخمە ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، دۈۋىلەپ قويغان ئوت - چۆپنى تۆپىسىگە چاچقۇزۇۋەتتى، ئەمدى سېپىل ئۈستىدىن ئېڭىشىپ قارىغانلار بۇ يەردە توپىنىڭ ئىزناسىنىمۇ كۆرەلمەيتتى. سادىر ئۆزى سىزغان سىزىقى بويىچە ئەگرى - بۈگرى قىلىپ تەشمە تەشمەكتە، ئوغۇللىرىغا تەشمە تېشىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتمەكتە ئىدى. ئوغۇللار دادىسىنىڭ قولىدىن پالتىنى ئېلىپ نۆۋەت بىلەن چاپاتتى، سادىر زوڭزىيىپ ئولتۇرۇۋېلىپ ئۆگىتەتتى:

— ئاۋاز چىقارماي چاپ، چىڭقاپ كەتمە، پالتىنىڭ بىسى ئىتتىك بولغاندىن كېيىن بەك كۈچەپ كەتمىسەڭمۇ بولىدۇ، ھە، ئەمدى تۇمشۇق چىقار.

يىلان باغرى لەخمە دەرۋازىغا يەتتى. تاڭمۇ سۈزۈلۈشكە باشلىدى. سادىرنىڭ ئوغۇللىرى لەخمىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ دورىنى ئەكىردى. سادىر پالۋان دورىنى ئوبدان قاچىلاپ، قۇرۇتۇلغان كالا ئۈچەيدىن ياسالغان پىلىتىنى ئورناتتى، ئاندىن ئۈچەي پىلىتىنى لەخمە ئاغزىدىكى ئۆڭكۈرگىچە تارتىپ، ئوغۇللىرىغا:

— ھەممىڭلار كېتىڭلار، ئەمىر لەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا، لەخمە تەييار، دادام پىلىتىغا ئوت ياقىدۇ، دەڭلار. ئۆزۈڭلار مېنىڭ چېدىرىمغا كىرىپ ئۇخلاڭلار، — دېدى.

يىگىتلەر قوراي ئارىسىدىن ئۆمىلەپ كېتىشتى. شەببە ئۈستىگە ناسىر ئەلەم باشلىق ئۆلىمالار چىققانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ سېپىل دەرۋازىسىدىن كۆز ئۈزمەي تۇراتتى. ئۇ چېرىكلەرنىڭ سېزىپ قالماسلىقى ئۈچۈن مەرگەنلەرنى ئۈزمەي ئوق ئېتىشقا ئەمىر قىلغانىدى. ئىككى تەرەپنىڭ مىلتىق ئاۋازىدىن باشقا ئاۋاز يوق ئىدى.

شەببە سىلكىنىپ كەتتى. گۈلدۈرمامىدەك قاتتىق گۈمبەرلەشتىن يەر

تەۋرىدى، دەرۋازىنىڭ بىقىنى ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ كۈن نۇرىنى توستى، ئالەمنى ئىس ـ تۈتەك قاپلىدى. ناسىر ئەلەم، موللا شاۋكەت ئاخۇنلار ئالىقىنى بىلەن قۇلاقلىرىنى ئېتىۋالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ:

ـــ ياشاپ كەت سادىر ئاغا! ھەقىقىي لەشكىرىي ئالىم ـ دە، سەن! ھۇجۇمغا ئۆتۈڭلار! ـــ دەپ پەرمان بەردى.

ئاتلىق، لەكمە قوشۇنلار پەرۋانە ئۆزىنى ئوتقا ئۇرغاندەك، ئوت يورۇقى كۆتۈرۈلگەن سېپىل دەرۋازىسىغا ئېتىلدى. بىراق، پارتلاشتىن ھاسىل بولغان دەرۋازا يېنىدىكى شورىغا بىرىپلا يىقىلىشتى، چېرىكلەر كۈچلۈك ئوق كۈچى بىلەن شورىدىن بېسىپ كىرگەن قوزغىلاڭ غەيۇرلىرىنى قىرىشقا باشلىغانىدى. چېرىكلەر مۆكۈنۈپ تۇرۇپ ئوق ئېتىپ، توپا قاچىلانغان تاغارلار بىلەن بۇزۇلغان شورىنى ئەتمەكتە ئىدى. چېرىكلەر قارشىلىقنى بارغانچە كۈچەيتىپ، مىلتىق، توپلاردىن ئۇزمەي ئوق ئۇزدى. لەشكەرلەر جان بېرىپ، جان ئېلىپ قەھرىمانلىق كۆرسەتتى.

شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە كۈرەدىن نۇرغۇن چېرىك ياردەمگە چىقتى، ئاي ـ ھاي، دۇفۇزىدا قىيامەتنىڭ جېڭى بولدى.

4

چاڭ جېن جياڭجۈن تەختتە ئولتۇراتتى، شى دارېن باشلىق سەردارلار جياڭجۈن ئالدىدا باش ئېگىپ ئولتۇرۇپ پەرمان كۈتتى.

ـــ شى دارېن، يەتتە مىڭ سەرخىل چېرىكنى ئاچچىقىپ چەنتۇ سەردارلىرىنىڭ بېشىنى ئېلىپ كېلىڭ. يا توپىلاڭچىلارنىڭ قېنى دەريا كەبى ئاققاي، يا مەن ئەپيۇن سۈيى ئىچىپ ئۆلەي، ـــ دەپ پەرمان بەردى چاڭ جېن جياڭجۈن.

شى دارېن ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق ئەھدى ـ پەيمان قىلدى:

ـــ ئۇلۇغ خانىمىز ئۈچۈن، بايانداىغا باراي مەن، توپىلاڭچىلار سەردارلىرىنىڭ ئىت كاللىسىنى ئۈزۈپ جانابىڭىزغا كەلتۈرەي مەن! بۇتلار بىزگە مەدەتكار بولغاي، بۇ مېنىڭ بۇتلار ئالدىدىكى ئەھدۇ پەيمانىم بولغاي!

— بۇتلار بىزگە مەدەت بېرەلمەيدۇ، — دېدى جىياڭجۇن ھەسرەتلىك ئاۋازدا. — ئۇلار دىلىمىزدىكىنى بىلمەيدۇ. بولدى، بېرىڭ. سىزگە نۇسرەت تىلەيمەن!

شى دارىن سەردار، سەركەردىلەر بىلەن يەتتە مىڭ چېرىكنى باشلاپ، ھەيۋە بىلەن كۇرە دەرۋازىسىدىن چىقتى. ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ بايانداىغا لەكمە قوشۇنلىرىنى ئىسھاق بەگكە تاپشۇرۇپ شى دارىننىڭ قوشۇنىغا قارشى يۈرۈش قىلدى. كاتتا تۇغلار بىلەن ھېسابسىز چېرىك شىددەت بىلەن كەلمەكتە ئىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ تورۇق ئېتى ئۈستىدە تىك ئولتۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرگە تىكىلگەن كۆزلىرىدە قەھر-غەزەپ ئوتلىرى چاقنايتتى. ھازىر ئەھۋالدىن قارىغاندا ئىككى قوشۇننىڭ دوقۇرۇشۇپ قېلىشى ئىككى سەركىنىڭ تار كۆۋرۈك ئۈستىدە ئۇچرىشىپ قېلىپ، بىر-بىرىگە يول بەرمەي ئۈسۈشۈپ ئاخىر بىرىنىڭ تىك موللاق ئېتىپ چۈشۈپ كەتكىنىدەك ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشى ئايان بولۇپ قالغانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەزىز پالۋان، بەشىرى بەگ، ئابدۇلھېمىت باسىت، ياگۇر ئاخۇن، ئابدۇل ۋارىسلارنىڭ لەكمە قوشۇننى سەپكە تۇرغۇزۇپ چېرىكلەرگە ئوق ياغدۇرۇشنى ئەمىر قىلدى. ئابدۇرۇسۇل بەگكە ھېلىدىن ھېلى چاپارمەنلەر خەۋەر يەتكۈزۈپ تۇراتتى، لەكمە قوشۇن لەشكەرلىرى مۇرىلىرىگە بەردەنگىلىرىنىڭ قوندىقىنى تىرەپ، تەمكىن ھالدا قىمىرلىماي، گەپمۇ قىلماي، ئۆزلىرىگە قارشى ئات سېلىپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى نىشانلاپ ياتاتتى. ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا بىر نەچچە مىڭ ئاتنىڭ دۈپۈرلىشى ئاڭلاندى. كۆزلىرىگە قويۇق چاڭ-توزان ۋە ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر كۆرۈندى. ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى ۋە ئۈزەڭگىلەرنىڭ جاراڭلاشلىرى ئاڭلانغاندىلا:

— ياۋنى چەنلەپ ئېتىڭلار! — دېگەن پەرمان ئاڭلاندى.

بىرىنچى دۈركۈن ئوقتىن ئالدىدا يېپىلىپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر ئاتلىرىدىن موللاق ئېتىپ چۈشتى. ئەمما چېرىكلەر كەينىگە يانماي باستۇرۇپ كېلىۋەردى. قىززىپ كەتكەن بەشىرى بەگ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگەن پېتى نەرە تارتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ئۇ خاتا قىلغانىدى، ئاتلىق چېرىكلەرگە لەكمە قوشۇنىنىڭ تەڭ كېلىشى تەس ئىدى. ئۇ كۈچ ئېلىشالمىدى، ئۆزى ۋە نۇرغۇن لەشكىرى قۇربان بولدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ بەشرى بەگنىڭ خاتا قىلغىنىنى كۆرۈپ ئاچچىقى كەلدى. ئۇ چېرىكلەرنىڭ كۈچىنى خورىتىش يۈزىسىدىنلا لەكمە قوشۇننى جەڭگە سالغانىدى. بەشرى بەگ ئۇنىڭ بۇ پىلانىنى بۇزۇۋەتتى، نۇرغۇن لەشكەرنى نابۇت قىلدى. بۇ يوقىتىشنى ئاز دېگەندەك باياندايدىنمۇ چېرىكلەر چىقىپ قوزغىلاڭچى قوشۇننى ئىككى تەرەپتىن قىستى، لەكمە قوشۇن سىپىنى بۇزۇپ ئۆتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ پەرمان بەردى:

— ئەلا پالۋان، ئىرادە كەمىرىگىنى چىڭ باغلاپ چېرىكلەرگە جەسۇرلۇق بىلەن زەربە بەر، تەڭرى ساڭا نۇسرەت ئاتا قىلغاي!

— پەرمان بەردارمەن! — دېدى چېرىكلەرنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىدىن غەزەپلىنىپ چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن ئەلا پالۋان قىلىچىنى چىقىرىپ. ئۇ بوز ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويىۋەتتى، سەكرەپ، كىشنەپ، چاپچىپ جىم تۇرمايۋاتقان بوز ئات قۇيرۇقىنى يېيىپ تولپار كەبى ئالغا ئۇچتى. ئۇنىڭ كاللىسىدا: «مەن سەنلەرگە تېتىمىسام پالۋان بولماي كېتەي» دېگەن ئويدىن باشقا نەرسە يوق ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ سەپراس تۇرغان، تاللانغان ئۈچ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى سەردارنىڭ كەينىدىن بوراندەك ئۇچتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن ھەممە ئادەم ھۆرمەتلەيدىغان ئابدۇللىتىپ خەلپەمنىڭ ياش مۇرىتلىرىدىن تەشكىللەنگەن بەش يۈز ئاتلىق قوشۇنمۇ ئاتلاندى. ئابدۇللىتىپ خەلپەمنىڭ ئاپئاق سەللىسى قوشۇننىڭ تۇغىدەك لەشكەرنىڭ ئالدىدا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. گەرچە سان جەھەتتىن چېرىكلەر كۆپ بولسىمۇ، ئەمما شىجائەت، باتۇرلۇقتا ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئەلا پالۋان قوشۇنى ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن يېرىپ كىردى. ھەممىنىڭ ئالدىدا ئۇچۇپ كېتىپ بارغان بوز ئاتنىڭ ئىگىسى چېرىكلەرگە شىردەك ئېتىلىپ ئۇلارنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلاتتى. ئۇ ساپلا مەيدىسىدە چەنى بار سەردارلار بىلەن ئېلىشاتتى. ئۇنىڭ ئوت بولۇپ يانغان كۆزلىرى بىردىنلا بىر توپ نۆكەرلەر ئوتتۇرىسىدا غادىيىپ تۇرغان ئادەمگە چۈشتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىرى تۇغ تۇتۇپ تۇراتتى. ئەلا پالۋان «ھىم، باش سەردارى شۇكەن ـ دە»

دەپ ئېيىلاپ ئالدىغا كەلگەن چېرىكنىڭ ئېتىغا خىرىس قىلىۋاتقان بوز ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇغ - ئەلەم بار تەرەپكە بۇرىدى. ئاق بوز ئات كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ، قۇيرۇق، يايلىنى يېيىپ بوراندەك ئۇچتى. ئۇنىڭ تۇياقلىرىدىن ئوت ياناتتى. ئەلا پالۋان بىردە ئوڭغا، بىردە سولغا نەرە تارتىپ، قىلىچ ئۇرۇپ، ئالدىنى توسقان چېرىكلەرنى قالايمىقانلاشتۇرۇۋەتتى. بوز ئات چېرىكلەرنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە تۇغ ئەلەم بار يەرگە يېتىپ كەلدى. ئاتتا غادىيىپ ئولتۇرغان شى دارىننىڭ كۆزى بوز ئات ئۈستىدىكى قارا قاشلىق، كۆزلىرى يېنىپ تۇرغان يىگىرمە ئۈچ ياشلاردىكى يىگىتكە چۈشۈپ يۈرىكى جىغلا قىلىپ قالدى. ئۇ دەرھال قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى. ئەلا پالۋان ئۆزىگە ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن شى دارىننىڭ بىر نەچچە نۆكىرىنى قىلىچ بىلەن يەرگە غۇلىتىپ، بىر نەچچىسىنىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇپ شى دارىننىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى - دە، سىپى نەقىشلىك مىسران قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى. ئۇ پۈتۈن ياشلىق كۈچىنى بىلىكىگە يىغىپ، كۆزلىرىنى جامدەك ئېچىپ شى دارىننىڭ بويىنىغا ئۇردى. شى دارىن چاققانلىق بىلەن ئەينەكتەك پارقىراپ كەلگەن قىلىچتىن بېشىنى ئاتنىڭ يايلىسىغا تىقىپ قۇتۇلدى. بوز ئات ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈردى، ئەلا پالۋان ئىككىنچى قېتىم قىلىچ ئۇردى. شى دارىن ئۆزىنى يانغا ئېلىپ يەنە قۇتۇلۇپ قېلىپ، قىلىچىنى پىرقىرىتىپ ئەلا پالۋاننىڭ بېشىغا ئۇردى. ئەلا پالۋان بېشىغا ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىۋاتقان قىلىچنى قىلىچى بىلەن قايتۇردى، قىلىچلار بىر - بىرىگە ئۇرۇلغاندا چاقماق چاققاندەك ئوتلار چاچرىدى. ئىككى سەردار ئۇيان ئۆتۈشۈپ، بۇيان ئۆتۈشۈپ تەكرار - تەكرار ئېلىشتى، ئاتلار ئۆرە - تۆپە بولۇشتى. ئېگەر ئۈستىدە ئەلا پالۋان بىلەن شى دارىن، يەر ئۈستىدە ئات بىلەن ئات ئېلىشىشقا باشلىدى. ئەلا پالۋان شى دارىننىڭ بەشىنچى قىلىچىدىن قۇتۇلۇپ قالدى، ئۇ ئاتنىڭ بويىنىغا ئېگىشىۋېلىپ شى دارىن ئۇرغان قىلىچنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. شى دارىن ھاۋانى يېرىپ ئۆتكەن قىلىچ بىلەن تەڭ ئېگىشىپ قالدى. دەل شۇ چاغدا ئەلا پالۋان ئۇنىڭ بويىنىغا «ياپىرىم» دەپ كۈچ بىلەن ئۇرغانىدى، شى دارىننىڭ قىزىل لېنتىلىق قاسقان قالپىقى

بىر ياقىا، بىر ئۆرۈم چاچلىق بېشى بىر ياقىا چۈشتى. ئاققان قېنى توپىنى بويىدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ بېشىنى قىلىچى ئۇچىغا ئىلىپ ئېگىز كۆتۈردى. شى دارىننىڭ نۆكەرلىرى بىلەن ئەلا پالۋاننىڭ نۇردۇن باشلىق خاس يىگىتلىرى قاتتىق ئېلىشماقتا ئىدى. شى دارىننىڭ بېشىنى كۆرگەن چېرىك سەركەردىلىرى ياغاچتەك قېتىپلا قالدى، تۇغچىنىڭ قولىدىكى چوڭ تۇغمۇ يىقىلدى. ئۇلار ئېسىنى يىغىپ بولغۇچە يىگىتلەر ئۇلارنىڭ بىر نەچچىسىنى چېپىپ تاشلىدى. باش سەرداردىن ئايرىلغان سەركەردىلەر ۋەھىمىگە چۈشۈپ ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كەلگەن تەرىپىگە قايرىدى. چېرىكلەر سەركەردىلىرىنىڭ قاچقىنىنى، تۇغنىڭ يىقىلغىنىنى كۆرۈپ ھەر تەرەپكە جېنىنى ئېلىپ قاچقىلى تۇردى. ئۈچ مىڭ بەشيۈز پالۋان ئۇلارنى قوغلاپ يۈرۈپ قىر - چاپ قىلدى، ھەتتا سۈر - توقاي قىلىپ كۆرەگىچە قوغلاپ باردى.

ئەلا پالۋان شى دارىننىڭ بېشىنى قىلىچىنىڭ ئۇچىغا ئىلغان پېتى بوز ئاتنى كەينىگە بۇردى، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ شى دارىننىڭ بېشىنى ئات تۇيىقى ئاستىغا تاشلىدى. ئەمىر لەشكەر سۆيۈنگىنىدىن:

— يارايسەن باتۇر يىگىت، جەڭ نۇسرىتىنى ھەل قىلدىڭ، بۈگۈندىن باشلاپ سېنى پۈتكۈل قوشۇننىڭ باش سەردارلىقىغا تەيىنلىدىم، — دېدى.

بۇ دارىن شى دارىننىڭ كاللىسى ئېلىنغىنىنى باياندىي سېپىلى ئۈستىدە تۇرۇپ كۆرۈپ خۇن بولۇپ يىقىلدى. قالدى چېرىكلەرنى ئارا ئۈستەڭ، تاشئۆستەڭ، چۇنجا، قاش، نىلقا، ئۇلاستاي، سۈپتاي، ئاربوز، بارغابوسۇن يېزىلىرىنىڭ لەشكەرلىرى تىرىپىرەن قىلدى. چېرىكلەرنىڭ قالدىسى ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ بېشى قايغان تەرەپكە قېچىشتى، نۇرغۇنى تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەل بولۇشتى. ھوشىنى يوقاتمىغانلىرى سېپىل دەرۋازىسىدىن كىرىپ قوتۇلدى. كۈرەدىن چىققان يەتتە مىڭ ئاتلىق قوشۇننىڭ تەگدىن تولىسى قىرىلدى، قالغانلىرى كۈرەگە كىرىۋالدى. يېشىل زېمىن قىزىل قان بىلەن بويالدى، ئۆلۈكلەر سايىنىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتتى.

تىرىك قالغان سەردار، سەركەردىلەر چالڭ جىن جياڭجۇننىڭ ئالدىدا باش

قويۇپ مۇسىبەت خەۋىرىنى بايان قىلدى:

— جانابىي جياڭجۈن، شى دارىن ئۆلتۈرۈلدى، قوشۇن يېڭىلدى!

جياڭجۈن ساقىلىنى يۇلدى، ھەسرەت بىلەن بارمىقىنى چىشلىدى، خۇددى ئەپيۇن چېكىپ مەست بولۇپ قالغاندەك تىلى تۇتۇلغان ھالدا ئولتۇرۇپلا قالدى، توپىلاڭنى باستۇرغۇدەك مادارى قالمىغانىدى.

مىڭ شۈي شۇ كۈنىلا چاڭ جېنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىدىن يەتتە مىڭ سەرخىل قوشۇنىنىڭ تىرىپىرەن قىلىنغىنىنى خانغا مەلۇم قىلىپ مەكتۇپ يوللىۋەتتى. كۈنلەر تىنىچسىز ئۆتۈشكە باشلىدى. باياندايدا توپىلار تىنىماي ئېتىلىپ تۇردى، چاڭ جېن باياندايغا ياردەم بېرەلمەي، يا چىقىپ توپىلاڭنى باستۇرالماي، بۇتىمىن مەدەت تىلەپ ياتاتتى.

5

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتتى. مىڭ شۈي ئامبال خاننىڭ يارلىقىنى ئالدى. ئۇ پوتكول ئامبال، دارىن، غالداي، سەركەردىلەرنى يىغدى. داتاڭنى كارامەت بېزەتتى، سازچىلار سازلىرىنى تۇتۇشۇپ تەييار تۇرۇشتى. داتاڭغا تەييارلانغان تەختتە چاڭ جېن جياڭجۈن ئولتۇردى. بەزىلىرى جىگەررەڭ تاۋاردىن، بەزىلىرى قارا تاۋاردىن ئەمەلدارلىق تونى كىيگەن، بېشىغا مارجان قادالغان قالپاق كىيگەن، سىم ساقاللىق ئامبال، دالوي، دارىن، غالداي ۋە سەردارلار جياڭجۈنگە ئادەت بويىچە تىزلىنىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى، ئاندىن داتاڭنىڭ ئىككى يېنىغا مەنسەپ - ئەمەلى بويىچە قاتار تىزىلىپ بېشىنى ئېگىپ تۇرۇشتى. بېشىغا يالپاق قازاندەك قىزغۇچ پوپۇكلۇك قالپاق، ئۇچىسىغا مەيدىسىدە جياڭجۈنلۈك چەنى بار سۆسۈن دۈردۈندىن تون كىيگەن، بېلىگە رەڭدار قوش چوچىلىق شايى پوتا باغلىغان مىڭ شۈي بېشىنى تىك تۇتۇپ غادايغىنىچە تەخت ئۇدۇلىدا توختاپ:

— چاڭ جېن، خان يارلىقىنى ئوقۇيمەن! — دېدى.

مىڭ شۈينىڭ كىيىنىشىگە، بولۇپمۇ جياڭجۈنلۈك چەنى بار تونىنى كىيىپ غادىيىشىغا ھەيران، دىلى ۋەيران بولغان چاڭ جېن تەختىدىن

قوپتى ۋە بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ مىڭ شۇيگە يامان كۆزى بىلەن ئالىيىپ قوپۇپ پەسكە چۈشتى ۋە ئىككى يېڭىنى پەسكە سىلكىپ قوپۇپ تىزلىنىپ ئولتۇردى، بېشىنى ئېگىپ قىمىرلىماي تۇردى. قالغان ئەمەلدارلارمۇ چاڭ جېن نېمە قىلغان بولسا شۇنداق قىلىپ باش قويۇشتى. مىڭ شۇي يارلىقنى ئىككى قوللاپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈردى ۋە ئۇنى سۆيدى، ئاندىن دەبدەبە بىلەن ئالدىرىماي ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:

«چاڭ جېن توپىلاڭچىلارغا سەل قاراپ ئۇلارنى باستۇرمىغان، شۇڭا جىياڭجۇنلۇك مەنسەپتىن قالدۇرۇلسۇن! ئۇنىڭ ئورنىغا مەسلىھەتچى ئامبال مىڭ شۇي جىياڭجۇن بولسۇن!»

مىڭ شۇي ئوقۇپ شۇ يەرگە كەلگەندە چاڭ جېنغا قارىدى، ئۇنىڭ چىرايى ئەرۋاھنىڭ چىرايىدەك كۆكىرىگەنىدى. مىڭ شۇي مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ يارلىقنى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:

«مىڭ شۇيگە پەرمان: ئىلىنىڭ ئاشلىق ۋە خىراجەتلىرى ھازىرغا قولىڭىزغا تەگمىسە روسىيىدىن ئۆتنە ئېلىپ ئېھتىياجىڭىزنى قاندۇرۇپ تۇرسىڭىز بولىدۇ. نېسىگە ئېلىپ، خىراجەت يېتىپ بارغاندىن كېيىن قايتۇرۇپ بەرسىڭىز بولىدۇ. ھازىر روسىيە ئۆز پونكىتلىرى ئارقىلىق خەت ـ ئالاقە يەتكۈزۈپ بېرىشكە ماقۇل بولدى...»

داتاڭدا زىياپەت قىزىپ كەتتى، تەييارلىنىپ تۇرغان سازچىلار سازلىرىنى ياڭرىتىۋەتتى. كۈمۈش تەخسىلەردە ھەرخىل سەيلەر ئېلىپ كېلىنىپ جوزىلارغا قويۇلدى. قويۇق، ئاجايىپ خۇش پۇراق چايلار چىنىلەرگە، ماۋتەي ھارىقى جاملارغا قۇيۇلدى. مىڭ شۇي تەختكە ئولتۇردى، بويىنىغا زۇننار ئاسقان، ئېسىل دۇردۇندىن چاپان كىيگەن خانىشى سەل پەستىكى تەختتىن ئورۇن ئالدى.

بۇ چاغدا پۈت ـ قولىدا جان قالمىغان، ئۆلۈك چىراي چاڭ جىنىنى ئىككى چېرىك قولتۇقىدىن يۆلەپ داتاڭدىن ئاچىقىپ كەتتى.

ئەمەلدارلار مىڭ شۇينى قۇتلۇقلىدى. ئۇنىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈشىنى تىلەپ قەدەھلەر كۆتۈرۈشتى. مەسلىھەتچى ئامبال (ئۇمۇ مىڭ شۇي بىلەن تەڭ ئۆسكەن) چى دارېن قەدەھ كۆتۈرۈپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— مىڭ شۇي جياڭجۇنىمىز توپىلاڭچىلارنى باستۇرۇپ، خانىمىزغا شانۇ شەۋكەت كەلتۈرگەي!

ھەرخىل تائاملار كەلتۈرۈلدى. تائامدىن كېيىن، قىزىل دۇردۇندىن كۆڭلەك كىيگەن رەققاس قىزلار ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇلاردىن كېيىن يېشىل تون كىيگەن قىزلار ناخشا ئېيتتى.

ئەتىسى مىڭ شۇي رۇڭ چۈەن ئامبالنى مەخپىي رەۋىشتە ئالماتاغا ئەۋەتتى.

6

مەزەمزات مەپىسگە ئولتۇرۇپ ناسىر ئەلەمنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ ئوڭ ئالىقىنىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرۇپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئۇستاز، مۇبارەك قوللىرىنى يۈزۈمگە سىيپىغىلى كەلدىم، — دەپ ئەلەمنىڭ قوللىرىغا ئېسىلدى.

— قېنى، قېنى، مەرھەمەت، يۇقىرىغا ئۆتۈڭ. پېقىرنىڭ غېرىب خانىسىغا قەدەم تەشرىپ قىلغىنىڭىزغا كۆپ خۇرسەنمەن!

ناسىر ئەلەم ئۇنى ھۆرمەتلەپ كۆرپە ئۈستىگە ئۆتكۈزدى. ئۇلار بىر ـ بىرىدىن ھال سوراشتى، ئۇياقتىن ـ بۇياقتىن پاراڭ قىلىشتى، بايانداي ئۇرۇشى، كۇرەدىن چىققان يەتتە مىڭ چېرىكنىڭ تىرىپىرەن بولغىنىدىن خۇش بولۇشتى. مەزەمزات مۇشۇنداق گەپلەر بىلەن سۆزنى ئەسلى مۇددىئاسىغا يۆتكىدى:

— سىلى مېنىڭ ئۇستازىم ھەم ئاتا كۆرگەن ئاتام. ھازىر ئىختىلالىمىز نۇسرەت قۇچماقتا، ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇنى قالغان بايانداي تېخىچە

ئېلىنمايۋاتىدۇ. بۇنىڭ تۈپكى سەۋەبى شۇكى، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەخمەتخان خوجىنى قەتل قىلىمەن، دېگەچكە ئۇ زات مىڭ كىشىلىك قوشۇنى بىلەن مۆكۈنۈپ ياتىدۇ. ئۆزلىرىگە مەلۇمكى، ئارىمىزدىكى نىزا جىياڭجۈننىڭ قولىقىغا يەتسە، ئۇ بۇنىڭدىن پايدىلىنىدۇ. ئەگەر بۇ نىزا ئۇلغىيىۋەرسە يامان ئاقىۋەت چىقىدىغىنىنى ئۆزلىرى بىلىدىلا. شۇڭا ۋاقىتلىق سۇلتانلىق قۇرۇپ، لەشكەرنى چىڭىتىپ تەرتىپىنى ياخشىلىۋالساق باياندا‌ي بىلەن كۈرەنى پەتىھ قىلىمىقىمىز ئاسان بولاتتى.

ناسىر ئەلەم مول تەجرىبىسى بويىچە مەزەمزاتىنىڭ نىيىتىنى بىلىپ بولدى. ئۇ سالماقلىق بىلەن دانىمۇ دانە سۆزلەپ شۇنداق جاۋاب بەردى:

— ئەي جاناب، هازىر سىز دېگەندەك، دەسلەپكى نۇسرەتكە ئېرىشتۇق، ئاللا مەدەت بەرسە تولۇق نۇسرەت قازىنىشىمىزدا شەك يوق. ئەمما، ئەخمەتخان خوجا دېگەن بۇ پاسىق ناكەس ئەمىر لەشكەرنىڭ قېيناتىسى، خەزىنە ئىشلىرىنىڭ پېشۋاسى ئەخمەت بەگ بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنى قەتل قىلدى. بۇ كىچىك ئىش ئەمەس، ئەخمەتخان خوجا خەتەرلىك مەلئۇن، ئۇنى جازالىماي تۇرۇپ سۇلتانلىق قۇرغىلى بولمايدۇ.

مەزەمزاتىنىڭ بۇ گەپىنى ئاڭلاپ تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشۈپ كەتتى. ئەسلىدە ئۇ ناسىر ئەلەمنىڭ مۇلايىم تەبىئىتى، غايەت زور ئابرۇيىدىن پايدىلانماقنى نىيەت قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇ بىر لەھزە ئويلاندى ۋە دەرھال ئۆزىگە مۇلايىملىق، ئەدەپ ـ قائىدىلىك چۈمپەردىسىنى تارتتى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسى ئۇنى كۈچۈك بولۇشقىمۇ زورلايتتى. ئۇ بىردىنلا ئاشۇنداق كۈچۈككە ئايلىنىپ ناسىر ئەلەمنىڭ تاپىنىنى يالاشقا باشلىدى:

— ئاھ ئۇستاز، ئەخمەتخان خوجىنىڭ پاسىق ھەرىكىتى مېنىمۇ رەنجىتتى. مەن ئۇنى تۆمۈرلەڭ ئەۋلادى بولغاچقىلا قەتل قىلساق بولماس دەيمەن. ئۇ قەتل قىلىنسا پۈتكۈل جاھان خوجىلىرى بىزگە نارازى بولۇر، مۇرىتلىرى تىغ كۆتۈرۈپ چىقۇر، ئارىمىزدا جەڭگى ـ جېدەل بولۇر. بۇ ئەھۋال جىياڭجۈن ئۈچۈن پايدىلىق بولۇرمىكىن، دەپ قورقىمەن. بىز سۇلتانلىق قۇرۇپ، سۇلتان، قازىكالان، ئەمىرلەشكەرلەرنى سايلىغاندىن كېيىن، قاتتىق

تەرتىپ - تۈزۈم ئورناتساق، قاتتىق باشقۇرساق بۇنداق جەڭگى - جېدەل چىقماسمىكىن دەيمەن.

ناسىر ئەلەم ئويلىنىپ قالدى: «دەرۋەقە، بىرەر سۇلتانلىق تۈزمەيمۇ بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. ئەگەر سۇلتانلىق قۇرۇلسا، ئەخمەتخان خوجىدەك قاتىللارنى جازالىغىلى بولاتتى. قاتتىق تۈزۈم بىلەن باشقۇرۇلسا، بەلكىم جەڭگى - جېدەللەر بولماس. مەھكىمە شەرئىيىمىز لەشكىرى بار ئەخمەتخان خوجىدەكلەرگە چىش پاتۇرالمىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنى جازالايمەن، دېسە ئىچكى ئۇرۇش بولۇپ كېتىشى مۇمكىن.» ئۇ شۇنداق ئويغا كېلىپ، مەزەمزاتنىڭ تەلىپىگە كۆڭلىدە قوشۇلدى.

— ئەخمەتخان خوجا بىر قاتىل، — دېدى ئۇ مەزەمزاتقا قاراپ، — قاتىل دوزىخىدۇر. سۇلتانلىق تەسىس قىلىش كىچىك ئىش ئەمەس، چوڭ ئىش. بۇنداق چوڭ ئىشنى ئىختىلال ھەيئىتى ئويلاشسۇن، ھەيئەت ماقۇل تاپقاندىن كېيىن خەلق كېڭىشىگە قويىمىز، سۇلتان بىلەن ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىنى خەلق كېڭىشى سايلايدۇ، ئەلۋەتتە.

— ھەر ھالدا ئۇستاز ھەيئەت مەجلىسىدە بولسۇن، كېڭەشتە بولسۇن، سۇلتان بىلەن ئەمىرلەشكەر بولغۇچىنى ئوبدانراق ئويلاپ قويسىلا، سىلىنىڭ ھۆكۈملىرى قىلىچتىنمۇ ئۆتكۈر.

— كىملەرنى سايلاشنى ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى بىلىدۇ.

شۇنىڭ بىلەن گەپ كېسىلدى، مەزەمزات ھەم خۇش، ھەم ناخۇش ھالدا قايتىپ كەتتى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ غۇلجىغا كەلگەن كۈنى ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ سۇلتانلىق ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى. ئەتىسى ئابدۇرۇسۇل بەگ چاپارمەنلەرنى ئەۋەتىپ، ئىختىلال ھەيئەتلىرىنى مەجلىسكە چاقىرتتى.

7

مەجلىسنى ئابدۇرۇسۇل بەگ باشقۇردى. ئۇ تەمكىنلىك بىلەن دېدىكى:

— ھۆرمەتلىك ھەيئەتلەر، ھازىر باياندايدا جىددىي جەڭ بولۇۋاتىدۇ،

كۈچىمىز كۈندىن ـ كۈنگە ئۇلغىيىۋاتىدۇ، نۇسرەت قازىنىشىمىزدىن ئۈمىد بار. يۇرت چوڭلىرى بۇ نۇسرەتنى ئاخىرغىچە ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ ئورنىغا بىر ۋاقىتلىق بەگلىك، يەنى سۇلتانلىق قۇرۇپ، قوشۇننى تەرتىپكە سېلىش، تۈزۈم ئورنىتىش ۋە مۈلكىي ئىشلارنى باشقۇرۇشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. قانداق قىلساق بولار، مەسلىھەت قىلىپ باقايلى.

— مەنمۇ شۇ ئويدا، — دېدى ناسىر ئەلەمنىڭ پىكرى بويىچە ھەيئەت يىغىنىغا سىرتتىن قاتناشقان مەزەمزات، — ئابدۇرۇسۇل بەگ ناھايىتى زور كۈچ چىقاردى، شۇنداقتىمۇ تەرتىپلىك باشقۇرۇش بولمىسا، بەزى زىق ـ زىق ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىدىغان بىر رىياسەت بولمىسا بولمايدۇ. شۇڭا جانابلاردىن ئىلى سۇلتانلىقى قۇرۇشنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئۇنىڭ سۆزىنى لايىق تېپىپ ياكۇر ئاخۇن، موللا شاۋكەت، خەنجە ئاخۇن قاتارلىقلار ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سۆزلىدى. ئۇلار سۆزىنى تامام قىلغۇچە چۈش بولدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ:

— مەجلىسنى پېشىندىن كېيىن داۋاملاشتۇرساق، — دېدى.

پېشىندىن كېيىن ئابدۇرۇسۇل بەگ ناسىر ئەلەم بىلەن خاس پاراڭلىشىۋالدى. پېشىندىن كېيىنكى مەجلىسكە ئەلا پالۋانمۇ كېلىپ قاتناشتى. ئۇ: «ھازىر رىياسەت تۈزۈش ئەمەس، بايانداينى ئېلىش ئەڭ مۇھىم ئىش» دېگەن مەزمۇندىكى پىكرىنى بېرىپ بولۇپ باياندايغا قايتىپ كەتتى. ئەمما، ئىختىلال ھەيئەتلىرى ئىلى سۇلتانلىقى قۇرۇش تەلىپىگە قوشۇلدى. بۇنىڭغا راسا كۆڭلى تارتمىغان ناسىر ئەلەم:

— ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى مەسلىھەتىگە سالماق كېرەك، خەلق كېڭىشى نېمە دېسە شۇ بولغاي! — دېدى.

ئابدۇرۇسۇل بەگ بۇ تەكلىپىنى ماقۇل تاپتى.

ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ سەيناسىدا ئۆتكۈزۈلدى. كېڭەشكە شەھەر خەلقىنىڭ ۋەكىللىرى، يېزا بەگلىرى، يۈز بېگىلەر ۋە قوشۇن ۋەكىللىرى كەلدى. لەشكەرلەر، ھۈنەرۋەنلەر ۋە خەنزۇ قاتارلىق باشقا مىللەت ۋەكىللىرىمۇ ئۇلۇغ خەلق كېڭىشىگە قاتناشتى. خەلق كېڭىشى

مەزەمزات، ياگۇر ئاخۇن، موللا شاۋكەت ئاخۇنلارنىڭ ئۇزۇندىن ئۇزۇن چۈشەندۈرۈشلىرىدىن كېيىن، ۋاقىتلىق سۇلتانلىق تەسىس قىلىشقا ماقۇل بولدى. موللا شاۋكەت، جالالىدىن خەلپە، خەنجە ئاخۇن قاتارلىق بەگ، سىپاھلار مەزەمزاتنى سۇلتان قىلىپ سايلىماق بولدى، دېھقانلار ۋەكىلى، خەنزۇلار ۋەكىلى جاڭ لى، لەشكەرلەر ۋەكىلى نۇردۇن ئابدۇرۇسۇل بەگنى سۇلتان قىلىپ سايلىماق بولدى ۋە نۇردۇن پەشتاقتا چىقىپ قىزغىن هالدا مۇنداق دېدى:

—— ئابدۇرۇسۇل ئاغا سۇلتان بولغاي، چۈنكى ئۇ ئىشتا ئادىل، دىلى پاك، مۇستەھكەم ئىرادىلىك، رەزىللىكنى ئۈچ كۆرىدۇ، ئەلەمدىمۇ، قەلەمدىمۇ ماھىر زات. ئابدۇرۇسۇل ئاغا ئىختىلال ئوتىنى ياقتى، لەشكەرنى تەربىيىلىدى، غايەت زور قوشۇن تۈزدى. ئۇ بىز لەشكەرلەرنى غازاتقا ئېلىپ بېرىشقا باشلىدى، ئۇنىڭغا پۈتكۈل قوشۇن ئىشىنىدۇ!

بۇ كەسكىن تالاشنى ئابدۇرۇسۇل بەگ ھەل قىلدى. ئۇ بۇ ئىشتا تۈزەتكۈسىز خاتا قىلغانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ كەمتەرلىك قىلىمەن، دەپ ئۆزى سۇلتان بولۇشتىن باش تارتتى. ئۇنىڭ بۇ كەمتەرلىكى مەزەمزاتقا يول ئېچىپ بەردى. مەزەمزات سۇلتان بولۇپ سايلانغاندىن كېيىن، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كەمتەرلىكى، دانالىقى، ئالەمدە تەڭداشسىز ماھارىتى بارلىقىنى ئاغزىدىن كۆپۈك چىققۇچە ماختىدى ۋە سۆزىنى مۇنداق ئاخىرلاشتۇردى:

— شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمىرلەشكەرلىككە ئابدۇرۇسۇل بەگدىن باشقا ئادەم چىقماس، ئۇ ئەمىر لەشكەر بولغاي. ھۆرمەتلىك ياگور ئاخۇن مۇئاۋىن سۇلتان بولغاي، ھۆرمەتلىك ئۇستازىمىز ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم قازىكالان، ئەخمەتخان خوجام قازى ئەسكەر...

— نېمىدەپ جۆيلۈۋاتىسىز؟! — غەزەپلەنگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تەپتى، — ئەخمەت خەزىنىچى بىلەن ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ تېنى سوۋۇماي تۇرۇپ ئۇلارنىڭ قاتىلىنى تېخى قازى ئەسكەر قىلماقچىمۇ سىز؟! سىزنىڭ نىيىتىڭىزنى چۈشىنەلمەي قالدىم، ئۇ قاتىل ئەمدى جازاسىنى تارتىدۇ!

ئۇلۇغ كېڭەشتە خەلق ۋەكىللىرى چۇقان - سۈرەن كۆتۈردى:

— مەزەمزاتنى سۇلتان سايلىمايمىز!

— قاتىلنى تېز جازالاش لازىم!

ناسىر ئەلەم ئورنىدىن تۇرۇپ كۆپچىلىكنى جىم بولۇشقا چاقىردى. كېڭەشتىكى چۇقان بىردىن پەسەيدى، مەزەمزات تىلىنى چايناپ بىر نېمىلەرنى دېدى:

— مەن ... مەن، موللا ... شاۋ ... شاۋكەت ئا ... خۇن دەيمەن دەپ، قاتىلنىڭ نامىنى دەپ سالىتىمەن... مەن...

ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ سۆزىگە ئېتىبار قىلماي جاكارلىدىكى:

— قاتىل ۋاقىتلىق سۇلتانلىق ئىچىگە كىرگۈزۈلمەيدۇ، ئۇ جازالىنىدۇ. ۋاقىت بىر يەرگە يەتتى، ئەمدى بىز مۇئاۋىن سۇلتان، ئەمىرلەشكەر، قازىكالان، قازى ئەسكەر، خەزىنىچى قاتارلىقلارنى سايلايلى!

سايلاش باشلاندى، ئاغزى كىچىك ئۈن .نەچچە كوزىغا ۋەكىللەر بىر — بىرلەپ ئۇرۇق تاشلاشقا باشلىدى، مۇئاۋىن سۇلتانغا بۇغداي، ئەمىرلەشكەرگە قوناق، قازىكالانغا ئۇرۇقچا، قازى ئەسكەرگە شىمىشكا تاشلىدى. سايلام ھەيئىتى كوزىلاردىكى ئۇرۇقلارنى ئايرىم — ئايرىم ساندى، مەزەمزات سۇلتان بولۇش سۈپىتىدە ئۇرۇق سانىنى جاكارلىدى:

— ياگور ئاخۇن سەكسەن بەش ئۇرۇق بىلەن مۇئاۋىن سۇلتانلىققا، ئابدۇرۇسۇل بەگ يۈزدە يۈز ئۇرۇق بىلەن ئەمىرلەشكەرلىككە، ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم يۈزدە يۈز ئۇرۇق بىلەن قازىكالانلىققا، موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم قازى ئەسكەرلىككە، ۋەلى باي مۆھۈردار ۋە خەزىنىچىلىككە سايلاندى.

پەشتاق ئەتراپىدا ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئورنىدىن تۇردى. ناسىر ئەلەم تەنتەنە بىلەن شوئداق دېدى:

— جامائەت، ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى ۋاقىتلىق ئىلى سۇلتانلىقى قۇردى. سۇلتانلىققا مەزەمزات، مۇئاۋىن سۇلتانلىققا ياگور ئاخۇن، قازىكالانغا ناسىر ئەلەم، ئەمىرلەشكەرلىككە ئابدۇرۇسۇل بەگ، قازى لەشكەرلىككە موللا شاۋكەت ئاخۇن، مۇپتىلىققا موللا روزى، مۆھۈردار ۋە خەزىنىچىلىككە ۋەلى بايلار سايلاندى. ھەربىي، مۈلكىي ئىشلارنى ئومۇمىي جەھەتتىن سۇلتان باشقۇرىدۇ، مۈلكىي ئىشلارنى قازىكالان مەھكىمە شەرئىي ئارقىلىق

مۇپتىنىڭ ياردىمىدە بىجىرىدۇ، ھەربىي ئىشلارنى ئەمىرلەشكەر باشقۇرىدۇ، قالدى باش سەردار، سەركەردىلەرنى ئەمىر لەشكەر بەلگىلەپ، سۇلتانىنىڭ پەرمان بىرىشىگە يوللايدۇ؛ مۆھۈردار ئوردىنىڭ مۆھۈر، مەكتۇپ، خەزىنىدىكى كىرىم - چىقىم ئىشلىرىنى بىجىرىدۇ.

ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى لەشكىرىي تەرتىپ ۋە باشقا مۇھىم ئىشلار ئۈستىدىمۇ بەلگىلىمە ماقۇللىدى.

8

كۈنلەر، ئايلار ئۆتتى. مەزەمزات ئۆزىنىڭ ئەسلى ۋاڭلىق مىراسىغا ۋارىس بولدى. ئۇ خۇشلۇقىدىن ئەخمەتخان خوجىغا مەخپىي مەكتۇپ ئەۋەتتى. ئۇ مەكتۇپىدا شۇنداق يازدى:

ئەي خوجا، پېقىرنى ۋاڭلىق مىراستىن ئايرىلىدىڭ دېگەنىدىڭىز، مانا مەن ھازىر سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپتىمەن. پۈتكۈل ئىلىنىڭ تىزگىنى مېنىڭ قولۇمدا. ئەپسۇسكى، سىزنى قازى لەشكەرلىككە شۇنچە كۆچىسەممۇ ئىلاج بولمىدى. ئابدۇرۇسۇل بىلەن ناسىر ئەلەم زىنھار ئۇنىمىدى، ھەتتا ئۇلار ئۇلۇغ خەلق كېڭىشىدە سىزنى جازالاش كېرەك، دېدى ۋە بۇ ئىشنى مېنىڭ زىممەمگە ئارتتى. يەنە ئۇلار سىزنىڭ قولىڭىزدىكى قوشۇننى باياندايى ئۇرۇشىغا سېلىش كېرەك، دېيىشتى، مەن ئىلاجسىز ماقۇل بولدۇم، ماقۇل بولمىسام سۇلتان بولالمايتتىم. مەن ئۇزاق ئويلىنىپ مۇنداق نىيەتكە كەلدىم: مەن لەشكىرىڭىزنى شەھەرگە ئالدۇرمىسام سۇلتانلىقىم قولدىن كېتىدۇ، بۇنى چۈشىنىسىز ئەلۋەتتە. شۇڭا مەن ھىيلەئىي شەرئىي ئىشلەتمەكچىمەن. بىلىپ قويۇڭ، ھىيلەئىي شەرئىي! سىزگە توختاخۇن سەردارلىقىدا بارلىق قوشۇننى ئەۋەتىڭ دېگۈم يوق. پەقەت يېرىمىنى ماڭا ئەۋەتىڭ، قالغان لەشكىرىڭىز قوغدىنىشىڭىزغا يېتەر. مەن ئابدۇرۇسۇلغا

لەشكەرنىڭ يېرىمى تارقىلىپ كېتىپتۇ، بايانداىغا كەتكەن چېغى، دەيمەن. سىز ئەتراپ يېزىلاردىن بىر نەچچە يۈز ئادەمنى بايانداىغا ئەۋەتكەيسىز، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش پۈتكۈسى. سىزگە ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە يەنە مەكتۇپ بىلەن مەخپىي چاپارمەن ئەۋەتىمەن، شۇ مەكتۇپتىن كېيىنكى ھىيلەئىي شەرئىينىڭ ھۆكۈمىنى كۆرەرسىز.

سۇلتان مەزەمزات خالزات ئوغلى

بۇ مەكتۇپنى ئالغان ئەخمەتخان خوجا ھېچبىر مەنسەپكە ئېرىشەلمىگىنىگە، يەنىلا ئۆلۈم كۆلەڭگىسىنىڭ ئەتراپىدا ئەگىپ يۈرگىنىگە غەزەپلەندى، تېرىكىپ بوغۇلدى، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى. ئۇ: «خەپ، مەلئۇن ئابدۇرۇسۇل. خەپ ناسىر جەددال، سەنلەرنىڭ ئەدىپىڭنى بەرمىسەم خوجا بولماي كېتەي، سەنلەرنىڭ مەنسەپتە ئولتۇرۇشۇڭ ئۇزۇنغا بارمايدۇ!» دەپ ئويلىدى. يەنە بىر تەرەپتىن مەزەمزاتنىڭ ئەقلىگە قايىل، ھىيلەئىي شەرئىيسىگە مايىل بولدى. ئۇ توختاخۇننى چاقىرتىپ:

— ئەي سەردار، شەھەردە سۇلتانلىق قۇرۇلۇپتۇ، سىزنى مەزەمزات سۇلتاننىڭ خاس مۇھاپىزەتچى سەردارى بولۇشقا تەيىنلىدىم. بەش يۈز ئاتلىق قوشۇننى ئېلىپ ئوردىغا بېرىڭ. ئابدۇرۇسۇل بەگ قالغان لەشكەر قېنى دەپ سوراپ قالسا، بايانداىغا كەتتى، دېگەيسىز. مېنى سورۇشتۇرسە، سىزدىن ھېيىقىپ پەرغانىگە جۆنىدى، دەڭ. يېقىن سىز بىلەن ئەمىر لەشكەر سۈپىتىدە كېيىن كۆرۈشىمىز ۋە سىزنى پۈتكۈل لەشكەرنىڭ باش سەردارلىقىغا تەيىنلەيدۇ، — دېدى.

توختاخۇن ئىنچىكىلەپ سوراۋەرگەندىن كېيىن، خوجا مەكتۇپنىڭ بەزى مەزمۇنلىرىنى دەپ بەردى، ئەمما ئاخىرقى ھىيلەئىي شەرئىيسىنى ئېيتمىدى، ئەكسىچە توختاخۇنغا ئالاھىدە تاپشۇرمىلارنى بەردى.

مەزەمزات توختاخۇننىڭ لەشكىرى كەلگەندىن كېيىن، خاس ۋە ئالاھىدە چېدىر تىكتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن توختاخۇن چىلپەگزىگە كۆچۈپ چىقىپ چېدىر تىكىپ بارگاھ قۇردى. ئۇ بايانداىنى پەتىھ قىلىپ ئۆزىنى بىر

كۆرسەتمەكنى لازىم تاپقاندى، ئەپسۇس، ئىش ئۇنىڭ خاھىشىچە بولماي قالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىنى شاغى بەگ ۋاقتىدىكىدەكلا كەمتەرلىك بىلەن ئاڭلايتتى. ئەمما ئىش يۈزىدە ئۇنىڭ پەرمانلىرى پەرمان بويىچە سۇلتان چېدىرىدىلا قالاتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ جەڭنى ئۆزى بىلگىنىچە قىلاتتى، ناسىر ئەلەممۇ ئۇنىڭدىن پەرمان كۈتۈپ ئولتۇرمىدى. مەزەمزاتنىڭ پەرمانلىرى ھەر ئىككىسىنىڭ كۈلكىسىنى قوزغايتتى. ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ جياڭجۈنلەرنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرۈشنىلا بىلىدىغان، سېپىلىق يىغىش، ھاشارغا ئادەم ھەيدەشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان بىر خانزادىنىڭ بۇنداق چوڭ ئىشلارنى، يېڭى ئىشلارنى بېجىرىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ چوڭ ئىشلارغا مەزەمزاتنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى كۆرمەيتتى، كۆرگۈسىمۇ كەلمەيتتى. ئۇ ناسىر ئەلەمنىڭ بەرگەن ياخشى مەسلىھەتلىرىگە قۇلاق سالمايتتى، ئەكسىچە بۇ جەددال قىبرىنى راسا قاپقانغا چۈشۈردۈم، دەپ كۈلەتتى. ئۇ ئاخىر شۇنى تونۇپ يەتتىكى، ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ، ناسىر ئەلەممۇ ئۇنى پۇچەككە ئالمايدىكەن. بەلكى ئۇنى جياڭجۈننىڭ قولچوماقى دەپ ھېسابلايدىكەن. مەزەمزات شۇ خىياللار ئىچىدە غەمگە پېتىپ ئولتۇرغانىدا توختاخۇن سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى. ئۇ قولىدىكى مەكتۇپنى مەزەمزاتقا ئۇزىتىپ تۇرۇپ دېدى:

ھۆرمەتلىك سۇلتان جانابلىرى، بۇ مەكتۇپنى كۇرە جياڭجۈنى ئەۋەتىپتۇ!

مەزەمزات خىيالدىن ئويغىنىپ مەكتۇپنى قولىغا ئالدى، مەكتۇپ چاغاتاي يېزىقىدا يېزىلغانىدى:

ئەجدادلىرىدىن تارتىپ ئالىي ھۆرمەتكە سازاۋەر بولۇپ كەلگەن ھەزرىتى مەزەمزات سۇلتانغا!

خان ئالىيلىرى چاڭ جىيىنىڭ ئۇيغۇر پۇقرالارغا سالغان ئاۋارىچىلىقلىرىنى تەپتىش قىلىپ ئۇنى جياڭجۈنلۈكتىن ئېلىپ تاشلىدى، يىبقىرنى جياڭجۈن تەختىگە ئولتۇرغۇزدى. بۇ ھەم خاننىڭ ئۆزلىرى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئۇرۇغداشلىرىغا قىلغان

مەرھەمىتى! ئۆزلىرى بىلىدىلەركى، مەن چەنتۇلار بىلەن يېقىن ئۆتكەن (مەرھەمەتلىك سۇلتان مېنىڭ ھۇزۇرۇمدا چەنتۇ ئاشپەز ۋە مۇلازىم قېرىندىشىنى كۆرگەن)، ھازىر چەنتۇلار خۇيزۇلارغا ئالدىنىپ توپىلاڭ كۆتۈردى. مەن بۇ ئىشنى ئاسايىشلىق بىلەن بىر تەرەپ قىلاي، دېگەن نىيەتتە ئۇشبۇ نامىنى يازدىم. بىرىنچى، خۇيزۇلارغا ئالدانغان چەنتۇلارنىڭ گۇناھىدىن كېچىپ ئۇمۇمىي ئەپۇ قىلاي؛ ئىككىنچى، ئۆستۈرمە سېلىق ۋە ھاشارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش بىلەن بىرگە ئىلگىرى ئالغان ئۆستۈرمە سېلىقلارنى ياندۇرۇپ بېرەي؛ ئۈچىنچى، ئىلى سۇلتانلىقى مۇلكىي ئىشلارنى پۈتۈنلەي ئۆزى باشقۇرغاي؛ تۆتىنچى، خان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقى بويىچە ئۆزلىرى جانابىي سۇلتانغا «قىزىل جۇڭسۇ» دېگەن چوڭ ئەمەل بېرەي. سورايدىغىنىم بىرلا، ئۇ بولسىمۇ چەنتۇلارنى ئالداپ ئازدۇرغان، بۇزۇلغان خۇيزۇلارنىڭ باشچىلىرىنى ماڭا ئەۋەتكەيلا.

سىلىگە ئېھتىرام بىلدۈرگۈچى دوستلىرى:

مىڭ شۈي جياڭجۈن

مەكتۇپ مەزمۇنى قاتتىق ئويغا سالدى، بىئارام قىلدى، تەڭلىكتە قالدۇردى. «ئىھ، پەلەك، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — چاڭ جىنىنىڭ ئورنىدا مىڭ شۈي بۇرۇنلا بولغاندا مەن قالتىس دەۋر سۈرەر ئىكەنمەن. مانا قارا، مېنى سۇلتان ئالىيلىرى دەپتۇ. مىڭ شۈي ياخشى ئەمەلدار. ھەي - ھەي، قانداق قىلاي؟ ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلسام يەنىلا سۇلتانمەن، ھەممىنى ئۆزۈم باشقۇرىمەن!» شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن ناسىر ئەلەم كەلدى، ئۇلار قوللىرىنى بىگىز قىلىپ: «ئۇ خەلق دۈشمىنى، ئىپلاس!» دەپ تىللاۋاتقاندەك بىلىندى. ئۇ قورققىنىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. قوللىرىنى سىلكىپ : «ياق، ياق! ئۇلار مېنى سېتىلدى، دەپ دارغا ئاسىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە مىڭ شۈيگە رەددىيە مەكتۇپى يېزىپ خەلقى ئالەم ئالدىدا ئۆزۈمنى كۆرسەتكىنىم تۈزۈك!» ئۇ شۇ ئوي بىلەن ئولتۇردى ۋە دۇۋەتنىڭ ئاغزىغا پەي قەلەمنى پاتۇرۇپ بىر دەقىقە

ئويلاندى ـ دە، يېزىشقا باشلىدى:

ئەي مەلئۇن، سەن مېنى ئالدام خالتاڭغا چۈشۈرەلمەيسەن، ئىلگىرى بىر قېتىم چۈشتۇم، ئەمدى چۈشمەسمەن! مەكتۇپىڭدىن قاپقانغا چۈشكەن چىلبۆرىنىڭ كۈنىدە ئىكەنلىكىڭ مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، قورالىنى تاشلا، ئەگەر تاشلىمىساڭ قاپقىنىڭدىن چىقىپ ئۇرۇش مەيدانىدا ھازىر بول! شۇنىمۇ دەپ قوياي، مۇشۇ مەكتۇپنى ئالغان ھامان قولۇڭدىكى بەش يۈز مەرگەننىمنى چىقىرىپ بەر. ئەگەر چىقىرىپ بەرمىسەڭ كۈرە قەلئەسىنى تەخت ـ بەختىڭ بىلەن كۆكۈم تالقان قىلىۋەتىمەن!

مەزەمزات بۇ مەكتۇپنى پۈتۈكچىلەرگە ئەۋەتىپ بىر نەچچە نۇسخا كۆچۈرۈشكە ئەمىر قىلدى. بىر نۇسخىسىنى مىڭ شۇينىڭ چاپارمىنىگە. بىر نۇسخىسىنى ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىرئەلەم ۋە ئەلا پالۋانلارغا ئەۋەتتى. بىر نەچچە مىرزىنى چاقىرتىپ كۆپەيتىپ يازغۇزۇپ، مىڭ شۇينىڭ مەكتۇپى بىلەن ئۆزىنىڭ جاۋاب مەكتۇپىنى لەشكەرلەر ئىچىدە ئوقۇپ بېرىشكە جورىدى. مىڭ شۇينىڭ مەكتۇپى بىلەن مەزەمزاتنىڭ جاۋاب مەكتۇپىنى ئوقۇغان ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەملا ئەمەس، پۈتكۈل لەشكەر خۇش بولدى، مەزەمزاتقا ئىشەنچ تىكلىدى، ئۇنى ھۆرمەتلەيدىغان بولدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ مىڭ شۇينىڭ مەكتۇپىدىن جياڭجۈننىڭ كۈچسىز، ئاجىزلىقىنى سەزدى. مىڭ شۇينىڭ مەكتۇپى ئىلى تەۋەسىدىكى جياڭجۈننىڭ موڭغۇل چاقارلىرىغا يەتتى، تۇرغۇت موڭغۇللىرى ھەممىدىن بۇرۇن ئەلچى ئەۋەتىپ ئۆزلىرىنىڭ ئىلى سۇلتانلىقى تەرەپتە تۇرىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلدى. بۇنىڭ بىلەن مەزەمزاتنىڭ ئابرۇيى تېخىمۇ ئاشتى. ئۇ ئابرۇيىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈن غەيرەتكە كېلىپ، ئۇ ئەمىرلەشكەرگە بۈگۈنى بىر پەرمان چۈشۈرسە، ئەتىسى ئۇنى بىكار قىلىپ يەنە بىر پەرمان چۈشۈردى. ئۇرۇش ئىلمىدىن خەۋىرى يوق ئادەم، بولۇپمۇ ئۆز ئابرۇيىنىلا ئويلايدىغان بۇنداق ئادەم مانا شۇنداق تۇترۇقسىز پەرمانلارنى

چۇشـۇرۇپ قوشـۇننى زور چىقىمغـا ئۇچرىتـىدۇ. بـۇنى ئوبـدان بىلـىدىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاخىر بىرىپ سۇلتانىنىڭ پەرمانلىرىغا قارايمۇ قويمايدىغان بولـدى. بۇنىڭـدىن پـايلاقچىلىرى ئـارقىلىق خـەۋەر تاپـقان مـەزەمزاتنىڭ ئابدۇرۇسۇل بەگكە بولغـان ئۆچمـەنلىكى كۈنسىرى كۈچەيدى. ئـۇ ئـاخىرقى ئويۇننى سەھنىگە چىقىرىشقا ئالدىراپ خوجىغا پەرمان چۈشۈردى.

ئـەي ئالىيجانـاب خوجـا، ئەمـدى قەپەسـتىن چىقىـدىغان ۋاقتىڭىـز كەلـدى، ئۇشـبۇ مەكتۇپـنى ئالغـان هامـان كىچىلـەپ ئاتلىنىڭ، قالدى سۆزنى مىنىڭ بارگاھىمدا ئاڭلايسىز!

ئـۇ مەكتۇپـنى ئەخمـەتخان خوجىغـا دائىـم مەكتـۇپ ئاپـىرىدىغان ئىشەنچلىك چاپارمىنىگە تۇتقۇزدى:

ــ ئەگـەر بۇ مەكتـۇپ خوجىنىـڭ ئۆز قولىغا تەگمىسە كـاللاڭ كىتىدۇ، بار!

سـۇلتانىنىڭ مەكتۇپـنى ئالغـان خوجـا ھىچنىمىگـە قارىمـاي قـارا ئۆۋىسـىدىن كىچىـدىلا يولغـا چىقتـى. ئـۇ ھىچقاچـان بۇنـداق ئىتتىـك يـول يۈرمىگەنىدى. ئۇ يىيرىم كىچىدىن هالقىغاندا سۇلتانىنىڭ ھۇزۇرىغا كىردى ۋە سۇلتانغا باش قويۇپ خۇشامەتلىك تىللىرىنى سايراتتى:

ــ جانابىي ئالىي شاھ سۇلتانىمغا مۇبارەك بولغاي! دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي! مىڭ ييللاپ ياشىغايلا! ئالىي شاھ سۇلتانىمنىڭ خىزمىتىگە ھازىر بولغان تۆمۈرلەڭ ئەۋلادى ئەخمەتخان خوجا كەلدىلەر!

مەزەمزات ئەخمەتخان خوجىنى يىنىغا ئۆتكۈزدى. ئۇ خوجىنىڭ بويىننى قـايرىپ سالىـاڭ قۇلىقىغا شـۋىرلىماقچى بولۇۋىـدى، ئەزەلـدىن خۇدۇكى بـار خوجـا خۇدۇكسىـنىپ ئـۆزىنى ئۇنىڭـدىن تـارتتى. ئـەمما، مـەزەمزاتنىڭ مۇنۇ شىۋىرلىشى ئۇنىڭ قۇلىقىنى شاھىنىڭ قۇلىقىغا چاپلىۋەتتى:

ــ مەن بىر پەنت ئويلاپ تاپتىم، ياخشىراق ئاڭلاڭ. شۇ سائەت، شۇ مىنۇتتا باياندائ تام بارگاھىمغا ئات سالغايسىز. توختاخۇن لەشكىرى بىلەن سىزگە ھەمراھ بولىدۇ. مانا بۇ چاڭ جىبى جياڭجۇنىنىڭ مۆھۈرى بار مەكتۇپ،

بۇنى ئابدۇرۇسۇل قەتل قىلىنغان هامان ئۇنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويۇڭ. ئۇنىڭ لەشكىرى سىزگە يوپۇرۇلۇپ كەلگەندە مېنىڭ تىلىمچىمغا كۆز قىسىپ قويىسىز. ئۇ شۇ هامان ئابدۇرۇسۇلنىڭ يانچۇقىدىن بۇ مەكتۇپنى ئېلىپ ئاۋۋال مانجۇ تىلىدا ئوقۇيدۇ، ئاندىن ئۇيغۇرچىغا ئۆرۈپ بېرىدۇ. بۇنى ئاڭلىسا لەشكەرلەر ئەڭ بولمىغاندا ئابدۇرۇسۇلغا دەرگۇماندا بولىدۇ. ئۇنى جياڭجۇنگە سېتىلغانىكەن، دەپ ئويلايدۇ. ئېنىقكى، ناسىر ئەلەم قارشى تۇرىدۇ، كەمىنىڭىز ئۇنى زىندانغا تاشلايدۇ.

ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتنىڭ ئالدىدا تولكە، خىزمەتتە چېلبۆرە بولۇپ، ئۆزىنى قۇتقۇزۇش يولىنى ئاللىۋالدى. ئۇ ئۆزىگە بۇنىڭدىن ئارتۇق يول قالمىغىنىنى ئاللىبۇرۇن بىلگەنىدى.

بۈگۈن دەل مىلادىيە 1865 ـ يىلى، بارات ئېيىنىڭ بەشى، يەنى جۈمە كۈنى ئىدى. ئەخمەتخان خوجا تەييارلىنىپ تۇرغان توختاخۇن سەردارلىقىدىكى مىڭ ئاتلىق لەشكەر بىلەن باياندايغا ئىتتىك يۈرۈپ كەتتى، ئۇلارنى توسقان جېسەكچىلەرگە توختاخۇن:

— مەن سۇلتانىنىڭ مۇهاپىزەتچى قوشۇنىنىڭ سەردارى، سۇلتانىنىڭ پەرمانى بىلەن باياندايىنى پەتىھ قىلىشقا كەلدۇق، كۆرۈپ تۇرۇشۇپسەنغۇ، — دەپ دېۋەيلىدى.

جېسەكچىلەر قۇللۇق بىلدۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋەتتى. هاۋا بۇلۇتلۇق بولغاچقىمۇ تۈن تېخىمۇ قاراڭغۇ ئىدى، تام بارگاھ پۈتۈنلەي ئۇيقۇغا چۆمگەن، چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلدىشىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. ئەخمەتخان خوجا قولى يۈزبېشى بىلەن بايتوقاي يۈز بېشىنى لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئەمىرلەشكەر چېدىرىنى قورشاشقا ئەمىر قىلدى. ئۆزى توختاخۇن قاتارلىق بىر نەچچىسى بىلەن شام يورۇقى چۈشۈپ تۇرغان چېدىرغا باستۇرۇپ كىردى. ئابدۇرۇسۇل بەگ باياندايغا هۇجۇم قىلىشىنىڭ ئەتىكى تەدبىرى ئۈستىدە ئىسھاق بەگ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرغانىدى. قاتىل ئەخمەتخان خوجىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ كاللىسىغا: «قان قاتىلنى قىرىق يىلغىچە سۆرەيدۇ. دېگەن گەپ چىن ئىكەن. مانا ئالدىمغا قېيناتام بىلەن قېيىنىمىنىڭ قېنى ئۇنى سۆرەپ كەلدى» دېگەن ئوي كەلدى. ئەمما

چاندۇرماسلىق ئۈچۈن خوجىنىڭ مۇشۇكياپىلاقتەك ئوينىاپ تۇرغان كۆزلىرىگە قادىلىپ تۇرۇپ:

— ئەي خوجا، بۇ تۈن كېچىدە نېمىدەپ كەلدىڭ؟ — دەپ سورىدى ۋە قىلىچىنىڭ دەستىسىگە قولىنى ئاپاردى.

خوجا شۇ هامان مۇشۇكتەك سەكرەپ بىرىپ يالىڭاچلاپ ئەكىرگەن خەنجىرىنى ئۇنىڭ كۆكسىگە ئۇردى، قولى يۇزىبېگى قىلىچىنى ئەمىرلەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بېشىغا ئۇردى. قىلىچىنىڭ يىرىمىنى چىقىرىشقا ئۈلگۈرگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاستا ئوڭدىسىغا چۈشتى، توختاخۇن ئىسهاق بەگنىڭ قورسىقىغا قىلىچىنى تىقتى.

ئەزىز پالۋان كۈچلۈك ئات دۈپۈرىنى ئاڭلاپ لەشكىرىنى باشلاپ كەلگەندە، ئەمىر لەشكەر بىلەن ئىسهاق بەگنىڭ پاك قېنى چېدىرنىڭ ئىچىنى بويىغانىدى. چىرايىدىن ياۋۇزلۇق يېغىپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا ئەزىز پالۋانغا دېدىكى:

— ئەي پالۋانلار، نېمە ئۈچۈن بىر يىلغىچە بايانداينىڭ پەتىھ قىلىنمىغىنىنى بىلەمسىلەر؟ مۇنۇ مۇناپىقلار جياڭجۈن بىلەن ئاستىرتىن تىلىنى بىر قىلىپ، خان لەشكىرىنىڭ ياردەمگە كېلىشىنى كۈتكەنلىكتىن. يالغان دېسەڭلەر ئۇزۇڭلار تەكشۈرۈپ كۆرۈڭلار.

شۇ هامان تىلماچ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ھەممە يانچۇقلىرىنى ئاقتۇردى ۋە بىر مەكتۇپنى قولىغا ئالدى. ئۇ مانجۇچە خەتنى ئەينى ئوقۇپ بولۇپ، ئاندىن ئۆرۈپ بەردى:

«ئورلاڭ ھېكىم ئابدۇرۇسۇل بەگ، ئىسهاق بەگ، سىلەرگە مەلۇم بولغايكى، چاڭ جىن تەختتىن چۈشتى، پېقىر مىڭ شۇي تەختكە ئولتۇردى. خان ئالىيلىرى سىلەرگە ئىشىنىدۇ. سىلەرنىڭ بايانداينى ھەرخىل باھانىلەر بىلەن پەتىھ قىلمىغىنىڭلاردىن، ئۇلامباي جياڭجۈنىنىڭ قوشۇنىنى كۈتكىنىڭلاردىن خەۋەر تاپقان خان سىلەرگە «قىزىل جۇڭسۇ» مەنسىپىنى ئىنئام ئەيلەدىلەر. خائىن مەزەمزات بىلەن

ئەخمەتخان خوجا ۋە لۇكچەك سادىرنى ئۆلتۈرۈپ تۇپىلاڭنى تىنچىتساڭلار سىلەرگە ئالاھىدە جاۋاھىرلار تارتۇق قىلىنىدۇ، ئىلى سۇلتانلىقىنى ئىككىڭلار سورايسىلەر!

مىڭ شۈي جياڭجۈن (مۆھۈر)»

ئەزىز پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدا ھەرخىل سادالار كۆتىرىلدى:

— يا رەببىم! يا جەمشىت!

— تۇۋا، ئەمىرلەشكەر جياڭجۈننىڭ ئادىمى بولسا ـ ھە!

— بۇرۇندىن جياڭجۈننىڭ شاغى بېگى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇدۇڭلارمۇ؟ — دەپ غۇلغۇلىنى يەنىمۇ كۈچەيتتى ئەخمەتخان خوجا.

ئەزىز پالۋان قولىدىكى يالىڭاچ قىلىچ بىلەن يا ئەخمەتخان خوجىنى چاناپ تاشلاشنى، يا قوشۇننى ئېلىپ چېدىرغا قايتىشنى بىلمەي ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قالدى. بۇنى پۇرسەت بىلگەن ئەخمەتخان خوجا توختاخۇنغا كۆز ئىشارىسىنى قىلىپ، قاراڭغۇلۇق ئىچىگە غىپىلا قىلىپ شۇڭغۇدى.

سۇلتاننىڭ چاقىرتىشى بىلەن ئوردىغا كەتكەن ئەلا پالۋان ئەتىسى كېلىپ، ئۇستازى، ئەمىر ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن ئىسھاق بەگنىڭ جەسىتىنى كۆرۈپلا ھۆڭ ـ ھۆڭ يىغلىدى. ئۇ ئىككى مەپە كەلتۈرۈپ ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن ئىسھاق بەگنىڭ جەسىتىنى غۇلجا شەھىرىگە، مەرھۇملارنىڭ ئائىلىسىگە ئاپاردى. ئۇلارنىڭ پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلۈشى ئەلا پالۋاننىڭ ياش يۈرىكىگە زەھەرلىك خەنجەر ئۇرۇلغاندەك قاتتىق تەگدى. ئۇ ئوردىغا كىردى، كۆڭلىدە: «ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتىنىڭ يېقىنى، ئۇنى تۇتۇپ قەتل قىلىشنى بىسوراق قىلسام ھۆرمەتسىزلىك بولار» دەپ ئويلاپ، دېدىكى:

— ھۆرمەتلىك سۇلتانىمىزغا مەلۇم بولغايكى، پىر ئۇستازىم ئەمىرلەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاغىنى ئەخمەتخان خوجا كېچە قەست بىلەن قەتل قىپتۇ، سەردار ئىسھاق بەگنىمۇ بىرلا ۋاقىتتا توختاخۇن قەتل قىپتۇ. سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى ئالماي تۇرۇپ بۇ قاتىللارنى تۇتقۇن قىلىشقا ئاجىزلىق قىلدىم. پەرمان بەرسىلە، ئۇلارنى تۇتۇپ شەرىئەت ھۆكۈمىگە

تاپشۇرسام!

مەزەمزات چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، يەنە ئولتۇردى، يەنە تۇردى، ئاندىن قايغۇرغان هالدا:

— هەي، هەي، بۇ راستمۇ، هەي ئىسىت! ئابدۇرۇسۇل بەگ دانا ئەمىرلەشكەر ئىدى، مېنىڭ يۆلەنچۈكۈم ئىدى، هە، قازا يېتىپتۇ - دە! — دېدى.

ئۇ يەنە ئولتۇرۇپ بېشىنى ئەگدى، قايغۇلۇق سۈكۈت قىلدى، ئاندىن تىترىگەن ئاۋازدا:

— ئۇ قاتىللار نېمە ئۈچۈن ئەمىرنى قەتل قىپتۇ؟ — دەپ سورىدى.

— جياڭجۈننىڭ كونا ئەمەلدارى، شۇلار ئۈچۈن ئىشلىگەن دېگەن بوهتان بىلەن.

— دەلىلى بارمىكەن؟

— ئەمىر لەشكەرنىڭ يانچۇقىدىن جياڭجۈننىڭ مەكتۇپى چىقىپتۇ، مەكتۇپتا جياڭجۈننىڭ ئەمىرلەشكەرگە مەنسەپ بەرگىنى، ئىلى سۇلتانلىقىنى سوراش پەرمانى بېرىلگىنى دېيىلگەنمىش.

— هە، گەپ مۇنداق ئىكەن - دە! — مەزەمزات قاپقارا قېشىنى كۆتۈرۈپ گېپىنى سوزۇپ قىلدى، — ئۇنداقتا، ئەخمەتخان خوجامنىڭ ئۇنى قەتل قىلغىنى دۇرۇس ئىكەنغۇ!

— بۇ بۇ يالغان مەكتۇپ! — دېدى ئەلا پالۋان غەزەپ بىلەن.

— يالغان بولسا تەكشۈرەيلى، مەكتۇپنى ئېلىپ كېلىڭ، تۇتقۇن قىلىشقا ئالدىرىماڭ، — دېدى مەزەمزات.

ئەلا پالۋان هەم ئاچچىقلانغان، هەم هەيران قالغان هالدا كەينىگە شارتتىدە بۇرۇلدى - دە، ئوردىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ تۇپتوغرا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قورۇسىغا كەلدى، هويلا، كوچىلارغا ئادەم پاتماي قىستىلىشىپ تۇراتتى، خەلقنىڭ غېمىنى يەپ، زالىم ئەمەلدارلارغا قارشى تىغ كۆتۈرگەن بۇ خەلق باهادىرىغا ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى ئەقىدىسىنى بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن خەلق تۈركۈم - تۈركۈملەپ كەلمەكتە ئىدى. بەگنىڭ هويلىسىدىن بەيتۇللا مەدرىسىگىچە بولغان يوللاردا ئادەم مىغىلدايتتى، ئۇلار بۇ باهادىر بىلەن

بىرگــە ئىختــىلال ئوتــى كــۆمۈلۈپ كېتەرمــۇ، دېگــەن ئەندىشــىدە ئىــدى. قەلەمدىمــۇ، ئەلەمدىمــۇ ماھارەتلىــك ئابدۇرۇســۇل بــەگ بولمىســا قــوزغىلاڭ نۇسرەت قازىنالمايدىغانلىقىنى ئۇلار ئوبدان بىلەتتى.

ئــەلا پالۋاننىڭ قايغــۇ ۋە غەزەپتىن بىشى گاڭگىراپ، ئۆڭسۇلى يوق، دەرۋازا ئالدــدا ئىبغىــر مۇسىبەت تۇتــۇپ تــۇراتتى. ئــۇ «غــۇلجا گــۈزىلى»نىڭ يىغا۔ زارىىغا، بەگ ئاغىچىسىنىڭ پەريادىغا ئاران ـ ئاران چىداپ تــۇراتتى. ئــۇ مۇنــداق قايغــۇ ــ ھەسرەتنى كىچىكىــدە كۆرگــەن بولغاچقــا، شــۇ تاپــتا دادىســىنىڭ پــاجىئەلىك ئــۆلۈمى كــۆز ئالــدىغا كېلىــۋېلىپ، ئــۇنى بىــر قورقۇنچلۇق چۈشتەك ئەسلىدى.

شەمســىدىن خەلپــەم ئابدۇرۇسۇل بەگــنىڭ دەپنە ئىشــلىرىنى بېجىــرىش بىلــەن بەنــد ئىدى. بــۇ ياشانغان مويسىپــىت تــولا چىپىــپ، ئــش تاپشــۇرۇپ چارچاپ كەتكەنىدى، شــۇنداقتىمۇ سەللا قولى بوشىسا خالىي يەرگــە بېرىــپ كــۆز يېشى قىلىــۋالاتتــى، كۆزلىرىدىن ئاققان ياش ئاپئاق ساقىلىنى يۇيــۇپ ھــۆل قىلىــۋېتــەتتى. بــۇنى كۆرگــەن ئــەلا پــالۋاننىڭ ئۆپكىســى ئۆرۈلــدى، كۆزلىرىــدىن ئىختيارســىز يــاش قۇيۇلــدى. ئــۇ ئىچكىــرى ئۆيــدىن چىققــان ئابدۇرۇســۇل بەگــنىڭ ئايالى ئــەززا ئاغىچىنىڭ نالىلىق يىغىســىنى ئاڭلاپ تېخىمۇ ئېزىلىپ كەتتى:

ـــ گــۈل سۈپــەت ئېــردى قامىتىــڭ، يــۈزۈڭ ئېــردى تولــۇنئاي، تۇپــراقتا بولغاندى ئاھــۇ كۆزۈڭ، ئەندى نە قىلاي ئەي مېنىڭ پاسىبان بېغىم! سەنسىز لازىم ئەمــەس بــۇ كــەڭرى جاھان، تۆكۈلگەن قانىڭگە پىدادۇر بــۇ ئــەزىز جان! سەن ئېردىڭ باشىمىز تاجىسى ئەمىر، دۆلەت قۇشۇم ئېردىڭ بېگىم ئەمىر!

ئەلا پالۋاننىڭ ياش تۆكۈلۈپ تۇرغان كــۆزلىرى ھويلىــدا ئاھ ـ زار ئەيلــەپ يىغلاۋاتقان ئەمىرلەشكەرنىڭ ئوغلى تېيىپبەگــكە چۈشتى، ئــۇ قولىنى ئاق پوتىسىغا ئىرەپ:

ـــ قىساس ئالىمەن ئاتا، سىنىڭ نامەرد رەقىبلىرىڭدىن! ـــ دەپ زار ـ زار يىغلاپ تۇرۇپ، قىساس ئېلىشقا ئەھدۇ پەيمان قىلدى.

«غــۇلجا گــۈزىلى» دەپ نــام ئالغــان، ناســىر ئەلــەم ئــەلا پــالۋانغا سايە قىلغــان ئابدۇرۇســۇل بەگــنىڭ ئــون ئالتــە ياشــلىق قىــزى تــولا يىغــلاپ

يىقىلغاندا، ئەلا پالۋاننىڭ يۈرىكى ئېچىشتى، گۈزەل ئاغىچىسىنىڭ دادىسى ئۈچۈن يىغلىغىنىنى ئەسلىدى. ئۇ بۇ يىغا ـ زارە، مۇسىبەت قايغۇسى ئىچىدە يۈرۈپ ئۆزىنى بىر بىلەتتى، بىر بىلمەيتتى. بۇنداق چاغدا، ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن مەڭزى تىترەيتتى، بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلەتتى، كۆزىدىن غەزەپ ـ نەپرەت ئوتلىرى ياناتتى.

يىراقتىن سۈس، يىقىملىق سالاۋات ئاڭلاندى. بەيتۇللا پەشتىقىدىن كېلىۋاتقان مەزىننىڭ سالاۋاتى ئەلا پالۋاننىڭ قەلبىنى لەرزىگە كەلتۈردى، ئۇنىڭغا ئۇستازىنىڭ ھەقىقەتەن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغىنىدىن بېشارەت بەردى. بۇ بېشارەت ئەلا پالۋاننى جىنازىغا قاراشقا مەجبۇر قىلدى. مەزىننىڭ قايغۇلۇق تىترىگەن، بەزىدە كۆتۈرۈلۈپ، بەزىدە پەسىيىپ چىقىۋاتقان ئاۋازى جىنازىدا سۇنايلىنىپ ياتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قولىقىغا تۇۋلىنىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئەلا پالۋاننىڭ پۈتكۈل جىسمى، قەلبى تىترىدى. ئۇ ئۇستازىنىڭ ھەقىقەتەن ئۆلۈپ كەتكىنىگە ئىشەندى، يىقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن دەرۋازىغا دۈمبىسىنى تىرىۋالدى. جىنازا كۆتۈرۈلدى، كىشىلەر ھەر يەتتە ماڭدامدا بىر جىنازىنى تالىشىپ ئېلىپ كۆتۈرەتتى، سان ـ ساناقسىز كىشىلەر جىنازىنىڭ كەينىدىن بەيتۇللا مەدرىسىگە قاراپ ماڭدى.

ئەلا پالۋان ئۇستازى دەپنە قىلىنغان كۈننىڭ ئەتىسى ئوردىغا كەلدى، ئۇنى سۇلتان چاقىرتقانىدى. ئەلا پالۋان سۇلتانغا ئېگىلىپ سالام قىلماي، غەزەپ بىلەن يوغان ئاۋازدا دېدىكى:

ـــ ئەي سۇلتان، ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا، مەلئۇن خوجىنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويىمەن، ئۇستازىمنىڭ ئەتنىنى ئالمىغۇچە تىنچىمايمەن. ئەگەر...

ئەلا پالۋان گېپىنى ئاخىرلاشتۇرالماي بوغۇلۇپ قالدى. مەزەمزات ئۇنى بەزلىدى:

ـــ ئەي باھادىر پالۋان، ئالدىرىماڭ، سەۋر قىلماق كېرەك، «سەۋرنىڭ تېگى ئالتۇن»دۇر، خوجىنىڭ يولۇنى ئۈزۈلدۇ، ئۇنى قارا يەر يۇتىدۇ، سۈيىقەستچىلەرنى يوق قىلىشىمىز بەرھەق! بەرھەق!

ـــ بەگ ئاغام سۈتتىن ئاق، سېغىزخاندىن ساق ئىدى، ئۇنىڭدەك ئەر يۈرەك باھادىر مىڭنىڭ ئىچىدىن بىرى چىقىدۇ. ھۆرمەتلىك سۇلتان، ماڭا

ئىجازەت بەرگەيلا، خوجىنىڭ كاللىسىنى ئالاي مەن، ئۇ بىزنىڭ يولىمىزغا توپا چاچتى...

ئەلا پالۋاننىڭ بۇ قاتتىق تەلىپى ئالدىدا ئوڭايسىز ھالغا چۈشۈپ قالغان مەزەمزات ئۇنى ئەمەل بىلەن ياندۇرماقنى لازىم تاپتى:

— ئەي باھادىر پالۋىنىم، مەن سىزنى چۈشىنىمەن، مەن ھەم قاتىللارغا غەزەپلەنمەكتىمەن. قاتىللارنى مەھكىمە شەرئىي جازالايدۇ. ھازىر باياندىي تاش بارگاھىدىكى لەشكەرلەر ئىچىدە غۇلغۇلا كۆپ. ئۇلار بوشاشقان. سىز دەرھال بارگاھقا بېرىپ ئۇلارنى تىنچلاندۇرمىسىڭىز بولمايدۇ. مېنىڭ پەرمانىم شۇكى، سىزنى ئەمىرلەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئورنىغا ئەمىرلەشكەرلىككە تەيىن ئەتتىم. بويۇنتاۋلىق قىلىسىڭىز ئىختىلالىمىز يوق بولىدۇ. ھازىر بارگاھقا قايتىڭ. جياڭجۈن چېرىكلىرى بۇ مۇسىبەتتىن پايدىلىنىپ قوشۇنىمىزغا ئېغىر زىيان سالمىغاي. ئەگەر زىيان سالسا سىزنى جاۋابكارلىققا تارتىمەن. بۇ مېنىڭ پەرمانىم، بەجا كەلتۈرۈڭ!

ئەلا پالۋان ياش ئىدى، مەزەمزاتتىن گۇمانلىنىش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى ئۇنى ئىززەتلەيتتى. شۇڭا، ئۇ ئۇنىڭ بىر لەشكىرى سۈپىتىدە پەرمانغا باش ئېگىپ ئوردىدىن چىقىپ كەتتى. ئەمما، ئۇ بارگاھقا بارماي قازىكالان ناسىر ئەلەم ئالدىغا باردى. ناسىر ئەلەم بۇ كۈنى قانىتى سۇنغان قۇشتەك بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ مۇسىبەت ئىچىدە قىزارغان يوغان كۆزلىرىنى، بوزارغان يۈزىنى كۆرۈپ، ئۆزىگە سەۋر بەرمىسە ئىچكى ئىختىلال بولىدىغىنىغا ئەقلى يەتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ غەزەپلىك نالىسىنى ئاڭلاپ بولۇپ:

— بالام، ئۆز ئەمىرلەشكىرىنى قەتل قىلغانلار كۆپىرى بولۇپ، دوزاختا كۆيۈر. ئەخمەتخان خوجا سېنىڭ قولۇڭدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، ھازىرچە سەۋر قىل. ئاللانىڭ ئەمرىسىز قىل تەۋرىمەيدۇ، ئېغىرلىق قىلىلى، ئېغىرلىق راخمانلىق، — دېدى. ئاندىن چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىپ قويۇپ يەنە دېدى، — ئەخمەتخان خوجا يېڭى باشلىغان يولىمىزغا كاتاڭ كولىدى، ئۇنى جازالاش كېچىكمەيدۇ، بۇ ئىشنى ماڭا قويۇپ بەر. ھازىر ئىنتايىن جىددىي، خەۋپلىك ۋاقىت. ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە قىساس ئالىمىز

بالام. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ جەسىتى كۆمۈلگىنى بىلەن ئۇنىڭ روھى كۆمۈلمەيدۇ، ئۇنىڭ دانا، باھادىرلىق ئىشلىرى تارىخ بېتىگە پۈتۈلىدۇ، سەن ئۇنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئىختىلالىمىزنى ئاخىرىغا ئاچىقىقايسەن!

ئەلا پالۋاننىڭ بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ گېپىنى يىرىشقا تىلى بارمىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە پەقەت ئەخمەتخان خوجىدىن ئىبارەت بۇ يىلاننىڭ زەھىرى قالدى، بۇ زەھەردىن يۈرىكى پۇچىلانغان پالۋان گالدا - گۇلدۇك مېڭىپ ناسىر ئەلەمنىڭ ھويلىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنى خېلى ئىزدىدى، تاپالمىدى.

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يەتتە نەزىرىدىن كېيىن، مەزەمزات ئەخمەتخان خوجىنىڭ مەكتۇپىنى ئالدى. مەكتۇپتا:« ئەگەر ۋەدىلىرىگە ۋاپا قىلمىسىلا، مەن سىلىنىڭ سىرلىرىنى ئاشكارىلاپ يۇرتۇمغا قېچىپ كېتىمەن» دېيىلگەنىدى. مەزەمزات قورقىنىدىن تىترەپ كەتتى. ئۇ ئەتىسى نۆكەرلىرىگە پەرمان بەردى:

— ناسىر ئەلەمنى تۇتۇپ كېلىڭلار!

پەرمان بەردار بولۇپ ناسىر ئەلەم ئوردىغا ئېلىپ كېلىندى. مەزەمزات قەھرى بىلەن پەرمان بەردى:

— بۇ قۇتراتقۇ مۇناپىق قەتل قىلىنسۇن!

شۇ سورۇندا، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قاتىلىنى جازالاش ھەققىدە سۆزلەشكىلى كەلگەن ئابدۇللېتىپ خەلپەم قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى:

— ھەي جياڭجۇننىڭ يالاقچىسى، ناسىر ئەلەمدەك ئۇلۇغ ئۆلىمانى قەتل قىلىشقا قايسى قولۇڭ بارىدۇ؟ كۆرسەتكىنە، مەن شۇنى چېپىپ تاشلاي!

بىردە سىمقاپ كېلىۋاتقان ئابدۇللېتىپ خەلپەمنىڭ غەزەپلىك چىرايىغا، بىردە ئۆزىگە تەڭلەنگەن قىلىچقا قاراپ غال - غال تىترەپ كېتىۋاتقان مەزەمزات ئىختىيارسىز ھالدا ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئالدىدا تىزلاندى:

— مېنى ئەپۇ قىلغايلا خەلپەم، مەن ئېزىپتىمەن، كىشىلەرنىڭ غەليان كۆتۈرۈپ ئىختىلالىمىزنىڭ نابۇت بولۇشىدىن قورقۇپ بۇ پەرماننى

بەرگەندىم.

— پەرمانىڭنى قايتۇر!

— قايتۇراي، نۆكەرلەر، پەرمانىم بىكار قىلىندى!

نۆكەرلەر چىقىپ كەتتى. ئابدۇللىتىپ خەلپەم قىلىچىنى قىنىغا سالدى — دە، ناسىر ئەلەمنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاچىقىپ كەتتى.

ھالبۇكى، مەزەمزات نىيىتىدىن يانمىدى، يېرىم كېچە بولغاندا نۆكەرلىرىنى ئەۋەتىپ ناسىر ئەلەمنى تۇتۇپ كېلىپ زىندانغا تاشلىدى...

يەتتىنچى باب

تۆگە بويۇندىكى جەڭ

جىياڭجۈن دېگەن دارىننىڭ،
زۇلمىغا ھېچ چىدىماي.
چىقتى خەلق سېپىلگە،
غەزەپلىرى توختىماي.
— خەلق قوشىقى

1

بىردىنلا قار چۈشۈپ كەتتى. پاختەكتەك چۈشۈۋاتقان بۇ قار بىردەمدىلا بايانداي ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا تىكىلگەن چېدىرلارغا ئاق لىباس كىيگۈزدى. لەشكەرلەر، بولۇپمۇ جېسەكچىلەر ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ھاۋاغا قاراپ قوياتتى. كۈن پېتىش تەرەپتىن ھاۋانىڭ سۈزۈلگىنىنى بىلىنمەيتتى، ئەكسىچە قارا بۇلۇتلار تۈرۈلۈپ ـ تۈرۈلۈپ كېلىۋاتاتتى. بۇ، بۇلۇتلار ئۆزى بىلەن قارنىلا ئەمەس، بورانىمۇ ئەكېلىپ شىۋىرغانغا ئايلاندى. جەڭ توختىدى. جېسەكچىلەردىن باشقا بارلىق لەشكەر چېدىرلارغا كىرىۋالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ قەست قىلىنغاندىن كېيىن روھى چۈشكەن، بەگلەرگە بولغان ئىشەنچى سۇۋۇغان، ئۇرۇشتا سۇسلۇق قىلىۋاتقان لەشكەرلەر ئەمدى ئىسسىق ئۆيلىرىنى، ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشلىرىنى، خوتۇنلىرى ۋە سۆيگۈلىرىنى ئويلاپ قېلىۋاتاتتى. ئۇلار چېدىرلاردا تىقماق ـ تىقماق ئولتۇرۇپ خىيال

قىلىشاتتى، ھەزىلكەشلەرمۇ جىمىپ كەتكەنىدى. ئەلا پالۋاننىڭ چېدىرىغا كىرىۋالغان لەشكەرلەردە بۇ جىمجىتلىق تېخىمۇ ئېغىر ئىدى. بۇ جىمجىتلىقنى نۇردۇن بۇزدى:

— ئاغىنىلەر، ئابدۇرۇسۇل ئاغىنى ئىختىلالنى ساتقان خائىن، دېگىنى يالغان، ئۇ ئۆزى قوزغىغان ئىختىلال ئوتىنى ئۆزى ساتامدۇ، ئەمەل دېسە ئۇمۇ بىر ئەمەلدار ئىدىغۇ، بۇنىڭدا بىر گەپ بار. ئۆتكەندە ئابدۇرۇسۇل ئاغىنىڭ قېيناتىسى بىلەن قېيىنىنىسىنى قەتل قىلغان ئەخمەتخان خوجا ئابدۇرۇسۇل ئاغىدىن قېچىپ، مۆكۈنۈپ يۈرگەنىدى. مەزەمزات ئۇنى مۆكۈنگەن ئۆۋىسىدىن ئاچىقىپ، ئەمىر لەشكەرنى قازىلاپ خوجىنى ئاقلىدى.

— ھە، مۇنداق دېگىنە. — دېدى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغان يۈسۈپ.

— قاراپ تۇر، — دېدى نۇردۇن، — ئەلا پالۋان ئەخمەتخان خوجىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇ چاغدىلا بۇ سىر ئېچىلىپ پۇخادىن چىقىمىز.

— ھەر ھالدا مەزەمزات سۇلتاننىڭ ئەلا پالۋاننى ئابدۇرۇسۇل ئاغىنىڭ ئورنىغا ئەمىرلەشكەر قىلغىنى ئوبدان بولدى، بولمىسا ئىشىمىز چاتاق بولاتتى، — دېدى جالال ئىسىملىك سەركەردە.

جالالنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان مەمتىمىن قارى گەپ قاتتى:

— ھەي بۇرادەرلەر، ئۇنىمۇ دەيمىز، بۇنىمۇ دەيمىز، بۇ ئابدۇرۇسۇل ئاغىغا ئاللادىن كەلگەن ئەجەل. بۇنىڭغا شەك كەلتۈرمەسلىك لازىمدۇر. رەھمەتلىكنىڭ ئۆمرى شۇنچىلىك ئوخشايدۇ.

— نېمە دەۋاتىسەن! — دېدى نۇردۇن تېرىكىپ، — بۇ ئوچۇقتىن - ئوچۇق سۇيىقەست تۇرسا، يەنە تېخى ئاللادىن كەلگەن ئەجەل دەيسىنا. بۇ قەستنىڭ سىرى ئاخىر ئېچىلىدۇ. قاتىل قىرىق يىلدىن كېيىنمۇ پاش بولغان ئىشلار بار، چۈنكى قان سۆرەيدىكەن.

مەمتىمىن قارى ئۆزىنى ئاقلىغان ئاھاڭدا دېدى:

— مەن دەيمەنكى، ئەجەل دېگەن بىرى ئوتتىن، بىرى سۇدىن كېلىدۇ. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قازاسى ئەنە شۇنداقمىكىن دەيمەن. قاتىلغا كەلسەك،

ئۇ ئېنىقكى ئەخمەتخان خوجا دېگەن بەچچىغەر!

يەنە جىمجىتلىق باشلاندى. ھەركىم ئۆز خىيالى بىلەن بەنت ئىدى.

— ھەي، — دەپ ئۇلۇغ-كىچىك تىندى لەشكەر يۇسۇپ، — بىر يىلدىن بېرى باياندايىنى ئالالماي ياتساق نېمىمىز ئوغۇل بالا بولدى بىزنىڭ. پەرمان بەرسە جەڭ قىلىپ باياندايىنى ئالساق بولاتتىغۇ.

— كىم ئۇچۇن جان بېرىپ جان ئېلىۋاتىمىز. ئەگەر مۇشۇنداق قەستلىكلەر بولىۋەرسە بۇ ئىشىمىزمۇ سۇغا چىلاشتى دېگىنە، — دېدى مەردان.

— بۇ بەگ-خوجاملار ئەمەل تالىشىپ، بىر-بىرىنى ئۆلتۈرۈشۈۋەرسە باياندايىنى ئېلىشىڭ ئۇخلاپ چۈشۈڭ. بىز قان تۆكۈپ، جان بېرىپ ئەخمەق بولىۋاتىمىز، — دېدى ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم.

— ئاغىنىلەر، — دېدى نۇردۇن، — مەيۇسلەنمەڭلار، بىزنىڭ ئەلا پالۋان قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ بار جىگەرلىك يىگىت. ئۇ ئابدۇرۇسۇل ئاغىنىڭ لەشكىرىي بىلىمىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن. بىزنى جەزمەن نۇسرەتكە باشلايدۇ. ئىسىڭلاردىن چىقتىمۇ، شى دارىنىڭ كاللىسىنى ئالغىنى!

نۇردۇننىڭ بۇ گېپى چېدىردىكىلەرنى خېلى جانلاندۇردى.

2

لەشكەرلەرنىڭ روھىنىڭ بوشىشىپ كەتكىنىدىن خەۋەر تاپقان مەزەمزات سەردارلارنىڭ مەسلىھەت سورۇنى ئۆتكۈزدى. ئۇ سورۇندا باياندايىنى جەزمەن پەتىھ قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭ سۇلتان بولغاندىن بۇيانقى چوڭ ئىشى مىڭ شۇي جياڭجۇننىڭ دۇ چىيى باشلىق تۆت ئەلچىسىگە قايتۇرغان قاتتىق جاۋاب مەكتۇپى بولدى. خەتتاتلار ئۇنىڭ جاۋاب مەكتۇپىنى كۆپەيتىپ يېزىپ پۇتكۇل ئىلىدىكى لەشكەر، پۇقرالارغا ئوقۇپ بەردى. ئۇنىڭ جاۋاب مەكتۇپى قوشۇننى خۇش قىلىپ روھىنى كۆتۈردى. ئىككىنچى چوڭ ئىشى شۇ بولدىكى، ئۇ ئەمىرلەشكەر ئەلا پالۋانغا بەرگەن بەيدىشاڭ، گاڭگۇل. شاڭخاڭگۇدىكى چېرىكلەرنى يوقىتىش پەرمانى بولدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ پەرمانىنى ماقۇل كۆرۈپ، ئەزىز پالۋان، ئەمىر شاھ، قۇۋاش پالۋانلارنى

بۇ ئۈچ قورغاننى پەتھ قىلىشقا ئەۋەتتى. قۇۋاش پالۋان ئۆزىنىڭ ئاقتۆپە يېزىسى ئارقىلىق ئاقتاش تېغى باغرى بىلەن بېرىپ شاڭخاڭگۇغا ھۇجۇم قىلدى. كەينى تەرىپىدىن قىلىنغان ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمدىن تەمتىرەپ كەتكەن چېرىكلەر بىر ئاش پىشىم ۋاقىتمۇ يوق قىلىندى. قۇۋاش پالۋان نۇرغۇن ئوق ـ ياراغ غەنىيمەت ئېلىپ باياندايغا قايتىپ كەلدى.

ئەزىز پالۋان قوشئەمچەك تېغىنى ياقىلاپ بىنەملىككە چىقتى. ئۇ گاڭگۇل قورغىنىغا كەلگەندە تاڭ سۈزۈلۈپ قالدى. ئۇ قورغاندا سەھەرنىڭ غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان چېرىكلەر ئۈستىگە باستۇرۇپ كىردى. ئۇنىڭ ئالدىن ئەۋەتكەن بىر ئونلۇق لەشكىرى بۆلۈنۈپ جىبەكچىلەرنى تۇيدۇرماي ئۇجۇقتۇرغانىدى. شۇڭا، بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان چېرىكلەر ئەزىز پالۋاننىڭ لەشكىرىنى كۆرۈپ قولىنى كۆتۈردى، بەزىلىرى ئىچ كىيىمى بىلەنلا قاچتى.

ئەمىرشاھ كۆلدىلەڭ سۇ تەرەپتىن كەلدى. ئۇ بەيدىشاڭغا كەلگەندە چېرىكلەر كەچلىك تامىقىنى يەۋاتاتتى. مەرگەنلەرنىڭ جىبەكچىلەرگە ئاتقان بەردەنگە ئاۋازىدىن «دۈشمەن كەلدى» دەپ ۋارقىرىغان سەركەردە چېرىكلەرنى تىك تۇرغۇزدى. بۇ چاغدا ئەمىرشاھ قوشۇنى دەرۋازىدىن قورغان ئىچىگە كىرىپ بولغانىدى. چېرىكلەر ھۇجۇمچىلارنى ئوققا تۇتتى. ھە دېگەندىلا ئەمىرشاھ قوشۇنىدىن ئۈچ لەشكەر ئوقدىسىغا چۈشتى. ئەمىرشاھ لەشكەرلەرنى يېتىشقا، ئوق ئۈزۈشكە بۇيرۇدى. بىر يۈز بېشىنى لەشكەرلەرنى ئېلىپ، تام ياقىلاپ چېرىكلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈشكە ئەۋەتتى. يۈزبېشىنىڭ لەشكەرلىرى چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن ئوق چىقارغان ھامان ئەمىرشاھ قوشۇنى ھۇجۇمنى باشلىدى. ئىككى تەرەپتىن قىسىلىپ قالغان چېرىكلەر كۆپ قارشىلىق كۆرسىتەلمىدى.

بۇ ئۈچ پالۋان نۇرغۇن ئوق ـ ياراغ غەنىيمەت ئېلىپ، باياندايىنىڭ غەربىگە كېلىپ چېدىر تىكتى. بۇ ئۈچ نۇسرەتنى كۆرگەن موڭغۇل چاقالىرى ۋەكىل ئەۋەتىپ سۇلتانغا بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇلاردىن بۇرۇن شىبەلەرنىڭ ئامبىلى سۇمبا بىر نەچچە شىبە دارىنلىرى بىلەن كېلىپ مەزەمزاتقا ئەل بولغىنىنى بىلدۈرگەنىدى. بۇنىڭ بىلەن مەزەمزاتنىڭ ئابرۇيى ئۆستى. ئۇ بۇ ئابرۇيىدىن پايدىلىنىپ ئەخمەتخان خوجىنى ئاقلاشقا

تۇتۇندى. ئۇ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يانچۇقىدىن تېپىلغان مىڭ شۇي جياڭجۇن نامىدىكى مەكتۇپنى كۆپەيتىپ يازدۇرۇپ ھەممە يەرگە تارقاتقان، مەكتۇپكە قوشۇمچە قىلىپ سۇلتاننىڭ پەرمانىنى يازدۇرغانىدى. پەرماندا شۇنداق دېيىلگەن:

«ئابدۇرۇسۇل جياڭجۇننىڭ ئەمەلدارى ئىدى. ئۇ كونا خوجايىنىنىڭ تاپشۇرمىسىنى بەجا كەلتۈرۈش يۈزىسىدىن قېيناتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بىلەن بىرلىشىپ جەڭگە كېتىۋاتقان ئەخمەتخان خوجامنى توسقان، بۇ ئارقىلىق ياماتۇغا يېتىپ كەلگەن جياڭجۇننىڭ تېكەستىكى قوشۇنلىرىنىڭ غۇلجىغا باستۇرۇپ كىرىپ ئىختىلال ئوتىنى ئۆچۈرۈشىگە يول ئاچماقچى بولغان. ئەخمەتخان خوجام دانالىق ۋە سەزگۈرلۈك بىلەن بۇ قەستىنى بىلگىنى ئۈچۈن ئەخمەت خەزىنىچىنى قەتل قىلغان، كېيىن پايلاقچىلىرى ئارقىلىق ئابدۇرۇسۇلنىڭ مىڭ شۇي بىلەن مەخپىي ئالاقە قىلىۋاتقىنىنى بىلىپ، ئابدۇرۇسۇلنى قەتل قىلغان. ئىسھاق بەگ ئەھۋالنى بىلمەيلا، ئەخمەتخان خوجىغا تىغ كۆتۈرگەچكە لەشكەرلەر ئۇنىمۇ قەتل قىلغان. شۇڭا، ھەممىگە مەلۇم بولسۇنكى، ئابدۇرۇسۇل، ئەخمەت خەزىنىچى مىڭ جياڭجۇننىڭ ئادىمى، ئۇلار ئىختىلالىمىزنى باستۇرماقنى نىيەت قىلغان. ئۇلارنى ئەخمەتخان خوجامنىڭ قەتل قىلىشى ناھايىتى توغرا بولغان. ئەخمەتخان خوجا ھەقىقىي ئەقىلدار ۋە باھادىر پالۋاندۇر.»

بۇ پەرمان تارقىتىلغان كۈندىن باشلاپ، ئەخمەتخان ئۆۋسىدىن چىقىپ ئەركىن ـ ئاشكارا ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى. سىپاھلار ئۇنىڭ ئالدىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرىدىغان بولدى، بولۇپمۇ شاۋكەت ئاخۇن بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كەتتى. مەزەمزات ئۇنى مەسلىھەتچىسى قىلىۋالدى. بىر كۈنى ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، شېرىن، مۇلايىم سۆزلەر بىلەن مەزەمزاتنىڭ دانالىقىنى ماختىدى، ئاندىن قۇللارچە مۇنداق ئىلتىجا قىلدى:

ــــ ئەي پاسىبانىم سۇلتان، تەڭرى تېغىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قېرىنداشلار بىلەن ئالاقە قىلىشلىرىنى سورار ئىدىم. كۇچادىكى ئۇيغۇر،

خوٸیزوٗلار بىزدىن بوٗروٗن، 1864 ـ يىلى موٗھەررەم ئېيىنىڭ شەنبە كېچىسى ئەمەلدار، چېرىكلەرنى يوقىتىپ خانلىق قوٗرغان. ئوٗروٗمچى، ماناس خوٸیزوٗلىرىنىڭ ئىختىلال قىلىپ خانلىق قوٗرغىنىنى ئۆزلىرىموٗ بىلدىلە. ئەڭ موٗھىمى، ياقوٗپبەگ قەشقەرىيە خانلىقىنى قوٗردى. جانابىي ئالىيلىرى ئوٗ تەرەپكە ئەلچى ئەۋەتكەن بولسىلا. بولوٗپموٗ ياقوٗپبەگكە ئەلچى ئەۋەتكەن بولسىلا جاھان ئىش بولار ئىدى. ئوٗلار بىزگە موٗزارت ئارقىلىق تەربىيە كۆرگەن باھادىر پالۋانلاردىن ئەۋەتەر ئىدى. ئەگەر ئوٗلار ياردەم بەرسە بايانداي، كوٗرە قەلئەلىرىنى ئالماق ئاسانغا چوٗشەر ئىدى. ياگوٗر سوٗلتانموٗ ئوٗروٗمچىدىكى ئىختىلالچىلارغا ئەلچى ئەۋەتىسەك دەۋاتىدوٗ.

مەزەمزات موٗئاۋىن سوٗلتان ياگوٗرنىڭ بوٗ ھەقتە بىر نەچچە قېتىم تەلەپ قىلغىنىنى ئېسىگە ئالدى. ئوٗ ھۆرمەتلىك ئەخمەتخان خوجامنىڭ دانا سۆزى خېلى ئوٗروٗنلوٗقتەك تۇرىدوٗ، ياردەم بېرىپ قالسا پايدىسى باركى، زىيىنى يوق، دەپ ئويلىدى ۋە چاپارمەننى چاقىرتىپ پەرمان بەردى:

—— خوٸیزوٗلار بارگاھىغا بېرىپ ياگوٗر سوٗلتاننى چاقىرىپ كەل!

—— باش ئوٗستىگە! —— دەپ چاپارمەن چىقىپ كەتتى.

ئەتىسى ياگوٗر كەلدى. مەزەمزات، ياگوٗر، ئەخمەتخان خوجا ئوٗچى مەسلىھەتلىشىپ ئەلچى ئەۋەتىشكە كېلىشتى. مەزەمزات سورىدى:

—— كىمنى ئەلچىلىككە ئەۋەتىسەك بولار؟

—— مەنچە خوجەم نىيازنى ئەۋەتىسەك، —— دېدى ئەخمەتخان خوجا.

—— خوٸیزوٗلاردىن ئادەم قوشساق، —— دېدى ياگوٗر، —— ئوٗلار لاۋتەي بىلەن سۆزلىشىپ ياردەم ئالالايدوٗ.

ئوٗلار بارىدىغان ئەلچىلەرنىڭ سانىنى موٗزاكىرە قىلىشتى. ئاخىردا مەزەمزات:

—— ئوٗنداقتا خوجەم نىياز باشچىلىقىدا يىگىرمە ئوٗيغوٗر، يىگىرمە خوٸیزوٗ ئەلچى بولوٗپ بارغاي. خوٸیزوٗلاردىن بىر كىشى خوجەم نىيازغا ياردەمچى بولغاي، —— دېدى.

ياگوٗر ئىنتايىن خوٗرسەن بولوٗپ مىيىقىدا كوٗلدى. مەزەمزات بىر نەچچە كوٗندىن كېيىن خوجەم نىيازنى چاقىرتىپ، ئوٗروٗمچى، كوٗچا، قەشقەرىيەگە

بېرىشـىنى، ئـۇ يـەردىكى ئىخـتىلالچىلاردىن يـاردەم سوراشـىنى تاپشـۇردى ۋە مەكتۇپـلار يـازدۇرۇپ قولىغـا تۇتقـۇزدى. ياگـۇرمۇ ئـۆز ئەلچىلىرىگـە ئالاھىـدە تاپشـۇرما ۋە مەكتۇپـلار بـەردى. خوجـەم نىيـاز ئۇبـدان تـەييارلىق قىلـدى. بەلگىلـەنگەن كۈنى ئادەملىرىنى باشلاپ يولغا چىقتى. ئـۇ تـوغرا سۇ، ئاچال ئـارقىلىق جىڭغا باردى. ئـۇ يـەردە ئىككـى كـۈن ئـارام ئـېلىپ يەنـە يولغـا چىقتى. ماناستىمۇ بىر نەچچە كۈن ئاتلارغا دەم بەردى. ئۇلار ئاخىر ئۈرۈمچىگە يېتىپ باردى. ئۈرۈمچى خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ باشلىقى لاۋتەي بىلەن كۆرۈشتى. لاۋتـەي ئىلىنىـڭ ئومـۇمىي ئـەھۋالىنى سـورىدى، خوجـەم نىيـاز قىسقىچە بايان قىلدى. لاۋ تەي:

— لەشكىرىي كۈچىڭلار قانچىلىك؟ — دەپ سورىدى.

— بىلمەيدىكەنمەن، — دەپ جاۋاب بەردى خوجەم نىياز.

— چارچاپ كەپسىلەر، بىر نەچچە كۈن ھاردۇق چىقىرىڭلار، بىز سـانجىغا ھۇجـۇم قىلمـاقچىمىز. سـىلەرمۇ بـۇ ئۇرۇشـقا قاتنىشـىپ بىزنىـڭ پـالۋانلىرىمىزنىڭ جـەڭ قىلغىنىنـى كـۆرۈڭلار، سـانجىنى ئىشـغال قىلغىنىمىزدىن كېيىن سىلەرگە لەشكەر ۋە زەمبىرەك ياردەم قىلايلى.

خوجەم نىياز لاۋتەينىڭ بۇ سۆزىگە ماقۇللۇق بىلدۈردى.

ھەپتىدىن كېيىن لاۋتەي سانجىنى ئالدى. خوجەم نىياز لاۋتەيدىن:

— ئـەي مەرھەمـەتلىك سـەردار، لـەۋز قىلغـان لەشـكەر ۋە زەمبىرەكنـى بەرگـەيسىز، — دېدى.

لاۋتـەي ئويلانغـان ھالـدا بىـر لـەھزە جىـم ئولتـۇردى. ئـۆز ئىچىـدە چـوت سوققان بولسا كېرەك ئەتىمالىم، ئالدىرىماي جاۋاب بەردى:

— مېنـى ئەپـۇ قىلغايسـىز، خـان بىزنـى باستۇرۇشـقا نۇرغـۇن چېرىـك ئەۋەتىپـتۇ، ئـۇلارغا قارشـى جـەڭ قىلمىقىـم لازىـم، شـۇڭا ھازىرچـە يـاردەم بېرەلمەيمەن!

خوجـەم نىيـاز ئىچىـدە: «خـان لەشـكەرلىرى كـاللاڭنى ئالغـاي» دەپ تىللاپ قويـۇپ كـۈچاغا بېرىش تـەرەددۇتىنى قىلـدى. ئـەمما، ئـۇنىڭ بىلـەن بىللە كەلگەن خۇيزۇ ئەلچىلـەر قارىسىنى كۆرسـەتمىدى. خوجـەم نىيـاز ئادەم ئـەۋەتىپ خـۇيزۇلارنى تاپـتى. لـېكىن، ئـۇلار: «بىـز ھـازىر لاۋتـەي قوشـۇنىدا

قالىمىز، قاچان ياردەم بەرسە شۇ چاغدا قايتىمىز، كۆچاغا بارمايمىز» دېگەن جاۋابنى بەردى. خوجەم نىياز: «ھىم. بۇنىڭ تېگىدە بىر گەپ بار» دەپ ئويلىدى ۋە كۆچاغا قاراپ كەتتى.

كۆچاغا ئۆزىنى خان دەپ ئېلان قىلغان راشىدىن خان ئۇلارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇ پولات باي، باھاۋدىن پانساد باشچىلىقىدا بىر يۈز ئەللىك كىشىلىك قوشۇن ياردەم قىلدى.

3

جىياڭجۈن مەھكىمىسى. بىرىنچى دەرۋازىدىن تارتىپ تەخت سارايى دەرۋازىسىغىچە چېرىكلەر سەپ تۈزۈپ تۇرۇشاتتى. ئامبال، دالوي، غالداي، سەردارلار بىر ـ بىرلەپ بۇ سەپ ئوتتۇرىسىدىكى يولدا ئاستا كېتىۋاتاتتى. ئۇلار تەخت سارايغا كىردى. تەختتە غادىيىپ ئولتۇرغان مىڭ شۈيگە توققۇز تەزىم بەجا كەلتۈرۈشتى. جىياڭجۈن ئۇلارغا ئىلتىپات كۆرسەتتى. ئۇلارنىڭ بۇ ئىلتىپاتتىن يۈرىكى ئورنىغا چۈشۈپ، مەنسەپ ـ ئەمەللىرى بويىچە تەخت ئالدىدا تىزىلىپ تۇرۇشتى. مىڭ شۈي ئۇلارنىڭ تاۋاپ ـ تەزىمىنى قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭ ئەمىرانە ئاۋازى تەخت سارايىنى بىر ئالدى:

— مەن بىر تۈمەن سەرخىل قوشۇن تەييارلىدىم، بۇ يەرگە كەلگەن بارلىق سەردارلار جان تىكىپ جەڭ قىلىپ چەنتۇلار بىلەن خويزۇلارنىڭ لەشكەرلىرىنى قويماي قىرىپ تاشلاڭلار. مەزەمزات دېگەن تۇزكور مەلئۇننى تىرىك تۇتۇپ كېلىڭلار، ئۇنىڭ تېرىسىنى شىلىپ يۈرىكىنى يەيمەن. شۇنى بىلىپ قويۇڭلاركى، قاچقان، قورققانلار چىقسا چېپىپ تاشلاڭلار، ئۆلۈكۈڭلار كەلسۇنكى، تىرىكىڭلار كەلمىسۇن!

ئۇ چى دارىنغا غەزەپلىك كۆزلىرىنى تىكىپ تۇرۇپ ئەمىر قىلدى:

— سىز بىلەن سۆزلەشكىنىمىز بويىچە ئىش قىلغايسىز، باش سەردارلىق سوپىتىڭىز بىلەن چېرىكلەرنىڭ سەركەردىلىرىنى قاتتىق باشقۇرۇڭ!

— خوش! — دەپ چى دارىن ئالغا بىر قەدەم چىقتى ۋە ئىككى

قولىنى جۆيلەپ تۇرۇپ دېدى، — پەرمانلىرىنى ئورۇندايمەن. خاتىرجەم بولغايلا، بۇ ئالتە توك - توك چەنتۇ توپىلاڭچىلارنى غۇلزۇغىچە قوغلاپ بېرىپ ھەممىسىنى دەپنە قىلىمەن!

مىڭ شۇي جياڭجۈن مەزەمزاتنىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ قاتتىق غەزەپلەنگەندى. ئۇ دەرھال چېرىكلەرنى رەتكە سېلىپ كېچە - كۈندۈز قاتتىق مەشىق قىلغۇزدى، كۆرەدىكى سولۇن، شىبەلەرگە لەشكەر ئېلىپ ئۇلارنى مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ نازارىتىگە قويدى. ئۇ ئېھتىيات يۈزىسىدىن يېرىم تۈمەن چېرىكنى كۆرەدە قالدۇرۇپ، بىر تۈمەن سەرخىل قوشۇننى توپىلاڭچىلارنى باستۇرۇشقا چىقارماق بولدى. ئۇ: «بۇ قۇدرەتلىك قوشۇنۇم توپىلاڭچىلارنى قىرىپ تاشلايدۇ. توپىلاڭ باستۇرۇلىدۇ. خان ماڭا چوڭ ئىنئام ئاتا قىلىدۇ» دېگەن ئىشەنچكە كەلگەنىدى. ئۇ يەنە شىبەلەرگە مەخپىي چاپارمەن ئەۋەتىپ، سومۇللاردىكى شىبە چېرىكلىرىنى غۇلزۇغا تېگىشلار، دەپ پەرمان بەرگەن، شىبە ئامبىلى سومباغا ئالاھىدە ئىنئام ۋە مەنسەپ بېرىشكە ۋەدە بەرگەنىدى. ئەمما، سومبا ئامبال مىڭ شۇيىنىڭ بۇ پەرماننى ۋە بىر تۈمەن سەرخىل قوشۇنىنىڭ كۆرەدىن چىقىپ ئىختىلالچىلارغا ھۇجۇم قىلىدىغىنىنى بەل تەرەپ سەردارى توقلەك بەگكە خەۋەر قىلدى. توقلەك بەگ بۇ خەۋەرنى ئەلا پالۋانغا يەتكۈزدى. چى دارىن بارات ئېيىنىڭ 19 - كۈنى قوشۇننى كۆرەنىڭ باش دەرۋازىسىدىن باشلاپ ئاچىقتى. ياگۇر بۇ ئەھۋالنى ئەمىرلەشكەر بارگاھىغا يەتكۈزدى. ئەلا پالۋان بىر تۈمەن لەكمە قوشۇننى ياگۇر قوشۇنلىرىنىڭ بارگاھىغا ئەۋەتتى. بۇ قوشۇننىڭ ئىچىدە جاڭ لى باشلىق يۈز مەرگەنمۇ بار ئىدى. چى دارىننىڭ ئون مىڭ چېرىك بىلەن ھۇجۇم قىلىشقا چىقىدىغىنىنى ئاڭلاپ، جاڭ لى ئەلا پالۋانغا مۇنداق يالۋۇردى:

— ھۆرمەتلىك پالۋان ئاكا، بۇ جەڭگە مەنمۇ قاتناشسا، لاۋشاڭلىرىمنىڭ قىساسىنى ئالسام!

ئەلا پالۋان ئويلىنىپ قالدى. جاڭ لى چەنپەن بايانىدىغا بۇزۇلغان، پىستان چاقالمايۋاتقان بەردەنگىلەرنى تۈزەشكە كەلگەنىدى، ئۇ بەردەنگىلەرنى بىر - بىرلەپ تۈزەپ، شەببىگە چىقىپ، ياماق تۆشۈكىدىن چەنلەپ تۇرۇپ

سىپىلدىن ئوق ئۈزۈۋاتقان چىرىك مەرگەنلىرىدىن ئون نەچچىسىنى يەر چىشلەتكەن، ئەلا پالۋان ئۇنىڭ مەرگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۇنى باياندايدا ئىلىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ هايات يولىنى ئوبدان چۈشەنگەن ئەلا چوڭ ئۈمىد بىلەن ئۇنىڭغا يۈز مەرگەن قوشۇپ ئەۋەتتى ۋە يۈز بېشى قىلىپ تەيىنلىدى. بۇنىڭدىن تولىمۇ خۇش بولغان جاڭ لى بەردەنگىسىدىن باشقا يەنە قىلىچىنىمۇ ئىلىۋالدى، ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانى بويىچە ياگۇرنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلدى. ياگۇر سۇلتاننىڭ ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇنى كۆرە تەرەپتە سەپتە تۇرغانىدى، ئەمدى ئون ئىككى مىڭ لەكمە قوشۇن بىر سەپ تۈزۈپ بەردەنگىلىرىگە ئوق سېلىپ، خەندەكلەردە ماراپ ياتتى. چىرىكلەر يۈزلۈك ـ يۈزلۈك بويىچە هەيۋە بىلەن ئات سالدۇرۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئەمىر لەشكەر چاپارمەن ئارقىلىق چىرىكلەرگە قارشى توپ ئېتىشقا پەرمان بەردى. توپ ئوقىدىن تاش ـ توپىلار كۆككە ئۇچتى. بۇنى كۆرۈپ ياگۇر لەكمە قوشۇنغا ئوق ئۈزۈشكە پەرمان بەردى. لەكمە قوشۇن قارىقويۇق ئوق ئېتىشقا باشلىدى. تۈمەندىن ئارتۇق بەردەنگىدىن ئېتىلغان ئوققا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ئاتلىق چىرىكلەر ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قاچتى. ياگۇر سۇلتان قوغلاشقا پەرمان بەردى. تۈمەن قوشۇنغا باش سەردار بولغان ئەزىز پالۋان ياگۇرغا دېدى:

— چىرىكلەر پەنت ئىشلىتىۋاتامدىكىن جانابىي سۇلتان، قوغلىمايلى!

— مەن سۇلتان، سەن بۇيرۇقنى بەجا كەلتۈرۈشنى بىل! — دەپ ۋارقىرىدى ياگۇر.

— باش ئۈستىگە! — دېيىشكە مەجبۇر بولدى ئەزىز پالۋان.

ئەسلىدە ئەلا پالۋاننىڭ پەنتى ئاۋۋال لەكمە قوشۇن ئوق ئۈزۈپ، چى دارىنىنىڭ ئاتلىق قوشۇنىنى توسۇپ زەربە بېرىش، ئاندىن پۈتۈن قوشۇن بىلەن هۇجۇمغا ئۆتۈپ، چى دارىنىنىڭ بۇ زور قوشۇنىنى بىراقلا تارمار قىلىش ئىدى، شۇڭا جاڭ لىنىڭ تەلىپىنى يەردە قويماي، يۈز مەرگەن بىلەن ئەۋەتكەنىدى. ئەلا پالۋاننىڭ جەڭ پەنتىسىنى ئوبدان بىلىدىغان ئەزىز پالۋان مۇئاۋىن سۇلتاننىڭ پەرمانىغا قارشى تۇرماي، ئۈچ مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ئۇنىڭ پەرمانى بويىچە هۇجۇمغا ئۆتكۈزۈپ، قالغان يەتتە مىڭ

كىشىلىك قوشۇننى مۇداپىئەدىن مىدىرلاتمىدى، بۇ پەنتنى چۈشەنگەن جاڭ لىمۇ يۈز كىشىلىك قوشۇننى مىدىرلاتمىدى. ياگۇر قوشۇنى قاچقان چېرىكلەرنى قوغلىدى. ئۇلار ئۈچ چاقىرىم قوغلاپ بارغاندا ئۇشتۇمتۇت چىققان قويۇق ئوت كۈچىگە ئۇچراپ، بىرەر يۈز لەشكەر يىقىلدى. ئەسلىدە چېرىكلەردىن بىرەر مىڭى مۆكۈنۈپ ياتقان، ئاتلىق چېرىكلەر چى دارىنىڭ پەنتى بويىچە قاچقان، مۆكۈنۈپ ياتقان چېرىكلەر بىلەن قاچقان ئاتلىق چېرىكلەر بىراقلا ھۇجۇمغا ئۆتكەنىدى. ئۇلار ياگۇر ۋە ئەمىر شاھ قوشۇنىنىڭ ئالدى ۋە ئوڭ ـ سول بىقىنىدىن زەربە بەرگىلى تۇردى. ئەمىر شاھ بۇنىڭ پەنت ئىكەنلىكىنى بىلىپ قوشۇنىنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى. شۇندىمۇ ئۇنىڭ قىرىق ئۈچ يىگىتى قازا تاپتى. خۇيزۇ قوشۇنى جاھىللىق بىلەن ئېلىشتى، ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمەي پەرمانسىزلا قالايمىقان قېچىشقا باشلىدى. چېرىكلەر يانار تاغدەك باستۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى، ئەلا پالۋان بۇ شۇملۇقنى كۆرۈپ لېۋىنى چىشلىدى. جاڭ لى ئەزىز پالۋاننىڭ مۇنۇ ياڭراق ئاۋازىنى ئاڭلىدى:

— پۈتۈن سەپ بويىچە ئوق ئېتىلسۇن!

جاڭ لى روھلىنىپ، يۈزلىك قوشۇنغا پەرمان بەردى:

— چېرىكلەرنى ئېتىدىن ئۇچۇرايلى.

يۈز بەردەڭدىن تەڭلا ئوق چىقتى. جاڭ لى مەرگەنلىرىنىڭ ئوقى زايە كەتمەي، بوراندەك بېسىپ كېلىۋاتقان بىرىنچى سەپتىكى چېرىكلەرنىڭ ئاتتىن ئۇچۇپ چۈشكىنىنى كۆردى. ئۇ بەردەڭگىسى بىلەن چېرىكلەرنى ئالغا باشلاپ قەھرى بىلەن قىلىچ ئوينىتىپ كېلىۋاتقان سەردارنى نىشانلىدى-دە، تەپكىنى باستى. سەركەردە قىلىچىنى ھاۋادا پۇلاڭلاتقان پېتى ئېتىدىن ئۇچۇپ چۈشتى. ئاتلىق چېرىكلەر لەكمە قوشۇن سېپىگە يېتىپ كەلدى، جاڭ لى بەردەڭگىسىنى تاشلاپ، دۈمبىسىگە ئېسىۋالغان قىلىچىنى ئالدى-دە، بىرىنچى بولۇپ كەلگەن چېرىكنى قىلىچلىدى. ئۇ قىزىپ كېتىپ، چېرىكلەر بىلەن قىلىچلىشىپ ئۇلارنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇ بىر نەچچە ئاتلىقنىڭ قورشاۋىدا قالدى، چېرىكلەر ئۇنىڭغا ھەر تەرەپتىن قىلىچ ئۇردى. جاڭ لى يىقىلدى... شۇ ئارىدا بىردىنلا چېرىكلەر ھۇجۇمى

سوْسلاشتى، ئەزىز پالۋاننىڭ لەكمە قوشۇنى سىپىدىن ئۇچقان مىڭلىغان ئوقلار ئۇلارنى سوْسلاشتۇرۇپ قويغانىدى. ئەلا پالۋان بۇ ھالنى كۆرۈپ، قولىنى قىلىچىنىڭ دەستىسىدىن ئالدى. «يارايسەن ئەزىز، سەنمۇ پەنتكە پەنت بىلەن جاۋاب قىلىپسەن» دەپ ئويلىدى ئۇ. بىر لەھزە ئۆتكەندىن كېيىن ئەلا پالۋان قولىنى يەنە قىلىچىغا ئاپاردى. چېرىكلەرنىڭ ئاتلىق قوشۇنى بوراندەك باستۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. ئەلا پالۋان قىلىچىنى سۇغاردى، قىلىچ قۇياش نۇرىدا نۇر چېچىپ پارقىرىدى، شۇ ھامان كاناي ــ سۇناي، بۇرغا ئاۋازلىرى تەڭلا ياڭرىدى. ئەلا پالۋان:

ــ يىگىتلەر، ئالغا! ــ دەپ، ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنى بورانغا قارشى قۇيۇن بولۇپ ئۇچتى. ئىككى تەرەپنىڭ ئاتلىق قوشۇنلىرى توشقان ماياقلىمايدىغان توگە بويۇندا ئۇچراشتى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى قىلىچلىرىنى ئېگىز كۆتۈرگەن پېتى بوراندەك گورۇلدەپ كېلىۋاتقان چېرىكلەر سېپىگە قۇيۇن بولۇپ باستۇرۇپ كىردى. تۇغ ــ ئەلەملەر شامالدا لەپىلدەيتتى. ئۆزىنى ئوڭشىۋالغان ئەمىرشاھ بىلەن ياگور قوشۇنى، زەخمەت يېمىگەن ئەزىز پالۋاننىڭ لەكمە قوشۇنى ئىككى بېقىندىن تەگدى. ئۇلار بەردەنگە مىلتىقلاردىن ئوق ئۈزۈپ چېرىكلەرنى ئاتتىن موللاق ئاتقۇزاتتى. قىزىپ كەتكەنلىرى جەڭ مەيدانىدا ئۇركۈپ قېچىپ يۈرگەن چېرىكلەرنىڭ ئاتلىرىنى تۇتۇپ مىنىپ ئاتلىق لەشكەرلەرگە قوشۇلۇپ كېتەتتى. ئاق كىگىز مالخايلار، پارقىرىغان قىلىچلار، نەيزىلەر، كۆزلىرى چەكچەيگەن، قۇلاقلىرى دىڭ بولغان ھەرخىل ئاتلار، توپىلارنىڭ گۇلدۇرلەشلىرى، «ئۇر ــ چاپ!» دېگەن قىقاس ــ سۈرەنلەر توگە بويۇننى بىر ئالغانىدى. بۇ كۈنى شۇنداق شىددەتلىك، قاتتىق جەڭ بولدىكى، گويا ئاسمان ئۆرۈلۈپ، يەر كۆمتۈرۈلگەندەك ئاجايىپ بىر زىلزىلە ھاسىل بولدى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا رەقىبلىرىگە شىردەك ئېتىلاتتى، ئۇلارنى ھېچقانداق كۈچ توسۇپ قالالمايدىغاندەك ئىدى. ئابدۇللىتىپ خەلپەمنىڭ ئاتلىق قوشۇنى چېرىكلەرنىڭ لەكمە قوشۇنى ئىچىگە بۆسۈپ كىردى. ئاتلىق قوشۇن غۇژمەك ــ غۇژمەك بولۇۋالغان لەكمە قوشۇن سېپى ئىچىدە قۇيۇندەك ئايلىناتتى. چەتتە قاراپ تۇرغان ھەر قانداق

سەردار ياقىسىنى تۇتقان ھالدا: «بۇ جەڭ ئەمەس، غالجىرانە غەزەپ، جاسارەتنىڭ شىددەتلىك ئېلىشىشى» دېگەن بولاتتى. بىر دەمدىلا ئۆلۈكلەر سايىنىڭ تېشىدەك يېتىپ كەتتى، قانلار دەريادەك ئاقتى. جەڭ مۇشۇنداق قاتتىق بولۇۋاتقاندا، ئەزىز پالۋان لەكمە قوشۇننى قوۋاش پالۋاننىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ ئۆزى تېكىلىخاننىڭ[1] ئۈستىگە چىقتى. ئۇ تۈمەن قوشۇنغا سەردارلىق قىلىۋاتقان چى دارىننى نىشانغا ئېلىپ مىلتىقنىڭ تەپكىسىنى بېسىشىغا چى دارىن ئاتتىن تىك موللاق چۈشتى. باش سەردارى چى دارىننىڭ ئۆلگىنىنى كۆرگەن، قاتتىق جەڭگە چىدىماي قالغان چېرىكلەر ئەمدى توسالغۇسىز قېچىشقا باشلىدى.

ھەممىدىن ئاۋۋال شىبە، سولۇن چېرىكلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ ئىختىلالچىلار تەرەپكە تەسلىم بولدى. بىر قىسمى دەريا بويى تەرەپكە قاچتى. بۇنى كۆرگەن چېرىكلەرنىڭ لەكمە قوشۇنى ھەر تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانى بىلەن لەشكەرلەر قاچقان چېرىكلەرگە تەگمىدى، مەيلىگە قويۇپ بەردى. بۇ ئىش مانجۇ چېرىكلىرىگىمۇ تەسىر قىلدى، ئۇلارمۇ قېچىشقا باشلىدى. بۇ خىل قېچىش پاجىئەگە ئايلاندى، خۇددى ئىلى دەرياسىنىڭ مۇزى ئېرىگەندە مۇزلار بىر ـ بىرىنىڭ تۆپىسىگە مىنگىشىپ، بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلۇپ ئاققاندەك، چېرىكلەرمۇ بىر ـ بىرىنى دەسسەپ، چەيلەپ قېچىشماقتا ئىدى. ئاتلىقلار پىيادىلەرنى دەسسەيتتى، پىيادىلەر بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلاتتى، يىقىلغىنى چەيلىنەتتى، شۇ ھالدىمۇ ئېلىشما جەڭ يەنە داۋاملاشماقتا ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ ئاتلىق قوشۇنى تىغ كۆتۈرۈپ جەڭنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان چېرىكلەر بىلەن يەنىلا قاتتىق ئېلىشماقتا، بوينىغا قىلىچ ئۇرماقتا، چانىماقتا ۋە ئۆزلىرىمۇ چانالماقتا ئىدى...

جەڭ كەچ كىرگۈچە داۋام قىلدى. تۆت مىڭدىن ئارتۇق چېرىك ئەسىرگە ئېلىندى، مىڭدىن ئارتۇقى يارىلاندى. تېۋىپلار مەيلى ئۆز ياكى چېرىك

[1] تېكىلىخان ــ تام بارگاھ ئۈستىدىكى ئېگىزلىك.

بولسۇن، ياردارلارنى داۋالىماقتا، زەمبىلدە كۆتۈرۈپ توشۇماقتا. بۇ ئۇرۇشتا ئەلا پالۋان قوشۇنى ئۈچ مىڭ چېرىكنى ئۆلتۈردى، توقسان ئالتە زەمبىرەك، نۇرغۇن ئوق ـ ياراغ، ئاتمىش ھارۋا ئوزۇق ـ تۈلۈك ئولجا ئالدى. خەلق بۇ ئۇرۇشنى «تۆگە بويۇندىكى جەڭ» دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمىدى.

4

ئۇستازىنىڭ قانلىق قىساسىنى ئالالماي جىلە بولۇپ يۈرگەن ئەلا پالۋان ئاۋۋال بايانداينى ئېلىشقا بەل باغلىدى. تۆگە بويۇندىكى غايەت زور نۇسرەت پۈتكۈل لەشكەرلەرنىڭ روھىنى خانتەڭرى چوققىسىچىلىك كۆتۈرۈۋەتكەنىدى. ئۇلار باياندايى، كورەنى بويسۇندۇرۇپ تىنچ ھايات كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەلا پالۋان:

— ئەي پالۋان غازىلار، باھادىرلار، دىلاۋەر شامبارلار، بايانداينى پەتھ قىلىشقا بارىمىز! — دەپ ئىلتىجا قىلدى.

ئەلا پالۋان توقسان ئالتە توپتىن بايانداي قەلئەسىگە توختىماي ئوق ياغدۇرۇشقا پەرمان بەردى. توپتىن ئوق ئېتىلىپ بولغاندىن كېيىن، لەكمە قوشۇن باش سەردارى ئەزىز پالۋان باھادىر يىگىتلەرنى تاللاپ سېپىلغا شوتا بىلەن چىقارغۇزدى، چېرىكلەر قىزىغان ياغ، كۆيۈۋاتقان نەرسىلەر ۋە ئوت چېچىپ ئۇلارنى شوتىدىن غۇلاتقىلى تۇردى. تۇردى باقى پالۋان چىداپ تۇرالماي، بىر ئونلۇق لەشكەرنى باشلاپ شوتىغا چىقتى، چېرىكلەر ئۇنىمۇ ئوق بىلەن كۆتۈۋالدى. تۇردى باقى پالۋان شېھىت بولدى. بۇنى كۆرگەن ئىچى كۈچلۈك سەركەردە جالال ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ سەردارى ئابدۇللېتىپ خەلپەمگە ئىلتىجا قىلدى:

— ئەي خەلپەم، ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا، بىز قەلئەگە كىرمىسەك كىم كىرەر، تامام غازىلار نامىدىن ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا!

ئابدۇللېتىپ خەلپەم باھادىر سەركەردىسى تۇردى باقىنىڭ ئۆلۈمىگە قايغۇرۇپ تۇراتتى، ئەمدى يەنە بىر باھادىر سەركەردىسىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە قانداقمۇ يول قويسۇن. ئۇ تەمكىن ھالدا دېدىكى:

— ئەي سەركەردە، سەۋر قىل، نۇسرەتكە تەڭرىم كېپىل، ساڭا ئوق تەگسە گۈل يۈزۈڭ كۆل بولۇر، بالاڭ بىناۋا، خوتۇنۇڭ تۇل بولۇر!

جالال ئۆز تەلپىدە چىڭ تۇردى:

— ئۆمۈر كۆرسە بۇ ئالەمدە يۈز يىل كىشى، ئاخىر ئۆلمەك ئەرمىش ئىشى. تىرىك قالسام غازى بولاي، ئۆلۈپ كەتسەم رازى بولاي!

ئابدۇللىتىپ خەلپەم جالالنىڭ بۇ مەردانە سۆزىدىن قاتتىق تەسىرلەندى، ئەمما ئۇنى بىھۇدە ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىشكە كۆڭلى بارمىدى. شۇڭا، ئۇ جالال ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش تەلەپ قىلغانلارغا نەسىھەت قىلدى:

— سىلەرنىڭ ئىختىلال نۇسرىتىنى قولغا كىرگۈزۈش يولىدا ئۆزۈڭلارنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە رازى - رىزا ئىكەنلىكىڭلارنى چۈشىنىمەن. بۇ ئۇلۇغ نىيەت - ئىقبالىڭلارنى ھەممە بىلۇر. ئەمما ئۇرۇش دېگەننىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ بولۇر. تەخىر قىلىڭلار، بىھۇدە ئۆلۈش ھاجەتسىز. ئەمىر لەشكەر ئەلا پالۋان توگە بويۇندىكى بىر جەڭدىلا، بىر تۈمەن سەرخىل چېرىكنى مەغلۇپ قىلدى، ئەمدى ئۇ يەنە بايانداينى پەتىھ قىلىشقا بەل باغلىدى، ئۇنىڭمۇ پەنتى باردۇر.

— ئەي خەلپەم، بىز ھۇجۇم قىلماي بىكار ياتىمىزمۇ؟ بىز ئۆلسەك قالغانلار ئىزىمىزنى باسۇر، بۇ جاھىل قەلئەنى پەتىھ قىلۇر، — دېدى جالال.

ئابدۇللىتىپ خەلپەم ئۇنىڭ بۇ جاسارەتلىك سۆزىگە بىر نېمە دېيەلمىدى، ئۇندىمەي ئۇنى قۇچاقلاپ خوشلاشتى. جالال قىلىچىنى سۇغاردى، ئىتتىك مېڭىپ دەرۋازىغا ياماشتى. ئۇ چەبدەسلىك بىلەن ناھايىتى چاققان ھەرىكەت قىلىپ دەرۋازىغا چىقىشقا بەش يېرىگە ئوق تېگىپ يىقىلدى. دوستلىرىدىن دۆلەت سوپى، مەتىمىن، قەمبەر تۆرىلەر ئۇنىڭ جەسىتىنى ئەكەلدى. ئۇنىڭ باھادىرلارچە ئۆلگىنى نۇرغۇن سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ قېنىنى قىزىتتى. تۆلەندى، ئەلىش، ئەبدى، ئاشۇر، باقاش، ئارزۇ پالۋانلار سېپىلغا يۈگۈردى. ئۇلار شوتا بىلەن چىقتى، سېپىل گىرۋىكىگە چىقىشقا قىزىق مايىنىڭ كۆيدۈرۈشىدىن بىھوش بولۇپ يىقىلدى.

مىلادى 1865 - يىلى 7 - ئاينىڭ تومۇز ئىسسىق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە

شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋاننى يوقلاپ بايانداي بارگاھىغا كەلدى. ئۇ بۇ يەردە كۆيۈۋاتقان لەشكەرلەرنى كۆردى. بايانداي سىپىلىنىڭ ئەتراپى كۆيمەكتە. سىپىل ئۈستىدىن كۆيۈۋاتقان ماي، كىگىز ـ كىچەك، ئورۇن ـ يوتقانلار چۈشۈپ سىپىلغا ياماشقان پالۋانلارنى كۆيدۈرمەكتە. جىنىدىن جۇدا قىلماقتا. يەردىكى ئوت ـ چۆپ، ھەتتا توپىلارنىمۇ كۆيدۈرمەكتە ئىدى. شۇنداقتىمۇ لەشكەرلەر بۇ ئوت ئىچىدە سىپىلغا يامىشاتتى.

سىپىلدىن يىراق، ئوق يەتمەس يەرگە چىدىرلار تىكىلگەن، ئاتلار باغلانغان، داشقازانلار ئېسىلغانىدى. بولار بىلەن سىپىل ئوتتۇرىسىغا شىبىبەلەر تىكلەنگەن، شىبىبەلەردىن مەرگەنلەر سىپىل ئۈستىدىن ئوت چېچىۋاتقان چېرىكلەرنى چەنلەپ ئاتماقتا ئىدى. شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋاننىڭ يۆلىشى بىلەن بىر شىبىبەگە چىقىپ جەڭنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئېنىق كۆردى. كەڭ غوللۇق، ئېگىز بويلۇق، شاپ بۇرۇت بىر پالۋان شوتىغا ياماشتى. ئۇ قىلىچى بىلەن ئۈستىگە تاشلانغان كۆيۈۋاتقان كىگىزنى شىلتىپ يانغا چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇ سىپىل گىرۋىكىنى تۇتۇشىغا بىر قىلىچ ئۇنىڭ بېشىغا تەگدى. ئۇ پالۋان ئۇۋچى ئاسماندا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان قىرغاۋۇلنى ئاتقاندا قىرغاۋۇل يەرگە قانداق چۈشكەن بولسا شۇنداق چۈشتى. لەشكەرلەر ئاشۇ پالۋانغا ئوخشاش، بىرى يىقىلسا يەنە بىرى شوتىغا يامىشاتتى، يىقىلاتتى، ئوق تېگىپ ئۇچۇپ چۈشەتتى. بۇ ھالنى كۆرگەن شەمسىدىن خەلپەم چىدىيالمىدى، كۆزىدىن ئىختىيارسىز ياش پارلىدى. ئۇ ئەلا پالۋانغا:

— ئەمىرلەشكەر، بۇ جەڭ ئەمەس، دوزاخ بوپتۇ. مېنىڭچە، سىپىلغا ھۇجۇم قىلىشنى توختىتىڭ، بىر ئەپلىك چارە تاپايلى، — دېدى.

— بولىدۇ ئۇستاز. ئەزىز پالۋان، پەرمان بېرىڭ. لەشكەر جەڭدىن چىقسۇن! — دەپ ئەزىز پالۋانغا قارىدى ئەلا پالۋان.

— باش ئۈستىگە! — دېدى ئەزىز پالۋان ۋە شىبىبەدىن چۈشۈپ كەتتى.

شەمسىدىن خەلپەم ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلىگەندەك گەپ قىلدى:

— بۇ قەلئە جياڭجۈننىڭ ئىلىدىكى كورەدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان مۇستەھكەم قەلئەسى. قەلئەدە جياڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ

سەككىز يىلىڭ خاس چىرىكى تۇرىدۇ. بۇ قەلئە كۇرە دەرۋازىسىنىڭ ئاچقۇچى، ئىلىنىڭ دەرۋازىسى. بۇنى 1766 ـ يىلى تۇنجى ئىلى جياڭجۇنى مىڭ رۇي سەككىز تۇرنىنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن بىنا قىلغان. جياڭجۇننىڭ سەككىز تۇرنىسى بولۇپ، ئۇلارنى پال ئاچقۇزۇش ئۈچۈن باققانىكەن. مىڭ رۇي جياڭجۇن قەلئە سېلىشقا مۇۋاپىق يەر ئىزدەپ ئۇنداق يەرنى تاپالمايدۇ، ئاخىردا ئۇ: « تۇرنىلىرىم قەيەرگە قونسا شۇ يەرگە قەلئە سالايلى » دەيدۇ ۋە تۇرنىلىرىنى تەڭلا قويۇپ بېرىدۇ. تۇرنىلار ئۇچۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە قونىدۇ. جياڭجۇن خۇش بولۇپ، بۇ يەرگە قەلئە سالغۇزىدۇ. ئۇيغۇرلاردىن هاشار ئېلىپ، سېپىللىرىنى كەڭ، مۇستەھكەم قىلىپ سوقتۇرىدۇ. قەلئە پۈتكەندىن كېيىن، تۇرنىلىرىنىڭ مۇشۇ يەرگە قونغانلىقىنى خاتىرىلەپ بۇ قەلئەگە بايىندەي[1] دەپ نام بېرىدۇ.

قىزىقىش ۋە دىققەت بىلەن ئاڭلاپ تۇرغان ئەلا پالۋان:

— بۇ يەرنىڭ مۇنداق تارىخى بار ئىكەندە. بىزمۇ جياڭجۇننىڭ سەككىز تۇرنىسىنى تۇتۇپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ پۇتىغا دورا باغلاپ قويۇپ بەرسەك بولغۇدەك، تۇرنىلار سېپىلغا قونۇشىغا پارتلاپ، باياندای ئوڭايلا يەتمە بولار ئىدى، — دېدى.

شەمسىدىن خەلپەم باشلىق سەردارلار پاراقىدە كۈلۈشتى.

— بۇمۇ بولىدۇ، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم كۈلكىسىنى يىغىپ، — جياڭجۇننىڭ ئەمەس، ئۆزىمىزنىڭ سەككىز تۇرنىمىز بار!

— ھە، قەيەردە؟ — دەپ ئەجەبلىنىپ سورىدى قۇۋاش پالۋان.

— مەشەدە، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم، — مەشەدە تاقەتسىزلىنىپ يۈرگەن سادىر پالۋان باشلىق سەككىز پالۋان بار. ئۇلارنىڭ ئۆتكەندە دەرۋازىنى پارتلاتقىنى ئېسىڭلاردىن چىقتىمۇ؟ بۇ قېتىم دورىنى بىر نەچچە ھەسسە ئارتۇق قاچىلاپ پارتلاتسا، سېپىلدىن سىلەر كىرگۈدەك تۆشۈك ئېچىلمامدۇ؟!

---

[1] بايىندەي — سەككىز تۇرنا قونغان جاي.

ئەلا پالۋان پېشانىسىگە ۋاقتىدە بىرنى ئۇرۇپ، ئۇستازىغا دېدى:

— ھەي مېنىڭ مۇشۇ دۆت كاللام، شاگىرتلىرى كەم ئەقىل ئىكەن، ئەجەب بۇنى ئويلىماپتىمىنا. سىلىگە مىڭلارچە تەشەككۇر پىر ئۇستازىم!

— يورۇڭلار، تەشەككۇرنى سادىر پالۋانغا ئېيتايلى، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم.

ئەلا پالۋان سادىر پالۋانغا چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئاندىن بارگاھتىكى مەزەمزات سۇلتاننىڭ ئالدىغا كىردى. بۇ يەردە موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم، مۇپتى موللا روزىلار ئولتۇرۇشقانىكەن. مەزەمزات سۇلتان شەمسىدىن خەلپەمنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلاپ غايەت خۇرسەن بولدى. ئۇلار سادىر پالۋاننى كۈتۈپ ئولتۇرۇشتى. خېلى ۋاقىت ئۆتتى. چېدىرغا بورۇت — ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن، ئېيىقتەك بەستىنى كۆتۈرۈپ، بۇقىدەك بويىنىنى سوزۇپ سادىر پالۋان كىرىپ كەلدى. ئۇ دېمىغىدا:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئۇلۇغلار، — دەپ سالام بەردى.

ئەلا پالۋان ئۇنى تۆرگە، شەمسىدىن خەلپەمنىڭ يېنىغا ئۆتكۈزدى. ئۇ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، شۇ ھامان مەزەمزات سۇلتان ئۇنىڭغا ئىلتىجا قىلدى:

— ئەي پالۋانلارنىڭ پالۋىنى، باياندىي سىپىلنىڭ تولىمۇ مۇستەھكەملىكىنى، سەككىز قەلئە ئىچىدە چىڭلىقتا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغىنىنى مەن دېمىسەممۇ ئوبدان بىلىدىلا. قانداق قىلساق بولار، دانا ئەقىللىرى بىلەن بۇ مۇشكۇل ئىشنى ئاسان قىلغايلا.

— مۇنۇ خەلپەم كەبى ئالىمىمىز تۇرغان يەردە بىزدە نېمە ئەقىل بولغاي، ئۇلۇغلار پەرمان بەرسە پېقىر خاگرۇق ياق دېمەيدۇ، — دېدى سادىر پالۋان.

— ئەي پالۋىنىم، — دەپ ئىلتىجا قىلدى شەمسىدىن خەلپەم، — بىز ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، ئاخىر سەككىز تۇرنىمىزنى يەنە بىر قېتىم قوندۇرساقمىكىن دېگەن يەرگە كەلدۇق. بۇ سەككىز تۇرنىمىز ئۆزلىرى باشلىق پالۋانلار سىپىلنى تېشىپ، دورىنى ئۈچ ھەسسە كۆپ قاچىلاپ پارتلاتساڭلار بولارمىكىن!

— ها ـ ها ـ ها! — دەپ قاقاقلاپ كۈلدى سادىر ۋە بۆرۈتىنى ئادىتى بويىچە تولغاپ قويۇپ ئەلا پالۋانغا دېدى، — ھەي ئەمىر لەشكەر، بۇ ئۆلۈغلارنى ئاۋارە قىلغۇچە ئاكاڭغا پەرمان بەرسەڭ بولىدىغان ئىشتىغۇ!

— سىلىگە پەرمان بېرىشكە ھەددىمىز، سىلىنىڭ پەرمانلىرىنى مەن ئاڭلىشىم كېرەكتە، — دېدى ئەلا پالۋان.

— مېنى ھۆرمەت قىلغىنىڭغا رەھمەت، — دېدى سادىر پالۋان ۋە جىددىي ھالدا ئەسكەرتتى، — بىلىپ قوي، مېنى جەڭدىن باشقا ۋاقىتتا ھۆرمەتلە. جەڭ بولۇۋاتقاندا مەن سېنىڭ بىر لەشكىرىڭ. مەن سېنىڭ پەرمانىڭنى ئورۇندىمىسام كاللامنى ئال. توغرىمۇ سۇلتان جانابلىرى، يا گېپىم خاتامۇ؟ ئەمىر لەشكەر دېگەن جەڭدە قاتتىق قول بولۇشى كېرەك ـ دە!

— ناھايىتى ئورۇنلۇق تەلىم، — دېدى مەزەمزات، — ھازىر لەشكىرىمىز سېپىلغا يامىشىپ كۆپ قۇربان بەردى. سېپىلنى پارتلىتىپ بۇ جاھىل قورغاننى ئېلىش سىلىگە باغلىق بولۇپ قالدى.

— پەرمانلىرىغا بېشىم بىلەن تەييارمەن، بۇگۈن كېچىلا كىرىشەي، ئۆتكەندە كولاپ كىرگەن لەخمەمنى سەل كېڭەيتسەم، دورا قاچىلايدىغان ئورەكنى كېڭەيتسەملا بولدى!

— بارىكاللا! — دېيىشتى سورۇندىكىلەر.

موللا شاۋكەت ئاخۇن نۇسرەت ئۈچۈن دۇئا بەردى.

سادىر قايتىش ۋاقتىدا ئۆزىنىڭ ئاتقا مىنىشىگە ياردەملەشمەكچى بولغان ئەلا پالۋانغا پىچىرلىدى:

— ئەمىرلەشكەر، بارلىق لەشكىرىڭنى ئىشقا سالىمەن دېمە! ئەزىز پالۋان مىڭ كىشىلىك، ئەمىرشاھ يۈز كىشىلىك، ئابدۇللېتىپ خەلپەم يۈز كىشىلىك، قۇۋاش پالۋان بەش يۈز كىشىلىك قوشۇن بىلەن قەلئەگە كىرگەي، مەنمۇ قوشۇنۇم بىلەن كىرىمەن. مەرگەنلىرىڭ ئوقىنى توختاتماي ئاتقاي، لەكمە قوشۇنۇڭ يالغاندىن ھۇررا سېلىپ چىقسۇن. مەن پىلىككە ئوت يېقىشتىن ئاۋۋال ساڭا كىچىك ئوغلۇمنى ئەۋەتىمەن، شۇڭغىچە قەلئەگە بېسىپ كىرىدىغان لەشكەرلەر ئوق يەتمەس يەردە مۆكۈنۈپ تۇرغاي. بۇ مېنىڭ پەرمانىم ئەمەس، مەسلىھەتىم. قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل.

— بولىدۇ ئاغا، پەرمانلىرى بويىچە ئىش كۆرىمەن!
سادىر پالۋان ئىتىنى چاپتۇرۇپ كەتتى.

5

شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋاننىڭ چېدىرىدا قونۇپ قالدى. ئۇ ئىپتار قىلىپ ئولتۇرۇپ، مۇنداق مۇھىم مەلۇماتنى ئەلا پالۋاننىڭ قۇلىقىغا قويدى:

— ئوغلۇم، سەردارلىرىڭ بايانداينىڭ ئىچكى تۈزۈلۈشىنى ئوبدانراق بىلىۋالغاي، بولمىسا لەشكەرلىرىمىز شىكەستە يەپ قالىدۇ. ئاڭلا، بايانداي «ئۇچ باش، ئالتە قانات» دەپ ئاتالغان مانجۇ دىنى قائىدىسى بويىچە ياسالغان. ئۇ يېڭىشەھەر، كونا شەھەر دەپ ئىككىگە ئايرىلىدۇ. يېڭىشەھەردىن چوڭ ئۆستەڭ سۈيى ئېقىپ ئۆتىدۇ. كونا شەھەر ئىچكىرىسىدە بولۇپ، ئۇ يەردە خان ئوردىسى بار. خان ئوردىسىدا تۆت قوڭغۇراقلىق راۋاق، يەتتە دەرۋازا بار، ئۇ يەرگە مانجۇلاردىن باشقا ھېچكىمنى كىرگۈزمەيدۇ. بىزنىڭ ئۇچ قېتىم چوڭ ھۇجۇم قىلىپمۇ بايانداينى ئالالمىغىنىمىزنىڭ سەۋەبى شۇدۇر. سادىر پالۋان سىپىلنى پارتلاتقاندىن كېيىن كۈچلۈك سەردارىڭنى خان ئوردىسىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەيىنلىگىن، بۇلاڭ ـ تالاڭ بولمىغاي.

— خوپ ئۇستاز، تەلىملىرى بويىچە ئىش بېجىرىمەن.

ئەلا پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۇردى ۋە ئۆزرە ئېيتتى:

— ئاتا، سىلى ئوبدان ئارام ئالغايلا. نۇردۇن سىلىدىن خەۋەر ئالىدۇ. مېنى سۇلتان چاقىرتىپتۇ، ئەمىر ـ پەرماننى ئاڭلاي، قوشۇنلارنى ئورۇنلاشتۇراي، مېنى ئەپۇ قىلىشلىرىنى سورايمەن.

— بارغىن بالام، ئەتىكى جەڭ ھەل قىلغۇچ جەڭ بولىدۇ، بارغىن.

ئەلا پالۋان توپتوغرا مەزەمزاتنىڭ چېدىرىغا كەلدى. مەزەمزات پەرمان بەردى:

— ئەمىر لەشكەر، سىز ھازىر جەڭدىكى تەييارلىقىڭ. بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇن بايانداىغا بېسىپ كىرسۇن، ئابدۇللېتىپ خەلپەم

بىرىنچى بولۇپ بېسىپ كىرسۇن. بىر تۈمەن قوشۇن كۆرەدىن چىقىدىغان چېرىكلەرنى توسۇپ ياتسۇن، يەنە بىر تۈمەن قوشۇن سۈيدۈك تەرەپنى توسسۇن! خوش، قازى ئەسكەر، پاتىھە!

— ئاللاتائالا ئىگەم ئۆز قوشۇنلىرىنى ئامان قىلغاي، نۇسرەت قازىنىشقا مەدەتكار بولغاي، سۇلتانىمىزنىڭ دۆلىتى زىيادە بولغاي، ئامىن!

ئەلا پالۋان چېدىردىن چىقىپ كېتىۋېتىپ مىيىقىدا كۈلدى. سۇلتاننىڭ پەرمانى قۇرۇق، سادىرنىڭ پەرمانى جانلىق ئىدى. كۆرە، سۈيدۈك تەرەپتە قوشۇن بۇرۇندىن بار ئىدى، سۇلتان بۇنى ئۇنتۇدىمۇ، تۈمەن قوشۇن تۇرسۇن دەيدۇ، ھەي بىلمىسىزلىك! ئەلا پالۋان سەردارلارنى يىغدى ۋە سادىر پالۋان كۆرسەتكەن ئەقىل بويىچە سەردارلارنى ئورۇنلاشتۇردى. شەمسىدىن خەلپەم يېڭىشەھەر ئوتتۇرىسىدىن بىر چوڭ ئۆستەڭ ئېقىپ ئۆتىدۇ، دېگەندىلا ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر پەنت كەلگەنىدى. ئۇ شۇ پەنت بويىچە ئەزىز پالۋانغا ئىككى يۈز يىگىت تاللاپ، ئۆستەڭ ئارقىلىق كىرىپ، خان ئوردىسىنى ئېلىش، ئوردىدىكى نەرسىلەرگە زەخمەت يەتكۈزمەسلىك ھەققىدە پەرمان بەردى.

سادىر پالۋان، ئوغۇللىرى ۋە ئۆتكەندە لەخمە كولاشقا قاتناشقانلار بولۇپ سەككىز تۇرنا بولدى. ئۇلار نامازشام قاراڭغۇسىدا ئۆتكەندىكى لەخمە كولىغان يەرگە كېلىپ كونا لەخمىنى سەل كېڭەيتتى. تۈن قىسقا بولغاچقا، سۇبھى ئالدىدىلا لەخمىنى كېڭەيتىپ دورا قاچىلاشقا ئاران ئۈلگۈردى.

ئەزىز پالۋان لەكمە قوشۇن ئىچىدىن سۇ ئۈزۈشنى بىلىدىغان لەشكەردىن يۈزنى تاللىدى. ئوق - دورىنى نۇرغۇن تەييارلىدى، ئارغامچا، ئىلمەك، شوتا ھازىرلىدى. ئۇ بايانداي سېپىلى ئەتراپىدا ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك، مىلتىق ئوقى ئاۋازىدىن پايدىلىنىپ، يېرىم كېچىدىن كېيىن سېپىلنىڭ ئاستىدىكى سۇڭگۈچتىن كىرىدىغان ئۆستەڭ بويىدا ھازىرلىنىپ ياتتى.

6

سادىر پالۋان سېپىل دەرۋازىسىنىڭ يېنىدىن دورا كۆمىدىغان چوڭ ئورەك قېزىشنى باللىرىغا قويۇپ بەردى، ئۆزى ئۇستىدە قاراپ ئولتۇردى. ئورەك كولىنىپ بولغاندىن كېيىن، دورىنى بۇرۇنقىدىن ئۈچ ھەسسە ئارتۇق قاچىلىدى، كالىنىڭ قۇرۇق ئۈچىيىنى دورىغا ئۆتكۈزۈپ، ئۈچەي ئۇلاپ كەينىچە مېڭىپ لەخمىدىن چىقتى. بۇ ئىش تاڭ سۈزۈلگىچە پۈتكەنلىكتىن ئىنس ـ جىن بىلمىدى. بۇ يەردە ئۇرۇش بولمىغاندەك جىمجىت ئىدى. سادىر پالۋان كەنجى ئوغلىنى ئەلا پالۋانغا ئەۋەتىۋەتتى، ئوغلىنىڭ تام بارگاھقا يېتىپ بارغىنىنى مۆلچەرلەپ، قالغان ئالتە يىگىتنى قايتۇرۇۋەتتى. ئۇ پىلىككە ئوت ياقتى، ئالدىرىماي قاشقا ئېتىنىڭ يېنىغا كېلىپ پىلىكنىڭ ۋىژىلداپ كۆيۈپ ماڭغىنىغا بىر ھازا قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن خاتىرجەم ھالدا ئېتىغا مىندى. ئۇ ئون قەدەممۇ ماڭمىغانىدى، سەھەر جىمجىتلىقىنى دەھشەتلىك گۈلدۈرماما بۇزۇۋەتتى، يەر سىلكىندى، سېپىلنىڭ بىر ئۈچى ئاسمانغا ئۇچتى، جاھاننى قارا تۈتەك قاپلىدى، چېرىكلەرنىڭ باش، قول، پۇتلىرى ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتا تۇرغان ئەلا پالۋان لەشكەرلىرى ئالدىغا چۈشتى، سېپىلنىڭ توپىسى پەلەككە كۆتۈرۈلدى. بايانداي قەلئەسى زۇلمەت تۈتۈنى ئىچىدە قالدى. قىلىچىنى يالىڭاچلاپ تۇرغان ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. جەدە ئات يۇلقۇنۇپ ئالغا تاشلاندى، خەلپەمنىڭ مۇرىتلىرى:

— ئاللا يار! — دەپ كەينىدىن ئات سالدى.

ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئەلا پالۋاننىڭ سېپىل پارتلىغان ھامان بىرىنچى بولۇپ بېسىپ كىرىش ھەققىدىكى پەرمانىنى ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن غۇسلى ـ تەرەت ئالدى، يېرىم كېچىگىچە چېدىرىدا تەرىتى بىلەن ئولتۇرۇپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلدى، ھەمدۇسانا ئوقۇدى. ھاپىزلار، مۇرىتلىرى بىلەن زىكرى ـ سۆھبەت ئۆتكۈزدى، ئاندىن يېتىپ ئارام ئالدى. خەلپەم كەچ ياتسىمۇ يەنىلا زو ۋاقتىدا ئويغىنىپ تالاغا چىقىپ تەرەت ئالدى، چېدىرغا كىرىپ ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇدى، ئاندىن زولۇق يېدى. مەزىن ئەزان

ئېيتتى، ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئەزان ئېيتىلىپ بولۇشىغا دۇئا قىلىپ سىرتقا چىقتى. مۆرتىلىرى مىلتىق، قىلىچلىرىنى بىر يەرگە دۆۋىلەپ قويۇپ سەپ تۈزۈپ تۇراتتى، ئابدۇللېتىپ خەلپەم سەپنىڭ ئالدىغا ئۆتتى، قۇلاق قاقتى... بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا كەينىگە ئۆرۈلۈپ شۇنداق دېدى:

— ھازىر ھەممىمىز ئاتلىنىپ سەپراس تۇرايلى، سېپىل پارتلىغان ھامان قەلئەگە ھۇجۇم قىلىمىز. بىرىنچى بولۇپ بىزنىڭ كىرىشىمىزنى مەزەمزات سۇلتان پەرمان قىلغان.

لەشكەرلەر دەرھال تارقىلىپ ئاتلىرىنى ئېگەرلىدى، قوراللىرىنى ئالدى. ئاتلىرىغا مىنىپ قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ سەپراس تۇرۇشتى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئارقا تەرەپتىن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئابدۇللېتىپ خەلپەم كەينىگە قارىدى، ئون بىر ئاتلىق لەشكەر ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ توغرا ئۇنىڭ ئالدىغا كەلمەكتە ئىدى. ئاتلىقلارنىڭ ئالدىدا كەلگىنى ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ سالام بەردى ۋە:

— خەلپىكا، بىز مەزەمزات سۇلتاننىڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇنىدىن ئىدۇق. بىز سۇلتاندىن بايانداي قەلئەسىگە بىرىنچى بولۇپ كىرىشنى تەلەپ قىلغان، سۇلتان ئاخىر بىر ئونلۇقنى سىلىنىڭ قوشۇنغا قوشۇلۇپ قەلئەگە ھۇجۇم قىلىشقا ئىجازەت بەردى. بىزنى قوبۇل قىلغايلا! — دېدى.

ئابدۇللېتىپ خەلپەم نۇسرەت ئارغىمىقىنىڭ ئۇزەڭگىسىگە ئايىغىنى قويۇۋېتىپ ئەجەبلەندى: «قىزىق ئىشلار بولۇۋاتىدىغۇ. ئەلا پالۋاننىڭ سەر خىل قوشۇنىنىڭ ئورنىغا مېنىڭ قوشۇنۇمنى بىرىنچى بولۇپ قەلئەگە كىرسۇن دېگەنىدى، ئەمدى يەنە ئۆز ئادەملىرىنى، يەنە كېلىپ ئەخمەتخان دېگەن قاتىلنىڭ مۆرتىلىرىنى ئەۋەتىپتۇ.» ئۇ شۇ ئويدىلا بولدى، باشقىچە ئويلاشقا ۋاقىت يار بەرمەيتتى، ئۇ كەلگەنلەرگە قول ئىشارىسى بىلەن ئارقا سەپتىن ئورۇن كۆرسەتتى. دەھشەتلىك گۈمبۈرلەش ساداسى بىلەن تەڭ ئابدۇللېتىپ خەلپەم ئالغا تاشلاندى. ئۇنىڭ لەشكەرلىرى «ھۇررا» دەپ ۋارقىراپ تۇرۇپ ئالدىغا قاراپ چاپتى. مانا، ئابدۇللېتىپ خەلپەم پارتلاشتىن ھاسىل بولغان شورىدىن كىردى ۋە بىردىنلا ئاتتىن ئۇچۇپ چۈشتى. بىر

نەچچە مۇرىتى ئاتتىن چۈشۈپ ئابدۇللېتىپ خەلپەمنى كۆتۈرۈپ چېدىرغا ئېلىپ كىردى. خەلپەمنىڭ نۇر يېغىپ تۇرىدىغان چىرايى ئاقارغان، شىر كەبى يۈرىكى سوقۇشتىن توختىغانىدى.

غەيۇر لەشكەرلەر «ھۇررا» سېلىپ كەينى ـ كەينىدىن شورىدىن كىرگەندە، سېپىل ئۈستىدىكى لەكمە ـ لەكمە چېرىك توپ ۋە مىلتىقلىرى بىلەن ئوق ياغدۇردى. نۇرغۇن لەشكەر شېھىت بولدى، ئەمما باھادىر پىدائىيلار بېسىپ كېلىۋەردى. بىرى يىقىلسا، يەنە بىرى ئىز بېسىپ كىردى، تۇغ ـ ئەلەملەر قەلئە كوچىلىرىدا جەۋلان قىلىشقا باشلىدى، بۇ ھەل قىلغۇچ ھۇجۇمنىڭ بەلگىسى ئىدى. قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان، نەيزىلىرىنى تىرىۋالغان لەشكەرلەر چېرىكلەرگە ھەيۋە بىلەن ئېتىلاتتى، نەيزە تىقاتتى، چاپاتتى. ئۆزلىرىنىڭ كۆيگەن، ئوق يەپ شېھىت بولغان دوستلىرى، قېرىنداشلىرى ئۈچۈن قىساس ئوتىدا يانغان لەشكەرلەرنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. قەلئەدىكى جاھىللارنى غەزەپ بىلەن چانايتتى. چېرىكلەر قوچاقلىما جەڭگە جۈرئەت قىلالماي، ئۆيلەرگە كىرىۋېلىپ پەنجىرىلەردىن چەنلەپ ئېتىشقا، ئۆگزىلەرگە چىقىۋېلىپ نىشانغا ئېلىشقا باشلىدى. چېرىكلەرنىڭ بۇ ئەجەل ئوقلىرىدىن پاناھلانغۇدەك يېرى يوق لەشكەرلەر قېرىنداشلىرىنىڭ جەسەتلىرىنى دالدا قىلىپ ئۆگزە، ئۆيلەردىكى چېرىكلەرگە ئوق ئاتاتتى. توققۇزتارلىق ھوشۇر باقى يۈزبېگى، ئەلى تۆرە، نىياز ھاجىلارنىڭ لەكمە قوشۇنلىرى ئابدۇللېتىپ خەلپەم قوشۇنىنىڭ كەينىدىن قەلئەگە كىرگەنىدى. ھوشۇر باقى بىلەن ئەلى تۆرە توپ ئوقىدا قازا بولدى. لەشكەرلەر قىلىچ، نەيزىلىرىنى تىنىماي ئىشقا سالدى. ھەممىلا تەرەپتىن «چاراق ـ چۇرۇق» قىلغان قىلىچۋازلىق ئاۋازى ئاڭلىناتتى، ئوق ئاۋازى، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، ھۇررا، ئىڭراش، ئاھ ـ ۋاھ ئاۋازلار بايانداي قەلئەسىنى بىر ئالغانىدى. چاڭ ـ توزان، ئوق ـ دورا پۇرىقى ۋە كىگىز، پاختا، رەختلەرنىڭ كۆيگەندە چىققان پۇرىقى قوشۇلۇپ لەشكەرلەرنىڭ دىمىغىنى ئېچىشتۇراتتى. تەكبىر، «ئاللا مەدەتكار! ئۇر ـ چاپ!» دېگەن ئاۋازلار ۋە ناغرا ـ بۇغرا. كاناي ـ سۇناي ئاۋازلىرىدىن چېرىكلەرنىڭ يۈرىكى سۇ بولدى. ئەمما، ئۇلار جاھىللىق بىلەن قارشىلىق

بىلدۈرەتتى، بىرىمۇ تەسلىم بولمايتتى، تەسلىم بولۇشنى ئويلىمايتتى. شەمشىدىن خەلپەمنىڭ، ئۇ يەردە خىللانغان سەككىز يىلىڭ چېرىك تۇرىدۇ، دېگىنى ھە دېگەندە ئىسپاتلاندى. جەڭ يېڭىشەھەردە قىزىپ كەتتى، قولى چانىلىپ ساڭگىلاپ قالغان، پۇتى چانىلىپ ئۆمىلەپ يۈرگەن، بېشى قىلىچتىن يېرىلغان غەيۇر لەشكەرلەر بىلەن چېرىكلەر ئۆز تىلى، ئۆز ئاھاڭىدا ئىڭرايتتى، ياردەم تەلەپ قىلاتتى. جەڭ كەسكىن بولۇۋاتقاچقا تېۋىپلار قەلئەگە كىرمىگەنىدى، شۇڭا ئۇلارنىڭ ھالىدىن ھېچكىم ھەتتا يېقىن دوستلىرىمۇ خەۋەر ئالالمايتتى. ئاتلار قان كەچتى، قىلىچ يەپ يىقىلغانلارنىڭ قانلىرى تاملارغا چاچرىدى، ۋارقىراش، ئىڭراش، مىلتىق ئاۋازى، ۋەھشىيلەرچە دەسسەپ ــ چەيلەشلەر داۋام قىلماقتا. مۇھەممەت ئىمىن، دۆلەت سوپى، قەمبەر تۆرىلەر بىر ــ بىرىدىن ئايرىلماي، ئۇزۇن نەيزىلىرىنى چېرىكلەرنىڭ قارنىغا تىقاتتى. ئۇلارنىڭ قوللىرى قان بولۇپمۇ كەتكەنىدى. ئۇلار بىر توپ لەشكەرنى باشلاپ چېرىكلەرنى ئۆيمۇ ئۆي، كوچىمۇ كوچا سۈرۈپ توقاي قىلماقتا ئىدى. بىر ئۆيگە ئىككى چېرىكنى قوغلاپ كىرگەندە، مۇھەممەت ئىمىن ئوق يەپ يىقىلدى. دۆلەت سوپى ئۇنى يۆلەپ تام تۈۋىگە ئاپىراي دېيىشىگە يەنە بىر ئوق ئۇنىڭ قولىقى ئوتتۇرىسىدىن كىرىپ كەتتى...

قەمبەر تۆرە ئۈچ يېرىدىن يارىلاندى، بېشىدىن ئاققان قان يۈزىنى بويىۋەتكەنىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇ بىر چېرىك ئۇرغان قىلىچنى نەيزىسى بىلەن قايتۇرۇپ بۇقمدەك تۈگۈلدى ــ دە، قەھرى بىلەن ئۇنى بىرنى ئۇستى. چېرىك ئۈگدىسىغا يىقىلدى. شۇ ھامان يەنە بىر چېرىك كېلىپ قەمبەر تۆرىنىڭ بېقىنىغا قىلىچ تىقىۋەتتى. غەزەپلەنگەن قەمبەر تۆرىنىڭ لەشكەرلىرى ئۇ ئىككى چېرىكنى چاناپ قىيما ـ چىيما قىلىۋەتتى.

تۆلەندى پالۋاننىڭ باتۇرلىقى چېرىكلەرنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ ئېتىنى چاپتۇرۇپ، سەكرىتىپ يۈرۈپ، خۇددى گۆش چانىغان قاسساپتەك ئۇچرىغانلا چېرىكنى چانايتتى. ئەمما، غايىبتىن كەلگەن بىر تال شۇم ئوق بۇ ياش پالۋاننى ئاتتىن غۇلاتتى.

ئەزىز پالۋان كۈچلۈك گۈمبۈرلەشنى ئاڭلاپ لەشكەرلەرگە ئۈستەڭگە

چۇشۇشىنى شەرەت قىلدى ۋە بىرىنچى بولۇپ ئۆزى باش چۆكۈردى. ئۇ ئۆستەڭنىڭ شورىسىدىن باش چۆكۈرۈپ ئۆتۈپ قىرغا چىقتى. لەشكەرلەر بىر-بىرلەپ باش چۆكۈرۈپ شورىدىن ئۆتكىچە خېلى ۋاقىت ئۆتتى. بۇ ۋاقىت ئىچىدە ئەزىز پالۋان خان ئوردىسىنى كۆزەتتى، ئوردا ئەلا پالۋان ئېيتىپ بەرگىنىگە ئوخشاش ئىدى. خان ئوردىسى سېپىل بىلەن قورشالغان، سېپىلنىڭ ئالدىدا قوغۇراقلىق راۋاق، دەرۋازا ئۈستىدە قوقتىلار بار ئىدى. يەردىكى چېرىكلەر يېڭىشەھەر تەرەپكە قاراپ دەككە - دۈككىدە تۇرۇشاتتى. ئەزىز پالۋان لەشكەرلەرنى سەپكە تۇرغۇزدى، ئاندىن مىلتىقلاردىن قوغۇراقلىق راۋاق، قوقتىلارغا ئوق ئېتىشقا ئەمىر قىلدى. چېرىكلەر كەينىدىن چىققان ئوق ئاۋازىدىن قورقۇپ قالايمىقان ئوق ئېتىشقا باشلىدى. قاتتىق ئېتىشما بولدى. ئەزىز پالۋان ئىككىدىن لەشكەرنى شوتا كۆتەرتكۈزۈپ ئوردا دەرۋازىلىرىغا ئەۋەتتى، ئۇلار بېرىۋالغۇچە توختىماي ئوق ئېتىپ تۇردى، شوتا كۆتۈرگەنلەر دەرۋازىغا يېقىنلاشمايلا يىقىلدى. ئەزىز پالۋان بۇ ھۇجۇمدىن ۋاز كەچتى. ئۇ بىر قىسىم لەشكىرىنى قوغۇراقلىق راۋاقنىڭ كەينىگە بىلىندۇرمەي ئۆتكۈزدى، لەشكەرلەر بىر-بىرىنىڭ مۇرىلىرىگە دەسسەپ شوتا بولۇپ راۋاققا چىقىشتى. ئۇلار باش كۆتۈرمەي مىلتىق ئېتىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن شەپە چىقارماي كەلدى - دە، بىر- بىرلەپ چاناپ تاشلىدى. ئىككى لەشكەر راۋاقتىن چۈشۈپ دەرۋازىنى ئاچتى. ئەزىز پالۋان لەشكەرلىرىنى باشلاپ خان ئوردىسىغا بېسىپ كىردى. قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق جېڭى بولدى، لەشكەرلەر بىلەن چېرىكلەر قىزىپ كېتىپ مۇشتلاشتى. كۈن بىر غۇلاچ ئۆرلىگەندە ئەزىز پالۋاننىڭ قوشۇنى خان ئوردىسىنى ئىشغال قىلدى. ئەزىز پالۋان ئەتراپقا جېسەكچىلەرنى قويدى، قوغۇراقلىق راۋاق ئۈستىگە: «زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ، خەلقنى ئەمىن قىلىمىز!» دېگەن خەت كەشتىلەنگەن تۇغنى قادىدى.

بۇ تۇغنى سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ كۆرۈپ قالغان باش سەردار با دارىن ئوردىغا بىر يالڭ چېرىك ئەۋەتتى. چېرىكلەرنىڭ ئالدىنقى سېپى قويۇق مىلتىق ئوقىدىن يەر چىشلىدى، دەرۋازىغىمۇ يېقىن كېلەلمىدى. ئەزىز

پالۋان چېرىكلەرنىڭ ھۇجۇمىنى ئوق بىلەنلا قايتۇرۇپ تۇردى. ئۇنىڭدا خان ئوردىسىدىن ئېلىنغان ئولجا ئوق ـ دورىلار نۇرغۇن ئىدى، مىلتىقلار بىر لەشكەرگە ئىككى ـ ئۈچتىن توغرا كېلەتتى. شۇڭا، ئۇ قايتۇرما ھۇجۇممۇ قىلمىدى، سېپىلدىنمۇ چۈشمىدى، كەچ كىرگىچە خان ئوردىسىنى قوغدىدى.

ئابدۇباتۇر بىلەن ئەلەش پالۋان جەڭنىڭ ئىككىنچى كۈنى بايانداي قەلئەسىنىڭ جاھىل باش سەردارى، ئامبال با دارىننى ئىزدىدى، ئۇنىڭ تەخت ئوردىسىنى تېپىپ دەرۋازىسىنى بۇزۇپ كىردى.

با ئامبال يېڭىلگىنىنى بىلدى، ئۇنىڭ باشقا كۈچى قالمىغانىدى، توپىلاڭچىلار بىلەن ئېلىشىۋاتقان چېرىكلەرنى چاقىرتىۋېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇ سېپىلدىن چۈشتى. ئۇنىڭغا سەردارلىق قىلغۇدەك ئىشمۇ قالمىغانىدى. ئۇ ھەپتە بۇرۇن خان ئوردىسىدا ئۆتكۈزگەن خانغا قەسەم بېرىش مۇراسىمىنىڭ چېرىكلەرنى قايتماس باتۇرلارغا ئايلاندۇرغىنىنى بىلەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە سېپىل پارتلىغان ھامان ئۇ بارلىق چېرىككە ھاراق ئىچكۈزگەن، سەركەردىلەرگە ئەپيۇن تارقىتىپ بەرگەنىدى. ھاراق چېرىكلەرنىڭ قېتىپ قالغان قانلىرىنى قىزدۇرۇپ، قورقماس، يانماس باتۇرلارغا ئايلاندۇرىدىغىنىنىمۇ ئۇ بىلەتتى. مانا ئەمدى چېرىكلەرنىڭ باتۇرلۇقىمۇ كارغا يارىمىدى، چوڭ كۈرە ياردەم بەرمىدى، نېمە ئىلاج! ئۇ ئۆيگە كىردى، دورا قاچىلىدى، پىلىك ئۆتكۈزدى، باللىرىنى، تەتەيلىرىنى شۇ ئۆيگە يىغدى. ئېسىل تائاملار كەلتۈرگۈزۈپ، ئېسىل شارابلارنى قانغۇچە ئىچتى، خوتۇنلىرىغىمۇ ئىچۈردى، باللىرىنى ئىچىشكە زورلىدى، خوتۇن ـ باللىرى ھاراقتىن غەرق مەست بولۇپ ئۇخلاپ قېلىشتى.

ئەتىسى ئۇ پەنجىرە يېنىغا كېلىپ سىرتقا قارىدى، مىلتىق ئاۋازلىرى يوق، قەلئەنى جىمجىتلىق قاپلىغانىدى. «ھىم، دېمەك، قەلئە توپىلاڭچىلار قولىغا ئۆتۈپ بوپتۇ، مېنىڭ باتۇر قوشۇنۇم تۈگەپتۇ» دەپ ئويلىدى ئۇ. شۇ ھامان دەرۋازىنى بۇزۇپ ئالدىغا ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئەلەش پالۋان بىلەن ئابدۇباتۇرلارنى كۆرگەن با ئامبال ئۆلۈكتەك قېتىپلا قالدى. بىردىنلا ئۇنىڭ كۆزى پىلتىغا چۈشۈپ سەرەڭگىنى قولىغا ئالدى:

— ۋادەرىخا، چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتى قۇلىلىرىنىڭ باغرى خۇن بولدى. — دەپ زار - زار يىغلىغان پېتى سەرەڭگىنى چاقتى، پىلتىگە تۇتاشتۇردى، دورا دەھشەتلىك پارتلاپ، ئۇخلاۋاتقان سەبىي بالىلىرى، نازۇك بەللىك، پۇتى كىچىك تەتەيلىرىنىڭ يەتتە ئەزاسى يەتمىش پارچە بولۇپ خىش - توپا ئارىسىغا چېچىلىپ كەتتى.

شۇ كۈنى، يەنى مىلادىيە 1865 - يىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى چىڭ خاندانلىقى قوشۇنىنىڭ بۇ جاھىل تايانچ پونكىتى بىتچىت قىلىندى.

7

ئەمىرلەشكەر ئەلا پالۋان بارلىق سەردارلارنى يىغىپ قۇربان بولغانلارنىڭ سانىنى ئالدى. باياندايىنى پەتىھ قىلىش ئۇرۇشىدا يەتتە يۈز سەكسەن لەشكەر قۇربان بولغان، سەككىز يۈز ئوتتۇز ئىككى لەشكەر يارىلانغان، سەردار، سەركەردىلەردىن ئابدۇللىبتىپ خەلپەم، نىياز ھاجى، ئەلى تۆرە، تۆلەندى باتۇر، ھوشۇر باقى، ئەلەش پالۋان، قەمبەر تۆرە، ئابدۇباتۇر، ئاشۇر بەگ، باقاش پالۋان، ئارزۇ پالۋان قاتارلىق ئوتتۇز ئىككى پالۋان شېھىت بولغانىدى. ئەتىسى ھەر قايسى يېزىدىن كەلگەنلەر ئۆز يېزىسىدىن شېھىت بولغان سەردارلارنى يېزىلىرىغا ئەكەتتى، شېھىت بولغان لەشكەرلەر بايانداي قەلئەسىنىڭ شىمالىدىكى دەريا تەرەپكە جايلاشقان قەبرىستانلىقىغا قويۇلدى. ئابدۇللىبتىپ خەلپەمنىڭ جەسىتى قازانچىدىكى قورۇسىغا ئېلىپ كېلىنگەندە، شەھەردىن قوشۇلغان جامائەت بىلەن كوچىلار ئادەمگە پاتماي قالدى. مەرھۇمنىڭ يەرلىكى ھىراتتا بىلىم تەھسىل قىلىپ كېلىپ غۇلجىدا خەلپەم بولغان دادىسى ئابدۇقادىر خەلپەمنىڭ قەبرىسى يېنىدىن كولانغانىدى. قازانچىدىن ناغرىچىدىكى خەلپەم بۇزرۇكۋار مازىرىغىچە جىنازىنىڭ ئالدىدا خەلپەمنىڭ مۇرىتلىرى زىكرى سوقۇپ، تەلقىن ئوقۇپ ماڭدى. كەينىدىن مەزەمزات سۇلتان بەش يۈز مۇھاپىزەتچىسى بىلەن، ئاندىن قارى ئەسكەر موللا شاۋكەت ئاخۇن مۇرىتلىرى بىلەن، ئاندىن سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم، جالالىدىن خەلپەملەر شاگىرتلىرى بىلەن،

ئاندىن ئەلا پالۋان باشلىق سەردارلار، بەگ، سىپاھلار، ئالىم، ئاخۇنلار، مۇپتىلار رەتلىك سەپ تۈزۈپ ئاستا قەدەم تاشلاپ مېڭىشتى. جىنازا خەلپەم بۈزرۈكۋار مازىرىغا كەلگەندە، مېيىت ئۈزاتقۇچىلارنىڭ ئاخىرى قازانچى كوچىلىرىغا ياتماي تۈرۈشاتتى.

ئابدۇللېتىپ خەلپەمنىڭ بۇنچە دەبدەبىلىك دەپنە قىلىنىشى تاسادىپىي ئەمەس ئىدى. ئۇ زات: «كىشىلەرنىڭ نەزىرىسگە قاراپ قالغان ئادەم تەمەدىن خالىي بولالمايدۇ، ئۆزۈم نان تېپىپ يەيمەن» دەپ، بىنەم تېرىپ جان بېقىپ كەلگەن زات ئىدى، شۇڭا ناسىر ئەلەمدىن تارتىپ بارلىق ئاخۇنلار، بەگ، سىپاھلار، ھۈنەرۋەنلەر، دېھقانلار ئۇ زاتنى ئىززەتلەيتتى.

8

بایاندای قەلئەسىنىڭ ئېلىنىشى كىشىلەرنىڭ قوزغىلاڭ غەلىبىسىگە بولغان ئىشەنچىنى ئاشۇردى، ئىلى خەلقى نەچچە كېچە ـ كۈندۈزلەپ بۇ نۇسرەتنى مۇبارەكلىدى. بەيتۇللا مەدرىسى ئالدىغا توپلىنىپ ناغرىغا تەڭكەش قىلىپ ئۇسسۇل ئوينىدى. مۇددەرىسنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئىپتارلىق ناغرىنى نامازدىگەردىن كېيىن چېلىشنى يولغا قويدى، ئىپتاردىن كېيىن خەلق يەنە توپلىنىپ ناغرىغا ئۇسسۇل ئوينىدى. بایاندای ئۇرۇشىنىڭ نۇسرىتى ھەققىدە قوشاقلار توقۇپ ئاھاڭغا سېلىپ ناخشا ئېيتىشتى:

جىياڭجۇن دېگەن چوڭ دارىن
بایاندايدا ياتالماي.
قورشاپ ئالغان خەلققە
تومبال پونى ئاتالماي.

قورشاپ تۇرغان خالايىق

•

ئۆزگەرتمىدى گېپىنى.
شۇ سېپىلگە كىرىشنىڭ
قىلماق بولدى ئېپىنى.

قورقۇپ كەتكەن چېرىكلەر
قۇتقۇزماقچى جېنىنى.
دەرۋازىغا ئوت قويساق
ئوتقا ياقتى تېنىنى.

قالدى ھەممە قايغۇرۇپ
ئويلاپ ـ چايقاپ بېشىنى.
سادىر سېپىلنى ئاتتى
لەخمە كولاپ تېشىنى.

شۇندا خەلق يۈگۈردى
ئۇندا قاتتىق جەڭ بولدى.
ئىككى ياقنىڭ ئۆلۈكى
سېپىل بىلەن تەڭ بولدى.

جياڭجۈن باشلىق چوڭلىرى
ھەر تەرەپكە يۈگۈردى.
بولارى بولۇپ ھالىدىن
كەتتى بەكمۇ بوزاردى.

شۇ كۈنلا خالايىق
دۈشمەنلەرنى چېپىشتى.
غەزەپ بىلەن گېلىغا
نەيزىلەرنى تىقىشتى.

باياندايىنىڭ ئۆرۈشى
جياڭجۇنلەرگە چوڭ ساۋاق.
خەقنى ئېزىمەن دېسە
بولىدىكەن ئاشۇنداق.

تالقان يېگەن خەلقلەر
نېمەتلەرگە يېتىشتى.
ئازاد بولۇپ زۇلۇمدىن
مۇڭلىرىنى ئېيتىشتى.

باياندايى ئۆرۈشىنىڭ نۇسرىتى ئىختىلالچىلارنىڭ قېنىغا قان، جېنىغا جان قوشتى.

سەككىزىنچى باب

مەھمۇد پو

1

بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ مۇنارىسىدىن ئاڭلانغان مۇڭلۇق ۋە جاراڭلىق ئەزان ئاۋازى ناغرا، سۇناي ۋە ئۇسسۇلنى توختىتىپ قويدى. مىڭلىغان ئەركەك زاتى قىبلىگاھقا قاراپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەزاننى ئاڭلىماقتا.

ئەزان ئېيتىلىپ بولدى، يۈكۈنۈپ ياكى تىزلىنىپ ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئىككى ئالىقىنىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، بەيتۇللا مەسچىتىنىڭ يا شەكلىدىكى كۆك خىشلىق دەرۋازىسىدىن كىرىشكە باشلىدى. مانا شۇ نەچچە مىڭ توپ ئىچىدە ئۇچىسىغا ئالىچەكمەن كىيگەن، بېشىغا سېرىق سەللە ئورىغان، ئاپئاق كەكە ساقاللىق، ئورۇقلۇقىدىن ياغاچتەك بولۇپ قالغان، بەش بارمىقى بىلەن ساقىلىنى تارىغان پېتى دىڭگۇسلاپ كىرىۋاتقان بىر مويسىپىتمۇ بار ئىدى. بۇ ئادەم ئالدىرايتتى، ئالدىراپ تۇرۇپ ھەر قەدەمدە بىر سالام بېرەتتى. ئۇنىڭ تولۇق قىرائەت بىلەن قىلغان سالىمى تەسىر قىلغان بولسا كېرەك، جامائەت ئۇنىڭغا ھۆرمەت قىلىپ يول بېرەتتى. ئۇ دىڭگۇسلاپ مېڭىپ مەسچىتكە كىرىپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خۇدا رەھمەت قىلغاي! — دەپ سالام بېرىپ ھەممىنى ئۆزىگە قاراتتى ۋە ئىمامنىڭ كەينىدىكى بىرىنچى رەتتە ئولتۇردى.

ئۇنىڭ ئۇلۇغ تەرىپىدە مەزەمزات سۇلتان، ئەخمەتخان خوجا، جالالىدىن خەلىپەم، موللا روزى مۇپتى قاتارلىق ئىلىي سۇلتانلىقىنىڭ دىنىي پېشىۋالىرى، ئۇلۇغلىرى، ئەمىرلىرى، ھۆكۈمالىرى، سول تەرىپىدە ئەمىرلەشكەر ئەلا پالۋان، ئەزىمشاھ، ئەزىز پالۋان قاتارلىق سەردارلار ۋە سەركەردىلەر ئورۇن ئالغانىدى. جۈمە نامىزىنىڭ ئىككى رەكئەت پەرزىنىڭ ئىماملىقىنى خالىس ئۆتەيدىغان موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم خۇتبىغا چىقتى، قۇرئان كەلىمىلىرىنى ئوقۇدى. مەزىنىنىڭ تەكبىرىدىن كېيىن خۇتبىدىن چۈشۈپ قولاق قاقتى.

بىزنىڭ ئۇ مويسىپىتىمىز نامازدىن كېيىن قىلىدىغان ۋەزنىنى ئويلاپ ئولتۇراتتى. ناماز ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، مەزەمزات، موللا شاۋكەتلەرگە ئىككى پۈكلىنىپ سالام بەردى ۋە ئۆزىنىڭ ۋەز ئېيتىش ئويىنى بىلدۈردى. موللا شاۋكەت بۇ زاتنىڭ بۇخارادەك ئىسلام دىنىنىڭ ئوچىقىدىن كەلگەن خوجا ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ۋەز ئېيتىشىغا ئىجازەت بەردى. مويسىپىت جامائەتكە قاراپ تۇرۇپ ۋەزنى باشلىدى:

— مېنىڭ ئىسمىم مەھمۇد، غۇس ئەلا ئەزىم ئەۋلادىمەن! كەسپىم جاھانكەشتىلىك، ئىلىمدە تەڭداشسىزمەن. ماڭا كىمكى قارشى تۇرسا، ئىلمىي ھۇجۇم بىلەن جاۋاب قىلىمەن. ئورۇق بولغىنىم بىلەن شىردەك قۇۋۋىتىم بار، شۇڭا شان ـ شۆھرىتىم جاھانغا پۇر بولغان، جاھاندىكى ھەممە ئىشنى بىلىمەن. ئاللاتائاللا ئىگەم «ۋاخالىق نەلەكوم، ماخىل ئەرزى جەمىئە، يەنى زېمىننى ئىنسانلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ياراتتىم» دېگەن ۋە ھەزرىتى ئادەم ئەلەيھىسسالامنى توپىدىن، ھەۋۋا ئانىمىزنى ھاۋادىن ياراتقان. مانا شۇنداق جىمى زېمىندىكى ئاللا ياراتقان مۇسۇلمانلارنى ئاسراش ،يېتىم ـ يېسىرلارغا پاناھ بولۇش، زالىملارنى يوقىتىپ، خەلقنى ئەمىن قىلىش مېنىڭ مۇقەددەس بۇرچۇم. ھازىرقى زامان بۇزۇلغان، شۇڭلاشقا پولات شەمشىرىمنى جاراڭلىتىپ قەھرىتان سوغۇق، پىژ ـ پىژ ئاپتاپ، بوران ـ چاپقۇنغا قارىماي بۇ زاماننى تۈزەيمەن، دەپ يۇرتۇڭلارغا كەلدىم. مەن ھەممە يەردە ياخشىلىق قىلىشقا، ساۋاب تېپىشقا تىرىشىمەن. ھەر بىر سۆز ـ ھەرىكىتىم مۇسۇلمانغا زىيان ئەمەس، پايدا

يەتكۈزىدۇ. سىلەرنىڭ بەگلىرىڭلار ھۇرۇن ئىكەن، قۇرۇق گەپ سېتىپ ئەمەلىي ئىش قىلمايدىكەن. ئۇلۇغ سۇلتانىمىز مېنى يېنىغا ئالسا كۈچلۈك ياردەمچىگە ئىگە بولغان بولاتتى. مەن كۆرە قەلئەسىنى جەڭ قىلماي تۇرۇپ بىر ئەپسۇن بىلەن ئالىمەن. مەن ئەپسۇن ئوقۇسام چېرىكلەرنىڭ كۆزى باغلىنىدۇ، بېشىنى چاپساڭمۇ تۇيمايدۇ!

مەھمۇد مانا شۇنداق ۋەز ئېيتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ سۆزىدىن كۆرە كۆپرەك يۈزىدىكى نۇرغۇن چوقۇرلىرىغا، ئاغزىدىن چىقىۋاتقان ئاپئاق كۆپۈككە قىزىقاتتى. بەزىلەر ئۇنىڭ يۇقىرىغا قارىغان بۇرنىنىڭ ئىككى تۆشۈكىدىكى تۈككە چاپلىشىپ قېتىپ كەتكەن قاپقارا قاقاچلىرىغا قاراپ قالغانىدى. ئۇلار يەنە ۋەزخانىنىڭ پۇتىنىڭ ئۇچىدىن تارتىپ، سوقا بېشىنىڭ چوققىسىغىچە سىنچىلاپ قاراپ كېتەتتى. ئۇنىڭ قېلىن كالپۇكلىرى سىرتقا ئۆرۈلۈپ تۇرغاچقا كۈلمىسىمۇ ھىجايغاندەك كۆرۈنەتتى. بۇ ئوچۇق ئېغىزنىڭ يۇقىرىسىدىكى بىر سېرىق چىشى ھەر بىر سۆز قىلغاندا ئاستىدىكى ئىككى چىشىنىڭ ئارىسىغا بىمالال كىرىپ چىقاتتى. يۈزى ھېلىلىدەك قورۇلۇپ كەتكەن بۇ ئادەمنىڭ كۆزىنى چاپاق باسقانىدى. ئۇ يۈزىدىن كۈلكە ياغدۇرۇپ، ئاغزىدىن ئاپئاق كۆپۈك قاينىتىپ ۋەزخانلىق قىلماقتا. ئۇ ئاللانى شېپى كەلتۈرۈپ شۇنداق تەسىرلىك، سىلىق سۆزلىدىكى، ھەتتا بىر مۇنچە كۆڭلى يۇمشاق كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ياش كەلدى. ئۇ سۆزلەپ بولدى. جامائەت ئۇنىڭ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈشكە، قولىنى يۈزىگە سۈرۈشكە ئالدىرايتتى. بىر ئادەم ھەرەمگە بېرىپ ھاجى بولۇپ كەلسە، جامائەت ئۇ ھاجى بىلەن كۆرۈشۈشنى، قوللىرىنى يۈزىگە سۈرۈشنى ساۋاب بىلىدۇ. مەھمۇد ھەرەمدىن كەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ تەسىرىدىن ھاجىلاردىنمۇ قىزغىن كۆرۈشۈشكە مۇيەسسەر بولدى.

مەھمۇد خوجا يۇرت كاتتىلىرى بىلەن مەسچىتتىن بەيتۇللا ئالدىغا چىققاندا پەشتاقتا 12 مۇقام ناغرىسى سايراۋاتاتتى. بەيتۇللانىڭ ئالدىدىكى سەينا ۋە يولدا توپ - توپ كىشىلەر مۇقامغا تەڭكەش قىلىپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشكەنىدى. كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۇدەك ھېيتلىق

كىيىملىرىنى كىيىشكەن، چىرايلىرىدىن شادلىق، كۆزلىرىدىن نۇر يېغىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ زوق - شوقى مەھمۇد خوجىنى جەلپ قىلغان بولسا كېرەك. ئۇ يېنىدا تۇرغان ئەخمەتخان خوجىدىن سورىدى:

— ھەزرەت، بۇ كىشلەر نېمە ئۈچۈن شاد. بۈگۈن يا ھېيت بولمىسا؟

ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئورنىدا موللا شاۋكەت جاۋاب بەردى:

— بۈگۈن ئىلى خەلقى ئۈچۈن ھېيتتىنمۇ ئۇلۇغ ھېيت. بىز تۈنۈگۈن باياندا قەلئەسىنى پەتىھ قىلدۇق. بۇ شۇ نۇسرەتنىڭ تويى!

بەيتۇللا ئالدىدا ئوتتۇز كۈن روزىدا. كىشلەرنى ئىپتار قىلىش ۋە زولۇق يېيىشكە ئۈندەپ ياكى ھېيت كۈنلىرى تەنتەنە قىلىپ ناغرا چېلىناتتى. ھېيت كۈنلىرى خەلق بەيتۇللا ئالدىغا كېلىپ بۈگۈنكىدەك مۇشۇنداق شادلىق نەغمىلەرنى قىلىشاتتى، ئۇسسۇل ئوينىشاتتى. بۇ يەر شۇنداق قىزىپ كېتەتتى، ئۇقەتچىلەر دۇنيادا بار يېمەك - ئىچمەكنى ئەكىلىپ ساتاتتى. باشقا كۈنلىرى بۇ يەرنىڭ كۈندۈز - تۈنى جىمجىت بولاتتى، پەقەت مەدرىستە ئوقۇۋاتقان تالىپلارنىڭ ئاۋازىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ھەر رامزان ئېيى، ھېيتلاردا ھەر قايسى يۇزلۇكلەردىكى ناغرا چالغۇچىلار بەيتۇللاغا كېلىپ ناغرا چالاتتى. بەيتۇللانىڭ ئىمارىتىنى خەنزۇ ئۇستاملار ساپلا ياغاچ ۋە پىشاڭ بىلەن ياسىغان بولغاچقا، بۇ مەسچىتنىڭ مۇنارىسى خەنزۇ مىمارچىلىقى پاسونىدا بولۇپ، ئۈگزىسى ئەجدىھانىڭ قۇيما سۈرەتلىرى، ھەر خىل قۇيما قۇش، شىرلارنىڭ، گۈللەرنىڭ نەقىشلىرى بىلەن بېزەلگەنىدى. بۇ كۆرۈنۈش مەھمۇد خوجىغا ياقمىدى. ئۇ ئىچىدە: «ھەي، ئۇيغۇرلار بەكمۇ ساددا ئىكەن، بۇ بۇددىست بۇتخانىلىرى شەكلىدە سېلىنغان مەسچىتنى خۇدانىڭ ئۆيى دەپ ناماز ئوقۇيدىكەن» دەپ ئويلىدى. ئەمما، ئۇ ئۆزىنى بۇ يەردە تونۇتمىسا بولمايدىغىنىنى بۇخارادىلا بىلگەچكە، ئالدى بىلەن بۇ مەسچىتنى تاۋاپ قىلغانىدى. يالغۇز مەھمۇد خوجىلا ئەمەس، ئىلىغا چەت ياقىلاردىن كەلگەن ھەر قانداق كىشى بۇ مەسچىتنى تاۋاپ قىلماي قالمايتتى.

ئىلى خەلقى مەھمۇد خوجىنىڭ ئىلىمدە تەڭداشسىز، سېھرىي كۈچى بار باھادىر، جاھانكەشتە ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ بېشىدا كۆتۈردى. مەھمۇد توي

ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغ بولغان ئۆيلەر، مەسچىتلەردە ۋەزخانلىق قىلىپ پاختىنى زەي سالماي ئېتىۋەردى، ئۆزىگە مۇرىت توپلىدى. بەزى لەشكەرلەر مەزەمزات سۇلتاننىڭ يېنىدىن كېتىپ مەھمۇد خوجىغا مۇرىت بولدى. مەھمۇد خوجىنىڭ بۇ ئىشى مەزەمزات سۇلتاننى ئەنسىرىتىپ قويدى. ئۇنى چۆچۈتۈپ قويۇش ئۈچۈن ئۆز چېدىرىغا چاقىرتتى. مەھمۇد خوجا يەتتە يۆكىنىپ، ھەر بىر يۆكۈلگەندە بىر سالام قىلىپ سۇلتاننىڭ ئالدىدا تىزلاندى ۋە دۇردانە سۆزلەر بىلەن تىل ياغلىمىلىق قىلىشقا باشلىدى:

— جانابىي شەۋكەتلىك سۇلتانىمىزنىڭ ئەركانى دۆلىتى زىيادە بولغاي، سۇلتانىمىز مىڭ يىللار ئۆمۈر كۆرگەي!

مەزەمزات ئاسماقچىلاپ سوراشقا باشلىدى:

— ئەي خوجا، سىزنىڭ تەگداشىسىز بىلىمىگىز، باھادىرلىقىڭىز ھەققىدە ھەر كىمدە ھەر خىل قاراش بار ئىكەن. بەزىلەر سىزنى: «جاھاندىكى بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ نىجاتكارى، ئۇلۇغى» دېسە، بەزىلەر: «ئاينىپ قالغان دەللە»، يەنە بەزىلەر: «ئاينىپ قالغىنى بىلەن قىزىقچى ئىكەن»، «غەيرىتى بار، ماغدۇرى يوق پوچى ئىكەن» دېيىشىۋاتىدۇ. سىز زادى كىم؟ جانىسىز پەقىرمۇ ياكى غەنى؟!

مەھمۇد خوجا ئۆزىگە تەگكەن ھاقارەتلىك سۆزلەرگە ئىرەن قىلماي سىلىق ـ سىپايە جاۋاب قىلدى:

— ئەي ئۇلۇغ سۇلتانىمىز، مەن غوس ئەلا ئەزىم ئەۋلادىمەن، ئىلىمدە تەگداشىسىز، جاھانكەشتىدۇرمەن. ئىشەنمىسىلە، چوڭ تېرەكنى ئۆرۈپ، ئىچىنى تۆمۈر قىرغۇ بىلەن تېشىپ، سىرتىنى تۆمۈر چەمبىرەكلەر بىلەن ئوراپ تومەنلىگەن توپ ياسايمەن، بۇ توپلار بىلەن ياۋنىڭ سېپىللىرىنى يەكسان قىلىمەن.

مەزەمزات كۈلۈۋەتتى، ئۇنى ئاينىپ قالغان دەللە ھېسابلىدى، شۇندىمۇ ئۇنىڭ قىزىقىنى كۆرمەكچى بولۇپ:

— ھاۋادىكى گەپنى قىلىۋاتامسىز، قانداق؟ ياغاچ توپتىن نىچۇك ئوتلۇق ئوق چىقسۇن؟! — دەپ سورىدى.

— قارا چاشقان، قارا قاغا، قارا كىرپىنى سويۇپ، ئۇنىڭغا يەتتە ـ

سەككىز تۇرلۇك دورا قېتىپ، تاسقاپ ئۇق ياسايمەن، — دېدى مەھمۇد خوجا ئىشىنەرلىك قىلىپ، — بۇ ئۇق ياغاچ توپتىن دەھشەتلىك ھالدا ئۇچۇپ چىقىپ سېپىلنى تېشىدۇ، ئاندىن بىر «سوۋق» دېسەم چېرىكلەر بىھوش بولۇپ، نېمە ئىش بولغىنىنى بىلمەيلا قالىدۇ.

مەزەمزات ئۇنىڭ چويلىدا توختىمايدىغان سۆزلىرىدىن زېرىكىپ، ئۇنى چاقىرتىشتىكى مۇددىئاسىغا ئۆتتى.

— سىز نېمە ئۈچۈن كەمىنىگىزنى «ھورۇن» دەپ ھاقارەتلەيسىز؟ — دەپ سورىدى ئۇ جىددىي ھالدا.

— ھەزرىتى ئالىيلىرى، مېنىڭ ئۇنداق دېيىشكە بېشىم ئونمۇ؟!

— مەن ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىمىدىمغۇ؟!

— پەقىر نادان قۇللىرىنى كەچۈرگەيلا. مەن ئەمىر لەشكەر بولۇۋالغان بالىنى كۆزدە تۇتقانىدىم.

— ئەلا پالۋانمۇ؟

— ئۇ قانداقمۇ پالۋان بولالىسۇن؟ ئاغزىدىن ئانىسىنىڭ سۈتى كەتمىگەن نادان بالا تۇرسا! ئەگەر مەن ئۇنىڭ ئورنىدا بولسام سۈيدۈك، كۆرە قەلئەسىدىكى چېرىكلەرنى ئاللىقاچان جەھەننەمگە يوللار ئىدىم.

— خوجا، سىز ئەلا پالۋاننى بىلمەيدىكەنسىز، — دېدى مەزەمزات قاپىقىنى تۈرگەن ھالدا. — ئۇ بىزنىڭ دانىشمىنىمىز شەمسىدىن خەلپەمدىن نۇرغۇن بىلىم ئالغان، ئەمىرلەشكەر ئابدۇرۇسۇل بەگدىن لەشكىري بىلىم ئالغان ھەربىي ئالىم. بىزدە بۇنداق ئالىمدىن ئىككىسىلا بار، بىرى مانا شۇ ئەلا!

— سوراشقا ئىجازەت بىرەرلىمىكىن، يەنە بىر ئالىمنىڭ ئىسمى شەرىپى كىم ئىكەن؟ — دەپ سورىدى خوجا ئېگىلىپ تۇرۇپ.

— سادىر پالۋان! — دەپ جاۋاب قىلدى مەزەمزات، — بۇ كىشىمۇ ھەربىي ئالىم، ئەمما ئىلىم بابىدا بۇ كىشى ئەلا پالۋانغا يەتمەيدۇ.

— ھە، مۇنداق دېسىلە تەقسىر، ئەمدى بىلدىم، — ئۇ بىر ئاز سۈكۈتتىن كېيىن مەزەمزاتقا ئىلتىجا قىلدى، — جانابىي ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە، دەسلەپ بەش دانە توپ ياساپ سىلىگە سوۋغا قىلسام، كۆڭۈللىرىگە

يېقىپ قالسا پۈتكۈل ئىلىنىڭ تېرەكلىرىنى توپقا ئايلاندۇرىمەن! شۇندا مېنىڭ تەڭداشسىز بىلىمىمنى، ئەلا پالۋانمۇ ماڭا يېتەلمەيدىغىنىنى بىلەتتىلە. ئۇ چاغدا توپلاردىن قورقىقان چېرىكلەر...

مەزەمزات ئۇنىڭ يەنە قالايمىقان سۆزلەشكە باشلىغىنىنى كۆرۈپ، سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى:

— سىز غەرق نادان ئىكەنسىز، سىزگە ئىجازەت، — دەپ قولىنى سىلكىدى.

مەھمۇد خوجا كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ تەرلەپ كەتكەنىدى، بىر ئاز شامالدىغاندىن كېيىن جىددىي ئويلاندى: «ھىم... سۇلتان ماڭا ئىشەنمىدى. ئەمدى ئەمەلىي بىر ئىش قىلىشىم كېرەك. قېنى ئۆزۈمنى بىر كۆرسىتىپ قوياي‌چۇ.» ئۇ شۇ ئوي بىلەن ئىشىكىنىڭ بېقىنىغا نوقۇپ شەھەرگە قايتىپ، ئۆزىگە بەكمۇ ھېرىسمەنلىك بىلەن قول بەرگەن ئابدۇسەمەتنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئابدۇسەمەتنىڭ خېلى ئېپى بار دىندار ئادەم ئىدى. مەھمۇد خوجا ئابدۇسەمەتكە تېرەك، ياغاچچى، تۆمۈرچى تېپىپ بېرىشنى سورىدى. ئابدۇسەمەت خوجىنىڭ بىر نەچچە مۇرىتىنى مىرباقى باي بېغىغا باشلاپ باردى. بەش تۈپ قاپاق تېرەك ئۆرۈلدى. ئۇ يەنە يۈسۈپ، قاسىم گۇلى، ئىسمايىل دېگەن ياغاچچىلارنى باشلاپ كەلدى. خوجا ئۇلارغا تېرەكنى قانچە گەز ئۇزۇنلۇقتا كېسىش، تېرەك ئىچىنى قانچىلىك چوڭلۇقتا ئويۇشنى كۆرسەتتى. ئۇ يەنە ئابدۇسەمەت تېپىپ كەلگەن تاھىر، ئابابەكرى، ئاشۇرمەت تۆمۈرچىلەرگە چەمبىرەك ياساتتى. بىر ئايدىن كېيىن بەش ياغاچ توپ تەييار بولدى. مەھمۇد خوجا ھەر بىر توپقا بىردىن ئەلەم قادىدى. يۈز كىشىلىك توپچى قوشۇن ۋە مۇنتىزىم ئاتلىق قوشۇن تۈزۈپ ئابدۇسەمەتنى سەركەردە قىلدى. ئۇ دەبدەبە بىلەن بۇ بەش توپنى سۆرىتىپ ئۆزى ئالدىدا مېڭىپ شەھەر كوچىلىرىنى ئايلاندۇردى. نۇرغۇن ئادەم ئىشلىرىنى تاشلاپ ئۇلارغا ئەگەشتى، شەھەر ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى. كىشىلەر توپلارنى، مەھمۇد خوجىنىڭ خوجىلارغا خاس ئاق تون، ئاق سەللە، ئاق كەش كىيىپ، سۇرلۇك ھالدا ئاق ئېشىكىدە ئولتۇرۇپ مېڭىشىنى كۆرۈپ ھەيرانۇ ھەس بولۇشتى. بۇ ئىش پۈتكۈل ئىلىغا تېزلا تارقالدى. « مەھمۇد خوجا توپ

ياساپتۇ، بۇ توپلار ياۋ سىپىللىرىنى يەكسان قىلغۇدەك!» دېگەن خەۋەر مەزمەزات سۇلتاننىڭمۇ قۇلىقىغا يەتتى.

2

مەزمەزات سۇلتان قىرى خوجىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە شۆھرەت تېپىپ مۇنتىزىم قوشۇن قۇرغانلىقىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى، ئۇنىڭ تەسىرىنى چەكلەش ئۈچۈن بىر جۈمە نامىزىدا ۋەزمۇ ئېيتتى:

— ئەي مۇسۇلمان پۇقرالار، مەھمۇد خوجىنىڭ ياغاچ توپىغا ئىشەنمەڭلار، ئۇ بۇ توپلىرى بىلەن كۆرەڭلەپ ھالىغا باقماي شەھەرگە پاتماي كېتىۋاتىدۇ. ياغاچ توپ بىلەنمۇ جەڭ قىلغىلى بولامدۇ؟ بۇنىڭغا كىممۇ ئىشىنەر! ئۇل خوجا ئالدامچىدۇر، قىلغان ـ ئەتكەنلىرى ھىيلىدۇر.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان مەھمۇد خوجا سۇلتاندىن ھەزەر ئەيلەپ، ئەخمەتخان خوجا بىلەن يېقىنلاشتى، مۇشۇكتەك ئۇششاق چامداپ ئۇنىڭ ئۆيىگە كۈندە كېلىپ، سۆز دۇردانىسىنى ياغدۇرىدىغان بولدى. بىر كۈنى ئۇ ھۆڭ ـ ھۆڭ يىغلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— جانابىي خوجام، سىلى بىز خوجىلارنىڭ پىرى، ئۇلۇغ زاتىمىز. مەندەك ئاجىز قىرىلار سىلىدىن كۈچ ئالىدۇ، يىقىلغانلار سىلىدىن مەدەت ئېلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىدۇ، بەختسىزلىككە يولۇققانلار سىلىنىڭ ھىممەتلىرى بىلەن تەسەللى تاپىدۇ. بىز خوجا ئەۋلادلىرى پەيغەمبەر روسۇلىللانىڭ ۋەكىلى. سىلى جاھاندا بىر ئۇلۇغ زات، سىلىدەك باش پاناھىمغا ئىچ ـ قارنىمنى تۆكمەي كىمگە تۆكەي!

— ئەي خوجا، سىزگە نېمە دەرد ـ ئەلەم كەلدى؟ نېمىگە شۇنچە يىغلايسىز؟ ئېيتىڭا، پەقىرىڭىز قولىدىن كەلگىنىنى سىزدىن ئايىمايدۇ، — دېدى ئەخمەتخان خوجا تەسەللى بەرگەن ئاھاڭدا.

— ھەزرەت، مەن بىر ئاجىز قىرىمەن، ئەمما مەزمەزات سۇلتان ئۆتكەن جۈمە نامىزىدا مېنى «ئالدامچى» دەپ خەلقنى مېنىڭدىن يىراق تۇرۇشقا ئۈندىدى، شۇڭا سۇلتاننىڭ ماڭا ئازار بېرىشىدىن ئەندىشە قىلىپ قالدىم.

سىلى بۇ مۇشكۇلۇمنى ئاسان قىلمىسىلا مېنىڭ ھالىم خاراب!

ئەخمەتخان خوجا ئاپئاق ساقىلىنى ئۇششاق قولىرى بىلەن تاراپ ئولتۇرۇپ بىر دەقىقە ئويلاندى ۋە مەينىلىك قىلىپ شۇنداق دېدى:

— سىز خوجىلارنى يەرگە قاراتمىدىڭىز. ھەممە يەردە سۆز دۇردانىلىرىڭىزنى مۇرادىغا يەتكۈزدىڭىز. بۇنىڭ بىلەن شان ـ شۆھرىتىڭىز ئاشتى. شۇڭا، سۇلتان سىزنىڭ بۇ شۆھرىتىڭىزدىن ھەزەر ئەيلىگەندۇر. ماڭا شۇ نەرسە ئايان بولدىكى، سۇلتان سىزنى كۆزىدىن يوقاتماقچى، ئەڭ ياخشىسى، ئۇ تىغ كۆتۈرگىچە سىز كۆتۈرۈڭ!

مەھمۇد خوجا بۇ گەپنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى، چاپاقلاشقان كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ بىر مەھەل ئەخمەتخان خوجىغا تىكىلدى. ئاندىن ئىككى يېنىغا ئىغاڭلاپ تۇرۇپ، ئىچىدە دۇرۇت ئوقۇدى. دۇرۇت ئوقۇۋېتىپ ئويلاندى. مەھمۇد خوجا جاھانكەشتىلىك قىلىپ يۈرۈپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالايدىغان خۇسۇسىيەتنى يېتىلدۈرگەچكە پوختا ئىش كۆرەتتى. ئۇ ئېھتىياتچان، سەزگۈر، ئەھۋالنى كۆزىتىشكە ماھىر ئىدى، شۇڭا ئەخمەتخان خوجىنىڭ نىيەت ـ ئىقبالىنى چېكىپ كۆرمەكنى لايىق تاپتى:

— ئەي مەرھەمەتلىك خوجام، تىغ كۆتۈرۈشكە قانداقمۇ قولۇم بارار، ھېلىمۇ بۇ يات ئەلدە ئۇستۇمدىن پىتنە ـ پاسات كۆپەيدى، ئۆزۈم يۈرەكئالدى بولۇپ تۇرۇۋېتىمەن. يا ھەزرەت! مەن بۇيۈك ئىختىلالغا ھەمدەم بولۇشقا كېلىپ ئۇنىڭ سۇلتانىغا تىغ كۆتۈرۈشكە قانداقمۇ پېتىناي!

— مەن سىزگە ئىختىلالغا قارشى تىغ كۆتۈرۈڭ دېمىدىم. ئالدىنقى كۈنى سىز «سۇلتان تولىمۇ بوش نېمە ئىكەن، ئەگەر مەن سۇلتان بولسام ئىختىلالنى غازاتقا چىقىرار ئىدىم» دېمىگەنمىدىڭىز؟ شۇڭا مەن مانا شۇ ئىشنى ئىشقا ئاشۇرۇڭ دەۋاتىمەن.

مەھمۇد خوجا ئەخمەتخان خوجىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى، دىلى يورۇغاندەك، ئاجىز جىسمىغا كۈچ توپلانغاندەك بولدى.

— ئۇلۇغ خوجام، مېنىڭدە تىغدەك تىك تاغلاردىن، دوزاخ ئوتىدىن قورقمايدىغان پولات يۈرەك بار، تۆمۈردەك چىڭ بىلىكىم بار، ئەگەر مەزەمزاتنىڭ ئورنىغا سىلىنى سۇلتانلىققا ئولتۇرغۇزالىسام ئۆزۈمنى ئەڭ

بەختىيار جاھانكەشتى ھېسابلار ئىدىم، — دېدى ئۇ.

شۇ كۈنى بۇ ئىككى خوجا تۈن نىسپىغىچە مەسلىھەتلەشتى. ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتقا بىر مەكتۇپ پۈتۈپ بەردى، مەھمۇد خوجا بۇ مەكتۇپنى ئۆز نامىدىن مەزەمزات سۇلتانغا ئەۋەتتى.

مەزەمزات مەكتۇپتىكى: «ناسىر ئەلەمنى دەرھال بوشاتقايسىز» دېگەن ئەمىرانە جۈملىنى، بىرمۇنچە دوق - پوپۇزىلارنى ئوقۇپ مەھمۇد خوجىنىڭ نىيىتىنى چۈشەنگەندەك: « ھىم كۆرەرمىز » دەپ قويدى. ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتتى. مەزەمزات ناسىر ئەلەمنى زىنداندىن چىقارمىدى. ئەخمەتخان خوجا مەھمۇدقا:

— ئەمدى كېلىشكىنىمىز بويىچە ئىش قىلىمىز، ۋاقىت يەتتى، — دېدى.

مەھمۇد خوجا مۇنتىزىم لەشكىرى ۋە ياغاچ توپلىرى بىلەن زىندانغا بېسىپ كىردى ۋە ناسىر ئەلەمنى زىنداندىن بوشىتىپ ئائىلىسىگە ئاپىرىپ قويدى. ئۇ يەنە بارچە مەھبۇسلارنى قويۇپ بەردى، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى قاتىللار، ئوغرى - لۈكچەكلەر ئۆزىنىڭ قوشۇنىغا كىردى. مەھمۇد خوجىنىڭ باھادىرلىق بىلەن زىندانغا باستۇرۇپ كىرىپ قازىكالان ناسىر ئەلەمنى بوشىتىپ چىققىنىنى ئاڭلىغان ئىلى خەلقى مەھمۇد خوجىغا بارىكاللا ئېيتتى، ئۇنى تېخىمۇ ئىززەتلەيدىغان بولدى.

مەزەمزات بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ چوڭقۇر ئويلىنىپ قالدى: « ھىم، بۇ قېرى خوجا ئەخمەتخان خوجا بىلەن تىل بىرىكتۈرۈۋالدى. ناسىر ئەلەمنى زىنداندىن بوشاتقىنى ئەخمەتخاننىڭ مەسلىھەتى بىلەن بولغان. ئۇلار ناسىر ئەلەمنى ھۆرمەت قىلىپ قۇتۇلدۇرغىنى يوق، بۇنىڭدا چوقۇم بىر ئويۇن بار. ئەمدى ئۇلار ئۈچ كىشى بولۇپ ماڭا قارشى تۇرماقچى. قانداق قىلىش كېرەك؟» ئۇ ئۇزاق ئويلاندى. ئاخىر ئۆزىگە سادىق دەپ ئىشەنگەن، بارلىق كۈچىنى ئىختىلال نۇسرىتىگە ئاتىغان سادىر پالۋان، ئەلا پالۋان، شەمسىدىن خەلپەملەر بىلەن مەسلىھەتلىشىشنى ماقۇل تاپتى. چاپارمەن سادىر پالۋاننىڭ موللاتوختىيۇزىگە چىقىپ كەتكىنىنى مەلۇم قىلدى. شەمسىدىن خەلپەم دېگەن ۋاقىتتا تام بارگاھقا يېتىپ كەلدى، ئەلا پالۋان بارگاھتىكى

خاس چېدىرىدا يېتىپ ـ قوپۇپ لەشكىرىي مەشىق بىلەن مەشغۇل ئىدى. مەزەمزات دىلىدىكى تۈگۈچنى بۇ ئىككىسىگە تۆكۈپ مەسلىھەت سورىدى.

— ئەي سۇلتان، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم ۋەزمىنلىك بىلەن، — سىلى بۇ قېرى خوجىغا سەل قارىدىلا، ئۇنىڭ ئىچى ـ تېشىنىڭ بىردەك ئەمەسلىكىنى كېچىكىپ كۆرۈپتىلا. ئۇنىڭ ھەممە كىشىگە، ھەتتا تىلەمچىلەرگىمۇ سىپايە مۇئامىلىدە بولغىنىنى كۆرۈپ چىرايىدىكى مەخسۇملاردەك مۆلايىملىقىغا ئىشىنىپ كەتتىلە. ئۇنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىدىغان نىيە ئىدى، ئەمدى ئۇ كۈچ توپلىۋالدى. ئەسلىدىغۇ ناسىر ئەلەمنى زىندانغا تاشلىماي، بىرلىكتە ئىش قىلىدىغان گەپ ئىدى. شۇ چاغدا بۇ خوجىلار ھېچ ئىش چىقىرالمايتتى.

بۇ كەسكىن، ئەمما چىن سۆزنى ئاڭلاپ مەزەمزاتنىڭ بېشى ساڭگىلىدى، چوڭقۇر خورسىندى، ئاندىن:

— توغرا دەيلا خەلپىكا. مەندىن ئۆتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن ئالتوپىلاڭ چىقمىسۇن دەپ، بۇ ئىشقا ھە دېگەندىلا قارشى چىققان ناسىر ئەلەمنى زىندانغا سالغانىدىم. بۇنى خاتا قىلغان ئىكەنمەن، ھېلىھەم بولسا سىلى ئارىغا چۈشسىلە، مەن ئۇ زاتتىن ئەپۇ سوراي، قارىلىق قىلىۋەرگەي.

— بۇمۇ بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئۇلار ناسىر ئەلەمنى يېنىغا تارتقۇچە سىلى تارتىۋالسىلا. ئاڭغىچە ئىككى خوجىنى سۈيدۈگنى پەتىھ قىلىشقا ئەۋەتسىلە. جەڭ بىلەن بولۇپ بىر مەزگىل بۇ ئىشلار ئۇنتۇلار، مەھمۇد خوجىنىڭ توپلىرى جەڭگاھتا پارتلاپ پوچىلىقى خەلقى ئالەم ئالدىدا مەلۇم بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىلى تولىمۇ سۇسلۇق قىلىپ، جياڭجۈنگە چۆچەكتىن ياردەم لەشكەر كېلىشىگە پۇرسەت بېرىۋاتىدىلا، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم.

— سۈيدۈڭگە ئەۋەتسەك، ئۇلار تايىنلىق باش سەردارلىقنى تەلەپ قىلىشىدۇ، پوتكول قوشۇننى ئۇلارنىڭ چاڭگىلىغا ئېلىشىدىن ئەنسىرەيمەن.

شەمسىدىن خەلپەم مەزەمزاتنىڭ بۇ ئەندىشىسىگە كۈلدى.

— ھەي سۇلتان، — دېدى ئۇ، — پوتكول قوشۇننىڭ ئەمرى

ئالدىلىرىدا ئۆلتۈرمامدۇ! ئەلا پالۋان بار يەردە نېمىدىن ئەندىشە قىلاتتىلا. ئۇ ئىككى خوجا زەي سالماي پاختا ئېتىشنىلا بىلىدۇ، ئەمما جەڭگە سەركەردىلىك قىلىشنى، جەڭ قىلىشنى بىلمەيدۇ. ئۇلار نامدىلا باش سەردار، ئەمەلدە باش سەردارلىقنى مۇنۇ ئەمىرىڭىز بىجىرىدۇ. ئەزىز پالۋان شەھىرىمىزنى قوغدىسۇن.

باياتىن چوڭلار ئالدىدا گەپ قىلىشنى ئەدەپسىزلىك دەپ بىلگەن ئەلا پالۋان سۇلتاندا ئىشەنچ تىكلىمەكنى لازىم تاپتى:

— جانابىي سۇلتان، مەھمۇد خوجا توپلىرىنى ئېتىپ، سېپىلنى يەكسان قىلىدىغان باھادىرلىقنى خەلقى ئالەمگە بىر كۆرسەتمىسۇنمۇ! شۇندا لەشكەرمۇ، مۇلكىي ئەمەلدارلارمۇ ئۇنىڭ پوچىلىقىنى بىلىدۇ. جانابلىرى خاتىرجەم بولسۇنكى، پېقىر قوللىرى قوشۇنۇمنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا بېرىپ قويمايمەن، ئۇ قوتۇر ئېشەكى بىلەن سۇيىدۇڭگە يېتىپ بارغىچە مەن جەڭنى قىزىتىۋېتىمەن!

مانا شۇندىلا مەزەمزات خاتىرجەم بولدى.

ئەلا پالۋان سۇلتان ھوزۇرىدىن چىقىپلا ئۇستازىنى چېدىرىغا تەكلىپ قىلدى:

— ئۇستاز، ئۇزۇن بولدى، دىدارلىشىپ مۇڭدىشالمىدۇق، سىلىنىڭ تەلىملىرىنى ئالالمىدىم، ھازىر كەچ كىرىپ قالدى، پېقىرنىڭ چېدىرىدا قونۇپ كەتسىلىكەن.

شەمسىدىن خەلپەمنىڭمۇ ئۆز پەرزەنتىدەك بولۇپ كەتكەن بۇ شاگىرتى بىلەن مۇڭداشقۇسى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ چېدىرىغا كىردى. چېدىر ئاددىيلا ياسالغان، بىر پارچە كىگىز سېلىنغان، تۆردىكى تامغا قىلىچ، بەردەنگە قايچا شەكلىدە ئېسىپ قويۇلغانىدى، بوسۇغىدا كۈمۈش ئېگەر جابدۇق تۇراتتى. ئەلا پالۋاننىڭ ھەممە ئۆي جاھازىسى شۇ ئىدى. ئەلانىڭ نۆكىرى كىرىپ كۆرپە سالدى. شەمسىدىن خەلپەم كۆرپىگە ئولتۇردى. پاتىھەدىن كېيىن ئەلا پالۋاندىن ئەھۋال سورىدى:

— ھالىڭ نېچۈك، تۇرمۇشتا قىينىلىپ قالمىغانسەن؟

— خۇداغا مىڭ قەتلە شۈكۈر، سىلى ئاتىمىزنىڭ غەمخورلۇقىدا يامان

ئەمەس ئۆتتۇۋاتىمىز. ئۆزلىرى خۇش ۋاقىت تۇرۇۋاتامدىلا، بۇۋىم ئانامنىڭ ساقلىقى ئوبدانمۇ؟ — ئەلا پالۋان ھەم جاۋاب بەردى، ھەم ھال سورىدى.
نۆكەر قولغا سۇ ئېلىپ داستىخان سېلىپ، بىر تاۋاق نارىن ئەكىردى. ئۇلار ئۇندىمەي تائامغا قول سالدى. تائام يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن:
— پاھ - پاھ، نارىن قالتىس ئوخشاپتۇ، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم.
— بىزنىڭ بۇ نۆكەرنىڭ قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدۇ، — دېدى ئەلا پالۋان تاۋاقنى ئېلىۋاتقان نۆكەرگە مىننەتدارلىق بىلەن قاراپ قويۇپ.
— بۇ نۆكەر ئۆيلىنىپ كېتىپ قالسا ساڭا كىم تاماق ئېتىپ بېرىدۇ، ئۆيلەنگىنىڭ ياخشى ئىدى! — دېدى شەمسىدىن خەلپەم قولىنى يۇيۇپ بولۇپ.
ئەلا پالۋان جاۋاب ئورنىغا يەرگە قاراپ ئولتۇردى.
— بالام، بۇۋىم ئىككىمىزنىڭ بىر پۈتمەس گۆرگە ساڭگىلىدى، داداڭ رەھمەتلىك ساڭا ئاتىدارچىلىق قىلىشىمنى تاپشۇرغان، ئەمما مەن تۇزۇك قارىيالمىدىم. كۆزىمىزنىڭ ئوچۇقىدا «غۇلجىنىڭ گۈزىلى» دەپ ئاتالغان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئاشۇ قىزىغا ئۆيلەنسەڭ گۈلگە گۈل بولار ئىدى، بېشىڭنى ئوڭلاپلا قويسام خاتىرجەم كۆز يۇمار ئىدىم.
شەمسىدىن خەلپەم يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىكى بۇ ئارمىنىنى ئاخىر ئېيتىۋەتتى. ئەلا پالۋان ھوپپىدە قىزاردى، كۆز ئالدىغا گۈزەل ئاغىچا لەپپىدە پەيدا بولدى. ئۇنىڭ دەرىيادا ئېقىپ كېتىۋېتىپ: «ئەلا، قىساس» دېگەن ئاخىرقى سۆزى قۇلىقىدا قايتا جاراڭلىغاندەك بولدى.
— ئاتا، سىلىنىڭ ئاتىلىق مېھرىدىن قىلغان ھەر قانداق نەسىھەتلىرىنى ئاڭلايمەن، ئەمما ئۆيلىنىشكە ئالدىراش يوق. چىڭ ئەمەلدارلىرىنى تولۇق يوقاتمىدۇق، سۇيدۇڭ بىلەن كورە تېخى ئۇلارنىڭ قولىدا. يەنە بىر تەرەپتىن بوگۇن ئاڭلىدىملا، ئىشىمىزغا قارا قولىنى سېلىۋاتقانلار چىقتى، — دېدى سۇس ئاۋازدا.
— بۇ گېپىڭغۇ دۇرۇس، ھەر ھالدا بۇۋىم ئىككىمىز ئارماندا كەتمەيلى.
ئەلا پالۋاننىڭ ئۇستازىنىڭ بۇ گېپىدىن قورۇنۇشى سەل بېسىققاندەك بولدى، شۇڭا ئۇ دەررۇ گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى. ئۇنىڭ شۇ كەمگىچە ئۆزى

سەزمەي يۈرگەن خوجىلارنى بىلگۈسى بار ئىدى. ئۇ:

— ئاتا، بۇ خوجا دېگەنلەر نېمە ئادەملەر؟ ئۇلارنىڭ تەكتى قانداق؟ — دەپ سورىدى.

— بۇنى ياخشى سورىدىڭ، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم ئازادە ئولتۇرۇپ، — خوجا دېگەنلەر خان - پادىشاھلارنىڭ ئەۋلادى. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئالاھىدە تائىپە ھېسابلايدۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ساپ ئەمەس، مىسمۇ بولالمايدىغان ئۆلۈمتۈكلىرىمۇ كۆپ. ئۇلار خوجا نامىنى دەسمىي قىلىپ خەلقنى ئالداپ، بۇزۇقچىلىق قىلىپ كەلگەن نېمىلەر. مۇنۇ مەھمۇد خوجا ئۆزىنى غۇس ئەزەم ئەۋلادىمەن، تەڭداشسىز بىلىمىم بار دەيدۇ، ئەمەلىيەتتە، مەسچىتلەردە ۋەزخانلىق قىلىشقا ئۇستا. تىلى شېكەر، دىلى زەھەر مەخلۇق. ئۇ ئۆزىنى مىڭ دانىشمەن قىلىپ كۆرسەتكىنى بىلەن تۇتامى يوق گەپلەرنى قىلىدىغان نەرسە. ئۇ ياغاچ توپ ياساپ جاھانغا پاتماي قالدى. بۇنىڭغا بىزنىڭ بەزى ئەخمەق ئادەملىرىمىز ئىشىنىپ، ئۇنى ئەۋلىيا بىلىپ، كەينىدىن سوكۇلداپ يۈرۈۋاتىدۇ. ئەخمەتخان خوجا ئابدۇرۇسۇل بەگنى قەتل قىلغۇچە ئۇنى ئۇلۇغ زات ھېسابلاپ كەلگەن، ھەتتا مەزەمزاتىمۇ ئۇنى ھاسا تاياق قىلىۋالغانىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ۋەقەسىدىن كېيىن، ئەخمەتخان خوجىنىڭمۇ، مەزەمزاتىنىڭمۇ نىيەت - ئىقبالى ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. بۇ خوجىلار يۇرتىمىزغا ئاتام زاماندىن تارتىپ بالا - قازا ئېلىپ كەلگەن... ئەخمەتخان خوجا ئابدۇرۇسۇل بەگنى خائىن دەپ يالغان مەكتۇپنى يانچۇقىغا سېلىپ قويۇپ قەتل قىلدى. بۇ خوجىدىن قۇتۇلالماي يۈرسەك مۇنۇ قېرى خوجا پەيدا بولدى. ئۇ پاختىنى زەي سالماي ئېتىپ كىشىلەرنى ئۆزىگە رام قىلىۋېلىپ ھەممە ئىشىمىزغا قول سېلىشقا باشلىدى. بالام، چوڭ گەپنىڭ تېگى بوش، ئۇ چوڭ گەپ قىلىپ ئۆزىنى تونۇتتى، بۇنىڭغا دىققەت قىلغايسەن. سەن قەلەم تۇتۇشقىمۇ، ئەلەم تۇتۇشقىمۇ ماھىر سەردارىمىز. خوجىلارنىڭ تېگى - تەكتىنىمۇ بىلدىڭ، ئوبدان زەن سېلىپ يۈر. ئەگەر ئۇلار ھارامىلىققا قول سوزسا سىرغىسىغا تويغۇزۇپ قوي، ھەرگىز لەشكىرىي ھوقۇقنى تۇتقۇزۇپ قويما. بىزنىڭ ئۈمىدىمىز سادىر پالۋان ئىككىڭلاردا!

— كۆڭۈللىرىنى توق تۇتقايلا ئۇستاز، ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا سىلىدەك ئۇستازىم، خەلقىم يۆلەنچۈك بولۇپ تۇرىدۇ، شاگىرتلىرى خەلقىمىزنىڭ مېۋىسىنى باشقىلارغا تۇتقۇزۇپ قويمايدۇ.

ئەلا پالۋان ئۇستازىغا ئەنە شۇنداق ۋەدە بەردى.

3

ئىككى كۈندىن كېيىن مەزەمزات شەھەردىكى ئوردىسىغا كىردى. ئۇ ئوردىغا بارلىق لەشكىرىي، مۈلكىي سىپاھلارنى چاقىرتتى. ئۇلار ئوردىغا يىغىلغاندىن كېيىن، مەزەمزات سىلىق - سىپايە ئاھاڭدا مەجلىسنىڭ مەقسىتىنى ئىزھار قىلدى:

— ئەي ئەمىران، سەردەرىيانلار، بۈگۈن سىلەرگە شۇنى بايان قىلغۇم كەلدى، قوشۇن بىر يەردە ئۇزۇن تۇرۇپ قالدى، زېرىكتى، خوتۇن - بالىسىنى سېغىنىپ تېرىكتى، قانداق قىلغۇلۇق، مەسلىھەت ۋە ئەقىل كۆرسەتكەيسىلەر.

ئەخمەتخان خوجا ئاۋۋال ئىغىز ئېچىپ شۇنداق دېدى:

— بىر كەلىمە ھەق سۆز قىلسام، سۇلتانىنىڭ ئەقلى ئەمدى كەپتۇ، گەرچە كېچىكىپ بولسىمۇ. سۈيدۈك، كۆرەنى ئالماي بولمايدۇ، چېرىكلەرگە ياردەم كۈچى كېلىشكە پۇرسەت تۇغدۇرۇپ بەرسە خەلق كەچۈرمەيدۇ.

بۇ گەپتىن مەزەمزاتىنىڭ دىلى ئاغرىدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشتىن بۇنى سېزىپ، مۇنداق دېدى:

— بىز ئالدى بىلەن سۈيدۈك قەلئەسىنى پەتھە قىلىپ، چۆچەكتىن ياردەمگە كېلىۋاتقان ئۇلامتاي جياڭجۇن لەشكىرىنىڭ يولىنى توسىشىمىز كېرەك.

مەھمۇد خوجا بۇ پاراسەتلىك لەشكىرىي پىلاننى ئاڭلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئېگىلگەن پېتى بۇ پىلاننى ئۆزىنىڭ پىلانى سۈپىتىدە سۆزلەپ كەتتى:

— ئەگەر سۇلتان ئالىيلىرى ماقۇل بولسا، كەمىنە خوجىلىرى

سۇيدۇڭنى بىر ئەپسۇن بىلەن ئىستىپلا قىلار ئىدىم.

مەزەمزات شەمسىدىن خەلپىگە «قانداقكەن» دېگەندەك قاراپ قويدى. ئاندىن ئەلا پالۋانغا ئۇمىدلىك كۆز بىلەن تىكىلدى. ئەلا پالۋان بۇ قاراشنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ، مىيىقىدا كۈلگەن ھالدا بېشىنى يېنىك ئېگىپ قويدى. مەزەمزات مەھمۇد خوجىغا نەپرەت بىلەن قاراپ قويۇپ، ئىچىدە: «شەيتان سېنى يوق قىلغاي ئىلاھىم» دەپ قارغىدى. ئۇ بارچە سىپاھلارنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، ئىككىلەنگەن ھالدا جاۋاب قىلدى:

— بوپتۇ، مەھمۇد خوجا باش سەردارلىقىدا سۇيدۇڭگە لەشكەر ئەۋەتەيلى. ئەمما، قوشۇنىمىزنىڭ ئەمىرى ئوبۇل ئەلا جەڭ سەردارلىقىنى قىلسۇن.

— سۇلتان ئالىيلىرى، ھىممەتلىرىگە بارىكاللا. مېنىڭ تەلىپىم شۇكى، ئەقىل - ئىدراكتا كامالەتكە يەتكەن ھەزرىتى ئەخمەتخان خوجام مېنىڭ مۇئاۋىن باش سەردارىم بولغاي، توختاخۇن تۇمەن بېگى، ئۆمەرخان، ئابدۇسەمەتلەر مىڭبېشى سەركەردىسى بولغاي، باھادىر ئاشۇرمەت تۇغ تۇتقاي! — دېدى مەھمۇد خوجا.

مەزەمزاتنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى، «قارا بۇ مۇناپىقنى، ساپلا ئۆز ئادەملىرىنى سەركەردىلىككە تاللاۋاتىدۇ، ئەستاغپۇرۇللا.» ئۇنىڭغا شەمسىدىن خەلپەم ھەمدەم بولدى:

— جانابلار، ئەلا پالۋان لەشكىرىمىزنىڭ ئەمىرى تۇرۇپ قوشۇنغا سەركەردىلىك قىلمىسا قانداقمۇ ئەمىر بولسۇن. دۇنيادا لەشكەرسىز سەردار بولغان ئەمەس، شۇڭا سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى بويىچە ئوبۇل ئەلا مۇئاۋىن باش سەردار بولغىنى لايىق، — شەمسىدىن خەلپە مەھمۇد خوجىغا يۈزلەندى. — مەھمۇد خوجا، سىز ئېتىراز بىلدۈرمەڭكى، سۇلتاننىڭ پەرمانىنى بېجىرمەك ۋاجىپتۇر. كامالەتكە يەتكەن ئەخمەتخان خوجام «ئەقىل - ئىدراكلىق» بولغانلىقى ۋەجىدىن سىزنىڭ ئەقىلدارىڭىز بولسۇن، بىز دىنىي پېشىۋالارنىڭ لەشكىري ئىشلاردىن خەۋىرىمىز بولمىغاندىكىن، ئارىلاشمىغىنىمىز تۈزۈك.

تالاش - تارتىشلاردىن كېيىن، كۆپچىلىك سىپاھلار شەمسىدىن

خەلپەمنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل تېپىشتى. سۇلتان پەرمان بەردى:

— مەھمۇد خوجا باش، ئەلا پالۋان مۇئاۋىن ئەمىر لەشكەر بولۇپ ئون مىڭ لەشكەر، يۈز توپ بىلەن سۈيدۈڭگە يۈرۈش قىلغاي. ئەخمەتخان خوجا مەھمۇد خوجىنىڭ ئەقىلدارى، ناسىر ئەلەم پۈتكۈل قوشۇننىڭ قازى لەشكىرى بولغاي!

— پەرمان بەردار! — دەپ ئەمىر ئەلا پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلدى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، — دەپ ئورنىدىن تۇردى يەنە كېچىكىپ قالغان مەھمۇد خوجا، — پېقىر غۇس ئەلا ئەزىم بىننى مەھمۇدنىڭ تەڭداشسىز ئىلىم بىرلەن ئەپسۇن ئوقۇپ، چېرىكلەرنىڭ كۆزىنى باغلاپ يوق قىلىشىمغا، بەش ياغاچ توپىم بىلەن سېپىللىرىنى يەكسان قىلىپ نۇسرەت بىلەن قايتىشىمغا دۇئا بېرىلگەي!

قازىكالان موللا شاۋكەت ئاخۇن پاتىھەگە قول كۆتۈردى.

— ئامىن!

4

ئەلا پالۋان مەجلىستىن چىقىپلا توپتوغرا چىلپەڭزە قارار گاھىغا ئات سالدى. ئۇ قوشۇننى تەكشۈرۈپ چىقىپ، ئاندىن ئەزىز پالۋان تۆمەنبېگىگە پۇختا تەييارلىق قىلىشنى ئەمىر قىلدى. تۆمەنبېگى قوي ـ كالا سويدۇرۇپ لەشكەرلەرنى ئوبدان تويغۇزدى. لەشكەرلەر بەردەنگە، توپلارنى مايلاپ ئوق ـ دورىلارنى تولۇق تەييارلىدى، ھەر بىر لەشكەر ئۈچ كۈنلۈك پىشقان گۆش، قۇيرۇق ماي ۋە ئاق ناننى خۇرجۇنلىرىغا قاچىلىدى. تۈن نىسپىدىن ئاشقاندا، ئەلا پالۋان ئەمىر شاھنىڭ ئاياغ قوشۇنىغا توپلارنى قوشۇپ سۈيدۈڭگە ماڭغۇزدى، تاڭ سۈزۈلۈشىگە ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ ئۆزى ماڭدى. ئۇ ئاياغ قوشۇنغا چەيلەڭزىدە يېتىشۋالدى ۋە بۇ يەردە قوشۇنغا دەم بېرىپ ئۇزۇقلاندۇردى. قوشۇن ئۇزۇقلىنىپ بولغۇچە ئەلا پالۋان ئەۋەتكەن چارلىغۇچىلار ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە يېنىپ كەلدى. چارلىغۇچىلار

باشلىقى:

— ئەمىر، سۇيدۇڭ، كورلا چېرىكلىرى دەرۋازىلىرىنى ئاچماپتۇ! — دەپ مەلۇمات بەردى. ئەلا پالۋان قوشۇنى يەنە يۈرۈپ كەتتى.

دەل مۇشۇ ۋاقىتتا مەھمۇد خوجا مۇنتىزىم قوشۇنى بىلەن ئەخمەتخان خوجىنىڭ قورۇسى ئالدىغا كەلگەنىدى. بامدات نامىزىنى ئۆتەپ بولۇپلا ئاتلىنىشقا تەييار تۇرغان ئەخمەتخان خوجا ئۇنىڭ كېچىكىپ كەلگىنىگە تېرىكىپ:

— جانابىي ئەمىر لەشكەر، بۇ ئۇزىڭىزدەك ئورۇق، ماڭسا مۇدۇرۇپ تۇرىدىغان ئېشىكىڭىز بىلەن سۇيدۇڭگە قانچە كۈندە يېتىپ بارىسىز؟ — دېدى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

مەھمۇد خوجا ئۇنىڭ ھەممە ئىشىنى ياقتۇرسىمۇ مۇشۇ كۈلكىسىنى ياقتۇرمايتتى، ھەتتا چۆچۈيتتى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئاچچىق ئۈچىيىگىچە بىلگەچكە ئۆزىنى بېسىپ جاۋاب بەردى:

— ئەقىلدارىم خوجام، سىلى بۇ جانىۋارنى بىلمەيدىلا، ئورۇق بولغىنى بىلەن دۈلدۈلدەك چاپىدۇ. شۇنداق يىراق بۇخارا ئەزىمىدىن مېنى بىر نەچچە كۈندە ئەكەلگەن يەردە، سۇيدۇڭ دېگەن بىر چامدام يەرغۇ!

— راست گەپ قىلىسىڭىزلا ۋەسسالام، ئاتقا مىنەلمەيمەن دەڭا! — دەپ يەنە ھېلىقى كۈلكىسىنى كۈلدى ئەخمەتخان خوجا مۇرىتىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلىشى بىلەن ياۋاش بايتىلىغا قامچا باستى ۋە باش ئەمىرگە قارىماي كېتىۋەردى. ئۇلارنىڭ ئات تۇياقلىرىدىن چىققان توپا ـ چاڭنى سۈمۈرۈپ مەھمۇد خوجا ماڭدى. ئۇ ياغاچ تۇپلىرىنىڭ كەينىدە، ئاتلىق قوشۇنىنىڭ ئالدىدا جىدەللەپ مېڭىشقا تىرىشاتتى. ئۇ كۈن نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەندە شەھەردىن ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى چىلپەڭزىگە يېتىپ كەلدى. ئەخمەتخان خوجا ئەنسىزلىك ئىچىدە باش ئەمىرنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ ئۇنى بويۇن تومۇرلىرى كۆپكەن ھالدا مۇنداق قوپال گەپلەر بىلەن قارشى ئالدى:

— باش ئەمىرلەشكەر، بۇ بارگاھتا سۇلتان چېدىرىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىدىن باشقا پۈتكۈل قوشۇن سۇيدۇڭگە كېتىپ بوپتۇ. قاراڭ،

سۇلتان چېدىردىن باشقا بىرمۇ چېدىر يوق، سىز لەشكەرسىز ئەمىرلەشكەر بولۇپ قالدىڭىز، قايتىمىزمۇ ـ يا!

بۇ خەۋەر مەھمۇد ئەمىرلەشكەرگە شۇنچىلىك ئېغىر كەلدىكى، ئېشەك ئۈستىدىن ئۇڭدىسىغا ئۇچۇپ چۈشۈشكە تاس قالدى، ھېلىمۇ ياخشى ئابدۇسەمەت ئۇنى يۆلىۋالدى. ئۇ ئۆزىنى تەسلىكتە بېسىۋېلىپ، ئېشەكنىڭ قۇلىقىغا قاراپ تۇرۇپ:

ــ ئەقىلدارىم، مەن مەجلىستىن چىقىپلا مۇئاۋىنىمغا پۇتكۈل قوشۇننى تېز سۈيدۈڭگە ئېلىپ بېرىڭ، دەپ ئەمىر قىلغان، ــ دەپ يالغان ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى.

ــ ھە، مۇنداق دەڭ، ــ دەپ ئەخمەتخان خوجا زەھەرخەندىلىك بىلەن ھىجايدى، ــ ئۇنداقتا مېنىڭ بارغىنىمنىڭ نىمە پايدىسى بار؟ ھۇ ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يەيدىغان ئەخمەق! سىزگە لەنەت!

ــ ھەي خوجا، مەن باش ئەمىرمەن، ماڭا ھۆركىرىمەڭ ـ ھە! قېنى مېڭىڭ، نۇسرەت بىزگە مەنسۇپ بولۇر، ــ دەپ مەھمۇد خوجا ئېشەكنى دېۋەتتى.

ئەخمەتخان خوجا بىر ھازاغىچە ئاچچىقىنى باسالماي بارگاھتا تۇرۇپ قالدى. ئاخىر ئۆزىنى بېسىپ، شەھەرگە قايتسا سۇلتان بىلەن شەمسىدىن خەلپەملەرنىڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالىدىغىنىنى چۈشەندى ـ دە، سۈيدۈڭگە قاراپ مېڭىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ مەھمۇد خوجىنىڭ يېنىدىن قارىماي ئۆتۈپ كەتتى. مەھمۇد خوجا ئۇنىڭغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن يولنى مول يورۇشكە تىرىشاتتى. ئۇ جەڭگاھقا يەتكەندە دىگەر نامىزىنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەندى. گاڭگىراپ قالغان مەھمۇد خوجا ئۆمرىدە تاشلىمىغان نامىزىنى ئۇنتۇدى.

مەھمۇد باش ئەمىرنىڭ جەڭگاھقا بېرىپلا كۆرگىنى ئەلا پالۋاننىڭ دۆڭ ئۈستىدىكى سىيماسى، ئاڭلىغىنى ناغرا، بۇغرا ۋە توپ ئاۋازى بولدى.

سېرىقبۇلاق سېيىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى دۆڭلۈكتە ئەلا پالۋان نۆكەرلىرى ئالدىدا ھەيۋەتلىك خانتەڭرى چوققىسىدەك تۇراتتى. ئۇنىڭ

ئاستىدىكى بوز ئېتى ئېغىزدۇرۇقىنى چايناپ، چاپچىپ جىم تۇرمايتتى. ئات ھەر بىر چاپچىغاندا، ئەلا پالۋاننىڭ ئاق مالىخىيىنىڭ چوققىسىدىكى چىرايلىق ئاق ئۆكە بىر قېتىم يەلپۈنەتتى. بۇ ئۆكە ئۇنىڭ ئەمىرلەشكەرلىك بەلگىسى ئىدى. ئەلا پالۋان مۇشۇ دۆڭلۈكنى سەردارلىق ئورنى قىلىپ تاللىغانىدى. ئۇ بۇ دۆڭدە تۇرۇپ، توپتۇز سۆيدۈك - كۆرە ئارىلىقىنى، پۈتكۈل جەڭنى كۆزىتەلەيتتى. بۇ يەردىن سۆيدۈك، كۆرە سېپىللىرى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. سۆيدۈك سېپىلى ئۈستىدىن ئېتىلغان توپ ئوقلىرى سېرىقبۇلاق سۆيىگە چۈشۈپ پارتلىماقتا ئىدى. بىر ئازدىن كېيىنلا سۆيدۈگنىڭ شەرقىي سېپىل دەرۋازىسىدىن تۈركۈملەپ چېرىكلەر چىقتى. ئەلا پالۋان ئەزىز پالۋانغا:

— لەشكىرىڭىزنى چېرىكلەرگە قارشى غازاتقا باشلاڭ! — دەپ پەرمان بەردى.

ئەزىز پالۋاننىڭ لەشكىرى بەردەنگە، نەيزە بىلەن قوراللانغان ئاياغ قوشۇن ئىدى. ئۇ:

— پەرمان بەردار!— دەپ تۇغچىغا قول ئىشارىسى بەردى، تۇغ - ئەلەملەر لەپىلدىدى، كاناي - سۇناي، بۇرغا ئاۋازلىرى ياڭرىدى. ئەزىز پالۋان قوشۇنى سەپ - سەپى بىلەن يۈرۈش قىلىپ بېرىپ سايىنىڭ بېرىقى تەرىپىدە ياتتى. چېرىكلەر سايغا ھۇجۇم قىلىپ كىردى. ئەزىز پالۋاننىڭ قول ئىشارىسى بىلەن بەردەنگىلەردىن قويۇق ئوق ئۈزۈلدى. بىر نەچچە دۈركۈن ئوق ئۈزۈلگەندىن كېيىن، چېرىكلەرنىڭ ئالدىنقى سېپى يەر چىشلىدى. ئۇلار بەرداشلىق بېرەلمەي ئارقىغا ياندى. شۇ ھامان نۇسرەت ناغرىسى ياڭراپ، ئاياغ قوشۇن نەيزىلىرىنى ئالدىغا تۇتۇپ: «ئۇر - ئالغا!» دەپ قوغلىدى. ئۇلار سايدىن ئۆتۈشكە چېرىكلەر سېپىل ئىچىگە كىرىپ بولغانىدى. دەرۋازا ئېتىلدى. شۇ ھامان سېپىل ئۈستىدىن توپلار ئەجەل ئوقىنى ياغدۇرۇشقا باشلىدى. ئەزىز پالۋان ئاياغ قوشۇننى قايتۇردى. ئۇنىڭ قوشۇنى سايىنىڭ بۇ قىرىغا ئۆتۈشكە، ئەلا پالۋان:

— توپلار سېپىل ئۈستىگە ئېتىلسۇن! — دەپ پەرمان بەردى.

توپلارنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازى يەر - جاھاننى تىترەتتى. پاتقاقتا

تىقىلىپ قالغان توپىلىرىنى چىقىرىشقا بۇيرۇق قىلىۋاتقان مەھمۇد خوجا بۇ دەھشەتلىك ئاۋازدىن قورقۇپ تىترەپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن بۇ ئاۋازلارغا قۇلىقى كۆندى بولغاي، سېپىلنى يەكسان قىلىدىغان توپىلىرىنىڭ يېنىغا بېرىش ئۈچۈن «دۇلدۇل»نى قىلىچىنىڭ دەستىسى بىلەن نوقىدى. بىراق، «دۇلدۇل» ئۈچۈشنىڭ ئورنىغا جايىدىلا تەتۈر چۆرگىلەشكە باشلىدى. بۇنىڭدىن سەپرايى ئۆرلىگەن مەھمۇد خوجا ئېشىكىنىڭ ئاچ بېقىنىغا قاتتىق بىرنى ئۇرۇۋېدى، ئېشەك مۇدۇرۇپ بېرىپ پاتقاققا يىقىلدى. سەردارنىڭ بىر پۇتى ئېشەكنىڭ ئاستىدا قالدى. تونۇگۇن مەزەمزات باش سەردارلىق بەلگىسى دەپ بەرگەن قىزىل، قارا خوراز قۇيرۇقىدىن ياسالغان تاجىسى بىر ياققا، سېرىق سەللىسى بىر ياققا چۈشتى. ئابدۇسەمەت ئۇنى ئېشەك ئاستىدىن چىقىرىپ ئۆز ئېتىغا مىندۈرمەكچى بولۇۋىدى، سەردار:

— ۋاي باش ئەمىرلىك تاجام، قېنى سەن، — دەپ، پاتقاققا مىلىنىپ ياتقان تاجىسىغا ئۆزىنى ئاتتى، چۇۋۇلغان سەللىسى بىلەن تاجىسىنى قولىغا ئالدى. ئۇ سەللىسىنى ئابدۇسەمەتكە يۆگىتىپ، تاجىسىنى پاتقاق پېتى قاداپ«دۇلدۇل»نىغا مىنمەكچى بولۇۋىدى، ئابدۇسەمەت:

— ئەمىر لەشكەر، بۇ ئېشەك بىلەن قانداقمۇ جەڭ قىلالايدىلا ؟ — دېدى.

— بۇ «دۇلدۇل»نى ماڭا خىزىر ئەلەيھىسسالام بەرگەن، مېنىڭ سېھرىي كۈچۈم مۇشۇ «دۇلدۇل»دا، — دېدى مەھمۇد خوجا.

مەھمۇد خوجا «دۇلدۇل»نىڭ ئاستىدا قېلىپ مادارى قالمىغانىدى، شۇندىمۇ غەيرىتىگە ئېلىپ ئېشىكىگە مىنمەكچى بولدى. ئابدۇسەمەت ئۇنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ مىندۈرۈپ قويدى. بۇلارنى كۆرۈپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا كۈلۈپ تېلىقىپ، بايتالدىن ئۈچۈپ كەتكىلى تاس قالدى. خۇدايىم ساقلاپ، ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇپ قالغان باش ئەمىرلەشكەر ئۇنىڭ بۇ كۈلكىسىنى ئاڭلىمىدى.

ئەتىسى سەھەردىلا كورە قەلئەسى دەرۋازىسىدىن بىر تۇركۇم چېرىك سەپ بولۇپ چىقتى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ ئالدىدا ئات سالدۇرۇپ چىققان سولۇن

چېرىكلىرىنى كۆرۈپلا جىياڭجۇننىڭ نىيىتىنى چۈشەندى. بۇ بەش يۈز سولۇن يىگىتى ھەم چەۋانداز، ھەم قىلىچۋاز ئىدى، ئەڭ يامىنى قارام ئىدى. شۇڭا جىياڭجۈن ئۇلاردىن بۆسكۈچى قوشۇن سۈپىتىدە پايدىلىناتتى. ئەلا پالۋاننىڭ ئۆيىنى ئىسپاتلىغاندەك، سولۇن چېرىكلەر ئاساسىي قوشۇندىن ئايرىلىپ چىقىپ ئەلا پالۋاننىڭ بارگاھىغا ئات سالدى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ قىلىچلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، تۇمەنبېگى قۇۋاش پالۋانغا پەرمان چۈشۈردى:

— ئۇستازىم ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ لەشكىرىنى باشلاپ بېرىپ، سولۇنلارنى سۈر - توقاي قىلىڭ!

— پەرمان بەردار!— قۇۋاش پالۋان سەپراس تۇرغان بەش يۈز كىشىلىك ئاتلىق قوشۇننىڭ ئالدىغا كېلىپ، قىلىچىنى قىنىدىن سۇغاردى، — خەلقىم مەدەتكار، نۇسرەت بىزگە يار، ئاتلان!

مىڭلىغان ئات تۇياقلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزان ئېشىكىدە ئەگرى قوزۇقتەك ئولتۇرغان مەھمۇد خوجىنى كۆمۈۋەتتى. ئۇ كۆزىنى جەڭگاھتىن ئالمىدى. بىراق باھادىرلىرىنىڭ بەردەنگىلىرىنى ئاتلىرىنىڭ ئىككى قولىقى ئارىسىغا قويۇپ، بىر دۈركۈندىن ئوق ئۈزگىنىنى، شىردەك ئېتىلىپ كەلگەن سولۇنلارنىڭ يەر چىشلىگىنىنى كۆرەلمىدى. باش سەردار چاڭ - توزان تارقىغاندىلا يىگىتلىرىنىڭ بەردەنگىلىرىنى بويىنىغا ئېسىۋېلىپ، قىلىچلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ سولۇن چېرىكلىرىنىڭ سېپىنى يېرىپ كىرگىنىنى كۆردى ۋە ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاللاغا ئىلتىجا قىلدى:

— قىيامەتنىڭ جېڭى، ئەي خۇدا، ماڭا نۇسرەت ئاتا قىلغايسەن!

ئۇ قوللىرىنى ساقىلىدىن چۈشۈرۈپ شۇنداق قاراپلا، جەڭگاھتىكى يالقۇنلۇق ئاۋازلار، يىقىلىپ ياتقان جەسەتلەر، قېچىپ يۈرگەن سالتاڭ ئاتلارنى كۆردى ۋە قورقىنىدىن كۆزىنى جەڭگاھتىن ئېلىپ ئەلا پالۋانغا قارىدى. ئاق بوز ئات شىرىكلىرى قۇيۇندەك جەڭ مەيدانىغا كىرىپ كەتكەن چاغدىلا يەر چاپچىپ، تىزگىن سىيرىپ، كىشنەپ تۇرالماي قالغانىدى. ئۇ ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرىنى ئاڭلاپ تاقەتسىزلىنىپ ئىككى پۇتىنى ئېگىز

كۆتۈردى، يۇلقۇندى، خوجايىننى جەڭگە ئۈندىدى. ئەلا پالۋاننىڭ قېنى قىزىپ، قىلىچ دەستىسىنى چىڭ تۇتۇۋالدى. ئۇ ھەر بىر جەڭدە ئۆزىنى ئاشۇنداق تۇتۇۋالاتتى، قىلىچ دەستىسى ئۇنى ئېغىر بول، ئومۇمىي جەڭنىڭ تەقدىرى سېنىڭ قولۇڭدا، مەن ھەر قاچان سېنى يەرگە قاراتمايمەن دېگەندەك، ئۇنى توسۇپ قالاتتى. ئەلا پالۋانمۇ چىدىمايۋاتقان ئېتىغا نەسىھەت قىلدى: «ئېغىر بول دوستۇم، سېنىڭ بىلەن مېنىڭ مەسئۇلىيىتىم كىچىك ئەمەس، ئۇنىڭلىغان جاننىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك، ئېغىر بول!» بوز ئات ئۇنىڭ گېپىنى چۈشەندى بولغاي، ئالدى ئىككى پۇتىنى چۈشۈردى، ئەمما خاپا بولغاندەك پۇشقۇرۇپ قويدى. ئەلا پالۋان مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ سولۇنلارغا ياردەمگە ماڭغىنىنى كۆرۈپ، ۋاقىت يەتتى، دەپ ئويلىدى ـ دە، ئەزىز پالۋانغا:

— ساينى ياقىلاپ دۈشمەن ئاساسىي قوشۇنىنىڭ ئوڭ بېقىنىدىن ئۇرۇڭ! — دەپ پەرمان بەردى. ئاندىن ئۆزىنىڭ قىلىچىنى سۇغاردى ۋە كەينىدە سانجاق تۇرغان ئاتلىق قوشۇنغا ئۆرۈلۈپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى:

— ئالغا!

ئەتىگەندىن بېرى چىدامسىزلىق بىلەن ئېغىزدۇرۇقىنى چىشلەپ ئۇزۇۋەتكۈدەك بولغان بوز ئات ھەقىقىي دۈلدۈلدەك مانجۇلارنىڭ ياردەمگە ئۆتكەن يېڭى تۇپىغا قاراپ ئۇچتى.

سۈيدۈك ـ كۆرە تۈزلىڭى ناغرا ـ سۇناي، بۇغرا، ئۇر ـ چاپ، دېگەن سادالار بىلەن ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرىگە تولدى. بۇ ئاۋازلارغا يارىلانغانلارنىڭ ئىڭراشلىرى، ئاھ ـ ۋاھلىرى قوشۇلۇپ كەتتى. يەككىمۇ يەككە جەڭ، قىر ـ چاپ ئەۋجىگە چىقتى. ئۈچ تەرەپتىن قىلىنغان بوراندەك ھۇجۇم چېرىكلەرنى تەمتىرىتىۋەتتى. سولۇن يىگىتلىرى ھۇجۇمى بىتچىت بولۇپ ھالسىرىغانىدى. ئەلا پالۋاننىڭ ئاستىدىكى بوز ئات مانجۇ ئاتلىقلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يېرىپ كىردى. ئەلا پالۋاننىڭ كۈچ بىلەن ئوڭ ـ سولغا ئۇرغان مىسران قىلىچىنى يېگەنلەر ئاتتىن تىك موللاق چۈشمەكتە، ئۇنىڭ كەينىدىن قالماي يۈرگەن نۇردۇنمۇ ئەمىرلەشكەرنىڭ كەينىگە چۈشمەكچى

بولغانلارنى جەھەننەمگە يوللىماقتا ئىدى. پىشىن ۋاقتىدا كۆرەدىن چىققان چېرىكلەر قوشۇنى خەتەرلىك ھالدا قالدى. جەڭ قالايمىقان ھالدا بولۇۋاتاتتى، مىڭلىغان لەشكەر ئوڭ ـ سولغا داۋالغۇيتتى، قوشۇن دولقۇندەك ئۆركەشلەيتتى، بەزىدە چېكىنەتتى، بەزىدە ئىلگىرىلەيتتى، بەزىدە گىرەلىشىپ كېتەتتى. لەشكەرلەرنىڭ قېنى قىزىپ كەتكەچكە، پەقەت يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم دېگەن بىرلا ئويدىن باشقا ھېچنېمىنى ئويلىمايتتى، ئۆزىگە ھەملە قىلىپ كەلگەن رەقىبىنى يەر چىشلىتىشنىلا بىلەتتى. قىلىچۋازلىق يەككىمۇ يەككە بولغاچقا ھەر كىم ئۆز ئالدىغا جەڭ قىلاتتى، سانسىز كىچىك تارماقلارغا بۆلۈنۈپ كېتەتتى. شۇڭا، چاڭ ـ توزانلار گاھ ئۇ يەردە، گاھ بۇ يەردە كۆتۈرۈلەتتى. جەڭ شىددەتلىك تۈسكە كىرگەندىن باشلاپلا جەسەتلەر كۆپەيدى، قان ئېرىق بولۇپ ئاقتى. بۇ قانلار ئۇيغۇر، خويزۇ، سولۇن، مانجۇلارنىڭ قانلىرى ئىدى. جەڭنىڭ قاتتىقلىقىدىن كونا تاملار ئۆرۈلدى، تاش ـ توپىلار كۆككە ئۇچتى، ئوق تەگكەن يەرلەردىن قان تامچىلىدى، دەرەخلەر تىترىدى. مەھمۇد خوجا ئەمدى ئەمىرلىك سۈپىتىدە ئەلا پالۋاندەك «دۆلدۆل»دا ئولتۇرسىمۇ، ئەمما جەڭنىڭ قانداق بولۇۋاتقىنىنى بىلەلمىدى، چۈشىنەلمىدى. قايسى تەرەپنىڭ نۇسرەت تېپىپ، قايسى تەرەپنىڭ مەغلۇپ بولىدىغىنىغا ھۆكۈم قىلالماي بېشى قېتىپ قالدى. كۆرەدىن چىققان چېرىكلەر مەغلۇپ بولۇپ بەرداشلىق بېرەلمەي قاچتى. ئۇلارنىڭ قالدۇقلىرى شۇ قاچقىنىچە كۆرە دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتتى. دەرۋازا ئېتىلگەندىلا ئەلا پالۋان جەڭنى توختىتىش پەرمانى چۈشۈردى. جەڭدىن كېيىن ئەلا پالۋان جەڭگاھنى ئارىلىدى، جەسەت يىغقۇچىلار بىلەن ياردارلارنى ئەملىگۈچىلەردىن باشقا جەڭگاھتا لەشكەر قالمىغانىدى. ئەلا پالۋان ئابدۇرۇسۇل بەگنى سېغىنىپ ئەسلىدى. ئۇ بولغان بولسا، پۈتكۈل لەشكىرىنى ھازىر قېپقالغان بەش يۈز لەشكىرىدەك باھادىر چەۋانداز قىلىپ يېتىشتۈرەر ئىدى. «بۇ قوشۇننى تولۇقلاش، كۆپەيتىش ئەمدى مېنىڭ بۇرچۇم» دەپ ئويلىدى. ئۇ جەڭگاھنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ ئاياغ قوشۇن جەڭ قىلغان يەرگە سىنچىلاپ قارىدى. چىڭ چېرىكلىرىنىڭ جەسىتى ھەر خىل ھالدا ياتاتتى، بەزىلىرى بوغۇپ ئۆلتۈرۈلگەن بولسا كېرەك، ھېچ

يېرىدە قان يوق ئىدى، بەزىلىرىنىڭ تېنىدە تىغ ئىزى تۇراتتى.

بۇ ئۇلۇغۋار جەڭنىڭ نۇسرىتىدىن شادلانغان باش ئەمىرلەشكەرنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ چېدىرىغا كىردى. بىر كۈن تاماقسىز قېلىپ ئەمدى نارىنغا قول سوزغان ئەلا پالۋان باشلىقنىڭ بېشىدىكى لايغا مىلەنگەن سەللە ۋە تاجىسىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ ئاخىر سۇلتاننىڭ ئەمرىنى ئەسلەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنى ئىززەت بىلەن تۆرگە ئۆتكۈزدى. باش سەردار تاماق يەپ ئولتۇرۇپ، ئەلا پالۋاننى ماختاپ كۆككە كۆتۈردى:

— سىز ماڭا ھەقىقىي لايىق مۇئاۋىن ئىكەنسىز، مەن سىزنى بۈگۈن مۇئاۋىن جاھان پالۋانى دەپ جاكارلايمەن!

بۇ ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم ئەلا پالۋانغا تەن بەرگىنى ئىدى. ئۇ قورسىقىنى راسا توقلاپ چېدىردىن چىقىپ ئەخمەتخان خوجا ئىككىسىگە تىكىلگەن چېدىرغا كەلدى. ئەخمەتخان خوجا ئۇنىڭ كېرىلىپ، جاھانغا پاتماي مېڭىشىنى، كۈلكىدىن ئاغزى كالاچتەك ئېچىلىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، يىلاندەك ۋىشىلداپ سورىدى:

— ۋاھ خوجا، قالتىس خۇشالغۇسىز؟

— ئەي ساخاۋەتلىك ئەقىلدارىم، سىز بىلەن بىز نۇسرەت قۇچقاندا كىممۇ خۇش بولمىسۇن؟ شۇ تۇرقىدا ئېشىكىممۇ خۇشلۇقىدىن ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ!

راست، ئۇنىڭ ئېشىكى بىر كۈن ئاچ قالدىم، دەپ ناخشا ئېيتىۋاتاتتى، ئاۋازى مۇڭلۇق ئىدى. بۇنى ئاڭلاپ ئەخمەتخان خوجا:

— سىز ئېشىكىڭىزدىنمۇ بەتتەر ئەخمەق ئىكەنسىز، — دەپ، مەھمۇد خوجا قورقىدىغان ھېلىقى كۈلكىسىنى يەنە كۈلدى.

بۇ كۈلكە مەھمۇد خوجىنىڭ نۇسرەت شادلىقىنى پۈررىدە ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ تېنى شۈركەندى، ئۇزايى بۇزۇلۇپ، خوجىسىغا قوللارچە ئېگىلىپ بىر نېمىلەرنى پىچىرلىدى.

مەھمۇد خوجىنىڭ پىچىرلىشىنى چېدىرغا باستۇرۇپ كىرگەن نۆكەرنىڭ ئەنسىز ئاۋازى توختاتتى:

— ناسىر ئەلەم سۇلتاننىڭ ئادىمى تەرىپىدىن قەتل قىلىندى!
چۆچۈپ كەتكەن مەھمۇد خوجا قۇلىقىغا ئىشەنمەي قايتا سورىدى:
— نېمە دېدىڭ. سۇلتاننىڭ... ناسىر ئەلەمنى...
— شۇنداق خوجام، ناسىر ئەلەمنى قەتل قىلدى.
مەھمۇد خوجا ئەخمەتخان خوجىغا قارىدى، ئەخمەتخان خوجا زەھەرلىك ھىجىيىش بىلەن جاۋاب بەردى، ئەمما بۇ ھىجىيىش ئۇنى بايىقىدەك قورقۇتمىدى...

5

كۆرە جېڭى يېڭىدىن باشلىنىشىغا سۇلتاننىڭ قوشۇنىغا قازى ئەسكەر بولۇپ سۈيدۈڭگە بارغىلى، دېگەن پەرماننى ئالغان ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم زىنداندىن چىققان كۈننىڭ ئەتىسىلا سۈيدۈڭگە قاراپ ماڭدى. مەھمۇد خوجا قالدۇرۇپ كەتكەن ئۈچ لەشكەر ئۇ زاتقا نۆكەر بولۇپ بىرگە ماڭدى. ناسىر ئەلەمنىڭ قەدىمى چىلپەڭزىگە يەتكەندە بىر نۆكەر:
— ھەزرەت، چېرىك كەلدى، قاچسىلا، — دەپ ۋارقىرىدى.
ناسىر ئەلەم كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى. ياق چېرىك ئەمەس، بەلكى ئەخەت باقى دېگەن سۇلتاننىڭ خاس يىگىتى ئىكەن، ئۇ قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ناسىر ئەلەمگە ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىۋاتاتتى. ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم:
— ئەي رەببىم، باھاردىن پاك، جاندىن بولار نەسلىنى ئەيلە پاك، — دەپ ياۋ قىلىچىدىن ئۆزىنى يولنىڭ چېتىگە ئالدى.
ئات ناسىر ئەلەمنى شاللىققا ئېلىپ باردى. ئىتتىك يۈگۈرگەن ئات شاللىق قىرىغا پۇتلىشىپ بېشىچە يىقىلدى، ناسىر ئەلەم موللاق ئېتىپ يىقىلغاندا، شۇ ھامان يېتىپ كەلگەن ئەخەت باقى ناسىر ئەلەمنىڭ مۇبارەك بويىنىغا قىلىچىنى ئۇردى، ناسىر ئەلەمنىڭ پاك تېنى قانغا بويالدى. بايا ۋارقىرىغان نۆكەر بەردەنگىسىنى بويىنىدىن ئېلىپ كېچىكىپ ئوق ئۈزگەندى، ئوق ئەخەت باقىنىڭ كاللىسىغا تېگىپ يەرگە دۈم چۈشتى.
ناسىر ئەلەمنىڭ قازا بولغىنى پۈتكۈل ئېلىنى زىلزىلىگە سالدى. ئېلى

خەلقى قاتتىق ھازا تۇتتى، چوڭ ـ كىچىك ھەممىسىنىڭ كۆزىدىن بۇلاقتەك ياش تۆكۈلدى. ئۇلار ناسىر ئەلەمنىڭ ئىلمىنى، ئادىللىقىنى، نادىرلىقىنى، ئۇلۇغ پەزىلىتىنى ياد ئېتىپ يىغلاشتى. ناسىر ئەلەمنىڭ بۇۋىمى:

— ھەي قاتىللار، پۈتكۈل ئۇرۇقۇڭنى يارا بېسىپ كەتكەي ئىلاھىم، چىشلىرىڭ تۆكۈلۈپ ئۈچەي ـ باغرىڭ قۇرۇپ كەتكەي ئىلاھىم، — دەپ قارغىدى.

ئوغلى پەخىردىن قان ـ قان يىغلىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان يېشى بۇرۇتىنى يۇدى. يەنە بىر ئوغلى نىزامىددىن ئاخۇنۇم[1] ياقىسىنى يىرتتى. ناسىر ئەلەمنىڭ نامىزىغا كەلگەن كىشىلەر بەيتۇللانىڭ ئىچى ـ تېشىغا پاتماي قالدى. نامازدىن كېيىن كىشىلەر جىنازىنى يەتتە ماڭدامدا بىر كۆتۈرۈۋېلىشنى تالىشاتتى، جىنازىنىڭ كەينىدىكى خەلق توپى دېڭىزدەك چايقىلاتتى. جىنازا ناغرىچى مازىرىغا يەتكەندە، خەلق توپىنىڭ ئاخىرى بەيتۇللادا ئىدى. جەسەت لەھەتكە قويۇلغان ھامان ئاق يوپۇقنى تالىشىش باشلاندى، ھەركىم يوپۇقتىن تىرناقچىلىك بولسىمۇ يىرتىۋېلىپ تەۋەررۈك قىلىپ ساقلاشقا ئۇرۇناتتى. ناسىر ئەلەم يەرلىككە قويۇلغاندىن كېيىن نەچچە ئون مىڭ خەلق نۆۋەت بىلەن ئۇنىڭ قورۇسىغا كېلىپ قۇرئان ئوقۇدى. ئۇلار كوچىلاردا، بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلاردا ناسىر ئەلەمنىڭ قاتىلىنى تېپىش ھەققىدە پىچىرلىشاتتى. مەھمۇد خوجا:

— ئەي مۇسۇلمانلار، ناسىر ئەلەمنى مەزەمزات قەتل قىلدى، — دەپ كىشىلەر توپلاشقان يەرلەردە جاكارلاپ يۈردى.

بۇ خۇددى قازاندىكى قىزىغان مايغا سۇ چاچقاندەك بولدى. كىشىلەر تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ مەزەمزات ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىردى. مەزەمزات جىنازا نامىزىدىن كېيىنلا تام بارگاھقا كەتكەنىدى. ئۇنى تاپالمىغان خالايىق ھېكىم ئوردىسىنى ۋەيران قىلدى، ئۇچرىغانلىكى نەرسىنى ئۇرۇپ ـ چېقىپ،

---

① نىزامىددىن ئاخۇنۇم — شائىر. ئۈچ مىڭدىن ئارتۇق بېيىت يازغان. كۆچ ـ كۆچ ۋاقتىدا يار كەنت شەھرىدە تۇرۇپ قالغان ۋە شۇ يەردە ۋاپات بولغان.

يانجىپ چەيلىدى. شاۋكەت قازىكالان ۋەز ـ نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى:

ـــ ئەي خۇدانىڭ بەندىلىرى، ئۇلۇغ زات ناسىر ئەلەمنىڭ جىنىنى خۇدا بەرگەن، خۇدا ئالدى، بۇنىڭغا نارازىلىق قىلىش كۇپۇرلۇق بولىدۇ. تەقدىرگە تەن بېرىپ ئۇ زاتنىڭ روھىغا دۇئا قىلىڭلار، ئىپسىڭلارنى يىغىڭلار، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ خۇدا ئالدىدا گۇناھكار بولماڭلار!

ئۇ شەيتاننىڭ دەل ئۆزىنى قازىكالانلىققا كۆتۈرگەن مەھمۇد خوجا ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. بۇ شەيتان ئۇنىڭغا قارشى سۆزلىدى:

ـــ نېمىگە مۇسۇلمانلار گۇناھكار بولىدىكەن، يۇرت ئاتىسىنى قەتل قىلغان مەزەمزات گۇناھكار بولماي ناسىر ئەلەم ئۈچۈن يىغلىغان مۇسۇلمانلار گۇناھكار بولامدۇ؟

خەلقنىڭ پىغانى ئوردىنى ۋەيران قىلىش بىلەن چىقىمدى...

موللا بىلال ئۆزىنىڭ ئالتۇن قەلىمى بىلەن مەرسىيە يېزىپ، خەلقنىڭ پىغانىنى مۇنداق چىقاردى:

ناسىردىن قازىنىڭ يۈزى گۈل ئىردى،
گۈل چىرايلار ئۇنىڭ ئالدىدا لال ئىردى.
تەكەللۇمدا سۆزمەن، ساقىلى مىسلى ئاق،
يۈرەكلىك زەبەندار باھادىر ئىردى.

6

ئەلا پالۋان ناسىر ئەلەمنىڭ قازا تاپقىنىنى ئاڭلاپلا سۈيدۈڭنى پەتھ قىلىشنى كەينىگە قويۇپ قوشۇنىنى تام بارگاھقا قايتۇردى، ئۆزى شەھەرگە كەلدى. ئۇ ناسىر ئەلەمنىڭ يەتتە نەزىرىدە ئەخمەتخان خوجىنىڭ مەھمۇد خوجىنى ماختاپ كۆككە كۆتۈرۈپ، سۈيدۈڭ ـ كۈرە جەڭگاھىدا نۇسرەت قازانغان جاھان پالۋىنى، دەپ جاكارلىغاندا ھەم غىدىقى كەلدى، ھەم كۈلگىسى كەلدى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنىڭ سۇلتان، ئەمىرلەرنى دوراپ گەپ قىلىۋاتىسمۇ. ئەمما ئۇنىڭ غىڭ ـ غىڭ ئاۋازىنىڭ تېگىدىن ئاچكۆز

ئالۋاستىنىڭ روھىي ھالىتىنى، ئۇنىڭ ھاكاۋۇرلۇق بىلەن سۇغۇرۇلغان ھەيۋىسىنىڭ بىر خىل ساختا، ياسالمىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى بىۋاستە كۆردى.

مەھمۇد خوجا مۇشۇ سورۇندىلا ئەخمەتخان خوجىنىڭ زەھەرلىك كۆلكىسىنىڭ تەمىنى تېتىدى. بۇ كۆلكە ئەمدى ئۇنىڭغا زەھەر ئەمەس شېكەر بىلىنىدى. ئۇلار خاس ئۆيدە سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرغاندا، ئەخمەتخان خوجا ئاشۇ كۆلكىسى بىلەن ناسىر ئەلەم ئۈچۈن خۇن داۋاسى قىلىشنى تەۋسىيە قىلدى. مەھمۇد خوجا ناسىر ئەلەمنى پاناھىم، غەمگۇزارىم دەپ جامائەت ئالدىدا قان ـ قان يىغلاپ تۇرۇپ تەسىرلىك مۇقام توۋلاشقا باشلىدى. ناسىر ئەلەمنى ھەقىقەتەن ئىلى خەلقى سۆلتاندىنمۇ بەكرەك ھۆرمەت قىلاتتى، ئۇنىڭ ئىختىلال ئوتىنى يېقىشتىكى ئەقىل ـ پاراسىتى، باھادىرلىقىنى ياد ئېتىپ يورەتتى. مەھمۇد خوجىنىڭ مۇقامى كۆيۈۋاتقان ئوتقا ماي چاچقاندەك تەسىر قوزغىدى. پۈتكۈل شەھەر ناسىر ئەلەم ئۈچۈن پىژ ـ پىژ كۆيدى. مەھمۇد خوجا ناماز كۈنىدىكى، ناسىر ئەلەمنى مەزەمزات قەتل قىلدى، دېگەن سۆزنى تېخىمۇ كۆپتۈرۈپ، مەزەمزات ئىلى جياڭجۈنىنىڭ ئەمرى بىلەن شىبەلەردىن لەشكەر توپلاپ ئىختىلالىمىزنى باستۇرماقچى ئىدى، ئۇ بۇ سىرنى ئەخمەتخان خوجامغا ئېيتقان، دەپ جار سېلىشقا كىرىشتى. ئەخمەتخان خوجا مەزەمزاتنىڭ كۇرەدىن چىقىپ ئۆز يېنىغا كەلگىنىنى، ئۇنى جياڭجۈنىنىڭ شىبەلەردىن لەشكەر تۈزۈشكە ئەۋەتكىنىنى دەلىللىدى. ئىش چوڭىيىشقا باشلىدى. شەھەر خەلقىنىڭ مەزەمزاتقا بولغان نەپرىتىنىڭ ئاشقىنىنى كۆرگەن ئەخمەتخان خوجا:

ـــ پۇرسەت كەلدى! ـــ دېدى مەھمۇد خوجىغا ۋە قۇلىقىغا: «ئۇنى ئۇنداق، بۇنى مۇنداق قىلىڭ» دەپ پىچىرلىدى.

كۆمۈردەك قاراڭغۇ كېچە، تومۇز ئىسسىقى كېتىپ سالقىنلىق باشلانغان چاغ، ياپيېشىل چۆپلەرنى دەسسەپ بىر مايماق ئېشەك كەلمەكتە. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تۆتتىن ئات قوشۇلغان ھارۋىلار «غىچ ـ غىچ» قىلىپ ئاستا كېلىۋاتىدۇ. كۆكتىكى يۇلتۇزلارنى قارا بۇلۇت پەردىسى توسۇۋالغان، پەقەت

ئاتلارنىڭ پوشقۇرۇشلىرى، ھارۋىلارنىڭ غىچىرلىشىدىن باشقا ئاۋاز يوق. كارۋان چىلپەڭزە تام بارگاھىغا كەلگەندە، تۈن نىسپىدىن ئاشتى. ئۇلار تام بارگاھىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ چېدىرغا يېقىنلاشتى، ئىشىكتە ئولتۇرغۇچىنىڭ سۇس ئاۋازى ئاڭلاندى:

— سۇلتان چېدىرىغا توغرىلاڭلار، ئوق سېلىڭلار، مەن قىلىچىمنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھامان پىلتىغا ئوت يېقىڭلار!

ئۇ يەنە بىر قانچە ئوندىن گۇرۇپپىلانغان لەشكەرنى سۇلتان چېدىرى ئەتراپىدىكى چېدىرلارغا ئەۋەتتى، ئۆزى ئون نەچچە نۆكىرى بىلەن سۇلتان چېدىرىغا، ئابدۇسەمەت تاللانغان ئون لەشكەر بىلەن ئەلا پالۋان چېدىرىغا قاراپ تېۋۈش چىقارماي ماڭدى. تام بارگاھ شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلداشلىرى، پاقىلارنىڭ كۇرۇلدىشىدىن باشقا ئاۋاز چىقمايتتى، سۇلتان چېدىرى ئالدىدا تاياقتەك قېتىپ تۇرغان جىبەكچى بەردەنگىسىنى قارا كۆلەڭگىلەرگە تەڭلەپ:

— كىمسەن؟ توختا! — دەپ ۋارقىرىدى. ئىشەك مىنىپ كەلگۈچى قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى، شۇ ھامان «گۇمبا - گۇمباڭ» قىلغان قاتتىق ئاۋاز تام بارگاھنى زىلزىلىگە كەلتۈردى، «ۋايجان، ۋاي خۇدا، ئۆلدۇم» دېگەن ۋايساش - ئىڭراشلار ئاڭلاندى. ئەمما، توپ ئوقلىرى سۇلتان چېدىرىغا چۈشمىدى، بىراق جىبەكچى بىر كىمنىڭ تىغىدىن تىك مۈللاق چۈشتى. بىر لەشكەر يۈگۈرۈپ كېلىپ:

— خوجا دادا، توپلىرىمىز پارتلاپ، كۆيۈپ، توپچىلىرىمىز قانغا بوـ يالدى، — دېدى.

مەھمۇد بۇ قاتتىق گۇمبۇرلەشتىن ئېسەنكىرەپ تۇرغاچقا بۇ گەپنى ئاڭلىماي دەرھال سۇلتان چېدىرىغا ھوقۇشتەك شۇڭغۇدى، قاتتىق گۇمبۇرلەشتىن چۆچۈپ ئويغانغان مەزەمزات سۇلتان يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ چېدىردىن چىقتى - دە، جېنىنىڭ بارىچە:

— دۈشمەن كەلدى، ئەمىر ئەلا، ئېتىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى.

شۇ ھامان مەھمۇد خوجىنىڭ قىلىچى ئۇنى يىقىتتى. قىلىچ جان كېسىپ تەگكەنىدى. ئاندىن ئۇ ئەخمەتخان خوجا يازدۇرۇپ بەرگەن مەكتۇپنى

مەزەمزاتنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويدى. ئۆز چېدىرىدا ئۇخلاۋاتقان ئەلا پالۋان توپنىڭ ئاۋازىدىن ئويغىنىپ تامدىكى بەردەنگىسىنى ئالدى ـ دە، چېدىردىن چىقتى. ئۇ مەزەمزاتنىڭ «ئەلا، ئېتىڭلار» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ، قىلىچ كۆتۈرگۈچىگە بەردەنگىسىنى تەڭلىدى. ئۇ تەپكىنى باساي دېيىشىگە بىلىكىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلغان توقماقتىن ئوق ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتتى. ئەلا پالۋان ئۆزىنى باغلاۋاتقانلارنىڭ ئۆز ئادەملىرى ئىكەنلىكىنى تونۇپ هاڭ ـ تاڭ قالدى...

7

تاڭ ئاتتى. مەهمۇدنىڭ خوجا نامى ئۇنىڭ توپى پارتلاپ كەتكەن مىنۇتتىن باشلاپ مەهمۇد خوجا ئەمەس، مەهمۇد پوغا ئۆزگەردى. مەهمۇد پو تام بارگاهتىكى پۈتكۈل قوشۇننى يىغقۇزدى ۋە تىلماچقا ئەمىر قىلدى:

— مۇنۇ مەزەمزاتنىڭ يانچۇقىنى ئاقتۇر!

تىلماچ مەزەمزاتنىڭ يانچۇقىدىن بىر پارچە سامان قەغەزنى ئالدى.

— ئۈنلۈك ئوقۇ! — دەپ ئەمىر قىلدى مەهمۇد پو.

تىلماچ ئوقۇپ ئۆرۈپ بەردى. مەكتۇپنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

ئەي مەزەمزات هېكىم!

سىز خان ئالدىدا يەنە بىر گۇناه ئۆتكۈزدىڭىز، مەن سىزنى شىبە چېرىكلىرىنى باشلاپ، توپىلاڭچىلارنى تىنچىتىڭ دەپ ئەۋەتسەم نېمە قىلدىڭىز؟ ئەكس هالدا سۇلتان بولۇۋالدىڭىز. سىز بۇ گۇناهىڭىزنى يۇيىمەن دەيدىكەنسىز، چۆچەكتىن بىزگە ياردەمگە كېلىۋاتقان ئۇلامتاي جياڭجۇنى مىن يى جانابلىرىنىڭ ئالتە مىڭ چېرىكى يېتىپ كەلگۈچە توپىلاڭچىلارنى بىزگە هۇجۇم قىلدۇرماي تۇتۇپ تۇرۇڭ...

ئىلى جياڭجۇنى مىڭ شۈي

مەھمۇد پو مەكتۇپ ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، قوشۇنغا نەزەر سالدى. لەشكەرلەر ھەيران قالغىنىدىن ئاغزى ئېچىلىپ قالغان، بەزىلىرى ياقىسىنى تۇتۇپ قالغانىدى. ئۇ قوشۇنغا ۋەز ئېيتتى:

— مەزەمزات جياڭجۈن بەلگىلىگەن ھېكىم. ئۇ سېپى ئۆزىدىن جياڭجۈننىڭ ئەمەلدارىدۇر. شۇڭا، ئۇ جياڭجۈننىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلىپ ئۇزۇن ۋاقىت سىز باھادىرلارنى جەڭگە باشلىمىدى، مىڭ يىنىڭ چېرىكلىرىنىڭ كېلىپ كاللاڭلارنى ئېلىشىنى كۈتۈپ ياتتىڭلار. مانا بۇ مەكتۇپنىڭ ئۇنىڭ يانچۇقىدىن چىققىنىنى كۆردۈڭلار، دېمەككى، ئۇ جياڭجۈنگە سادىق ئەمەلدار. ئۇ ئۆزىگە قارشى تۇرغان ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمنى سۈيىقەست بىلەن قەتل قىلغان. مەن ئىختىلالىمىزنى، سىزلەرنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن بۇ خائىننى قەتل قىلدىم.

بۈگۈن سەھەردىلا بۇ يەرگە ئات سېلىپ كەلگەن ئەخمەتخان خوجا مەھمۇد پونى قوللاپ قۇۋۋەتلىدى ۋە ئاخىردا ئىختىلال ھەيئىتىنىڭ پەرمانى دەپ، بىر يوغان قەغەزنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

ئىختىلال ھەيئىتى شۇنداق پەرمان بېرىدۇركى، جاھان پالۋىنى، ئىلىمدە تەڭداشسىز غوس ئەلا ئەزىم بىننى مەھمۇد خوجا ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ سۇلتانى بولۇپ تەيىنلەنسۇن! موللا شاۋكەت ئاخۇن قازىكالان بولسۇن، توختاخۇن ئەمىرلەشكەر بولسۇن...

بۇ پەرماندىن مەھمۇد پونىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى. ئۇ قولىنى قولىغا ئۇردى، ئاندىن تىزىغا شاپىلاقلاپ تەنتەنە قىلدى. ئەخمەتخان خوجىنىڭ داپ چېلىشى بىلەن مەھمۇد پو مانا شۇنداق ئۇسسۇلغا چۈشتى.

— بىر پوچى ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ سۇلتانى بولامدىكەن. قېنى كۆرەرمىز بۇ پوچىلىق! — دېدى ئەلا پالۋان باغلاقلىق ھالدا تۇرۇپ.

ئەزىمشاھقا ئوخشاش سىپاھلار، بەگلەر پوچىنى مەنسىتمىدى، بېقىنمىدى: بۇنى كۆرۈپ مەھمۇد پو جۇۋىسىنى تەتۈر كىيدى. ئۇ مەزەمزاتىنىڭ بەگ - ئەمەلدارلىرىنى قەتل قىلىش پەرمانى چۈشۈردى. كۆپلە-

گەن سىپاھلار، يېزا بەگلىرى ئۆز لەشكەرلىرىنى باشلاپ يۇرتلىرىغا كېتىشتى. بۇ ئىختىلال ئوتىنى تۇنجى قېتىم ياققان، قېرىپ قالغان سادىر پالۋان:

— ئېھ پەلەك، بۇ رەسۋاچىلىق بىزنىڭ شەنىمىزگە داغ چۈشۈردىغۇ، بۇ بەگ - خوجاملار مەنسەپ تالىشىپ بىر - بىرىنى ئۆلتۈرسە، يوقاتسا نېمە قىلغۇلۇق. بەس سادىر، سىڭگەن نېنىڭنى يە، — دەپ، ئۆز لەشكىرىنى شەھەردىن ئېلىپ موللا توختىيۇزىگە چىقىپ كەتتى.

مەھمۇد پو لەشكەرلىرىنى ئۆزىگە رام قىلىش ئۈچۈن سىپاھ بەگلەرنىڭ ئۆيلىرىنى بۇلاتقۇزدى، ھەممىلا يەردە تۇتقۇن قىلىش، قەتل قىلىش، بۇلاش - تالاش باشلىنىپ كەتتى. خەلق:

يېغىلىقتا ياغ ئاقار،
ياخشى - يامانغا كىم باقار.
بارچە بەگلەر ئۆلتۈرۈلسە،
ئىختىلال ئوتىنى كىم ياقار.

دەپ زارلاندى.

مەھمۇد پو مۇلايىملىق پەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ يىرگىنىشلىك قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ:

«مەزەمزات ئوغلى خىزىرخاننى تېپىپ كەلگەن ياكى كاللىسىنى ئېلىپ كەلگەنلەرگە ئەمەل بېرىمەن، بىر ياخشى ئات ئىنئام قىلىمەن» دەپ پەرمان بەردى.

ئۇنىڭ مۇنتىزىم قوشۇنىدىكى تۇرمىدىن چىققان كاللاكېسەرلەر تەرەپ - تەرەپكە قاتراپ خىزىرخاننى ئىزدەشكە باشلىدى. ئۇلار كىرمىگەن ئۆي ياكى تۆشۈك قالمىدى، ئاخىر بىر ماشكا پۇراپ يۇرۇپ ئايدۆڭ مەھەللىسىدىكى بىر قورۇدىن تېپىپ مەھمۇد پونىڭ ئالدىدا! تىزلاندۇردى. مەھمۇد پو بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان، كېلىشكەن ياش يىگىتنى كۆرۈپ، رەھىمسىزلەرچە پەرمان بەردى:

— كاللىسىنى ئال!

خىزىرخاننى بوينى كېسىككە ئاچىقىپ قەتل قىلدى.

ئەمدى نۆۋەت ئەلا پالۋانغا كەلگەنىدى. ئەخمەتخان خوجا مەھمۇد پونى سۇلتان دەپ جاكارلىغان كۈنىلا ئەلا پالۋاننىڭ ئاتلىق قوشۇنى ھىيلە بىلەن قورالسىزلاندۇرۇلغان، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بەش يۈز ئاتلىق باھادىرى ۋە ئۇن مىڭ لەشكىرى ئەزىز پالۋان سەردارلىقىدا سۈيدۈڭ ـ كۈرەنى مۇھاسىرە قىلىپ قالغانىدى. ئۇلار مەھمۇد پونىڭ ئۆزگىرىش قىلغىنىدىن خەۋەرسىز ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ قوشۇن ئىچىدىكى شۆھرىتىدىن ھېيىقىپ يۈرگەن مەھمۇد پو ئۇنى ئۆزى بىۋاسىتە سوراققا تارتتى. ئۇ سوراقنى مۇنداق باشلىدى:

— سەن نېمە ئۈچۈن ماڭا قارىتىپ ئوق ئاتىسەن؟

قولى باغلانغان ئەلا پالۋان كەسكىن ھالدا جاۋاب بەردى:

— بىز ئۇيغۇرلاردا «تۇز بەرگەننىڭ يۈزىگە تۈكۈرمە» دېگەن گەپ بار، ماڭا تۇز بەرگەن خوجايىنىم ئات دېگىنى ئۈچۈن ئاتتىم.

— ھە ! — دەپ مەھمۇد پو كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ئالايدى، — ئەمدىكى كۈنۈڭنىڭ نېمە بولۇشىنى بىلەمسەن؟

ئەلا پالۋاننىڭ غەزەپ ۋە نەپرەتتىن مەڭزى تىترىدى، بۇرنىنىڭ چاناقلىرى كېرىلدى، كۆكسىدىن لەنەت خەنجىرى ئېتىلىپ چىقتى:

— ئەمدى كۈنۈم بولسا شۇ قانلىق قىلىچىڭنىڭ قۇربانى بولار. مېنى قورقۇپ قالىدۇ دېۋىدىڭمۇ؟ بىز قايسى كۈنى قولىمىزغا قىلىچ ئالدۇق، شۇ كۈندىن باشلاپ نۇسرەت قىلالمىساق كۈنىمىزنىڭ قىلىچ ئاستىدا قالىدىغىنىنى بىلىپ تۇرۇپ بۇ ئۇلۇغ ئىشقا ئاتلانغان. ئەمما، سەن ھازىر بىزنىڭ ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرگىنىڭ بىلەن ئۆزۈڭمۇ ساق قالمايسەن، مېنىڭ ئاساسىي قوشۇنۇم ھېلىھەم ئىختىلال ئوتىنى ساقلاپ قالىدۇ!

مەھمۇد پو ئەلا پالۋاننىڭ بۇ گەپلىرىدىن تىترىدى، شۇندىمۇ ئۆزىنى زورغا بېسىپ ۋارقىراپ كەتتى:

— مەن سېنى تۇغما ھالىڭغا كەلتۈرۈپ قىيما ـ چىيما قىلىۋېتىمەن!

— مەن بۇ دۇنياغا يالىڭاچ كەلگەن، ئۇ دۇنياغىمۇ يالىڭاچ كېتىمەن،

سىنىڭدەك نىجىستىن كېپەنلىك سورىمايمەن!

ئەلا پالۋان: «قېنى قىيما ـ چىيما قىلمامسەن» دېگەندەك ئالغا بىر قەدەم باستى، ئۇ سۈيدۈك تەرەپكە بىر قاراپ قويۇپ، بوينىنى تۇتۇپ بەردى. مەھمۇد پو جاھانكەشتىلىك قىلىپ يۈرۈپ نۇرغۇن باھادىرلارنى كۆرگەن، تەرىپىنى ئاڭلىغان، ئەمما ئۆلۈمنى پىسەنت قىلمايدىغان بۇنداق باھادىرنى كۆرۈپمۇ، ئاڭلاپمۇ باقمىغانىدى. ئەلا پالۋاننىڭ بۇ خىل دادىل جەسۇرلۇقى مەھمۇد پونىڭ كۆزىگە خانتەڭرى چوققىسىدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ ھەيران بولۇپ، ئالدىدا تۇرغان بۇ كېلىشكەن باھادىرغا قاراپلا قالدى. كۆڭلىدىن «پاھ، پاھ، نېمىدېگەن تاغ يۈرەك نېمە بۇ. ئۆلۈمنى پىسەنت قىلمايدىغان بۇنداق باھادىرلار دۇنيادا ئاز ئۇچرايدۇ. بۇنى قەتل قىلدۇرۇپ، ئۆمۈرۋايەت ئۇ دۇنيادىمۇ، بۇ دۇنيادىمۇ كىشىلەرنىڭ قارغىشىغا قالماي. ئەڭ مۇھىمى ئۇ سۈيدۈك ـ كۈرە ئۇرۇشىدا نۇسرەت قىلىپ، مېنىڭ شۆھرىتىمنى ئاشۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنى ئۆلتۈرسەم ئەزىز پالۋان ۋە ئۇنىڭ باھادىر قوشۇنى مېنى ساق قويماس. بەس! ئۇنى ئۆلتۈرمەي، ئۆزۈم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇراي!» دېگەن ئويلار كەچتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئەمىرانە سۆز ئاھاڭى، ۋەھشىي قىياپىتى بىردىنلا بۇرۇنقى خەلپەتلەردەك مۇلايىم تۈسكە كىردى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتى ئالۋاستىنىڭ روھىي ھالىتى ئىدى. ئۇنىڭ ھاكاۋۇرلۇق بىلەن سۇغۇرۇلغان ھەيۋىسى ئەلا پالۋاننىڭ جاسارىتى ئالدىدا بىر خىل ساختىلىق، ياسالمىلىق بولۇپ ئاشكارىلاندى.

— ئاپىرىن يىگىت، ئاپىرىن! داڭگال بولغىنىڭ بىلەن شىر يۈرەك ئىكەنسەن! مەن سېنى سىناپ بېقىش ئۈچۈنلا بۇ جازا مەيدانىغا كەلتۈرگەنىدىم. تۈز ھۆرمىتىنى قىلىدىڭ، جەسۇر پالۋانلىقىڭنى ئىسپاتلىدىڭ. قېنى، نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر، پالۋاننىڭ قولىنى يېشىڭلار! بارغىن، قوشۇنىڭغا باش سەردار بولۇپ ئىختىلال نۇسرىتى ئۈچۈن ھىممەت ـ غەيرىتىڭنى كۆرسەت!

جازا مەيدانىدىكى لەشكەر ۋە جامائەت بۇ كۆرۈنۈشتىن شۇنى ئېنىق چۈشەندىكى: مەھمۇد پونىڭ خۇي ـ پەيلى ئۆزىنى ماختاپ ئۇچۇرۇش، پو ئېتىش. ئەلا پالۋاننىڭ پەزىلىتى بولسا ئاقىلانىلىق، مەردانىلىق، پالۋانلاردا

بولىدىغان بىر خىل قورقماس جاسارەتنى نامايان قىلىش بولدى. شۇ تاپتا ئۇلار مەھمۇد پونى قوتۇر ئېشەككە، ئەلا پالۋاننى بوز تولپارغا ئوخشىتىۋاتاتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئۆچلۈك ۋە ياۋۇزلۇق ھەقىقەت نۇرىنى، باتۇرلۇقنى بېسىپ كېتەلمىدى، بەلكى ئۇنىڭغا باش ئەگدى.

ئەلا پالۋان قىلىچ ئاستىدىن چىقىپ «سەردارلىقنىڭ چېكەڭگە تاڭ» دېگەندەك قولىنى بىر شىلتىپلا قەدىناس ئېتىغا مىنىپ ئارا ئۆستەڭگە قاراپ چاپتى.

8

بىر دەللە ئالدامچى پاسىقنىڭ قوزغىلاڭ مېۋىسىنى تارتىۋېلىپ، ۋەھشىيلەرچە قىرغىن ۋە بۇلاڭچىلىق قىلغىنىنى، بولۇپمۇ قوشۇنىنىڭ تارقىلىپ كېتىشى شەمسىدىن خەلپەم، سالىش ئىماملارنىڭ خاتىرجەملىكىنى يوقاتتى. بالىلارغا بىلىم بېرىۋاتقان بۇ زاتلار قىبرى خوجىنىڭ ۋەتەننىڭ بۇ گۈلىستانىنى خاراب قىلىشىدىن ئەنسىرەشكە باشلىدى.

شەمسىدىن خەلپەمدە ئەلا پالۋاننىڭ قىلىچ ئاستىدىن قۇتۇلۇپ كەلگىنىنى كۆرۈپلا بىر يېڭى ئۈمىد تۇغۇلدى ۋە بىر نىيەتلىك ئارا ئۆستەڭلىكلەرنى قۇتلۇق مىراپىنىڭ ئۆيىگە يىغىپ مەقسەتنى ئىزھار قىلدى:

— بىر چوڭ ئىش بىزگە كېلىپ قادالدى. ئالدامچىنىڭ پاسىقلىقى ئارقىسىدا، گۈزەل، شاد - خۇرام يۇرتىمىز مۇسىبەت قايغۇسىغا، ئۇنىڭ خۇش پۇراق گۈل ھىدى قان ۋە جەسەت سېسىقچىلىقىغا، يورۇقلۇق زۇلمەتكە ئايلاندى. يۇرتىمىزنى شۇ ھالغا كەلتۈرگەن قىبرى خوجىلار يەر يۈزىدىن يوقىلىشى كېرەك، بولمىسا بىزنىڭ بۇ ئىختىلالىمىز، تۆككەن قانلىرىمىز بىكار كېتىدۇ. شۇڭا، بارماق چىشلەپ قالماسلىقىمىز ئۈچۈن سىز باھادىرلارنى چاقىرتتىم.

شەمسىدىن خەلپىمنىڭ بۇ تەسىرلىك گېپى مەجلىس ئەھلىنىڭ قەلبىدىكى سۆزلەر ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرىنىڭ ئاغزىدىن مۇنداق نادامەت چىقتى:

— ئاھ خۇدا، پېشانىمىز ئەجەبمۇ كاج ئىكەنغۇ!

سالىش ئىمام بۇ نىداغا جاۋاب بەرمەي تۇرالمىدى:

— جامائەت، بۇ ئىككى خوجىنىڭ نىيىتى بەكمۇ يامان، ۋاستىسى تولىمۇ قەبىھ ئىكەن. بىز ئاھ چېكىپ ئولتۇرساق يۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويىمىز، بۇ ھىيلىگەر خوجىلارنىڭ قاباھەت تاپىنىدا يانجىلىپ دەپنە بولغاندىن كۆرە بىر ئېلىشىپ كۆرەيلى.

شەمسىدىن خەلپەم ئۆزى ئۇمىد كۈتكەن ئەلا پالۋانغا قارىدى. ئۇ پاچاقلىرىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ، ئېڭىكىنى تىزلىرى ئۈستىگە قويۇپ ئولتۇراتتى. شەمسىدىن خەلپەم شاگىرتىدىن:

— ئەي بالام، ھالىڭ نېچۇك، نېمە ئويداسەن؟ — دەپ سورىدى.

زەردىگۈش بولۇپ، قورقىقى ئۆرلەپ ئولتۇرغان ئەلا ئۈستازىغا تۈنجى قېتىم گەپ ياندۇردى:

— ئىختىلالىمىز تولۇق نۇسرەت قازانماي تۇرۇپلا ئارىمىزدا بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈدىغان ئەھۋاللار يۈز بەرسە، مەن يەنە نېمىگە كەتمەن چاپىمەن!

شەمسىدىن خەلپەم شاگىرتىنىڭ يوغان كۆزلىرىدىكى چىن ئىنسانغا خاس غەزەپ ئالامەتلىرىنى كۆرۈپ، بىر دەقىقە سۈكۈت قىلدى، ئاندىن ئۇنى گەپكە ئۈندىدى:

— بالام، سەن ئەزرائىلنىڭ ئاغزىدىن ياندىڭ. بۇ ساڭا قاتتىق تەسىر قىلغان بولسا كېرەك. بىر پالۋان مۇرادىغا يەتسە خۇش بولىدۇ. بۇ چۈشىنىشلىك، مۇرادىغا يېتەلمىگەن تەقدىردىمۇ ئاچچىقىنى يۇتۇش كېرەك. «يىتىنىڭ ئاچچىقىدا چاپاننى ئوتقا سالما» دەيدۇ دانالىرىمىز. مەھمۇددەك بىر پىتقا ئاچچىق قىلىپ ئىختىلالنى ئوتقا سالامسەن؟ ئۇلۇغۋار ئىشىمىزدىن چەتنەمسەن؟ ئۆتكەندە چېدىرىڭدا ماڭا قانداق ۋەدە بەرگەنىدىڭ؟ خەلقنى ئۇنتۇما. خەلق ئىسسىق يۇرسە سەن توڭلىمايسەن، خەلق توق بولسا سەنمۇ توق بولىسەن. سەن خەلققە باغلانغان، خەلقنىڭ

خۇشاللىقى سىنىڭ خۇشاللىقىڭ! شۇڭا، سەن بۇ ئىشتىن قول تارتما!

ئەلا پالۋاننىڭ قەلبىنى شۇ تاپتا بىر قەۋەت تۇمان پەردىسى قاپلىغانىدى، شۇڭا قۇلىقىغا ئۇستازىنىڭ گەپلىرى كىرمىدى. ئۇ:

— ئەپۇ قىلسىلا ئۇستاز، ۋىجدانىم بىلەن ئىش قىلسام كۆڭلۈم خۇش بولىدۇ. ئەمدى مەن شاپاشلاپ بولغاندەك تۇرىمەن، ئاقساقاللىرىمىزنىڭ قىلغان - ئەتكىنى سۇلتانلىق تالىشىش بولىدىكەن، بىز مەڭگۇ يالچىمايمىز! — دەۋەتتى.

— بالام، بىز شۇ تاپتا پىلسىرات كۆۋرۈكىدە تۇرۇۋاتىمىز، كۆۋرۈكتىن ئۆتەلىسەك نۇسرەت بىزدە، ئۆتەلمىسەك دوزاختا مەھكۇم بولىمىز. مەھمۇد بىزنى دوزاختا ئىتتىرىۋاتىدۇ، ئۇ ئىتتىرگىچە بىز ئۇنى ئىتتىرەيلى، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم جىددىي قىلىپ.

— ئەي ئۇستاز، شۇ تاپتا مۇڭ - پىغان، ھەسرەت - نادامەت قاپلىغان يۈرىكىمگە ھېچنېمە پاتمايدۇ، مېنى ئەپۇ قىلسىلا، — ئەلا پالۋان شۇنداق دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ گۈلدۈڭ - گۈلدۈڭ مېڭىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

مەجلىس ئەھلى سۈكۈت ئىچىدە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇلار ئەلا پالۋاننى چاقفان مەھمۇددەك يىلاننىڭ سالغان نەشتىرى چىقىپ كەتسىمۇ، زەھىرى يۈرىكىدە قالغىنىنى چۈشەندى. شەمسىدىن خەلپەم بۇ كۆڭلى نازۇك شاگىرتىنى كۆپ ئايايتتى، شۇڭا ئۇنى توختاتمىدى.

سۈكۈتنى تۇردى يۈزبېگىنىڭ ئاۋازى بۇزدى:

— خەلپە دادا. بۇ ئىشنى ماڭا قويسىلا. ئات ئېغىنىغان يەردە تۆكى قالىدۇ. يا ئۆلەرمەن، يا بۇ ئىككى مىتىنى جەھەننەمگە يوللارمەن! مەن بۇ ئىشنىڭ يولىنى دىلىمغا پۈكۈپ قويدۇم.

ھەممە ئادەم تۇردى يۈزبېگىنىڭ يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە، كەڭ غولىغا، كۈچتۈڭگۈر بەستىگە باقتى، ئۇنىڭ بۇ مۇشكۈل، خەتەرلىك ئىشقا جېنىنى قولتۇقىغا قىسىپ تەۋەككۈل قىلماقچى بولغىنىدىن دىللىرى يورۇدى. شەمسىدىن خەلپەم ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتتى. سالىش ئىمام دۇئا بەردى:

— ئەي خۇدا، تۇردىنىڭ مۇشكۈلىنى ئاسان قىلغايسەن!

9

شۇ كۈنى كەچتە تۇردى يۈز بېگى يېنىغا ئونلۇق يىگىتىنى ئېلىپ تام بارگاھقا ئاتلاندى. ئاتلار سارغىيىشقا باشلىغان چۆپلەرنى چەيلەپ چاپتى. ئاسمان ئاچ ھاۋارەڭ ئەينەكتەك تاپتازا، يۇلتۇزلار ئىمىر - چىمىر قىلاتتى، تەبىئەت ئۇيقۇغا كەتكەندى. جىمجىتلىق، پەقەت كۈزنىڭ سالقىن شامىلى يۈزلەرنى ئەركىلىتىپ ئارام بېرەتتى. تۇردى يۈز بېگىلەر تارازا يۇلتۇزى ھالىدىن كېتىپ مۆكۈنگەندە، يىراقتىكى تام بارگاھ چېدىرلىرىنى قارا - كۇرە كۆرۈشتى ۋە توختاپ ئاتتىن چۈشۈشتى. ئاتلارنى چۇشەپ قويۇۋېتىپ، يوپۇرماقلىرى تۆكۈلۈۋاتقان دەرەخ، قۇرۇشقا باشلىغان قورايلار ئارىسىدىن مەھمۇد پونىڭ چېدىرىغا قاراپ ماڭدى. مەھمۇد پو سۇلتان بولغاندىن كېيىن مەزەمزاتىنىڭ چېدىرىدا تۇرۇۋاتاتتى. تۇردى يۈزبېگى يىگىتلىرىنى تېزلا ئۇنىڭ چېدىرىغا باشلاپ ئەكەلدى. تۇردى يۈز بېگى چېدىر ئەتراپىدا كۆزەتتە تۇرغان لەشكەرنىڭ كەينىگە ئۆتتى. ئۇنىڭ ھەرىكىتى ئاستا، سالماق ئىدى. ئۇ ئېگىز بويلۇق قارا كۆلەڭگىگە يېقىنلاشتى، بىر قەدەم قالغاندا توختاپ، يۈرىكىنىڭ گۈپۈلدىشىنى پەسلەتتى، ئاندىن لاچىندەك تېزلىك بىلەن جېسەكچىنىڭ بويىنىدىن قايرىپ ئاغزىغا لاتا تىقتى ۋە جېسەكچىگە:

— مەن ئەمىر ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانى بىلەن مەھمۇد پونى قەتل قىلغىلى كەلدىم، قارشىلىق قىلمىساڭلا جېنىڭ ئامان قالىدۇ. جىم يات !— دەپ پىچىرلىدى ھەم ئۇنىڭ پۇت - قولىنى باغلىۋەتتى.

جېسەكچى ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانى دېگەن سۆزگە ئىشەندى بولغاي، مۇكلا ياتتى. تۇردى يۈز بېگى ئۇنىڭ بەردەنگىسىنى يېنىدىكى يىگىتكە ئالغۇزۇپ چېدىرغا يېقىنلاشتى. شۇ ئارىدا ئۇنىڭ ئىككى يىگىتى چېدىر ئىشكىنى بېقىپ تۇرغان جېسەكچىنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ ئۇنىمۇ تۇردىغا ئوخشاش چېدىر ئارقىسىغا ئاپىرىپ ياتقۇزۇپ قويدى. تۇردى يۈزبېگى ئىككى جېسەكچىنىڭ ئورنىغا ئىككى يىگىتنى جېسەكچى قىلىپ قويۇپ، ئۆزى بىر يىگىت بىلەن چېدىرغا كىردى. مەھمۇد پو چۈشكىندە كىرپىدەك تۈگۈلۈپ

يېتىپ بەخىراماں ئۇخلاۋاتاتتى. تۇردى يۈزبېگى ئۇنىڭ بېشى ئۈستىگە كېلىپ، ئاچ بېقىنىغا بىرنى قويۇپ ۋارقىرىدى:

— ئەي مەككار، تۇر ئورنىڭدىن!

مەھمۇد چۆچۈپ ئويغاندى. ئۇ ئۆزىنىڭ بويىنىغا تەڭلىنىپ تۇرغان شەمشەرنى كۆرۈپ قورقىنىدىن ۋارقىرىۋەتتى:

— ھەي نىجىس، سەن زادى ئىلىغا نېمە مەقسەتتە كەلگەن؟!

— بىر قوشۇق قېنىمنى تىلە ... يەمەن، — دەپ تىترەپ تۇرۇپ يىغلاشقا باشلىدى مەھمۇد پو، — مەن ... مەن مۇ ... سۇلما ... نلارنى قۇت ... قۇزۇشقا كە ... كەلگەن. مېنىڭ نى... نىيىتىم شۇ ... كى ... ، سىز ... لەرنى خو ... خوجام بە ... بەدۆلەت بىلەن بىر ... بىرلەشتۈرۈش!

— ھىم، خوجامنىڭ خوجىسى بار ئىكەن - دە، — دېدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە. ئاندىن مەھمۇد پودىن يەنە سورىدى، — ئەخمەتخان خوجاڭچۇ؟

— ئۇ خوجامنىڭ بە دۆلەتنىڭ يېقىن كىشىسى ئىكەنلىكىنى يېقىندا بىلدىم. مەن سۇلتان بولغاندىن كېيىن ئۇ زات ماڭا بە دۆلەتكە ئادەم ئەۋەتىشىمنى، ئىلى شەھرىنىڭ ئۇنىڭ قارىمىقىغا ئۆتكەنلىكىنى ئۇقتۇرۇشۇمنى ئېيتقان.

— سەن ئادەم ئەۋەتتىڭمۇ؟

— ياق تېخى.

تۇردى يۈزبېگىنىڭ قان يۈگۈرگەن يۈزىدە، كۆزلىرىدە غەزەپ شولىسى چاقنىدى - دە، جاھاندىكى كۈچتۈڭگۈرلەردەك قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى ۋە قاتتىق ئاۋازدا:

— ئەمىر ئابدۇرۇسۇل ئاكا ئۈچۈن، ناسىر ئەلەم ئۈچۈن دوزاخقا سەپەر قىل، — دەپ مەھمۇدنىڭ بويىنىغا چاپتى.

مەھمۇد پونىڭ بەتبەشىرە كاللىسى ئاجىز تېنىدىن ئايرىلىپ پالازغا دومىلاپ چۈشتى.

تۇردى يىگىتلىرىنى باشلاپ شەھەرگە قاراپ قويۇندەك ئۇچتى. ئۇلار ئەخمەتخان خوجىنىڭ قورۇسىغا يېتىپ كەلگەندە، تاڭ ئاتقانىنىڭ

بەلگىسىنى كۆرسىتىپ يۇلتۇزلار شالاڭلاشقانىدى.

ئەخمەتخان خوجىنىڭ ھاجەتكە چىققان مۇرىتى دەرۋازىنى ئىتتىرگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ خوجىنى ئويغاتتى. ئىشنىڭ كۈتكىنىدەك بولمايۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن تۇردى:

— ئەي خوجا، ئەر بولساڭ چىق بۇياققا. كاللاڭنى ئالىمەن، — دەپ ۋارقىرىدى.

ئەخمەتخان خوجا ئۇشتۇمتۇت قوياش نۇرىغا دۇچ كەلگەن شەپەرەڭدەك نېمە قىلارىنى بىلمەي قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ مۇرىتلىرى ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى بىلىپ خوجىنى باغنىڭ تېمىدىن ئارتىلدۇردى. ئەخمەتخان خوجا تامبىلىنى كۆتۈرگەن پېتى خۇيزۇلارنىڭ بارگاھىغا قاراپ قاچتى. خۇيزۇلارنىڭ سۇلتانى ياگۇر باشلىق سىپاھلار خوجىنى ئەتىۋارلاپ، ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالدى.

ھاسىل كالام، مەھمۇد پونىڭ سۇيىقەست بىلەن قولغا كىرگۈزۈۋالغان سۇلتانلىقى «موزاينىڭ يۈگۈرۈشى سامانلىقىچە» دېگەندەك، ئوتتۇز ئالتە كۈنلا ئۆمۈر سۈرەلىدى.

تاڭ شەپىقى سېخىي نۇرى بىلەن بەيتۇللانىڭ پەشتىقىغا ئەگىلىك يېقىپ نۇرلاندۇرۇۋەتتى. يېنىك سەھەر شامىلى مەھمۇد پونىڭ خام كاللىسىدىن چىققان سېسىق پۇراقنى يىراقلارغا ئېلىپ كەتتى. خوجىلاردىن ئىخلاسى قايتقان شەھەر خەلقى مەھمۇد پونىڭ ھىيلە ـ مىكىرگە تولغان، بەتبەشىرە كاللىسى ئەتراپىغا توپلىنىپ، بىر نىجىسنىڭ يوقالغىنىغا شۈكۈر قىلىشتى، ئۇنىڭ ئەخمىقانە ئىشلىرىنى ئەسلەپ راسا كۈلۈشتى.

شۇنداق، بۇ جاھان ئۇزۇن جاھان. بۇ جاھاندا يامانلىق ياخشىلىق ئۈستىدىن كۈلەلمەيدۇ، ياخشىلىق ھامان يامانلىق ئۈستىدىن كۈلىدۇ.

توققوزىنچى باب

ئاخىرقى نۇسرەت

تالقان يېگەن خەلقلەر
نىمەتلەرگە يېتىشتى.
ئازاد بولۇپ زۇلۇمدىن
مۇڭلىرىنى ئېيتىشتى.
— خەلق قوشىقى

1

ھەيۋەتلىك، كۆركەم مەپە كۇرەنىڭ مەركىزىي كوچىسىدىكى جياڭجۇن ئىبادەتخانىسى ئالدىدا توختىدى. بۇ يەردە سەپ تۈزۈپ تۇرغان جىسەكچىلەر ياغاچتەك قېتىپ تۇرۇشاتتى. مۇلازىملار دەررۇ جياۋ[1] كەلتۈرۈشتى، بىر مۇلازىم مەپىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا بېشىنى ئېگىپ دۈم ئولتۇردى. مەپىگە مىڭ شۆي جياڭجۇن ھېلىقى مۇلازىمنىڭ دۈمبىسىنى دەسسەپ چىقىپ سۇلغۇن ھالدا جياۋغا ئولتۇردى. ئىبادەتخانىغا مىڭ شۆينىڭ پەرمانى بىلەن بارلىق دارىنلار توپلانغانىدى. ئۇلار بۇتقا ئىبادەت قىلىپ توپىلاڭچىلارنى

[1] جياۋ — ھەشەمەتلىك ياسالغان، كىچىك دېرىزىلىك ئۆرە ساندۇق. ئىچىدە بىر ئادەم ئولتۇرۇشقا بولىدۇ. تۆت ئادەم كۆتۈرۈپ ماڭىدۇ.

يوقىتىشىنى ئىلتىجا قىلماقچى ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەسلىھەتچى ئامبال، دالوي، غالدايلار، ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلار بار ئىدى. ئۇلار مىڭ شوي جياۋدىن چوشۇشىگە ئىككى يوكلىنىپ تەزىم قىلىشتى. بۇ ئىبادەتخانا ئىلى جياڭجۇن مەھكىمىسىگە تەۋە جايلار ئىچىدىكى ئەڭ سەلتەنەتلىك، ئەڭ چىرايلىق ئىبادەتخانا بولۇپ، پۈتۈنلەي چىڭ خاندانلىقى ئوردىسىنىڭ ئۇسلۇبىدا ياسالغان، ئاستى ـ ئۈستى، تام ـ تورۇسلىرى يېشىل، سېرىق، كۆك ساپاللار بىلەن بېزەلگەنىدى. ئىبادەتخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۈچ دەرۋازىلىق پەشتاق بەيپىڭمېن بار بولۇپ، تولىمۇ چىرايلىق ئىدى. بارلىق قورۇلۇشنى تۆتلا تۈۋرۈك كۆتۈرۈپ تۇراتتى. بۇ بۇتخانىنى ھەربىيلەر ئىبادەت قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن «جياڭجۈن بۇتخانىسى» ياكى «ئەلەم بۇتخانىسى» دەپ ئاتايتتى. چۈنكى بۇنىڭغا يانداش كۆكرى ـ مىگرى خاتىرە ئىبادەتخانىسىنى «قەلەمكەشلەر ئىبادەتخانىسى» دەپ ئاتىشاتتى.

ئادەتتە جياڭجۈن باشلىق ھەربىي ئەمەلدارلار قەمەرىيە يىلى ھېسابى بويىچە 3 ـ ۋە 10 ـ ئايدا بۇ ئىبادەتخانىغا كېلىپ بۇتقا چوقۇنۇپ مەبۇددىن مەدەت تىلەيتتى. بۈگۈن 3 ـ ئايمۇ، 10 ـ ئايمۇ ئەمەس، 1 ـ ئاي ئىدى. ئەپسۇسكى، مىڭ شوي نەچچە يۈز يىللىق ئادەتنى بۇزۇپ، مەبۇددىن مەدەت تىلەشنى توققۇز ئاي بۇرۇن ئېلىپ باردى.

بۇتخانىغا دۆلەت تۇغى ئېسىلغان، كالا ـ قوي، چوشقىلار ئۆلتۈرۈلۈپ پۈتۈن پېتى مەبۇدنىڭ ئالدىغا قويۇلغانىدى. مىڭ شوي كېلىشى بىلەنلا مۇراسىم باشلاندى. كۆجە كۆيدۈرۈلدى، ئىسرىق سېلىندى، جاڭ ـ دۇمباقلار چېلىندى. ھەممە بۇت ئالدىدا سەپ تۈزۈپ تۇرۇشقىنىدا توققۇز پاي توپ ئېتىلدى. خاس راھىب تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن قوڭغۇراق چېلىندى، ئاندىن ھەممە ئادەم بۇتقا تەزىم قىلىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىبادەت ئاخىرلاشتى.

مىڭ شوي ئەمەلدارلارغا مۇنداق دېدى:

— ئەي دارېن، ئامبال، دالوېلار، توپىلاڭچىلار بوسۇغىمىزدا يولۋاستەك خىرىس قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلارنى يوق قىلىش خوسۇسىدا قانداق مەسلىھەتىڭلار بار، ئوتتۇرىغا قويۇڭلار!

بۇتخانا قۇدۇقتا تاش چۈشكەندەك جىمىپ كەتتى. ئەمەلدارلارنىڭ شۇ تاپتىكى تۇرقى يىڭنە يېۋالغان ئىتتەك بىچارە، مادارسىز ۋە چۈشكۈن ئىدى. بىر چاغدا چىڭ دالوي ئورنىدىن تۇردى، بۇتقا ئۈچ قېتىم باش قويدى، ئاندىن جياڭجۇنگە قاراپ دېدىكى:

— جانابىي ئالىيلىرى ئىجازەت قىلسا، كەمىنە قۇللىرى كەم ئەقلى بىلەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلغاي.

— سۆزلەڭ! — دېدى مىڭ شۇي.

باشقا ئەمەلدارلار قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ تۇرۇشتى، چىڭ دالوي ۋەزمىن هالدا شۇنداق دېدى:

— خېلى ۋاقىتتىن بېرى توپىلاڭچىلار بىلەن جان تىكىپ جەڭ قىلدۇق، لېكىن ئۇلار تولىمۇ كۆپ بولغاچ ئەدىپىنى بېرەلمىدۇق. ئۇلار قەلئەنى چىۋىن ئۆتمەس قىلىپ قورشىۋالدى. قەلئەدە ئاشلىق ئۆكسۈپ قالدى. شۇڭا، يۇقىرىدىن ياردەم كەلگۈچە توپىلاڭچىلارنى ئالداپ تۇتۇپ تۇرساق، دەيمەن.

— قانداق ئالدايسىز؟ — سورىدى جياڭجۇن.

— يالغان تەسلىم بولىمىز، ئۇلارغا «جانابىي جياڭجۇن ۋە باشقا ھەربىي، مۈلكىي ئەمەلدارلارغا، چېرىك ۋە بالا - چاقىلارغا تەگمىسەڭلار تەسلىم بولىمىز، بۇنىڭ تەييارلىقىغا ئۈچ كۈن مۆھلەت بېرىڭلار» دەيمىز، بۇ ئۈچ كۈننى تۈگەتمەي تۇرۇپ يەنە ئۈچ كۈن سورىساق، بۇ ۋاقىت ئىچىدە سۈيدۈڭ، لوسىگۈڭ، چىڭشىخوزا قەلئەلىرىدىن بىر تۈمەن چېرىك ئالدۇرۇۋالىمىز، يەنە بىر تەرەپتىن، سېپىل ئاستىدىن لەخمە كولاپ، كېچىسى چىقىپ بىر تۈركۈم توپىلاڭچىلارنى قىرىپ تاشلىساق.

— ھىم. خوش، باشقىلار بۇنىڭغا نېمە دەيدىكىن؟ — سورىدى جياڭجۇن.

— چىڭ دالوينىڭ مەسلىھەتى ئەقىلگە مۇۋاپىق بولدى، شۇنداق بىر ھىيلە ئىشلەتمىسەكمۇ بولمايدىغاندەك قىلىدۇ، — دېدى داتۇڭ يامۇلىنىڭ ئامبىلى.

ئەمەلدارلارغا بىر ئاز جان كىرگەندەك بولدى. توپىلاڭچىلار ئاتقان

توپلارنىڭ، مىلتىقلارنىڭ ئاۋازىدىن ئەرۋاھى ئۇچۇپ جېنى ھەلقۇمىغا بېرىپ قالغان بۇ ئەمەلدارلار قۇتۇلۇش يولىنىڭ تېپىلغىنىغا شۈكۈر قىلىشىپ، ھەر قايسىسى چىڭ دالوينىڭ مەسلىھەتىنى جياڭجۇننىڭ ئەقلى بىلىپ قوللىدى، جياڭجۇن چىڭ دالوينىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلدى. ئۇ بۇنىڭدىن باشقىمۇ چارە تاپالمىغانىدى.

— ئەمىسە چىڭ دالوينىڭ مەسلىھەتى بويىچە ئىش تۇتىمىز. توپىلاڭچىلار ئالدىغا كىم ئەلچى بولۇپ چىقىدۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

بۇتخانا يەنە جىمىپ كەتتى، جاۋاب بەرگۈدەك ئادەم چىقمىدى، نۇرغۇنلىرى كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇرۇشتى. شۇ ئارىدا ئىبادەتخانىغا كۆڭزى ـ مىڭزى بۇتخانىسىدا ئىبادەت قىلىۋاتقان مۇلكىي ئەمەلدار، ئۇلارنىڭ بالا ـ ۋاقىسى ۋە بىر نەچچە يۈز مانجۇ، شىبە، سولون پۇقرالىرى كۆزلىرىدىن ھەسرەت ياشلىرىنى تۆكۈپ كىرىپ كېلىشتى. جياڭجۇن ئۇلارنىڭ ئەرز ـ ھالىنى ئاڭلاپ بىرمۇنچە تەسەللى بەردى، سۆلھى تۈزىدىغىنىنى ئېيتىپ خاتىرجەم قىلدى. ھەربىي ئەمەلدارلار ئورنىدىن تۇرۇپ كەلگەنلەرنى نەسىھەت بىلەن قايتۇردى.

جياڭجۇن ئورنىدىن تۇردى، ئەمەلدارلارمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ بېشىنى ئېگىپ تۇردى. جياڭجۇن پەرمانىنى جاكارلىدى:

— سۆلھى تۈزۈشكە چىڭ دالوي چىقسۇن!

2

چىڭ دالوي ۋەكىللەر بىلەن راۋاق ئۈستىگە چىقتى. ئۇ سېپىل سىرتىدا سانجاق تۇرغان قوزغىلاڭ لەشكەرلىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— ئەي ئەھلىي دىندىكىلەر، تىلماچ ئېلىپ كەلسەڭلار، روبىرو سۆزلىشەيلى، خىياللىڭلارنى بىلەيلى.

ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ ئالدىغا جاباش مىراپ، خۇدا بەردى بەگ، تۇردى يۈز بېگى، ئەمىرشاھ ۋە ساماساق تىلماچلارنى ئەۋەتتى.

— تەسلىم بولۇپ دەرۋازىنى ئاچساڭلار ھېچكىمنى ئۆلتۈرمەيمىز، —

دەپ ۋارقىرىدى ئەمىرشاھ.

سامساق تىلماچ ئۆرۈپ بەردى. چىلىڭ دالۇي سورىدى:

— تەسلىم بولساق ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرمەمسلەر؟ ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلارنىچۇ؟ قانداق شەرتلىرىڭلار بار؟

ئەمىرشاھ دەرھال چاپارمەننى چاقىرىپ:

— تېز بېرىپ ئەمىر لەشكەردىن سورىغىن، ئۇلار تەسلىم بولۇشنىڭ شەرتلىرىنى سورايدۇ، قانداق جاۋاب بېرىمىز؟ — دېدى.

چاپارمەن كەتتى، ئەمىرشاھ ئادەملىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى، ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى پەقەت يالغاندىن باش قوشۇش ئىدى. خېلىدىن كېيىن چاپارمەن يېتىپ كېلىپ ئەمىرشاھقا دەۋەتنامە[1] بەردى ۋە دېدى:

— ئەمىرلەشكەر ئەلا پالۋان دەيدۇلەركى، مۇنۇ دەۋەتنامىنى چىلىڭ دالۇيگە بەرگەي، دەۋەتنامىگە كۆنسە، باشقا تەلەپ قويمىسا، ئەمىر شاھ ۋەكىللەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بىر تەرەپ قىلغاي!

ئەمىر شاھ ئەلا پالۋاننىڭ دەۋاتنامىسىنى چىلىڭ دالۇيگە ئۆرۈپ بېرىشنى سامساق تىلماچقا تاپشۇردى. سامساق تىلماچ دەۋەتنامىنى مۇنداق ئۆرۈپ، ۋارقىراپ تۇرۇپ ئوقۇپ بەردى:

— مىڭ شۇي جياڭجۈن باشلىق بارلىق ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلار، چېرىكلەر، كۆرە قەلئەسىدىكى پۇقرالار، سىلەرگە مەلۇم بولغايكى، بىز ئىختىلالچىلار چاڭ جياڭجۈنگە ئوخشاش زالىم ئەمەلدارلارغا قارشى كۆتىرىلگەن. بىزنىڭ نىيىتىمىز بىر، ئۇ بولسىمۇ پۇقرالارنى توق، باياشات تۇرمۇشقا ئىگە قىلىش، ۋاڭ خۇلۇ ئالۇننىغا ئوخشاش ئېغىر ھاشارلار، ئۈستى - ئۈستىگە چۈشكەن سېلىقلارنى يوقىتىش، پۇقرا بىلەن ئەمەلدارلار ئالالنىڭ قۇياش نۇرىدىن تەڭ بەھىر ئېلىش. بۇنىڭدىن باشقا نىيىتىمىز يوق. بىز ۋەتىنىمىزگە بېسىپ كىرگەن ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرىنى بىتچىت قىلدۇق، بۇنىڭدىن كېيىن بېسىپ كىرسىمۇ بىتچىت قىلىمىز. شۇنىڭ

[1] دەۋەتنامە — تەسلىم بولۇشقا ئۈندىگەن مەكتۇپ.

ئۇچۇن دەيمىزكى، سىلەر يېتىم قالدىڭلار، ئەگەر تەسلىم بولساڭلار ئەمەلدار، چېرىكلەرگە تەگمەيمىز، مىڭ شۇي جياڭجۇن باشلىق بىر نەچچە ئەمەلدارنى بىزگە چىقىرىپ بېرىڭلار. كۇرە قاتارلىق توققۇز قەلئە ۋە بارلىق قورغانلار ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولىدۇ. ئەگەر مىڭ جياڭجۇن تەسلىم بولۇشقا قارشى تۇرسا، بىز سېپىلنى پارتلىتىپ كۇرەنى تۈپتۈز قىلىۋېتىمىز، گېپىمىز گەپ!

چىڭ دالۇي ئاڭلاپ بولۇپ دەۋەتنامىنى قولىغا ئالدى.

— ئەي ئەھلىي دىن باھادىرلىرى، بىز بۇ شەرتلەرنى مىڭ شۇي جياڭجۇنگە تاپشۇرايلى، ئۇ زات نېمە دەيدۇ، مۇزاكىرە قىلايلى، ئۈچ كۈن مۆھلەت بەرگەيسىلەر، — دېدى.

ئەمىرشاھ جابباش مىراپ، تۇردى يۈزبېگى، خۇداۋەردىلەر بىلەن مەسلىھەتكە چۈشتى. ئۇلار ئەمىرلەشكەرنىڭ، باشقا تەلىپى بولسا ئۆزلىرى جاۋاب قىلغاي، دېگەن پەرمانى بويىچە ئۈچ كۈن مۆھلەت بېرىشكە ماقۇل بولدى.

چىڭ دالۇي غالىبلارچە مىڭ جياڭجۇننىڭ خاس «تەخت ئۆيى» گە كىردى. مىڭ شۇي تەختىدىن چاچراپ تۇرۇپ ئالدىراپ سورىدى:

— خوش، ئۇ ئوغرىلار نېمىدەپ جاۋاب بەردى؟

— جاۋابى مانا بۇنىڭدا، — چىڭ دالۇي دەۋاتنامىنى ئىككى قوللاپ سۇندى. مىڭ جياڭجۇن دەۋەتنامىنى ئوقۇپ ئويلىنىپ قالدى. چىڭ دالۇي:

— ئالىيلىرى، ئۇلار دەۋاتنامىسىدە چاڭ جىن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىغا قارشى كۆتۈرۈلگىنىنى ئېيتىپتۇ، بىز بۇنىڭدىن پايدىلانساقمىكىن؟ — دېدى مۇغەمبەرلەرچە ھىجىيىپ.

— قانداق پايدىلانساق بولىدۇ؟

— مەسىلەن، ئۇلار قارشى تۇرغان چاڭ جىن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىنى چىقىرىپ بەرسەك.

— ھىم! — مىڭ شۇي تامىقىنى قىرىپ قويدى.

چىڭ دالۇي ئۇنىڭ دىلغۇل بولۇپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ دېدىكى:

— ئەگەر جانابلىرى لايىق تاپسا، ئۇلارنى ئۆزىمىزگە ئىشەندۇرۇشىمىز لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان، قورقۇنچاق ئەمەلدارلارنى ۋە بىر قىسىم پۇقرالارنى چىقىرىپ بەرسەك، ئۇلار بىزگە ئىشىنەر ۋە بىخۇدلىشار دەيمەن.

— قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان دېگەنلىرىڭىز كىملەر؟

— يەنى مەسىلەن، توپىلاڭچىلار قارشى تۇرۇۋاتقان چاڭ جېن ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى. چاڭ جېن ئۇچقۇننى بىرلا پۇدەپ ئۆچۈرۈۋېتىدىغان ۋاقىتتا بىخۇدلۇق، يېڭىكلىك قىلىپ ئۆچۈرمىدى، يالقۇنغا ئايلانغاندا بىز ئامالسىز قالدۇق. ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرى قېرىپ، بىر پۇتى ئالدىغا ماڭسا، بىر پۇتى كەينىگە كېتىدىغان هالدا يۈرۈپتۇ. ئۇلار بالا ـ چاقا، نەۋرە ـ چەۋرىلىرى بىلەن بىرەر يۇزگە يېتىدۇ، ئۇلارنى چىقىرىپ بەرسەك تەمىناتىمىزمۇ يەڭگىللەپ قالار ئىدۇق، توپىلاڭچىلارنىڭ غەزىپى بىر ئاز بولسىمۇ بېسىلار ئىدى.

مىڭ جياڭجۇڭگە بۇ مەسلىهەت مايدەك يېقىپ كەتتى. ئۇ يەنە سورىدى:

— يەنىچۇ، يەنە كىملەرنى چىقىرىپ بەرسەك بولىدۇ؟

— توپىلاڭچىلارنىڭ تۇغىدا «زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ، يۇرتىمىزدا ئاسايىشلىق تۇرمۇش كەچۈرۈش يولىدا ئالغا!» دېگەن گەپ بار، بىز، سىلەر يوقىتىدىغان زالىم ئەمەلدارلار مۇنۇلار، دەپ، تۇدارېن، بى دارېن، چا دارېن، خا غالداي، با غالداي...

— بولدى، بولدى، كۆڭلىڭىزگە پۈككەننىڭ هەممىسىنى خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن چىقىرىپ بېرىڭ، بۇلارغا هازىرلا ئۇقتۇرۇڭ، مۆهلەت توشقان كۈنى چىقىرىپ بېرىڭ!

شۇ تاپتا مىڭ جياڭجۇننىڭ ئۆزى بىلەن بالا ـ چاقىسى ئامان قالىدىغانلا بولسا چىڭ دالۇينىمۇ چىقىرىپ بەرگۈسى بار ئىدى. چىڭ دالۇي گۇلقەلىرى ئېچىلغان هالدا جياڭجۇننىڭ پەرمانىنى ئاچچىقىپ كەتتى. ئۇ يول بويى بۇ يۈزدىن ئارتۇق دارېنلارنىڭ بارلىق بايلىقى قولۇمغا چۈشتى، دەپ ئويلاپ ماڭدى.

ئۈچىنچى كۈنى ئەمەس، چىڭ دالۇي تۆتىنچى كۈنى يۇقىرىدا ئىسىم ـ

شەرىپى زىكرى قىلىنغان ئەمەلدارلارنى بالا - چاقىسى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ۋە بىر نەچچە يۈز خەنزۇ، شىبە، سولۇن پۇقرالىرىنى شىمالىي دەرۋازىدىن مەجبۇرىي چىقىرىۋەتتى.

ئەمىرشاھ چاڭ جىندىن باشقىلارنى غۇلجا شەھىرىگە ماڭدۇرۇۋەتتى. ئەلا پالۋان خۇيزۇلارنىڭ تەلىپىگە بىنائەن چاڭ جىن جىياڭجۈننى ياگۇر سۇلتانغا تاپشۇرۇپ بەردى. ياگۇر ئۇنى دارغا ئېسىپ پوخادىن چىقتى.

ئەمما، قەلئە قوۋۇقلىرى ئېچىلمىدى، دەرۋازا ئۈستىدىكى قوقتىلاردا چېرىك كۆپەيتىلدى. ئەلا پالۋان يەنە ئۈچ كۈن سەۋر قىلدى، مىڭ شۈي يەنىلا تەسلىم بولۇش بېشارىتى بەرمىدى، ئەكسىچە، يېرىم كېچىدە نۇرغۇن ئاتلىق چېرىك سۈيدۈڭ تەرەپتىن كېلىپ كۈرەگە كىرىپ كەتتى. ئەلا پالۋان جابباش، ئەمىرشاھ، تۇردى يۈزبېگى، خۇدابەردى، قاۋاش پالۋان، بەگزات بەگ ۋە سامساق تىلماچنى يەنە ئەۋەتتى. ئەلچىلەر راۋاق ئالدىدىكى دەرۋازا ئالدىغا كەلدى. سامساق تىلماچ ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— ئەي ناكەسلەر، نېمە ئۈچۈن ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىسىلەر؟ نېمە ئۈچۈن ۋەدىگە ۋاپا قىلماي چېرىك توپلايسىلەر؟ نېمە ئۈچۈن دەرۋازىنى ئېچىپ تەسلىم بولمايسىلەر؟

چىڭ دالوي سېپىل ئۈستىگە چىقىپ جاۋاب بەردى:

— ئەي باھادىرلار، جىياڭجۈن سىلەردىن بەك قورقۇپ كېتىپ يېتىپ قالدى. جىياڭجۈن يەنە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ تۇرسا دەۋاتىدۇ، ئاندىن تەسلىم بولۇش ھەققىدە كېلىشىم تۈزسەك.

— ئەمىسە ئۆزۈڭ ئەمىرلەشكەرگە بېرىپ سۆزلەش! — دېدى ئەمىر شاھ.

چىڭ دالوي ماقۇل بولۇپ، ئارغامچىغا ئېسىلىپ سېپىلدىن چۈشتى، ئەمىرشاھ باشلىق ۋەكىللەر چىڭ دالوينى ئاتقا مىنگۈزۈپ ئەمىرلەشكەر چېدىرىغا قاراپ ماڭدى. شۇ ھامان سېپىل ئۈستىدىن مىلتىق ئېتىلىپ، بىر پاي ئوق سامساق تىلماچقا جان كېسىپ تەگدى، سامساق تىلماچ شۇئان جان ئۈزدى. ئەمىرشاھ قاتتىق غەزەپلەندى ۋە قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ شۇئان چىڭ دالوينىڭ كاللىسىنى ئالدى. تۇردى يۈزبېگى چىڭ دالوينىڭ بېشىنى خەندەك كۆۋرۈكىنىڭ سالاسۇنىغا باغلاپ قويدى.

يەنە ئېتىشما: باشلىنىپ كەتتى. توپ ئوقلىرى كۆرە قەلئەسى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى لەرزىگە كەلتۈردى. كۆرە سېپىلىدىن ئېتىلىپ چىققان ئون - يىگىرمە جىڭ ئېغىرلىقتىكى دۈگىلەك چويۈن ئوقلار پارتلاپ ئويمانلىق ھاسىل قىلاتتى.

ئەلا پالۋان ئەمىرشاھتىن جياڭجۈننىڭ ھىيلە ئىشلەتكىنىنى بىلىپ ئۆزىنىڭ ساددىلىقىنى ئەيىبلىدى. ئۇ كۆرەنى پەتىھ قىلىش ئۈستىدە قاتتىق باش قاتۇردى. دەل مۇشۇ پەيتتە شەمسىدىن خەلپەم كۆرە تام بارگاھىغا كەلدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇشىغا شەمسىدىن خەلپەم چېدىر بوسۇغىسىدا پەيدا بولدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئۇستاز! — ئەلا پالۋان ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى، قولتۇقىدىن يۆلەپ تۆرگە ئۆتكۈزدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھالىڭىز نېچۈك، ئەمىرلەشكەر.

— ئاتا، سىلى مېنى كىچىكىمدىن ئوغۇللىرى سۈپىتىدە ئۆز كۆرۈپ سەنلەيتتىلە، ئەجەب بۈگۈن سىزلەپ قاپتىلا. مەندىن نېمە گۇناھ ئۆتتى، ئالدىلىرىدىن ئۆتۈپ قويغان يېرىم بار ئوخشىمامدۇ!

شەمسىدىن خەلپەم كۈلۈپ كەتتى. ئۇ ئەلا پالۋانغا ئاتىلىق مېھرى بىلەن قاراپ قويۇپ:

— ھېچقانداق گۇناھىڭ يوق بالام. لەشكىرىمىزنىڭ ئەمىرى دەپ سەلتەنەتىڭگە لايىق مۇئامىلە قىلىش بىز پۇقرالارغا سۈننەت بولغاچ سىزلەپ قويغانىدىم، — دېدى.

— ئۇنداقتا خاتىرجەممەن، — دېدى ئەلا پالۋان. — سىزلەش ياتسىراش مەنىسىنى بەرگەچكە سىلىگە گەپ سېلىپ قالدىم.

— ئەگەر مېنىڭ سېنى سىزلىگىنىمنى ياتسىراش دەپ چۈشەنسەڭ، مېنى سىلى ئۆزلىرى دېگىنىڭنى نېمە دېسەك بولار؟

— سىلى دېگەن ئاغزىمغا ئىلىم سالغان ئۇستازىم. ئۇستازنى ھۆرمەتلەش ھەر بىر شاگىرتنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل خەلقنىڭ ئادىتى.

ئۇلار شۇ تەرىقە ئۇستاز - شاگىرتلىق مېھرىنى ئىزھار قىلىشقاچ، تاماقلا ئولتۇرۇشتى. بۈگۈن ئاشپەز شەمسىدىن خەلپەمنىڭ كېلىدىغىنىنى

بىلگەندەكلا ئۇ ئامراق پىتىر مانتا ئەتكەندى، خەلپەم جىلتىسىنىڭ نىپىزلىقىدىن تىترەپ تۇرغان شورپىلىق پىتىر مانتىنى يەپ ئولتۇرۇپ:
— پاھ، پاھ، ئاشپىزنىڭ مانتىغا ئۇستا ئىكەن، — دەپ ماختىدى.
— ئاشپەزنى ئۇستا قىلغان خەلقنىڭ نىمىتى، — دېدى ئەلا پالۋان كۈلۈپ.
— لەشكىرىڭمۇ مۇشۇنداق تاماقلارنى يەمدۇ؟
— لەشكەرنىڭ تامىقى كۆچلۈك، مانتا، شورپا، پولۇ، شويلا دەمدىلا، ئىشقىلىپ، ھەممە تائاملار ئېتىلىپ تۇرىدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى ئەلا پالۋان.
— لەشكەر توق بولسا يىلىكى پۇتۇن، بىلىكى چىڭ بولىدۇ، بۇنداق لەشكەر كۈرەنى تېز ئازاد ئېتىدۇ، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم.
— راسا بېشىم قېتىپ تۇرغاندا كەلدىلا، سىلىنىڭ تەلىمى بىلىملىرىگە تەشنا بولۇپ تۇراتتىم، — دېدى ئەلا پالۋان، — چوڭ كۈرە قەلئەسىدىن ئىبارەت بۇ ئاخىرقى جاھىل قورغاننى نۇرغۇن كۈچ بىلەن ئېلىشىمىزغا توغرا كېلىدىغاندەك، — ئاندىن ئۇ جياڭجۇننىڭ ھىيلىسى، چىڭ دالۋي ۋەقەسى ۋە تىلماچىنىڭ ئۆلۈمىنى ھېكايە قىلىپ بەردى.
شەمسىدىن خەلپەم ئۇنىڭ ھېكايىسىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىدى، ئاندىن ئۇزاق ئولتۇرۇپ كەتتى، كۆڭلىگە قانداقتۇر بىر ئىش كەلگەندەك بولدى.
— بىزنىڭ توپلىرىمىز كۈرە سېپىلىنى تېشەلمەيدۇ، بۇزالمايدۇ. چۈنكى ئۇ ناھايىتى مۇستەھكەم، — دېدى ئۇ، — سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى ئون ئىككى گەز، ئاستى كەڭلىكى توققۇز، ئۈستى كەڭلىكى سەككىز گەز. سېپىل ئۈستىدىن سەككىز ئات سۆرىيەلەيدىغان ئوتتۇراھال توپنى بىمالال سۆرەپ يۈرگىلى بولىدۇ. چېرىكلەر تۆت قاتار بولۇپ مەش دەسسەپ ماڭالايدۇ. ئەڭ ياخشىسى، مېنى باشلىغىن، كۈرەنىڭ تۈزۈلۈشىنى تونۇشتۇرۇپ قوياي، پايدىسى يېتىپ قالار، — دېدى.
ئۇلار ئاتلىنىپ جەنۇبىي دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە شەمسىدىن خەلپەم توختاپ:

— مانا بۇ دەرۋازىنىڭ تۆمۈردىن قاپلانغىنىنى كۆرۈپ تۇرۇپسەن، ئۇنىڭغا ئىچىدىن يىگىرمە جىڭ ئېغىرلىقتىكى قۇلۇپ زەنجىرى بېكىتىلگەن، دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىكى ئاۋۇ قوقتىدا ئادەتتە بىر پەي چېرىك تۇراتتى، ھازىر كۆپەيتكەن ئوخشايدۇ، — دەپ تونۇشتۇردى.

ئۇلار سېپىلنى ئوق يەتمەس يىراقلىقتىن ئايلاندى.

— مۇنۇ كىچىك سېپىل، — شەمسىدىن خەلپەم قامچىسى بىلەن كۆرسەتتى، — چوڭ سېپىلنى قوغدايدۇ، ئۇنىڭ ئاۋۇ بۇرجىكىدىكى سېپىلنى كۆردۈڭمۇ؟ بۇ سېپىلنىڭ تۆت بۇرجىكىدە ئاشۇنداق يەنە تۆت كىچىك سېپىل بىلەن قورشالغان چېرىك بارگاھى بار. ئاتلىق چېرىكلەر بۇ ئۈچ قۇر سېپىل تۆپىسىدە كېچە - كۈندۈز چارلايدۇ، دۈشمەن شەپىسى كەلسە بارگاھ ئامبىلغا خەۋەر قىلىدۇ، ئاندىن ئۇلار ئۈچ سېپىلغا چىقىپ قوغدىنىش ئورۇشى قىلىدۇ. بۇ سېپىللار مانا شۇنداق مۇستەھكەم.

— توغرا ئېيتىدىلا. ھازىر بۇ سېپىللارنى ئېلىش تولىمۇ مۇشكۈل بولۇۋاتىدۇ، — دېدى ئەلا پالۋان غەمكىن ھالدا.

— ھە، بۇ ئىختىلالنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىگە تاقىشىدىغان گەپ، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم، — بۇنىڭ چارىسىنى ئويلىشايلى.

— قانداق چارە قوللانساق بولار؟— دەپ جانلىنىپ كەتتى ئەلا پالۋان.

— كۆرە سېپىلنى بۇزۇشنىڭ تەسلىكى مېنىمۇ بىئارام قىلىپ، بىردىن سادىر پالۋاننىڭ باياندىكى سېپىلنى پارتلاتقىنى ئېسىمگە كەلدى، شۇنىڭ بىلەن بۇ يەرگە قاراپ يۈگۈردۈم. سادىر پالۋان بىلەن سۆزلىشەيلى.

— بۇ ئاقىلانە چارە. ئەمما سادىر ئاغامنى ئاۋارە قىلىشۋەرسەك بولارمۇ؟ ئۇمۇ قېرىپ قالدى، يەتمىشتىن ھالقىغان بوۋاينى...

— ئاۋارە قىلىشتىن باشقا چارە يوق، سادىردىن باشقا ھېچكىم بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ. سادىرمۇ ئېغىر ئالماس، چۈنكى ئۇ بۇ ئىختىلال ئوتىنى بىرىنچى بولۇپ تۇتاشتۇرغان پالۋان.

ئەلا پالۋان ئۇستازىنىڭ بۇ سۆزىدىن كېيىن يېنىكلەپ قالدى.

3

ئۇلار سادىر پالۋاننىڭ چېدىرىغا كىردى، سادىر پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئوھوي، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم خەلپەم، بىزنىڭ كەپىمىزگىمۇ قەدەملىرى يېتىپتۇ. قېنى، قېنى، يۇقىرىغا ئۆتسىلە، — دەپ ئۇلارنى خۇشال كۈتۈۋالدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم پالۋان ئاغىنا، ئەھۋاللىرى قانداق، سالامەت تۇرۇلىمۇ؟ — دەپ ھال سورىدى ئەلا پالۋان.

— كەل پالۋان ئىنىم، سالامەتمۇ سەن، پېقىر قېرىنى يوقلاپ كەلگىنىڭلاردىن كۆڭلۈم يايرىدى، — دەپ، ئەلا بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى سادىر پالۋان.

ئۇلار ئولتۇرۇشتى. سادىر پالۋاننىڭ نۆكىرى دەرھال قولغا سۇ ئېلىپ داستىخان سالدى. ئۇلار چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ بىردەم ئادەتتىكى پاراڭلارنى قىلىشتى. ئەلا پالۋان شەمسىدىن خەلپەمنىڭ يوقلاپ كەلگىنىنى، ئۇستازىنىڭ كورە قەلئەسى سېپىلىنى تونۇشتۇرۇپ بەرگىنىنى سۆزلەپ بەردى.

— خەلپەم ئىلىنىڭ ھەممە يېرىنى بىلىدۇ، كورەنى پېقىر ئاغامۇ بىلىدۇ. نەچچە قېتىم كورەنىڭ گۈندىخانىلىرىدا يېتىپ، تېمىنى تېشىپ چىققىنىم ئېسىمدىن چىقىپتۇ – دە، — دېدى سادىر پالۋان.

— ئېسىمدىن كۆتۈرۈلەمدىغان، سىلىنى يوقلىغاچ كورەنىڭ سېپىلىنى قانداق بۇزۇپ كىرىش ھەققىدە تەلىم سوراپ كەلدۇق، — دېدى ئەلا پالۋان،

— ھازىر كورە قەلئەسى يا بەز ئەمەس، يا گۆش ئەمەس بىر نېمە بولۇپ قالدى. خەۋەرلىرى بار، چىڭ دالۇي دېگەن مەلئۇن تەسلىم بولىمىز، دەپ بىزنى ئالدىدى ھەم بېشىنى يېدى. ھازىر توپلارمۇ بۇ كەڭ سېپىلنى بۇزالمايۋاتىدۇ.

— ھەي، ئەمىر، سېپىلنى بۇزىمەن دېسەڭ مىڭ پاتمان ئۇمىد كېرەك. ئۇنى پەتىھ قىلىمەن دېسەڭ جياڭجۇنلاردىنمۇ ئارتۇقراق ھىيلە ئىشلىتىشكە

توغرا كېلىدۇ، ــــ دېدى سادىر پالۋان.

ــــ قانداق ھىيلە ئىشلەتسەك بولار پالۋان، ياكى بايانداي سېپىلنى كۆككە ئۇچۇرغاندەك ئۇچۇرامدىلا؟ ــــ دەپ سورىدى شەمسىدىن خەلپەم.

سادىر پالۋان قوشۇمىسىنى تۈرۈپ خېلىغىچە ئويلاندى، ئاندىن:

ــــ پارتلىتىشقا دورىنىڭ كۈچى يەتمەيدۇ، كۆرە سېپىلى بايانداينىڭكىدىن قېلىن، دەرۋازىلىرى تۆمۈردىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇۋۇقلىرىدىن توپ، مىلتىق ئېتىپ، ئوت چېچىپ يېقىن يولاتمايدۇ. ئەڭ ياخشىسى، لەخمە كولاپ سېپىل ئاستىدىن تېشىپ كىرىپ دەرۋازىنى ئېچىش كېرەك، ــــ دېدى.

ــــ بەللى، ــــ دېدى شەمسىدىن خەلپەم خۇش بولۇپ، ــــ بۇ تولىمۇ ئاقىلانە چارە ئىكەن. لەخمىدىن كىرىپ دەرۋازىنى ئېچىش، قوقتىلارغا ئوت قويۇش كېرەك. مانا ئەقىل ۋە چارە دېگەن!

ئەلا پالۋاننىڭ خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ يەنىلا سادىر پالۋاننى قېرىغاندا ئاۋارە قىلغۇسى كەلمىگەندەك:

ــــ ئاغا، بۇ ئىشنى كىمگە تاپشۇرساق بولار؟ ــــ دەپ سورىدى.

ئاغاڭغا تاپشۇر، مەن قىلماي كىم قىلىدۇ!

ئەلا پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە چىن قەلبىدىن:

ــــ بارىكاللا ئاغا، بايانداينى لەخمە كولاپ پارتلىتىپ پەتىھ قىلغانتىلا، ئەمدى چوڭ كۆرەنىمۇ شۇنداق قىلىدىغان بولدىلا، ــــ دېدى.

ــــ ياق، مەن تۆشۈك ئېچىپ بەردىم، بايانداينى سېنىڭ غەيۇر لەشكەرلىرىڭ، ئابدۇللېتىپ خەلپەم، ئەزىز پالۋانلار پەتىھ قىلدى. سەن مېنىڭ بايانداي قەلئەسىگە كىرىشىمگە ئۈنىمىدىڭ، ــــ دېدى سادىر پالۋان.

ــــ ياق، ياق، ھەق گەپ قىلىسىلا، ــــ دېدى ئەلا پالۋان ۋە شەمسىدىن خەلپەمگە قارىدى، ــــ ئۇستاز، بايانداينى پەتىھ قىلىش نۇسرىتىمىزنى سادىر پالۋان ئاغامنىڭ ھېسابىغا يېزىپ قويسىلا. ــــ ئۇ سادىر پالۋانغا يۈزلەندى، ــــ كۆرەنى پەتىھ قىلىش ۋە لەخمە كولاشقا سىلىنى ئەۋەتەلمەيمەن، ياشىنىپ قالغانلىرىدا بۇ ئېغىر يۈكنى سىلىگە يۈكلەپ قويغۇم يوق. سىلى پەقەت بىزگە يول كۆرسىتىپ ھۈنەرلىرىنى ئۆگىتىپ قويسىلا بولىدى. سىلى

بىزنىڭ تۇۋرۇكىمىز.

— مانا كۆردىڭىزمۇ خەلپەم، بۇ باللار بىزنى ھېلىتىن قېرىلىققا چىقىرىپ يۇمشاق كۆرپىدە ئولتۇرۇپ بەر، دەۋاتىدۇ، — دېدى سادىر پالۋان بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، — ئاغىنىڭ چاچ - ساقىلىغا ئاق سانجىلغىنى بىلەن بىلىگە، بىلىكىگە سانجىلمىدى، خېلى - خېلى يىگىتلىرىڭنى يەرگە ئاتقۇدەك قۇۋۋىتىم بار جۇمۇ!

— بۇنى بىلىمەن، لېكىن كۆرە سىپىلى ئاستىدىن ئۇزۇن لەخمە كولاشقا توغرا كېلىدۇ، بۇ تولىمۇ ئېغىر ئىش. كەمىنە ئىنىلىرى بۇ ئىشنى ئوغۇللىرىغا تاپشۇرماقچى، سىلى ئۇلارغا يول كۆرسىتىپ بەرسىلە كۇپايە.

سادىر پالۋان قاپىقىنى تۈردى، بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، ئەلا پالۋانغا قاراپ دېدى:

— ئۇكا، بۇ بىر ئۇستەڭ چېپىش، يەر ھەيدەشكە ئوخشاش قارا ئىش ئەمەس، بىر ئىنچىكە ھۈنەر، سېپىل تېگىدىن لەخمە كولاپ كىرىپ چېرىكلەر يوق يەردىن چىقىشقا توغرا كېلىدۇ. بولدى، ئۆزۈمگە قويۇپ بەر، باللىرىم ۋە ئۆتكەنكى يىگىتلىرىم بولۇپ بۇدا سەككىز تۈرنا ئەمەس، سەكسەن تۈرنا بولۇپ لەخمە كولايمىز. بۈگۈن كېچىلا باشلاي، قوللىرىم قىچىشىپ تۇرىدۇ.

— نەچچە كۈندە كولاپ بولالايدىلا؟ — دەپ سورىدى خەلپەم.

سادىر پالۋان ئويلاندى، بارماقلىرىنى پۈكۈپ سانىدى، ئاندىن:

— ئۈچ كۈن، ئەگەر بالدۇرراق تېشىپ كىرەلىسەم غەربىي قوۋۇقنى ئېلىپ ئوت قويىمەن، ئاندىن دەرۋازىنى ئېچىۋېتىمەن، — ئۇ ئەلا پالۋانغا يۈزلىنىپ دېدى، — سەن ئاشۇ ئوتقا قاراپ قوشۇنىڭنى كىرگۈزگىن.

— تولا ئوبدان، — دېدى ئەلا پالۋان. ئاندىن ئۇ شەمسىدىن خەلپەم بىلەن سادىرنىڭ چېدىرىدىن چىقتى.

كۈن تېخى ئەتىگەن ئىدى، ئەلا پالۋان چېدىرغا كېلىپ شەمسىدىن خەلپەمنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى، ئاندىن چاپارمەنگە پەرمان بەردى:

— بارلىق سەردارلارنى تېز چاقىرىپ كەل! ‹

ئەلا پالۋان شەمسىدىن خەلپەم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇرغاندا،

چېدىرغا سەردارلار بىر ـ بىرلەپ كىرىپ كېلىشتى. ئەلا پالۋان قىسقىلا قىلىپ:

— شۇ دەقىقىدىن باشلاپ لەشكەرلەر جىددىي ھالەتتە تۇرسۇن! توپچى ۋە مەرگەنلەر سېپىل ئۈستىگە، قوقتىلارغا ئۆزمەي ئوق ئاتسۇن! ئوقنى ئايىماڭلار، كېچە ـ كۈندۈز ئېتىلسۇن! — دەپ پەرمان بەردى.

سەردارلار ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تۇرۇپ:

— پەرمان بەردار! — دەپ چىقىپ كېتىشتى.

4

ئەلا پالۋاننىڭ ئاتلانماقچى بولۇپ، شەمسىدىن خەلپەمدىن ئۆزرە سورىدى:

— ئۇستاز، سىلى ئوبدان ئارام ئالسىلا، مەن چىقاي.

— ئالدىرىما، لەخمە كولىنىپ دەرۋازا ئېچىلغاندىن كېيىن لەشكەرلىرىڭ قەلئەگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىدۇ. ئۇلار قەيەرگە ھۇجۇم قىلىشنى، چېرىكلەرنىڭ تۇرۇش ئورنىنى بىلەمدۇ؟ — دەپ سورىدى شەمسىدىن خەلپەم.

— ھە، بۇمۇ مۇھىم ئىش، ئۇلار بىلمەسلىكى مۇمكىن.

— سەن بىلەمسەن؟

— كورەنى تېخى كۆرۈپ باقمىغان.

— ئەمسە مەن ساڭا كورەنىڭ ئىچىنى تونۇشتۇرۇپ قوياي. سېپىلنى ئايلىنىپ چىققاچ ساڭا سۆزلەپ بېرىمەن، سەنمۇ پەرمانىڭنىڭ ئورۇندىلىشىنى كۆرەلەيسەن.

— ئەگەر چارچىتىپ قويمىسام جاھان ئىش بولاتتى.

— سادىردەك پالۋان بولمىسامىمۇ ئاتتا مىختەك ئولتۇرالايمەن، بېلىم قاتقاچقا ئاغرىمايدۇ.

— ھاي، كىم بار، ئات كەلتۇرۇڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلا پالۋان، ئاندىن ئۇستازىغا دېدى، — سىلىنى ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم.

ئۇلار ئاتلاندى. بۇ چاغدا توپ ئاۋازلىرى يەر ـ جاھاننى بىر ئالغانىدى. ئۇلار ئوق يەتمەس يەردىن سېپىل ياقىلاپ بىرخىل يورغىدا مېڭىشتى.

شەمسىدىن خەلپەم قەلئەنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى:

— قەلئەگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىدىغان سەركەردە، يۇزبېشىلىرىغا كوچا، يامۇللارنى ئىگىلەش ۋەزىپىسىنى بەرگىن. بىر كۆچلۈك سەردار غەربىي مەركىزىي كوچىدىكى دۇتۇڭ يامۇلىغا ھۇجۇم قىلسۇن. دۇتۇڭ يامۇلىنىڭ بىرىنچى دەرۋازىسى ئالدىدا ئىككى شىر ھەيكىلى، ئۇنىڭ نېرىسىدا مەشىق مەيدانى بار. ئۇ يەردىن ئۆتۈپ يامۇلنىڭ ئىچكى بىناسىغا بارغۇچە يەنە ئۈچ ئورۇندا خاس چېرىكلەر ساقلاۋاتقان دەرۋازا بار، بۇ دەرۋازىلاردا نۇرغۇن ئامانلىق ساقلاش چېرىكلىرى تۇرىدۇ. دۇتۇڭ يامۇلىدىكى ھەربىي ئەمەلدارلار لەكمە، توپچى، ئاتلىق قوشۇنلارغا سەردارلىق قىلىدۇ. يامۇل ئىچىدىكى بارگاھتا ئىككى يىڭ چېرىك دائىملىق تۇرىدۇ، يىڭ دېگىنى بىرچە تۆت يۈزلۈك چېرىك دېگەنلىك. غەربىي مەركىزىي كوچىدا يەنە شىلىڭ يامۇلى، زۇلىڭ يامۇلى، مۇزىكا ئەترىتى ۋە لەكمە قوشۇن تۇرالغۇلىرى بار. شىمالىي مەركىزىي كوچىغا ھۇجۇم قىلىدىغان سەركەردەڭگە قاتتىق جېكىلەپ قوي...

ئۇنىڭ سۆزى قاتتىق توپ ئاۋازىدىن ئاڭلانماي قالدى. شەمسىدىن خەلپەم سۆزىنى توختاتتى. ئۇلار ئاتلىرىنى سالدۇرۇپ چېپىپ، توپچىلار ئارىسىغا بېرىپ ئۇلاردىن ھال سورىدى. ئەلا پالۋان ئۇلارغا كېچىدىمۇ توختاتماي ئېتىشنى جېكىلىدى. ئۇلار توپچىلار قوشۇنىدىن نامازدىگەرگە يېقىن قايتتى.

كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئەلا پالۋان يەنە قوشۇننى ئارىلىغىلى چىقىپ كەتتى. ئۇ يېرىم كېچىگە يېقىن چېدىرغا كەلدى. كۆردىكى، ئۇستازى ئېڭىشىپ ئولتۇرۇپ قەغەزگە بىرنېمىلەرنى سىزىۋاتاتتى. ئۇ ئەلانىڭ كەلگىنىنى كۆرۈپ قەغەزدىن بېشىنى كۆتۈردى ۋە:

— كەلگىنىڭ ياخشى بولدى، مەن سەن كەلگۈچە قەلئەنىڭ ئىچكى كۆرۈنۈشىنى سىزىپ قويدۇم، — دېدى.

ئەلا پالۋان يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ قەغەزگە قارىدى، قەغەزدە يول، ئۆي، راۋاقلارنىڭ رەسىملىرى بار ئىدى. شەمسىدىن خەلپەم بىرىنچى ۋاراق قەغەزنى ئۇستىگە قويۇپ چۈشەندۈردى.

— مەن بايا ساڭا دەپ بەرگەن غەربىي مەركىزىي كوچا مۇنۇ، دۇتۇڭ

يامۇلى مانا بۇ. شىمىلىك يامۇلى بۇ. مۇنۇسى زۇلىك يامۇلى، مۇنۇلار لەكمە قوشۇن تۇرالغۇلىرى.

ئۇ بىرىنچى ۋاراق قەغەزنى ئوڭ تەرەپكە ئېلىپ قويۇپ ئىككىنچى ۋاراق قەغەزنى ئالدى ۋە ئۇنى ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا قويدى. ئەلا شامنىڭ پىلىكىنى چىمدىپ قويدى، يورۇق روشەنلەشتى.

— مۇنۇسى شىمالىي مەركىزىي كوچا. بۇ كوچىدا بىر لىڭدۇي، ئىككى شىلىك يامۇلى بار، ئۇلار مانا بۇ يەردە. خەۋەرلىشىش ئورنى مۇنۇ، ماۋۇ بولسا بۇتخانا. — خەلپەم چۈشەندۈرۈپ بولۇپ ئۇ قەغەزنىمۇ ئوڭ تەرەپكە ئېلىپ قويۇپ ئۈچىنچى ۋاراق قەغەزنى ئالدى، — بۇنىڭدا جەنۇبىي مەركىزىي كوچا سىزىلغان. بۇ كوچىدا ماۋۇ لىڭدۇي يامۇلى، ماۋۇ زۇلىك يامۇلى. مەيەردە لەكمە، توپچى، ئاتلىق قوشۇنلار بارگاھلىرى بار. بۇ تۆت پارچە رەسىمنى تۆت سەردارىڭغا بېرىپ چۈشەندۈرۈپ قويارسەن، ئۇلار جىياڭجۈننىڭ مۇشۇ مۇھىم ھەربىي كۈچلىرىنى نىشان قىلىپ ھۇجۇم قىلغاي. ئۇ يەرلەرنى بىلەلمىسە لەشكەرلىرىمىز تۇيۇقسىز زىيانغا ئۇچرايدۇ. بۇ كوچىدا يەنە باشقا ئۆيلەر، سودىگەرلەر جەمئىيىتى، دۇكانلار بار. لەشكەرلەر، سودىگەر، ھۈنەرۋەن، تىجارەتچى، پۇقرالارغا تەگمىگەي.

ئەلا پالۋان چوڭ كۆرەنى كۆرۈپ باقمىغانىدى، ئۇستازىنىڭ بۇ سىزمىسى ۋە چۈشەندۈرۈشىنىڭ قەلئەنى ئېلىشتىكى مۇھىم قورال ئىكەنلىكىنى بىلدى.

— ئۇستاز، — دېدى ئۇ، — ماڭا لەشكىرىي بىلىم بەردىلە، بۇ يەنە كېلىپ ھەل قىلغۇچ پەيتتە بېرىلگەن ئەمەلىي بىلىم بولدى. بولمىسا لەشكەرلەر قەلئەگە كىرىپ قايمۇقار ئىدى. ئەمدى سەردارلار، سەركەردە، لەشكەرلەر قەلئەنى بەش قولدەك بىلىۋالىدىغان بولدى. مەن تېخى نۇردۇننى يول باشلىغۇچى قىلىسام بولار دەپ خام ئويلاپتىكەنمەن.

— ئۇلار يول باشلىسا تېخىمۇ ياخشى بولار، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم ۋە ئەلا پالۋانغا قاراپ مىيىقىدا كۈلدى، — سەن تېخى قەلئەنى تولۇق بىلىپ كەتمىدىڭ. مەن ھازىر پەقەت لەشكىرىڭ ھەدەپ قەلئەگە كىرگەندە ماڭىدىغان كوچىلارنى ۋە بۇ كوچىلاردىكى يامۇللارنىلا دەپ بەردىم.

ئەڭ مۇھىم مانا بۇلار، — شەمسىدىن خەلپەم بەشىنچى ۋاراق قەغەزنى ئەلانىڭ ئالدىغا يېيىپ، جىياڭجۇن مەھكىمىسى، مەھرەم، جىياڭجۇننىڭ تەخت سارىيى، خەزىنە ئورنى، كىرىش ئىشىكلىرىنى قەغەزدىن كۆرسەتتى. يەنە ئۇ قەغەزدىن مانجۇ كوچىسى، خەنبىڭ كوچىسى ۋە شىبە كوچىسىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، — لەشكەرلەر قەلئەگە كىرگەندە مۇنۇ جەنۇبىي ئامبارنى ساق قولغا چۈشۈرۈۋالغاي. بۇ ئامباردا قورال - ياراغ، ئوق - دورا، چېرىكلەرنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى، ئېگەر - جابدۇقلار بار. خەلقنى قان يىغلىتىپ يىغىۋالغان يىگىرمە مىڭ چېرىك، ئەمەلدارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلىرىگە يەتكۈدەك ئاشلىق بار، شۇلارنى قولغا چۈشۈرگەي. مۇنۇ شىبە كوچىسىنىڭ شىمالىي بۇرجىكىدە سېپىللىق قورغان بار، بۇنىڭدا ئايرىم - ئايرىم تۆت قورغانچە بولۇپ، بۇ يەرگە تۆت خىل ھەربىي ئەسلىھە قويۇلىدۇ، بۇنى شىمالىي ئامبار دەيدۇ. بۇ يەردە توپ ۋە ئۇنىڭ ئوقلىرى بار. بۇ يەرنى تازا ئوبدان ئۇقۇۋال، بىرىنچى قورغانچىدا پىلتە بىلەن ئاتىدىغان، ئېغىرلىقى ئالتە جىڭدىن قىرىق جىڭغىچە كېلىدىغان دومىلاق، چوڭ - كىچىكلىكى بىر - بىرىدىن پەرقلىنىدىغان چويۈن بومبا، پىلتىلىك توپلارغا سېلىپ ئاتىدىغان ئون جىڭدىن يىگىرمە جىڭغىچە بولغان يۇمىلاق چويۈن ئوق، پىلتە بىلەن ئاتىدىغان قوغۇشۇن ئوقلۇق قارا مىلتىقلار، پىلتىلىك ئۇزۇن قول قوراللار، ئىككىنچى قورغانچىدا مىلتىق دورىلىرى، ئۈچىنچى قورغانچىدا ھەربىي، مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ باش كىيىملىرى، زەرباپ لىباسلار، زەر كەمەرلەر، لاتىدىن تىكىلگەن قېلىن چەملىك ئۆتۈك، «بىڭ» دېگەن خەت بېسىلغان چېرىكلەرنىڭ كالتە پىنجىكلىرى، تىزغا كېلىدىغان قارا چاپان - جۇۋازا، چېرىكلەرنىڭ قارا پوتا، كالتە قونچىلىق قارا لاتىدىن تىكىلگەن ئۆتۈكى قاتارلىق ھەرخىل كىيىملەر بار. مۇنۇ تۆتىنچى قورغانچىدا چېرىكلەرنىڭ قالقىنى، كالتە قىلىچى، نەيزە، تەبەر، نۇرغۇن ئوقيا، بامبۇك ئۇچىغا ئىنچىكە نەيزە بېكىتىلگەن ئوق، ئوقدان ۋە باشقا خىلدىكى ھەربىي قوراللار بار. بۇ قورغانچىلار ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ، بىر ئامبال باشچىلىقىدىكى چېرىكلەر قوغدايدۇ. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى كۈرە قەلئەسىگە كىرگەندە تەمتىرىمەي ھۇجۇم قىلىدىغان، ئولجا ئالىدىغان

ئورۇنلار. پۈتۈمدا ماغدۇر بولغان بولسا ئىدى، ئۆزۈم باشلاپ يۈرەتتىم. سەن بۇ سىزمىلارنى ئالغىن، بۇ سىزمىلاردا كۆرسىتىلگەن ئورۇنلار بويىچە لەشكىرىي كۈچ ئاجرىتىپ، ھەربىر قوشۇنغا بۇ ئورۇنلارنى پەتىھ قىلىشنى تاپشۇرغىن، سەردار - سەركەردىلەرگە بۇ سىزمىدىكىلەرنى چۈشەندۈرۈپ قويغىن. مانا شۇندا ھۇجۇم ئىدىتلىق بولۇپ ئاز چىقىم بىلەن كورەنى ئالغىلى بولىدۇ.

شەمسىددىن خەلپەم جىم بولۇپ قالدى. ئەلا پالۋان ئۇستازىنىڭ بۇ ئەمەلىي ساۋىقىنى ئاڭلاپ، كورە قەلئەسىنى ئۆزى ئارىلاپ چىققاندەك بولدى. ئۇنىڭ تۈتۈۋېلىش قابىلىيىتى يۇقىرى ئىدى. ئۇ كورە قەلئەسىنىڭ ئىچكى تۈزۈلۈشىنى ئېسىگە مەھكەم ئورناتتى. ئەلا پالۋان ئۇستازىنى چارچاپ قالدى دەپ ئويلاپ:

— سىلىنىڭ بۇ ساۋاقلىرىنى قەلبىمگە خۇددى تاشقا مۆھۈر باسقاندەك ئورنىتىۋالدىم، ئەگەر نەچچە ئون پايلاقچى كىرگۈزسەممۇ قەلئە خۇسۇسىدا سىلىدەك مەلۇمات يىغالماس ئىدىم، سىلىگە پۈتكۈل لەشكەر نامىدىن مىڭلارچە تەشەككۈر، ئەمدى ئارام ئالغايلا، — دېدى.

— ھاي، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش خەلقىنىڭ شادلىقى ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتقان بىر لەشكەرمەن، تەشەككۈر بىلدۈرۈش ھاجەتسىز.

ئۇلار يېتىپ ئۇخلاشتى.

5

مەزەمزاتنىڭ ئورنىغا كىمنى سۇلتان سايلاش ئىشى قاتتىق تالاش - تارتىشلارغا سەۋەب بولدى. جالالىددىن خەلپەم ھەر يەردە:

— ئارا ئۆستەڭلىكلەر يۇرتۋازلىق قىلىپ ئەلا پالۋاننى سۇلتان قىلىمىز دەيدۇ، ئانىسىنىڭ سۈتى ئاغزىدىن كەتمىگەن بىر بالىنى بېشىمىزغا مىندۇرۇپ قويساق تولىمۇ سەت ئىش بولماسمۇ؟ — دەپ يۈردى.

— شۇنداق، توغرا ئېيتىدىلا خەلپەم، — دەپ قوللىدى موللاروزى مۇپتى، — ئۆيلەنمىگەن ئادەم ئىمام بولالمىغاندەك ئۇ بالىنى بېشىمىزغا كۆتۈرسەك بولماس. موللا شاۋكەت ئاخۇنۇمدەك بىلىم ۋە تەھسىلدە

تەگداشسىز، موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ كەينىدىلا تۇرىدىغان بىر پېشۋايىمىز تۇرغان يەردە ئۇنى ھەرگىز سايلىماسلىق كېرەك. مەنچە، موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم بولسۇن!

ئۇلارنى موللا، ئاخۇن، بەگ، سىپاھلار تامامەن قۇۋۋەتلىدى.

يەنە بىر تەرەپ ئەپكار ئاما، سەردار، سەركەردە ۋە لەشكەرلەر بولۇپ، ئۇلار ئەلا پالۋاننى سۇلتان قىلماقچى بولدى. ئۇلار:

— ئەلا سۇلتان بولۇشى لازىم، ئۇ بىزنى نۇسرەتكە باشلاپ كەلدى، شەرىئەت ھۆكۈمىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان، بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان ئادەم سۇلتان بولسا ئىشىمىزنىڭ تۈگەشكىنى! — دېيىشتى.

ئۇلار توپلىشىپ ئەلا پالۋان ئالدىغا كەلدى ۋە تەلەپ قىلىشتى:

— سىز بىزگە سۇلتان بولۇڭ، بولمىسا بىز ئەمىن تاپمايمىز.

— ئەي سەردار، سەركەردىلەر، بىز ئۇچۇن ھازىر مەنسەپتىن كۆرە كۆرە قەلئەسىنى ئېلىش، ئاخىرقى نۇسرەتنى قولغا كەلتۈرۈش زۆرۈردۇر، شۇندىلا ئىلىدا خاتىرجەملىك بولۇر.

ئەلا پالۋان ئەپكار ئاما ۋە لەشكەرنىڭ تەلىپى، يالۋۇرۇشلىرىنى رەت قىلدى، سۇلتان بولۇشتىن باش تارتتى.

جالالىدىن خەلپەم، موللا روزى مۇپتىلار بۇنى پۇرسەت بىلىپ، ئىختىلال ھەيئەت مەجلىسى چاقىرىپ موللا شاۋكەت ئاخۇننى سۇلتانلىققا ئولتۇرغۇزدى. شاۋكەت ئاخۇن ئەلا پالۋاننىڭ ئابرۇيىدىن چۆچۈدى، ئەلا پالۋانغا ئاۋايلاپ مۇئامىلە قىلدى، ئەمما كەلسە - كەلمەس پەرمان چۈشۈرۈشكە باشلىدى. بېرىپ - بېرىپ ئۇ بەگ، سىپاھلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي قويدى. ئۇ پەقەت قازىكالان جالالىدىن خەلپە، قازى ئەسكەر موللا روزىنىڭلا گېپىنى ئاڭلىدى. ئۇ بۇ ئۇچىنىڭ سۆزى بويىچە ئەلا پالۋاننى چاقىرتىپ:

— كورەنى ئۈچ كۈن ئىچىدە پەتھ قىلىڭ! — دەپ پەرمان بەردى.

ئەلا پالۋاننىڭ ئەس - يادى كورەنى پەتھ قىلىشتا ئىدى، بۇ پەرمان ئۇنىڭغا ئېغىر كەلدى. ئۇ بۇ يېڭى سۇلتاننى سىناش مەقسىتىدە:

— سۇلتان ئاكا، ئۈچ كۈندە قانداق پەتھ قىلىش چارىسىنى ئۆگىتىپ قويسىلىكەن! مەن كورەنى قورشاپ ياتقىلى ئۈچ ئاي بولدى، — دېدى.

— سىز مېنىڭ پەرمانىمغا بويسۇنمامسىز؟ — دەپ ھۆركىرىدى سۇلتان.

— شەۋكەتلىك سۇلتان، سىلىنىڭ پەرمانلىرىغا بويسۇنمايدىغانغا بېشىم ئونمۇ. كۆرەنى پەتىھ قىلىشنى ئۈچ كۈن ئەمەس، ئۈچ ئايدىن بېرى ئويلاپ، پەنت ئىشلىتىپ جەڭ قىلىپ كېلىۋاتىمىز. ئەمما پەتىھ قىلالمايۋاتىمىز، — دېدى ئەلا پالۋان ئۆزىنى بېسىپ.

— سۇلتانىنىڭ پەرمانى بىر بولىدۇ، ئۈچ كۈندە پەتىھ قىلىڭ دېگەندىكىن، پەتىھ قىلىڭ، بولمىسا پەتىھ قىلىدىغان سەردارغا ئەمىر لەشكەرلىكنى تاپشۇرىسىز، گەپ تامام! — دېدى شاۋكەت ئاخۇن.

— باش ئۈستىگە! — دەپ ئەلا پالۋان چىقىپ كەتتى.

ئۇ چىڭ دالۇيگە ۋەكىل ئەۋەتكەن كۈنى ئۇنى سۇلتان يەنە چاقىرتتى.

— كۆرەنى تاشلاپ سۈيدۈڭنى پەتىھ قىلىڭ! — دەپ پەرمان بەردى شاۋكەت.

ئەلا پالۋان ئوردىدىن چىقتى. ئۇ ئاتلىنىپ كېتىۋېتىپ «تۇۋا، — دەپ ياقىسىنى تۇتتى، — بۇ قانداق سۇلتاندۇ، بىر كۈنى ئۇنداق پەرمان بەرسە، يەنە بىر كۈنى مۇنداق پەرمان بېرىدۇ. تۈنۈگۈن بەرگەن قاتتىق پەرماننى بۈگۈن بىكار قىلىپ، سۈيدۈڭنى ئال دەيدۇ. زادى قانداق ئادەم بۇ؟» ئۇ شاۋكەتنىڭ پەرمانلىرىنىڭ قالايمىقانلىقىنى ئويلاپ ئاچچىقلاندى.

شاۋكەت سۇلتان ئۆزىنىڭ پەرمانلىرىنى ئەلا پالۋاننىڭ كۆزگە ئىلماي، چاقىرتسىمۇ ئالدىغا كەلمەي يۈرگىنىنى ئاڭلاپ، ئەخمەتخان خوجىغا زارلىنىپ مەكتۇپ يازدى. ئەخمەتخان خوجا: «ئەلانى ئەمىر لەشكەرلىكتىن قالدۇرسىلا، ئورنىغا توختاخۇننى ئەمىرلەشكەر قىلىپ تەيىنلىسىلە، شۇندا سىلىمۇ، مەنمۇ خاتىرجەم بولار ئىدۇق» دەپ جاۋاب يازدى. شاۋكەت كۆرە ئۇرۇشى ھەل قىلغۇچ قەدەمگە كىرگەچكە ئەلا پالۋاننى مەنسەپتىن قالدۇرۇشقا پېتىنالمىدى.

ئەخمەتخان خوجا ئەلا پالۋاندىن قورقۇپ، خۇيزۇلار بارگاھىدىن كەلمەي قويدى، ئەمما موللا شاۋكەت ئاخۇننى ھەقىقىي «موللا» قىلىش ئۈچۈن مەخپىي ئالاقە قىلىپ تۇردى. ئۇ بىر مەكتۇپىدا كۆچا بىلەن قەشقەرىيەگە ئەلچى ئەۋەتىپ خوجىلاردىن ياردەم ئېلىشنى، كۆرەنى پەتىھ قىلىشنى

تەكلىپ قىلدى. بۇ تەكلىپ موللا شاۋكەت ئاخۇنغا مايدەك ياقتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئوردىدا بەگ، سىپاھلار مەجلىسى ئېچىپ شۇنداق دېدى:

— بايانداي جېڭىدە بىز كۆپ ئادىمىمىزدىن ئايرىلدۇق. چېرىكلەر قۇمدەك كۆپ، بىزدە هازىر ناسىر ئەلەمدەك ئۇستىمىزدە تۇرۇپ دۇئا قىلىپ بېرىدىغان زات يوق. بىز راشىدىن خان خوجامغا بويسۇنىدىغانلىقىمىزنى، بىر مىللەت، بىر مەزھەپتە بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ئۇملىشىپ بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ، بىرەر مۇشكۇل ئىش يۈزبەرسە ئۆز ئارا مەدەت ۋە ياردەمدە بولۇپ، قان ـ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ پاراغىتى، يۇرتىمىزنىڭ ئاۋاتلىقى ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ نامە بىلەن ئەلچى ئەۋەتسەك قانداق دەيسىلەر؟

بۇ مەسىلىھەت يۇرت چوڭلىرىغا ماقۇل كەلدى. شاۋكەت سۇلتان ئىتائەتنامە يېزىپ، دارا خاتىپقا كۆچۈرتتى. نامىدە كۇرەنى پەتىھ قىلىشقا ياردەم سورالغانىدى. ئۇ نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن دارا خاتىپ ئاخۇنۇم باشلىق قىرىق كىشىنى ئەلچى قىلىپ كۇچاغا يولغا سالدى. بۇ ئەلچىلەر مۇز داۋاندىن ئېشىپ، تېز يول يۈرۈپ ئۈچتۇرپانغا كەلدى. ئۈچتۇرپاندىكى خوجاملار ئەلچىلەرنىڭ ئالدىغا ئادەم ئەۋەتىپ قارشى ئالدى ۋە ئۆز لايىقىدا كۈتۈۋالدى. ئۇلار راشىدىن خان خوجامغا ئەھۋالنى بىر ـ بىرلەپ مەلۇم قىلىشتى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن راشىدىن خان خوجام: «ئەھۋالدىن خەۋەر تاپتىم، ئەلچىلەر كۇچاغا كەلسۇن!» دەپ يارلىق چۈشۈردى. ئۈچتۇرپاندىكى خوجاملار ئىشەنچلىك خىزمەتچى، مۇلازىملارنى قوشۇپ ئەلچىلەرنى كۇچاغا يولغا سالدى. راشىدىن خان خوجام ئەلچىلەرنى كۇچادا ئىككى ئاي تۇختىتىپ، ھەممىسىگە ئۆز لايىقىدا ئىنئام ـ سوۋغاتلارنى بېرىپ قايتىپ كېتىشكە رۇخسەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە سايىت خوجامنى باش قىلىپ، ئاللايارنى ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلىپ، يۈز ئەللىك لەشكەرگە تۇغ ـ ئەلەملەرنى كۆتۈرتكۈزۈپ ئىلىغا ماڭدۇردى. ئۇلار مىڭبىر مۇشەققەت بىلەن مۇز داۋاندىن ئۆتتى، شۇندا ئارام ئېلىپ ئەتىسى تېكەسكە يېتىپ بارغاندا ئۇشتۇمتۇت ئالدىدىن بىر نەچچە موڭغۇل چىقىپ ئالدىنى توستى. ئۇلارنىڭ تۆرىسى:

— سىلەر نېمە ئادەم، نەدىن كەلدىڭلار؟ قەيەرگە بارسىلەر؟ — دەپ سورىدى. ئۇ جاۋابنى ئالغۇچە بۇلارنىڭ سانىنى بىلمۇېلىپ:

— بۇ يەردە قاراقچىلار بار، مەن سىلەرگە ئادەم قوشۇپ قوياي. ئۇلار سىلەرنى تىنچ ئامان غۇلزۇغا ئۆتكۈزۈپ قويسۇن. بۇ مېنىڭ ئىلى سۇلتانىغا قىلغان خىزمىتىم بولۇپ قالار، — دېدى.

سايىت خوجام: «تەڭرىم يولىمىزنى ئاق قىلدى، مۇشكۇلىمىزنى ئاسان قىلدى» دەپ ئويلىدى ۋە ئۆزلىرىگە قوشۇپ بەرگەن ئادەملەر بىلەن ئىككى مەنزىل يەرگە بېرىپ چۈشتى. ئاتلىرىنى ئوتقا قويۇپ، ئاش - تائاملىرىنى يېدى، نامازلىرىنى ئوقۇپ بولۇپ، غەم - ئەندىشىسىز يېتىپ غەرق ئۇيقۇغا كەتتى. بۇ ھالنى بىللە كەلگەن موڭغۇللار باشلىقىغا خەۋەر قىلدى. يېرىم كېچىدە نۇرغۇن موڭغۇللار ئاسماندىن بالا - قازا ياغقاندەك ئۇشتۇمتۇت باستۇرۇپ كېلىپ، خوجىلارنىڭ بىر مۇنچىلىرىنى ئۆلتۈردى، بىر مۇنچىلىرىنى ئەسىر ئالدى. خوجامنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى ئىسسىق كۆل تەرەپلەرگە قېچىپ كېتىپ جېنىنى قۇتۇلدۇردى. سايىت خوجام ئاچ — يالىڭاچ، يېرىم جان ھالەتتە مىڭبىر مۇشەققەتلەر بىلەن قوۋۇ يېزىسىغا كەلدى. يېزا ئاقساقىلى سايىت خوجامنى كىيىندۇرۇپ بىر ئونلۇق لەشكەرنىڭ ھەمراھلىقىدا يولغا سېلىپ ئەلا پالۋان بىلەن كۆرۈشتۈردى. سايىت خوجام ئەلا پالۋانغا بېشىدىن كۆچۈرگەن ھادىسىلەرنى بىر - بىرلەپ بايان قىلغاندىن كېيىن، ئەلا پالۋان ئۇنىڭغا مۇناسىپ تون — سەرپاي، كىيىم - كېچەك، تەمىنات بەلگىلەپ بەردى. جاي - ماكان بەردى. موللا ئاللايارمۇ بىر ئامالىلاپ قاراقچىلاردىن قۇتۇلۇپ بىر شاگىرتى بىلەن كېلىپ سايىت خوجام بىلەن بىللە بولدى. ئىلى خەلقى سايىت خوجامغا ئىشەنچ، ئېتىقاد بىلدۈرمىدى، بەلكى ئۇنى «يالىڭاچ خوجام» دەپ ئاتىدى. چۈنكى، بۇلار بارغۇچە راشىدىن خانغا بويسۇنمەن دېگەن موللا شاۋكەت سۇلتان ئاللىقاچان قاپقا سېلىنىپ ئىلى دەرياسىغا تاشلانغانىدى. ئىلى خەلقى خوجامىلارنىڭ دەردىنى كۆپ تارتقاچقا، سايىت خوجام ياقۇپ بەگنىڭ ئەلچىلىرىگە قوشۇلۇپ قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى.

6

كۆرە قەلئەسىدە قىيامەت قايىنىمى بولدى. توپ، مىلتىق ئاۋازلىرىدىن قۇلاقلار پۈتۈپ كەتتى، يەر سىلكىندى، دەھشەتلىك ئوققا تۇتۇش باشلىنىپ كەتكەندە، سادىر پالۋان ئۈچ ئوغلى ۋە سەكسەن زەبەردەس پالۋان يىگىتلەرنى ئەگەشتۈرۈپ سېپىلنىڭ دەريا بويى تەرىپىگە ئۆتتى. ئۇلار سېپىلغا يېقىنلاشقاندا سېپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر سېزىپ قېلىپ ئوق ياغدۇردى. ئون ئۈچ يىگىت قازا تاپتى، قالغانلىرى سادىر پالۋاننىڭ ئەمرى بىلەن تۈرنىلاردەك تىزىلىپ سېپىل تۈۋى بىلەن ماڭدى. سادىر پالۋان ئۆزى مۆلچەرلىگەن يەرگە كەلدى. ئۇ كەتمەن، پالتا، كەكە، قىسقا ساپلىق گۈرجەك ئېلىپ كەلگەن يىگىتلەرنى ئۈچ گۇرۇپپىغا بۆلدى، ھەر گۇرۇپپىغا بىر ئوغلىنى باش قىلدى. كىچىك ئوغلىنىڭ گۇرۇپپىسىغا سېپىل تۈۋىدىن چوڭقۇر ئورا كولاشقا بۇيرۇدى. ئالاھازەل بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن سادىر پالۋان ئورىغا چۈشۈپ، سېپىل تەرەپكە ياي شەكلىدە بىر سىزىق سىزىپ، ئوتتۇرانچى ئوغلىغا:

— مۇشۇ سىزىق ئاستىدىن ئويۇپ كىرىڭلار، — دېدى. ئاندىن چوڭ ئوغلىغا توپا چىقىرىشنى جېكىلىدى.

ئىش مانا شۇنداق تەرتىپلىك باشلاندى. ئۈچىنچى كۈنگە ئۆتكەندە، لەخمە ئوتتۇز بەش ماڭدامدەك ئىچكىرىلىدى. چوڭ ئوغلىنىڭ گۇرۇپپىسىدىكىلەر توپىنى تاغارغا سېلىپ يۇدۇپ ئورەككە ئاچىقىپ قوياتتى، كىچىك ئوغلىنىڭ گۇرۇپپىسىدىكىلەر يارغا ئاپىرىپ تۆكەتتى. سادىر پالۋان كەنجى ئوغلىغا:

— يىگىتلەرگە ناشتا قىلىۋېلىڭلار، دېگىن، — دېدى.

يىگىتلەر ئىشنى توختاتتى، ئالىقانلىرىنى قولتۇقىغا سۇرتۈپ تازىلىغان بولدى. دەريانىڭ سۈيى ئون ماڭدام نېرىدا شارقىراپ ئېقىۋاتسىمۇ، لېكىن ئۇ سۇنى ئالالمايتتى، چېرىكلەر كۆرۈپ قالسا لەخمە كولاش ئىشى بۇزۇلاتتى. ئۇلار خۇرجۇنلىرىدىن توقاچ، پىشقان گۆشلەرنى ئېلىپ يېيىشكە

باشلىدى. لەخمە ئىچى تىپتىنچ، پەقەت «مالاش - مالاش» قىلغان ئاۋازدىن باشقا تىۋۇش يوق ئىدى. سادىر ئاغزىغا ئاپارغان توقاچ پارچىسىنى چىشلىگىنىچە تۇرۇپ قالدى. ئۇ قولىنى «جىم» دېگەن ئىشارىدە كۆتۈرۈپ قويۇپ، قۇلىقىنى ئۆزى كولاپ كەلگەن لەخمىنىڭ تېمىغا يېقىپ «گۇپ - گۇپ» قىلغان ئاۋازنى ئېنىق ئاڭلىدى. ئۇ بىرەر كىم لەخمىنى كېڭەيتىپ چېپىۋاتامدۇ، قانداق، دەپ شاملار يورۇقىدا يوپيورۇق تۇرغان لەخمە ئىچىگە قارىدى. يىگىتلەر نان يېيىشتىنمۇ توختاپ سادىرغا قاراپ تۇراتتى. سادىر پالۋان لەخمە تېمىغا قۇلىقىنى ياقتى، بۇ قېتىم «گۇپ - گۇپ» قىلغان ئاۋاز ئېنىق ئاڭلاندى.

— ھىم، بىزگە چېرىكلەر قەلئە ئىچىدىن ياردەم قىلىۋېتىپتۇ، — سادىر كەنجى ئوغلىنىڭ قۇلىقىغا شىۋىرلىدى، — يىگىتلەرگە ئېيت، تىۋۇش چىقارماي، بەردەنگە، قىلىچلىرىنى تەييارلىسۇن، چېرىكلەرمۇ قەلئە ئىچىدىن لەخمە كولاۋاتقان ئوخشايدۇ. بىزنىڭ لەخمىمىز بىلەن روبىرو چىقىپ قالدى. قىلىچىمنى ئالغاچ كەل، تېز بول!

كەنجى ئوغلى يېنىدىكى يىگىتنىڭ قۇلىقىغا، ئۇ يىگىت كەينىدىكىسىگە خەۋەر قىلدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە ئاتمىشتىن ئارتۇق يىگىت بۇ خەۋەرنى بىر - بىرىگە يەتكۈزۈپ بولدى. ئۇلار سادىرنىڭ قىلىچىنى قولمۇقول سۇنۇپ بەردى. بىر قىسىم يىگىتلەر يېمەكلىكلىرىنى خورجۇنغا سېلىپ لەخمىدىن چىقىپ كېتىپ بىردەمدىلا قوراللىنىپ كىردى. سادىر لەخمە تېمىدىن توپىنىڭ شۇررىدە قىلىپ چۈشكىنىنى كۆرۈپ: «تەييارلىنىڭلار!» دەپ ئوغلىغا شىۋىرلىدى. بۇ پەرمانمۇ قۇلاقتىن - قۇلاققا يەتكۈزۈلدى. يىگىتلەر قوراللىرىنى چىڭ تۇتقان ھالدا ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييارلانغان ئارسلاندەك دۈم يېتىشىۋالدى. سادىر پالۋان ئالدىدىكى شامنى ئۆچۈردى. يىگىتلەرمۇ شاملارنى ئۆچۈردى. لەخمە ئىچى قاراڭغۇلىشىپ گۆرگە ئايلاندى. سادىرنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرى ئالمىدەك تۆشۈكتىن چىققان يورۇقنى كۆردى. ئۇ قىلىچىنى تەييار قىلىپ تۇردى. شۇ ھامان لەخمە تېمى گۇپ قىلىپ چۈشۈپ، يوغان تۆشۈك ئېچىلدى، بىر چېرىك پالتىسىنى كۆتۈرگىنىچە ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرۇپلا قالدى. سادىر پالۋان ئۇنىڭ قارنىغا

قىلىچنى تىقتى، چېرىك قورسىقىنى تۇتۇپ دۇم ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ يېنىغا يەنە بىر چېرىك: «نېمە بولدۇڭ» دەپ يۈگۈرۈپ كېلىۋېدى، سادىر پالۋان ئۇنىڭ قارنىغىمۇ قىلىچ تىقىپ يىقىتىپ، چېرىكلەر قازغان لەخمىگە كىردى. سادىر پالۋاننىڭ كەينىدىن يىگىتلەر كىردى. ئون توققۇز گەز چوڭقۇرلۇقتىكى لەخمىدە قوچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى. سادىر پالۋان ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى چېرىكلەرنى بىر-بىرلەپ چاپقاچ توختىماي ئالغا ئىلگىرىلەپ ماڭدى، لەخمە ئېگىزلەشكە باشلىدى. سادىر پالۋان يىگىتلەرنى بىر — بىرلەپ لەخمىدىن چىقاردى، يىگىتلەر چېرىكلەرنىڭ ئۆلۈكى ئۈستىدىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ تار بىر كوچىغا چىقىپ قالدى. سادىر پالۋان شىبە كوچىسىغا چىقىپ قالغىنىنى بىلىپ يىگىتلەرنى توپتوغرا غەربىي دەرۋازىغا باشلاپ باردى. ئۇلار تۈن قاراڭغۇسىدا تام، دەرۋازىلارنى پاناھلاپ، ئاۋاز چىقارماي، بىردە يۈگۈرۈپ، بىردە قاتراپ ماڭاتتى. تەبىئەتمۇ ئۇلارنى پاناھلىغاندەك، بىپايان ئاسماندا بىر قەۋەت قارا بۇلۇت پەيدا بولدى. سادىر پالۋان تۇيدۇرماي دەرۋازا يېنىغا كەلدى — دە، دەرۋازىنى قوغداۋاتقان چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن كېلىپ قىلىچلىدى. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى ئۆز گۇرۇپپىسىنى پەلەمپەي بىلەن قوقتىنغا باشلاپ چىقتى. قوقتىندىكى چېرىكلەرنىڭ بىر قىسمى مۆكدەپ ئولتۇراتتى، بىر نەچچىسى سېپىل سىرتىغا كۆز تىكىپ تىك تۇرۇشاتتى. توپلارنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازى چېرىكلەرنىڭ قۇلاقلىرىنى پاڭ قىلىۋەتكەن بولسا كېرەك، سادىرنىڭ يىگىتلىرىنىڭ قوۋۇققا چىققىنىنى تۇيماي قالدى. چېرىكلەر سىرتقا قارىتىپ ئارىلاپ-ئارىلاپ ئوق ئېتىپ قوياتتى، سادىر پالۋاننىڭ يىگىتلىرى ئاۋۋال ئاشۇ تىك تۇرغان چېرىكلەرنىڭ كەينىدىن تىغ ئۇردى، ئارقىدىن يەنە ناھايىتى چاققان ھۇجۇم قىلىپ، مۆكدەپ ئولتۇرغانلار بىلەن قوچاقلاشما جەڭ قىلىشتى. سادىر بىر چېرىكنى دەس كۆتۈرۈپ سېپىلدىن ئۇلاقتۇردى — دە:

— ماي چېچەكلەر، ئوت يېقىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى.

7

سادىر پالۋان بىر نەچچە قاۋۇل يىگىتنى باشلاپ چۈشۈپ ئۇ يىگىتلەرگە ئون جىڭ ئېغىرلىقتىكى قۇلۇپ زەنجىرنى بازغانلاشقا بۇيرۇدى. يىگىتلەر بار كۈچى بىلەن نۆۋەت بىلەن بازغانلىدى، زەنجىر ئۈزۈلمىدى. سادىر پالۋان بىر يىگىتنىڭ قولىدىن بازغاننى ئېلىپ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇرۇۋىدى، زەنجىر ئۈزۈلۈپ چۈشتى. يىگىتلەر دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئۇلۇغ ئېچىۋەتتى.

ئەلا پالۋان مەيداندا لەك ـ لەك بويىچە تىزىلىپ تۇرغان لەشكەرنىڭ ئالدىدا كۆزىنى سېپىل تەرەپتىن ئۈزمەي تۇراتتى، شەمسىدىن خەلپەم شىببە ئۈستىگە چىقىپ پاتىھە بەردى:

— لەشكەر ناھەق، ناشايان ئىشلارنى قىلسا، ئۇلجا ئالسا، خوتۇن ـ قىزلارغا ناتوغرا مۇئامىلىدە بولسا، نامە ئەمەلى باتىل بولۇر، ۋەللاھۇ ئەلەم، بىساۋاب. سىلەر كۆرە قەلئەسىگە كىرگەندە بۇنىڭغا ئەمەل قىلىڭلار. كىمكى ئەمەل قىلمىسا سەركەردىلەر قاتتىق جازالايدۇ. سىلەرگە نۇسرەت تىلەيمىز، ھوشيار بولۇڭلار، قورقۇنچاق بولماڭلار. ئوق ئالدىڭلاردىن تەگسۇنكى، ئارقاڭلاردىن تەگمىگەي، ئامىن!

پۈتكۈل لەشكەر: «ئامىن!» دەپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. دۇئادىن كېيىن ئەمىر لەشكەر ئەلا پالۋان لەشكەرلەرنى چىدام ۋە باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىشقا ئۈندىدى. ئۇ شىببەدىن چۈشۈۋېتىپ بىردىن ئوت يالقۇنىنى كۆرۈپ قالدى، شىببەگە قايتىپ چىقىپ يەنە قارىدى، غەربىي دەرۋازا قوقتىسىدىن قىزىل يالقۇن كۆتۈرۈلگەنىدى. ئۇ شىببە ئاستىدا تۇرغان ئاتلىق چاپارمەنلەرگە خۇشال ئاۋازدا ۋارقىرىدى:

— بارلىق دەرۋازىلارغا قاراپ چېپىڭلار! ئوت يېقىلسۇن!

بىر ئاش پىشىم ۋاقىتمۇ ئۆتمەي كۆرە سېپىلىنى قىزىل ئوت يالقۇنى قاپلىدى، تۇتۇن، ئوت يالقۇنى ئاسمان ـ پەلەك كۆتۈرۈلدى. بۇ ئوت يالقۇنلىرىنى كۆرگەن ئەزىز پالۋان:

— نۇسرەت ئۇچۇن ئالغا! — دەپ غەربىي دەرۋازىغا قاراپ ئات سالدى.

ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ كەينىدىن نۇردۇنىنىڭ يول باشلىشىدا ئەمىرشاھ قوشۇنى ئاتلاندى. ئاتلار سادىر پالۋان ئۇلۇغ ئېچىۋەتكەن غەربىي دەرۋازىدىن ئۇچۇپ كىردى.

— چاپارمەن! — دەپ توۋلىدى ئەلا پالۋان.

— خوش!

— ئەزىمشاھقا يەتكۈز، توپلار ئېتىشتىن توختىتىلسۇن!

— باش ئۇستىگە!

ئەلا پالۋان شىبىبەدىن چۈشتى، شىبىبەدە شەمسىدىن خەلپەم قالدى. ئەلا پالۋان بوز ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى ئالدى ـ دە، ئاتقا سەكرەپ مىندى، بەش يۈز كىشىلىك خاس ئاتلىق يىگىتلىرى كەينىدىن ماڭدى...

ئەزىز پالۋان شىبىبە كوچىسىغا كىرىپ ئۈنلۈك بۇيرۇق قىلدى:

— قاۋاش باتۇر، قوشۇنۇڭ بىلەن ماۋۇ غەربىي مەركىزىي كوچىغا كىرىپ دۇتۇڭ يامۇلىنى ئىشغال قىل! بۇ يەردىكى ھەربىي ئەمەلدارلارنى، قەلئەدىكى لەكمە، توپچى، ئاتلىق چېرىكلەرنى يوقات!

— پەرمان بەردار! — دەپ، قاۋاش باتۇر قوشۇننى باشلاپ كەتتى.

— تۇردى يۈزبېگى، سىز مۇنۇ شەرقتىكى مەركىزىي كوچىغا كىرىپ، لىڭدۇي، شىلىڭ يامۇلىغا ھۇجۇم قىلىڭ!

— جاباباش پالۋان، سىز مۇنۇ جەنۇبىي مەركىزىي كوچىدىكى لىڭدۇي يامۇلى، زۇلىڭ يامۇلى. لەكمە قوشۇن، توپچى، ئاتلىق قوشۇن بارگاھلىرىغا ھۇجۇم قىلىڭ! لەشكىرىڭىزنىڭ تويۇقسىز زەخمەت يېيىشىدىن دىققەت قىلىڭ!

— پەرمان بەردارمەن!

ئەزىز پالۋان قالدى لەشكەرنى باشلاپ شەرقىي شىمالدىكى مانجۇ كوچىسىغا ئات سالدى. بۇ كوچىدا مانجۇ ئەمەلدارلىرى بىلەن ئاھالە تۇراتتى، ئۇلارنى قوغدايدىغان ئوتتۇرا، كىچىك يامۇللار بار ئىدى، ئەزىز پالۋاننىڭ قوشۇنىنى يامۇللاردىكى چېرىكلەر قاتتىق ئوققا تۇتتى. ئەزىز پالۋان بىر نەچچە لەشكىرىنىڭ ئاتتىن ئۇچۇپ چۈشكىنىنى كۆرۈپ:

— چېكىنىڭلار! — دەپ ئەمىر قىلدى.

لەشكەرلەر ئاتلارنى قورۇلارغا كىرگۈزۈۋەتتى. ئۆزلىرى تام، دەرۋازا، دۇكان، دەرەخلەرنى پاناھلاپ تۇرۇپ چېرىكلەرگە ئوق ئېتىشقا باشلىدى. قوماش قورۇغاندەك ئېتىشما باشلىنىپ كەتتى...

ئەلا پالۋان ئايلىنىشى ئون ئىككى چاقىرىملىق سېپىلنى كۆزىتىپ چىقتى، ئۇستازى ئېيتقاندەك، ھەر ئۈچ يۈز گەز ئارىلىقتا تۇرغان قوقتىلاردىن چېرىكلەر ئۈزمەي ئوق ئاتماقتا ئىدى. سېپىلنىڭ تۆت بۇلۇڭىنىڭ ئىككى قەۋەتلىك چوڭ قوقتىسىدىكى بىر پەي چېرىك مەرگەنلىرىنىڭ ئاتقان ئوقىدىن ئەلا پالۋاننىڭ ئون نەچچە يىگىتى قازا تاپتى. ئەلا پالۋان چوغدەك كۆيۈۋاتقان كاتتا دەرۋازىلارنىڭ كاھىشلىق ئىككى قەۋەتلىك قوقتىلىرى ئالدىدىن ئۆتكەندە، ئوت قويۇۋاتقان، ئون يېرىم گەز ئېگىزلىكتىكى سېپىلغا يامىشىۋاتقان، غەيۇر لەشكەرلەرگە ئوق ئېتىۋاتقان، ئوت چېچىۋاتقان، تاش ئېتىۋاتقان بىر پەيدىن ئارتۇق چېرىكنىڭ باتۇرلۇقىغا ھەيران قالدى. قوقتىدىن ئۈزۈلدۈرمەي توپ ئېتىلىپ تۇراتتى. ئەلا پالۋان:

— قارىغاندا، مىڭ جىياڭجۈن بىر ئادىمى قالغۇچە جەڭ قىلىشقا بەل باغلىغان چېغى! — دېدى.

ئەلا پالۋان بوز ئاتنى ئۆز يورغىسىغا قويۇپ بېرىپ، ھەر بىر دەرۋازىدا جان تىكىپ جەڭ قىلىۋاتقان لەكمە قوشۇن سەردارلىرىغا پەرمان بېرەتتى. ئۇ غەلىبە خۇشاللىقىغا چۆمگەن لەشكەرلىرىنىڭ يېنىغا كەلدى. بۇ پالۋان قامەتلىك لەشكەرلەر ئېگىزلىكى تۆت يېرىم گەز، ئايلانمىسى يۈز ئەللىك گەز كېلىدىغان كۇرە سېپىلغا يانداپ سېلىنغان قوغدىنىش سېپىلىنى ئىشغال قىلىپ بولۇپ غەلىبىگە تەنتەنە قىلىشىۋاتاتتى. ئەلا پالۋان ئەمىر لەشكەر سۈپىتىدە ياگۇر سۇلتان، يۇسۇپ، بەگزات بەگ، دىلەۋەر، بوشرى، ئاكا ـ ئۇكا ھەسەن ـ ھۈسەنلەرنىڭ بۇ سېپىلنى باتۇرلارچە جەڭ قىلىپ پەتىھ قىلغىنىنى ئالاھىدە ماختىدى. بۇ پالۋانلار پەنت ئىشلىتىپ، غايەت باتۇرلۇق كۆرسەتكەنىدى. ئەسلىدە بۇ سېپىلنىڭ چۆرىسىدە يەتمىش گەز كەڭلىكتە، ئون بەش گەز چوڭقۇرلۇقتا چوڭ ئۆستەڭ بولۇپ، ئۆستەڭدە لىق سۇ بار ئىدى. ياگۇر، بەگزات، دىلەۋەر قاتارلىق پالۋانلار ئۆستەڭگە قولۋاق سېلىپ

لەشكىرىنى قولۋاق بىلەن ئۆتكۈزدى. لېكىن، ھە دېگەندە قولۋاقتىكىلەرگە سېپىلدىن ئېتىلغان ئوقلار تېگىپ قازا بولدى. ھەسەن ـ ھۈسەنلەرنىڭ مەرگەنلىرى سېپىلدىكى چېرىكلەرگە دۈركۈن ـ دۈركۈن ئوق ئېتىپ ئۇلارنى باش كۆتۈرتمىدى، شۇ پۇرسەتتە لەشكەرلەر قولۋاق بىلەن ئۆتۈپ سېپىلنى ئىگىلىدى.

ئەلا پالۋان ئۇمۇمىي جەڭ ئەھۋالىدىن دېگەندەك خاتىرجەم بولالمىدى. ئۇ قەلئە ئىچىدىكى جەڭنى كۆزىتىش مەقسىتىدە غەربىي دەرۋازىدىن قەلئەگە كىردى. قەلئەدە جەڭ قاتتىق بولۇۋاتاتتى، سېپىل ئۈستى «ئاھ ـ ۋاھ»، «ئۇر ـ چاپ» دېگەن ئاۋازلار، خىرىس قىلىشلار، قىلىچ، مىلتىق، توپ ئاۋازلىرىغا تولغانىدى. سادىر پالۋان دەرۋازا قوۋۇقىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن، يىگىتلىرىنى قوۋۇقنىڭ ئىككى تەرىپىگە ھۇجۇمغا ئۆتكۈزۈپ، ئۆزى ئوڭ تەرەپتە يىگىتلىرىنىڭ ئالدىدا جەڭ قىلىۋاتاتتى. ئەلا پالۋان ئۇنى شۇ تاپتا خانتەڭرى چوققىسىدا تۇرغان غالىب پالۋان سىياقىدا كۆردى. ئۇ زور بەستىنى قىلچە ئېگىپ قويماي، قولىدىكى يوغان قىلىچىنى ئوڭ ـ سولغا ئۇرۇپ، ئالدىغا كەلگەنلىكى چېرىكنى يەر چىشلىتىۋاتاتتى. ئەلا پالۋان شەمسىدىن خەلپەم جېكىلىگەن چوڭ ھەربىي ئەسلىھەلەر ئامبىرى، ئاشلىق ئامبىرى جايلاشقان قەلئەنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى خەنزۇ كوچىسىغا قاراپ ماڭدى. ئەمىرلەشكەرنىڭ قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ، بوز ئاتنى دىۋىتكىنىنى كۆرگەن لەشكەرلىرى ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلىرىنى چاپتۇردى. ئۇلار ھەربىي ئەسلىھەلەر ئامبىرىغا بوراندەك باستۇرۇپ كىردى. ئەلا پالۋاننىڭ بەش يۈز پالۋان يىگىتى مىڭ چېرىكنى يوقىتىپ ئامبارنى ئىگىلىدى. ئەلا پالۋان قەمبەر باتۇر يۈز بېگىنى بۇ يەرنى قاتتىق ساقلاشقا قالدۇردى. بۇ ۋاقىتتا تاڭ ئېتىپ قالغانىدى. ئەلا پالۋان قوشۇنىنى شىبە كوچىسىغا ئېلىپ كىرىپ ئۇ كوچىنىڭ شىمالىي بۇرجىكىدىكى قورغانغا ھۇجۇم قىلدى. ئەمما، قورغاندىكى ئايرىم ـ ئايرىم تۆت كىچىك سېپىلدىن ئۇچۇپ چىققان ئوقلار قوشۇننى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى. ئەلا پالۋان قوشۇننى بېكىنىشكە ئەمىر قىلدى، ئۆزىمۇ ئاتتىن چۈشۈپ نۆكەرىگە تىزگىنىنى تۇتقۇزدى. نۆكەر ئاتلارنى بىر قوروغا ئەكىرىپ قويۇپ كەلگەندە، ئەلا پالۋان

بەردەنگىسىدىن قورغانغا قارىتىپ ئوق ئۈزۈشكە كىرىشكەنىدى. ئۇ نۆكىرىگە:

— بېرىپ قوشۇن سەركەردىلىرىگە ئېيتقىن، بېكىنىپ تۇرۇپ ئوق ئاتسۇن. توختا، چاپارمەنلەرنى دەرھال يېنىمغا ئەۋەت!

— خوپ!

هايال قىلماي چاپارمەنلەر ھازىر بولدى. ئەلا پالۋان بىر چاپارمەنگە:

—سەن دەرھال ئەزىمشاھنىڭ ئالدىغا بار، ئۇن توپ يەتكۈزۈپ كەلسۇن، غەربىي دەرۋازىدىن باشلاپ كەل! — دېدى.

— باش ئۈستىگە!

ئارقىدىن يەنە بىر چاپارمەنگە پەرمان بەردى:

— ھەسەن - ھۈسەننىڭ مەرگەنلىرىنى تېز باشلاپ كەل!

8

جياڭجۈن مەھكىمىسى قورغىنىغا يانداش سېلىنغان يەنە بىر ئىبادەتخانا بار بولۇپ، بۇنى چىڭخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتىشاتتى. بۇ ئىبادەتخانىنىڭ ئوتتۇرا دەرۋازىسىنىڭ شەرق تەرىپىدە لايدىن ياسالغان، يۈزىنى ئاق ھاك بىلەن ھاكلىغان بىر مۇلازىمنىڭ لايدىن ياسالغان ئاق بوز ئاتنى تۇتۇپ تۇرغان بىر ھەيكىلى بار ئىدى. غەرب تەرىپىدە يەنە بىر مۇلازىمنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى، ئۇمۇ لايدىن ياسالغان، يۈزى قوڭۇر بولۇپ، رەڭگى قىزىل قوڭۇر ئاتنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، مەبۇدنىڭ پۇقرالارغا مېھرىبانلىقى بەك تۇتۇپ كەتسە ئاق بوز ئاتنى مىنىپ سىرتقا چىقىپ ئايلىنىدىكەن، پۇقرالارغا ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قىلىپ، گۇناھلىرىنى كەچۈرۈپ قايتىدىكەن. ئەگەر دۈشمەن قەلئەگە ھۇجۇم قىلسا ياكى قەلئە پۇقرالىرى ھەددىدىن ئېشىپ گۇناھ ئۆتكۈزسە مەبۇد غەزەپكە كېلىدىكەن - دە، قوڭۇر ئاتنى مىنىپ، قولىغا ئۇمۇت ئېلىپ قەلئەگە چىقىدىكەن. دۈشمەن بېسىپ كىرگەن بولسا دۈشمەننى ئۇمۇتى بىلەن ئۇرۇپ يوق قىلىدىكەن، پۇقرالار ئازغىنىدىغان بولسا، ئۇلارنى ئۇرۇپ - سوقۇپ، قەلئەدىن قوغلاپ چىقىرىپ قەلئەنى پاكلاشتۇرىدىكەن.

مىڭ شۈي جياڭجۈن توپىلاڭچىلارنىڭ دەرۋازا، راۋاق، قوقتىلارغا ئوت قويغىنىدىن ئاسمان پەلەك كۆتىرىلگەن ئىس - تۈتەكنى كۆرۈپ، بىر قىسىم توپىلاڭچىلارنىڭ غەربىي دەرۋازىدىن بېسىپ كىرگىنىنى ئاڭلاپ قورققىنىدىن دىر - دىر تىترىدى. ئۇ مەھرەم ھويلىسىدىن چىقىپ چىڭ خۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىغا كەلدى، كەينىدىن خانىشلىرى بىلەن باللىرىمۇ ئەگىشىپ كېلىشتى. جياڭجۈننىڭ ئىبادەتخانىغا ماڭغىنىنى ئاڭلىغان مۈلكىي ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر يول بويى ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى. مىڭ جياڭجۈننى قورقۇنچ بۇ ئىبادەتخانىغا سۆرەپ كەلگەنىدى. ئۇ مەبۇدقا چوقۇنۇپ، شەھەرگە بالايىئاپەت كەلتۈرۈۋاتقان توپىلاڭچىلارنى يوقىتىشنى تىلىمەكچى، مەبۇدنىڭ قوڭۇر ئېتىنى مىنىپ، ئۇمۇتىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ توپىلاڭچىلارنى قىرىپ - چېپىشنى تىلىمەكچى ئىدى. بۇ ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى چارىسى ۋە ئۈمىدى ئىدى. ئۇ مەبۇدنىڭ ئالدىغا كېلىپ دۈم چۈشتى، ئۈچ قېتىم چوقۇندى؛ كۈجە كۆيدۈردى. ئاندىن ئالتۇن يۈزلۈك بۇتقا باش قويۇپ يىغلاپ، بۇ توپىلاڭچىلار كەلتۈرگەن بالايىئاپەتنى يوقىتىشنى ئىلتىجا قىلدى. راھىبلار ئالتۇن يۈزلۈك بۇتنى جياۋغا سالدى، كۆتۈرۈپ مەركىزىي كوچىغا ئاچىقىپ ئايلاندۇردى. مىڭ جياڭجۈن باشلىق ھەممىسى، باللارغىچە بويىنىغا تاقاق سېلىپ، زەنجىر بىلەن باغلاپ مەبۇدنىڭ ئالدىدىن تىزلىنىپ ئۆتتى، ئۆتۈۋېتىپ مەبۇدتىن توپىلاڭچىلارنى يوقىتىشنى ئىلتىجا قىلدى. دەل شۇ چاغدا غالداي تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ:

— جانابىي جياڭجۈن، بەدەۋى توپىلاڭچىلار دەرۋازىلاردىن قەلئەگە بېسىپ كىرىشكە باشلىدى، ھېلىقى ئەلا پالۋان قورال ئىسكىلاتىنى بېسىۋالدى! قانداق قىلغۇلۇق، پەرمان بەرگەيلا! — دېدى.

ئەمدى مىڭ جياڭجۈننىڭ پەرمان بېرىش توگۇل ئورنىدىن تۇرغىچىلىكمۇ ھالى قالمىغانىدى. مۇلازىملار قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزغاندا، ئۇ چىرايىدا قان قالمىغان، كۆزلىرى قېتىپلا قالغان، بەئەينى مەبۇدنىڭ ئۆزى بولۇپ قالغانىدى. مۇلازىملار ئۇنى بايا مەبۇدنى سېلىپ مەركىزىي كوچىنى ئايلاندۇرغان جياۋغا سېلىپ مەھرەمخانىسىغا ئەكەتتى.

جياۋنىڭ كەينىدىن ھازا ئاچقان مىڭ شۇنىڭ خانىشى، بەگزادىلىرى، ئەمەلدارلار يۈزلىرىنى قانداقتۇر بىر نەرسىگە پۇشايمان قىلغاندەك، شاپىلاقلاپ، ھۆڭ - ھۆڭ يىغلاپ مېڭىشتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن توختىماي ياش ئاقاتتى...

9

ئون توپتىن ئېتىلغان چويۇن ئوقلار تۆت كىچىك قورغاننى بۇزۇشقا باشلىدى. ئەلا پالۋان:

— ئاۋۇ چەتتىكىسى ئوق - دورا ئامبىرى، ئۇنىڭغا ئاتماڭلار، ئۇنىڭدىكى ئوق - دورا، قوراللار بىز ئۈچۈن ئالتۇندىنمۇ قىممەتلىك! — دەپ، توپچىلارنى پات - پات ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى.

نامازدىگەرگە يېقىن ئۈچ كىچىك قورغان سېپىللىرىنى ئون توپ ۋەيران قىلىۋەتتى. ئەلا پالۋان بوز ئاتقا مىندى، تۆت يۈز ئاتلىق يىگىت تۆت قورغانغا تۆت تەرەپتىن بېسىپ كىردى. قورغانلار چېرىكلەردىن تازىلانغاندىن كېيىن، ئەلا پالۋان ھەسەن - ھۈسەنلەرنى شىمالىي ئوق - دورا ئامبىرىنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ، ئۆزى ئاتلىق قوشۇننى جياڭجۈن مەھكىمىسىگە باشلاپ باردى. جياڭجۈن مەھكىمىسى غەربىي چوڭ كوچىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان كاتتا قورغان ئىچىدە ئىدى. ئەلا پالۋان ئۈچ يۈز كۈادرات مېتىر كەڭلىكتىكى بۇ قورغاننى ئاتلىق قوشۇنى بىلەن پەتىھ قىلغىلى بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ بەگزات بەگ بىلەن دىلەۋەرنىڭ قوشۇننى تېز ئەكېلىشنى ئەمر قىلىپ چاپارمەن ئەۋەتتى. ئۇلار مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ئەكەلدى. ئەلا پالۋان قەدىمكى خان سارايلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىلىرىغا ئوخشاش ئېگىز، ئۈگزىسى كاھىش بىلەن يېپىلغان، تاملىرى خىشتىن قوپۇرۇلغان، يېشىل ئەجدىھا بېشى ۋە سېرىق ساپال گۈللەر بىلەن نەقىشلەنگەن دەرۋازىنى ۋە چىرايلىق ئۆيلەرنى كۆرۈپ توپ بىلەن بۇزماي پەتىھ قىلىشنى ئويلاپ لەكمە قوشۇن ئالدۇرغانىدى. ئۇ بەگزات بەگنى مەھكىمىنىڭ سول تەرىپىدىن، دىلەۋەرنى ئوڭ تەرىپىدىن قورشاپ، تامغا

يېقىنلىشىشقا ئەمىر بەردى. ئۆزىنىڭ خاس يىگىتلىرىنى دەرۋازىنىڭ ئىككى يېقىنىغا ئورۇنلاشتۇردى. دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تاشتىن ئويۇپ ياسالغان، ئېگىزلىكى ئۈچ يېرىم گەزچە كېلىدىغان ئىككى شىر بىر-بىرىگە خىرىس قىلىپ تۇراتتى. ئەلا پالۋان بىر شىرنى پاناھلاپ تۇرۇپ قورغان ئىچىگە سەپسالدى، دەرۋازىدىن ئوتتۇز گەز نېرىدا ئىككى سۇپا تۇراتتى، بۇ ھەر خىل سىردا سىرلانغان شىپاڭ ئىدى. ئۇنىڭ بىرىگە تۆت يېرىم گەز ئۇزۇنلۇقتىكى چوڭ، بوم ئاۋازلىق ئىككى سېرىق مىس كاناي ئېسىقلىق تۇراتتى، ئۇنىڭ ئەتراپىدا يەنە ھەرخىل كاناي - سۇناي، داقا - دۇمباق، جاڭ ۋە تەبىل قاتارلىق سازلارنى تۇتقان كىشىلەر ياغاچتەك قېتىپ تۇراتتى. يەنە بىر شىپاڭدا غىجەك، قومۇش بالمان، پۇۋلەپ چالىدىغان جەمشىد بالمانى قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنى تۇتقان كىشىلەر قاتار ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلار قىزىل تاۋاردىن ئالدى - كەينىگە ئەنقانىڭ رەسىمى چۈشۈرۈلگەن ئۇزۇن جۇۋا، بېشىغا چىغدىن توقۇلغان قىزىل پۆپۈكلۈك قالپاق، پۇتىغا قىزىل لاتىدىن تىكىلگەن ئۆتۈك كىيىشىۋالغانىدى. ئۇلار ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى، چۈشلۈكى، كەچلىكى جىياڭجۈن ۋە ئۇنىڭ خانىشلىرى تاماق يەۋاتقان، دەم ئېلىۋاتقان ۋاقىتتا بۇ چالغۇ ئەسۋابلىرىنى ياڭرىتىپ نەغمە - ناۋا قىلىپ، جىياڭجۈن ۋە ئۇنىڭ خانىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاچاتتى. جىياڭجۈن ئۆتكۈزگەن مەجلىس ياكى زىياپەتلەردىمۇ نەغمە - ناۋا قىلىشاتتى، ئۇلارنىڭ ئىش ئورنى مۇشۇ شىپاڭلار ئىدى. بۇ شىپاڭلاردىن ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ كەتمەيتتى، بىرەرى كېتىپ قالسا قاتتىق جازاغا تارتىلاتتى. شۇڭا، ئۇلار خۇددى قەلئە ئىچىدىكى جەڭ دۇمباقلىرى، بۇغرا، كاناي - سۇناي، توپ، مىلتىق، لەشكەر ۋە چېرىكلەرنىڭ دەھشەتلىك ئاۋاز-لىرىنى زادىلا ئاڭلىمىغاندەك، بۇ سادالاردىن يېڭى نەغمە كەشىپ قىلماقچى بولۇۋاتقاندەك مىدىر - سىدىر قىلماي ئولتۇرۇشاتتى. بىر چاغدا، بەلكىم جىياڭجۈن ۋە ئۇنىڭ خانىشى تاماققا ئولتۇرىدىغان مەزگىل بولغان بولسا كېرەك، ئۇلار نەغمە - ناۋاسىنى باشلىۋەتتى. ئەلا پالۋان:

— نەغمە - ناۋا ئىچىدە ئالغا! — دەپ يېنىدىكى چاپارمەنگە پىچىرلىدى.

چاپارمەن قول ئىشارىسى ئارقىلىق ئەمىرلەشكەرنىڭ پەرمانىنى

سەردارلارغا ئۇقتۇردى. ئەلا پالۋاننىڭ خاس يىگىتلىرى دەرۋازىدىن ئۇقتەك ئېتىلىپ كىرىپ، دەرۋازىنىڭ ئىچكىرىسىدە سانجاق تۇرغان چېرىكلەرگە ھۇجۇم قىلدى. قاتتىق ئېلىشىش باشلاندى، ئەلا پالۋاننىڭ خاس يىگىتلىرى ئۈستۈن كېلىپ، تۇيۇقسىز زەربىدىن گاڭگىراپ قالغان چېرىكلەرنى ئەسىر قىلدى. ئۇلار ئەلا پالۋاننىڭ كەينىدىن مېڭىپ مەھكىمىنىڭ قوش دەرۋازىسىدىن كىردى، مەشىق مەيدانىغا چىقتى. مەشىق مەيدانىنىڭ ئەتراپى كۆك خىشلىق تام بىلەن قورشالغان بولۇپ، چوڭ مەركىزىي كوچىغا قارايتتى. ئۇ يەردە سەپ تۈزۈپ ياتقان بىر يىڭ چېرىك ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ئەلا پالۋان خاس يىگىتلىرىنى چېكىنىشكە ئەمىر قىلغانىدى، خاس يىگىتلەر قوش دەرۋازىغا قاراپ قاچتى. چېرىكلەر ئۇلارنىڭ قاچقىنىنى كۆرۈپ:

— شا! — دەپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

ئەلا پالۋان خاس يىگىتلىرىنى شۇ ھامان كەينىگە قايتۇردى، ئىككى تەرەپ قوچاقلىما جەڭ قىلىپ كەتتى. دەل شۇ پەيتتە مەھكىمىنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىنى قورشاپ تۇرغان لەكمە قوشۇنلار تاملاردىن ئارتىلىپ چۈشۈپ چېرىكلەرنىڭ ئىككى بېقىنىدىن تەگدى. ئەسلىدە مەھكىمىگە ئەمەلدار مۇھاپىزەتچى چېرىكلەردىن باشقا ھېچكىم كىرەلمەيتتى، بۇ يەرنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان قوشۇنمۇ ئەڭ خىللانغان قوشۇن ئىدى. شۇڭا، چېرىكلەر نەيزىۋازلىق، قىلىچۋازلىق قىلىپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى. بىراق، ئەلا پالۋاننىڭ خاس يىگىتلىرى قالتىس چېۋەر، پالۋان قامەتلىك، ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان ھەم مەرگەن، ھەم قىلىچۋازلىققا ماھىر چەۋەندازلار ئىدى. ئۇلار چېرىكلەرنىڭ قارشىلىقىنى بىردەمدىلا سۇندۇردى. بىر قىسىم چېرىكلەر ئۇلارنىڭ كۈچلۈك زەربىسىگە چىدىماي قاچتى، دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى ئۆيدىن ئېگىز بويلۇق، ئاۋاق، بىر ئۆرۈم چېچىنى بوينىغا يۆگىۋالغان بىر نەچچە ئادەم چىقتى. ئۇلار بولۇۋاتقان جەڭنى كۆرۈپ ھاڭۋېقىپ قاراپ قېلىشتى. بۇلار ھەر كۈنى ئەتىگەندە، قەلئە دەرۋازىسى ئېچىلىدىغان چاغدا ۋە كەچتە دەرۋازا تاقىلىدىغان چاغدا بىر قېتىمدىن توپ ئاتىدىغان، توپ بەتلەيدىغان، دورا تەييارلايدىغان توپچىلار ئىدى. ئۇلارنىڭ

يەنە بىر ۋەزىپىسى جىياڭجۈن تەخت ئۆيگە كىرگەندە توققۇز پاي، خانىش شىپاڭغا چىققاندا يەتتە پايدىن ھۆرمەت توپى ئېتىش ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى چېرىكلەرنى مۇھاسىرە قىلىپ بىر - بىرلەپ قىلىچتىن ئۆتكۈزدى، ئەمما ئۇ توپچىلارغا تەگمىدى. ئۇلار بىرىنچى دەرۋازىدىن ئۆتۈپ، يۈز ماڭدام يۈگۈرۈپ ئىككىنچى دەرۋازىغا كەلدى. بۇ دەرۋازىمۇ ئالاھىدە ياسالغان بولۇپ، خاس دەرۋازىۋەن. مۇھاپىزەتچى چېرىك ۋە قوغدىغۇچى چېرىكلەر تۇراتتى. بۇ دەرۋازىدا قاتتىق ئېتىشما بولدى، ئىككىنچى دەرۋازىدىن كىرگەندە ئىككى مىڭ كىشى پاتقۇدەك مەيدان بار ئىدى. بۇ يەردە كېچىچە ئېتىشما بولدى. تاڭ ئاتقاندا مەيداننىڭ غەرب، شەرق تەرەپلىرىدىكى ئۆيلەردىن بىر لېيەن چېرىك ھۇجۇم قىلىپ چىقتى. ئەلا پالۋان دەل مۇشۇ پەيتنى كۈتۈپ تۇراتتى، شۇڭا دەرھال قوشۇننى ئومۇمىيۈزلۈك قايتۇرما ھۇجۇمغا باشلىدى. بەشرى بەگ، قاسىم، ئەلەمشاھلار بۇ ھۇجۇمدا ئۇق يەپ قازا تاپتى.

لىڭدۈي يامۇل، زۇلىڭ يامۇل، دوتەي يامۇللاردا كوچا جېڭى قىزىپ كەتتى، ھەر بىر كوچىدا ئېتىشما بولاتتى، ئېتىشمىدىن كېيىن قوزغىلاڭ پالۋانلىرى چېرىكلەرنى سۈر - توقاي قىلاتتى. قۇۋاش باتۇر، جابباش پالۋان، خۇدابەردى يۈزبېگى، يۈسۈپ، بەگزات بەگلەر بۇ كوچا جەڭلىرىدە ئۇق يەپ قازا بولدى. بىر كوچىدا غۇلجا شەھەر پالۋانلىرى، يەنە بىرىدە ئارا ئۆستەڭ پالۋانلىرى، لىڭدۈيدە ئارابوز باھادىرلىرى جەڭ قىلاتتى، چېرىكلەر بىلەن ئېتىشاتتى، چېپىشاتتى، ۋارقىرىشاتتى. چولىقاي، بۆلۈكەي، مازار، نىلقا، ئۆلاستاي، چۈنجا، بورا بوغۇسۇنلۇق نۇرغۇن لەشكەر، قاش، سۈپتاي يېزا پالۋانلىرى، قورغاس مازارنىڭ غەيۇرلىرى، خۇيزۇلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ قىر - چاپ قىلاتتى، چېرىكلەر جاھىللىق بىلەن قارشىلىشاتتى، نەيزە - قىلىچلار بىلەن يەككىمۇ يەككە جەڭ قىلاتتى.

ئەلا پالۋانغا ھەر تەرەپتىن چاپارمەنلەر كېلىشكە باشلىدى:

— قۇۋاش باتۇر شېھىت بولدى!

— سېپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر يوقىتىلدى!

— شەرقىي قوۋۇقتىكى چېرىكلەر يوقىتىلدى!

— مەنچىڭ كوچىسىدىكى چېرىكلەر تازىلاندى!

ئەلا پالۋانمۇ چاپارمەنلەرنى ئاقىلانە پەرمانلىرى بىلەن چاپتۇراتتى:

— جياڭجۇن مەھكىمىسىگە قوشۇمچە لەكمە قوشۇن ئەۋەتىلسۇن!

— نۇردۇنغا ئېيت، مىڭ شۈي جياڭجۇننى تىرىك تۇتسۇن!

نۇردۇن ئىككى يۈز لەكمە قوشۇننى باشلاپ چېرىكلەر بىلەن ئېتىشا ـ ئېتىشا مەھكىمىنىڭ بېغىغا تەسلىكتە كىرىۋالغانىدى. ئۇ، بۇ باغ يىگىرمە خودەك چىقىدىكەن، بۈگۈن جياڭجۇندىن بىر خو باغقا ئوتتۇز ئىككى خودىن جەمئىي ئالتە يۈز قىرىق خو پاراق ئالىدىكەنمىز، دەپ لەشكەرلىرىنى كۈلدۈرۈۋەتتى. بۈرۈن پېشايۋانغا قويۇلغان قەپەستىكى تۇرنا، شاتۇتى، تورغاي، بۇلبۇل، تومۇچۇقلار سايراپ تۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇ جانىۋارلار نۇردۇنلارنى ياراتمىغان ياكى ئۇلاردىن قورققان بولسا كېرەك، جىم بولۇپ قېلىشتى. نۇردۇن ۋە ئۇنىڭ لەشكەرلىرى باغنىڭ چۆرىسىدىكى تېرەك، قارىياغاچ، سۆگەت، ئەرمۇدۇن، دولانا قاتارلىق دەرەخلەرنى پاناھلاپ ماڭدى. ئۇلار باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆل يېنىدىن ئۆتۈپ باغنىڭ مەھكىمىگە كىرىدىغان ئىشىكىگە يېقىنلاشتى. ئۇلارنى كۆرگەن بوغا ـ ماراللار ئۈركۈپ قاچتى. نۇردۇن ئىشىكنى ئېچىشىغا «تاك ـ تۇك» قىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى، بىر پاي ئوق ئۇنىڭ قولىقى تۈۋىدىن ۋىژىلداپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ تامغا چاپلىشىپ تۇرۇپ ماردى، بىر مۇنچە چېرىكلەر مەھرەمخانا تۈۋرۈكلىرىنى پاناھلاپ مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۈزۈۋاتاتتى. نۇردۇن ئوبدان سەپسالدى، مەھرەمخانا ھويلىسى تۆت چاسا، ئازادە ئىدى. قورۇنىڭ تۆرىدە گۈللۈك، چوڭ پەنجىرىلىك، ئالدى پېشايۋانلىق، كۆك خىشتىن ھەشەمەتلىك قىلىپ سېلىنغان ئېگىز بەش ئېغىز ئۆي قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ قوشۇنىنىڭ يېرىمىنى تام ئۈستىدىن مىلتىق ئېتىشقا، يېرىمىنى باستۇرۇپ كىرىشكە بۇيرۇدى. بىر قىسىم لەشكەر تىزلىنىپ ئولتۇردى، بىر قىسىم لەشكەر ئۇلارنىڭ مۈرىسىنى دەسسەپ تۇرۇپ، مىلتىقلىرىنى تام ئۈستىگە قويۇپ ئېتىشقا باشلىدى. لەشكەرلەرنىڭ يەنە بىر بۆلىكى نۇردۇننىڭ كەينىدىن ئىشىكتىن كىردى، بىر بۆلىكى بىر ـ بىرىنى يۆلەپ تامغا چىقىرىپ تامدىن ئارتىلىپ ھويلىغا سەكرەشتى.

ئۇلاردىن بىر نەچچىسى ئوق يەپ يىقىلدى، قالغانلىرى ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ چېرىكلەر بىلەن قىلىچلاشتى، پومىداقلاشتى. دەل شۇنداق قاتتىق ئېلىشىش بولۇۋاتقاندا قاتتىق گۈمبۈرلەش بولۇپ چېرىكلەرنىڭمۇ، نۇردۇننىڭ يىگىتلىرىنىڭمۇ قۇلاقلىرىنى پاڭ قىلىۋەتتى. نۇردۇن بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى، مەھرەمخانىدىكى بەش ئېغىز كۆركەم ئۆي كۆككە ئۇچۇپ چىققانىدى، نۇردۇن يىگىتلىرىنى ۋارقىراپ ـ جارقىراپ يۈرۈپ باغقا كىرگۈزۈۋالدى.

مىڭ شۇي جياڭجۈننىڭ مەھرەمخانىسىغا خانىش، خانزادىلىرى بىلەن بىللە ئامبال، دالوي قاتارلىق مۇلكىي ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرىمۇ كىرىۋالغانىدى. مىڭ شۇي مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ پەنجىرىگە يېپىشىپ، تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈۋاتقانلارنى كۆرۈپلا ئۆزىنىڭ تۈگەشكىنىنى بىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇتخانىدىن كەلگەن كۈننىڭ ئەتىسىلا تەييارلىتىپ قويغان پارتلىتىش دورىسىنىڭ پىلىكىگە ئوت ياقتى. دورا قاتتىق پارتلاپ، مىڭ شۇي قاتارلىق مەھرەمخانىدىكى بارلىق ئىنساننىڭ تېنىنى پارچە ـ پارچە قىلىپ، خىش ـ توپا، ياغاچ پارچىلىرى بىلەن بىللە كۆمۈۋەتتى...

شۇنداق قىلىپ، چىڭ خاندانلىقى ھاكىمىيىتىنىڭ تەڭرى تاغلىرىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىنى باشقۇرۇپ كەلگەن مەركىزىي — كۇرە قەلئەسى 1866 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتتى.

ئونىنچى باب

شاد كۆلكىلەر

ئەلا پالۋانغا خەلق مايىلدۇر،
لەشكەرۇ جاھانگىر قايىلدۇر.
ـــ خەلق ماقالى

1

بۇ كۈن دەل مىلادىيە 1866 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئىدى. بۇ كۈن خەلقنىڭ شادلىق ھېيتىغا ئايلاندى. بۇ كۈن خەلقنىڭ ئىككى يىل مۇقەددەم قانلىق جەڭ قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، كۈرە قەلئەسى پەتىھ قىلىنغان، مىڭ شۇي، چاڭ جېن باشلىق زالىم ئەمەلدارلار يوقىتىلغان، ئەمگەكچى يوقسۇل خەلقنىڭ قەددى كۆتۈرۈلگەن كۈن. شۇڭا، بۇ كۈنى پۈتكۈل ئىلىدا شاد كۈلكىلەر ياڭرىدى، ھەتتا بۆشۈكتىكى بوۋاقلارمۇ يىغا ئورنىغا ۋىلىقلاپ كۈلدى.

ئەلا پالۋان كۈرە قەلئەسى پەتىھ قىلىنغاندىن كېيىن بۇ قەلئەنى تەرتىپكە سالدى، پۇقرالارغا ئەمىنلىك بەردى، قەلئە مەمۇرىنى سايلاپ قەلئەدە بىرەر مىڭ لەشكەر قالدۇردى.

تاڭ شەپىقى خانتەڭرى چوققىسىنىڭ مەڭزىگە ئەڭلىك ياققاندا چىلپەڭزە بارگاھى قايناپ كەتتى. ئەلا پالۋاننىڭ غالىب لەشكەرلەر بىلەن شەھەرگە قايتىپ كېلىدىغىنىدىن خەۋەر تاپقان خەلق بىر كۈن بۇرۇن بۇ

يەرگە توپلاندى. خەلقنىڭ قوزغىلاڭ نۇسرىتىنى تويلىشىغا سۇلتان مەھكىمىسى يول قويماي ئىلاجى بولمىدى، موللا شاۋكەت سۇلتان: «بۇ بىھۇدە ئىش» دېگىنىدە، ئوردا خەزىنىچىسى ۋەلى باي:

— بۇ بەكمۇ ئۇلۇغ ئىش، خەلقىمىزنىڭ تۇنجى توي مەرىكىسى، — دەپ، خەزىنىدىن راسخوت ئاجراتتى.

ئەخمەت خەزىنىچىنىڭ پاجىئەسىنى ئۇنتۇمىغان ئەلا پالۋان بىر يۈزلۈك لەشكەرنى ۋەلى باينىڭ ئىختىيارىغا بەرگەنىدى. شۇڭا، ۋەلى باي سۇلتانغا قورقماي ئاشۇنداق جاۋاب بەردى ۋە خەزىنىدىن راسخوت ئاجرىتىپ يېزا - يايلاقلارغا مال سېتىۋېلىشقا ئادەم ئەۋەتتى. ۋەلى باي بۇ مەرىكە كۈنىنى ياخشىلاپ تويلاش ئۈچۈن، سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم، جالالىدىن قارىكالانلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئابدۇرۇسۇل بەگ دەسلەپ بارگاھ قۇرغان چىلپەڭزىدە تويلاشقا كېلىشكەن ۋە جىددىي تەييارلىقلار قىلىپ، چىلپەڭزىگە لازىملىق نەرسە - كېرەكلەرنى ئاچىقتۇزغانىدى. ئەلا پالۋانمۇ لەشكەرگە ھاردۇق بېرىش ئۈچۈن بۇنى لايىق تاپقان ۋە چېدىرلارنى چىلپەڭزە بارگاھىغا ئەۋەتكەنىدى.

بۇ كۈنى ھاۋا ئوچۇق، ئاپئاق قار قۇياش نۇرىدىن مەرۋايىتتەك پارقىرايتتى، چىلپەڭزە ئاسمىنى ئاچ ھاۋارەڭ ئەينەكتەك تاپتازا، ھاۋا ئاجايىپ ساپ ئىدى. بۈگۈن ئادەملەرلا ئەمەس، قۇياشمۇ كۈلۈپ چىققاندەك ئىدى. زېمىن بولسا ئۆز تارىخىدا ئاجايىپ خۇشلۇق بەزمىسىگە چۈشكەن، ئوچاقلارغا داشقازانلار ئېسىلغان، چوغىنى چۈرىدىتىپ قۇم چۆگۈنلەر قويۇلغان، قوي - كالىلار سويۇلۇپ كانالارغا ئېسىلغان، توققۇزتارا، ئارا ئۆستەڭ ئوۋچىلىرى بۇ قۇتلۇق كۈن ئۈچۈن ئوۋلاپ كەلگەن جەرەن، قىرغاۋۇل، كەكلىك، ياۋا ئۆردەك گۆشلىرى ئۆتلىنىپ تەييار قىلىپ قويۇلغانىدى، ئوتتۇزدەك داشقازاندا گۆش پىشىۋاتاتتى، قازانلار ئەتراپىدا سەۋزە قەلەمچىلىرى يوغان تەڭنىلەردە نۆۋىتىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئاشپەزلەر قول - قولىغا تەگمەي قازان بېشىدا ھەپىلىشەتتى، بىرەر يۈزدەك كاۋاپدانلاردا كاۋاپ چالا پىشۇرۇلماقتا ئىدى، كاۋاپدانلارنىڭ گىرۋەكلىرى مايدىن پارقىرايتتى، زىقلاردىن چوغ ئۈستىگە تېمىپ چۈشكەن ياغ

تـامچىلىرى ئـىـس چىقىـرىپ پـىژىلداپ كۆيـەتتى. بۇگـۈن بـۇ يەرگـە ئـاددىي ئادەملەر، دېھقانلار، ھۈنەرۋەنلەر، مەسخىرىۋازلار، قىزىقچىلار، مەدداھلار، ھەتتا بالىلارغىچە توپلانغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ چېھرىلىرىدە شادلىق تەبەسسۇملىرى جىلـۋە قىلاتتـى. ئـۇلار بىـر ـ بىرىگـە شـادىمان باقـاتتى، مـۇلايىم چاقچاقلىشـاتتى، قىزىـق گەپـلەرنى قىلىشـىپ، قاقـاقلاپ كۈلۈشـەتتى، ئوينىشـاتتى. ئـۇلار ئۇستىگـە كـۆرەك جۇۋا، قـارا سەنسـەن، ئـوۋچىلار بولسـا، تۇلكە، بۆرە جۇۋا كىيىشكەن، دېھقانلار پاختىلىق پەرىجە، ھۈنەرۋەنلەر تىلىك ياقىلىق پەشمەت كىيىشكەندى. بېشىدا تۇپە، قۇلاقچا بار، ھەممىسىلا دېگـۈدەك بېلىنـى قـارا پـوتا بىلـەن چىـڭ باغلاشقان، قەيـەردە قىزىقچـى، چاقچاقچى، ھەزىلچىلەر بولسا شۇ يەر قىزىپ كەتكەنىدى. بۇ يەردە ئۆتكۈر، كىنايىلىـك لەتىپىلەر سۆزلىنەتتى، ئاڭلىغـانلار ئىختىيارسىز كۈلۈشـەتتى. زۇلمەتلىك ئېلى ئاسمىنىدا بۈگۈن مانا شۇنداق نۇرلۇق، بۈيۈك بىر تاڭ ئاتقانىدى.
يەنە بىر كەڭ دائىرە ئالغان سەينادا كىشىلەر بۇ نۇرلۇق تاڭ نۇرىنىڭ جىلۋىسـىدە ئۇسسـۇلغا چۈشـۈپ كەتكەنىـدى. چېلىنىۋاتقـان داپ، تـەمبۇر، دۇتار، ساتارلارغا تەڭكەش قىلىپ ياش يىگىتلەر، ھەتتا ئاپئاق ساقاللىق بوۋايلارمۇ چۈشۈپ ئۇسسۇل ئوينىماقتا ئىدى:

چىم ـ چىم ئەتتىم چىم بىلەن،
كاۋاپ ئەتتىم زىخ بىلەن...

ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلارنىڭمۇ پۇتلىرى جىم تۇرمايتتى. يەنە بىر سەينادا سادىر قوشاقلىرى ئېيتىلماقتا، ھەممە ئوينىماقتا، كۈلمەكتە، شادلانماقتا.
ئېلى خەلقى ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇنداق خۇشچاقچاق مىجەزى، ناخشا ـ سازـ غا ئامراق خۇلق ـ مىجەزلىرى بىلەن ئەلا پالۋاننى كۈتمەكتە. ئەمەلىيەتتە ئۇلار يەر تېرىيدىغان دېھقان، مال باقىدىغان مالچى، ھەر خىل شىرىن مېۋىلەرنى ئۆستۈرىدىغان باغۋەن، ھۈنەرۋەنلەر ئىدى، كۆپىنچىسى ئۆز يېرىنىـ دىن نېرى چىقماي، دۇنيا مۇشۇ دەيدىغانلاردىن ئىدى. چۈنكى ھەر بىر يېزا

بىر دۇنيا. ھەربىر يېزا ـ مەھەللىدە دۇنيادا يوق نەرسىلەر تېپىلىدۇ ـ دە. يېرى كەڭرى، توپىسى مۇنبەت، ئورمىنى تولا بۇنداق باياشات زېمىنغا ھايۋانمۇ، قۇشلارمۇ ئامراق، ئۇلار بۇ يەردە باشقا يەرلەرگە قارىغاندا تېز كۆپىيىدۇ. ھەر خىل ياۋايى ھايۋانلار، ئوۋ قۇشلىرى ماڭدامدا بىر ئۇچرايدۇ. بۇ بايلىقتا ھېرىسمەن ئوۋچىلارمۇ كۆپ، ئىلىلىقنىڭ ھەممىسى ئوۋچى. ئوۋ بولغان يەردە ئوۋچى بولماي قالمايدۇ ـ دە. ئەڭ ئاددىيسى، بەردەنگىسى يوقلار ئات قىلىدىن قىلتاق توقۇپ بۆدۈنە ئوۋلايدۇ، بۆدۈنە گۆشى ھەر قانداق ھايۋاننىڭ گۆشىدىن شېرىن، مەززىلىك. ئۇششاق باللار توشقان ئوۋلايدۇ، ئۇلار توشقاننى چالما، توقماق بىلەن ئوۋلىيالايدۇ. چەۋەندازلار تۈلكە، بۆرىلەرنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ يىقىتىپ، ئېتىغا غانجۇغىلاپ كېتىۋېرىدۇ، خۇشى تۇتسا خام تاسما قىلىپ تېرىسىنى شىلىپ ئەكېتىدۇ.

ئىلىنىڭ بايلىقىنى يامغۇرى، ئەڭ ياخشى ھاۋاسى ۋە ئىلى دەرياسى بەرپا قىلغان. ئىلى دەرياسى ئىلى ۋادىسىنى يېشىللىقتا پۈركەيدۇ. بۇ يەرلەرنىڭ بۇلاقلىرى مول، يايلىقى كەڭرى، تاغ ـ دەريالىرى ئاجايىپ گۈزەل، شۇڭا بۇ يەردە ئاشلىق ناھايىتى ئوخشايدۇ. ئەتىيازدا يەرنى جىجاپ ئۇرۇقنى چېچىپلا قويساڭ باش كۈزدە بىراقلا ئورۇپ يىغىۋالىسەن. مال دېگىننىڭ يايراپ كېتىدۇ، دۇنيادا يوق ئېسىل چۆپلەر بۇ يەردە بار. تېۋىپلار كۈزدە بىرلا تاغقا چىقسا بىر يىلغا يەتكۈدەك دورا ئۆسۈملۈكى يىغىۋالىدۇ. بۇ گۈزەل يۇرت ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. بۇ يەردە قەدىمىي شەھەرلەر، خانلار پايتەختى بولغان: ئالمىلىق، ئالتۇنلۇق[①] ، سۇلتان ئۈۋەيس، قاينۇقتا ئوخشاش يېزىلار بۇرۇن خانلارنىڭ پايتەختى بولغان: تۇغلۇق تۆمۈر، سۇلتان ئۈۋەيسكە ئوخشاش خانلار، مۇھەممەت بۇزرۇكۋار ، يۇسۇپ ساككاكىغا ئوخشاش ئالىملار ئۆتكەن. بۈگۈن سەككىز قىرلىق چېدىردا ئولتۇرۇشقان سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم، جالالىدىن خەلپەمگە ئوخشاش ئۆلىمالار سەينادىكى تاماشىلارغا قېرىلىقى تۈپەيلى ئارىلىشالماي، ئۆز ئانا ماكانىنىڭ

① ئالتۇنلۇق ـــ ھازىرقى تورپانيۈزى.

مانا شۇنداق تارىخىي، تەبىئىي شارائىتى، گۈزەللىكى، تەبىئىي بايلىقىغا ئوخشاش مول مېۋىلىرى ئۈستىدە سۆھبەت سورۇنى قۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ سۆھبىتى قىزغىن. دېمىسىمۇ، قېرىلار ئۈچۈن، كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ئەسلەش، مۇڭدىشىشتىن باشقا قىزىق يوق. بۇ ئۇلارغا ياقىدۇ ۋە ئۇلار بۇنىڭدىن لەززەتلىنىدۇ. ئەڭ مۇھىمى ئۇلارنىڭ تەجرىبىلىرى يەكۈنلىنىپ، يېڭى ئىلىم پەيدا بولىدۇ.

سالىش ئىمام:

ــــ ئەسلىدە جياڭجۈنلەر راست سۆزلۈك، ۋەدىسىدە تۇرىدىغان، ھىيلە ـ مىكىرنى بىلمەيدىغان، چىڭ خانىغا ئەقىدە ـ ئىخلاسى زىيادە بولغان ئىلى خەلقىگە ئۈست ـ ئۈستىلەپ زۇلۇم سالمىسا بولاتتى... زالىم ئەمەلدارلار ھەددى ـ ھېسابسىز زۇلۇم سالغاچقا بۇ شاد ـ خۇرام، خۇشچاقچاق ئىلى ئۇيغۇرلىرى تىغ كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇرۇمچى، سانجىلاردا خۇيزۇلارمۇ قوزغىلاڭ كۆتۈردى، ــــ دېدى.

ــــ راست دەيدىلا تەقسىر، قەيەردە زۇلۇم بولىدىكەن شۇ يەردە قارشىلىق بولىدۇ. بۈگۈنكى ئىلى خەلقى نۇسرەت قازاندى. ئەپسۇسكى، بۇنى قوزغىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەملەر يېنىمىزدا بولماي قالدى.

ــــ ئۇلار سۈيىقەستچىلەرنىڭ قۇربانى بولۇپ كەتتى، ــــ دېدى سالىش ئىمام قايغۇرغان ھالدا.

ــــــ ئەمدى بۇنداق سۈيىقەستلەر، ئۇرۇش، جەڭگى ــ جېدەللەرمۇ بولماس...

بۇ گەپلەرنى سەككىز قىرلىق چېدىردا تۈزۈلگەن خاس سورۇندا ساقىلى ئاپئاق ئاقارغان، بوي ـ تۇرقى دىقماق كەلگەن شەمسىدىن خەلپەم قىلىپ بېرىۋاتىدۇ. ئۇ بۇ گەپلەرنى نۇسرەت ئۈچۈن، ئەلا پالۋاننىڭ نۇسرىتىگە شادلانغانلىقى ئۈچۈن قىلىۋاتىدۇ. ئۇ ئۇزاق يىللاردىن بېرىقى ئېغىر ـ بېسىقلىقىنى، تەمكىنلىكىنى بۈگۈن يوقاتقان، ئۇزۇندىن بېرى تۇرۇلۇپ كەلگەن قاپىقى بۈگۈن ئېچىلغانىدى. ئۇ سورۇندىكىلەرنىمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇرۇشقا دالالەت قىلىۋاتىدۇ. ئوچۇق چىراي بولۇپ، خۇشخۇي گەپلىرى بىلەن زېرىكتۇرمەيۋاتىدۇ. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى سورۇندىكىلەر

ئاڭلاپ ھوزۇرلىنىۋاتىدۇ، كۈلۈۋاتىدۇ، ھەتتا ھەمىشە قولىدىن دەررىسىنى چۈشۈرمەيدىغان، قاپىقىدىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان قازىكالان جالالىدىنمۇ كۈلۈۋاتىدۇ، كۈلۈۋاتىدۇ، ھەممە كۈلۈۋاتىدۇ!

— كېلىۋاتىدۇ! كېلىۋاتىدۇ! ئاق بوز ئات ئۇچۇپ كېلىۋاتىدۇ! — نۆكەرنىڭ «كېلىۋاتىدۇ» دېگەن شادىيانە ئاۋازى كىشىلەرنى تېخىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى. چاپارمەننىڭ ئاستىدىكى مۆلدۈردەك تەرلەر تامچىپ تۇرغان جەدە ئېتىمۇ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ كۈلۈۋاتقاندەك قىلاتتى. ھەممە كۆرە يولىغا يۈگۈردى. ناخشىچىلار، سازەندىلەر، چاقچاقچىلار، مەدداھلار، ئېلىپ - ساتارلارمۇ يۈگۈرۈشتى، يىراقتىن قويۇق ئات دۈپۈرى ئاڭلاندى. شەمسىدىن خەلپەم گېپىنى توختىتىپ چېدىردىن چىقتى. باشقىلارمۇ چىقىشتى. ئۇلار ئالىقانلىرىنى سايىۋەن قىلىپ كۆرە يولىغا قاراشتى. ناغرا، بۇغرا، كاناي - سۇنايلار ياڭراپ كەتتى، سازەندىلەر، ئۇسسۇلچىلار ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈشتى. قىبلە تەرەپتىن بېشىغا ئاق كىگىز مالىخاي، ئۇچىسىغا سەنسەن جۇۋا كىيگەن، ئاق بوز ئاتلىق كىشى بارلىق ئاتلىقلارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ئۇچۇپ كەلمەكتە. ئۆز ئوقۇرىنى ياكى كۈتۈپ تۇرغان ئون مىڭلىغان ئادەملەرنى سېغىنغاندەك، بوز ئاتمۇ ئۇچۇپ كەلگەن پېتى خەلق ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ئاق مالىخايلىق يىگىت ئاتتىن چەبدەسلىك بىلەن سەكرەپ چۈشتى. ئۇ پىر ئۇستازى شەمسىدىن خەلپەمنى كۆرۈپ قالغانىدى. ئۇ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بەردى:

— ئۇستاز، ئۇستازلار، پېشىۋالىرىمىز ئامان - ئېسەن تۇرۇشتىلىمۇ، تەنلىرى ساق، كۈنلىرى خۇش ۋاقىت ئۆتۈۋاتامدۇ؟

— خۇداغا شۈكۈر بالام، — دەپ، شەمسىدىن خەلپەم ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلاشتى. خەلپەم ئۇنى قۇچاقلىدى دېگەندىن كۆرە بەستلىك ئەلا پالۋان ئۇنى باغرىغا ئالدى، دېگەن تۈزۈك ئىدى. ئەلا پالۋان شەمسىدىن خەلپەمدىن ئاجراپ:

— ئۇستازلىرىم، سىلەرگە ئوخشاش پېشىۋالىرىمىز، مەرھۇم ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەم ئاتام، ئابدۇللېتىپ خەلپەم ۋە سادىر پالۋان ئاغا، ئەزىز پالۋانغا ئوخشاش بىر يۈز يىگىرمە يەتتە پالۋاننىڭ ئەجرى، دۇئاسى،

باتۇرلۇقى بىلەن تىلىكىمىز ئەمەلگە ئاشتى. جاھىل قورغان كۆرە ۋە ئۇنىڭ قوشنىسى سۇيدۇڭ پەتىھ قىلىندى، ئىلى ئاسمىنىدىن زالىم ئەمەلدارلارنىڭ زۇلۇمى ھەيدەلدى. خەلقىمىز ئەمدى ئاسايىشلىققا، توق تۇرمۇشقا ئېرىشكەي! — دېدى تەنتەنە بىلەن.

— يارايسەن ئوغلۇم، سېنى تۇغقان ئاناڭغا، سېنى تاپقان ئاتاڭغا رەھمەت! — دېدى شەمسىدىن خەلپەم كۆزىگە تولغان ياشنى سۈرتۈپ تۇرۇپ.

— خەلپەم، ئەلا پالۋانغا بىلىم بەرگەن سىلىگىمۇ رەھمەت، — دېدى يەتمىش ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان، ئورۇق، ئوتتۇرا بويلۇق، قاتمال كەلگەن، تېتىك بىر بوۋاي ئالدىغا چىقىپ.

ئەلا پالۋان بۇ زېھنى ئۆتكۈر ئالىمنى بۇرۇندىن بىلەتتى، شەمسىدىن خەلپەم ئۇ يازغان كىتابلارنى ساۋاق قىلىپ ئۆتكەنىدى. شۇڭا ئەلا پالۋان چوڭقۇر ھۆرمەت كۆرسىتىپ، بوۋايغا تەزىم قىلىپ ئېگىلدى. سالىش ئىمام ئۇنىڭ يېنىغا ئىتتىك كېلىپ كەڭ مۇرىسىدىن يېنىك تۇتتى ۋە بېشىنى ئىككى ئالىقىنى ئارىسىغا ئالدى، ئەلا پالۋان ئېگىلىپ بەردى، سالىش ئىمام ئۇنىڭ پېشانىسىدىن سۆيدى، ئاندىن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى. ئۇ:

— ئۇستازلىرىڭىزنىڭ تەلىمىنى ئاقلىدىڭىز، بۇ نۇسرەت خەلقىمىزنىڭ بىرلىك كۈچى، ئۇستازلىرىڭىزنىڭ بىلىمىنىڭ سىزدە مۇجەسسەملەنگەنلىكىنىڭ مېۋىسى! — دېدى تەسىرلىك قىلىپ.

بۇ سۆزدىن ئەلا پالۋاننىڭ چاڭقىغان قەلبى ھەۋزى كەۋسەرگە تويغاندەك يايراپ، تەسىرلەنگەن ھالدا:

— ھىممەتلىرىگە رەھمەت، پىر ئۇستاز! — دېدى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ.

كۆرۈشۈش نۆۋىتى جالالىدىن قارىكالانغا كەلدى. ئۇ سالىش ئىمامدىن ئارتۇق تاتلىق سۆز تاپالماي، پەقەت ئۈنسىز ھالدا ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى. ئەمما، جالالىدىن قارىكالاننىڭ ئورنىدا يولنىڭ ئىككى ياقىسىدا سانجاق تۇرغان ئەپكار ئامما تەنتەنىلىك ۋارقىراشتى:

— ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئەسلەيمىز!

— ئەلا پالۋانغا بارىكاللا!

— غالىب قوشۇنغا بارىكاللا!
— ئەلا پالۋاننى سۇلتانلىققا كۆتۈرىمىز!
— ئەلا پالۋانلا ھەقىقىي سەلتەنەت ئىگىسى!

مـوللا شـاۋكەت سـۇلتان «قـول ئاسـتىمدىكى بىـر ئـەمىرنىڭ ئالـدىغا چىقىمەنمۇ» دېگەن كىبىر بىلەن چىقمىغانىدى.

خەلقنىڭ تەنتەنىسى ئاستىدا سادىر پالۋان ئات سالدۇرۇپ كەلدى. ئەلا پالۋان سادىر پالۋاننىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ توپ ئالدىغا كەلدى ـ دە، يۇقىرى ئاۋازدا دېدى:

— يۇرتداشلار! شان ـ شەرەپ سادىر ئاغىغا مەنسۇپ! بارىكاللىنى سادىر پالۋان ئاغىغا ئېيتايلى! سادىر ئاغام ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەي!
— ياشا سادىر!
— سادىرغا شان ـ شەرەپ بولسۇن!

ئەپكار ئامما ئەمدى سادىر پالۋانغا مەدھىيىلەر ياغدۇردى. شەمسىدىن خەلپەم، سالىش ئىمام ۋە جالالىدىن قازىكالانلار گـۇر ـ گـۇر سادا ئىچىدە سادىر پالۋان بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، ئۇنىڭ پەم ـ پاراستىنى ۋە باتۇرلۇقىنى ئالقىشلىدى. تەنتەنە ساماسىدىن سادىر پالۋاننىڭ قـولاقلىرى پۈتۈپ كەتكەنىدى. داقا ـ دۇمباق، ناغرا، كاناي ـ سۇناي، نەغمە ـ ناۋالار ئىچىدە كۆتۈۋېلىشقا چىققان ئاتا ـ بالا، قوۋم ـ قېرىنداش، يار ـ بۇرادەرلەر بىلەن لەشكەرلەر ئۆز ئارا قۇچاقلاشتى، كۆلۈشتى: شېھىت بولغانلارنىڭ ئاتا ـ بالا، قېرىنداشلىرى يىغلىدى، قاقشىدى، قايغۇردى. ئەپكار ئامما سادىر پالۋان بىلەن ئەلا پالۋاننى ئۇلـۇغلار ئارىسىدىن كـۆتۈرۈپ ئاچىقىشتى، قۇچاقلاشتى. بـۇ زەبەردەست پـالۋانلار ئـۇلارنىڭ قۇچاقلاشلىرىدىن نەپەس ئالالماي قېلىشتى. ھەممىلا ئادەم ئۇلارنى قـۇچاقلىماقچى، ئەڭ بولمىغاندا ئۇلارنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ باقماقچى بولۇشاتتى. بىراق، ئادەم مىغىلداپ كەتكەچكە ئۇنداق قىلالمايتتى، بىر نەچچە بەستلىك يىگىت پالۋانلارنى ئايرىم ـ ئايرىم كۆتۈرۈشۈۋالغانىدى. ئۇلارنى كۆرۈۋېلىشقا ئىنتىزار بولغان كىشىلەر بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ. پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىشىپ يىراقتىن ئاران كۆرەلىدى. يىگىتلەر پالۋانلارنى كۆتۈرگىنىچە خاس چېدىر ئالدىغا

ئەكەلدى. كىشىلەر چېدىر ئەتراپىدا سانجاق ـ سانجاق تۇرۇپ، تۆپە، قۇلاقچىلىرىنى پۇلاڭلىتىپ، پالۋانلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. «ياشاپ كەت ئەلا پالۋان!»، «ئۇزۇن ياشا سادىر پالۋان!» دەپ چۇرقىراشتى.

بۈگۈن نەچچە يۈز يىلدىن بېرى غەمگە چۆمۈپ ئۇيقۇدا ياتقان چىلپەڭزە قەلئەسىمۇ بۇ شاد ــ خۇراملىقتىن ھۇزۇرلانغانىدى. خاس چېدىر ئىچىدىكىلەر، لەشكەرلەر، قارشى ئالغىلى چىققان ئەپكار ئاممىمۇ تاماقلىرىنى يەپ بولۇشتى. ئەلا پالۋان ئەپكار ئامما ئارىسىغا چىقتى ۋە ئۇسسۇل ئويناۋاتقانلار بىلەن ئۇسسۇل ئوينىدى، ناخشىچىلارغا قېتىلىپ ناخشا ئېيتتى. ئۇ شۇ تاپتا خەلق گۈللىرىدىن خۇش پۇراقلار ئېلىپ ھۇزۇرلانماقتا ئىدى. ئەسلىدە ئۇنىڭ قەلبى يېزا ئاياللىرىنىڭ قەلبىدەك ساددا ئىدى، ھازىر بالىلارنىڭكىدەك شادلىققا تولدى. بۇ ئۇنىڭ گۈزەل ئاغىچىدىن ئايرىلغاندىن بېرىقى تۇنجى خۇشاللىقى ئىدى.

بۈگۈنكى توي، شادلىق ئۇزاق داۋام قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ساز، ناخشا، ئۇسسۇل، قىزىقچىلىق بىلەن بىردەمدىلا ئۆتۈپ كەتتى. قاراڭغۇ چۈشتى، كۈندۈزكى ئويۇنغا تويمىغانلار گۈلخانلارنى ياندۇرۇپ تا ھېرىپ يىقىلغۇچە ئويناشتى، كۈلۈشتى. ئوتتۇرا ياش ۋە قېرىلار گۈلخان ئەتراپىدا ئولتۇرۇپ لەشكەرلەرنىڭ باياندايى، كۆرە، سۈيدۈك قەلئەلىرىنى بويسۇندۇرۇش جېڭىدىكى قەھرىمانلىقلىرىنى ئاڭلاشتى. ھەزىلكەشلەر جىياڭجۇن ۋە ئۇنىڭ دارىنلىرىنى مەسخىرە قىلىشتى، قوشاقچىلار يېڭى ـ يېڭى قوشاقلار توقۇدى، چاقچاقچىلار سورۇننى ئاجايىپ قىزىتىۋەتتى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ قىزىق لەتىپىلىرىنى، چاقچاقلىرىنى ئاڭلاپ، كۈلۈپ ئېغىناپ كەتتى. ئۇ مانا شۇنداق قىلىپ قانلىق جەڭلەردە چارچىغان جىسمىنىڭ ھاردۇقىنى چىقاردى.

ئەپسۇسكى، «ئون كۈلكىنىڭ بىرى يىغا» دېگەندەك. بۇ كۈلكىلەر، ھۆرمەتلەشلەر ئۇنىڭغا يېڭى ئاۋارىچىلىقلارنى تۇغدۇرۇپ بەردى.

2

ــ ئاللا بەخش ئەتكەن ئىلى سۇلتانى موللا شاۋكەت ئاخۇن شۇنداق

پەرمان بېرىدۇلەركى، ئۇبۇل ئەلا بىننى ئىبراھىم بۇگۇندىن ئېتىبارەن ئەمىر لەشكەرلىك ئەمەلىدىن قالدۇرۇلسۇن! توختاخۇن ئەمىر لەشكەر بولسۇن!

كوچا - كوچىدا ھۇدەيچى (جارچى) مانا شۇنداق جار سېلىشقا باشلىدى. جارنى ئاڭلىغانلار غۇلغۇلا قىلىشتى. بۇ غۇلغۇلا كۆپەيدى، كۇچەيدى، ھۇنەرۋەنلەر دۇكانلىرىنى ئېتىپ غۇلغۇلىغا ئارىلاشتى، سودىگەرلەرمۇ شۇنداق قىلىشتى. دېھقانلار توپ - توپى بىلەن يېزىلاردىن ئېقىپ كەلدى، دوقمۇش - دوقمۇشتا غۇلغۇلا. غۇلغۇلىنىڭ مەزمۇنى بىر، ئۇ بولسىمۇ «نېمە ئۇچۇن ئەلا پالۋاننى ئەمىر لەشكەرلىكتىن ئېلىپ تاشلايدىكەن!» دېگەن گەپ. بۇ غۇلغۇلا تىنچىپ قالغان شەھەرنىڭ مۇقىملىقىنى بۇزغانىدى. خۇددى ئىختىلال ئوتى يانغان كۆندىكىدەك شەھەر تەۋرەپ كەتتى. بۇ غۇلغۇلىدىن ئەندىشىگە چۈشكەن جالالىدىن قازىكالان، موللا روزى مۇپتى، ئابدۇسەمەت قاتارلىق موللا، بەگ، سىپاھلار موللا شاۋكەت سۇلتان ئالدىغا كىردى. ئۇلار سۇلتاندىن پەرماننى بىكار قىلىشنى، ئەلا پالۋاننى ۋاقتىنچە ئەمىر لەشكەر ۋەزىپىسىدە قالدۇرۇشنى تىلىدى، يېلىندى. ئەمما، سۇلتانغا بۇ سوراشلار كار قىلمىدى. ئۇ قاپاقتەك يوغان بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ، يا ئاق، يا كۆك دېمىدى. لال بولغان سىپاھلار ئۆزلىرى يۆلەپ چىقارغان سۇلتاندىن رايى قايتىپ، خوشمۇ دېمەي، ئۆردەكتەك تىزىلىشىپ چىقىپ كېتىشتى.

ئۇلاردىن كېيىن سەردارلار، سەركەردىلەر ئۆزۈلمەي كەينى - كەينىدىن كىلىپ، ئەلا پالۋاننى ئەمىرلەشكەرلىكتىن ئالماسلىقنى مىڭ مەرتىۋە تۆۋەنچىلىك بىلەن تىلىدى. بۇ تەلەپنى قىلىپ كەلگەنلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەس ئىدى. ياگۇر سۇلتانمۇ ئاخۇنلارنى باشلاپ كەلدى. ياگۇر ئامانلىق سورىشىپ، ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن شۇنداق دېدى:

— سۇلتان ئالىيلىرى، ئەل - يۇرت، لەشكەر ئىچىدە ئەلا پالۋاننى ھۆرمەتلىمەيدىغان ھېچكىم يوق، بىز جانابلىرىدىن بۇ پاراسەتلىك پالۋاننى ئەمىرلەشكەرلىكتىن ئېلىپ تاشلىماسلىقلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن تىلەپ كەلدۇق!

— ئەپۇ قىلسىلا ياگۇر سۇلتان، مېنىڭ ئەمىر - پەرمانىمغا مۇخالىپ ئىش قىلغان بۇ ناپاك بالىنى ئەمىرلەشكەر قىلالمايمەن!

— جانابىي سۇلتان، ئەلا پالۋاننىڭ گۇناھىنى مەغپىرەت قىلغايلا!

مـوللا شـاۋكەت ياگـۇرنىڭ ئىلتىجاسـىنى قىسـىلچىقىغىمۇ ئـېلىپ قويمىدى. ياگـۇرمۇ ئۆزىنىـڭ سۇلتانلىقىنىڭ يۈز خاتىرىسىنى قىلمىغىنىغا رەنجىپ قايتىپ كەتتى.

موللا شاۋكەت پەرمان چۈشۈرگەن ئىككى كۈندىن بېرى بىرەر دەقىقىمۇ ئـارام ئالالـمىدى. ئـاخىر چىـدىماي ئۆيىگـە كـېلىپ دەرۋازىنـى ئىچىـدىن ئىلدۇردى ـ دە، جىبەكچىلەرگە قاتتىق پەرمان بەردى:

— دەرۋازىنى بىرەر كىم كېلىپ ئۆرۈۋەتمەن دېسىمۇ ئېچىپ بەرمەڭلار!

خىزمـەتچى ئايـال مـوللا شـاۋكەتنىڭ ئالـدىغا داسـتىخان سـالدى. ئـۇ سۇلتان بولغاندىن كېيىن قېرىپ قالغان بۇۋىسىگە يانتاياق قىلىپ توقال ئالمـاقچى ئىـدى، ئـەمما جامائـەتنىڭ ئەيىبلىشـىدىن قورقـۇپ، ئەخمـەتخان خوجا ئەۋەتكەن بۇ چىرايلىق چوكاننى ئائىلە خىزمەتچىلىكىگە ئالغانىدى. بۇ چوكـان شاۋكەتنىڭ تەرىتىگـە سۇ بېرەتتـى. ئـۇ داسـتىخانغا «ئـۇھ» دەپ ئولتۇرۇشـىغا دەرۋازا قاپىقىنى ئۇرۇلـدى. بۇ ئـۇنىڭ ئاغرىغان چىشـىغا مۇشت ئۇرغانـدەك تۇيۇلـدى. ئـۇ غـەزەپ بىلـەن ئىشـىككە ھـومىيىپ تۇرۇشـىغا جىبەكچىلەر سەركەردىسى ئېگىلىپ كىرىپ كەلدى:

— شـەۋكەتلىك سۇلتانىم، جانـابلىرى بىلـەن ئەمىرلەشكەر توختاخـۇن كۆرۈشسەم دەپ كەپتۇ. قانداق قىلاي!

— ئەمىرلەشكەرنىڭ كىرىشىنىمۇ مەندىن سورامسـەن، ھـوي دۆت! بار، تېز باشلاپ كىر! — دەپ چىچىلدى شاۋكەت سۇلتان.

«تازا سەپرا نېمىدە بۇ، ئۆزى پەرمان بېرىدۇيۇ، سورىسا تىللايدۇ» دەپ غۇدۇراپ چىقىپ كەتتى سەركەردە.

مـوللا شـاۋكەت ئەخمـەتخان خوجىنـى ھـەقىقىي ئـەۋلىيادەك كـۆرەتتى، ئۇنىڭ ھـەربىر قىلغان سۆزىگـە خـۇدانىڭ سۆزىگە ئىشەنگەندەك ئىشـىنەتتى. شۇڭا، ئۇ ئەلانى ئەمىرلەشكەرلىكتىن ئېلىپ تاشلاپ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ سۆزى بويىچە توختاخـۇننى ئـەمىر لەشكەرلىككە تەيىنلەپ خاتا قىلمىدىم، دەپ ئويلايتتى. كۆڭلىدە: «ئەمدى ئۇرۇش بولمايدۇ. ئەلا پالۋان جياڭجۈن ۋە ئـۇنىڭ لەشـكەرلىرىنى يوقـاتتى، ئەمـدىكى ئـش مېنىـڭ پـەرمانىم بويىچـە

بولىدۇ. كۆپ لەشكەرنىڭمۇ كېرىكى يوق، ئوردىنى قوغدايدىغان، سېلىق يىغىدىغان، ئوغرى - قاراقچىلارنى توسىدىغان لەشكەر بولسىلا بولدى» دەپ قارايتتى. ئۇ ئەخمەتخان خوجا كۆرسەتكەن توختاخۇنغا تاغدەك ئىشەندى، ئەخمەتخان خوجىمۇ توختاخۇننى سۇلتانىمىزغا سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىدۇ، دەپ قارايتتى. شاۋكەت سۇلتاننىڭ ئالدىراپ - تېنەپ پەرمان چۈشۈرۈشىگە يەنە چىلپەڭزە بارگاھىدىكى كۆلكىلەر سەۋەب بولدى. ئۇ توختاخۇننىڭ ئادەملىرى ئارقىلىق ئەلا پالۋاننىڭ قانداق ھۆرمەتلەنگىنى، ھەتتا ئۇنى سۇلتانلىققا كۆتۈرمەكچى، ئۆزىنى قازىلىققا چۈشۈرمەكچى بولغىنىنى ئاڭلىغاندا، قۇيقا چېچى تىك تۇرۇپ، بوم ساقىلى تىترەپ كەتكەن ۋە دەرھال ئەخمەتخان خوجىغا ئەھۋالنى بايان قىلىپ مەكتۇپ يازغانىدى. ئەخمەتخان خوجا چىلپەڭزىدىكى تەنتەنىنى ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئاڭلاپ، ئالدىدىكى بولغۇسى ئىشلار ھەققىدە باش قاتۇرۇپ قويغانىدى. شۇڭا، ئۇ جاۋاب مەكتۇپىدا، چىلپەڭزە بارگاھىدا بولۇنغان ئەلانى كۆتۈرۈپ سۇلتان قىلىش ھەققىدىكى گەپلەرنى بىرنى ئون قىلىپ يېزىپ، ئەلانىڭ توققۇزتاراغا ئۇۋغا كەتكىنىدىن پايدىلىنىپ ئۇنى ئېلىپ تاشلاشقا، توختاخۇننى ئەمىرلەشكەر قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى، ئۇ ھەتتا بۇنى ئاللانىڭ ئىرادىسى دېدى.

مولا شاۋكەت ئەخمەتخان خوجىنىڭ مەكتۇپلىرىدىكى ھەشەمەتلىك سۆزلەر، ماختاشلار بىلەن قىلتاقلىقتا چۈشۈۋاتقىنىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمىغانىدى. مىجەزى تېز ئۆزگىرىپ تۇرىدىغان، تۇتامى يوق بۇ سۇلتان توختاخۇننىڭ خۇشامىتى ۋە ئەخمەتخان خوجىنىڭ دەبدەبىلىك ئۇچۇرۇشلىرىنى ماڭا قىلىنغان ھۆرمەت، ساداقەتمەنلىك دەپ چۈشىنەتتى، ئۇلارنىڭ ئالدامچىلىقىنى ئۇقماي يۈرەتتى. ئۆيگە ئېگىز بويلۇق، ئىنچىكە، كۆك كۆز، كەكە ساقاللىق، كەڭ پۇشقاقلىق قارا تامبال، ئۇچىسىغا بەقەسەم تون كىيگەن توختاخۇن توققۇز تەزىم بىلەن كىرىپ كەلدى. مولا شاۋكەت ئۆزىنىڭ سۇلتانلىقىنى ئۇنتۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى ۋە ئۇنى يۇقىرىغا تەكلىپ قىلدى:

— مەرھەمەت، ئەمىرلەشكەر، تۆرگە ئۆتۈڭ!

ئەمىرلەشكەر ئالتۇن تۇگمىلىك، قايرىم ياقىلىق كالاۋۇتون كەنجە كىيگەن سۇلتانغا ئېگىلىپ ھۆرمەت كۆرسەتتى:

— ئەي شاھىنشاھ، سىلىدەك پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئىسمى جىسمىغا لايىق شاۋكەتلىك شاھىنىڭ ئالدىدىن ئۆتسەم پىر ئۇستازىم خوجام ئالدىدا قارا يۈز بولمايمەنمۇ ؟!

ئۆزىنى شاھلىققا كۆتۈرگەن بۇ لاتاپەتلىك ئۇچۇرۇش بىلەن سۇلتاننىڭ نادانلىق يېغىپ تۇرغان كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەن شاھلارنىڭ شاھى بولۇپ قالغىنىغا ئىشەندى، شۇڭا خاتىرجەم ھالدا چازا قۇرۇپ گىدىيىپ ئولتۇردى. توختاخۇن بولسا بۇ «شاھىنشاھ»نى ئىززەتلەپ، پەستىكى مورا ئوچاق يېنىدا قوللارچە يەكتىز ئولتۇردى. ھىيلەئىي شەرئىي ئىلمىدا تەڭداشسىز پىرى ئەخمەتخان خوجا ئۇنىڭغا مۇشۇنداق شېرىن - شېكەر گەپلەر، ئەدەپ - قائىدىلەردىن ساۋاق بېرىپ قولىقىغا قۇيۇپ تۇرغانىدى. موللا شاۋكەتنىڭ قورسىقى ئاچقانىدى، شۇڭا باشقا گەپلەرنى كېيىنگە قالدۇرۇپ، ئاۋۋال تاماق كەلتۈرۈپ ئۇنى تائامغا تەكلىپ قىلدى:

— قېنى تاماققا مەرھەمەت قىلىڭ ئەمىرىم، «ياخشى مېھمان ئاش ئۈستىگە، يامان مېھمان باش ئۈستىگە» دەيدىغان دادام رەھمەتتى. سىز ياخشىلارنىڭ ئەۋلادى بولغاچ ئاش ئۈستىگە كەلدىڭىز. ئىككى كۈندىن بېرى مېھمانلار تولا كېلىپ ئارامىمنى قويمىغان، سىز مېنىڭ ئەزىز مېھمىنىم. قېنى، تائامغا بېقىڭ!

— ئەي شاۋكەتلىك شاپائەتچىم، — دېدى ئەمىر لەشكەر تەسىرلەنگىنىدىن كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، — كەمىنە مۇلازىملىرى قانداقمۇ سىلىدەك ئۇلۇغ شاھىمدىن ئاۋۋال تائامغا قول سېلىشقا پېتىناي؟! مەن سىلىدەك ئۇلۇغ شاھنى پاناھ تارتىپ كەلگەن ياخشى نىيەتلىك مۇساپىرمەن. سىلىنىڭ بۈيۈك شاپائەتلىرى دالدىسىدا يۈز - ئابرۇي تېپىپ ئەمىرلەشكەر بولدۇم. سىلىنىڭ خىزمەتلىرىگە بېشىم بىلەن تەييارمەن، ئىلتىپاتلىرىغا مىڭلارچە تەشەككۇر، مەن سىلىگە مەڭگۇ قۇللارچە قول - قانات بولىمەن، بۇ مېنىڭ ئەھدۇ پەيمانىم. شۇ تاپتا شاھىم بىلەن بىر

تاۋاققا قول سېلىش مەن ئۈچۈن جەننەتتە پەرىشتىلەر بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرغاندىنمۇ ئەۋزەلدۇر. مۇبارەك قوللىرىنى سېلىپ بەرگەيلا.

بۇ ياغلىما گەپلەر پولۇنىڭ ۋە قېزىنىڭ مايلىرىنى تېخىمۇ ئېرىتىۋەتكەندەك قىلدى. ساھىبخان بۇ شېرىن مايلىق تائامغا قولىنى سالدى، ئۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ قورسىقى ئېچىپ چىدىيالماي قالغانىدى. قولى تاۋاققا ئىتتىك يۈگۈردى. ئۇششاق بارماقلىرى ئارقىلىق پولۇنى چىڭداپ ئالىقىنىغا تولدۇرغاندىن كېيىن شۆلگەي بىلەن تولغان ئېغىزىغا كەپلەپ سالدى، بوشاپ كورۇلداپ كەتكەن قارنى بىر سىقىم گۈرۈچ بىلەن ئازراق ئارام تاپقاندەك بولدى. ئاندىن ئۇنىڭ دۈڭكىدەك بارماقلىرى توغرالمىغان قېزىنى قىسىپ ئېلىپ ئاغزىغا پۈتۈن تىقتى. ھەر ھالدا تاماق يېيىش ھەققىدە ئەخمەتخان خوجىدىن تەلىم ئالغان توختاخۇن ئۆز «شاھى»نى دورىمىدى. «شاھ »قېزىنى يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن بىر نەچچە تال لوق گۆشنى ئاشقا ئارىلاشتۇرۇپ كەينى ـ كەينىدىن ئاغزىغا سالدى ۋە ھەش ـ پەش دېگۈچە بىر تاۋاق پولۇ، بىر سان مەررە گۆش ۋە قېزا پاك ـ پاكىز ئۇلارنىڭ قېرىنىغا كىرىپ كەتتى. شاۋكەت ئاخۇن ئادىتى بويىچە «ساۋاب بولۇر » دەپ تاۋاقنى يالىدى...

خىزمەتكار چوكان سۈت بىلەن يۇغۇرۇلۇپ يېقىلغان، مەگزى قىزىل ئاپئاق توقاچلارنى ئېلىپ كىرىپ داستىخانغا قويدى، ئارقىدىن پەتنۇستا ئىككى چىنە ئەتكەنچاي ئېلىپ كىردى. چىنىدىكى چاينىڭ يۈزى ساپلا قايماق ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، ئۈچ قېتىم كېكىرىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تىللىرى يەنە سايراشقا باشلىدى. مىڭ قىلغان بىلەن ئەمىرلەشكەرگە قارىغاندا يەنىلا ئۇنىڭ خوجىسى ئەقىلدار ـ دە، شۇڭا موللا شاۋكەت سۇلتان ئاۋۋال ئېغىز ئاچتى:

ـــ جانابىي ئەخمەتخان خوجام خۇيزۇلار بىلەن چىقىشىپ قالغاندۇ؟ تېنى ساق، كۆڭلى خۇش ئۆتۈۋاتامدۇ؟

توختاخۇن شاۋكەت سۇلتاننىڭ ۋۇجۇدىدىن تېپىلمايدىغان، ھەمدە ئۆزىمۇ بىلمەيدىغان خىسلەتلىرىنى سەلتەنەت بىلەن ئىزھار ئەيلىدى:

— ھەر كۈنى دېگۈدەك جانابىي سەلتەنەت ئىگىسى شاھىمىزنى ئەسلەيدۇ، جانابلىرىنىڭ مۆجىزاتلىرى بىلەن كۆرە قەلئەسىنىڭ پەتىھ قىلىنغانلىقىغا ئاپىرىن ئېيلەيدۇ. ئۇ ئۇستاز ھەر كۈنى جانابلىرىنىڭ خىسلەتلىرى ھەققىدە ياگۇر سۇلتانغا سۆزلەپ بېرىدۇ. ياگۇر سۇلتاننىڭ ھەزرەتلىرىگە ئىخلاسى مىڭلاپ ئاشتى، ئەلا دېگەن مەلئۇنغا غەزەپ - نەپرىتى تولۇپ تاشتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن پىر ئۇستازىمىز ئالىي ئېھتىرامغا ئېرىشتى، ئالاھىدە ئىززەت - ئىكرام بىلەن كۈتۈلۈشكە باشلىدى. ھەتتا دېسىلە ئالىيلىرى، كۆرەدە ئەسىر چۈشكەن ئەمەلدارلارنىڭ خانىملىرىنى ئۇ زاتنىڭ مۇبارەك چۈشىكىگە كاڭشاڭ قىلىپ بېرىدىغان بولدى. ئۇ زات بۇ جەننەتتى ھۆرلەر بىلەن كۈندىن - كۈنگە ياشارماقتا. كەمىنە قۇللىرىمۇ بۇ ھۆزۈر - ھالاۋەتتىن سىرتتا قالمىدى. پىر ئۇستازىم ياگۇر سۇلتاننىڭ بۇ ھىممىتىگە يارىشا مۆجىزىلەرنىمۇ كۆرسەتتى، خۇيزۇلار تولىمۇ ئىخلاس قىلىدىغان «ئوراد شېرىپ»، «زىكرى - سۆھبەت» لەرنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئۆتكۈزۈپ، داشقازانلار ئاستۇرۇپ، ھېيلىسە پىشۇرۇپ، خۇيزۇ پۇقرالىرىنى، لەشكەرلىرىنى يۇمشاق، تاتلىق گۆش - تائاملار بىلەن مېھمان قىلىپ تۇردى. بۇنىڭ بىلەن پىر ئۇستازىمغا خۇيزۇلارنىڭ ئىخلاسى ھەسسىلەپ ئاشتى. مەن جانابىي شاھىمىزنىڭ ماڭا قىلغان يۈكسەك ھىممىتىنى يەردە قويماي دەپ، خىزمەتلىرىگە ھازىر بولۇشقا كەلدىم. پىر ئۇستازىمىمۇ مېنى:«تېز بېرىپ بۈيۈك شاھىمىزنىڭ قوللىرىنى يۈزۈمگە سۈرتكىن، كەمىنىنىڭ ئىلتىجا ۋە مەسلىھەتىنى يەتكۈزگىن» دېدىلەر...

ئۇنىڭ بۇ سەلتەنەتلىك سۆزلىرىدىن شاۋكەت سۇلتاننىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى، ئەخمەتخان خوجىنىڭ شاھانە تۇرمۇشىغا ھەۋىسى قوزغالدى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئۆزىگە نېمە مەسلىھەتى بارلىقىنى بىلىشكە ئالدىراپ:

— پاھ، خۇيزۇلار كارامەت ئىنسانكەنغۇ، خوجامنى تولا ئوبدان كۈتۈپتۇ. خوش، خوجام ھەزرەتلىرى پېقىرغا قانداق مەسلىھەت ئىلتىجا ئەيلىدى، — دېدى.

— شاھ ئالىيلىرى، — دېدى توختاخۇن، — ئۇ زات دەيدۇلەركى، ئۇبۇل ئەلادەك قارا [1] نەرسە شاھىمىزغا ئارام بەرمەيدۇ، شۇڭا ئۇنىمۇ ئەڭ ياخشىسى ئابدۇرۇسۇلنىڭ تەقدىرىگە ئوخشاش تەقدىرگە مەھكۇم قىلىش كېرەك، دېدى. سۇلتان ئالىيلىرى، پەرمان بەرسىلا، بۇ ئىشنى ئۆزۈم بىر قوللۇق ئورۇنداشقا تەييارمەن.

— ھەي، — دەپ ئاھ ئۇردى سۇلتان، — ئەلانى يوقىتىش تەس.

توختاخۇن بۇ گەپنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى سېزىپ، بىر كوچىلاپ كۆرەيچۇ، دېگەن يەرگە كەلدى ـ دە:

— ئالىيلىرى، نېچۇك تەس دەيدىلا، سىلى تۇرۇپلا بەرسىلە پېقىر ئۇنى ئاسانلا قەتل قىلىۋېتىدۇ! — دېدى مەيدىسىگە ئۇرۇپ.

— ھەي، — دەپ چوڭقۇر ئۇھ تارتتى سۇلتان يەنە، — ئۇنى سىز ئۇنداق ئاسان قەتل قىلالمايسىز، مانا ئىككى كۈندىن بېرى يۇرت چوڭلىرى، پۇقرا، سەردار، لەشكەرلەر ئەلانى ئەمىرلىكتىن ئېلىپ تاشلىماسلىقىمنى تەلەپ قىلىپ بېشىمنى قوچۇۋەتتى. ئەڭ يامىنى، ئەزىز پالۋان ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكىرىنى چىلپەڭزە بارگاھىدا زەبەردەس قىلىپ تۇرغۇزۇپ ماڭا تەھدىت سېلىۋاتىدۇ. ئۇ بايا بىر سەركەردىسىنى مەكتۇپ بىلەن ئەۋەتىپتۇ، مەكتۇپتا: «ئەگەر ئەلا پالۋاننى ئەمىرلەشكەرلىكتىن قالدۇرسىلا ئوردىلىرىنىمۇ، ئۆيلىرىنىمۇ تۇپتۇز قىلىۋېتىمەن، توختاخۇننى دارغا ئاسىمەن، ئۆزلىرىنى قاپقا سېلىپ دەرياغا تاشلايمەن!» دەپتۇ. ئۇھ، قانداق قىلارىمنى بىلمەي قالدىم!

توختاخۇننىڭ كۆك كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك چەكچىيىپ كەتتى.

— ھە، بۇ تولىمۇ باشباشتاقلىق، مەن ئەمىرلەشكەر تۇرسام مېنىڭدىن ئىجازەتسىز باياندايدىن نېمە ئۈچۈن چىلپەڭزە بارگاھىغا كېلىدىكەن! — دېدى ئۇ.

---

[1] بۇ يەردىكى قارا دېگەن سۆز گاداي مەنىسىدە ئېيتىلغان.

— ئەلا پالۋان ئۈچۈن – دە!

ئەمىرلەشكەر توختاخۇن بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ قېتىپلا قالدى. يۇمشاق تىللىرى قاتتى. بايىقى لەززەتلىك مەررە گۆش ۋە پولۇ كۆڭلىنى ئاينىتىشقا باشلاپ، «شاھنىشاھ»نىڭ ئالدىدا ئەدەپسىزلىك بولۇپ قالمىسۇن، دېگەن ئويدا ئۆزىنى ئىشىككە ئاتتى. ئىران پاسونىدىكى ئىشىك ئۇنىڭ ئورۇق گەۋدىسىدىن يىرگەنگەندەك ئىككى تەرەپكە ئۇلۇغ ئېچىلدى. موللا شاۋكەت ئاخۇن ئۆزى ئىشەنگەن بۇ تېغىغا گۇماندا بولۇپ قالدى، بۇ ئۇنىڭ چىن گۇمانى ئىدى.

3

موللا شاۋكەت سۇلتانىنىڭ ئۆزى بەرگەن ئەمىر - پەرماندىن ھە دېگەندىلا يالتىيىپ، بۇگۈنى بىر پەرمان بەرسە ئەتىسى ئۇنىڭغا زىت يەنە بىر پەرمان بېرىدىغىنىنى توختاخۇن ئوبدانلا بىلىپ قالدى ھەم پىر ئۇستازى ئەخمەتخان خوجىنىڭ شاۋكەت سۇلتانىنى «سۆزىنىڭ تايىنى، ئىشىنىڭ ئۇنۇمى يوق شامالپەرەس ئادەم، ئۇنىڭ مۇشۇ مىجەزىدىن پايدىلىنىشىمىز كېرەك» دېگەن سۆزىنىڭ توغرىلىقىنى ھېس قىلىپ «ئالدىن بىلەر زات» دەپ ئىچىدە ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئەيلىدى.

ئەخمەتخان خوجا مەھمۇد پودىن ئايرىلغاندىن كېيىن، توختاخۇننى شەيتانغا ئوقتا سالالايدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈشكە كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان، بارلىق ئۈمىدىنى توختاخۇنغا باغلىغان، ئۇنى دوغا تىكىپ مەقسىتىگە يەتمەك بولغانىدى. ئەمما، توختاخۇن ھىيلەئىي شەرئىيدە ئەخمەتخان خوجىنىڭ تەلىمىنى تولۇق ئۆزلەشتۈرگىنى بىلەن ئادىمي شەيتان بولۇش دەرىجىسىگە، ئەقەللىيسى مەھمۇد پوچىغىمۇ يەتمىدى. شۇڭا، توختاخۇن سۇلتانىنىڭ «ئەزىز پالۋان ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكىرىنى چىلپەڭزە بارگاھىغا تۇرغۇزۇپ قويۇپ سەركەردىسىدىن مەكتۇپ ئەۋەتتى» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ، قورقىنىدىن دىر - دىر تىترەپ كەتتى. ئۇ ھېچنېمىگە قارىماي پىر ئۇستازىنىڭ ئالدىغا چاپتى. توختاخۇننىڭ تىلى بويىچە

«شاھنشاھ» نىڭ دېگەنلىرى دۇرۇس ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ مىڭ غالداي قوشۇنى، جىڭتەي قوشۇنىنى، شى دارىننىڭ بىر تۈمەن قوشۇنىنى يوقاتقانلىقى، بايانداي، سۆيدۈڭ، كورەنى پەتھ قىلىشتىكى ئاجايىپ باھادىرلىقى، بولۇپمۇ كورە، سۆيدۈڭنى پەتھ قىلغىنى ئۇنىڭ ئابرۇيىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتكەنىدى. ھەتتا ئۇنى «بالا پالۋان» دەپ كۆزىگە ئىلماي كەلگەن جاللىدىن خەلپىگە ئوخشاش زاتلارمۇ ئۇنىڭغا قايىل ھەم مايىل بولغانىدى. ئۇلار ئىختىلال ئوتىنىڭ نۇسرىتىنى خەلققە توغرا يېتەكچىلىك قىلغان، ئەقىل - پاراسەتتە يېتىلگەن، جەسۇر پالۋان ئەلانىڭ نۇسرىتى دەپ بىلىشەتتى. شۇڭا قوزغىلاڭ كاتتىۋاشلىرى چىلپەگزىدە كاتتا مەرىكە ئۆتكۈزۈپ بۇ نۇسرەت پالۋانلىرىنى كۈتۈۋالغانىدى. ئۇلار «ئەمدى يۇرتىمىزدا زۇلۇم بولمايدۇ. ئۇرۇش، جەڭگى - جېدەل، قەستلىشىشلەر تۈگىدى، ئاسايىشتا توق تۇرمۇش كۆچۈرىمىز» دەپ خۇش بولۇشقانىدى. بىر خۇشلۇقنىڭ كەينىدىن بىر خاپىلىقنىڭ سايە تاشلاپ تۇرىدىغىنىنى ئۇلار نەدىن بىلسۇن! ئەلا پالۋان ئەمىر لەشكەرلىكتىن ئېلىنغاندىلا ئۇلار بۇ خاپىلىقنى كۆرۈشتى، خاپا بولۇشتى. قوزغىلاڭ پالۋانلىرىنىڭ بىر يۈز يىگىرمە يەتتىسىدىن تىرىك قالغىنى ئاران ئوتتۇز يەتتە پالۋان ئىدى. بۇ پالۋانلار شاۋكەت سۇلتاننىڭ ئوردىسىغا، ئۆيىگە تولا كېلىپ ئۇنىڭ ئارامىنى قويمايۋاتاتتى. شاۋكەت سۇلتان ئەخمەتخان خوجىنىڭ ياقۇپ بەگنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشىمىز، ئۇ بىزنى يۆلەيدۇ، دېگەنلىرىگە ماقۇل بولمىغاندا، ئەلا پالۋاننى ئەمىر لەشكەرلىكتىن ئېلىۋەتمىگەن، بۇ غوۋغالارمۇ چىقمىغان بولاتتى. شاۋكەت ئاخۇن ئەخمەتخان خوجىغا ئىشەندى، ئەمما پۈتكۈل پالۋان، لەشكەر ۋە ئاۋام خەلقنىڭ دىلىنى قاتتىق رەنجىتتى، بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ ئىشەنچىدىن ئايرىلدى.

مۇللا شاۋكەتكە يالۋۇرۇپ ھېچ ئىش چىقىرالمىغان پالۋان، لەشكەر، ئاۋام خەلق ئەمدى سالىش ئىمام بىلەن شەمسىدىن خەلپەمنىڭ بېشىنى ئاغرىتقىلى تۇردى. ئۇلار شەمسىدىن خەلپەمگە:

— خەلپىكا، سىلى ئەلا پالۋاننىڭ ھەم ئاتىسى ئورنىدىكى ئاتا، ھەم ئۇستازى. پۈتكۈل سەردار، سەركەردە ۋە لەشكەر ئەلا پالۋاننىڭ گېپىنى

ئاڭلايدۇ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ قولىغا ئايلانغان موللا شاۋكەتنى لەشكىرىي كۈچ بىلەن ئاغدۇرۇپ تاشلاش كېرەك. شۇڭا ئەلا پالۋانغا نەسىھەت قىلىشلىرىنى سورايمىز، — دېيىشتى.

شەمسىدىن خەلپەم بۇ تەلەپكە قوشۇلمىدى. ئۇ دېدىكى:

— ئەي سەردار – سەردىيانلار، بىز ئەمدىلا ئۇھ دېدۇق، نۇرغۇن قان – جانلار بەدىلىگە زالىم ئەمەلدارلارنى يوقاتتۇق. كەلگۈسىدە نېمە ئىشلار بولىدۇ، بۇنى ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن سىلەر بىر تەرەپ قىلىسىلەر. قەست قىلىش، ئۆز ئارا زىتلىشىشلار تۈپەيلىدىن كۆپ شىكەستە يېدۇق، لەشكەرنى ئىشقا سالساق خەلقىئالەم نېمە دەيدۇ؟ پېقىرنىڭ كەم ئەقلى شۇنداق مەسلىھەت بېرىدۇكى، يەنىلا ۋەكىل ئەۋەتىش لازىمدۇر. بۇ نۆۋەت ئۆلىمالىرىمىزدىن سالىش ئىمامنى ئەۋەتەيلى. ئۇ زات پەند – نەسىھەت قىلىپ باققاي.

— ئەگەر شاۋكەت ئاخۇن سالىش ئىمامنىڭمۇ سۆزىنى ئاڭلىمىسىچۇ؟ — دەپ سورىدى ئەزىز پالۋان.

— ئۇنداقتا سىلەرنىڭ دېگىنىڭلارچە بولغاي.

شەمسىدىن خەلپەم سالىش ئىمام ھۇزۇرىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا بەگ، سىپاھلار، سەردار، لەشكەرلەرنىڭ تەلىپىنى سۆزلەپ بەردى، ئۇنى شاۋكەت ئاخۇنغا پەند – نەسىھەت قىلىپ، ئەلا پالۋاننى ئەمىرلەشكەرلىكتە قالدۇرۇشقا دالالەت قىلىپ بېقىشنى سوراندى. سالىش ئىمام يۇرتقا تونۇلغان، بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى، تېگى خۇدىيارىيۇزلۇك ئادەم ئىدى. ئۇ ئىلىنىڭ ھەممە يېرىنى ئارىلاپ، ئىلىنىڭ تاغ – دەريالىرى، يايلاقلىرى ھەققىدە كىتاب يازغان، كىتابىدا ئىلى دەرياسىنىڭ نامىنى، ئۇنىڭ ئۈچ مىڭ چاقىرىم ئۇزۇنلۇقتا ئىكەنلىكىنى، خانتەڭرى چوققىسىدىن باشلىنىپ بالقاش كۆلىگە قويۇلىدىغانلىقىنى بايان قىلغان. ئۇ يەنە تەڭرىتاغ، خانتەڭرى چوققىسى ھەققىدە كىتاب يېزىپ، تاغ، ئويمانلاردىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ تۈرى، سانى، ئۇنىڭ ئىنسان ۋە ھايۋانلارغا پايدىسى ھەققىدىمۇ توختالغان. بۇ كىتابلىرىنى مەشھۇر خەتتات ۋە تارىخچى ئاقيول شەيخكە كۆچۈرۈشكە بەرگەنىدى. ئەمما، بۇ كىتابلار گۇمبەزدىكى يانغىندا

كۆيۈپ كەتتى. سالىش ئىمام ئىختىلالغىمۇ ئارىلاشماي، بارلىق ۋاقتىنى، دىققەت نەزەرىنى مۇشۇ كۆيۈپ كەتكەن كىتابلىرىغا بەرگەن ۋە ئۇنى قايتا يېزىش بىلەن بەند ئىدى. شۇڭا، ئۇنى ئىلمىي نوجۇم ۋە ئىلىملەردىن خەۋىرى بار ناسىر ئەلەممۇ ھۆرمەت قىلاتتى. كىشىلەر سالىش ئىمامنىڭ ھىرات، باغدادلاردا ئون يىل ئىلىم تەھسىل قىلغىنىنى بىلەتتى. شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ھەممە ھۆرمەتلەيدىغان، مۇھىمى شاۋكەت ئاخۇنمۇ ھۆرمەتلەيدىغان بۇ زاتنى ۋەكىل قىلىپ تاللىشىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ ئىدى. سالىش ئىمام كەسپىدىشى ھەم دوستى شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئاۋام خەلقنى دەپ كەلگەن ئىلتىجاسىنى يەردە قويمىدى. ئۇ ئوتتۇرىدىكى زىتلىقنى ئاڭقىرىپ، بۇ ئىشنى چىرايلىقچە ھەل قىلمىسا خەلققە يەنە بالايىئاپەت كېلىدىغىنىنى چۈشەنگەنىدى. سالىش ئىمام ئەتىسى تۆلەندى يۈزبېگى، موللا ھوشۇر ئىماملار بىلەن بىللە ناسىر ئەلەم ھوزۇرىغا كىرىپ قۇرئان ئوقۇدى، ناسىر ئەلەمنىڭ بالا ـ چاقىسىدىن ھال سورىدى، ئاندىن ئوردىغا كىردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان! ـــ دەپ سالىش ئىمام ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بەردى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دەپ موللا شاۋكەت ئورنىدىن تۇرۇپ سالىش ئىمامنىڭ ئالدىغا كەلدى، ئىككى قوللاپ كۆرۈشتى ۋە قولىدىن تۇتۇپ يۇقىرىغا باشلىدى. ھەر ئىككىسى ئولتۇرغاندىن كېيىن موللا شاۋكەت كۈلۈپ تۇرۇپ سورىدى، ـــ تەقسىر، سىلىنى قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى!

تۆردىكى گىلەم ئۈستىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان سالىش ئىمام تۆلەندى، موللا ھوشۇرلارنىمۇ ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلىپ تۇرۇپ:

ـــ ئەپكار يۇقرانىڭ شامىلى! ـــ دەپ جاۋاب بەردى.

موللا شاۋكەت ئاخۇننىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ: «ئەمدى كەلمىگەن سەن قالغانىدىڭ» دەپ ئويلىدى. سالىش ئىمام:

ـــ ئاللا تائالا ئىگەم مۇبارەك تەنلىرىگە دەرمان، دۆلەتلىرىگە دۆلەت قوشقاي، ئەپكار ئاممىنىڭ شامىلى يۆلىگەي، ئامىن! ـــ دېدى.

پاتىھەدىن كېيىن ئۇلار ئۇ ـ بۇ ئىشلاردىن پاراڭ قىلىشتى. شاۋكەت

سۇلتان ھېچقاچان ئۆيىدىن بىھۇدە چىقمايدىغان ئىمامنىڭ بۈگۈن ئۆشتۈمتۇت كەلگىنىگە، ئۇنىڭ ئۈستىگە «ئەپكار پۇقرانىڭ شامىلى» دېگىنىگە ئەجەبلەندى ۋە ئۇنىڭ كېلىش مەقسىتىنى بىلىشكە ئالدىراپ:
— تەقسىر، پېقىرغا تاپشۇرىدىغان بىرەر زۆرۈرىيەت ئىشلىرى چىقىپ قالدىمۇ ـ قانداق؟ — دەپ سورىدى.
— ھۆسن مۇبارەكلىرىگە مۇلاقەت بولۇش نىيىتىدە بوسۇغىلىرىغا قەدەم قويۇشىمىز، سۇلتان، — دەپ جاۋاب قىلدى سالىش ئىمام.
— ھىممەتلىرىگە ھەشقاللا!— دەپ شاۋكەت ئورنىدىن قوزغىلىپ قويدى.
— مەرھەمەتلىك سۇلتان، — دەپ گەپ باشلىدى سالىش ئىمام سالماق ئاۋازدا، — كەمىنىلىرى بىر ئاددىي پۇقرالىرى بولۇش سۈپىتىم بىلەن جانابلىرىدىن بىر ئىشنى سورىشىمغا ئىجازەت بېرەمدىلىكىن؟
— ئۇلۇغ ئىلتىپاتلىرىنى ئاڭلاشقا خۇشتارمىز تەقسىر.
— جانابلىرىنىڭ ئەلا پالۋان خۇسۇسىدىكى پەرمانلىرىغا پۇقرالار ئەجەبلىنىدىكەن، نېمە ئۈچۈن ئوبۇل ئەلادەك باھادىر، زېھنى ئۆتكۈر، نوچىۋان، پىردىل پالۋاننى ئەمرلەشكەرلىكتىن ئېلىۋەتتىملە؟
بۇ سوئالنى ۋە ئەلا پالۋانغا بېرىلگەن ئالىي باھانى ئاڭلاپ شاۋكەت سۇلتاننىڭ چىرايى ئۆزگىدى، قاپىقى تورۇلدى. ئۇ سالىش ئىمامغا بىر ئالىيىپ قويۇپ، قىسقا جاۋاب قىلدى:
— ئۆزۈم بىلىمەن!
سالىش ئىمام ھەر قانداق ئىشتا تەمكىن، ھىممەتلىك ئادەم ئىدى، شۇڭا ئۆزىنىڭ ھىممەتلىك سۆزى بىلەن بۇ خام كاللىنى يۇمشاتماق بولدى:
— ئەي شاۋكەت مولام، بۇ دۇنيا پانىيدۇر، سىلىنىڭ سۇلتانلىق ئابرۇيلىرى ھەم پانىيدۇر. قانچە ـ قانچە ئۇلۇغ دۆلەتمەنلەر جاھان سوراپ، ئاخىردا تۇپراق ئاستىدا ئەلۋىدا بولۇپ يېتىپتۇ. ھەر قانداق پادىشاھ ۋە ياكى باش ئەمەلدارغا، سۇلتانغا ھىممەتلىك يارەنلەر ۋە ئاقىل ۋەزىرلەر لازىمدۇر. ۋەزىر قابىل ۋە ئاقىل بولسا پادىشاھ ئاسايىشتا بولىدۇ. ئەلا پالۋان ئەنە شۇنداق ئەلەمدە قابىل، قەلەمدە ئاقىلدۇر. ئەلا پالۋاننىڭ ئەمرلەشكەرلىكىنى ئىنايەت قىلسىلا. ئەگەر ئۇنداق قىلمىغاندا يۇرت

قولدىن كېتىدۇ، ئۇ چاغدا پۇشايمان پايدا بەرمەيدۇ. ھەر كىشى دارويى[1] ئىچىپ ئادەت قىلسا، ئەلۋەتتە كېسەلدىن خالاس بولىدۇ. مۇبادا كېسەللى ئېغىرلاشقاندا ئىچسە پايدىسى بولمايدۇ. ئەلا پالۋان يىگىرمە ئۈچ يېشىدىلا ئۇشبۇ زاماندا ئەلەمدە ھەم، قەلەمدە ھەم ئالىم ــ سەردارلاردىن ئېشىپ كەتتى. بۇنداق ناتىۋان يىگىتنى ئەمىرلىكتىن ئېلىپ تاشلىغان بولسىلا قالغىنىنى ئۆزلىرى بىلۇرلەر.

تۆلەندى يۈز بېگى تاشنى ئېرىتكۈدەك بۇ گەپلەرنىڭ شاۋكەتكە كار قىلمىغىنىنى ئۇنىڭ بۇتتەك ئولتۇرۇشىدىنلا بىلدى، ئەمەلىيەتتىمۇ شاۋكەت بۇ گەپلەرنى قاپتىلىغا ئالمىغانىدى. ئۇ ھۆرمەتسىزلىك بولمىسۇن دېگەن ئويدىلا:

— ئەي ئىمام، راست ئېيتىدىلا، سۆزلىرى ھەق، ئەمما ئەلاغا مەنسەپ بەرمەسمەن! — دەپ، گەپنى كېسىپلىۋەتتى.

موللا سالىش ئىمام ئۇنىڭ تاتارغان چىرايىغا ئەجەبلىنىپ قارىدى. موللا شاۋكەتنىڭ قوشۇمىسى تۈرۈلگەن، چىرايى يايما قاقتەك پۈرۈلگەنىدى. ئۇ سالىش ئىمامنىڭ ئۆتكۈر كۆزىگە قاراپ قويۇپ، تەسۋىسىنى سىرىگەن بولۇپ تەۋرىنىپ ئولتۇرۇۋالدى. سالىش ئىمام:«ئۇ نېمە ئۈچۈن مۇنچە قاتتىقلىق قىلىدىغاندۇ ياكى ئەلا پالۋان ياشلىق قىلىپ ئۇنىڭ دىلىنى قاتتىق رەنجىتكەنمىدۇ؟» دەپ ئويلىدى. ئۇ ئەخمەتخان خوجىنىڭ سالىش ئىمامنىڭ كېلىدىغىنىدىن بۇرۇنلا خەۋەر تېپىپ، بىر ئاتاقلىق ئۆلىمانىڭ سۆزىنى يىرالماي قالمىسۇن، دەپ، توختاخۇن ئارقىلىق سۇلتانغا مەكتۇپ ئەۋەتكىنىنى، مەكتۇپتا: «ئەلا سۇلتانلىقلىرىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئارا ئۆستەڭگە لەشكەر يۆتكەۋاتىدۇ. سالىش ئىمامغا ئىنەلمىسىلە، ئەلا شەھەرگە لەشكەر تارتىپ بارسا ياگۇر سۇلتان بىلەن مەنمۇ لەشكەر تارتىپ بېرىش تەييارلىقىنى قىلىپ قويدۇم» دېيىلگەنلىكىنى ۋە موللا شاۋكەت ئاخۇننىڭ خام قورسىقىغا گۇمان ئۇرۇقى تېرىش بىلەن بىللە مەدەتكارلىق، نىجادلىق

---

[1] دارويى ــــ دورا ئىسمى.

ئەھدىسى بەرگەنلىكىنى بىلمەيتتى. موللا سالىش ئىمام شاۋكەتنىڭ ئۆزىنى مەنسىتمەي، گەپلىرىگە بوروتىنىمۇ تەۋرىتمەي قويماي ئولتۇرغىنىغا قورسىقى قاتتىق كۆپتى. ئۇ:

— ئەي موللا، ئەلا پالۋاندا نېمە گۇناھ بار؟ ئۇنىڭغا نېمانچە قاتتىقلىق قىلىلا؟ ئۇ ئارپىلىرىنى خام ئورىدىمۇ - يا؟ — دېدى ئاچچىقتىن ئۆزىنى تۇتالماي.

موللا شاۋكەتنىڭ لەۋلىرى تىترەپ كەتتى.

— ئۇ كۆسەينىڭ گۇناھىنى ئۆزۈم بىلىمەن! — دەپ قوپاللىق بىلەن ۋارقىرىدى ئۇ.

سالىش ئىمام شاۋكەت ئاخۇننىڭ چىڭقىلىپ كەتكەن يۈزىگە، قوش ئېگىكىگە، تومپايغان قورسىقىغا يىرگىنىپ قارىدى ۋە ئىچىدە: بۇنىڭغا نەسىھەت كار قىلمايدىكەن، دېگەن ئويغا كەلدى - دە، ئۇنىڭ تىتاڭ تومۇرىغا تېگىپ قويۇشنى لازىم تېپىپ:

— بۇنداق ئالدىراقسانلىق سىلىگە ھەرگىزمۇ پايدا كەلتۈرمەيدۇ. ئۆزلىرىگە زىيان سالۇر. «پادىشاھتىن شەھەر قالۇر، ھارۋىكەشتىن تىرت - ۋو - ۋو» دېگەن گەپنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇپ قالمىغايلا!... — دېدى.

ھېچقانداق جاۋاب ئالالمىغان سالىش ئىمام ئورنىدىن تۇردى ۋە:

— ئاگاھ بولسۇنكى سۇلتان، ئۆچلۈك ۋە قەستەن زىيانكەشلىك قىلىش ئەلا پالۋاننىڭ يۈز - ئابروينى تېخىمۇ يۇكسەكلىككە كۆتۈرىدۇ! — دەپ چىقىپ كەتتى.

سالىش ئىمامنىڭ بۇ نەشتەردەك سۆزىدىن شاۋكەت سۇلتاننىڭ داپشاق يۈزى چىم قىلىپمۇ قويمىدى.

4

موللا سالىش ئىمام خاپىلىقتا تۈپتۈغرا ئارا ئۆستەڭ مەھەللىسىگە چىقتى. بۇ يەردە ئۇنى شەمسىدىن خەلپەم، ئەزىز پالۋان ۋە لەشكەرلەر تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى. شەمسىدىن خەلپەم تەقەززالىق بىلەن:

— تەقسىر، قانداق بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— موللا ئەمەس، توڭگۈز ئىكەن، — دەپ جاۋاب بەردى سالىش ئىمام.

— ئۇ سىلىدەك ئۆلىمانىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغان بولسا، تايىنلىق يولىمىزغا كاتاڭ كولاپ يۈرگەن ئەخمەتخان خوجىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكەن، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم ئويلانغان هالدا.

— شۇنداقتەك تۇرىدۇ، ئىمام ئاخۇنكام شۇنچە چىرايلىق گەپلەرنى قىلسىمۇ زىنهار ئۇنىمىدى، — دېدى تۆلەندى يۈزبېگى.

— خەلپىكا، ئەمدىغۇ ماڭا ئىجازەت بېرەرلا؟ — دېدى ئەزىز پالۋان.

— لەشكەر كۈچىنى ئىشقا سېلىشتىن باشقا ئامال قالمىغاندەك تۇرىدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى شەمسىدىن خەلپەم خۇرسىنغان هالدا، — ئەمدى سىزگە يول ئوچۇق!

— هەر ئىككىلىرى بىز بىلەن بىللە بارغايلا، ئەلا پالۋاننى سىلەر ماقۇل كەلتۇرمىسەڭلار ماڭا بوي بەرمەيدۇ.

سالىش ئىمام ئەزىز پالۋاننىڭ نىيىتىنى چۈشىنىپ:

— بولىدۇ، بىللە بارساق باردۇق! — دېدى.

ئەزىز پالۋان بۇ ئىككى ئۆلىمانى ئېلىپ، مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى بىلەن قادىرىيۈزىگە ماڭدى. شۇ كۈنلەردە ئەلا پالۋان شاۋكەت ئاخۇندىن ئىجازەت سوراپ توققۇزتاراغا چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۇ يەردە گۈزەل ئاغىچا يۈرگەن باغ، توقايلىقلارغا بېرىپ سائەتلەپ، كۈنلەپ گۈزەل ئاغىچىنى ئەسلەپ ئولتۇردى، گۈزەل ئاغىچا ئوۋچىلىق قىلغان يەرلەردە ئوۋ ئوۋلىدى، گۈزەل ئاغىچا جەڭ قىلغان يەرلەرنى يۈردى، ئۇ ياتقان ئۆيدە يېتىپ قوپتى. ئۇنىڭ قەبرىسى بېشىدا يېرىم كېچىگىچە ئولتۇردى. ئاخىر نۇردۇن بىلەن ئىككىسى ئۇستا تېپىپ، گۈزەل ئاغىچا ۋە ئۇنىڭ قىرىق دوستىنىڭ قەبرىسىگە گۈمبەز سېلىشقا تۇتۇش قىلدى ۋە گۈمبەز پۈتكىچە ئۇستامغا ياردەم بېرىپ ئىشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇنىڭ ئۆرتەنگەن يۈرىكى بىر ئاز ئورنىغا چۈشكەندەك بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكتىن ئېلىپ تاشلانغانلىقىنى توققۇزتارادا ئاڭلىدى. توققۇزتارلىقلار بۇنىڭغا نارازى بولۇپ ئەلچى ئەۋەتمەكچى بولغاندا ئەلا پالۋان ئەلچىلەرنى توسۇپ قالالمىدى. ئۇ

ئاخىر گۈزەل ئاغىچا بىلەن بالىلىقىنى بىللە ئۆتكۈزگەن مەھەللىسى قادىر يۈزىگە قايتىپ كەلدى. نۇردۇن ۋە مەھەللىلىك دوستلىرى بىلەن گۈزەل ئاغىچىنىڭ ئۆيلىرىنى ئېچىپ ـ ياپتى، ئىچى ـ تېشىنى سۈۋۈتۈپ نۇردۇن بىلەن مۇشۇ ئۆيدە تۇرۇپ قالدى. ئەلا پالۋان شۇنىڭدىن بېرى كىتاب ئوقۇشقا كىرىشىپ كەتتى، چارچاپ قالسا نۇردۇن بىلەن ئوۋغا چىقاتتى.

بۈگۈن ئۇ ئىچى پۇشۇپ ئولتۇراتتى، ئات دۈپۈرى ئاڭلاندى. بۇ نېمە ئىشتۇ؟ دەپ يولغا چىقىپ قارىدى. يولغا پاتماي دېگۈدەك، چاڭ ـ توزانلارنى توزىتىپ ئاتلىق قوشۇن كەلمەكتە ئىدى. ئۇ قوشۇن ئالدىدا كېلىۋاتقان سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم ۋە ئەزىز پالۋانلارنى كۆرۈپلا ئۇلارنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگىنىنى چۈشەندى. ئۇستازىنىڭ ئالدىغا ئىتتىك باردى، ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ، شەمسىدىن خەلپەمنى قولتۇقىدىن يۆلەپ چۈشۈردى ۋە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇلارنى نۇردۇن ساھىبخانا سۈپىتىدە ئۆيگە باشلاپ قويۇپ، لەشكەرلەرنى ھەر بىر قوروغا بۆلۈپ ئورۇنلاشتۇردى.

سالام ـ سائەت، ھال سوراشلاردىن كېيىن قولغا سۇ ئېلىنىپ ئەتكەنچاي تارتىلدى. چاي ئىچىلىپ بولۇشىغا نۇردۇن يوغان بىر ئاق قوچقارنى سۆرەپ بوسۇغىغا ئەكەلدى ۋە:

— ئۇستازلار، ئەلا پالۋان بۇ قوچقارنى بۈگۈن سويۇشقا بۇيرۇدى، پاتىھە بېرىشسىلە، — دېدى.

— ئالدىرايمىز، — دېدى سالىش ئىمام شەمسىدىن خەلپەمگە يۈزلىنىپ، — قانداق دەيدىلا بۇرادەر؟

— دېگەنلىرى ھەق، — دەپ جاۋاب بەردى شەمسىدىن خەلپەم، — بىراق، ئەزىز مېھمان كەلگەندە بىرەر قوينى بوغۇزلاپ كۈتۈۋېلىش ئۇيغۇرنىڭ ئادىتى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر قايسىلىرىنى، لەشكەرلەرنى پېقىر قۇرۇق چاي بىلەن يولغا سېلىپ قويالمايدۇ. ئەلا پالۋاننىڭ بىزنىڭ گېپىمىزنى ئاڭلاپ ماقۇل بولۇشى ئۈچۈن پاتىھە بەرسىلە!

— بۇنىڭغا مەن مىڭ مەرتىۋە پاتىھە بېرىمەن! — دېدى سالىش ئىمام.

— خوش، ئەلا، گېپىمىزنى ئاڭلايسەن ـ ھە؟

— مەن قاچان ئۇستازلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغان، جەزمەن ئاڭلايمەن، —

دېدى ئەلا پالۋان ساددىلىق بىلەن.
— خوش، ئەمدى بوش گەپ قالمىدى، قېنى ئىمام ئاخۇنۇم، پاتىھە بەرسىلە!
— خەلقىمىزنىڭ ئىجادلىقى، مەرد ئوغلانىنىڭ خەلقىمىزگە ساداقىتى، يۇرتىمىزنىڭ ئاسايىشتا بولۇشى ۋە مال - دۇنياسىنىڭ بىرگە ئون بولۇشى ئۈچۈن، ساداقاللاھۇ تائالا... ئامىن!
نۇردۇن قوچقارنى ئېلىپ كەتتى، شەمسىدىن خەلپەم ۋاقىتنى چىڭ تۇتتى:
— ئەلا، ئولتۇر بالام، ئاۋۋال سېنى يوقلىغىلى، ئاندىن يۇرتىمىزنىڭ غېمىنى يەپ كەلدۇق، مۇھىم مەسلىھەت بار.
ئەلا پالۋان پەگاھتىن ئورۇن ئالدى. موللا سالىش ئىمام:
— ئەلا پالۋان، سىز زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ يۇرتىمىزدا ئاسايىشلىق ئورناتتىڭىز. بىراق، پاسىق ھەسەتخورلار، قارا قورساق نادانلار، قارا نىيەتچىلەر خەلقىمىزنى يەنە بالايىئاپەتكە ئىتتىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ. كىمكى كۆرەڭلەپ كەتسە يۇرتنى بۇزىدۇ. موللا شاۋكەتتىن پۈتكۈل بەگ، سىپاھلار، سەردار، سەردىيانلارنىڭ كۆڭلى قالدى. ھازىر ئاۋام خەلق ئەندىشىدە. ئۇ ھەسەتخورلۇق بىلەن سىزنى ئەمىرلەشكەرلىكتىن ئالغاندىن كېيىن بىزمۇ ئەندىشىدە قالدۇق. شورى قۇرىغۇر موللا شاۋكەت ھېچقايسىمىزنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاخىرقى چارىنى قوللىنىپ، بۇ يەرگە كەلگەن لەشكەر بىلەن بۇ پاسىقلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاشنى ماقۇل تاپتۇق، بىۋاقىت كېلىشىمىزدىكى مەخرەج مۇشۇ.
— بۇ يەرگە كەلگەن قوشۇن پۈتكۈل لەشكەرلىرىڭىزنىڭ ۋەكىلى، — دەپ سۆز قاتتى ئەزىز پالۋان.
ئەلا پالۋان تىزلىنىپ ئولتۇرغىنىچە ئويلاندى، ئاندىن ئەدەپ بىلەن جاۋاب قىلدى:
— پىر ئۇستازلىرىم، دوستلىرىمنىڭ كەمىنىنى ياد ئېتىپ كەلگەنلىرىگە تولىمۇ خوش بولدۇم، رەھمەت، — ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ قولىنى كۆكسىگە قويدى، ئاندىن ئولتۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — لەشكىرىي

يۇرۇش قىلىش ئىشىغا كەلسەك، مېنىڭچە يەنە بىر نەچچە ۋاقىت سەۋر قىلساق، بەلكىم سۇلتانىنىڭ ئاچچىقى يېنىپ قالار.

بۇ جاۋابقا ئەزىز پالۋان ھەيران قالدى: «پاھ ـ پاھ، نېمىدېگەن كەڭ قورساق يىگىت بۇ!» ئۇنىڭ ئويىنى شەمسىدىن خەلپەمنىڭ سۆزى بۆلدى:

— بالام، ئۇ ھەسەتخور ئاچچىقىدىن يېنىش بۇياقتا تۇرسۇن، سالىش ئىمامدەك ئۆلىمالىرىمىزنىڭ نەسىھىتىنىمۇ ئاڭلىمىدى. بەلكى، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قاتىلى ئەخمەتخان خوجا بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۇنىڭ سەردارى توختاخۇننى ئەمىرلەشكەرلىككە تەيىنلىدى. ئەخمەتخان خوجىدىن ئىبارەت بۇ قارا نىيەت موللا شاۋكەتنىڭ ئەمەلپەرەسلىك، ھەسەتخورلۇقىدىن پايدىلىنىپ سېنى ئاغدۇردى، پۈتكۈل لەشكىرىي ھوقۇقنى توختاخۇنغا ئېلىپ بەردى. لەشكەر كىمنىڭ قولىدا بولسا ئەمەلىي سۇلتانلىق شۇنىڭ قولىدا بولىدۇ. ئەخمەتخان خوجا شاۋكەتنى قورچاق ئورنىدا سۇلتانلىققا كۆتۈرۈپ، ئىلىنى ياقۇپ بەگنىڭ ئىلكىگە ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى. بۇنى مەھمۇد پو ئىقرار قىلغان. ئۆتكەندە مەھمۇد پو ساڭا ئازار بەرگەندە مۇشۇنداق يۇمشاقلىق قىلىپ بۇ يەرگە چىقىۋالغانىدىڭ. كۆڭلۈڭنىڭ تۈزلىكىنى بىلىمەن، ئەمما ھازىر يۇمشاقلىق قىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس. بىرىنىڭ ئاھانىتى، يەنە بىرىنىڭ يەكلىشىدىن رەنجىپ يۈرسەڭ خەلقىمىزنىڭ ھالى يەنە قانداق بولۇر؟ ۋاقىت جىددىي، ئۇلار ياقۇپ بەگكە تېكەس ئارقىلىق ئەلچى ئەۋەتتى.

سالىش ئىمام شەمسىدىن خەلپەمنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى:

— ئۇستازىڭىز توغرا ئېيتىدۇ. ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ قىساسىنى بولسىمۇ ئېلىش سىزنىڭ بويىنىڭىزدىكى قەرزدۇر. ئاتىنىڭ ئىزىنى تاي باسىدۇ. سىز ئۇستازىڭىز ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئىزىنى بېسىشىڭىز، خەلقىمىزنى بالايىئاپەتتىن قۇتقۇزۇپ قېلىشىڭىز كېرەك.

ئەلا پالۋاندا ھەر قانداق كىشىدىن گۇمانلانمايدىغان ساددا خۇسۇسىيەت بار ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ بۇ خۇسۇسىيىتى ئۇنىڭ نۇقسانى بولۇپ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ پايدىلىنىشىغا راسا ماس كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئاجىزلىقىنى بىلىۋالغان شەمسىدىن خەلپەم يەنە نەسىھەت قىلدى:

— ئېيسىڭدىدۇر، ناسىر ئەلەم: «يىلتىزى چىڭ دەرەخكە يۆلىنىڭلار» دېگەنىدى. بەگ، سىپاھ، ھەتتا جالالىدىن قازىكالانغىچە ساڭا يۆلەنمىسە يۇرت بۇزۇلىدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. بىز ئاشۇ ئۇلۇغلار، سەردار، لەشكەرلەر، ئاۋام خەلقنىڭ ئەلا پالۋان يىغىمىزنى يىغلار، بىزنى ھۇرلۇككە، ئاسايىشلىققا ئاچقار دېگەن نىيىتى، ئارزۇسىنى ساڭا يەتكۈزگىلى كەلدۇق. ئۇلار سېنى سۇلتان قىلىپ كۆتۈرمەكچى. سەن سۇلتان بولساڭلا يۇرت ئاۋات، خەلق خاتىرجەم بولىدۇ. كۆپىنىڭ قازىنىغا توپا چاچماقچى بولغان ئەخمەتخان خوجا قاتارلىق پاسىقلارنى يوقاتمىساق، بۇ ئۈمىد يوققا چىقۇر.

ئەلا پالۋاننىڭ ياش قەلبىگە كىبىر - تەمەننا دېگەنلەر سايىسىنىمۇ چۈشۈرمىگەن بولغاچقىمۇ، ئۇ نام - مەنپەئەتنى، سۇلتان بولۇشنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى، ئۇنىڭ زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ، ئۆزىگە ئوخشاش گاداي خەلقنى توق تۇرمۇشقا يەتكۈزۈشلا نىيىتى بار ئىدى، زالىم ئەمەلدارلارنى يوقاتساقلا خەلق توق تۇرمۇش كۆچۈرىدۇ، دەپ ئويلايتتى. شۇڭا خەلپەمنىڭ «سۇلتان قىلىپ كۆتۈرمەكچى» دېگەن گېپىدىن قورۇندى.

— مەن سۇلتانلىق شان- شەۋكىتىگە مۇناسىپ ئەمەس... — دېدى ئۇ.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز، — دېدى سالىش ئىمام، — بىز سىزنى شانۇ شەۋكەت ئۈچۈن سۇلتان بول دەۋاتقىنىمىز يوق. خەلق سىزنىڭ شانۇ شەۋكەتنى قوغلاشمايدىغىنىڭىزنى بىلگەچكە، سىزگە ئىشىنىپ سۇلتانلىققا كۆتۈرمىز دەۋاتىدۇ. بۇ خەلقنىڭ سىزگە ئىشەنگىنى. خەلق كۆڭلى ھەر قانچە شانۇ شەۋكەتتىنمۇ قىممەتلىك!

ئەزىز پالۋان سالىش ئىمامنىڭ بۇ چوڭقۇر پىكرىنى قۇۋۋەتلىدى:

— سىز باش تارتسىڭىز، يەنە بىرىمۇ باش تارتسا ئىختىلال نۇسرىتى، خەلقنىڭ ئارزۇ - تىلىكى ئەخمەتخان خوجىدەك قارا نىيەتلەرگە قالامدۇ؟ ئۇلارنىڭ چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن نە پەرقى بار. كېيىن كالپۇكىمىزنى يالاپ قالماسلىق ئۈچۈن ئالدىڭىزغا كېلىپ يالۋۇرۇۋاتىمىز. سىزلا پۇت تىرەپ تۇرۇپ بەرسىڭىزلا بولىدى، ئۇ نىجىسلارنى بىر ئاخشامدىلا بىر تەرەپ قىلىمىز.

— پېقىرنىڭ، — دېدى ئەلا پالۋان سەممىي ھالدا، — سۇلتان بولۇپ

خەلقىمىزنى نىجادلىققا ئېلىپ چىققۇدەك بىلىم، ئىقتىدارى يوق. سالىش ئىمامدەك ئۇستازلار سۇلتان بولسا خەلقىمىز ئاندىن نىجاد تاپالايدۇ.

— ھەي پالۋان، بىزدە تىلەك بار، ماغدۇر يوق. سىزدەك ناتىۋان يىگىتنىڭ ئىش بېجىرگىنى تۈزۈك. ئۇستازىڭىز سىزگە ھەمىشە ھەمدەم بولىدۇ. پېقىرنىڭ سۇلتانلىقتىنمۇ مۇھىم ئىشى بار، — دېدى سالىش ئىمام كۈلۈپ.

شۇ ئارىدا نۇردۇن داستىخان سالدى، تاۋاقلاردا نارىن كەلدى، ھەممە نارىنغا تۇتۇش قىلدى. تاماقتىن كېيىن ھەممە مەسچىتكە باردى، مەسچىتنىڭ ئىچى ـ تېشىدىكى سەينالار نامازخانلارغا توشتى. ناماز ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئەزىز پالۋان مەسچىت پېشايۋىنىغا چىقىپ:

— جامائەت، بىز يۇرت ئۇلۇغلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتۇق. شەھەرگە يۈرۈش قىلىپ شاۋكەتنى سۇلتانلىقتىن ئېلىپ تاشلايمىز. ئورنىغا ئەلا پالۋاننى كۆرسىتىمىز. بىز لەشكەرلەر ئەلا پالۋاننى سۇلتانلىققا كۆتۈرمەكچى، ئۇ بولسا ئۇنىمايۋاتىدۇ. ئەگەر ئۇ يەنە ئۇنىمىسا لەشكەرلەر تارقىلىپ كېتىدۇ. بۇ مېنىڭ سۆزۈم ئەمەس، پۈتكۈل لەشكەرنىڭ سۆزى! — دېدى.

لەشكەرلەر چۇقان سالدى:

— ئەلا پالۋان سۇلتان بولغاي، بولمىسا تارقىلىپ كېتىمىز!

ئەلا پالۋان ئەزىز پالۋاننىڭ بۇ چارىسىدىن تەڭلىكتە قالدى. ئۇ مىغىلداپ كەتكەن، چۇقان سېلىۋاتقان لەشكەر ۋە دېھقانلار ئالدىدا جاھىللىق قىلالماي:

— ئەزىز ئۇستازلار، سەردار، لەشكەرلەر، ئەخمەتخان خوجىغا ئوخشاش قۇزغۇنلار، چىلبۆرىلەر بىر مەزگىللىكلا دەۋر سۈرەر. بۇ زىتلىقنى قىلىچ بىلەن ئەمەس، سەۋر ـ تاقەت بىلەن ھەل قىلماقنى ئويلىغانىدىم، سىلەر بۇنداق چىڭ تۇرساڭلار مەندە نېمە ئىلاج؟ ئەمما، سۇلتان بولمايمەن، سۇلتاننى ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى ئۆزى سايلىۋالار. بۇگۈن چىلبۆرىلەرنى تازىلاشقا ئاتلانساق ئاتلاندۇق! — دېدى.

كىشىلەرنىڭ سۆزلىرى، چۇقانلىرى، خۇشال كۈلكىلەر ۋە تەييارلىق ئىشلىرى بىلەن نامازشام بولدى. ئۇلار ئۆيلىرىگە قايتىشقىمۇ ئۈلگۈرمىدى،

نامازشامنى ئوقۇپ چىققاندا ئاتلار كوچىدا قاتار تۇراتتى. ھەممىنىڭ ئالدىدا بوز ئات چاپچىپ بېشىنى تىك تۇتۇپ تۇراتتى.

5

— ۋاي سۇلتانىم، سۇلتانىم، بىزنى قارا باستىلەر!

— ئەمىر لەشكەر، نېمىگە مەڭدەيسىز؟ قىيامەت قايىم بولسىمۇ ئالدىرىماي گەپ قىلسۇنلەر! — دېدى سۇلتان شاۋكەت.

توختاخۇن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشتى، ئەمما ئۇنىڭ قوللىرىلا ئەمەس، پۈتۈن جىسمى تىترەيتتى. چىرايى تامدەك تاتارغان، كۆزلىرى ئالايغان توختاخۇن تىترەك ئاۋازدا ئارانلا مۇنداق دېيەلىدى:

— ئەزىز پالۋان ئەلانى باشلاپ ئىككى مىڭ ئاتلىق لەشكەر بىلەن كېلىۋاتىدۇ!

ئەمدى ئۇنىڭدىكى تىترەك شاۋكەت سۇلتانغا ئۆتتى. ئۇ بېشىدا چاقماق چېقىلغاندەك يوغان كاللىسىنى چاڭگاللىۋالدى، قوللىرى چېكە تومۇرلىرىنىڭ لىپىلدىشىنى باسالمىدى، پېشانىسىدىن سوغۇق تەر چىقتى. ئۇ ئەس - ھوشىنى يىغىۋالغۇچە خېلى ۋاقىت ئۆتۈپ، مىڭ تەستە:

— ئە ... ئەمىر لە ... لەشكەر، ئۇ مۇنا ... ناپىققا قا ... قارشى ئا ... ئا ... ئاتلىنىڭ، ئۇ ... ئۇ ... ئۇلارنى يو ... يوقىتىڭ! — دېدى دۇدۇقلاپ.

توختاخۇن ئەندىكىپ كەتتى. ئۇنىڭ پولۇ يەپ ئولتۇرغان ۋاقتىدىكى «ئەلانى ئاسانلا قەتل قىلىمەن» دەپ ئاتقان پوسى ۋە باھادىرلىق قىياپىتى قاياققا كەتتىكىن، تىترەك ئاۋازدا دېدى:

— تو ... توۋا د ... دېسىلە، تەق ... تەقسىر، بەش ... بەش يۈز لەشكەر ئىككى مىڭ سەرخىل قوشۇنغا قانداقمۇ تەڭ كېلەلىسۇن؟ قول ئاستىمدىكى لەشكەرلەر ئەلاغا تىغ كۆتۈرمەيدۇ!

— ھوي توخۇ يۈرەك! قېنى سېنىڭ باتۇرلۇقۇڭ، قېنى سېنىڭ خوجاڭ، قېنى ياقۇپ بېگىڭ، — دەپ ۋارقىراپ كەتتى مولla شاۋكەت ۋە كۆڭلىدىن: «ئۇ قارغىش تەگكۈر گادايىنى ئەمىرلەشكەرلىكتىن ئېلىۋەتمىسەم بوپتىكەن،

ھېلىقى ئالدامچى خوجا، ئەلا سېنىڭ پېيىڭگە چۈشتى، دېسە ئىشىنىپتىمەن» دېگەنلەرنى ئۆتكۈزدى.

موللا شاۋكەت ئۆينىڭ ئىچىدە باخشىدەك بىر پىرقىراپ چىقىپ، ئاندىن توختاخۇننىڭ ئالدىدا توختاپ، ئۇنىڭغا قادىلىپ تۇرۇپ:

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

— پىر ئۇستازنىڭ يېنىغا قاچقۇلۇق! — دېدى توختاخۇنمۇ ۋارقىراپ.

— دەرھال مەپە تەييارلىتىڭ! مەن ئالتۇن، جاۋاھىراتلار سېلىنغان ساندۇقۇمنى ئېلىۋالاي!

— ئۇلار مەپىگە ئاسانلا يېتىشىۋالىدۇ. ئاتقا مىنسىلە.

— مەن ئاتتا چاپالمايمەن ئەمەسمۇ!

— ئەمىسە تېز بولغايلا، ئۇلار ئوردىغا بېسىپ كىردى!

— ساندۇقۇم، ساندۇقۇم، سەدەپ ساندۇقۇم!

موللا شاۋكەت ئالدىرىغىنىدىن ساندۇقنى ئىزدەپ ئۆي ئىچىدە پىرقىرىغىلى تۇردى، بىردىنلا ئورۇن ـ يوتقانلارنى كۆرۈپ، يىغىقلىق ئورۇن ـ كۆرپىنى ئالدىغا تارتىپ ئۆرىدى، تىترىگەن قولىنى يانچۇقىغا تىقىپ ئاچقۇچنى ئالدى. تىترەكتىن ئاچقۇچنى قۇلۇپقا سالالماي، بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ مىڭ تەسلىكتە قۇلۇپنى ئاچتى، سەدەپ ساندۇقنى ئىنجىقلاپ ئېلىۋاتقىنىدا ئۆيگە توختاخۇن ئېتىلىپ كىردى. شاۋكەتنىڭ قوللىرى تىترەپ ئىلمەكلىشىپ ئۆزىگە ھېچ بېقىنمايتتى. توختاخۇن ئالدىراتتى:

— بولسىلا تەقسىر، تېز بولسىلا دەيمەن!

— ئۆلسەم ئۆلىمەنكى، ساندۇقنى ئالماي قويمايمەن!

موللا شاۋكەت ئىنجىقلاپ يۈرۈپ، ساپلا سەدەپ بىلەن بېزەلگەن ساندۇقنى تارتىپ چىقاردى، ئۇنى مەيدىسىگە بېسىپ ھويلىغا چىقىۋېتىپ كۈرۈك توخۇدەك كوتۇلدىدى:

— جىنىم تۈيۈۋىدى، ئاللا ئىگەم ماڭا ئالدىن بېشارەت بېرىۋىدى، ئەلا دېگەن بۇ ھارىمىدىن ھەر بالا كېلىدىغىنىنى بىلىپ تۇرۇپ... ھەي، ھەي، مېنىڭ شاھ سۇلتانلىقىم ئاخىر قولدىن كەتتى ـ دە!

— تەقسىر، قوشناچمۇ كېتمەن دەيدۇغۇ!

— ئۇ، ئۇنى قويۇڭ! خوېزۇلار خوجىڭىزنىڭ چوشىكىگە تاشلاپ بەرگەن هورلەرنى سۇلتانغىمۇ تاشلاپ بېرەر. هەر هالدا توقالنى...

توختاخۇن: «يا هەزرەت، — دەپ ياقىسىنى تۇتتى، — مۇشۇنداق ئىش چىڭىغا چىققان، جېنى هەلقۇمىغا كېلىپ قالغاندىمۇ ‹بۇقا بوينىغا، موللا قوينىغا يىغىدۇ› دېگەندەك بايلىقىنى، توقىلىنى ئۇنتۇمىغىنىنى! تېخى مەن توقۇپ چىققان ‹هورلەرنى چوشىكىگە تاشلاپ بەردى› دېگەن گېپىمگىمۇ ئىشىنىپتۇ. بۇ قېرى پىر ئۇستازىمغا، هورلەر قوينىدا ياشىرىپسىز، دەپ مېنى شەرمەندە قىلمىسۇن» دېگەن ئويغا كېلىپ، مۇنداق ئىزاھ بەردى:

— تەقسىر، پىر ئۇستازىم كوففارلارنى چوشىكىگە يېقىن يولاتمىدى!

— ئەمىسە توقالنى، توقالنى ئېلىۋېلىڭ!

— توقاللىرى ئاللىقاچان ئاتلىنىپ بولغان!

6

كۈن بىر غېرىچ كۆتۈرۈلگەندە ئەلا پالۋان، ئەزىز پالۋانلار شەهەرگە كىردى، شەهەر خەلقى ئۇلارغا ئەگەشتى. ئۇلار هاي ـ هاي سېلىپ ئوردىغا كىردى. ئوردا بوشاپ قالغان، بىرمۇ جېسەكچى يوق ئىدى. ۋەلى باي بىلەن ئۇنىڭ خەتتاتلىرى ئىشخانىلىرىدا بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ئوردا ئالدىغا خەلق بارغانسېرى كۆپ توپلاندى، ئۇلار چايقىلىۋاتقان دېڭىزدەك تەۋرىنەتتى.

مىلادىيە 1867 ـ يىلى (هىجرىيىنىڭ 1283 ـ يىلى)جالالىدىن قازىكالان ئۇلۇغ خەلق كېڭىشى چاقىردى. كېڭەش ئۇرۇق تاشلاش ئۇسۇلى بىلەن ئوبۇل ئەلا بىننى ئىبراهىمنى «باهادىر غازى» نامى بىلەن سۇلتانلىققا كۆتۈردى. شەمسىدىن خەلپەم قازى ئەسكەر، ئەزىز پالۋان ئەمىرلەشكەر بولدى، قالغانلار ئۆز مەنسىپىدە قېلىۋەردى. شەمسىدىن خەلپەم سۆز قىلدى:

— ئەلا پالۋان ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئاددىي لەشكەر بولۇپ كىرگەن يېتىم بالا ئىدى، ئىختىلال ئوتى داۋامىدا چېنىقتى، تاۋلاندى، ئۇرۇشلاردا

باھادىرلىق كۆرسەتتى. ئۇنى ئىختىلال يېتىشتۇردى، تاۋلىدى. ئۇنىڭغا پۇتكۇل لەشكەر ۋە پۇقرا قايىل ھەم مايىلدۇر. ئۇ يۇقىرى نەسەب، ئابرۇي ـ مەنسەپ قوغلاشمىغان ناتىۋان يىگىت، خۇشامەت ۋە پەسكەش قىلىقلاردىن خالىي. ئۇ لەشكەرلەرنى ئۆز قېرىنداشىدەك كۆرگەچكە ئىززەت ـ ئابرۇيى ئاشقان، جەڭدە چارە ـ تەدبىرلىك قەيسەر سەرداردۇر. ئۇ يالغۇز زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىشقا يېتەكچىلىك قىلىپلا قالماي، غەلۋىچىلەرنى، پىتنە پاساتچىلارنى، سۇيىقەستچىلەرنىمۇ يوقاتتى ۋە ئاخىر ئىختىلالىمىزنى روياپقا ئاچىقتى. بىز زالىم ئەمەلدارلار، سۇيىقەستچىلەرنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتتۇق، ئەمدى بىزگە ئۆملۈك، ئەمىنلىك كېرەك. بىز ئەلا پالۋاننىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇشۇپ، ئۆم بولۇپ، پىتنە ـ پاسات، سۇيىقەستلەردىن خالىي بولۇپ، بىر نىيەت، بىر ئىقبال يولىدا مۇرىنى ـ مۇرىگە تىرەپ ئىشلىشىمىز كېرەك. يۇرتىمىزنى گۈللەندۈرۈش بىز ئۈچۈن پەرھىز، بالا ـ چاقىمىزنى توق بېقىش بويىنىمىزدىكى قەرزدۇر.

شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ساۋاق ئۆتكەندەك ۋەزمىن، يۇمشاق سۆزىنى ئۇلۇغ خەلق كېڭىشىگە قاتناشقانلار جىمجىت تۇرۇپ، زېھىن قويۇپ ئاڭلاشتى. شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋانغا قاراپ دېدى:

— ئەلا پالۋان، خەلقنىڭ كۆزى سىزدە. سىز خانتەڭرى چوققىسىدەك مەزمۇت تۇرۇپ يۇرتىمىزنى جەننەت كەبى گۈللەندۇرگەيسىز، سۇ ئىشلىرىنى چورۇق ھېكىمدەك ئېلىپ بېرىپ دېھقانچىلىقنى ياخشىلىغايسىز، دېھقانلارنىڭ كونا سېلىقلىرىنى بىكار قىلغايسىز، خەلققە باياشات تۇرمۇش ئاتا قىلغايسىز، ئامىن!

— ئامىن، ئامىن! — بەيتۇللانىڭ ئىچى ـ تېشىدىكى نەچچە مىڭلىغان ۋەكىللەر بىللە دۇئا قىلدى.

جالالىدىن قازىكالان سالىش ئىمامنى پۇقرالار نامىدىن سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. سالىش ئىمام تامىقىنى قىرىپ قويۇپ سۆز باشلىدى:

— ھۆرمەتلىك جامائەت، ئىشىنىمەنكى، بۇنىڭدىن كېيىن ئەمەلدارلار پېشانەڭلارغا تاك ئېتىپ چېكەلمەيدۇ، ئەمدى گەۋدەڭلارنى كېرىپ يۈرەلەيسىلەر. مانا بۇ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى، — ئۇ بەيتۇللا ھويلىسىدىكى

كۆك تېرەكلەرنى كۆرسەتتى. — ئەلا پالۋان، سادىر پالۋانغا ئوخشاش زامانىمىزنىڭ قىزىلگۈللىرىنىڭ باھادىرلىق داستانلىرى يېزىلغان ئالتۇن ۋاراقلار بولغاي! ئەلا پالۋان سۇلتان بولۇشقا ئۇنىمىغانىدى، خەلقىمىز ئۇنى سۇلتانلىققا سايلاپ خاتىرجەم بولدى. ئۇنىڭ سۇلتان بولغىنى گۈزەللىك ۋە پاكلىق يۇلتۇزىنىڭ بەتبەخت قىسمەتنىڭ زۇلمىتى ئىچىدە تېخىمۇ يارقىن چاقنايدىغانلىقىنى دەلىللىدى! مەن بۇ يەردە يەنە شۇنىمۇ جاكارلايمەنكى، ئىختىلال ئوتىنى قوزغىغان، ئۇنى دەسلەپكى نۇسرەتكە باشلىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ خەلقىمىزنىڭ پاك، ئالىيجاناب، پەزىلەتلىك پالۋىنى، بارلىق پالۋانلىرىمىزنىڭ ئۇستازى! بىز ھەممىمىز ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم ئۇستازغا، ئابدۇرۇسۇل بەگكە، ئەخمەت خەزىنىچىگە ۋە ئىختىلال ئوتىدا قۇربان بولغان توقسان توققۇز پالۋانغا ئېھتىرام بىلدۈرىمىز، ئۇلارنىڭ روھىغا دۇئا قىلايلى.

بۇ سۆزلەر ئەلا پالۋاننىلا ئەمەس، پۈتكۈل كېچەش ئەھلىنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزلىرى مۇلايىملاشتى، يۈزىدە مېھرىبانلىق نۇرلىرى ياغدى، خۇشخۇي تەبەسسۇم جىلۋە قىلدى. ئۇنىڭ شۇ تۇرقىدىن ئېھتىراسلىق ھېس - تۇيغۇنىڭ كۈچ - قۇدرىتى نامايان بولۇپ تۇراتتى. ئەلا پالۋان كېچەشكە يۇمشاق ئاۋازدا ئەھدە قىلدى:

— ئۇستازلار، ئاتىلار، ئاكىلار، مەن سىلەر ئۈچۈن جېنىمنى تەسەددۇق قىلىمەنكى، ھەرگىزمۇ سىلەرنىڭ رايىڭلارغا مۇخالىپ ئىش قىلمايمەن. سىلەرنى خۇرسەن قىلىش مېنىڭ مۇقەددەس بۇرچۇم.

ئۇنىڭ قىسقا، ئەمما مەنىلىك ئەھدىسى مىغ - مىغ ئادەملەرنىڭ شادلىقىنى ئاشۇردى، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن كۈلكە تېمىپ تۇراتتى. ناغرا - سۇنايلار شادىيانە ياڭرىدى، كىشىلەر كۈلۈپ تۇرۇپ ئۇسسۇلغا چۈشتى.

ئەلا سۇلتان ئەتىسىلا ئىش باشلىۋەتتى. ئۇ بىر تۈمەن سەرخىل قوشۇننى تاللاپ ئېلىپ قېلىپ قالغىنىنى ئۆز يېزىلىرىغا قايتۇردى، ئولجا ئېلىنغان غەنىيمەتلەرنى خەزىنىلەشتۈردى، ئەزىز پالۋاننى لەشكەرنى تەرتىپكە سېلىشقا جورىدى. ئەزىز پالۋان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، توقىلەك بەگنى جەنۇب بېگى، ئەمىرشاھ، قوۋاش پالۋان، ئاققوزا مىراپ، دانىيال بەگ

قاتارلىق يىگىرمە نەچچە پالۋاننى ئاتلىق قوشۇن بىلەن لەكمە قوشۇننىڭ سەردارلىقىغا تەيىنلىدى. ۋەلى باي بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، خەزىنە، ئىشخانىلار تۈزۈمىنى تۈرغۇزدى، مائاش، تەمىنات ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى.

يارلىق چۈشۈرۈپ، چىڭ جياڭجۈنلىرى سالغان بارلىق سېلىقلارنى بىكار قىلدى. مۇۋاپىق غەللە - پاراق تاپشۇرۇش ئۈلچىمىنى ئىشلەشكە كىرىشتى. ئۇ يەنە موللا شاۋكەتكە مەكتۇپ يېزىپ، موللا زۇلىيارنى ئۈچ كىشى بىلەن سۈيدۈڭگە ئەۋەتتى.

7

قاچقۇن سۇلتاننى كۆرە بىلەن سۈيدۈڭنى سوراۋاتقان ياگۇر سۇلتان بىلەن ئەخمەتخان خوجىلار ئالدىغا چىقىپ غالىب سۈپىتىدە كۈتۈۋالدى.

ياگۇر مال سويدۇرۇپ كاتتا زىياپەت بەردى. زىياپەتتە ياگۇر مۇنداق دېدى:

— جانابىي شاۋكەت سۇلتان ھەقىقىي سەلتەنەت ئىگىسى. ئۇلار ئەلاغا ئوخشاش تېخى ئۆيلەنمىگەن بالىنى سۇلتانلىققا كۆتۈرسىمۇ بىز ئۇنى تونۇمايمىز؛ چۈنكى بىز ئۆيلەنمىگەن ئادەمنى ئىمام قىلمايمىز، موللا شاۋكەت ئاخۇنۇمنى سۇلتانىمىز، دەپ تونۇيمىز.

زىياپەتتىكىلەر بۇ گەپنى ئالقىشلىدى، موللا شاۋكەت ئاجايىپ خۇش بولدى، ئۇنىڭ قورقۇنچ، ئەندىشىلىرى مېڭىسىدىن توخۇ پېيىدەك پۇرىدە ئۇچۇپ كەتتى. ئەخمەتخان خوجىنىڭ مۇنۇ سۆزى ئۇنىڭ كۆڭلىنى تاغدەك كۆتۈرۈۋەتتى:

— جانابىي سۇلتانىمىز موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم جاھاندىكى ئۇلۇغ شاھلارنىڭ داناسى. بىز ياگۇر سۇلتان بىلەن قولنى قولغا تۇتۇپ، ئەلادەك شۇمتەكىنىڭ قوشۇنىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، شاھلار داناسى بولغان سۇلتانىمىزنى قايتىدىن ئورنىغا ئولتۇرغۇزىمىز!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ياگۇر ئويلىنىپ قالدى، ئۇنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇ - ئارمىنى بار - دە. «توغرا، — دەپ چوت سوقۇشقا باشلىدى ئۇ، — شاۋكەت ئاخۇن ئەكەلگەن بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر، ئەخمەتخان خوجا

ئەكەلگەن مىلىڭ كىشىلىك قوشۇن، ئەلا پالۋان كۇرەنى قوغداشقا قالدۇرغان لەكمە قوشۇنغا خۇيزۇ قوشۇننى قوشسام بەش مىڭ كىشىلىك قوشۇن بولىدۇ ... ئۆزىنىڭ مىيىدا ئۆزىنىڭ گۆشىنى قورۇش پەنتىنى ئىشلەتسەم پۇتكۇل ئىلىنى ئۆزۈم سورىمامدىمەن!» بۇ خىيالدىن ياگۇر يايراپ كەتتى. ئۇ ئەمدى ھە دەپ موللا شاۋكەت بىلەن ئەخمەتخان خوجىنى كۆككە كۆتۈرۈپ ماختاشقا باشلىدى. ئۇ يەنە پالۋاننىڭ موللا شاۋكەت بىلەن ئەخمەتخان خوجىدىن ئۆچ ئالماي قويمايدىغىنى ھەققىدىمۇ راسا كۆپتۈرۈپ سۆزلىدى. ئاخىردا ئۆچ ئېلىشقا لەشكەر تارتىپ قالسا ئۆزىنىڭ قاراپ تۇرمايدىغىنىنى پۇرىتىپ قويدى.

ئارىدىن ھەپتە ئۆتتى، ئاي ئۆتتى. ئەلا سۇلتاننىڭ موللا زۇليار باشلىق ۋەكىللى نامە ئېلىپ كەلدى. موللا شاۋكەت نامىنى ئوقۇپ تېرىكتى، بوغۇلدى، غەزەپ بىلەن موللا زۇليارغا تۇكۇرۇكىنى چاچرىتىپ دېدىكى:

— نىمىلەرنى دەپ كەلدىڭ ئايا بىئەدەپ! ئەلا تۇتالماس شەرئەتنى. شاھلىق تەختىنى تارتىۋېلىپ، مېنى خار ئەيلىدى ئۇ. خۇيزۇلار ماڭا ئېتىبار بەردى، پېقىرنى سۇلتان ئەيلىدى، خوجىنى ھەم ئەمرى مۇسۇلمىن دېدى، ئەلا بىلەن خوپ بولمىغايمەن، ئاڭا يالۋۇرۇپ بارمايمەن!

موللا زۇليار موللا شاۋكەتكە جاۋاب قىلدى:

— ياراشتۇرماغىم ماڭا ۋاجىپ ئىرۇر، بىز بىلەن يۈرۈڭ، شەھەرگە بارىپ شاراپەت تاپارسىز.

شۇ مەيداندا تۇرغان خەنجە ئاخۇن موللا شاۋكەت ئاخۇنغا ھۆرمەت بىلەن شۇنداق دېدى:

— خوجام بۇندا تۇرسۇن، سىز ئاندا بارىڭ، بارىپ ئاندا شەرئىينى جارى قىلىڭ...

ياگۇر ئاچچىق بىلەن ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى:

— ئاخۇن، سىز ئارىلاشماڭ، بىز ئۇلار بىلەن ئۇرۇشىمىز.

— ئوق يەتمىگەن يەرگە قىلىچ شىلتىماڭ! — دەپ خەنجە ئاخۇنمۇ ئۇنى سىلكىۋەتتى.

— ياگۇر سۇلتان، سىز ئۇرۇش قىلغۇدەك ئەلا سۇلتان سىزگە نېمە قىلدى؟ — دېدى موللا زۇليارمۇ.

— ھە، سەن تېخى چوڭ گەپ قىلىسەنغۇ، — دەپ ۋارقىرىدى ياگۇر، — مۇنۇ تۆت تارانچىنى ئۆلتۈرۈڭلار!

موللا زۇليار باتۇر ئادەم ئىدى، ئۇ ياگۇرغا مىقتەك قادىلىپ تۇرۇپ:

— تولا ھەددىڭدىن ئاشما، ئەگەر بىزنى ئۆلتۈرىدىكەنسەن، ئەلا سۇلتان تېرەڭنى تەتۈر شىلىدۇ! — دەپ ۋارقىرىدى.

قالغان ئۈچ ئەلچى قورقۇپ كەتكەنىدى، ئۇلار غال - غال تىترەپ تۇراتتى. ياگۇرنىڭ نۆكەرلىرى ئۇلارنى سىپىل سىرتىغا ئاچىقتى. موللا زۇليار يالاپ چىققان بىر نۆكەرنى باش بىلەن، يەنە بىرىنى تېپىك بىلەن يىقىتتى، ئۇنىڭ شېرىكلىرى يۈرەكلىكلىشىپ، قالغان ئىككى نۆكەرنى جايلىدى. موللا زۇليار نۆكەرلەرنىڭ مىلتىقلىرىنى ئېلىپ شېرىكلىرى بىلەن غۇلجىغا كېلىۋالدى.

ئەلا سۇلتان موللا زۇلياردىن شەۋكەتنىڭ جاۋابىنى، ياگۇرنىڭ ئۇلارنى ئۆلتۈرمەك بولغىنىنى ئاڭلاپ، ئويلانغان ھالدا:

— ھە، ئۇلار ئەخمەتخان خوجىنىڭ كەينىگە كىرىپ بىزدىن يۈز ئۆرىمەكچى، تەييارغا ھەييار بولماقچى ئىكەن - دە! قېنى كۆرەرمىز، — دېدى غەزەپ بىلەن.

ئەلا پالۋان ئاسانلىقچە ئاچچىقلانمايتتى، غەزەپلەنمەيتتى، ئەگەر غەزەپلەنسە يولۋاسقىمۇ ئېتىلىدىغان مىجەزى بار ئىدى. ئۇنىڭ غەزىپىنى ئەزىز پالۋان ئاشۇرۇۋەتتى.

— موزاينىڭ ھەققى بار دەپ كالىنىڭ سۈتىنى ئەممەكچى. شۇنچە غودۇرىغۇدەك ئۇلار ئىختىلالىمىزغا نېمە قىلىپ بېرىپتۇ؟ ماڭا قويۇپ بېرىڭ، بېرىپ ياۋاشلىتىپ قوياي!

— ئۇستازىم ئابدۇرۇسۇل بەگ «تاياق كۆتۈرگەنگە توقماق كۆتۈر» دېگەنىدى. سىز شەھەرنى ساقلاڭ، مەن مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇن بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىمەن! — دېدى ئەلا سۇلتان.

— ئەلا سۇلتان، مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئۇلارغا بەس كەلگىلى بولماس، كۆپرەك قوشۇن ئالغايسىز! — دېدى ئەزىز پالۋان.

— ئۇستازىمنىڭ مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ئاق پادىشاھنىڭ ئىككى مىڭ كىشىلىك قوشۇننى تارمار قىلغان. جاھاننىڭ ھەربىي زوراۋانى دەپ ئاتالغان ئاق پادىشاھنى يەڭگەن يەردە تۆت توك - توك سۇيىقەستچىگە تەڭ كېلەلمەيمىزمۇ! مەن سىزگە دەپ قوياي، سەردارنىڭ مۇھىم ھۈنىرى لەشكىرىگە ئىشىنىش، ئۇنى ئاسراش!

— يەنە بىر تەلىم ئالدىم! — دېدى ئەزىز پالۋان خۇشال ھالدا.

ئەلا پالۋان مىڭ ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ چىلپەڭزە بارگاھىغا باردى، سېپىلغا كىردى، دەرۋازىلارنى ئەتكۈزدى، سېپىل ئۈستىگە توپ، كىچىك زەمبىرەكلەرنى ئورناتقۇزدى.

ئەتىسى تاڭ ئېتىش بىلەن تەڭ ئەخمەتخان خوجا مىڭ كىشىلىك، شاۋكەت ئاخۇن بەش يۈز كىشىلىك قوشۇنى بىلەن چىلپەڭزە قەلئەسىنى قورشىدى. سېپىل دەرۋازىسى ئۈستىدىكى راۋاقتا تۇرغان ئەلا پالۋان:

— توپلار ئېتىلسۇن، خوجىنىڭ چېدىرى كۆيدۈرۈلسۇن! — دەپ پەرمان بەردى. توپلار ئېتىلىشقا باشلىدى.

ئەخمەتخان خوجا جىرەن بايتالى ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، يېنىدا قېتىپ تۇرغان ئەمىرلەشكەر توختاخۇنغا پەرمان بەردى:

— لەشكەر شوتا بىلەن سېپىلغا چىقسۇن!

— پەرمان بەردار! — دەپ، توختاخۇن سەركەردىلىرىگە پەرمان بېرىشكە باشلىدى.

لەشكەر سېپىلغا يېقىنمۇ كېلەلمىدى. ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ ئادەتتىكى مۇلايىم ئاۋازى قەھرلىك ئاۋازغا ئۆزگەردى:

— ئۆلسەڭ شېھىت، قالساڭ غازى، بار، ئۆزۈڭ باشلا، — دەپ توختاخۇنغا ۋارقىرىدى. توختاخۇن لەشكەر سېپىگە كېلىپ سەركەردىلەرگە:

— ئۆلسەڭ شېھىت، قالساڭ غازى، سېپىلگە چىقىڭلار! — دەپ غەزەپ بىلەن پەرمان بەردى.

— ئەي ئەمىر، — دېدى بايتوقايلىق بىر سەركەردە، — مۇسۇلمان ئوقىدىن ئۆلسە شېھىت، قالسا غازى، دېگەننى نەدە ئاڭلىغانىدىڭىز؟

— ئەمدى، شۇ، خوجام، — دەپ دۇدۇقلاپ، باشقا بىر نېمە دېيەلمىدى توختاخۇن. شۇ ئەسنادا يېنىغىلا چۈشكەن توپ ئوقىدىن قورقۇپ دۈملا چۈشۈپ ياتتى.

8

ياگۇر سۇلتان ئاقىلانە دىتى بويىچە شاۋكەت بىلەن خوجىنى ھەم ماختاپ، ھەم قورقۇتۇپ يۈرۈپ ئاخىر لەشكىرىي يۈرۈش قىلىشقا مەجبۇرلىدى. ئۇ پەنت ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ قوشۇنىنى چىلپەڭزە بارگاھىنى ئېلىشقا جورۇپ ئەلا سۇلتانىنىڭ كۈچلۈك قوشۇنىغا سېلىپ قويدى. ئۆزى ئۇرۇمچىدىن كەلگەن مەسلىھەتچىسى دا يەنشىدىن مەسلىھەت سورىدى.

— ياگۇر سۇلتان، — دېدى دا يەنشى، — ئەلانىڭ مېيىدا شاۋكەتنىڭ گۆشىنى قورۇدۇق، سىلى ئۇلارنىڭ گۇيرۇسى پىشقۇچە شەھىرى ئەزىمىدىكى گاڭپەنگە تۇتۇش قىلسىلا قانداق؟ بۇ قەدىمىي كىتابلاردا ئۇياقتىن شەپە بېرىپ قويۇپ، بۇياقتىن دەككە بېرىش دېيىلىدۇ.

ياگۇر بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاقاقلاپ كۈلدى. بۇ كۈلكە بىلەن ئىككى مىڭ ئاتلىق قوشۇننى دەريا بويلاپ غۇلجا شەھىرىگە ئەكەلدى.

ياگۇر قوشۇنىنىڭ بۇنداق ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ كېلىشىنى ئويلاپ باقمىغان ئەزىز پالۋان قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى، ئەمما كۈچى يەتمەي ئاقتۆپىگە چېكىندى. ئاقتۆپە بېگى قۇۋاش پالۋان ئەزىز پالۋاننىڭ چېكىنىپ كەلگىنىنى كۆرۈپ پۈتۈن قوشۇنىنى ئاتلاندۇردى، ئۇنىڭ ياردەمچىسى موللا ئاشۇر كۈچلۈك ياردەم بەردى. ئەزىز پالۋان بارلىق لەشكىرىنى سەپلەپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى. قۇۋاش پالۋاننىڭ ئاتلىق قوشۇنى ياگۇر قوشۇنىنىڭ بېقىنىدىن تەگدى. ئۇ ياگۇر بىلەن يۈز تۇرانە قىلىچلىشىپ ئۇنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. قۇۋلۇق، پەنتتە داڭ چىقارغان دا يەنشى قالغان ـ قاتقان لەشكىرىنى باشلاپ چىلپەڭزە

بارگاھىغا قاچتى. ئۇ بارگاھقا كەلگەندە يېرىم كېچە بولۇپ قالغانىدى.
ئەلا پالۋان ئەخمەتخان خوجا قوشۇنىنىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى بىلىپ دەرۋازىلارنى ئاچقۇزدى، ئۆزى باش بولۇپ قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ئەخمەتخان خوجىنىڭ چېدىرىغا باستۇرۇپ باردى. ئەمما، يېرىم يولدا ئۇ قېچىپ كېلىۋاتقان دا يەنشى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.
— ئەي نامەرد، مۇسۇلمان بولساڭ قىلغان گۇناھىڭغا تۇۋا قىل، بولمىسا قىلىچىم سېنى توۋا قىلدۇرىدۇ! — دېدى ئەلا سۇلتان.
قورقۇپ كەتكەن دا يەنشىنىڭ كۆزىگە غالىب، زەبەردەس پالۋان كۆرۈندى، ئاغزى گەپكە كەلمەي قالدى. ئۇ جېنىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە ئەلا پالۋاننىڭ مالخىيىنى نىشانلاپ ئۇردى. جاراڭ قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئوت چاقنىدى، دا يەنشىنىڭ كۆزىدىنمۇ ئوت چاقناپ كەتتى ۋە شۇئان بېشى تېنىدىن جۇدا بولۇپ يەرگە دومىلاپ چۈشتى.
شۇ چاغدا ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى دا يەنشىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋېلىپ، شاۋكەت بىلەن ئەخمەت خوجىنىڭ لەشكەرلىرىنى خوجىنىڭ قىلمىشلىرىنى سۆكۈپ ھەقىقەتكە قايتىشقا جورۇۋاتقانىدى. ئەلا پالۋان ئاي يورۇقىدا ئەتراپقا قارايتتى، جەڭگاھتا ئۇر - چاپ - قىر، دېگەن ئاۋاز يوق، پەقەت ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىلا ئاڭلىناتتى. ئەلا پالۋاننىڭ يېنىغا نۇردۇن ئات چاپتۇرۇپ كەلدى:
— ئەلا پالۋان! — ئۇ ئادەتلىنىپ قالغاچقا، ئەلانى سۇلتان دېيەلمەيتتى، — ئەخمەتخان خوجا بىلەن موللا شاۋكەت سۇيدۇڭ تەرەپكە قوغلىنىپ قالدى.

— يور! — دېدى ئەلا پالۋان.
ئۇلار يىراقتىن ئاران - ئاران ئىلغا قىلغىلى بولىدىغان كۆلەڭگىنى نىشانلاپ ئاتلىرىنى بولۇشىچە چاپتۇردى. ئاق بوز ئات ئەقىللىق - دە! ئۇ بالاخور، ھىيلىگەر تۈلكىنىڭ قاچقان يولىنى پۇراپ تېپىپ خوجايىنىنىڭ ئەركىنى ئۆزىگە قويۇپ بەرگىنىگە خوش بولۇپ، تولىمۇ سىلىق ئۈچۈپ كۆلەڭگىلەرگە يېتىشىۋالدى.

ئەخمەتخان خوجا ئات دۈپۈرنى ئاڭلاپ كەينىگە قارىدى. قارىدى ـ دە، جىرەن بايتالدىن ئۆچۈپ كەتكىلى تاس قالدى. ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالغىچە ئاق بوز ئايغىر ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، بايتالنىڭ بويىنىدىن چىشلەپ ئەركىلىتىشكە باشلىدى. ئەخمەتخان خوجا ئالدىدا تىغ كۆتۈرۈپ تۇرغان ئەلا پالۋاننى كۆرۈپ، كېچىدىكى شامدەك سارغىيىپ كەتتى، تىلى كېسىلگەندەك زۇۋان سۈرەلمىدى، بەدىنىدىن تەر قۇيۇلدى، بۇ تەر ئەمەس زەھەر ئىدى. ئەڭ يامىنى، ھازىر ئۇنىڭ كۆز قاپىقى يۇقىرىغا تارتىلىپ كېتىۋاتاتتى. ئەلا پالۋان ئەخمەتخان خوجىنى ئۇ ئابدۇرۇسۇل بەگنى قانداق قەتل قىلغان بولسا شۇنداق قەتل قىلماقنى لازىم تاپتى. ئەمما، ئۇ ئۇنىسىز، مەخپىي ئەمەس ئاشكارا قەتل قىلىدۇ.

ـــ ئەي ھىيلەئىي شەرئىينىڭ پىرى خوجا، سۇيىقەستچىلەرنىڭ پېشۋاسى خوجا، ساڭا بېرەرمەن خەلق نامىدىن مۇشۇنداق جازا ! ـــ ئەلا پالۋان شۇنداق دەپ، خوجىنىڭ تەردىن سېسىق پۇراپ تۇرغان كۆكسىگە پاك، يالتىراق قىلىچىنى سانجىدى. ئەخمەتخان خوجا ئاتتىن موللاق ئېتىپ چۈشتى. ئۇزۇن ئۆتمەي تىنىقتىن قالدى، كۆكرىكىدىن چىققان قارا قان پاك زېمىننى بۇلغىدى.

توختاخۇنىنىڭ خۇشامەتكە تولغان كاللىسىنى چاپقان نۇردۇن مۇنداق دېدى:

ـــ ئەخمەتخان خوجىنىڭ بۇ قارا قانلىرى بىلەن بىرگە ئۇنىڭ يۈرىكىدىكى بارلىق ئېپلاسلىقلار يوقالغاي، جاھاندىن سۇيىقەستچىلەر تازىلانغاي!

ـــ پۇقرالارنىڭ كۆز يېشىدىن ئېھتىيات قىلمىغانلار مانا شۇنداق قارا قېنى بىلەن قارا يەرگە كىرىدۇ! ـــ دېدى ئەلا پالۋان.

ـــ ئۇھ ! ئادالەتنىڭ مۇقەددەس مۇشتىغا بارىكاللا! بۇ مۇشت ئاخىر سۇيىقەست، ھىيلە ـ مىكىرنى كەسىپ قىلغان ناكەسلەرنى يورۇق جاھاندىن، ئەڭ بولمىغاندا ئىلىدىن تازىلىدى!

نۇردۇن تېخىچە سۆزلەيتتى، ۋارقىرايتتى، ئەلىمىنىڭ چىققىنىغا يۈرەك سۆزلىرى ئارقىلىق رازىلىقىنى بىلدۈرەتتى.

ئەلا پالۋان چىلپەڭزە بارگاھىغا قايتتى. ئالدىغا سۆرەپ ئەكىرگەن شاۋكەتنى كۆرۈپ، نۆكىرىگە:

— موللامنى زىندانغا تاشلاڭلار! — دەپ پەرمان بەردى.

موللا شاۋكەت ئاخۇن تىترىگەن تىللىرى بىلەن ئۆزىنى ئاقلىدى:

— ھەرنە قىلسا خەقنىڭدۇر ئىشى، بۇ خاھىش بىرلەن پېقىرنىڭ نە ئىشى!

ئەلا سۇلتان موللا شاۋكەتكە سىپايىلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئەخمەتخان خوجىدەك سۈيىقەستچى مۇناپىقنىڭ ئىتى بولۇپ خىزمەت قىلدىلا، نىيەتلىرىنى بۇزۇپ خەلققە تىغ كۆتۈردىلە. تەقسىر، نىيىتى يامانىنىڭ قارىنى تۆشۈك بولۇر، سىلىنىڭ بۇ نىيەتلىرىگە مەھكىمە شەرئىي ھۆكۈم قىلۇر!

شۇ ئارىدا ئەزىز پالۋان ھازىر بولدى:

— سۇلتان، ئەخمەتخان خوجا، شاۋكەتلەرنىڭ قوشۇنلىرىنى نە قىلماق كېرەك، پەرمان بەرگەيسىز؟

— بىر يەرگە توپلاڭ!

ئەلا پالۋان باشلىرىنى يەردىن كۆتۈرمەي، يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان مىڭدىن ئارتۇق قورالسىز، كىيىملىرى رەتسىز لەشكەرئالدىدا سۆزلىدى:

— بىرىنىڭ كاساپىتى مىڭغا دېگەندەك، بىر ئەخمەتخان خوجىدەك بەتنىيەتنىڭ كاساپىتىگە مىڭلارچە ئادەم ئۇچرىدى. ئەمدى يامانلىقنىڭ قارا كۆچى كەلمەسكە كەتتى، تۇۋا قىلساڭلار سىلەرنى يۇرتۇڭلارغا، بىر قىسمىڭلارنى توققۇزتاراغا ئەۋەتىمەن!

— تۇۋا، تۇۋا، بۇنداق قارا نىيەت خوجىلارغا ئىككىنچى ئەگەشمەيمىز، ئەگەشمەيمىز، جاندىن تويدۇق! — دەپ ۋارقىراشتى ئۇلار.

— ئەمىسە، گۇناھىڭلاردىن كەچتىم، بۇنىڭدىن كېيىن ئەخمەق بولماڭلار، يېزاڭلارغا بېرىپ خوتۇن ـ بالاڭلار بىلەن دىدار كۆرۈشۈڭلار، يەر تېرىپ، سېرىق ئالتۇن يىغىڭلار، بولامدۇ؟

— بولىدۇ، رەھمەت سىلىگە سۇلتان!

9

ئەلا پالۋان چىلپەڭزە بارگاھىدىن ئەزىز پالۋان، قوۋاش پالۋانلار بىلەن بىللە موللا شاۋكەتنى ئېلىپ غولجىغا قايتتى. يولدا پاراڭلىشىپ كېتىۋېتىپ ئەزىز پالۋان سورىدى:

— ئەلا سۇلتان، سىزنىڭ ياگورلارغا ئىشلەتكەن پەنتىڭىزنى ھازىرغىچە چۈشىنەلمەيۋاتىمەن. ئەگەر قوۋاش پالۋان بولمىسا ياگورلار مىنىڭ قوشۇنۇمنى قوغلاپ يوقىتىپ، ئاندىن ئەخمەتخان خوجا بىلەن بىرلىشىپ سىزنىڭ قوشۇنىڭىزنى يوقىتىشى مۇمكىن ئىدىغۇ؟

ئەلا پالۋان مىيىقىدا كۈلۈش بىلەنلا جاۋاب بەردى. قوۋاش پالۋان:

— ھەي ئەمىرلەشكەر، بۇ پەنتنىڭ ھەممە سىرىنى ساڭا دەپ بەرسە پەنتنىڭ مەناسى قالامدۇ؟ سۇلتان ماڭا قوشۇنىڭنى تەييار قىلىپ تۇر، ئەمىرلەشكەر كەلگەن ھامان قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆت، دەپ پەرمان بەرگەنىدى، — دېدى كۈلۈپ.

— مەن سىزگە قېچىش مەشىقى قىلسۇن، دەپ سەر خىل لەشكەرنى ئېلىپ كېتىپ پىشمىغان لەشكەرلەرنى قالدۇرغان، — دېدى ئەلا پالۋان.

— ياگورنىڭ شەھەرگە، ئەخمەت خوجىنىڭ چىلپەڭزە قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلىدىغىنىنى قانداق بىلدىڭىز؟ — دەپ سورىماي تۇرالمىدى ئەزىز پالۋان.

— ياگورنىڭ يېنىدا مېنىڭمۇ ئادەملىرىم بار. ئەگەر ياگورنىڭ يېنىدا ئەخمەتخان خوجا بولمىغىنىدا مەن ياگورنىڭ يېنىغا ئادەم كىرگۈزمەيتتىم. ياگورنىڭ ئەخمەتخان خوجا بىلەن موللا شاۋكەتنى بىزگە قارشى يۇرۇشكە سېلىپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ شەھەر ئېلىپ سۇلتانلىقا ئولتۇرۇش خىيالىنى بىلدىم، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۇياقتىن شەپە بېرىپ، بۇياقتىن زەربە بېرىش پەنتىگە قارشى پەنت ئىشلەتتىم. مەن چىلپەڭزە بازگاھىغا سەر خىل قوشۇننى ئېلىپ كەتمىسەم ياگور شەھەرگە كىرمەيتتى. ئەگەر ئۇلار ھەممىسى بىرلىشىپ ھۇجۇم قىلسا بىگۇناھ لەشكەرلەر قىرىلىپ قان تۆكۈلەتتى. بىكار قان تۆكمەسلىك ئۈچۈن، ياگورنىڭ پەنتىگە ئاسانلىق

توغدۇردۇم. مېنىڭ پەنتىم ئۇلارنى پارچىلاپ يوقىتىش، بولۇپمۇ ئىش تېرىۋاتقان سۈيىقەستچىلەرنى يوقىتىش ئىدى. شۇڭا قوۋاش پالۋان قوشۇننى ئاقتۆپىگە يۆتكەپ، سىزگە ئاقتۆپىگە چېكىنىشنى جېكىلىدىم. بۇنى يولۋاسنى ئالداپ شەھەرگە ئەكىرىش پەنتى ۋە يالغان قېچىپ راست ھۇجۇم قىلىش پەنتى دەپ ئاتىساق بولار. بۇ پەنتىمىز ھەر ھالدا نەتىجىلىك بولدى، سۈيىقەستچىلەر تازىلاندى.

— ئەمدى چۈشەندىم، مەن يەنە بىر ئەمەلىي بىلىم ئالدىم، — دېدى ئەزىز پالۋان.

ئەتىسى ئەلا سۇلتان مەكتۇپ يېزىپ، مىرقاسىم باشچىلىقىدا خۇيزۇلارغا ۋەكىل ئەۋەتتى. ئۇ مەكتۇپنى مۇنداق يازدى:

«ئەي مۆمىنات، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ يامان بولماڭ. ئەخمەتخان خوجا دېگەن شەيتان كەلتۈردى قازايۇ ـ بالا، قىساس ـ قەستنى ئۇيلىماڭ. ياخشى نىيەتتە كېلىپ تۇۋا قىلىڭ، بارىغا شۈكۈر قىلىپ تىنچ ئۆتۈڭ. شۈكۈر قىلمىغاننى كەچۈرمەس ئاللا. بۇ مەزمۇندا قىلدىم نامە، جاۋاب بېرىڭ تېزدىن ماڭا.»

ئۇ مەكتۇپنى مىرقاسىمغا تۇتقۇزۇپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— خۇيزۇلارغا ئۇرۇقلۇق ئېلىپ بار، يەر تېرىغاي، يېتەرلىك قوي ـ كالا، ئۇن ـ گۈرۈچ ئېلىپ بار، قورسىقى تويغاي.

مىرقاسىم نورغۇن بۇغداي ئۇرۇقى، ئىككى قورۇ قوي، بىر قورۇ كالا، ئوتتۇز هارۋا ئۇن ـ گۈرۈچ ئېلىپ سۈيدۈڭگە باردى.

ئۇيغۇرلار بىلەن ئۆم ئۆتۈشتە باشتىن ـ ئاياغ چىڭ تۇرۇپ كەلگەن خەنجە ئاخۇن بىلەن جۇ سەن سوۋغا ـ سالام بىلەن مەكتۇپنى ئېلىپ ئىنتايىن خۇرسەن بولدى. ئۇلار ئەلا سۇلتان كېلىپ ھەممىمىزنىڭ كاللىسىنى ئالىدۇ، دېگەن ۋەھىمىدە يۈرگەنىدى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، ئىتائەت ۋە قۇللۇق كەمىرىنى باغلاپ ئەلا سۇلتاننىڭ ئالدىغا كەلدى.

خەنجە ئاخۇن سالام ـ سەھەتتىن كېيىن ئولتۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— جانابىي سۇلتانىمىز ئەپۇ قىلىمىنى سورىسىكەن، كەرەملىك سۇلتانىنىڭ ئىختىيارى ئۆزىدە، بىز جانابىي ئەلا سۇلتانىنىڭ مەڭگۈلۈك پۇقراسى بولۇشقا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم قىلىمىز، ھەر قانداق پەرمانىنى بېجىرىمىز. ئەگەر ۋەدىمىزگە خىلاپلىق قىلساق بىزنى قۇرئان ئۇرغاي! بۇ بىزنىڭ تۇۋنامىمىز.

ئۇلار شۇنداق تۇۋا قىلىپ، ئەلا سۇلتان ۋە سىپاھلار ئالدىدا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم بەردى. ئەلا سۇلتان ئىنتايىن خۇش بولۇپ كەتتى، خۇيزۇلارنىڭ بۇ سىپاھلىرىغا سۇلەيسۇن، تۆلكە ۋە ياقىسى قاما سەرپايلارنى تارتۇق قىلدى. ئۇ تەنتەنىلىك قىلىپ:

— ياۋۇز ئەمەلدارلار يوقىتىلىپ زۇلۇمنىڭ ئىشىكى ئېتىلدى، ئادالەتنىڭ دەرۋازىسى كەڭ ئېچىلدى، زۇلۇم ۋە مۇشەققەت زىندانىغا گىرىپتار بولغانلار قۇتۇلدى، — دېدى.

ئەلا پالۋان پەرمان چۈشۈرۈپ، جۇ سەننى خۇيزۇ قوشۇنىنىڭ سەردارلىقىغا، جەنجە ئاخۇننى سۈيدۈڭ مەھكىمە شەرئىيىنىڭ قازىلىقىغا تەيىنلىدى. بۇ ئىككى زات قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى، تەڭرىدىن ئۆزلىرىنىڭ گۇناھىنى مەغپىرەت قىلىشنى تىلىدى.

مانا شۇنىڭدىن تارتىپ ئىلىدا ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئىناقسىزلىق، ئاداۋەت تۈگىدى، ئىناقلىق، مېھرىبانلىق، ئىشەنچ، ساداقەت ۋە شاد ـ خۇراملىق قۇياشقا ئوخشاش نۇر چاچتى.

10

ۋەلى باي ئوردىغا كىرىپ، قەغەزگە بىرنېمىلەرنى پۈتۈۋاتقان ئەلا پالۋانغا خەۋەر قىلدى:

— سۇلتان، ياقۇپ بەگنىڭ ئەلچىلىرى كەلدى، ئۇلار سىز بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ!

— ئۇلارنى مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قورسىقىنى تويغۇزۇڭلار، چۈشتىن كېيىن كۆرۈشەيلى. ھازىر بەگ، سىپاھلارغا، ئەمىرلەشكەرگە، مەھكىمە

شەرئىيگە چاپارمەن ئەۋەتىڭ. پېشىندىن كېيىن تېز يېتىپ كەلگەي!

— خوش! — دەپ، ۋەلى باي ئالدىراش چىقىپ كەتتى.

ئەلا پالۋان ئوردىدىلا چۈشلۈك تامىقىنى يېدى ـ دە، بەيتۇللاغا بېرىپ پېشىن نامىزىنى ئوقۇدى. نامازدىن كېيىن جالالىدىن قازىكالان، موللاروزى مۇپتى، شەمسىدىن قازى ئەسكەرلەر بىرلىكتە ئوردىغا كەلدى. بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن ئەزىز پالۋان، بەگ، سىپاھلارمۇ ھازىر بولدى. ئەلا پالۋان:

— ئەلچىلەرنى باشلاپ كىرىڭ! — دېدى.

بەش نەپەر كىشى سالام بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بەقەسەم تون، كەمچەت تۇماق كىيگەن، چار ساقاللىق ئادەم ئېگىلگەن پېتى بىر مەكتۇپنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ كېلىپ ئەلا سۇلتانغا سۇندى ۋە كەينىچە مېڭىپ ئورنىغا كەلدى ـ دە، قەددىنى تىك تۇتۇپ:

— ئەي ئەمىرىيان ـ سەرداريان، قازىكالان، قازى ئەسكەر، بۈيۈك خانىمىز ياقۇپ بەگ جانابىي ئالىيلىرى ئۆزلىرىگە بىزنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەردىلەر. خان ئالىيلىرى ئېيتتىدۇركى: «ئىلى مېنىڭ خانلىقىمغا قاراشلىق ئايماقتۇر، ئوبۇل ئەلا بىننى ئىبراھىم مېنىڭ سەرداردۇر. مەن ئۇل باھادىر پالۋانغا ‹شاھ ئەمىر› مەنسەبى بېرىپ، ئىلىنى خوپ باشقۇرۇشنى ھاۋالە قىلىمەن. مېنىڭ بۇل پەرمانىمنى تېز يەتكۈزگەيسىلەر» دېدى.

ئەلا سۇلتان ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ بولۇپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار ئولتۇرغاندىن كېيىن، مەكتۇپنى ئېچىپ ئۆزى ئىچىدە ئوقۇشقا باشلىدى. مەجلىس ئەھلى سۈكۈتكە چۆمگەندى، ئۇلار جىددىي قىياس قىلاتتى، خىياللار چېچىلغان بولۇپ، ھەممە ئەندىشىدە ئىدى. پەقەت شەمسىدىن خەلپەملا خاتىرجەم ئولتۇراتتى. جالالىدىن قازىكالان بولسا ئىچىدە ئاللاغا مۇناجات قىلىپ تىلەك تىلەيتتى: «ئەي رەببىم. بۇ سۇلتاننىڭ دىلىغا ئەقىل بېرىپ، بەدۆلەتنىڭ ھۆكمىگە، پەرمانىغا مەقبۇل قىلغايسەن.» ئەزىز پالۋان بۇ ئەلچىنىڭ سۆزىگە ھەيرانۇ ھەس بولۇپ ئالىيىپ قارايتتى ۋە ئىچىدە: «ئەلا سۇلتان ئەقىل ئىگىسى، ھەرگىز بۇ ئالدام خالتىغا چۈشمەيدۇ» دەپ ئويلايتتى. ئەلا سۇلتان مەكتۇپنى ئوقۇپ

بولدى، ئاندىن تامىقىنى قىرىپ قويۇپ شۇنداق دېدى:

— ھۆرمەتلىك جانابلار، مەكتۇپنى سىلەرگە ئۇنلۇك ئوقۇپ بېرىشىمگە ئىجازەت بەرگەيسىلەر.

— خوش، ئوقۇڭ سۇلتان. خان ھەزرەتلىرى بىزگە قانداق پەرمان بەرديلەركىن؟ — دېدى جالالىدىن قازىكالان.

— خانلىرىنىڭ پەرمانىنى ئاڭلىساق ئەمىسە، — ئەلا پالۋان جالالىدىنغا ئالىيىپ قويۇپ ئوقۇشقا باشلىدى:

توگىمەس دۇئا، كۆپتىن كۆپ سالامدىن سۇڭرە سىلىگە مەلۇم بولغايكى، ھۆرمەتلىك ئەلا سۇلتان، سىلى مېنىڭ ۋەكىلىم ئەخمەتخان خوجامنىڭ تەلىمى بىرلەن نۇسرەت قوچۇپتىلا، خۇش بولدۇم. مەن ئەخمەتخان خوجامغا ئىشەنگەن ئىدىم، ئۇ مېنىڭ ئۇمىدىمنى ئاقلىدى. مەھمۇد دېگەن ئەبلەخ خوجا ئەۋلادى ئەمەس، ئۇ پەسكەش نەرسە بولغاچ قەستلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ بېشىنى يەپتۇ، خوپ بوپتۇ. ئەخمەتخان خوجام موللا شاۋكەت ئاخۇننى ئىلىمدار ئادەم، دەپ يېزىپتۇ. ئۇل زات مەھكىمە شەرئىي ئىشىغا قابىل ئىكەن، شۇڭا قازىكالان بولغاي. ئەلا پالۋاننىڭ باھادىرلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، «شاھ ئەمىر» لىككە تەيىنلىدىم. سىلىنىڭ ئاق پادىشاھ قوشۇنىنىڭ ئەدىپىنى بەرگەنلىكلىرىنىڭ ئۆزىلا باھادىر غازى ئىكەنلىكلىرىنى دەلىللىدى. مەن ھازىر كورلا شەھرىدە، تۇرپان بىلەن ئۇرۇمچى ئارىلىقىدا مەنچىڭ چېرىكلىرى بىلەن قاتتىق ئۇرۇشماقتىمەن. «ئۇلۇغلارنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇڭلار» دېگەن ھەدىسكە ئەمەل قىلىپ پېقىرگە بويسۇنغايلا. نىيەتلىرىنى پاك تۇتۇپ، بىزنىڭ پەرمانىمىزغا ئىتائەت قىلغايلا. بۇ تەرەپتىن كۆڭۈللىرىگە شەك كەلمىگەي. سىلى بۇ پەرماننى ئالغان ھامان توختاخۇننى باش سەردار قىلىپ ئىلىدا قالدۇرۇپ، بارلىق ئاتلىق قوشۇنلىرى بىلەن مەنچىڭ قوشۇنىغا مەغرىبتىن ھۇجۇم قىلغايلا، مەن مەشرىقتىن ھۇجۇم

قىلىمەن. سىلى بىلەن دىدارلىشىشقا ئاللا نىسىپ قىلغاي.
ئىلىمدىكى بارلىق يۇقىرالىرىمغا دۇئايى سالام بىرلەن:
ئاللا يار بولغان قەشقەرىيە خانى ئاتىلىق غازى ياقۇپ بەگ بەدۆلىتى (مۆھۈر)

ئەلا سۇلتان مەكتۇپنى ئوقۇپ بولغۇچە ئەلچىلەرنىڭ چىرايىدا مەغرۇر تەبەسسۇم ۋە كىبىر يېغىپ تۇردى. شەمسىدىن خەلپەم سۆز ئېلىپ، سالماقلىق بىلەن تەمكىن ئاۋازدا دېدى:

— بىز ياقۇپ بەگنىڭ قاچان، قايسى ۋاقىتتا خان بولغىنىنى بىلمەيدىكەنمىز.

— خانىمىش...

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئەلچىلەرنىڭ چىرايىدىكى مەغرۇر تەبەسسۇم يوقالدى، ئەكس ھالدا ئۆلۈكتەك بوزاردى، تىزلىرى تىترىدى. ئەلا پالۋان ئىلى سۇلتانلىقى نامىدىن مۇنداق جاۋاب قىلدى:

— ئاتالمىش خانىڭلار كېچىكىپتۇ، سىلەرمۇ جاپا چېكىپ مۇزداۋاندىن ئاشقۇچە كېچىكىپسىلەر. ئاتىلىق غازى خانىڭلار ئىشەنگەن ئىككى نەپەر خوجا جەھەننەمگە سەپەر قىلدى. خانىڭلار بىزنى ئەپۇ قىلغاي! ھۆرمەتلىك ئەلچىلەر، خانىڭلارغا دەپ قويۇڭلاركى، بىز زالىم ئەمەلدارلارغىلا قارشى چىققان، قانداقتۇر ئۆزىنى «خان» دەۋالغان بىر ئادەمگە بويسۇنمايمىز. ئۇ تېخى ھەدىستىن شىپى كەلتۈرۈپ ئۆزىنى «ئۇلۇغ» ھېسابلاپ، بىزنى بويسۇن دەپ كاپشىپتۇ. ئىلى خەلقى ئايرىم بىر خانلىق ئورناتماقچى ئەمەس، بىز پەقەت ۋاقىتلىق، بەگلىككە تەڭ سۇلتانلىق قۇردۇق. بۇ بىر ئىش بېجىرىش ئورنى، خالاس. بىز زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتىپ مەقسىتىمىزگە يەتتۇق، يۇرتىمىزدا ئەمدىلا ئاسايىشلىق ئورناتتۇق. بىز تىنچ تۇرمۇشقا موھتاج، ئۇرۇشقا، قان تۆكۈشكە موھتاج ئەمەسمىز. شۇنىمۇ سەمىڭلارغا سېلىپ قويايكى، بىز يەتتە شەھەر خەلقىنى تونۇيمىز. ئۇلار بىزنىڭ قان قېرىندىشىمىز. ئۇ شەھەرلەردىكى ئاتالمىش خانلىقنى، خانىڭلارنى تونۇمايمىز. ئەمما، ياقۇپ بەگنىڭ كىملىكىنى بىلىمىز. ئۇ

قوقان خانلىقىنىڭ ئەمەلدارى. تېخى بۇ ئالدامچى ئۆزىگە «بەدۆلەت، ئاتىلىق غازى» دەپ نام بېرىپ، جەنۇبتىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزنى خانىۋەيران قىلماقتا. ئەڭ ياخشىسى، ئۇ ئۆز يۇرتىغا چىقىپ توغرا كەسىپ بىلەن شۇغۇللانغىنى تۈزۈك. ئۇ پاك تۇپرىقىمىزنى بۇلغىمىسۇن، بولمىسا ئاللانىڭ قەھرىگە ئۇچرايدۇ، گەپ تامام!

ياقۇپ بەگنىڭ ئەلچىلىرى شۇ كۈنى قوندى، ئەتىسى ئەلا پالۋاننىڭ تۈنۈگۈنكى جاۋاب سۆزى مەزمۇن قىلىنغان مەكتۇپىنى ئېلىپ مۇز داۋان تەرەپكە يول ئالدى.

ئەلا پالۋان سۆزلەۋاتقاندا ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان بەگ، سىپاھلاردا ئاجايىپ بىر كۈچ پەيدا بولدى، ئۇلار ئۆزلىرىنى مەزمۇت ھېس قىلدى. شەمسىدىن خەلپەم شاگىرتىدىن پەخىرلەندى، چىن دىلىدىن خوش بولۇپ كۈلدى. جالالىدىن قارىكالانلىق مەنسىپىنىڭ ئۆزىگە قالغىنىغا شۈكۈر قىلىپ كۈلدى. شۇنداق، كۈلۈش كېرەك، دۇنيادىكى جىمى پاسىقلار ئۈستىدىن كۈلۈش كېرەك. خەلقنىڭ خاتىرجەم كۈنگە ئېرىشكىنىگە كۈلۈش كېرەك! بىردىن ھەممە پاراقلاپ كۈلۈپ كەتتى، شەمسىدىن خەلپەمنىڭ كۈلكىسى كۈلكىلەرنى ئەۋجىگە چىقاردى:

— ياقۇپ بەگ دېگىنىمۇ مەھمۇد پودەكلا پاختىغا زەي سالماي ئاتمىغان پوچىكەنغۇ!

— ھا - ھا - ھا - ھا!

ئوردا ئىچى كۈلكىگە چۆمدى، بۇ كۈلكە سىرتقىمۇ ئاڭلاندى. خەلق ھەر خىل مەسخىرە، لەتىپىلەر توقۇپ پاسىقلار ئۈستىدىن كۈلدى.

كۈلكىلەر بېسىقىشىغا ئەلا سۇلتان مۇنداق دېدى:

— ھۆرمەتلىك ئۇستازلار، سەردار، بەگ، سىپاھلار، بىز بارلىق قەستچى مەلئۇنلارنى يوقاتتۇق، موللا شاۋكەت ئاخۇننى قانداق قىلىمىز. ئۇل كىشى ئىككى خوجىنىڭ قولچۇمىقى بولۇپ نۇرغۇن ئەسكىلىكلەرنى قىلدى، ھەتتا ئۆلىما تۈرۈپ شەرىئەتكە مۇخالىپ، ناشايان ئىشلارنى قىلدى. پاكلىق، سەممىيلىك، ئەدەپ يۈزىسىدىن بۇنداق يامان ئادەملەرنى جازالاپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلماق لازىم. قانداق قەتلىكام قىلغۇلۇق؟

ئۆلىمالار ئۆزئارا پىچىرلاشتى. ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋان:

— ئەي سۇلتان. ئۇ ياتلار قىلالمىغان ئەسكىلىكلەرنى قىلدى. ئۇرۇش قوزغاپ نۇرغۇن قان تۆكتى. مېنىڭچە ئۇنى دارغا ئېسىش كېرەك! — دېدى.

جالالىدىن قازىكالان ئۇنىڭغا ئالىيىپ قويۇپ مۇنداق رەددىيە بەردى:

— ھەي بالا، شەرىئەت ھۆكمىنى بىلمىگەندىن كېيىن چوڭلارنىڭ ئاغزىغا قارا. شەرىئەتتە ئاخۇنلارنى دارغا ئېسىش، بەردەڭگە بىلەن ئېتىش، قىلىچتا چېپىش ۋە ياكى بەدىنىگە تىغ تىقىش مەنئى قىلىنغان.

— ناسىر ئەلەمنى چاناپ ئۆلتۈردىغۇ؟! — دېدى ئەزىز پالۋان ئاچچىقى بىلەن.

— ئۇل مۇناپىقنىڭ ئىشى! — دېدى جالالىدىن قازىكالان.

— ئەمىسە شەرىئەت بويىچە قانداق جازا بېرىدىلا؟ — سورىدى ئەلا سۇلتان.

— مېنىڭچە، — دېدى جالالىدىن قازىكالان، — موللا شاۋكەت ئاخۇنۇمنى شەرىئەت يولى بىلەن تاغارغا سولاپ ئىلى دەرياسىغا تاشلىماق كېرەك.

شەمسىدىن خەلپەم، موللا روزى مۇپتىلارمۇ بۇ تەكلىپنى ماقۇل تاپتى.

— ناھايىتى مۇۋاپىق جازا، — دېدى ئەلا سۇلتان، — موللا شاۋكەت ئاخۇننى جازالاشنى قازىكالانغا تاپشۇرايلى. شەرىئەت ھۆكۈم چىقارغاي.

11

مەپە بەيتۇللا ئالدىدا توختىدى. ئىككى مىرشەپ موللا شاۋكەت ئاخۇننىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ مەپىدىن چۈشۈردى. مەسچىتكە ئېلىپ كىردى. ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ جۇمە نامىزىنى ئوقۇدى. موللا شاۋكەت جۇمە نامىزىنى بەيتۇللادا ئوقۇش تەلىپىنى قويغان، ئەلا سۇلتان ماقۇل بولغانىدى. جۇمە نامىزى ئوقۇلۇپ بولۇشىغىلا موللا شاۋكەتنى يەنە قولتۇقىدىن يۆلەپ ئېلىپ چىقتى. مىرشەپلار موللا شاۋكەتنى مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ سۇ دەرۋازا تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى. سۇ دەرۋازىدىن چىقىپ (بۇ، سېپىلنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى) ئايدۆڭ تەرەپكە ماڭدى. ئۇلار ئىلى دەرياسى

بويىغا كەلدى، موللا شاۋكەتنى مەيدىن چۈشۈرۈپ، كۆن چىقىش تەرەپتىكى يار بويىغا ئاچىقتى. بىر مىرشەپ مەيدىن ئېلىنغان تاغارنى شاۋكەتنىڭ يېنىغا ئەكىلىپ ئاغزىنى ئاچتى. موللا شاۋكەت ھەيران بولۇپ:
— ئەي مىرشەپلار، نېمە ئۈچۈن يېقىرنى دەريا بويىغا ئەكەلدىڭلار؟ — دەپ سورىدى.
يەنە بىر مىرشەپ قوينىدىن سامان قەغەزنى ئېلىپ موللا شاۋكەتكە تۇتقۇزدى. موللا شاۋكەت قەغەزدىكى مەھكىمە شەرئىينىڭ مۆھۈرىنىلا كۆرەلىدى.
— كۆزەينىكىم ئۆيدە قاپتۇ، بۇنى كۆرەلمىدىم، — دېدى ئۇ.
— بۇ مەھكىمە شەرئىينىڭ ھۆكمىدۇر، سىلىنى مۇنۇ تاغارغا سېلىپ دەرياغا تاشلاش ھۆكۈم قىلىنغان...
— ھە، مە ... مەن... ئا ... ئاللا ... نىڭ... مۆ ... مۆمىن بە ... بەندىسى...
ئۇ كېكەچلەپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى. كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ يۈزلىرى پۈرۈشتى، يەرگە لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى.
— خاپا بولمىسىلا ئاخۇنۇم، — دېدى مىرشەپ، — بىز قازىكالاننىڭ ھۆكمىنى بەجا كەلتۈرگۈچىلەر، سىلىمۇ قازىكالان بولغاندا بىزگە: «شەرئەت ھۆكمى خۇدانىڭ ھۆكمى» دەيدىغانغۇ؟
— كىرسىلە ئاخۇنۇم، خۇدانىڭ ھۆكمىنى ۋاقتىدا بەجا كەلتۈرەيلى، — دېدى يەنە بىر مىرشەپ تاغارنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ تۇرۇپ.
— قورقمىسىلا تەقسىر، بۇ سىلىنىڭ قولۋاقلىرى، بۇ قولۋاق سىلىنى توپتوغرا جەھەننەمگە ئېلىپ بارىدۇ، — دېدى يەنە بىر مىرشەپ.
— ھەي، ئۇنداق مەسخىرە قىلما. بۇ ئاخۇنۇم ھېلىتىنلا جەھەننەمگە سەپەر قىلغان ئوخشايدۇ. ئەكەل تاغارنى، بېشىغا كىيگۈز!
موللا شاۋكەت ئاخۇن ھەقىقەتەن ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغاندەك مىدىر - سىدىر قىلماي ياتاتتى، كۆزلىرى ئوچۇق، ئەمما نۇرسىز ئىدى.
— ياق، تېخى جېنى بار، قارا، كالپۇكلىرى مىت - مىت قىلىۋاتىدۇ.
— ئۇنى چىقمايدۇغۇ؟

— زوۋانى دارغا تارتىلىپ بولدى ـ دە!

— ھە، ئىچىدە توۋا ئىستىغپار ئوقۇۋاتسا كېرەك، بىردەم كۈتۈپ باقايلى.

ئۇلار كۈتۈپ تۇرۇشتى، ئاخۇنۇمنىڭ كالپۇكلىرى مىتىلداشتىن توختىغاندىن كېيىن ئۇنى كۆتۈرۈپ تاغارغا سېلىشتى. موللا شاۋكەتنىڭ شۇندىلا ئاغزىغا كەلىمە شاھادەت كەلدى. مىرشەپلار ئۇ ئوقۇپ بولغۇچە قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن تاغارنىڭ ئاغزىنى بوغدى، تاغارنىڭ ئىككى تەرىپىدىن كۆتۈرۈشتى.

— پاھ ـ پاھ، تازىمۇ ئېغىر ئىكەنغۇ!

ئۇلار تاغارنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ دەرياغا تاشلىدى.

شۇنداق قىلىپ، بۇ ئۇچىنچى سۇلتان بۇ دۇنيادا بەندىلەرگە قىلغان جىمى گۇناھىنى ئۇلۇغ ئەزىم دەريانىڭ پاك سۈيىدە تازىلاشقا راۋان بولدى. تاغار ھاۋادا پۇلاڭلىدى ـ دە، «چولتۇك» قىلىپ چۆكتى، دەريادىن سۇنىڭ غەزەپلىك تامچىلىرى «بىزنى بۇلغىدىڭ» دەپ نارازى بولۇپ، ئاسمانغا چاچرىدى.

— ھەي، موللامنى دەريانىڭمۇ قوبۇل قىلغۇسى يوق ئىكەن جۇمۇ، قارا نارازىلىق قىلىپ سۇ پەرىلىرىنى ئۇچۇردى!

— ھە ئەزىم دەريا، بىزنى كەچۈرگىن، — دېدى يەنە بىر مىرشەپ، — بىزچە بولسا بۇ موللامنى سېنى بۇلغىماي ئەۋرەزگە كۆمەتتۇق!

— بۇنداق مەنسەپ، مەنپەئەت كەينىگە كىرىپ غوۋغا چىقارغان ئادەمنى دەريا كەچۈرمەيدۇ، قاراپ تۇر، ئەتىلا سىرتقا چىقىرىۋېتىدۇ.

— ھەي موللام، — دېدى بىر مىرشەپ، — ئاللانىڭ دەرگاھىغا بارغاندا ئۇبدان تووۋا قىلىڭ، ئۇ دۇنيادا بۇ دۇنيادا قىلغان شۇملۇقلىرىڭىزنى قىلماڭ!

— بۇ موللىغا، — دېدى يەنە بىرى ياردىن مەيە بار يەرگە چۈشۈپ كېلىۋېتىپ، — بىر پارچە تۆشۈكمۇ تەگمىدى. موللام بولسىمۇ، ھەتتا سۇلتان بولسىمۇ، چاشقانغا تەگكەن تۆشۈك تەگمىدى!

— چۈنكى، سۈپۈرگەن يېرىنى ئۆزى مەينەت قىلغان ـ دە، ئۇ!

مىرشەپلار ئەنە شۇنداق پاراڭلار بىلەن ياردىن چۈشتى، ئاتنى يېشىپ مەيگە ئولتۇرۇشتى. بوجىنى تۇتقان مىرشەپ:

— دىرت جانۋار، پادىشاھتىن تەخت قالدى، بىزدىن دىرت ـ ۋۇ ـ ۋو! — دېدى.

ئون بىرىنچى باب

شىبە ئاپئاق

كى مەست يەڭلىغ بولۇپ ھەر بىرى،
بۇياندىن توپلاندى ئەلا لەشكىرى.
ئۇرۇش بارگاھىغا باردى يېتىپ،
دەشنەم يېدى ياۋنىڭ لەشكىرى.

1

ياز چىقىپ كەتتى، ئۇنىڭ باياشات ئالتۇن كۈزگە ئورۇن بەرگىنىنى ھېچكىم تۇيماي قالدى. كۈز قۇياشى ئۆزىنىڭ پارلاق نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن ھەممە يەرگە چاچماقتا ئىدى. ئاسمان سۈزۈك، ئاندا ـ ساندا سايە تاشلاپ تۇرغان بىر پارچە بۇلۇتنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئاچ ھاۋارەڭ ئەينەكتەك تاپتازا ئىدى. كۈزنىڭ پارلاق نۇرى دىلمۇك تېغى بىلەن ئىلى دەرياسى ۋادىسىدا بىر گەۋدىگە ئايلانغانىدى. ئۇپۇق بىلەن چەكسىز كەتكەن ۋادا بىر ـ بىرىگە ھىمزىرھىم جىپسىلىشىپ كەتكەنىدى. ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىن چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى، چاڭنى دەريانىڭ سەلكىن شامىلى بىردەمدىلا شەرققە سۈرۈپ، نۇرغۇن ئاتلىق لەشكەر چىراي ئاچتى، توغ ـ ئەلەملەر قۇياش نۇرىدا جەۋلان قىلدى. بوز ئايغىر مىنگەن كىشى قولىنى شىلتىپ بېشارەت بەردى. ئاتلىقلار ئاتلىرىدىن چۈشتى. بېشىغا مالخاي، ئۇچىسىغا ماداخان كۆڭلەك كىيگەن بىر يىگىت بوز ئاتنىڭ يېنىغا

كېلىپ:

— ھۆرمەتلىك سۇلتان، بۇ نۆۋەت دەريادىن ئۆتسەك يەتتىنچى قېتىم ئۆتكەن بولىمىز، ئۇشبۇ «يەتتە» دېمەك ئەجىر مېۋىسىنىڭ چېچەكلىرىدىن بېشارەتتۇر، — دېدى.

ئوبۇل ئەلا پالۋان كۈلۈمسىرەپ قويدى، ئاندىن بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ:

— ئېيتقىنىڭ بولغاي، — دېدى ۋە جىددىي ئەمىر قىلدى، — غۇبارسىز بوز خاسىيەت بابىدىن بولۇر، ئاق يولنىڭ تاجىسى، ئالمۇن ئىچىدىكى چىن يولنىڭ بەلگىسىدۇر. شۇ ۋەجىدىن ئاۋۋال مېنىڭ بوز ئايغىرىمنى دەرياغا سال، ئۇنىڭ دەريادىن ئۆتۈشىمۇ سەن دېگەندەك يەتتىنچى قېتىم، ئۇ باشقا ئاتلارغا باش بولسۇن!

— باش ئۈستىگە! — ئەمىر شاھ سۇلتانىنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈردى. بوز ئايغىر خۇددى ئۆستەڭگە چۈشكەندەك بىمالال دەرياغا چۈشتى. دەريانىڭ سۈيى خېلى تارتىلغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا شوخلۇق قىلىپ ئۆركەشلەيتتى، بوز ئايغىرنىڭ كەينىدىن دەرياغا چۈشكەن ئاتلار پۇشقۇرۇپ دولقۇن يېرىپ ئۈزۈشكە باشلىدى. كېيىملىرىنى سېلىپ بېشىغا سەللە قىلىپ يۆگىۋالغان لەشكەرلەر ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقىنى تۇتۇۋالغانىدى. ئەلا پالۋانمۇ كىيىمىنى سالماقچى بولۇۋىدى، نۆكىرى نۇردۇن ئۇنى توسۇپ كېمىگە باشلىدى. ئۇلار كېمىدىن ئۆتكىچە بوز ئايغىر دەريانى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ، قارشى قىرغاقتا چىقىپ سىلكىنىپ، غاز پېيىدەك تۈكلىرىگە چاپلىشىپ قالغان سۇنى چۈشۈردى. بوز ئايغىر ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا ئويناقلاپ كىشنەپ باردى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر كاللەك قەنت سېلىپ قويۇپ يايلىنى تاراپ ئەركىلەتتى. ئايغىر ئىگىسىنىڭ بۇ غەمخورلۇقىغا جاۋابەن سۇركىلىپ قويدى. ئەلا پالۋان ئايغىرغا لىككىدە مىندى، ئايغىر توپىلىق يولغا چۈشۈپ يورغىلاشقا باشلىدى. بوز ئايغىرنىڭ يورغىسى سىلىق ۋە ئىتتىك، ئۆزىنىڭ ئىگىسىدەك زەپەردەست، قوۋۇرغىسى توشقان، قاۋۇل ۋە ئېگىز ئىدى. ئۇ غاز بويىنىنى ھېچقاچان ئېگىپ باقمىغان، پەقەت ئىگىسى بايامقىدەك تۇمشۇقىنى سىلاپ بىر كاللەك قەنتنى ئاغزىغا سالغاندىلا رەھمەت ئېيتىپ ئېگىپ قوياتتى. ئۇ دەريادا

راھەتلىنىپ ئۇزۇپ سالقىندىۋالغاچقىمۇ، يۈگىنىنىڭ كۆمۈش شالدىرمىسىنى شالدىرلىتىپ تىزگىن سېيرىپ ئىتتىك يورغىلاشقا ئۆتتى. ئەلا پالۋاننىڭ نۆكەر - ياساۋۇللىرى بۇ يەل تاپانغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ئاتلىرىغا قامچا سېلىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن سېپىنى بۇزماي كېلىۋاتقان غەيۇر لەشكەرلەرمۇ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇشتى.

ئەلا پالۋان بۈگۈن يەنە بىر بۈيۈك ئىشنى بېجىرىشكە ئاتلانغانىدى. 1864 - يىلى (تۇڭجىنىڭ 3 - يىلى) 10 - ئاينىڭ 12 - كۈنى قوزغىلاڭ ئوتى يانغان ۋە كۈرە قەلئەسى ئېلىنغان، ئىلى جياڭجۈنى مىڭ شۈي ئۆزىنى پارتلىتىپ ئۆلۈۋالغاندىن كېيىن، ئىلى ۋادىسىدىكى موڭغۇل، شىبەلەر ئىلى سۇلتانلىقىغا ئەل بولغان، ئەمما قورال تاپشۇرمىغانىدى. شىبەلەرنى چىڭ خانىدانلىقى چېگرانى قوغداشقا شەرقىي شىمالدىن ئەۋەتكەن ئىدى، سەككىز نىرۇسى① قەلئەسىدىكى بۇ شىبەلەر ئەمدى دېھقانچىلىق قىلىپ ئۆز كۈنىنى ئۆزى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئامبال، چېرىك باشلىرى خان بەرگەن چەنلىرىنى ئېسىپ لەشكىرىي كىيىملىرىنى كىيىپ يۈرەتتى. ئەلا پالۋان شىبەلەرنىڭ قولىدىكى قوراللارنى يىغىۋالمىغۇچە ئەلنى ئەمىن قىلغىلى بولمايدىغىنىنى، ۋاقتى كەلسە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە قارشى ئۇرۇش قىلىدىغىنىنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇ ئالتىنچى سۇمۇلدىكى سۇمبا ئامبال بىلەن جەنۇب بېگى توقلەك بەگكە ئالاقىچى ئەۋەتىپ، بارلىق سۇمۇللارنىڭ ئامبال - ئاقساقاللىرى ۋە چېرىك باشلىرى، ئۇيغۇر يېزا بەگلىرىنىڭ ئالتىنچى سۇمۇلغا توپلىنىشىنى ئوقتۇرغانىدى.

ئەلا پالۋان تىزگىنىنى يەل تاپاننىڭ ئىختىيارىغا بەردى، ئۆزى خۇددى كېمىدە ئولتۇرغاندەك ھۇزۇرلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپنى تاماشا قىلىشقا باشلىدى. ساپ ۋە سالقىن ھاۋا ئۇنىڭ يۈزىنى سىيپاپ راھەتلەندۈردى. بوز ئايغىر قېلىن قومۇشلار، سازلىقلارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ئۇچقاندەك يورغىلىماقتا؛ مانا ئۇ چوقۇرنىڭ سۇيىدىن يېنىكلا ئۆتۈپ كەتتى. ئەلا

① نىرۇ — شىبەچە ئىسىم بولۇپ، يانىڭ ئوقى دېگەن مەنىدە.

پالۋاننىڭ كۆزى يىراقتىكى قارا ـ كۆرە سىپىلغا قادالدى.

ئالتىنچى سومول دەرۋازىسىدىن بىرەر چاقىرىم يەرگىچە نۇرغۇن ئادەم چازاڭ تارتىپ تۇراتتى. بۇلار ئىچىدە توقلەك بەگ، سومبا، ئۇنىڭ قىزى سوخا قاتارلىق بەگ، ئامبال، چېرىك باشلىرى، باشقا يېزا، سومولاردىن كەلگەن كىشلەر بار ئىدى. سىپىل دەرۋازىسى ئۈستىدىكى بالىلار شىبەچە، ئۇيغۇرچە چۇرقىراشقا باشلىدى:

— كېلىۋاتىدۇ! كېلىۋاتىدۇ! ۋاي ـ ۋۇي، يامان جىق!

كۆچلۈك ئات دۈپۈرى يەرنى لەرزىگە سالدى. كىشىلەر ئەلا پالۋاننىڭ نۇرغۇن لەشكەر بىلەن كېلىۋاتقىنىنى بىلدى، بويۇنلىرىنى شەھەر يولىغا سوزدى. ئۇلار ئەلا پالۋاننى كۆرۈشكە تولىمۇ قىزىقاتتى. سومبا شەھەرگە كىرگەندە ئەلا پالۋاننى بىر نەچچە قېتىم كۆرگەچكىمۇ بويىنىنى سوزۇپ كەتمىدى. ئۇ پالۋاننىڭ داڭقىنى كۆپ ئاڭلىغان بولغاچقا، قىزى سوخانىڭ پالۋاننى كۆرۈش ئىستىكىنى قايتۇرمىدى. ئۇ توپا ـ چاڭنى كۆرۈپ، ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەشلىرىنى ئاڭلاپ ئەندىشىگىمۇ چۈشكەنىدى. ئۇ كىيىملىرىنى رەتلىدى، ئاتىسىنىڭ بۇ ئالدىراش قىلىقىنى كۆرگەن سوخا:

— ئاتا، ئەلا پالۋان قايسىسى بولىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئەنە ئاۋۇ! ھەممىنىڭ ئالدىدا، بوز ئاتتا قورغۇيدەك ئولتۇرغان، ئالدى ئوچۇق ياقىلىق كۆڭلەك كىيگەن، يوغان بويۇنلۇق، يۇمىلاق يۈزلۈك كىشى. قارا ئۇنىڭ كۆكرىكىنىڭ، ھەقىقىي پالۋانلارنىڭكىدەك كەڭلىكىنى! بىلەكلىرىنىڭ يوغانلىقىچۇ تېخى. پاھ ـ پاھ، تارانچىلارنىڭ ماختىغىنىغا تۇشلۇق زەبەردەست يىگىت جۇمۇ. ئۇنىڭ تاشتەك تۇرغان مۇسكۇللىرىغا قارا، بەستى نېمىدېگەن كېلىشكەن ـ ھە!

سومبا ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ئەلا پالۋاننى كۆرۈپ ماختاپ كەتتى. ئاتىسىنىڭ بۇ ماختاشلىرىنىڭ تولىمۇ ئورۇنلۇقلۇقىنى سوخا بىلدى. قىز ئاتىسى كۆرەلمەيدىغاننى يىگىتتىن ئىزدەيتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ كىشلەرگە قادالغان قاپقارا كۆز قارىچۇقىدىن ئەقىل ـ پاراسەت نۇرى چاقناپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇنىڭ پالۋاندىن كۆزىنى ئالغۇسى كەلمەي قالدى، ئەمما تارتىندى، ئەتراپتىكىلەر ئۇنىڭ قارىشىنى مەسخىرە قىلىۋاتقاندەك

سىيزىلدى. ئۇ ئۇيلىپ، پالۋاننىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان لەشكەرلەرنى كۆرسەتتى:

— ئاتا قاراڭ، ئىمىدىگەن ھەيۋەت چېرىكلەر بۇ!

— ھەئە، قوراللىرى يالتىراپ تۇرىدۇ. پاھ ـ پاھ، بۇ چېرىكلەر ئىلى دەرياسىدەك ھەيۋەتلىك ئىكەن! ئاۋۇ جەسۇر پالۋانلارنى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇلار پالۋاننىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى، تارانچىلار بۇلارنى ساھىبقىران دەيدىكەن. بۇلار ھەققىدە نۇرغۇن ھېكايە بار. ئۇلار يۈرەكلىك ئەزىمەتلەر، پالۋان نەگە بارسا، نەدە تۇرسا شۇ يەرگە باريدىكەن، شۇڭا ئۇلار مىڭ جىياڭجۈندەك تۈمەنلىگەن لەشكىرى بار جىياڭجۈننى مەغلۇب قىلدى ـ دە!

سۇمبا ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇ يەنە پالۋاننى قىزىغا تونۇشتۇرغىلى تۇردى:

— قارىغىنا، ئەلا سۇلتاننىڭ ئاتتا مىختەك ئولتۇرۇشىنى. ئۇ چەۋانداز ئىكەن، لەشكەرلىرىمۇ چەۋاندازلار ئىكەن.

سۇخا ئاتىسى دېمىسىمۇ پالۋاندىن كۆزىنى ئۈزەلمەي قالغانىدى. ئەمدى ئۆز ھېسسىياتىنى يوشۇرۇپ قالالمىدى:

— سۇلتان بەكمۇ روھلۇق، سالاپەتلىك ئىكەن، ئىسمى جىسمىغا لايىق سۇلتان ئىكەن!

— ئەلۋەتتە، — دېدى سۇمبا، — تارانچىلارنىڭ ئۇنى زېھنىلىكتە بى ئەزىز، كۆپ جەڭلەردە باھادىرلىق كۆرسەتكەن ياش نۇجىۋان پىردىل، دەپ ماختىشىدىغىنى بىكار ئەمەس — تە!

ئادەملەر مىغىلدىشاتتى، ھەممىسى بويىنىنى سوزۇشۇپ ئەلا پالۋانغا قارىشاتتى. داقا ـ دۇمباق، ناغرا ـ سۇناي ياڭراپ كەتتى. شىبە ئامبال، ئاقساقاللىرى باش ئۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈشتى. ئەلا پالۋان ئاتتىن لىككىدە سەكرەپ چۈشتى. نۆكەر دەرھال كېلىپ ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى ئالدى. ئەلا پالۋان ئالدىغا كەلگەن توقسەنتەك بەگ بىلەن قەدىردانلارچە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، باشقا بەگلەر بىلەن ئىككى قوللاپ ئامانلاشتى. سۇمبا پەشلىرىنى قېقىپ باش ئۇردى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزى سۇمبانىڭ كەينىدە تۇرغان سۇخاغا چۈشتى. قىز ئۆزىگە تىكىلىپ قالغان پالۋانغا ئىككى تىزىنى ئېگىپ، تىزى

ئۈستىگە ئىككى ئالىقىنىنى قوشلاپ قويۇپ تەزىم قىلدى. قىزنىڭ ھۆسن جامالى ئەلا پالۋاننى مەھلىيا قىلدى، قىزنىڭ تولۇن ئايدەك تولغان يۈزىگە، كەڭ ماڭلىيىغا، قاپقارا شەھلا كۆزلىرىگە قاراپ كۆزىنى ئۈزەلمەي قالدى. قىز تەزىمگە ئېگىلگەندە بەللىرى ئەۋرىشىم بولۇپ پۈكۈلدى، نېپىز شايى كۆڭلىكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان نازۇك كۆكسى پالۋاننىڭ كۆزىنى ئالاھىدە جەلپ قىلدى. قىز تەبەسسۇم بىلەن سۈزۈك لەۋلىرىنى ئاچقاندا ئاپئاق سەدەپ چىشلىرى يالتىرىدى. ئۇنىڭ ھۆسنىدە پەيدا بولغان ئاجايىپ بىر خىل تەبەسسۇم پالۋاننىڭ يۈرىكىنى ئويىنىتىۋەتتى. «پاھ، ــــ دەپ ئويلىدى ئۇ، ــــ ئاللا بەندىسىگە شۇنداقمۇ گۈزەللىك ئاتا قىلىدىكەن ــ ھە!» پالۋان چۈشىمۇ ــ ئوڭۇمۇ ــ دېگەندەك داڭ قېتىپ قالدى. گويا ئۇنىڭ ئالدىدا مەرھۇم گۈزەل ئاغىچا ئېگىلىپ تەبەسسۇم قىلىپ تۇرغاندەك بىلىنىپ كېتىۋاتاتتى. ئەلا پالۋان گۈزەل ئاغىچىسى ياماتۇدا غەرق بولغاندىن بېرى ھېچقانداق قىزغا كۆز قىرىنى سالمىغانىدى، بۈگۈن بۇ شىبە قىزى...

ئۇ ئۆزىدە قانداقتۇر بىرخىل غەلىتە سېزىمنىڭ پەيدا بولۇۋاتقىنىنى سەزدى. لېكىن، ئۇ گۈزەل ئاغىچىدىن باشقا ھەر قانداق قىزغا كۆڭۈل بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇنىڭغا ئۇستازى شەمسىدىن خەلپەم، دوست ـ يارەنلىرى نى ـ نى گۈزەل قىزلارنى سايە قىلغاندىمۇ ئۇلار ئۇنىڭدا گۈزەل ئاغىچا پەيدا قىلغان ھېس ـ تۇيغۇلارنى ئويغىتالمىغان، شۇڭا ئۇلارغا ئۆيلىنىشنى رەت قىلغانىدى. شۇ تاپتا بۇ شىبە قىزى گۈزەل ئاغىچىدەك ئۇنىڭ يۈرەك تارىنى تىترىتىۋەتتى، يۈرىكىدە گۈزەل ئاغىچا بىلەن كۆرۈشكەندە پەيدا بولىدىغان بىر خىل تۇيغۇ قوزغالدى. سۆز بىلەن چۈشەندۈرگۈسىز بىر ئىسسىق ئېقىم ئۇنىڭ پۈتكۈل تومۇرلىرىدا ئېقىشقا باشلىدى. دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئەقىل ـ ئىدراكى سادا بېرىپ: «ئۇنىڭ ۋەسلىگە ئېرىشىش مۇمكىن ئەمەس، ئۇ باشقا تائىپە» دەپ ئاگاھلاندۇردى. ئەمما، ئۇ يەنە قىزغا قارىدى ۋە شۇندىلا يۈرەك قاتلىرىدا گۈزەل ئاغىچا ئويغاتقان تاتلىق سېزىمنىڭ باشتا ئۇچقۇنلاپ بارا ـ بارا يالقۇن بولۇپ لاۋۇلداپ ئوت ئېلىۋاتقىنىنى بىلدى.

ــــ بۇياق كىمنىڭ قىزى؟ ــــ دەپ سورىدى ئەلا پالۋان ئىختىيارسىز.

ئۇنىڭ ئالدىدا ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن يول باشلاپ ماڭغان سۇمبا:
— شۇ، مېنىڭ قىزىم بولىدۇ، — دېدى.
— مۇبارەك نام ـ شەرىپى نېمىكىن؟
— سۇخا.
— تولۇن ئايدەك پەرى قىزنى چوڭ قىلىپسىز، — دېدى ئەلا سۇلتان بۇرۇتىنى سىلاپ.

ئەلا سۇلتاننىڭ ماختىشىدىن سۇمبانىڭ بېشى ئاسمانغا يەتتى. ئۇ پەخىرلەنگەن هالدا قىزىغا قارىدى. قىز هۇپپىدە قىزىرىپ كەتكەن، ئاھۇ كۆزلىرىنى ئۇزۇن كىرپىكلىرى ياپقانىدى. ئەلا پالۋان كەينىدىن سۈگدىشىپ كېلىۋاتقان قىزغا قايرىلىپ يەنە بىر ئۇتلۇق نەزەر تاشلىدى. ئۇنىڭ ئۇيغۇرچە تىكىلگەن پۇرمىلىك كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرى يەلپۈنۈپ تۇراتتى، تولىمۇ سىلىق، سىپايە قەدەم تاشلايتتى.

ئەمىرشاھ ياساۋۇل مەھكىمە ئەتراپىغا، سىپىل ئۈستىگە جېسەكچىلەرنى قويۇق قويدى.

2

ئەلا پالۋان خاس ئۆينىڭ تۆرىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇردى، توقمىلەك بەگ ۋە باشقا بەگلەرمۇ ئورۇن ئالدى. سۇمبا باش ئۇرۇپ هال سورىدى:
— ساخاۋەتلىك سۇلتاننىڭ ئەزىز تېنىنى بالا ـ قازادىن ساقلىغاي، ۋاقىتلىرى خوش، دۆلەتلىرى زىيادە بولغاي!
— بىرگە بولغاي، — دېدى ئەلا پالۋان.

قولغا سۇ ئېلىنىپ داستىخان سېلىندى، چايدىن كېيىن كاۋاپ، مانتىلار تارتىلدى. ئەلا پالۋان سۇمبادىن سۇمۇللارنىڭ ئەهۋالىنى، شىبەلەرنىڭ تىرىكچىلىكىنى سورىدى. ئاخىردا:
— ئامبال، سۇمۇل ئاقساقاللىرى، چېرىك باشلىرىنى چاقىرسىڭىز، — دېدى.
— خوش، ئۇلار ئىجازەت كۈتۈپ تۇرىدۇ، — دەپ، سۇمبا كەينىچە مېڭىپ

چىقىپ كەتتى.

سەككىز سومۇلنىڭ ئاقساقاللىرى، چېرىك باشلىرى پالۋان ھوزۇرىغا بىر - بىرلەپ كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار توخۇ قانىتىنى قاققانادەك پەشلىرىنى قېقىشىپ باش ئۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈشتى. ئەلا پالۋان قاپقارا بورۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

كىرگەنلەر ئۆز مەنسەپ، دەرىجىسى بويىچە ئورۇن ئېلىشتى. ئەلا پالۋان ھەممىگە بىر تەكشى قاراپ چىقتى، ئاندىن تەمكىن تۇرۇپ سۆز باشلىدى:

— گەپ مۇنداق، ئاقساقاللار، بىزنىڭ چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئىلىدىكى زالىم ئەمەلدارلىرىنى يوقاتقىنىمىزنى بىلىسىلەر. بىز ئىختىلال ئوتىنى ياققاندىن تارتىپ سىلەر ئۆز ئەمگەكچىلار بىلەن جان بېقىپ كېلىۋاتىسىلەر. بۇ ئوبدان ئىش، ئەمما سىلەر يەنىلا چىڭ خانىنىڭ چېرىكى، ئەمەلدارى سۈپىتىدە چەنلىرىڭلارنى، لەشكىرى كىيىملىرىڭلارنى ۋە قوراللىرىڭلارنى تاشلىماي يۈرۈۋاتىسىلەر. سىلەر ئۇيغۇرلارغا ئوخشاشلا ئاددىي پۇقرا بولغاندىكىن، ئەلۋەتتە قوراللارنى تاپشۇرۇشۇڭلار ھاجەت. شۇ دەقىقىدىن باشلاپ سومۇللارغا بېرىپ قوراللارنى يىغىپ ئەكىلىڭلار، بېشىڭلاردىكى قالپاقنى، دۈمبەڭلاردىكى چەننى[1] تاشلاڭلار!

ئاقساقال، چېرىك باشلىرى پالۋاننىڭ ئەمرىنى ئاڭلاپ، مىدىر - سىدىر قىلماي ئولتۇرۇپ قالدى. ئىككى چېرىك بېشى بىر - بىرىگە سىرلىق قارىشىپ قويدى، يەنە ئىككىسى كۇسۇرلاشتى. ئەلا پالۋاننىڭ ئوت يېنىپ تۇرغان كۆزىدىن بۇ قىلىقلار قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئۇ بۇ قىلىقلارنى قورال تاپشۇرۇشقا قارشىلىق دەپ بىلدى - دە، جۇدۇنى تۇتۇپ كۆزلىرى ھەرىكەتسىز، بۇتتەك قېتىپ ئولتۇرغان سۇلغۇن چىراي ئاقساقاللارغا:

— مەن سىلەرگە قورال تاپشۇرۇڭلار دەۋاتىمەن، يا بىز بىلەن قىلىچلىشىپ باققۇڭلار بارمۇ؟ — دېدى.

— يوقسۇ، يوقسۇ، بىز شۇ قورال تاپشۇرىدۇ، — سومبا ئورنىدىن تۇرۇپ

[1] چەن — مەنسەپ دەرىجىسى.

باش ئۇردى.

— ياخشى. قېنى، سىلەرچۇ، ئامبىلىڭلارنىڭ ئەمرىنى ئورۇندامسىلەر؟

ئىككىنچى سۇمۇلنىڭ ئاقساقىلى گوەن بېشىنى كۆتۈرۈپ شۇنداق دېدى:

— بىز شۇ، چېگرىغا يېقىن نېرۇدا، بىز چېگرىنى قوغدايدۇ، قورال تاپشۇرسا نېمىدە قوغدايدۇ؟

— شۇنداقمۇ؟ — دەپ مەسخىرىلىك كۈلدى توقلەك بەگ، — سىپىل دەرۋازىسىنى ئېتىۋېلىپ قوغدامسەن؟

بەگلەر بۇ گەپتىن كۈلۈشۈپ كەتتى، چۈنكى شىبەلەر نامازدىگەر ۋاقتىدىلا سىپىل دەرۋازىسىنى ئېتىۋېتىپ ھېچكىمنى كىرگۈزمەيتتى.

گوەن ئاقساقال مۇنداق جاۋاب بەردى:

— بىز خانىنىڭ: ئىلى دېگەن مۇھىم جاي، شىمالدا غۇلزۇ[1]، جەنۇبتا قاينۇق بار. چاغان ئۇسۇدىن[2] قاينۇققىچە سىپىل سوقۇش كېرەك. سىپىلدا يۈز چېرىك مۇداپىئەدە تۇرىدۇ. بۇنىڭ ئارىلىقىغا مىڭ چېرىك قويۇش كېرەك، دېگەن يارلىقى بويىچە چېگرىنى قوغداپ كەلدۇق.

ئەلا پالۋان گوەنگە كۆزىنى نەشتەردەك تىكىپ، دانىمۇ دانە قىلىپ چۈشەندۈردى.

— سەن ۋە ساڭا ئوخشاشلار خانىنىڭ مۇشۇ يارلىقى بويىچە چەت ئەلنىڭ تاجاۋۇزىدىن چېگرىنى قوغداش ئۈچۈن كەلگەن، ئەمما بىز ئىختىلال ئوتىنى ياققاندا سىلەر ئىلى جياڭجۈنىنىڭ ئەمرى بويىچە بىزگە قارشى ئۇرۇش قىلدىڭلار. ئىختىلال ھەيئىتى مۇنۇ توقلەك بەگ، قوغۇنچى بېگى موللا روزىلارغا لەشكەر توپلاپ، سىلەرنىڭ غۇلجىغا يۈرۈشۈڭلارنى توسۇشنى مۇراجىئەت قىلدى. توقلەك بەگنى بىلىشىسەن، ئۇ بىر مىڭ ئىككى يۈز لەشكەر توپلاپ، سېنىڭ سۇمۇلىڭدىن مۇشۇ يەرگىچە خەندەك كولاپ سەنلەرنى

---

① غۇلزۇ — غۇلجا

② چاغان ئۇسۇ — ھازىرقى ئاقسۇ يېزىسى.

توستى: غالجات، شۇڭقار، كەتمەن[1]، دولاتۇ، خۇنخاي، چوڭ بۇغرا، كىچىك بۇغرا يېزىلىرىنىڭ خەلقى سىلەرنىڭ غوجاگىر، زورغار قاتارلىق سۇمۇللىرىڭنى قورشىۋالدى ۋە ئوبدانلا ئەدىپىڭلارنى بەردى. ئەگەر شۇنداق قىلمىسا، سىلەر چېگرىنى قوغدىماي ئىختىلال ئوتىنى ئۆچۈرەتتىڭلار. يەنە تېخى چېگرىنى قوغدايمەن دەيسىنا، تېخى!

— قورال تاپشۇرغىنىڭ ياخشى، بولمىسا، ئۆزۈڭگە ياخشى بولمايدۇ! — دېدى توقملەك بەگ ئاگاھلاندۇرۇپ.

گۇەنىڭ ئىشەك گۆشلىرى لىپىلداپ كەتتى، ئەمما لام جىم دېمىدى.

— ئەمىرشاھ! — دەپ توۋلىدى ئەلا سۇلتان.

— خوش سۇلتانىم! — ئەمىرشاھ ھازىر بولدى.

— مۇنۇ جاھىللارنى باغلاپ گۇندىخانىغا تاشلا، ئىككىنچى سۇمۇلغا يۈرۈش قىلىپ بارلىق قوراللارنى يىغىۋال! قارشىلىق قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسىنى ئال!

— خوپ! — ئەمىرشاھ نۆكەرلەرگە ئىشارە قىلدى.

ئۇلار گۇەنىڭ قولىنى باغلاپ سۆرەپ ئاچىقىپ كەتتى. ئاقساقال، چېرىك باشلىرى قورقىنىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ تاتارغان يۈزىدە تەشۋىش ئەكس ئېتەتتى، كۆزلىرىنى ئۈزمەي چىمىلدىتاتتى. سۇمبا ئۇلارغا شىبەچە بىرنېمىلەرنى دېۋىدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بېشىغا دۇگىلەك قالپاق، ئۇچىسىغا دۇگىلەك ئاق چەنى بار چەندازا كىيگەن، چېچىنى بىر ئۆرۈم قىلىپ ئىشەكنىڭ قۇيرۇقىدەك ساڭگىلىتىۋالغان چېرىك بېشى سۇمباغا باش ئۇرۇپ چىقىپ كەتتى. بۇنى كۆرگەن ئاقساقال، چېرىك باشلىرى ئەلا پالۋانغا باش ئۇرۇپ قورال تاپشۇرىدىغانلىقىنى ئىزھار قىلىشتى.

— گەپ تامام، ئەتە قوراللارنى مۇشۇ يەردە تاپشۇرۇۋالىمىز، — ئەلا

① بۇ ئۈچ يېزا ئىلگىرى جۇڭگونىڭ زېمىنى ئىدى، چار پادىشاھ 1871 - يىلى ئىلىنى بېسىۋالغاندا «ئىلى - روسىيە شەرتنامىسى» ئارقىلىق بۇ يېزىلارنى ئۆزىگە قوشۇۋالغان.

پالۋان ئاقساقاللارغا مەقسىتىنى ئوچۇق ئېيتتى.

3

غالجات، شۈگقار، كەتمەن، جاغىستاي، قاينۇق يېزىلىرىنىڭ يۈز باشلىرى ئۈيغۇر ئاشپەزلەر تەييارلىغان تونۇر كاۋپىنى، مانتا ـ پولۇنى ئىشتىها بىلەن يېيىشتى. تاماق يەۋېتىپ، ئەلا پالۋاننىڭ قوراللارنى پەم بىلەن يىغىشۋېلىپ ئۈزلىرىنى خاتىرجەم قىلغىنىغا تەشەككۇر ۋە مەدھىيە ئوقۇشتى، ئادىتى بويىچە قىزىق لەتىپە، چاقچاقلار قىلىشىپ كۈلۈشتى. ئەلا پالۋان بۇنداق سورۇنلاردا ئىچىلىپ ـ يېيىلىپ كېتەتتى. بۈگۈن نېمىشقىدۇر، ئۇنىڭ تاماققىمۇ ئىشتىهاسى بارمىدى، ئەس ـ يادى سۇخانىڭ رۇخسارىدا قالغان، ئۇ ئايپەرى ئۇنىڭ ئىشتىهاسىنى بوغقانىدى. ئەلا پالۋان تولىمۇ روھسىز، خىيالچان هالدا چۈشكۈن ئۈيگە كىردى. يېزا باشلىرىنى يولغا سېلىپ قويۇپ كىرگەن توقلەك بەگ ئەلا پالۋانغا نەزىرىنى بۇراپ، ئۇنىڭ بۇ دۇنيانىڭ كۈندىلىك غوۋغالىرىدىن خالاس بولۇپ، مۇقەددەس خىياللار بىلەن بەند بولۇۋاتقاندەك ئولتۇرغىنىنى كۆردى. ئەلا پالۋاندا بۇنداق ئېغىر خىياللار كەمدىن كەم ئۇچرايتتى. ئەجەبسىنگەن توقلەك بەگ سورىماي تۇرالمىدى:

ـــ سۇلتانىم نېمىلەرنى خىيال قىلىۋاتىدىكىن، بىرەر ئىش يۈز بەرمىگەندۇ؟

ئەلا پالۋان چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى. پالۋان بىلەن توقلەك بەگ نۇرغۇن جەڭلەردە بىللە بولغان، سىنالغان، دىلكەش، قىزغىن دوستلاردىن ئىدى. توقلەك بەگ سالاپەت، ئەدەپ ـ قائىدىدىن خەۋىرى بار باسىت ئادەم ئىدى. باياتىن يۈرىكىنى كۆيدۈرگەن ئوت دەردىدە پىغان چەككەن پالۋان دىلىدىكى سىرىنى بۇ دوستى بىلەن ئورتاقلاشماقنى، قورسىقىنى بوشاتماقنى لازىم تاپتى. ئۇ چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتتى، بۇرۇتىنى سىلىدى، ئاندىن قىسىنغان هالدا:

ـــ مېنى سۇمۇلنىڭ ئايى خىيالغا بەند قىلدى، ـــ دېدى.

— بىلىمەن، بۇ ئاي ئالدىلىرىغا چىقىپ جامالىنى كۆرسەتكەنىدى، — توقبىلەك بەگ شۇنداق دەپ قاقاقلاپ كۈلدى.

ئەلا پالۋان سەل ئوڭايسىزلىنىپ قىزاردى، خىجالىتىنى بېسىش ئۈچۈن يېنىك يۆتىلىپ قويدى.

— تاپتىلا، — دېدى ئۇ بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، — مېنى خىيالغا سالغىنى بۇ ئاينىڭ بىزگە باقمايدىغىنى، ئۇنىڭ باقىدىغان يىگىتى بار ئىكەن ئەمەسمۇ!

توقبىلەك بەگ ئۇنىڭ ئالدىدا بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى ۋە دېدى:

— ئۇنىڭ يىگىتىنىڭ دادىسىنى يامۇلغا سالدىلا.

— ھە! — ئەلا پالۋاننىڭ بۇرۇتى قىمىرلاپ كەتتى، — ئۇنداقتا قىز نېمىدەپ قالار، ئۇنىڭ يىگىتى نېمىدەپ قالار؟ خەيرىيەت، بۇ ئاينىڭ رۇخسارىغا يېتەلمەيدىكەنمىز.

توقبىلەك بەگ ئەلا پالۋاننىڭ ئۈمىدسىزلەرچە قىلغان سۆزىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن قىلىشقا ئالدىرىدى.

— ئۇنداق ئويلىمىسىلا سۇلتان، سىلى گۇەننى قورالنى يىغىشۋېلىپ خەلقىنى ئەمىن قىلىش ئۈچۈن گۇندىخانىغا تاشلىدىلا. مۇبارەك دىللىرىغا ئاللاتائالا ئىگەم مۇشۇ ئايپەرىنى سالغانىكەن، دېمەك شەكسىز ئۇنىڭ رۇخسارىغا ئېرىشىدىلا. سۇمبامۇ سىلىدەك بىر باھادىر سۇلتاندىن قىزىنى ئايىماس. ھازىرلا سۇمبانىڭ بوسۇغىسىنى تېشىپ، ئامال بار قىزنىڭ دىلىدىكىنى بىلەي.

— بۇ ئىش چىرايلىقچە روياپقا چىقسا سىلىدىن تاغدەك مىننەتدار بولاتتىم.

— مەن سىلىنىڭ بۇ ئايغا قادالغان ئوتتەك كۆزلىرىنى كۆردۈم ۋە بىر ساۋابلىق ئىش قىلىشقا بەل باغلىدىم.

4

سۇخا ئىلى سۇلتانلىقىنىڭ سۇلتانى ۋە باھادىرىنىڭ يۈرىكىنى قانداق

دەردكە مۇپتىلا قىلغىنىنى بىلمەيتتى، پەقەت ئۇنىڭ نۇرانە كۆزلىرىنىڭ ئۆزىگە يېۋەتكۈدەك تىكىلگىنىدىن قانداقتۇر بىر غەلىتىلىك ھېس قىلغان، ئاتىسىنىڭ ماختاشلىرى، پالۋاننىڭ كېلىشكەن قامىتى ئۇنىڭ ئىچىگە ئوت يېقىپ، گۈەنىنىڭ ئوغلى سالغان قاراڭغۇلۇقنى يورۇتىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭدا ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل تۇيغۇ پەيدا بولۇۋاتاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ قامەت ئىگىسىگە قىزىلگۈلدەك جىلۋە بىلەن كۈلۈپ بېقىپ، نازۇ كەرەشمە قىلغىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالغانىدى. ئۇ ھۇجرىسىغا كىرىپ ئورنىدا ياتقىنىدىلا بۇ قىلىقىدىن ئۇيىلىپ بېشىنى يوتقىنى بىلەن پۈركىۋالدى. ئەمما، يوتقان ئىچىگە نۇرانە كۆزلەر بىرگە كىردى ۋە ئۆزىگە يەنىلا ئوتلۇق نەزەر تاشلىدى. سۇخا ئەمدى ئىزا تارتىشنى قويۇپ، بۇ قارا كۆزلەرگە، كەڭ يەلكىگە، قاپقارا شاپ بۇرۇتقا، كەڭ پېشانىگە قىزىقىش بىلەن قارىدى. «كېلىشكەن زەپەردەست يىگىت ئىكەن. ئاشۇنداق قۇۋۋەتلىك قامەتكە ئىگە باتۇر يىگىتكە ئىگە بولغان قىز ھەقىقىي بەختىيار قىز بولالايدۇ. گۈەن تۇڭغا ئوخشاش غاز بويۇن، ياغاچتەك قاخشال نېمىگە تەگكەندىن كۆرە مانا مۇشۇنداق قامەتلىك يىگىتكە تەگكەن ياخشى» دېگەن خىيال ئۇنىڭغا ئۇيقۇ بەرمىدى. قەيسەر، باتۇر يىگىتلەرنى سۆيۈش سۇخادىكى تەبىئىي مىجەز ئىدى. ئۇ ئاشۇ تاتلىق خىياللار بىلەن تۈن يېرىمىغا تاك ـ تاك ئۇرۇلغاندىلا ئۇخلاپ قالدى. ئۇ چۈش كۆردى:

پالۋان بىلەن سۇخا يانمۇيان كېتىپ بارىدۇ، سۇخا ئۆزىنىڭ نازۇك قولىنى پالۋاننىڭ كەڭ ئالىقىنىدا سېزىدۇ. پالۋاننىڭ گەپلىرى شۇنداق قىزغىن، يالقۇنلۇق ۋە سەمىمىي. ئۇ سۇخاغا قەلبىنى ئىزھار قىلىۋاتىدۇ، سۇخانى ئايپەرى دەپ ئاتاۋاتىدۇ. پاھ، نېمىدېگەن يېقىملىق، ساز گەپلەر ـ ھە! سۇخانىڭ كۆزىگە باغنىڭ دەرەخلىرى ئاسمانغا تاقاشقاندەك كۆرۈنىدۇ. بۇلبۇل، كاككۇكلار گۈل ـ چىمەنلەر ئارا پەرۋاز قىلىپ يۈرىدۇ، بەس ـ بەستە سايرايدۇ. جەننەت كەبى گۈزەل باغدا ئۇلار ئاستا سەيلە قىلىشىپ يۈرىدۇ. سۇخا بۇنداق گۈزەل باغنى ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان. سۇخا پالۋاننىڭ ئۆزىگە باققان نۇرلۇق كۆزلىرىدىن پارلىغان سۆيگۈنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ يېقىملىق، مۇھەببەتلىك سۆزلىرىنى ئاڭلاپ يايرايدۇ. ئۇ پالۋاننىڭ سۆيگۈ ئىزھارىغا

جاۋاب بەرمەك بولىدۇ، بىراق ئاۋازى چىقمايدۇ. ئۇشتۇمتۇت، بىر قارا قۇيۇن چىقىپ باغنى قاراڭغۇلۇق باسىدۇ، قارا قۇيۇن سوخانى ئۇچۇرۇپ ئەكېتىدۇ، سوخا بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايدۇ: «پالۋانىم، مېنى قۇتقۇزۇڭ! مېنى قۇتقۇزۇڭ!» ئۇ پەقەت پالۋاننىڭ ئوتلۇق كۆزلىرىنىلا كۆرەلەيدۇ. بۇ ئوتلۇق كۆزلەر كىچىك ئوچۇق نۇر پەيدا قىلىپ قاراڭغۇلۇقنى يورۇتىدۇ. سوخا بۇ نۇرغا قولىنى سوزۇپ ۋارقىرايدۇ: پالۋانىم ... مېنى...

—— سوخا، قىزىم سوخا نېمە بولدۇڭ، كۆزۈڭنى ئاچ!

سوخانىڭ ئانىسى سوخانىڭ قوللىرىنى سوزۇپ بىر نېمىلەرنى دەپ غوڭشۇۋاتقىنىنى، چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمگىنىنى كۆرۈپ ئۇنى ئويغىتىشقا باشلىدى. سوخا كۆزىنى يېرىپ ئاچتى، ئۇششاق كۆزلۈك پەنجىرىدىن تاڭ قۇياشىنىڭ نۇرى چۈشۈپ تۇراتتى. سوخا بىر هازا مۆگدەپ ياتتى.

—— قىزىم، نېمە بولدۇڭ، بىرنېمىلەرنى دەپ ۋارقىرىدىڭغۇ؟ قارا باستىمۇ —— يا!

سوخا ئانىسىنىڭ «پالۋانىم» دەپ ۋارقىرىغىنىنى ئاڭلىمىغىنىدىن خاتىرجەم بولۇپ:

—— ھەئە، قارا بېسىپ قاپتۇ! —— دەپلا قويدى.

—— تۇرغىن قىزىم، كۈن چىقىپ كەتتى، چېيىڭنى ئىچ.

ئانا شۇنداق دەپ چىقىپ كەتتى. سوخا چۈشىنىڭ دەسلەپكى لەززىتىنى ئويلاپ بىردەم ياتتى، قارا قۇيۇن كۆز ئالدىغا كەلگەندە قورقۇپ كەتتى ۋە ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. ئۇ مۇزدەك سۇدا راسا يۇيۇنغاندىن كېيىنلا يېنىكلەپ قالدى. ئۇ چېيىنى ئىچىپ بولۇپ قاچىلارنى يىغىشتۇرۇۋاتقاندا، ئايشەم ئانا توقىلەك بەگنى باشلاپ كىردى. سوخا ئىككى تىزىنى پۈكۈپ تەزىم بەجا كەلتۈردى. توقىلەك بەگ بىزنىڭ سۇلتانىمىزغا لايىقمۇ - يوق، دېگەندەك قىزنىڭ ھۆسن - جامالىغا قارىدى ھەم «سۇلتاننىڭ ئاشىق بولغىچىلىكى بار ئىكەن» دېگەن ئويغا كەلدى. ئۇ قىزنى گەپكە سالغۇسى كېلىپ سورىدى:

—— دادىڭىز بىر ياققا كەتكەنمىدى؟

سوخا يەرگە قارىغان ھالدا ساپ ئۇيغۇر تىلىدا:

— ۋاي تاگەي، — دەپ جاۋاب بەردى.
— پاھ، ئۇيغۇر تىلىنى بىلىدىكەنسىزغۇ؟
— قوشنىلىرىمىز ئۇيغۇر بولغاندىكىن.
— ئايشەم ھەدە قوشنىڭىزمۇ؟
— ئۇز ئانامدەك بولۇپ كەتكەن.
— گۇلسۇم ئىككىڭلار دوست ئىكەنسىلەردە؟
— ئۇنى قانداق بىلىدىلا؟
— تونۇگۇن تونۇشۇپ قالغان.

شۇ پەيتتە سومبا ئۆيگە كىردى. ئۇ ئىككى ئالىقىنىنى جۈپلەپ تەزىم بەجا كەلتۈردى. سوخا يېنىدىكى قەدەم بىلەن ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

— سومبا ئاغا، — دەپ گەپ باشلىدى توقىلەك بەگ، — سىز قورال تاپشۇرۇشتا نەمۇنە بولدىڭىز، بۇ ئىشىڭىزدىن سۇلتان خۇرسەن، سىزنى پوتكول شىبە سومۇلىرىنىڭ بەگلىكىگە كۆتۈرۈشنى ئويلىشىۋاتىدۇ.

— باش ئۇستىگە! سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي. مەن سىز ئۇيغۇرلار بىلەن ياخشى ئۆتۈشنى خالايدۇ، — دېدى سومبا خۇشاللىق بىلەن.

— بىزمۇ شىبە خەلقى بىلەن ئىناق، دوستانە ئۆتۈشنى خالايمىز، بۇ جەھەتتە سىز بىلەن سۇلتانىمىز ئىشنى باشلاپ بەردىڭلار.

توقىلەك بەگنىڭ گېپىنى پەتنۇستا چاي كۆتۈرۈپ كىرگەن سوخا بۆلۈۋەتتى. توقىلەك بەگ چاينى ئىبلىۋېتىپ:
— قىزىڭىز ئۇيغۇر تىلىنى سۇدەك بىلىدىكەن، — دېدى.

مېنىڭدىنمۇ ياخشى بىلىدۇ. ھويلامدا بىر ئۇيغۇر ئائىلە بار، شۇڭا سوخانىڭ تىلى ئۇيغۇر تىلىدا چىقتى. ئۇ ئايشەم بىلەن گۇلسۇمدىن تارانچىلارنىڭ ناخشىلىرىنى، ئۇسسۇللىرىنى، يېزىقىنى ئۆگىنىۋالدى. بىز مۇشۇنداق تۇغقاندەك ئۆتىمىز.

— قالتىس ئىكەنسىلەر. سىز قورال تاپشۇرۇشتىلا نەمۇنە بولماي، ئۇيغۇر ـ شىبەنىڭ ئىناق ئۆتىشىدىمۇ نەمۇنە ئىكەنسىز. ئەمدى بۇ ئىناقلىقنى تۇغقانچىلىققا ئايلاندۇرساق مەڭگۇ ئىناق ئۆتىمىزكەن.

توقمىلەك بەگ گەپنى ئەسلى مەقسەتكە بۇرىدى، سۇمبا بۇ گەپنىڭ تېگىگە يېتەلمەي بەگكە قارىدى. توقمىلەك بەگ مەقسىتىنى ئوچۇق ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى:

— ئوبۇل ئەلاخان سۇلتان سىزگە كۈيئوغۇل بولسام دەيدۇ!

— هە! — سۇمبا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

كاڭدا جوزىغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان توقمىلەك بەگ ئۇنىڭ هەر بىر هەرىكىتىگە سەپسالدى. سۇمبا ئۆينىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگە ماڭدى، بەللىرى پۈكۈلدى، تۇرۇلگەن قوشۇمىسىدىن قاتتىق ئويلىنىۋاتقىنى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قىزىل مەڭزىدە قان دىدارى قالمىغانىدى. توقمىلەك بەگ ئۇنىڭ هالىغا بېقىپ:

— ئاقساقال، سۇلتانىمىز سۇخانىڭ ئەدەپلىك، ئۇيغۇرلارنىڭ تىلى بىلەن ئۆرپ - ئادىتىگە پىششىقلىقىنى بىلىپ، قىزىڭىزنى ياقتۇرۇپ قاپتۇ، بۇ سىزنىڭ ۋە قىزىڭىزنىڭ بېشىغا قونغان بەخت قۇشى، ئالتۇن تاج. مېنىڭچە، بۇ ئىككىسى توي قىلسا ئىككى مىللەتنىڭ دوستلۇقى مەڭگۈلۈككە ئايلىنار ئىدى، — دېدى.

سۇمبا بىردىن توقمىلەك بەگكە يۈزلىنىپ تىزلاندى ۋە يالۋۇردى:

— بەگ، سىز بىلەن مەن كونا تونۇش، مەن سۇلتان بىلەن تەڭ كېلەلمەيمەن، سۇلتاندىن يالغۇز قىزىمنى تىلىۋالاي، سۇخانىڭ بېشى باغلاقلىق!

توقمىلەك بەگ كاڭدىن چۈشۈپ سۇمبانى يۆلىدى، ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ كاڭدا ئولتۇرغۇزدى، ئاندىن سالماق، يۇمشاق ئاهاڭدا شۇنداق دېدى:

— ئاقساقال، قىزىڭىزنىڭ بېشىنىڭ باغلاقلىق ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇم. ئەمما گۇەن گوندىخانىدا، ئۇ ئىلى سۇلتانلىقى بىلەن قارشىلاشتى. ئەلا پالۋاننىڭ تەڭداشسىز باهادىر ۋە ئەقىل ئىگىسى ئىكەنلىكىنى، شۇ كەمگىچە ئەل ئىشىنى دەپ ئۆيلەنمىگىنىنى بىلىسىز. ئۇ قىزىڭىزنى زورلۇق بىلەن ئېلىشنى خالىمايدۇ. ئۇ سۇخانىڭ، سىزنىڭ رازىلىقىڭىزنى ئېلىشنى ماڭا تاپشۇردى.

بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە ئۈندىمەي ئولتۇرغان سۇمبا توقمىلەك بەگنىڭ

سۆزى تۈگىشىگە بوش ئاۋازدا:
— گۈەننىڭ ئوغلى قارشىلىشىدۇ، — دېدى.
— ئۇنىڭغا قىز كەممىدى، پۈتكۈل سۇمۇلدىن بىرەر گۈزەلنى تاللىۋال دېمەمسىز...

ئۆيگە ئىتتىك كىرىپ كەلگەن چاپارمەن ئۇنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپتى:
— بېگىم، سۇلتان سىزنى سۇمبا ئامبالنى ئېلىپ كەلسۇن، دەيدۇ.

5

چېكىسىگە پەرەڭ ياغلىقىنى چىگىۋالغان، ئۇزۇن چىت كۆڭلىكى ئۈستىگە تار پىنجەك كىيىۋالغان، بۇغداي ئۆڭلۈك، قاراقاش، قاراكۆزلۈك، زىلۋا بويلۇق بىر قىز سۇخاننىڭ ھوجرىسىغا كىرىپ كەلدى. سۇخا ئورنىدىن لىككىدە تۇردى ـ دە:
— ۋاي گۈلسۈم، ئەجەب ۋاقتىدا كىردىڭ، — دەپ قىزنى قۇچاقلىدى، قولىدىن تۇتۇپ كاڭغا تارتتى.
گۈلسۈم كاڭنىڭ لېۋىدە ئولتۇرۇۋېتىپ چاقچاق قىلدى:
— پاھ، قىزىلگۈلدەك رەڭلىنىپ كېتىپسەنغۇ. ئەلا پالۋان يېقىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟
— ياق ـ ياق، ئۇنداق سەت گەپنى قىلمىغىنا!
— راستىڭنى ئېيت، قانداق يىگىت ئىكەن؟
— ئالامەت كېلىشكەن يىگىت ئىكەن. ئۇ مېنى كۆرۈپلا يېۋەتكۈدەك قاراپ كەتتى. ئۇيالغىنىمدىن يەرگە كىرگۈدەك بولدۇم، ھەتتا تېخى «تولۇنئايدەك گۈزەل ئىكەن» دېمەسمۇ، ئوت بولۇپ ياندىم.
— سەنمۇ ھەقىقەتەن تولۇنئاي، سېنىڭدەك قۇندۇز چېچىم، سۇتتەك ئاق بەدىنىم، گۈزەل رۇخسارىم بولغان بولسا مەن ئۇنىڭ مەلىكىسى بولغان بولاتتىم.
— ئاشۇرۇۋەتتىڭ!
— ياق ئاشۇرۇۋەتمىدىم. بەلكى تولۇق سۈرەتلەپ بېرەلمىدىم.

رەسسىمچى بولسام سىڭنىڭ مۇشۇ ھۆسن جامالىڭنىڭ مىڭدىن بىرىنىلا سىزالىشىم مۇمكىن، ئەمما شۇ تاپتا چاقناپ تۇرغان شەھلا كۆزلىرىڭدىكى نۇرلارنى سىزالمىغان بولاتتىم.

— پاھ، پاھ، — دەپ سۇخا ۋىلىقلاپ كۈلدى، — گەپتانلىقىڭ تۇتۇپ كەتتىمۇ ـ نىمە؟ ئاشۇ سۇلتانىڭلار ھەققىدىلا گەپ قىلساڭچۇ.

— ئىككىڭلار ھەققىدە «ئاشىق ـ مەشۇقلار»دېگەن داستان توقۇيمەن، بولامدۇ؟ بايا ئاپامدىن «توقمىلەك بەگ ئەلچى بولۇپ كەپتۇ، ئەلا سۇلتان سۇخانى ئالىمەن دەپتۇ» دېۋىدى، ئىشىمنى تاشلاپلا ئالدىڭغا يۈگۈردۈم.

— ئۇ كىشىنى ئىنىمكىئانام باشلاپ كىرىۋىدى.

— ئاپام «سۇخا گۈەنىنىڭ بالىسىنى ياقتۇرمايدۇ» دەپتۇ.

— راست گەپنى قىپتۇ، ئۇنىڭغا تەگكۈچە ئۆزۈمنى ئىلى دەرياسىغا تاشلىۋالىمەن!

— ئەمىسە ئەلا سۇلتاننى ياقتۇرۇپ قاپسەن ـ دە؟

سۇخانىڭ يۈزى ھۆپپىدە ئوت ئېلىپ پەرەڭدەك قىزاردى. ئۇ تىرنىقىنى تاتلىغان ھالدا:

— سېنىڭچە قانداق قىلسام بولار، ئۇغۇ كېلىشكەن يىگىت ئىكەن.

— مېنىڭچە ئۇنىڭغا تەگكىن. بۇنداق يىگىتنى پۈتكۈل ئالەمدىن تاپقىلى بولمايدۇ. سۇلتاننىڭ مەلىكىسى بولساڭ نام قازىنىسەن، مەن ساڭا سۆزلەپ بەرگەن شاھروھنىڭ مەلىكىسى بولىسەن!

— دادام، ئاپام نېمە دەر؟

— ئاپاڭ ماقۇل بولۇپ، قىزىمنىڭ بېشىغا بەخت قۇشى قوندى، دەپتۇ.

— راستمۇ؟

— مەن ساڭا قاچان يالغان ئېيتقان. ئەلا پالۋانغا تەگسەڭ خىلى ـ خىلىغا، گۈلى ـ گۈلىگە كەلگەن جۈپلەردىن بولىسىلەر، مەن سېنىڭ كېنىزىكىڭ بولىمەن، بىرلىكتە دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتىمىز.

— ئۇ چاغدا مەن ساڭا پالۋاننىڭ كېلىشكەن نۆكەرلىرىدىن بىرنى تېپىپ بېرىمەن.

قىزلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى، قايسى قىزدا نازۇك روھىي ھېسسىيات

بولمىسۇن؟ ئۇلار كېلىشكەن يىگىتنىڭ جۈپتى بولۇشنى ئارزۇ قىلىشىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا، ئۇلار سىرلىرىنى تۆكۈشۈپ دىلكەشلىك بىلەن مۇڭدىشىشقا باشلىدى...

6

توقلەك بەگ بىلەن سۇمبا ئەلا سۇلتاننىڭ چۈشكەن ئۆيىگە كەلگەندە، ئەلا پالۋاننىڭ قاپىقىدىن قار يېغىپ ئولتۇراتتى. سۇمبا جىبەكچىلەرنىڭ سەپراس تۇرغىنىنى كۆرۈپ، بىرەر ھادىسە بولغىنىنى تۇيدى.

— ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ئەلا پالۋان، — گويا ئاقساقالنىڭ بالىسى گويا تۇڭ قورال تاپشۇرۇشقا قارشى چىقىپتۇ. سېپىل داۋازىسىنى تاقاپ ئەمىرشاھنى كىرگۈزمەپتۇ. ئۇ: «ئۇيغۇرلار بىزدىن قورالنى تارتىۋېلىپ قىزلارنى بۇلىماقچى، نومۇسىغا تەگمەكچى» دەپ چېرىكلەرنى قۇترىتىپتۇ، ئوق ئېتىپ لەشكەرلىرىمىزدىن ئون نەچچىسىنى ئۆلتۈرۈپتۇ.

ئەلا پالۋاننىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، توقلەك بەگ ئورنىدىن دەس تۇردى.

— ماڭا ئىجازەت بەرگەيلا، غالجاتتىكى لەشكەرلىرىمنى ئەكېلىپ، ئىككىنچى سۇمۇلنىڭ توپىسىنى كۆككە سورۇۋېتەي!

— ئېغىرلىق راخمانلىق، — دېدى ئەلا پالۋان ئۇنى ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلىپ، — بىز يەنىلا شىبە خەلقى بىلەن ئىناق ئۆتۈشكە تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىز كېرەك. ئەلەم بىلەن ئىش كۆرۈش ئاسان، مېنىڭ ئاتلىق لەشكىرىملا ئۇلارغا تېتىيالايدۇ، لېكىن يەنىلا سۇمبا ئامبالنىڭ گويا نەسىھەت قىلىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن.

توقلەك بەگنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىش تەلىپىنى ئاڭلاپ سۇمبانىڭ پۇت ـ قولى تىترەپ كەتكەنىدى. ئەگەر ئۇرۇش بولۇپ قالسا ئىككىنچى سۇمۇللا ئەمەس، بارلىق سۇمۇللار تۈپتۈز بولۇپ كېتەتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ سالماق ۋە ئاقىلانىلىكىگە قول قويدى ۋە يۈرىكى ئىزىغا چۈشتى. ئۇ ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئەلا پالۋانغا باش ئۇرۇپ ئىلتىجا قىلدى:

— جانابىي سۇلتاننىڭ ئاقىلانە تەدبىرى تولىمۇ دانادۇر، پېقىر گويا

نەسىھەت قىلاي!

— بۇنىڭدىن كېيىن ئالدىمدا باش قويۇشنى تاشلاڭ. گۇەنىنىڭ ئالدىغا ھازىرلا كىرىڭ. ئۇ قورال تاپشۇرۇشقا قوشۇلسا يەنىلا ئىككىنچى سۇمۇلنىڭ ئاقساقىلى بولىدۇ. قارشىلىق قىلسا ئوغلى ئىككىسى قەتل قىلىنىدۇ، مال مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىدۇ!

سۇمبا ئەلا پالۋاننىڭ پەرمانىنى ئېلىپ ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

— توقىلەك بەگ ئاغا، چاپارمەن ئەۋەتىپ، ئاققۇزا مىراپنى بەش يۈز ئاتلىق لەشكەر بىلەن ئىككىنچى سۇمۇلغا كەلسۇن، دېدىم.

— سىلىنىڭ بۇنداق ئەتراپلىق ئورۇنلاشتۇرىدىغانلىقلىرىنى ئويلىماپتىمەن.

— خوش، سۇمبا قىزنى بېرىشكە ماقۇل بولىدىمۇ؟

— دېلىغۇل بولۇپ تۇرىدۇ، گۇەن بىلەن قۇدىلىشىپ قويغان، دەپ يېلىندى، مەن نەسىھەت قىلىۋىدىم سەل بوشاشتى، ئاڭغىچە چاپارمەن بىزنى ھۇزۇرلىرىغا چاقىرتتى.

ئەلا پالۋاننىڭ ئەس ـ يادى سوختادا ئىدى. ئۇنىڭ قولغا كېلىشى تەس بولغانىسېرى ئاپپەرىگە بولغان مېھرى ـ مۇھەببىتى شۇنچە ئېشىۋاتاتتى. توقىلەك بەگ ئۇنىڭ دىلىدىكىنى تېپىپ دېدى:

— خاتىرجەم بولغايلا سۇلتان، سوختا ئەمىرلىرىگە ئۆتىدۇ. ئەتىگەن ئۇنىڭ ئىنىكئانىسى ۋە ئۆزى بىلەن سۆزلەشتىم، سوختانىڭ ئىنىكئانىسى ئايشەمخان دېگەن ئۇيغۇر ئايال ئىكەن. سوختانى ئېمىتىپ چوڭ قىپتىكەن. شۇڭا سوختا ئۇيغۇر تىلىنى بىلىدىكەن. ئايشەمخان، سوختا ماڭا بىر نەچچە قېتىم، مەن گۇەن تۇڭنى ياقتۇرمايمەن، مېنى ئۇنىڭغا زورلاپ بەرسە ئۆزەمنى ئۆلتۈرۈۋالىمەن، دېگەن، دېدى.

— جېگەرلىك قىز ئوخشىمامدۇ، ئۆز مىللىتىنىڭ يىگىتىنى ياقتۇرمىسا پېقىرنى ياقتۇرارمۇ؟

— خاتىرجەم بولغايلا، ئايشەمخان ئاپپەرىنىڭ دىلىدىكىنى قىزى گۈلسۇمنى كىرگۈزۈپ بىلمەكچى.

— سىلى مېنى بىر غەمدىن خالاس قىلدىلا. مەنغۇ بىر ناتىۋان

يىگىت، ئەمما كۆڭۈل دېگەن تولىمۇ يۇگۇرۇك نېمىكەن. شۇ كەمگىچە گۇزەل ئاغىچامنى ئۇنتۇماي، ئۇ دۇنيادا مۇرادىمغا يېتەرمەن، دەپ ئەھدۇ پەيمان ئەيلىگەنىدىم. ئەمما، ئۇ گۇزىلىم بۇ يەردە تىرىك پەيدا بولدى. بۇ ئايپەرى گۇزەل ئاغىچامغىلا ئوخشايدىكەن. ئەمما، ئۇ ماقۇل كۆرەرمۇ؟ ئۇنىڭغا ئۆيلىنىشىمگە جالالىدىن قازىلار قوشۇلارمۇ؟

پالۋاننىڭ غەم ـ ئەندىشىدىن ساقىت بولالمىغىنىنى چۈشەنگەن تو- قىلەك بەگ ئىشىنەرلىك قىلىپ شۇنداق دېدى:

ـــ سۇلتانىمىز خاتىرجەم بولغايكى، سۆيگۈ ـ مۇھەببەت مىللەت، دىنغا باقمايدۇ. ئۇ قىز چوقۇم سىلىدەك باھادىر پالۋاننى خالايدۇ. ئۇلۇغ ھاپىزىمىز مەشرەپكە جۇڭغار خانى خۇنتەيجىنىڭ قىزى ئاشىقى بىقارار بولغان ئەمەسمىدى؟ سۇخا ئىمان ئېيتىمدۇ، ئىسمىنىمۇ ئاي يۇزلۇك بولغاچ ئايىم قويىمىز. ئۇنىڭ سىلىگە مېھرىبان ئاغچا بولىدىغىنىغا ئىشەنچىم كامىل. جالالىدىنلارغا كەلسەك، ئۇلارنىڭ ئىشى ئوڭاي، ئۇلار يۇرتنى شەرىئەت يولى بىلەن باشقۇرۇپ بىزنى بوزەك ئەتكىنى بىلەن پازىل ئۇستازلىرى شەمسىدىن خەلپەم، ئىلىم ھېكمەتلىك ۋە ھىممەتلىك موللا سالىش ئىماملار جالالىدىنلارغا تېتىيالايدۇ. سىلىنى موللا شاۋكەت ئاخۇن ئەمىرلىكتىن ئېلىپ تاشلىغاندا موللا سالىش ئىمام باشلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر شاۋكەتنى ئاغدۇرۇپ سىلىنى سۇلتانلىققا ئولتۇرغۇزغىنى ئۆزلىرىگە ئايانغۇ!

ئەلا پالۋان مۇرىسىنى تاغدەك بېسىپ تۇرغان چېگىش خىيال ۋە ئەندىشىلەردىن خالاس بولۇپ، مۇسۇلمانچىلىققا مۇخالىپ ئىش قىلىشتىن ساقلانغاندەك يېنىكلەپ قالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ پاك قەلبىنىڭ داغلانماي پاك بويىچە قېلىشىنى خالايتتى. ئۇ دوستىنىڭ ئۆزىگە خالىس نىيىتى بىلەن ياردەم قىلىدىغىنىنى بىلەتتى، شۇڭا تەقدىرگە شۇكۇر ئېيتىپ ئورۇنغا كىردى. ئەمما، خېلىغىچە سۇخانىڭ ئايجامالى كۆز ئالدىدىن كەتمىدى، ئىختىيارسىز لۇتفىنىڭ «ئەي پەرى رۇخسارىلار بىزگە نىگاھ تاشلاپ ئۆتتۈڭ، بىر نەزەر بىرلە گادانى پادىشاھ ئەيلەپ ئۆتتۈڭ.» دېگەن نەزمىسى ئۇنىڭ كۆڭۈل كۆكسىدىن ئېتىلىپ چىقتى.

7

— جانابىي سۇلتان، — دېدى سۇمبا ھەسرەتلىنىپ، — گۇەن دېگەن نېمە شۇنداق جاھىلكەنكى، مېنىڭ نەسىھەتىمگە تاشمۇ ئېرىپ كېتەر ئىدى، ئىككى كۈن ئۇدا نەسىھەت قىلدىم...

— شۇنداق، شۇنداق! — ئۇنىڭ سۆزىنى توقىلەك بەگمۇ تەستىقلاپ بېشىنى ئېغىتتى.

ئەلا پالۋان ئويلىنىپ قالدى، ئەلەم بىلەن ئىش كۆرمەي دېسە سۇخا كۆز ئالدىغا كېلىۋالدى. ئۇ: «ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرۈڭ، بولمىسا خەلقىمگە تەگمەڭ، مەن خەلقىم ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن، مەڭگۇ سىزنىڭ خىزمىتىڭىزدە بولاي» دەۋاتقاندەك قىلاتتى. ئەلا پالۋان مۇشۇنداق ھېسسىيات ئىچىدە ئولتۇرغاندا ئەمىر شاھ كىرىپ كەلدى. ئەلا پالۋان ئەمىر شاھتىن سورىدى:

— خوش، نېمە گەپ؟

ئەمىرشاھ سۇمباغا قاراپ قويدى، ئەلا پالۋان ئۇنىڭ سۇمبا ئالدىدا مەلۇمات بەرگۈسى كەلمەيۋاتقىنىنى سېزىپ ئەمىر قىلدى:

— سۆزلەۋەر.

— ئەمىر شاھ ئەھۋالنى بايان قىلىشقا باشلىدى:

— ھۆرمەتلىك سۇلتان، ئاقسۇزا مىراپ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلگەندىن كېيىن بىز گۇەن تۇغىغا قورال تاپشۇرۇشقا ئەمىر قىلدۇق، ئەمما ئۇ بىزگە ئوق چىقاردى. پەند ـ نەسىھەت، ئاگاھ بېرىشىمىز كار قىلمىغاچ ھۇجۇم قىلىشقا مەجبۇر بولدۇق. جەڭ راسا قىزىۋاتقاندا ئىككىنچى سۇمۇلنىڭ چېرىك باشلىقى تاۋيۈەن ئاق بايراق چىقىرىپ سېپىل دەرۋازىسى ئېچىلدى. سېپىل ئىچىگە كىردۇق. بارلىق قوراللار، مەنچىڭ خانىدانلىقىنىڭ كىيىملىرى، چەنلىرىنى بىر يەرگە دۆۋىلەپ قويۇپتۇ. بىزنىڭ ئالدىمىزغا تاۋيۈەن كېلىپ باش ئۇردى ۋە سۇلتانىمىزنى ھىمايە قىلىدىغىنىنى ئىزھار قىلدى.

— گۆھن تۈگچۇ؟ — دەپ سورىدى ئەلا پالۋان.

— ئۇ بىزنىڭ كۆچىمىزدىن قورقۇپ، بىر قىسىم ئادەملىرىنى باشلاپ سىپىلنىڭ ئارقىسىدىن ئارغامچىغا ئېسىلىپ چۈشۈپ قېچىپتۇ. كەينىدىن بىر ئونلۇق لەشكەر ئەۋەتكەنىدىم. ئۇلار «گۆھن تۈلك روسىيىگە ئۆتۈپ كەتتى» دېيىشتى.

بۇ خەۋەر ئەلا پالۋاننى ھەم خۇشال قىلدى، ھەم ئويغا سالدى. ئۇ ئەمىر قىلدى:

— سەن ھازىرلا قايتقىن، بىرىپ ئېيتقىنكى، تاۋ يۇەن گۆھننىڭ ئورنىغا ئىككىنچى سۇمۇل بېگى بولىدۇ. ئاقسۇزا مىراپ لەشكەرنى ئېلىپ قايتسۇن! سەنمۇ تاپشۇرۇلغان قورالالارنى ئېلىپ يېنىپ كەل. تاۋ يۇەنگە بىر ئونلۇق لەشكەرگە يەتكۈدەك قورال تاشلاپ كەل!

— باش ئۈستىگە! — ئەمىر شاھ چىقىپ كەتتى.

ماقۇللىشىپ قويغان كۆيئوغۇلنىڭ چەت ئەلگە قېچىپ كەتكىنىنى ئاڭلاپلا سۇمبانىڭ كاللىسىغا: «سۇخانى سۇلتانغا بېرىش ئەڭ ئاقىلانە ئىش. گۆھننىڭ ھالىغا قالغۇچە سۇلتاننىڭ قېيناتىسى ۋە بەگ بولغان ئەلا» دېگەن ئويغا كەلدى.

8

سۇخانىڭ ئانىسى تۇمبا كېلىشكەن، ئاپئاق ئايال ئىدى، ئۇيغۇرلار بىلەن ئىجىل - ئىناق ئۆتەتتى. ئۇ ئەلا پالۋان ئەلچى كىرگۈزگەندىن بېرى بەكمۇ خۇشخۇيلىشىپ كەتتى. تۇمبا بۇگۈن سۇمبانىڭ مەقسىتىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن سۇخانى چاقىردى. ئۇ كاڭنىڭ لېۋىدە ئولتۇرۇپ يالغۇز قىزىغا تويماي قاراشقا باشلىدى، قىزىغا مەستلىكى كېلىپ مېيىقىدا كۈلدى. سۇخا ئەجەبسىنىپ:

— ئانا، تولىمۇ خۇشالغۇ سەن؟ — دەپ سورىدى.

— پېشانەڭگە بەخت قۇشى قونغىنىغا خۇشالمەن.

— بەخت قۇشى؟ ئۇ قەيەرگە قوندى؟

— سېنىڭ بېشىڭغا!

سوخا بېشىنى سىلىدى ۋە تەئەججۈپلىنىپ ئانىسىغا قارىدى:

— قۇش يوققۇ؟

ئانا پاراقىدە كۈلۈۋەتتى - دە، چۈشەندۈردى:

— قۇش بالىسى چوڭ بولسا ئۇۋىسىدىن ئۇچۇرما بولىدۇ. سەن بىزنىڭ بىرتال قۇشىمىز ئىدىڭ، ئەمدى سەن ئۇچىدىغان بولدۇڭ.

— قانىتىم بولمىسا قانداق ئۇچىمەن؟

— ساڭا سۇلتان ئوردىسى قانات ئاتا قىلىدىغان ئوخشايدۇ.

— سۇلتان ئوردىسى؟ ئۇ يەردە نېمە بار؟

— كېلىشكەن بىر پالۋان بار.

گۈلسۇم بىلەن سىرداشقاندىن بېرى كۆز ئالدىدىن كەتمەس بولغان ئەلا پالۋاننىڭ سېيماسى قىزنىڭ ئالدىدا يەنە پەيدا بولدى. شۇندىمۇ ھېچنېمىنى چۈشەنمىگەن بولۇپ سورىدى:

— پالۋان بولسا مېنىڭ نېمە كارىم.

— ئەلا پالۋان سېنى ئۆز ئەمرىگە ئالىدىغان بولدى.

— ھە؟ — قىزنىڭ يۈرىكى سېلىپ، يۈزى لالىدەك قىزاردى، ئىككى مەڭزى ئاتەش بولۇپ ياندى.

— قىزىم، سەن تولۇق گۆھەرنى ياراتمىدىڭ. ئەلا پالۋان سېنىڭ راسا لايىقىڭ ئىكەن. ئايشەم ئۇنى مەلۇماتلىق، ئەدەپ - قائىدىلىك يىگىت دەيدۇ. ئاتاڭ: «سوخانى پالۋانغا ياتلىق قىلىش راسا ئەۋزەل تەدبىر» دېدى. ئۇ سېنى تويغا تەييارلىق قىلسۇن، دەيدۇ.

قىز بالىدا پەردىشەپ، نومۇس بولىدۇ. شۇنىڭدەك نازمۇ بولىدۇ. ئۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ ماقۇل جاۋابىدىن خۇشال بولۇپ قىزغىن ھېسسىياتقا كەلگەن بولسىمۇ، ئانىسىغا ئەركىلىدى:

— ئۇنداق ئۇيغۇرغا تەگمەيمەن!

— ئۇنداق دېمە قىزىم. ئۇيغۇرلار زېرەك، پاراسەتلىك، كەڭ قورساق، باتۇر خەلق، ئەلا پالۋان ئاشۇلارنىڭ پەرزەنتى ۋە سۇلتانى. ئۇنىڭ ئالدىدا تولۇق گۆھەر دېگەن نېمە!

قىز ئانىنىڭ گەپلىرىنى ھوزۇرلىنىپ ئاڭلىدى ۋە ئانىسىغا: «ئۇ ۋاپادار بولسا مەن ئۇنىڭغا مەڭگۇ باش ئېگىمەن» دەپ جاۋاب بەرمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئۈمەللىدى، ئەمما ئىزا تارتىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

9

ئەلا پالۋاننىڭ چوڭ بېغى. دەرۋازىدىن كىرىپ ئوڭغا بۇرۇلغان سالىش ئىمام نۇردۇننىڭ باشلىقى بىلەن ئاپئاق ئاقارتىلغان ئۆيگە كىردى. ئۆيدە لىق ئادەم ئولتۇراتتى. پەگادا ئولتۇرۇپ ساھىبخانىلىق قىلىۋاتقان شەمسىدىن خەلپەم ئورنىدىن تۇرۇپ سالىش ئىمام بىلەن ئىككى قوللاپ ئامانلاشتى. ئۆيدە ئولتۇرغانلار دوررىدە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىمامنى تۆرگە تەكلىپ قىلدى.

— كېيىن كەلگەن تۆرگە چىقار دېگەندەك، قېنى تەقسىر، تۆرگە ئۆتسىلە، — دېدى شەمسىدىن خەلپەم چېقىشىپ.

— ئۆينىڭ تۆرىگە سىلى چىقماي مەن چىقسام ھۆرمەتسىزلىك بولار، — دەپ چاقچاق قىلدى سالىش ئىمامىمۇ بوش كەلمەي، — ئىككىمىز بىرگە چىقىلى.

سالىش ئىمامنىڭ زورى بىلەن شەمسىدىن خەلپەم تۆردىن ئورۇن ئالدى.

سالىش ئىمام دۇئاغا قول كۆتۈردى، ئاندىن خەلپەمدىن سورىدى:

— جانابىي قازىكالان كەلمەپتۇغۇ!

— قازىكالان ئەلا پالۋاننىڭ شۇمبە قىزىنى نىكاھىغا ئېلىشىغا قوشۇلمىدى، كەلمىگىنىنىڭ سەۋەبى شۇ بولسا كېرەك، — دەپ جاۋاب بەردى خەلپەم.

قولغا سۇ ئېلىنىپ داستىخان سېلىنىدى. تائامدىن كېيىن شەمسىدىن خەلپەم:

— كېلىن ئاغىچىنى ئەكىرىڭلار، — دېدى.

پەرەنجە ئارتقان گۈلسۈم ئاپئاق بۆرتۈم ياغلىقتا پۈركەنگەن سۇخانى ئۆيگە ئەكىردى. ياغلىق ئۇنىڭ جامالىغا پەردە بولۇپ تۇراتتى. ئۇلار ئىككى

ئالىقىنىنى مەيدىسىگە قويۇپ سەل ئېگىلىپ سالام بەردى. ئاندىن شەمسىدىن خەلپەمنىڭ ئىجازىتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇردى.

شەمسىدىن خەلپەم ئەلا پالۋاننىڭ ئاتىسى ئورنىدا سوخاغا چۈشەندۈرۈش بېرىشكە كىرىشتى:

— قىزىم، نىكاھ غايىب دېگەندەك، مەشھۇر پالۋانىمىز ئەلا پالۋان بىلەن سىزنىڭ نىكاھىڭىز ئالدىدىن سىزنىڭ ئىسلام دىنىغا كىرىشىڭىز بەرھەق. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىمان ئېيتىشىڭىز كېرەك.

سوخا يۇمشاق، سەل تىترىگەن ئاھاڭدا جاۋاب بەردى:

— ئىمان ئېيتىشقا تەييارمەن!

— بارىكاللا قىزىم، مەن ئوقۇي، سىز تەكرارلاڭ، — سالىش ئىمام ئايەتنى ئۈنلۈك، دانىمۇ دانە ئوقۇشقا باشلىدى:

— لائىلاھە ئىللاللا، مۇھەممەدۇن روسۇلىللا!

سوخانىڭ ۋۇجۇدى سەل تىترىگەندەك بولدى، شۇنداقتىمۇ ئۇ ئالدىرىماي، زىل ئاھاڭدا توغرا تەلەپپۇز بىلەن ئىمان ئېيتتى.

— مۇبارەك بولغاي! — دېدى سالىش ئىمام.

— مۇسۇلمان بولغىنىڭىزغا مۇبارەك بولغاي!

— سورۇن ئەھلى ھەر تەرەپتىن مۇبارەكلەشتى. موللا سالىش ئىمام: ئەمدى مۇبارەك ئىسمىڭىز ئاپئاق بولسۇن! — دېدى.

— يېڭى ئىسمىمغا تولىمۇ خۇشمەن، — دېدى قىز.

موللا سالىش ئىمام تامىقىنى قىرىپ قويۇپ تەكبىر ئېيتتى. ئاندىن قىرائەت قىلىپ دۇئا قىلدى.

— ئاللا ئىمانىڭىزنى كامىل قىلغاي، سۇلتانىمىزنى ئىقبالغا باشلىغاي، ئامىن!

— ھەممە دۇئاغا قول كۆتۈردى، ساقال سىپاشتى. ئىنتايىن ھاياجانلانغان ئاپئاق گۈلسۈمنىڭ قولتۇقلىشى بىلەن كەينىچە مېڭىپ ھۇجرىسىغا چىقىپ كەتتى.

شەمسىدىن خەلپەم ئېيتتى:

— ئەمدى ئىمام ئاخۇنۇم، يىگىت بىلەن قىزنىڭ نىكاھىنى

ئوقۇۋەتسىلە، يىگىتنىڭ ئىسمى ئوبۇل ئەلا بىننى ئىبراھىم. مەن ئاتىسى، قىزنىڭ ئىسمى ئاپئاق، ئۇنىڭ ئاتىسى توقىلەك بەگ بولغاي.

— ناھايىتى ئوبدان. قېنى توقىلەك بەگ بىلەن قىزنىڭ مەرى ھەققىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشسىلە، — دېدى سالىش ئىمام.

شەمسىدىن خەلپەم ئورنىدىن تۇرۇپ، بىر بۇلۇڭدا ئولتۇرغان توقىلەك بەگنىڭ ئالدىغا قول قوشتۇرۇپ كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

— ۋائەلەيكۇم ئەسسالام! — توقىلەك بەگ ئورنىدىن تۇردى.

— ئولتۇرسىلا، ئولتۇرسىلا. — ئۇلار بىر - بىرىنى ئىززەتلەشتى، ئولتۇرۇشتى.

— تەقسىر، قىزلىرىنىڭ مېھرى ھەققى قانچە؟ — دەپ سورىدى ئىمام.

— ئون تىللا بولغاي! — دېدى توقىلەك بەگ.

— ۋاي - ۋۇي، نېمانچە قىممەت، مەن پەقەت ئىككى تىللالا بېرەلەيمەن.

شەمسىدىن خەلپەم شۇنداق دەپ ئىمامغا قارىدى.

— بىر ئاز چۈشسىلە، — دەپ توقىلەك بەگكە ئىلتىجا قىلدى سالىش ئىمام.

— بوپتۇ، ئىككى تىللا چۈشەي، سەككىز تىللا بولسۇن!

— ياق، ياق، مەنده مۇنچە كۆپ تىللا يوق، ئۈچ تىللا بولسۇن!

— ئىككىڭلارنى كېلىشتۈرۈپ قويايلى، — دېدى ئەزىز پالۋان، — مېنىڭچە، ئىككى تەرەپتىن ئۈچ تىللادىن تاشلايمىز. شۇندا خەلپە دادام ئىككى تىللا ئۆرلەيدۇ، بەگ ئاغام ئۈچ تىللا چۈشىدۇ!

— بۇ تولىمۇ ئادىل بولدى! — دېدى سالىش ئىمام.

— بوپتۇ، قىزىم بەختىيار، خاتىرجەم ئۆتسىلا بولدى، — دېدى توقىلەك بەگ.

— شاكاراپ بىلەن نان كەلتۈرۈلسۇن! يىگىتنى چاقىرىڭلار!

شەمسىدىن خەلپەم نۇردۇنغا ئەمىر قىلدى، نۇردۇن چىقىپ كەتتى. خىزمەتكار شاكاراپقا نان چىلانغان چىنە ئەكىردى. نۇردۇن بىر توپ يىگىتنى باشلاپ كەلدى. يىگىت قولدىشى نۇردۇن بوسۇغىغا كېلىپ توختاپ:

— ئوتتۇز ئوغۇل چوڭلارغا سالام بېرىدۇ، — دېدى.
— سالامەت بولسۇن!

مـوللا سـالىش ئىمـام نىكـاھ ئوقـۇدى. نىكـاھتىن كېيىـن نـۇردۇن نىكـاھ سـۈيى بـار چىنىنـى ئـېلىپ، شاكاراپىقا چىلانغـان نانىنـىڭ يېرىمىنـى ئـەلا پالۋاننىڭ ئاغزىغا سېلىپ:

— ئـەر - خوتـۇنچىلىقىڭلار تـۈزدەك چىـڭ بولسـۇن! تويـۇڭلارغا مـۇبارەك بولسۇن! ئۇچىيىڭلار ئۇزىراپ تۈۋىڭلار يېيىلسۇن! — دەپ قۇتلۇقلىدى.

شۇ ئارىدا مەزىن كىرىپ قىزنىڭ «تەگدىم» دېگىنىنى ئىزھار قىلدى، ئاندىن ھەر تەرەپتىن ئەلا پالۋاننى قۇتلۇقلاشتى.

ئوتتـۇز ئوغـۇل ئـەلا پـالۋاننى «ھـاي - ھـاي» ئۈلـەن بىلـەن داپلارنى ياڭرىتىپ ھۇجرىسىغا ئەكىرىپ قويدى. بىر نەچچىسى دېرىزىدىن ماراشقىلى قالدى. ئەلا پالۋان خۇش ھىد چېچىپ تۇرغان ياسىداق ھۇجرىغا كىردى. مامـۇق كۆرپىدە ئولتـۇرغان، قـاردەك ئـاق كىيىنگـەن، بوسـتان چـاچلىرى يەلكىسىدە يېيىلىپ تۇرغان ئاپئاق ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى ئالقىنىنى كۆكرىكىگە قويۇپ ئۇنىڭغا تەزىم قىلدى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئـېلىپ ئالـدىغا كەلـدى. بۆرتۈم يـاغلىقىنى شـۇنداق ئېچىۋىـدى، كـۆزلىرى ئىمىر- چىمىر بولۇپ كەتتى. بۇگۈن قىز ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ يەنە بىر ھايات گۈزەل ئاغىچىنى كۆردى. ئۇ قىزدىن ھاياجان بىلەن:

— مېنى سۆيەمسەن؟ — دەپ سورىدى.

— ۋاپادارلا بولسىڭىز ئابرۇيىڭىز ئالدىدا مەڭگۈ باش ئېگىمەن!

بـۇ شـېرىن، يېقىملىـق جـاۋابتىن مەمنـۇن بولغـان ئـەلا ئـۆزىنى تۇتالمـىدى. تومۇرىـدىكى قـان قىزىـدى. ئاپـئاقنىڭ زىلـۋا بېلىـدىن تۇتـۇپ ئۆزىگە تـارتتى، ئويماقتـەك لەۋلىرىگـە لېۋىنـى باسـتى ۋە ئاپـئاق چۈشـەكلەر ھۇزۇرىغا پاتتى...

10

چىمەنلـەر ئـارا ئـەلا پـالۋان بىلـەن شـىبە ئاپـئاق كېلىۋاتـاتتى. ئـۇلار

سۇلتانباغنىڭ ياپپېشىل چىمەنلىك يولىدا يانمۇ يان مېڭىشىپ كۈلۈشەتتى. ئۇلارنىڭ مېڭىشى شۇنچىلىك يارىشىملىقكى، بۇلبۇللارمۇ قايىل بولۇپ ناخشا ئېيتىشتى... «ئادەم كۆركى كىيىم» دېگەندەك، ئۇلارنىڭ كىيىنىشى بۇ مېڭىشىغا خوپ ياراشقانىدى. ئەلا پالۋان پۇتىغا تۇمشۇقىدا بىر سىزىقى بار پوپۇش كىيگەن، ئۇچۇق ياقىسىغا ماداخان كەشتىسى بېسىلغان، پەتلىسىمۇ، توگمىسىمۇ ئاق رەختتىن ئىشلەنگەن ئاق كۆڭلەك بىلەن كۆك شىم كىيگەن، بېلىگە ھەر خىل گۆھەر، كۆز، مەرۋايىت، سەدەپلەر بىلەن بېزەلگەن كەڭ تاسمىلىق پوتا باغلىغان، بۇ پوتىسىغا بويتاسمىلىق خەنجەر، چەندازا[1] چېتىلغان، بېشىغا مانچىستىر بۆكنى قىرلاپ كىيگەنىدى. شىبە ئاپئاقمۇ قىزلارغىلا خاس يارىشىملىق كىيىنگەن، سومبۇل چاچلىرى ئۈستىگە ئالتۇن قاداق، ئالتۇن گۈللۈك بۆك كىيىپ، ئۈستىگە كەشمىر ياغلىق تاڭغان، ئاپئاق، سىلىق بويىنىغا ۋاللىداپ تۇرغان ياقۇت كۆزلۈك زۇننار ئاسقان، ئۇچىسىغا ئۇزۇن پۇرمىلىك تاۋار كۆڭلەك، ئۇنىڭ ئۈستىدىن يان چېكى بار، قايرىلما ياقىلىق يېشىل مەخمەل چاپان، پۇتىغا گۈللۈك مەخمەل پوپۇش كىيگەنىدى. ئۇ خۇددى يېشىل دېڭىزدا ئۈزۈۋاتقان يەلكەنلىك كېمىدەك سىلىق ماڭاتتى. شىبە ئاپئاق ئېرىگە ھەۋەس بىلەن قارىدى. ئەلا پالۋاننىڭ ئوتلۇق قارىشىغا جىلۋىلىك تەبەسسۇم ئاتا قىلدى. ئەلا پالۋان سورىدى:

— نېمىگە كۈلدۈڭ ئاپپىقىم؟

— بىر چاغدا مۇشۇنداق سەيلە قىلغىنىمىز چۈشۈمگە كىرگەنىدى، — دەپ جاۋاب بەردى شىبە ئاپئاق ۋە چۈشىنى بايان قىلدى.

ئەلا پالۋان ئۇنىڭ يۇمشاق قولىنى مېھرى بىلەن قىسىپ قويدى. شىبە ئاپئاقنىڭ شادلىقى دەريا دولقۇنىدەك ئۆرلىدى. ئەلا پالۋان رەپىقىسىنىڭ چۈشىنىڭ يامان تەرىپىگە تەبىر بەرمەي ياخشى تەرىپىگە تەبىر بەردى. قارا قۇيۇن بولسا ئۇنىڭ قەلبىنىڭ بىر بۇرجىكىدە قارا سايە بولۇپ قالدى.

---

[1] چەندازا — پۇل خالتىسى.

— ئاللا تائالا ئىگەم ساڭا ئالدىن بېشارەت بەرگەنىكەن، ئاللا بىزنىڭ سۆيگۈمىزنى ماقۇل كۆرۈپتۇ.

— ئاللا بىزنى قانداق بىلىدۇ؟ — سورىدى شىبە ئاپئاق.

— ئاللا ئىگەم ھەممىنى بىلىپ تۇرىدۇ. ئۇ پۈتكۈل ئالەمنى ياراتقۇچى، سېنى، مېنى ۋە ماۋۇ خۇشناۋا بۇلبۇللارنى، مۇنۇ كېيىك بالىلىرىنى، ھەممىنى بىر ئاللا ياراتقان، شۇڭا ئۇ بەندىلىرىنىڭ ھەربىر ئىشىنى كۆرۈپ تۇرىدۇ. ئاللا بىزگە «يارىتىش مېنىڭدىن، يارالمىش ئۆزۈڭدىن» دېگەن. بىزنىڭ تائىپە ئايرىماي بىر ياستۇققا باش قويۇشىمىزنىمۇ، بۇندىن كېيىن قانداق ياشىشىمىزنىمۇ ئىختىيارىمىزغا بەرگەن.

— چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئۇيغۇر، خۇيزۇ، شىبە قاتارلىق قوۋملارنى قۇلدەك ئىشلەتكىنىمۇ ئاللانىڭ ھۆكمىمۇ؟

— ياق. چىڭ خانى: «تەڭرى بىزنى باي، خان - پادىشاھ قىلىپ ياراتقان. پۇقرالارنى گاداي قىلىپ ياراتقان» دېگەن يالغان پەتىۋا چىقىرىپ ئەمگەكچىلەرنى قۇل ئورنىدا ئىشلىتىپ كەلگەن. چىڭ خانى ئىلى جياڭجۈن مەھكىمىسى قۇرغاندىن كېيىن، پۈتكۈل ئۇيغۇرلارنى يېرىم قۇل قىلدى، ئۇلارنىڭ ئاشلىقىنى ھەرخىل سېلىقلارنى سېلىپ تارتىۋالدى، ھەتتا ئۇيغۇرلار بالا - چاقىلىرى بىلەن بىر ئائىلە بولۇپ تۇرالمىدى. مەز- لۇملارنىڭ قانلىق يېشى، ئاھۇ پەريادى بىزنى دەس تۇرغۇزدى. بىز ئامالسىز تۇڭگانلار بىلەن بىرلىكتە چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئىلىدىكى زالىم ئەمەلدارلىرىنى يوقاتتۇق.

— ئەمدى نېمە ئىشلار قىلۇرسىز؟

— يۇرتنى ئاۋات، خەلقنى باي قىلىمىز. دېھقانچىلىقنى رەتكە سالىمىز. مەنچىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ چارۋا ماللىرىنى پۇقرالارغا بەردۇق. بىر تۇتۇندىن ئالىدىغان ئوتتۇز ئىككى خىل خولۇق سېلىقنى، ھەر خىل ئالۋان - ياساقنى يوق قىلدۇق. ناشايان ئىشلارنى چەكلىدۇق. بۇرۇنقىدەك بىر مەھەللىدە بىر قازان ئەمەس، بىر ئۆيدە بىر قازان قاينايدىغان بولدى. قورساق توق بولسا كۆڭۈل توق بولىدۇ، غەم - غۇسسە، غەيۋەت بولمايدۇ. خەلقىمىز ئەمىن تاپتى. يېرىمىز كۆپ، مېلىمىزمۇ كۆپ، گەپ سۇدا. بىز

ھېكىم چورۇق يولىدا مېڭىپ يېڭى ئاق ئۆستەڭلەرنى قازىمىز، سىلەر تەرەپتىكى كان يېزىسىغا دەريا سۈيىنى چىقىرىشنى ئويلىشىۋاتىمەن.

— ئەلا، سىز ھەقىقەتەن ئاتام ئېيتقاندەك ئەلنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئەقىل ئىگىسى ئىكەنسىز. سىزنى چىن دىلىمدىن سۆيىمەن، سىزدىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىۋالدىم، — شىبە ئاپئاق شۇنداق دەپ ئەركىلەپ ئەلاغا سۈركەلدى، ئوبۇل ئەلا ئۇنىڭ مۇرىسىدىن قۇچاقلاپ پېشانىسىدىن سۆيۈپ قويدى.

ئۇلارنىڭ بۇ قىزغىن سۆيگۈسىنى ئالقىشلىغاندەك دەل - دەرەخلەرنىڭ شېخىدا تاماشا قىلىپ تۇرغان قۇشلار سايراپ كەتتى. شىبە ئاپئاقتىن چىققان ئىپار ھىدى بىلەن گۈللەرنىڭ پۇرىقى قوشۇلۇپ جەننەتنىڭ خۇشپۇرىقىنى تارقاتتى. بۇنىڭدىن مەستخۇش بولغان ئەلا پالۋان رەپىقىسىنى تېخىمۇ چىڭ قۇچاقلىدى. شىبە ئاپئاق ئېرىنىڭ ھېرىسمەنلىك بىلەن تەقدىم قىلغان سۆيگۈسىنى قوبۇل قىلىپ تۇرۇپ قۇشلارغا، قۇياش نۇرىدىن تېخىمۇ جۇلالىنىپ جىلۋىلىك تۈسكە كىرگەن گۈللەرگە زوق بىلەن قاراپ دېدى:

— پاھ - پاھ، نېمىدېگەن گۈزەل باغ بۇ!

— مانا شۇ باغنى ساڭا ئاتا قىلدىم. بۈگۈندىن باشلاپ خەلق ساڭا بەرگەن شىبە ئاپئاق نامىغا ئاتىلىدۇ، — دېدى ئەلا.

— جېنىم پالۋىنىم، سىزگە مىڭلارچە ھەشقاللا! بۇ باغدا سۆيگۈمىز مەڭگۈ چېچەكلەپ مېۋە بەرگەي!

شادلىق ھاياجاندىن كۆزىگە ياش كەلگەن شىبە ئاپئاق شۇنداق دەپ، ئىختىيارسىز ئەلا پالۋاننىڭ بويىنىغا گىرە سالدى - دە، ئۇنىڭ قېلىن لېۋىگە تاتلىقىنا سۆيۈپ قويدى. بۇ ئىنئامدىن تېخىمۇ ھوزۇرلانغان ئەلا ھاياجان بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئاپپىقىم، بىز مۇراد ھاسىل قىلدۇق، ئەزىم ئىلى دەرياسىنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى خەلقلەر زۇلۇمدىن قۇتۇلدى، ئۇيغۇر بىلەن شىبە خەلقىمۇ مۇراد ھاسىل قىلىپ مەڭگۈ ئىناق ئۆتكەي!

ئۇلار شۇنداق شېرىن پاراڭلار بىلەن گۈلزارلىقتىن ئۆتۈپ ئالمىلىق

باغقا كىردى، قىپقىزىل رەڭ ئالغان، ئېگىلىپ تۇرغان شاخلاردا ئېسىلىپ تۇرغان ئاپقۇر چىنىدەك ئالمىلار شىبە ئاپئاقنى جەلپ قىلدى:

— پاھ ـ پاھ. نېمىدېگەن يوغان، نېمىدېگەن قىزارغان!

— سىنىڭ مەڭزىڭدەك قىزىرىپتۇ! — دېدى ئەلا پالۋان.

ئاپئاق بىر تال ئالمىنى ئۈزۈۋېدى،.سىقىمىغا پاتمىدى، ئەلا پالۋانغا قاراپ:

— بۇ ئالمىنىڭ يوغانلىقى سىزدەك ئىكەن! — دەپ پىخىلداپ كۈلدى.

ئۇلار كۈلۈشۈپ، ئويناشتى. ئەلا پالۋان ئاپورت ئالمىدىن بىرنى ئۈزۈپ:

— مانا ئۆزۈمنى ساڭا ئاتتىم، تۇتالامسەن! — دېدى.

— نېمىشقا تۇتالمايدىكەنمەن، تاغنى تاشلىسىڭىزمۇ تۇتىمەن، ھەرگىز يەرگە چۈشۈرمەيمەن. — دېدى ئاپئاق.

11

ئەلا پالۋان ھەيئەت رىياسىتىنىڭ بىر قىسىم ئەمەلدارلىرى بىلەن كاندا ئۆستەڭ چېپىش خۇسۇسىدا مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى. مەھكىمىگە دىۋان بېگى كىرىپ مۇنۇلارنى ئىزھار قىلدى:

— قازاقلارنىڭ ئالبان قەبىلىسىدىن تازابېك، چالتاباي ئىسىملىك كىشىلەر مىڭ كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ روسىيىدىن قېچىپ كەپتۇ، ئۇلارنىڭ سۇلتانىمىزغا ئېيتىدىغان ئەرز ـ ھالى بار ئىكەن.

— بۇلار شۇنچە ئۇزۇن يول بېسىپ بۇ يەرگە نېمىگە كەلگەندۇ؟ — دەپ سورىدى ئەلا پالۋان شەمسىدىن خەلپەمدىن.

— ھەي سۇلتان، قوشقىمۇ چالما ئاتسا ئۆز ئۇۋىسىدىن تېزىپ كېتىدۇغۇ، — دەپ جاۋاب بەردى شەمسىدىن خەلپەم.

— چاقىرىڭ، كىرسۇن! — دېدى ئەلا پالۋان.

مەھكىمىگە بېشىغا قارا مەخمەلدىن جىيەك سالغان ئاق مالىخاي، ئۇچىسىغا پەرىجە، تېرە شالۋۇر كىيگەن، كۆمۈش بەلۋاغ باغلىغان، سېرىق ساقاللىق ئىككى ئادەم كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان، ئاغىلار، — دەپ سالام بەردى.
— ۋائەلەيكۇم ئەسسالام، — دەپ ھەممىگە ۋاكالىتەن جالالىدىن قازىكالان جاۋاب بەردى.
— ئولتۇرۇشسىلا، — دەپ تەكلىپ قىلدى شەمسىدىن خەلپەم.
مېھمانلار ئولتۇرۇشتى، جالالىدىن قازىكالان دۇئاغا قول كۆتۈردى. دۇئادىن سۆڭرە ئەلا پالۋان مېھمانلاردىن سورىدى:
— خوش، خىزمەت؟
مېھمانلار يەنە ئورنىدىن تۇردى، چوڭراقى ئىلتىجا قىلدى:
— ھۆرمەتلىك سۇلتان ئاغا، مېنىڭ ئېتىم تازابېك، ئورۇسلار مۇنۇ چالتاباي ئىككىمىزنى ۋە قەبىلىمىزنى تۇتقۇن قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى بولغانىدى، بىزنى قوۋمىمىز زىنداندىن قۇتۇلدۇردى. بىز سىلەردىن پاناھ تىلەپ ئېلىڭلارغا كەلدۇق. بىز سىلەر بىلەن قېرىنداش ھەم دىنداشمىز. باتۇر ئاغا، بىزگە پاناھلىق بېرىپ قۇتقۇزۇپ قالغايسىز.
ئۇنىڭ ئىلتىجاسى تۈگىگەن ھامان يېنىدىكى چالتاباي دېگىنى:
— ئاغىلار، بىزنى ئورۇس جاللاتلىرىدىن قۇتقۇزۇپ قالغايسىلەر، سىلەر بىزگە باشپاناھ بولغايسىلەر، بىزنىڭ باشقا بارار يېرىمىز يوق! — دېدى.
ھەيئەت رىياسىتى ئەزالىرى بىر - بىرىگە قاراشتى، چوڭقۇر ئويلاشتى، ئەلا پالۋان بۇنداق چوڭ ئىشلارغا ئالدىراپ بىرنېمە دېمەيتتى. بىرەر مۇھىم چوڭ ئىشلاردا ھەر قاچان ھەيئەتنىڭ مەسلىھەتىنى ئالماي قالمايتتى.
— مەسلىھەت ! — دېدى ئەلا پالۋان ۋە دېۋان بېگىگە ئەمىر قىلدى، — بۇ ئىككى مېھمان ۋە ئۇلارنىڭ قوۋمىنى خاس مېھمان قىلىڭلار، ئارام ئالسۇن!
— خوش! — دېۋان بېگى مېھمانلارنى باشلاپ چىقىپ كەتتى.
ئەلا پالۋان ئۆيىگە كېلىپمۇ تازابېك بىلەن چالتاباينى پاناھلىققا ئېلىش - ئالماسلىق ھەققىدە ئويلاندى. ئۇنىڭ خىيالدا قالغىنىنى كۆرگەن شىبە ئاپئاق سورىماي تۇرالمىدى:
— نېمە بولدىڭىز، ئوزايىڭىز ئۆمسىلىلىغۇ؟
— چارروسىيە ئەمەلدارى تۇتقۇن قىلىپ ئۆلۈمگە بۇيرۇغان قازاقلار

ئېلىمىزگە قېچىپ كەپتۇ، ئۇلار باشپاناھلىق تىلەۋاتىدۇ.

ئەلا پالۋان مەھكىمە ئىشلىرىدىن شىبە ئاپئاقا ھېچنېمە دېمەيتتى، قازاقلارنىڭ ئىشى ئۇنى قىينىغاچقا دەپ سالدى. قازاقلارغا باشپاناھلىق بەرمەي دېسە، قېرىندىشى، ئۇلارمۇ ئۆزىگە ئوخشاش زۇلۇمغا قارشى تۇرغان. بېرەي دېسە، چارپادىشاھ بۇ ئىشنى بوش قويمايدۇ. ئىلىنى بېسىۋېلىشقا باھانە تاپالماي يۈرگەندە بۇ ئىشنى باھانە قىلىشى مۇمكىن. ھەتتا ئۇرۇش بولۇشى مۇمكىن. چار پادىشاھ تاجاۋۇز قىلسا، چىڭ خانى چۈچەكتىن ئەۋەتمەكچى بولغان چېرىكلەر ھۇجۇم قىلسا، ئىككى لەشكەرگە تەڭ كەلمىكىمىز تەس، ئۇ چاغدا، ئىككى تاغ ئوتتۇرىسىدا سېرىق ياغ بولۇپ كۆيمەكتىن باشقا ئىش چىقمايدۇ. ئۇ شۇنداق تەڭلىكتە ئولتۇرغاندا، شىبە ئاپئاق ئېچىنىش ھېسسىياتىدا شۇنداق دېدى:

— ئۇ بىچارىلەرگە باشپاناھلىق بەرگىنىمىز تۈزۈكتەك تۇرىدۇ، بەرمىسەكمىز بىكاردىن بىكار ئۆلتۈرۈلىدۇ، ئۇنىڭدىن كۆرە بۇ يەردە ياشىغىنى ئەۋزەل، يايلاق، مال كۆپقۇ!

— يايلاق، مالنىڭ كارى چاغلىق، كونەس يايلىقىغا بىر نەچچە يۈز ئەمەس، بىر نەچچە مىڭ ئادەمنى ئورۇنلاشتۇرغىلى بولىدۇ. گەپ شۇ يەردىكى، بىز باشپاناھلىق بەرسەك ئورۇسلار جىم تۇرارمۇ؟

— ھە، مۇنداق دەڭ، بۇنىڭغا بىر نېمە دېگىلى بولمايدۇ.

خۇپتەنگە ئېيتىلغان ئەزەن ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى ئۈزۈپ قويدى.

ئەتىسى ھەيئەت رىياسىتى ئەزالىرى تولۇق توپلاندى. ئەلا پالۋان قازاقلارنىڭ پاناھلىق تىلەپ كەلگىنىنى ئۇلارغا بايان قىلدى ۋە كۆپچىلىكتىن مەسلىھەت سورىدى:

— خوش، قانداق قىلغۇلۇق، باشپاناھلىق بېرەمدۇق ياكى قايتۇرامدۇق؟

ھەيئەت رىياستى چوڭقۇر ئويلاندى، پىكىرلەشتى. ئەلا پالۋاننى ئەندىشىگە سالغان ئىشمۇ، قازاقلارغا بولغان قېرىنداشلىق مېھرىمۇ ئۇلارنى ئويغا سالدى. چاشكا ۋاقتىغىچە بىر يەرگە كېلەلمىدى. شەمسىدىن خەلپەم ئويلانغان ھالدا:

— قازاق خەلقى بىزنىڭ قېرىندىشىمىز، ئۇلار بىزدىن پاناھلىق تىلەپ

كەلگەنىكەن باشپاناھلىق بېرەيلى، — دېدى.

— دۇرۇس، — دېدى ئەزىز پالۋان، — قېرىنداشلار بىر - بىرىگە بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئەسقاتمىسا قاچان ئەسقاتىدۇ. قېرىنداش دېگەن بىرى تىرىكتە، بىرى ئۆلۈكتە ئەسقاتىدۇ. بۇلارمۇ بىزگە ئوخشاش زۇلۇمغا، خورلۇققا قارشى تۇرغان، دىلىمىز، تىلىمىز بىر بولغاندىكىن باشپاناھلىق بېرەيلى.

— شۇنى بىلىشىمىز ۋە ئويلاپ قويۇشىمىز كېرەككى، — دېدى ئەلا پالۋان جىددىي ھالدا، — چار پادىشاھ چوقۇم ئۇلارنى قايتۇرۇپ بېرىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ، ھەتتا لەشكەر كىرگۈزۈشى، ئۇرۇش بولۇشى مۇمكىن.

— ئاللاتائالا ئىگەمدىن ئۈز بەندىلىرىنىڭ ئامانلىقىنى تىلەيلى، — دېدى جالالىدىن قازىكالان سوزۇپ گەپ قىلىپ، — چار پادىشاھ دىنىي قېرىنداشلارنىڭ قېنىنى تۆكمەكچى بولسا، بىز قاراپ تۇرساق خۇدا راۋا كۆرمەيدۇ. قازاقلارنى قوغدىۇزۇپ باشپاناھلىق بەرمىسەك ئاللانىڭ جازاسىغا ئۇچرايمىز.

ھەيئەت رىياسەتى قازىكالاننىڭ «ئاللانىڭ جازاسىغا ئۇچرايمىز» دېگەن ھۆكمىدىن چۆچۈدى بولغاي، كەينى - كەينىدىن ئۇنى قوللىدى:

— قازىكالان دۇرۇس ئېيتىدۇ!

— باشپاناھلىق بەرسەك بەردۇق!

ئەلا پالۋان بۇرۇتىنى سىلاپ ئولتۇرۇپ بۇ گەپلەرنى مۇلاھىزە قىلدى، ئويلاندى، ئاخىردا بىر قارارغا كەلدى:

— كۆپ قوشۇلغان بولسا پەرمانىمىز شۇ: تازابېك بىلەن چالتاباي ۋە ئۇلار ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن قازاقلارغا باشپاناھلىق بېرىمىز. ئۇلار كۈنەس يايلىقىغا ئورۇنلاشسۇن! ھەربىر ئائىلىگە بىر قورۇدىن قوي، ئوتلاق، يايلاق، يېتەرلىك ئاشلىق، يەم، مىنىش ئاتلىرى بېرىلسۇن!

— پەرمان بەردار! — دېدى دىۋان بېگى.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، تازابېك بىلەن چالتاباي مەھكىمىگە كىرىپ،

يىغلاپ تۇرۇپ رەھمەت ئېيتتى[①]. ئەلا پالۋاننىڭ ئايىغىغا باش قويماقچى بولۇۋىدى، ئەلا پالۋان ئۇلارغا نەسىھەت قىلدى. ئۇلار خوش بولدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئەلا پالۋاننى غەم باستى. ئۇ ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋانغا، توقمىلەك بەگكە لەشكىرىي مەشىقنى كۈچەيتىشكە ئەمىر قىلدى.

12

ئۇنىڭ غەم قىلغان ئىشى ئاخىر يۈز بەردى. چار پادىشاھىنىڭ ئالماتا گوبېرناتورىدىن ئەلچىلەر كەلدى. ئەلچىلەرنى ھەيئەت رىياسەتى تولۇق يىغىلىپ، رەسمىي قائىدە بويىچە دەبدەبىلىك كۈتۈۋالدى. بېشىغا شىلەپە، ئۇچىسىغا قۇيرۇقلۇق، پېشى يوق تار چاپان، ئېغى، يانپېشى چاپلىشىپ تۇرىدىغان شىم كىيگەن ئەلچىلەر كىرىپ كەلدى. ئۇلار شىلەپىلىرىنى ئېلىشىپ، بېشىنى يېنىك ئېگىپ سالام ئىشارىتى قىلدى. ئۇچىسىغا ئالا تون، بېشىغا ئاق قالپاق كىيگەن كىشى ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — دېدى.

ئەلا پالۋان ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۈردى، ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئەلچىلەر ئولتۇرۇشتى. ئەلا پالۋان بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ:

— خوش كەپسىلەر، تەقسىرلەر، — دەپ ئىلتىپات كۆرسەتتى.

قويۇق بۇرۇتلۇق بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ رۇسچە سۆز قىلدى، ئاق

[①] 1731 - يىلدىن 1734 - يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا قازاق ئېلىنىڭ كىچىك يۈزى بىلەن چوڭ يۈزى ئىچىدىكى قىسمەن قەبىلە باشلىقلىرى چاررۇسىيىنىڭ ھامىيلىقىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغان. چاررۇسىيە بۇنىڭغا قانائەتلەنمەي، 1828 - يىلى «سىبىرىيە قىرغىز نىزامى» دېگەن بىر نېمىنى ئېلان قىلىپ قازاقلارنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشقان. قازاقلارنىڭ سىياسىي تۈزۈمى ۋە قەبىلە باشلىقلىق تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرغان. 1840 - يىلغا كەلگەندە ئۈچ يۈزلىكنى تامامەن يۇتۇپ بولغان ۋە قازاقلارنى باج - سېلىق تۆلەشكە مەجبۇرلىغان. ئات - ئۇلاغلىرىنى زورلۇق بىلەن ئېلىپ كەتكەن. بۇنىڭغا قارشى قازاق خەلقى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن. بۇ قوزغىلاڭچىلاردىن تازابېك بىلەن چالتاباي تۇتۇلۇپ قامالغان. ئۇلار تۈرمىدىن قېچىپ چىقىپ ئۆز قەبىلىسىنى ئىلىغا باشلاپ چىقىپ ئەلا سۇلتاندىن پاناھلىق تىلىگەن.

قالپاقلىق كىشى ئۇنىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ بەردى:

— ئۇلۇغ پادىشاھىمىز چىن خانىدانلىقى بىلەن يېقىن قوشنا بولۇپ كەلگەن. شۇ كەمگىچە چېگرىمىزدا نېرى تۇر، بېرى تۇر بولمىدى. ئاسايىشتا تۇرۇپ كەلگەن پادىشاھىمىز ھېلىھەم چىن خانىدانلىقى بىلەن مانا شۇنداق ئىخىمۇ قوشنا ئۆتۈشنى خالايدۇ. بىراق، يېقىندا پادىشاھىمىزغا قارشى شۇملۇقلارنى قىلغان تازابېك بىلەن چالتاباي ئېلىڭلارغا قېچىپ كەلدى. ئۇلار بىزنىڭ پۇقرايىمىز بولغاچ قايتۇرۇپ بېرىشىڭلارنى تەلەپ قىلىپ كەلدۇق.

ئەلا پالۋان چاررۇسىيە ئەلچىلىرىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپلا چالتاباي بىلەن تازابېكنى پاناھلىققا ئېلىش ۋاقتىدا كۆڭلىگە كەلگەن ئەندىشىنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى سەزگەنىدى. ئەمدى ئۇلارنى ئەلچىلەرنىڭ تەلىپى بويىچە قايتۇرسا ئۆز ئېلىنىڭ نامىغا داغ چۈشۈرگەن بولاتتى. ئۇ شەمسىدىن خەلپەملەر بىلەن ئالدىن مەسلىھەتلىشىپ ئۇلارنى چار پادىشاھقا تاپشۇرماسلىقنى جەزملەشتۈرگەنىدى. ئۇ سىلىقلىق بىلەن شۇنداق جاۋاب قايتۇردى:

— تازابېك بىلەن چالتاباي بىزدىن باش پاناھلىق تىلەپ كەپتۇ، بىز ئۇلارغا قېرىنداشىمىز سۈپىتىدە پاناھلىق بەردۇق. ھازىر ئۇلار بىزنىڭ پۇقرايىمىز بولدى.

— جانابىي سۇلتان، — دېدى ئەلچى، — ئىككى قەبىلە قازاق ئۈچۈن ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدا نىزا پەيدا قىلماسلىقىڭىزنى. ئۇلارنى بىزگە قايتۇرۇپ، ئىناق قوشنىدارچىلىقىمىزنى ساقلاپ قېلىشىڭىزنى سورايمىز.

— بىز، — دېدى ئەلا پالۋان ئاھاڭىنى ئۆزگەرتمەي، — چاررۇسىيە بىلەن بولغان قوشنىدارچىلىققا ھۆرمەت قىلىپ كەلدۇق، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھۆرمەت قىلىمىز. پاناھلىق تىلەپ كەلگەنلەرگە پاناھلىق بېرىش ھەر قايسى ئەلنىڭ ئۆز ئىشى، بۇ دۇنيانىڭ مىزانى مۇشۇنداق. ئەگەر بۇ مىزانغا رىئايە قىلمىساڭلار، بىز يەنە ئىككى دۆلەتنىڭ قوشنىدارچىلىق ھۆرمىتى ئۈچۈن ئىككى قازاقنىڭ ئۆلۈمى باراۋىرىدە خۇن تۆلەيلى.

ئەلا پالۋاننىڭ بۇ قانۇنىي گېپى باش ئەلچىنى سەل تەمتىرىتىپ قويدى.

ئۇ ئالماتا گوبېرناتورىنىڭ: «ئۇيغۇرلار نادان خەلق، قانۇن، مىزاننى بىلمەيدۇ، پوپۇزا ئىشلەتسەڭلارلا بولىدۇ» دېگەن سۆزىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى چۈشەندى، شۇنداقتىمۇ گوبېرناتورنىڭ ئەمرى بويىچە پوپۇزا ئىشلىتىپ باقماقچى بولدى:

— بىزگە دەپئى دۇنيا كېرەك ئەمەس، پۇقرايىمىز كېرەك. ئۇلارنى يەتتە كۈن ئىچىدە تاپشۇرۇۋشۇڭلار كېرەك. ئەگەر تاپشۇرمىساڭلار بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان ئاقىۋەتكە سىلەر مەسئۇل.

ئەلچىنىڭ مەنسىتمەسلىك بىلەن قىلغان پوپوزىسى ئەلا سۇلتاننىڭ غۇرۇرىغا تەگدى، ئەمما كەلگۈسى ئىشلارنى ئويلاپ ئۆزىنى بېسىۋالدى ۋە تەمكىن ھالدا شۇنداق دېدى:

— بىز قانۇن، قائىدىدىن چىققۇدەك ئىش قىلمىدۇق، قازاق قېرىنداشلار پەقەت بىزدىن پاناھلىق تىلىگەچكە پاناھلىق بەردۇق. ھېلىغۇ دىنىي قېرىندىشىمىز ئىكەن، جانابىي ئەلچىلەر پاناھلىق تىلەپ كەلسىمۇ پاناھلىق بېرىمىز. بىز مانا شۇنداق كۆكسى ـ قارنىمىز كەڭ خەلق. پادىشاھىڭىزغا مەلۇم قىلىڭكى، بۇ ئىشتا قانداق ئاقىۋەت پەيدا قىلساڭلار سىلەر جاۋابكار، بىز ئەمەس!

ئەلچىلەر ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. ئەلچىلەر باشلىقى:

— دېمەك، قايتۇرمايدىكەنسىز ـ دە؟ ئۇنداقتا قۇدرەتلىك پادىشاھىمىزدىن رەنجىمەڭلار، بىز شەھىرىڭلارنى تۈپتۈز قىلىۋېتىمىز!

ئەلا سۇلتان ۋە ھەيئەتلەرمۇ ئورنىدىن تۇرۇشتى. شەمسىدىن خەلپەم، ئەزىز پالۋانلار ئەلا سۇلتاننىڭ زېرەكلىك بىلەن بەرگەن جاۋابىدىن مەمنۇن بولۇپ تۇراتتى، رۇس ئەلچىسىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق پۇراپ تۇرغان دوقى ئۇلارنىڭ غۇزژىدە ئاچچىقىنى كەلتۈردى. ئەلا سۇلتان سالماق ھالدا:

— سىلەرنىڭ مەقسىتىڭلارنى بىلەتتۇق، سىلەر 1864 ـ يىلى زېمىنىمىزغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ بۇرنۇڭلارغا يېگەن. پادىشاھىڭلار چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ بىزنىڭ ئىختىلالىمىزنى باستۇرماقچى بولغىنىدىن خەۋىرىمىز بار. بۇنىڭغا باھانە تاپالماي يۈرەتتىڭلار، قازاق قېرىنداشلارغا باش پاناھلىق بەرگىنىمىزنى باھانە قىلىپ تاجاۋۇز قىلساڭلار بىزمۇ قاراپ تۇرمايمىز!

رۇس ئەلچىلىرى مەھكىمىدىن ئالدىراپ چىقىپ كېتىشتى.

13

مىلادىيە 1871 - يىلى 5 - ئاي. پۈتۈن بەدىنى ئاپئاق كۆپۈك بولۇپ كەتكەن ئاتنى چاپتۇرغىنىچە بىر ئالاقچى مەھكىمە ئالدىغا كەلدى ـ دە، قاراۋۇلغا:

— سۇلتانغا مۇھىم مەكتۇپنامە ئەكەلدىم! — دېدى.

قاراۋۇل يىگىتنى كىرگۈزۈۋەتتى. ئۇ يۇگۇرگىنىچە سۇلتان ھۇزۇرىغا كىرىپ كەلدى. ئەلا سۇلتان ھەيئەت رىياسىتى بىلەن قانداقتۇر بىر ئىشنى مۇھاكىمە قىلىۋاتاتتى. ئۇ مەكتۇپنى قولىغا ئېلىپ قاراپ چىقتى. چىرايى ئۆزگەردى، ئاندىن كۆپچىلىككە ئوقۇپ بەردى:

يۇرت بىرلە ئەيلەپ چوڭ مەسلىھەت
ئەل سۇلتانىغا تېز نامە خەت.
توقىلەك بەگ ئالدىغا يۈزلىنىپ
ئورۇسنى كۆردى، قايتتى يانىپ.
بۇياندىن توپلاندى كەتمەن لەشكىرى،
كى مەست يەڭلىغ بولۇپ ھەر بىرى.
ئورۇس بارگاھىغا باردى يېتىپ،
ئورۇس لەشكىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ.
كى بىر نەچچە نەسارانىڭ باشىن كېسىپ،
بۇ باشلارنى لەشكەر ئىچىگە ئاسىپ.

ئەلاخان سۇلتان ۋاقىپ بولغايلا، تۆڭگۈن چار پادىشاھ لەشكىرىنى باشلاپ كەلدى. ئۇلار قارا ـ قارادىن بېسىپ كىرىپ كەتمەنگە ھۇجۇم قىلدى، بىز قاتتىق ئېلىشتۇق. تۆڭگۈن دەيدۇكى، مەن ئەلا بىلەن يەككىمۇ يەككە ئېلىشىمەن، بېشىنى

كېسىپ غۇلجىغا يۈرۈش قىلىمەن. خاننىڭ يارلىقى بويىچە جىياڭجۈن بولىمەن!... سىلىنىڭ تېزدىن لەشكەر تارتىپ كېلىشلىرىنى سورايمىز.

جەنۇب بېگى توقىلەك

توقىلەك بەگنىڭ مەكتۇپى سەردارلارنى تېك تۇرغۇزدى، جالالىدىن قازىكالان ئاپئاق تاتىرىپ كەتتى. ئەلا سۇلتان:

— سەردارلار، ئورۇس پادىشاھى شەھرىمىزنى تۈپتۈز قىلماق ئۈچۈن تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپتۇ. قازاق قېرىنداشلارنى قايتۇرامدۇق ياكى ئورۇسلار بىلەن ئۇرۇشامدۇق؟ — دەپ سورىدى.

— يۇرتنى قوغداش بىزنىڭ مۇقەددەس بۇرچىمىز. سۇلتان، ۋەتىنىمىز چېگرىسىنى قوغداشقا بارغايمەن، ئەمر قىلسىلىكەن! — دەپ ئىلتىجا قىلدى قۇۋاش پالۋان.

— مەن باراي، — دېدى ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋان، — مەن لەشكەرلەرنى مەشق قىلدۇرۇپ تەييار قىلىپ قويغان!

سەردارلار بۇ ئۇلۇغ بۇرچنى بېجىرىش ئۈچۈن ھەر تەرەپتىن تەلەپ قىلدى، چار پادىشاھنىڭ تاجاۋۇزىنى تارمار قىلىشقا ئەھدۇ پەيمان قىلدى. ئەلا سۇلتان غەيۇر سەردارلىرىنىڭ باھادىرلىقىغا خۇش بولدى.

— بۇ نۆۋەت پېقىر ئىنىلارغا ئىجازەت بەرگەيسىلەر، — دېدى ئۇ. — خائىن تۆك گۇەن مېنى جەڭگە چىللاپتۇ. بارمىسام نامەردلىك بولۇر. شەمسىدىن ئاتا مېنىڭ ئورنۇمدا ئىشلارنى بېجىرىپ تۇرغاي، ئەزىز پالۋان سىز قورغاس چېگرىسىغا مەسئۇل بولغايسىز. كۆرە، سۈيدۈڭگە ئالاقچى ئەۋەتىپ، خۇيزۇ لەشكەرلىرىنى سەپراس تۇرغۇزۇش كېرەك. قېنى قازىكالان ئاتا، دۇئا بەرگەيلا، بوگۇنلا كەتمەنگە يەتمىسەم بولمايدۇ!

ئەزىز پالۋانلار خېلى توسۇپ باقسىمۇ ئەلا سۇلتاننى رايىدىن قايتۇرالمىدى. جالالىدىن پاتىھەگە قول كۆتۈردى:

— سۇلتانىمىزنىڭ بۈيۈك يۈرۈشى نۇسرەتلىك بولغاي. ياۋنىڭ جاجىسىنى بەرگەي!

— ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋان!
— خوش سۇلتانىم!
— ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاغىنىڭ مىڭ كىشىلىك مەرگىنىگە ئەمىر قىلىنىڭ، جەڭگە تەييارلانسۇن، بەردەنگىلەر مايلىنىپ، ئوق يېتەرلىك ئېلىنسۇن!
— باش ئۈستىگە!

ئەلا سۇلتان ئىشلارنى تېز ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ، شىبە ئاپئاق بىلەن خوشلاشقاچ تاماقلىنىۋېلىشقا ماڭدى.

شىبە ئاپئاق ئەلا پالۋاننىڭ ئۇرۇشقا بارىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قاتتىق ئەندىشە قىلدى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىراپ تاماق يېيىشىگە قاراپ ئولتۇردى، تاۋاققا ئاندا ـ ساندا قول سېلىپ نارىندىن يەپ قويدى. ئۇ تاۋاققا قول سېلىشتىن كۆرە ئېرىنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىشقا باشلىدى:

— سىز سۇلتان بولغاندىن كېيىن باشقا سەردارلارنى ئەۋەتسىڭىز بولماسمىدى!

— ماڭا قارا، سېنىڭدىن بىر نەچچە كۈن ئەمەس، بىر نەچچە مىنۇتمۇ ئايرىلغۇم يوق، ئەمما سېنىڭ، ئوغلىمىزنىڭ ۋە سېنىڭدەك ئانىلار، بالىلارنىڭ خاتىرجەم ياشىشى ئۈچۈن ئۇرۇم بېرىشىم كېرەك.

شىبە ئاپئاق ئېرىنىڭ چاقنىغان كۆزلىرىگە تىكىلدى:

— پالۋىنىم، بۇ ئۇرۇشقا بېرىشىڭىزدىن قورقىمەن، يۈرىكىم بىرنېمىنى تۇيۇپلا...

— ئاپپىقىم، قورقما، ئۇرۇش دېگەننىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ. ناۋادا ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولسا، ئارمىنىم ئەمەلگە ئاشقان بولىدۇ. ۋەتەننى قوغداش ھەر بىر ئادەمنىڭ بۇرچى. ۋەتەن ئۈچۈن ئۆلسەم ئەۋلادلىرىمىز ئالدىدا يەرگە قاراپ قالمايمەن!

شىبە ئاپئاقنىڭ كۆزىگە لىممىدە ياش كەلدى. تاۋاقتىن ئىختىيارسىز قولىنى تارتتى. ئەلا پالۋان ئۇنى بەزلىدى:

— يىغلىما، ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن تاغدەك يۆلەنچۈكۈم خەلقىم بار. بىز ئورۇس تاجاۋۇزچىلىرىنى چوقۇم مەغلۇپ قىلىمىز. ئۇلارغا بىر ماڭدام تۇپرىقىمىزنىمۇ بەرمەيمىز. سۆيگەن يارىڭنى يىغا بىلەن ئەمەس مېھرىڭ،

شادلىقىڭ، كۈلكەڭ بىلەن ئۆزاتقىن!

شۇ ئارىدا گۈلسۇم چىلاپچا بىلەن چۆگۈن كۆتۈرۈپ كىردى. ئەلا پالۋان قولىنى يۇدى، ئاغزىنى چايقىدى. گۈلسۇم چىقىپ كېتىشىگە شىبە ئاپئاق شۇنداق دېدى:

— گۈلسۇم بىلەن نۆكىرىڭىز نۇردۇن چىقىشىپ قاپتۇ. ئايشەم ئانامغا سىزنىڭ ئەلچى بولۇپ بېرىشىڭىزنى ئويلىغانىدىم.

— بۇ ياخشى گەپكەن، جەڭدىن كېيىن ئۆزۈم توي بېشى بولىمەن.

— بولمىسا، سىز كەلگىچە ئاپاملارنى يوقلىغاچ ئايشەم ئانىغا يۈرىتىپ باقاي، بېرىشىمغا رۇخسەت قىلارسىزمۇ؟

— بارغىن، قايتىشىمدا ئېلىپ كېتەرمەن.

— ماقۇل، نۇسرەت بىلەن قايتقايسىز!

— ئەمدى مەن ماڭاي.

ئەلا پالۋان تونىنى كىيدى، بېلىنى تاسما پوتا بىلەن باغلىدى. شىبە ئاپئاقنىڭ قولىدىن مىسران قىلىچنى ئېلىپ بېلىگە ئاستى، ئاندىن ئاپئاقنىڭ زىلۋا بېلىدىن قوروپ ئۆزىگە تارتتى، ئۇنىڭ ئالۇچارەڭ لەۋلىرىگە، ئالمىدەك قىزىل مەڭزىلىرىگە بېسىپ - بېسىپ سۆيدى.

— يولىڭىز ئاق، دۇشمىنىڭىز خار بولغاي! — دېدى شىبە ئاپئاق ئەلا پالۋان بوز ئايغىرغا مىنگەندە.

14

كەتمەن يېزىسى ئىسمى جىسمىغا لايىق كەتمەن شەكلىدە ئىدى. ئۇ كەتمەنگە ئوخشاش تەكشى ساي بولۇپ، ساينى ياقىلىتىپ يايپاڭ سېلىنغان ئۆيلەر ئايدىڭ كېچىدە ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ساينىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى ئۈچ دۆڭ تولۇنئاي نۇرىدا پارقىراپ تۇراتتى، بۇ ئۈچ دۆڭ ئەمچەككە ئوخشاش بولغاچ، كەتمەنلىكلەر ئۈچ ئەمچەك دەپ ئاتايتتى. كۈمۈشتەك ئاي نۇرى يېزىنىڭ ئاپئاق ئۆيلىرىنى، يېشىل دەرەخلەرنى، بۇك - باراقسان باغلىرىنى، ئۈزۈم باراڭلىرىنى يارقىن كۆرسىتىپ تۇراتتى. كۈچلۈك ئات

دۈپۈرنى ئاڭلىغان ئىتلار ھويلا - ھويلىدىن چىقىپ ھاۋشىغىلى تۇردى. بۇ خۇددى سىگنالغا ئوخشاش، ھەممە ئۆيلەرنىڭ چىرىغى يېنىشقا سەۋەب بولدى. ئايالار، بوۋايلار، بالىلار كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ چىقىشقا باشلىدى. ئۇلار ھە دېگەندە ۋەھىمىگە چۈشۈپ، پاكار سوقما تاملار كەينىدىن مارىلاشتى، ئاندىن قورۇننىڭ چۈشۈرگىسىنى ئېلىشتى. ئۇلار لەشكەرلەرنىڭ ئاق مالخىيى، تۇغ - ئەلەمىنى كۆرۈپ ئۆز ئادەملىكىنى تونۇدى ۋە كوچىغا چىقىشتى. كىشىلەر قازان قاينىغاندەك قايناپ كەتتى، ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرى بېسىقتى، ئايالارنىڭ خۇشخۇي ئاۋازلىرى، بالىلارنىڭ ۋارقىراشلىرى ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرىنى بېسىپ كەتتى. يېزا خۇشال - خۇراملىققا چۆمدى. بىر نەچچە بوۋاي ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى ۋە ئۇنىڭغا:

— مەلئۇن تاجاۋۇزچىلارنى يوق قىلغايسىز! — دەپ ئىلتىجا قىلدى.

شۇ ئارىدا توقلەك بەگ نۆكەرلىرى بىلەن يېتىپ كەلدى. ئەلا پالۋان ئاتتىن چۈشتى، دوستلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى، ئەھۋاللاشتى. ئاندىن ئاتلىنىپ، بەردەنگىلەر تىكلەپ قويۇلغان، ئۇيەر - بۇ يەردە كىشىلەر ئۇخلاپ ياتقان، توپلىشىپ ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىۋاتقانلار ئارىسىدىن ئۆتتى. ئەمىرشاھ لەشكەرلەرگە دەم بەردى.

ئەلا پالۋان توقلەك بەگدىن رۇس لەشكىرىنىڭ كۈچى، قورالى، تۇرغان ئورنى ۋە جەڭ ئەھۋالىنى ئۇقتى، توقلەك بەگ، ئاققوزا مىراپ سەركەردىلىكىدىكى شۇڭقار، كەتمەن، غالجات لەشكەرلىرىنىڭ تاجاۋۇزچىلارنى توسۇپ باھادىرلارچە جەڭ قىلغىنىغا بارىكاللا ئېيتتى ۋە باھادىرلارنى مۇكاپاتلىدى، ئاندىن ئۇلار بىلەن بىرگە كەتمەن يېزىسىنىڭ ئەتراپىنى ئارىلىدى. رۇسلارنىڭ بارگاھىنى يىراقتىن كۆردى، ساي قېلىن چاتقاللىق ئىدى. چاتقاللىقتا ھەرخىل مېۋىلەر، تېرەكلەر، سۆگەتلەر كۆپ ئىدى. ئەلا پالۋان ئۈچ ئەمچەكنىڭ مۇھىم ئىستىھكام بولىدىغانلىقىنى جەزملەشتۈردى ۋە ئابدۇرۇسۇل بەگ مەرگەنلىرىنى ئۈچ ئەمچەك ئۇستىدە مۇداپىئەدە تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ توقلەك بەگنىڭ چېدىرىغا كېلىپ لەشكىري كېڭەش ئۆتكۈزدى، كېڭەشتىن كېيىن سەردارلار تەييارلىققا

كىرىشتى.

ئەتىسى خىرە - شىرە تاڭ سۈزۈلۈشكە رۇس لەشكەرلىرى سەپ تارتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. سەپ ئالدىدا غاڭزىسىنى قىڭغىر چىشلىگەن، شاپ بۇرۇت، ئاپئاق ھەربىي كىيىم كىيگەن سەركەردە قىلىچىنى ئالغا سوزۇپ تىك مېڭىپ كەلمەكتە، ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى لەشكەرلىرىمۇ مىلتىقلىرىنى ئالدىغا چىقىرىپ بىر تەكشى قەدەمدە كېلەتتى. ئۇلارنىڭ بۇ يۈرۈشى سۈرلۈك ۋە ھەيۋەتلىك ئىدى. بىركەمدە سەپنىڭ ئارقىسىدا قارىگىر ئات مىنگەن، چەنى بار چەندازا كىيىملىك بىر چىنڭ لەشكىرى پەيدا بولدى. ئۇ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى:

— ھەي ئەلا، پالۋان بولساڭ مەيدانغا چۈش، پېقىر تۇلۇك گۆەن كاللاڭنى ئالدۇ، ئىلىغا بېسىپ كىرىپ جياڭجۈن بولىدۇ، سۇخانى ئېلىپ مۇرادىغا يېتىدۇ!

ئەلا پالۋاننىڭ بەدىنى تىكەنلەشتى، قېنى قاينىدى، ئەمما قىلىچىنىڭ دەستىسىنى قولى ئاغرىغىچە قىسىپ، مىدىر - سىدىر قىلمىدى. رۇس لەشكىرى ئۈچ ئەمچەككە يەتمىش قەدەم يېقىنلاپ كەلدى. پالۋاننىڭ مەرگەنلىرى ئەلا پالۋانغا تېز - تېز قاراشقا باشلىدى، ئەمما ئەلا پالۋان قېشىنى ھىمىرىپ رۇس لەشكىرىگە تىكىلىپ تۇراتتى.

— چەنلەپ ئېتىڭلار! — دېگەن سادا ئەلا پالۋاننىڭ ئاغزىدىن چىقتى.

ئىككى يۈز ئەللىك بەردەنگىدىن تەڭلا چىققان ئوق بىر سەپتە تىزىلىپ كېلىۋاتقان رۇس لەشكەرلىرىنى دۈم چۈشۈردى، سەركەردىسىنىڭ غاڭزىسى بىرياققا، ئۆزى بىرياققا چۈشتى. ئىككىنچى قېتىم يەنە ئېتىلدى. ئىككى يۈز ئەللىك مەرگەننىڭ بەردەنگىسىگە ئىككى يۈز ئەللىك لەشكەر كەينىدىن ئوق سېلىپ بېرىۋاتاتتى. كەينى - كەينىدىن ئېتىلغان ئوقتىن رۇس لەشكىرىنىڭ ئالدىدىكىسى قىرىلىپ، كەينىدىكىسى تەمتىرەپ قالدى. مانا شۇ چاغدا ئەلا پالۋان قامچىسىنى ئوڭغا بىر، سولغا بىر پۇلاڭلاتتى، شۇ ھامان ئىككى ياندىكى ئورمانلىقتىن سانسىز ئات دۈپۈرى ۋە «ئۇر - چاپ!» دېگەن سادا ياڭرىدى. ئوڭ ياندىكى ئەمىرشاھنىڭ، سول ياندىكى توقلەك بەگنىڭ ئاتلىق لەشكىرى بېسىپ كەلدى. ئەلا پالۋان كەينىگە قاراپ

قامچىسىنى يەنە پولاتقانىدى، ئۈچ ئەمچەكنىڭ كەينىدە سەپراس تۇرغان ئاققوزا مىراپ قىلىچنى سوغۇرۇپ ئېلىپ، ئۇنىڭ ۋارقىرىدى:

— ئاق پادىشاھ باسمىچىلىرىنى قىرىڭلار!

يوزلىگەن ئاتلارنىڭ دۈپۈرىدىن يەر تەۋرىگەندەك بولدى. ئۈچ تەرەپتىن قىلىنغان ئاتلىق ھۇجۇم رۇس لەشكىرىنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىنى بۇزۇۋەتتى. ئۇلار ئوق چىقىرالماي، مىلتىقنىڭ ئىتتىكى بىلەن ئۆزلىرىنى قوغداشقا مەجبۇر بولدى. قىيامەتنىڭ جېڭى باشلىنىپ كەتتى. جەڭ مەيدانىنى ۋالاڭ - چۇڭ، ئاچچىق چىرقىراشلار، ۋارقىراشلار، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، قىلىچلارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ جاراق - جۇرۇق قىلىشلىرى، يارىلانغانلارنىڭ ئىڭراشلىرى قاپلاپ كەتتى. رۇسلار بەرداشلىق بېرەلمەي قېچىشقا باشلىدى، قاتتىق قىرغىن باشلاندى. رۇسلارنىڭ باش سەركەردىسى ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرۈپ ئاتلىق لەشكىرنى سالدى. ئۈچ ئەمچەكتە بوز ئايغىردا تىك ئولتۇرۇپ پۈتكۈل جەڭ مەيدانىنى كۆزىتىۋاتقان ئەلا پالۋان جەڭنىڭ ئۆز پىلانى بويىچە كېتىۋاتقىنىدىن مەمنۇن ئىدى. ئۇ قىلىچنى قىنىدىن سوغاردى، بەردەنگىلىرىنى ئۇ يەر - بۇيەرگە ئۆيمەك قىلىپ تىزىپ قويۇپ ئاتلىرىغا مىنىپ تۇرغان مىڭ مەرگەنمۇ قىلىچلىرىنى سوغاردى. بىر يەردە جىم تۇرالماي چاپچىپ، تىزگىن سېپىرىپ تۇرغان بوز ئايغىر ئۆزىنى جەڭ مەيدانىغا ئاتتى، مەرگەنلەرمۇ بوز ئايغىرنىڭ كەينىدىن ئۇچتى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزى ئوت بولۇپ ياندى، يۈزى قىزارغانىدى. ئۇ قىلىچنى ئوڭ - سولغا چېپىپ، ئۆزىگە ھەملە قىلىپ كەلگەن دۈشمەن ئاتلىقلىرىنى غۇلىتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزى تۈلكە گۆھىنى ئىزدەيتتى. ئاخىر ئۇنى بىر توپ رۇس ئاتلىقلىرى ئارىسىدا كۆرۈپ قېلىپ، بوز ئايغىرنى ئۇنىڭ ئالدىغا چاپتۇردى. ئايغىر كىشنەپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ ئاتلىقلار ئىچىگە بۆسۈپ كىردى. ئۈشتۈمتۇت پەيدا بولغان ئەلا پالۋاننى كۆرگەن تۈلكە گۆھەن ئالاقزادە بولۇپ كەتتى. ئەلا پالۋان قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى:

— ھەي خائىن، كەل، مەردنى مەيداندا سىنايدىغان پەيت كەلدى، قېنى سىنىشايلى!

ئەلا پالۋاننىڭ ئۇرغان قىلىچنى قىلىچ بىلەن قايتۇرغان تۈلكە گۆھەن

ناھايىتى چاقڤانلىق بىلەن ئەلا پالۋانغا قىلىچ ئۇردى. ئەلا پالۋان ئۇنىڭ قىلىچىنى قىلىچ بىلەن قېقىۋېتىپ:

— ۋەتەننى سېتىشقا، ئاق پادىشاھ تاجاۋۇزچىلىرىنى باشلاپ كېلىشكە پېتىنغان ئىت كاللاڭنى سوخاغا تەقدىم قىلىمەن! — دەپ زەرب بىلەن ئۇنىڭ بويىنغا قىلىچ ئۇردى. شەمشەرنىڭ ئىتتىك بىسى ئۇنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى، تۇلۇڭ گۇەنىنىڭ كاللىسى پومزەكتەك دومىلاپ ئويمانغا چۈشتى.

يەككىمۇ يەككە قىلىچۋازلىق جېڭى قىزىپ كەتتى. ئەلا پالۋاننىڭ غەيۇر لەشكىرى قان كېچىپ جەڭ قىلدى. يىقىلغانلار قايتا ئورنىدىن تۇرۇپ دۈشمەن بىلەن ئاخىرقى تىنىقى قالغۇچە ئۇرۇشتى. پىيادە رۇس لەشكەرلىرىنى سۇر ـ سۇر قىلىپ كەلگەن توقىلەك بەگ، ئەمىرشاھ لەشكەرلىرى ئەلا پالۋاننىڭ مەرگەنلىرىگە قوشۇلۇپ بوراندەك ھۇجۇم باشلىۋەتتى. بۇنىڭغا چىدىيالمىغان رۇس ئاتلىق لەشكەرلىرى قاچتى. قېچىش ئۆلۈم دېمەكتۇر. ئەلا پالۋاننىڭ لەشكەرلىرى تېخىمۇ غەيرەتلەندى، ئۇلار ئۆزلىرىنى تاجاۋۇزچىلار تەرەپكە ئاتتى.

ئەلا پالۋان ئايغىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتقانىدى، بوز ئايغىر ئىككى پۇتىدا تىك تۇردى. ئەلا پالۋان قوشۇنغا توختاش ئىشارىتىنى بەردى. كانايچى چېلىندى.

— ھۇجۇم توختىسۇن! دۈشمەن قوشۇنىنى قورشاڭلار، بىرىمۇ چىقىپ كەتمىسۇن! سۇلتاننىڭ بۇ ئەمرى بىلەن لەشكەرلەر يەنە دەسلەپكى ئورۇنلىرىغا يوشۇرۇندى، ئۇستۇن توپ كۈچى بار تۆت مىڭ روسىيە ئەسكىرى قاتمۇ قات مۇھاسىرىدىن چىقالمىدى. ئەلا پالۋاننىڭ پەنتى بىلەن تاجاۋۇزچىلارنىڭ قۇيرۇقىنى خادا قىلغىنىنى كۆرگەن كەتمەن خەلقى داشقازانلارنى ئاستى، ماللارنى سويۇپ تائام تەييارلاشقا كىرىشتى.

15

ئەلا پالۋاننىڭ نۇسرەت تېپىپ قايتقانلىقىنى ئاڭلىغان شىبەلەر سومۇل

دەرۋازىلىرىدىن چىقىپ دەبدەبىلىك كۆتۈۋالدى. ئالتىنچى سۇمۇلنىڭ سىپىل دەرۋازىسى ئالدىدا سۇمبا، تۇمبا، شىبە ئاپئاق، ئايشەم ئانا ۋە بارلىق سۇمۇل خەلقى كۈتۈپ تۇراتتى. بۇ قېتىم شىبە ئاپئاق سۇمبادىن «ئەلا پالۋان قايسى» دەپ سورىمىدى، بەلكى ئوغلىغا:

— ئەنە دادا، دادا دە، — دەپ ئەلا پالۋاننى كۆرسەتتى.

ئەلا پالۋان ئاتتىن چۈشۈپ ھەممە بىلەن كۆرۈشتى، ئاندىن ئوغلىنى قولىغا ئېلىپ ئېگىز كۆتۈردى ۋە:

— بىز مۇشۇ ئەۋلادلىرىمىز ئۈچۈن جەڭ قىلدۇق! — دەپ جاكارلىدى.

ئۇ ۋەدىسى بويىچە نۇردۇننىڭ ئەلچىسى بولۇپ ئايشەمخاننىڭ ئالدىغا كىردى، ماقۇل جاۋابنى ئېلىپ ئەتىسىلا توينى قىلدى. شىبە ئاپئاق گۈلسۇمگە، ئەلا پالۋان نۇردۇنغا قولداش بولۇپ شەھەرگە قايتتى. ئەمما، ئۇلار دەريا بويىدا مىڭلىغان كىشىنىڭ ئۆزلىرىنى قارشى ئالغىلى چىققىنىدىن بىخەۋەر ئىدى.

دەريا بويى ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغانىدى. شەمسىدىن خەلپەم باشلىق ئىمام، مۇپتى، يۇرت چوڭلىرى، سەردارلار كېمە توختايدىغان يەردە كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. ئەلا پالۋان سۇمبانىڭ شەھەرگە چاپارمەن ئەۋەتكىنىنى بىلمەيتتى. ئۇلار كېمىگە چۈشتى، دەريا شوخ دولقۇنلىرى بىلەن قۇتلۇقلىدى، قىرغاقتىكى ئەرلەر بۆكلىرىنى ئاسمانغا ئاتتى، ئاياللار ياغلىقلىرىنى پۇلاڭلاتتى. ناغرا، سۇناي، داپ ـ دۇمباق ياڭرىدى. كېمە قىرغاققا يەتكەن ھامان شەمسىدىن خەلپەم كېمىگە چىقىپ ئەلا پالۋاننى قۇچاقلىدى. ئەلا پالۋان يۇرت چوڭلىرىنىڭ چۆرىدىشىدە سانجاق ـ سانجاق تۇرۇشۇپ تەنتەنە قىلىۋاتقان پۇقرالارنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى. پۇقرالارشادلىقىنى ھەر خىل سۆزلىرى بىلەن ئىپادىلەشكە باشلىدى:

— سۇلتاننى تاپقان ئاتىغا، تۇغقان ئانىغا ھەشقاللا!

— سۇلتانغا ئۇزۇن يىللار سالامەتلىك، خاتىرجەملىك تىلەيمىز!

— سۇلتانغا شان ـ شەرەپلەر بولغاي!

— غەيۇر لەشكەرلىرىمىزگە باركاللا!...

ئون ئىككىنچى باب

نىدا

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا،
رەڭگىرويىڭ سامان بولماس.
— خەلق ماقالى

1

مىڭ شۆي شى دارىن مەغلۇپ بولغاندىن كېيىنلا خانغا مەكتۇپ يېزىپ: «ئىلى توپىلاڭچىلىرى بەك يامان، ئۇلارنى باستۇرۇشقا كۈچىمىز يەتمەيدۇ، قوشۇن ئەۋەتكەيلا. ئاشلىق ئۆكسۈپ قالدى، ئەمەلدار، چېرىكلەرگە مائاش بەرگۈدەك ئاقچىمىز يوق» دەپ زارلانغانىدى. خان يارلىق چۈشۈرۈپ، رۇڭ چۈەننى ئالماتا گوبىرناتورىغا ئەۋەتىپ لەشكەر ياردەم بېرىشنى سوراشقا پەرمان بەردى. مىڭ شۆي پەرمان بويىچە رۇڭ چۈەننى ئالماتاغا ئەۋەتكەنىدى. كۆرە ئېلىنىپ مىڭ شۆي ئۆزىنى پارتلىتىۋالغاندىن كېيىن، رۇڭ چۈەن خانغا بۇ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغان، خان يارلىق چۈشۈرۈپ رۇڭ چۈەننى چېرىكسىز جياڭجۈنلۈككە تەيىنلىگەنىدى. بۇ چېرىكسىز جياڭجۈن خانغا زارلىنىپ مەكتۇپ يېزىۋەرگەندىن كېيىن خانمۇ كەينى ـ كەينىدىن يارلىق چۈشۈردى. ئۇنىڭ بىر يارلىقىنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «روسىيىدىن ئىلىغا قوشۇن كىرگۈزۈشنى سوراپسىز، ۋاقىپ بولدۇق.» يەنە بىر يارلىقىدا: «روسىيىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىسىغا نوتا تاپشۇردۇق، روسىيە

شىپىر[①] يامۇلىنىڭ تېزدىن قوشۇن ئەۋەتىشىنى سۆيلەش ھەققىدە زۆڭلى خارجى ئىشلار يامۇلىغا يارلىق چۈشۈردى» دېيىلگەنىدى.

رۇڭ چۈەن ئالماتا گوبېرناتورىغا كۆپ قېتىم يولۇقۇپ ئىلىغا قوشۇن كىرگۈزۈشنى ئىلتىجا قىلدى. ئەمما، جاندارال «پادىشاھتىن سوراپ باقاي» دېگەن جاۋابتىلا تۇردى. رۇڭ چۈەن رۇس گازارما جاندارالنىڭ جاۋابىنى روسىيە پوچتىسى ئارقىلىق خانغا مەلۇم قىلدى. خان مىلادىيە 1866 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى يارلىق ئەۋەتتى، رۇڭ چۈەن قولىلىرى تىترىگەن ھالدا يارلىقنى ئىچىدە ئوقۇپ چىقتى: «روسىيە يېقىنقى كۈنلەردە بىرەر مىڭ كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتىپ بىز بىلەن بىرلىكتە غۇلزۇنى قايتۇرۇۋالىدىغانلىقى ھەققىدە ئالاقە ئەۋەتتى، بۇ ئېنىقمۇ؟» رۇڭ چۈەن بۇ يارلىقنى كۆتۈرۈپ بېرىپ روسىيە گازارمىسى قوماندانى بىلەن كۆرۈشتى، قوماندان «نىزنايۇ»[②] دەپ ئىككى مۈرىسىنى چىقاردى.

2

ئىلىنىڭ ئەڭ گۈزەل يېزى يېتىپ كەلگەنىدى. ئاسمانمۇ، يەرمۇ يېشىللىقتا پۈركەنگەن، غۇلجا شەھىرىنىڭ غەرب دەرۋازىسى سىرتىدىكى ئورمانلىق بەكمۇ جانلانغان، ئىسسىقتا چىدىماي قالغان قۇشلار بۇ ئورمانزارلىقتا كىرىپ دەرەخ شاخلىرىغا قونۇۋېلىپ ئۆزلىرىنىڭ ساز ناخشىلىرىنى باشلىغان، بەزى ياۋايى ھايۋانلارمۇ بۇ باغقا كىرىشىۋالغانىدى. شەھەر ئىچى ۋە سىرتى ئىسسىق تەسىرىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر سۈكۈناتقا چۆمگەن، ئورماندىكى قۇشلارنىڭ ئاۋازىدىن باشقا سادا يوق ئىدى. بۇ جىملىقنى ئۈشتۈمتۇت «گۈمبۈر ـ گۈمبۈر» قىلغان دەھشەتلىك گۈلدۈرماما ئاۋازى بۇزدى. ھاۋادا بولسا ئازراقمۇ بۇلۇت يوق ئىدى. مىلادىيە 1871 ـ يىلى 5 ـ

---

① شىپىر يامۇلى ـــ روسىيىنىڭ ئالماتادىكى رۇس گازارمىسى.

② نىزنايۇ ـــ بىلمەيمەن.

ئاينىڭ 22 ـ كۈنى گۇمبۇرلىگەن بۇ ئاۋازغا ئادەملەرلا ئەمەس قۇشلارمۇ ھەيران قالدى. بۇ ھەيرانلىق قۇشلار ئۇچۇن دەھشەتكە ئايلاندى، ئۇلار قونغان دەرەخلەر يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ چۈشكەندى. قۇشلار ئۈركۈپ بۇ دەھشەتلىك ئاۋازغا غەزەپلەنگەن ھالدا ئىلى دەرياسىنىڭ توقايلىقىغا ئۇچۇپ كەتتى. توپا، شاخلار قوشۇلۇپ كۆككە ئۇچتى، سىپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەر جىددىيلەشتى.

سىپىل لەشكەرلىرى سەردارىنىڭ ئالدىغا بىر ئاتلىق لەشكەر كىرىپ كەلدى.

— سەردار، ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرى سۆيدۈڭ، بايانداي، چىلپەڭزە قەلئەسىنى بېسىۋاپتۇ، ئېغىر توپلارنى چىلپەڭزە بارگاھىغا تىكلەپ قويۇپ بىزگە ئوق ئۈزۈۋاتىدۇ. باياتىندىن بېرى ئۇچۇپ كېلىپ ۋەيران قىلىۋاتقان ئوقلار ئاشۇ توپلارنىڭ ئوقلىرى ئىكەن.

— بۇ ئىشنى دەرھال ئوردىغا بېرىپ ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋانغا مەلۇم قىل ۋە پەرمانىنى ئەكەل!

— باش ئۈستىگە! — چاپارمەن ئاپئاق كۆپۈك بولۇپ كەتكەن ئېتىنى مىنىپ ئوردا تەرەپكە چاپتى.

چاپارمەننىڭ مەلۇماتى دۇرۇس ئىدى، ئاق پادىشاھ گېنېرالى كالپاكوۋسكىي ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇمدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن بىر ئاي قاتتىق باش قاتۇرۇپ «چاقماق تېزلىكىدە ھۇجۇم قىلىش» پىلانىنى تۈزدى. ئۇ تۆت مىڭ ئاتلىق قوشۇننى تاللىدى، ئون ئېغىر تېپتىكى توپلارنى ھازىرلىدى. ئۇ كېچىسى ناھايىتى تېز ۋە يوشۇرۇن ھالدا قورغاس سۆيىدىن ئۆتتى، ئاتلىق قوشۇن كېلىپ سۆيدۈڭنى بېسىۋالدى ۋە تاڭ بىلەن تەڭ بايانداينى ئىگىلىدى. بۇ چاغدا ئەلا پالۋان مۇزارت ئېغىزىغا بېسىپ كىرگەن روسىيە قوشۇنىغا قارشى جەڭ قىلىۋاتاتتى.

ئېغىر توپلاردىن ئېتىلغان چويۇن ئوقلار سىپىلدىن ئارتىلىپ شەھەرگە چۈشۈشكە باشلىغاندىن كېيىنلا، بايلار، ئاخۇنلار، بەگلەر ئىنتايىن قورقۇپ كېتىشتى. ئۇلار بىردىن، ئىككىدىن مەھكىمە شەرئىيىگە كەلدى، جاراللىدىن قازىكالانغا يىغلاپ تۇرۇپ يالۋۇرۇشتى:

— جانابىي قازىكالان، ئورۇسلارنىڭ توپلىرى كۆپ ئىكەن، دوزاخ ئوتىنى شەھىرىمىزگە ياغدۇرۇۋاتىدۇ. ھازىر قىيامەتنىڭ جېڭى بولۇۋاتىدۇ. نۇرغۇن ئۆيلەرنى ۋەيران قىلدى، بىرمۇنچە پۇقرالار ئۆلدى. مال - دۇنيايىمىز كۆپ يىدىغاندەك تۇردۇ. ئۇلارغا ئەلا سۇلتاننىڭ قوشۇنى تەڭ كېلەلمەيدۇ. سۇلتانغا ئېيتسىلا، شەھىرىمىزنى تۈپتۈز قىلىشتىن بۇرۇن دەرۋازا ئاچقۇچىنى ئۇلارغا بېرەيلى.

— يارەببىم، — دېيەلىدى جالالىدىن ئارانلا، — سۇلتانغا بارايلى.

جالالىدىن ئۇلارنى باشلاپ ئوردىغا كېلىپ، ئەلا سۇلتاننىڭ يوقلۇقىنى بىلدى. بۇ يەردە توقلەك بەگ، ئەزىز پالۋان، قوۋاش پالۋان، ئەمىرشاھ، قازى لەشكەر شەمسىدىن خەلىپەم قاتارلىق سەردارلار جەم بولغان بولۇپ، ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋان ئەلا سۇلتانغا كەينى - كەينىدىن ئىككى چاپارمەن ئەۋەتكەن ۋە ئەلا سۇلتان كەلگۈچە قانداق قىلىش توغرىسىدا مەسلىھەتكە چۈشكەنىدى. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتىنى جالالىدىن قازىكالان بۇزدى. ئۇ مۇشۇكتەك ئۇششاق دەسسەپ كىرىپ كەلدى - دە، سالام - سائەتنىمۇ ئۇنتۇپ سورۇندىكىلەرگە:

— ئەي جاسارەتلىك پالۋانلار، ئەلا سۇلتان يوق ئىكەن، مەن سۇلتاننىڭ كەينىدىلا تۇرىدىغان قازىكالانلىق سۈپىتىم بىلەن پەرمان بېرىمەن: شەھەر دەرۋازىلىرىنىڭ ئاچقۇچىنى ئورۇسلارغا تاپشۇرۇڭلار. سىلەر ئۇلار بىلەن تەڭ كېلەلمەيتتىڭلار، بىراق ئاۋۇ ئېتىلىۋاتقان توپلىرى دەھشەت ئىكەن، شەھىرىمىزنى، ئۇلۇغ مەدرىسىمىزنى، ئۆي - ماكانلىرىمىزنى تۈپتۈز قىلىۋې تىدىغاندەك تۇرىدۇ، — دېدى.

قازىكالان بىلەن بىللە كىرگەنلەر ئۇنىڭ سۆزىنى، پەرمانىنى قوللاپ چۇرقىراشتى، كۆز يېشى قىلىشتى. مۇشۇنداق ھالقىلىق ۋە خەتەرلىك پەيتتە قازىنىڭ پەرمانىنى ئاڭلىغان پالۋانلار ھەيرانۇ - ھەس بولۇپ بىر - بىرىگە قاراشتى، ئەزىز پالۋاننىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ پەنجىرە يېنىغا كەلدى، پەنجىرىگە جەينىكىنى قويۇپ سىرتقا قارىدى، چىلپەتزە قەلئەسى تەرەپتىن توپ ئاۋازى كەلمەكتە، ئوقلار شەھەرگە چۈشۈپ پارتىلىماقتا. ئۇ بىردىن كەينىگە بۇرۇلدى - دە، جالالىدىن

قازىكالانغا غەزەپلىك كۆزلىرىنى تىكتى.

— مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە بۇنداق دەرمانسىز گەپلەرنى قىلمىساق، — دېدى ئۇ.

— دەرمانىمىزغا لايىق ئىش قىلمىساق بولماس، ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىنىۋاتقان قوشۇنغا قانداق تەڭ كېلەلەيسىز؟ چۆچەك جىياڭجۈنى مىڭ رۇينىڭ قوشۇنى كېلىۋېتىپتۇ. بۇنى ھېسابقا ئېلىپ قويۇڭ. بولۇپمۇ ئورۇسلارنىڭ مۇنۇ توپلىرى ھەممە يەرنى كۆيدۈرۈپ كۇل قىلىۋاتىدۇ.

ئەھۋالنىڭ جىددىيلىكىنى بىلگەن سورۇندىكىلەر بىردەك ئەزىز پالۋاننىڭ ئاغزىغا قاراشتى. ئۇ قازىكالانغا مۇنداق جاۋاب قىلدى:

— توپتىن تولىمۇ يۈرەكئالدى بولۇپ كېتىپلا. مەھمۇد پونىڭ ياغاچ توپىدىن قورقۇپ مەزەمزات ھېكىم جېنىنى بەرگەن. سىلىمۇ توپتىن قورقۇپ شەھەرنى، خەلقىمىزنىڭ قان بەدىلىگە كەلگەن مېۋىسىنى ئاق پادىشاھقا ئىككى قوللاپ بەرمەكچى بولۇۋاتامدىلا؟ «بورانىنىڭ گۈركىرىشىگە تاغ تەۋرىمەيدۇ» دۈشمەن تاغ بولۇپ باسسىمۇ ئېلىشقىنىمىز ئېلىشقان. ئورۇس لەشكەرلىرى كەلسە ئېلىشىمىز. بەلكىم ئەلا سۇلتانمۇ كېلىۋاتقاندۇ، ئۇ ھەرگىز ئاق پادىشاھقا تىز پۈكمەيدۇ!

جالالىدىن قازىكالاننىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ بىلەن كەلگەنلەرمۇ ئەزىز پالۋانغا ھومايدى. جالالىدىن قازىكالان:

— سىز قازىكالاندىن ئۈستۈن تۇرماقچىمۇ؟ مەن سۇلتان يوق ۋاقىتتا ھەم قازىلىق، ھەم سۇلتانلىق قىلىمەن. ئەگەر سىلەر سىپىلنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرمىسەڭلار مەن ئېچىپ بېرىمەن! — دېدى.

— شۇنداق، شۇنداق، قازىكالان سۇلتان يوق چاغدا سۇلتان، ئۇنىڭ پەرمانى بەرھەقتۇر، — دەپ چۇرقىراشتى موللىلار.

— دەرۋازىنى تاجاۋۇزچىلارغا ئېچىپ بېرىش قول كۆتۈرۈپ ئەل بولغانلىق، بۇ بىز ئۈچۈن ئۆلۈم بىلەن باراۋەر، — دېدى باياتىن جىم تۇرغان شەمسىدىن خەلپەم ۋە جالالىدىن باشلىق موللىلارغا ۋارقىرىدى، — ھۇ توخۇ يۈرەكلەر، ھۇ ئالا قورقاقلار، نومۇس قىلىشمامسەن!

توقلەك بەگنىڭ «ئاچقۇچنى تاپشۇرىمىز» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپلا

جۇدۇنى تۇتقانىدى. ئۇ يۇرت چوڭلىرىنىڭ قورقۇپ ئۆزگەرگىنىگە شەكسىز ئىشەندى. ئۇنىڭ شۇ تاپتا جالالىدىنىنىڭ ئاغزىغا ئۇرغۇسى كېلىپ كەتتى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى بېسىۋېلىپ:

— ئەلا سۇلتانغا چاپارمەن كەتتى، ئۇ كەلسۇن، شۇ چاغدا بىر گەپ بولار. ھۆرمەتلىك ئاقساقاللار، سىلەر بىر كۈن تەخىر قىلىڭلار، ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرى بىلەن سىلەر جەڭ قىلمايسىلەر، مۇشۇ يەردە تۇرغان پالۋانلار، مىڭلىغان غەيۇر لەشكەرلىرىمىز جەڭ قىلىدۇ. بىز ئۇلارنىڭ تۇمشۇقىغا ئۇرغان، بۇدامۇ تۇمشۇقىغا سالىمىز، يۇرتىمىزدىن ھەيدىۋېتىمىز، — دېدى.

— پالۋانلار، — دېدى جالالىدىن قازىكالان ئەمدى بوسكەك ئاۋازدا، — ئاق پادىشاھ ئالەمگىر[①]دۇر، ئۇنىڭ قولى پۇتكۈل ئالەمگە يېتىدۇ. ئۇ پۇتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا ئەللىرىنى بويسۇندۇرغان يەردە بىز نېمە؟ بىزنى چۇمۇلىدەك دەسسەپ ـ چەيلىۋېتىدۇ. بۇ ئىشنى خۇدا ئاسان قىلمىسا سىلەر توسىيالمايسىلەر، ھەيدەپمۇ چىقىرالمايسىلەر. شەرىئەتتە كۈچلۈكلەر ئاجىزلارنى بويسۇندۇرىدۇ، دېيىلگەن.

بۇ گەپ سەردارلارنىڭ غۇرۇرىغا تەگدى بولغاي، قاتتىق ئاچچىقلىنىشتى. ئەزىز پالۋان ئاچچىقىدا چىشلىرىنى كاراسلىتىپ قولىنى قىلىچقا ئاپاردى، ئۇنىڭ تەرى تۇرۇلگەن، ھېلى جالالىدىنىنى چېپىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى. بۇنى كۆرگەن قۇۋاش پالۋان ئۇنى سەۋر قىلىشقا ئىما قىلدى ـ دە، جالالىدىنىنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— بىزنى چۇمۇلىدەك دەسسەمدۇ ياكى بىز ئۇلارنى دەسسەيمىزمۇ بۇنى مەدرىس پەشتىقىغا چىقىپ كۆرۈپ تۇرسىلا، شۇ چاغدا كىمنىڭ دەسسەلگىنىنى كۆرۈدىلا. ئاق پادىشاھ دېگەن چاغلىق نېمە ئۇ. ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ سەركەردىلىرىنىڭ بېشىنى قوشقاچنىڭ كاللىسىنى ئالغاندەك ئالغانمىز. بىلىپ قويۇشسىلا، ئۆلسەكمۇ يۇرتىمىزنى ئۇلارغا ئىككى قوللاپ تۇتۇپ بەرمەيمىز. ئۇنداق بولمىغاندا، پۇتكۇل خەلق ئالدىدا تۇزكور بولىمىز.

① ئالەمگىر — جاھانگىر.

مانا مەن ئاق پادىشاھقا ئىلىنىڭ بىر تال گىياھىنىمۇ بەرمەيمەن. ئارقىمىزدا مىليونلىغان خەلقىمىز تاغدەك يۆلەك بولۇپ تۇرغاندا نېمىدىن قورقاتتۇق؟! مىڭ رۇينىڭ قوشۇنى كەلسە ئۇنىمۇ تاجاۋۇزچىلارنى قوغلاپ چىقىرىشقا سالىمىز ۋەتەننى قوغداش ئۈچۈن ئۇلارمۇ قاراپ تۇرۇشماس؟! سىلەر قورقماڭلار!

— قورقۇنچاق بار يەردە شەرمەندىلىك بار، — دېدى ئەزىمشاھمۇ، — قازىكالان، يولىمىزغا كاتاڭ بولمىغايلا!

جاللادىنىڭ ئۈمۈچۈك تورىدەك قورۇلۇپ كەتكەن يۈزى تېخىمۇ پۈرۈشتى، ئېڭىكىدىكى ئاپئاق ئۆچكە ساقىلى تىترىدى. ئەزىز پالۋاننىڭ قەھرلىك قادىلىشى، قولىنى قىلىچىغا ئاپىرىشى بىلەنلا بىر قىسىم ئاخۇنۇم، باي، بەگلەر بىر - بىرلەپ قوپۇرۇقىنى خادا قىلغانىدى. قازى ئەسكەر شەمسىدىن خەلپەم بىر كەلىمە ھەق سۆز قىلماقنى لازىم تاپتى:

— جانابىي قازىكالان، بىز بۇ چوڭ ئىشنى سەردارلار بىلەن مەسلىھەتلىشەيلى. ۋاقىت زىق، ئۈمىدسىزلىك بىزنى خېلىلا گاڭگىراتقان. ئۆتكەندە بۇ ئۈمىدسىزلىك، قورقاقلىق توپەيلى خوجىلارغا ئالداندۇق. ئۇلار مەزەمزات، باتۇر سەردارىمىز ئابدۇرۇسۇل بەگ، ئۆلىمالىرىمىز ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇملارنى قەتل قىلدى. ئەگەر ھېچ ئىشتىن ھېچ ئىش يوق ئانا يۇرتىمىزنى ئۇلارغا بەرسەك بۇ ئۇلۇغ پېشۋالىرىمىزنىڭ، جەڭدە شېھىت بولغان ئابدۇللېتىپ خەلپەمگە ئوخشاش يۈزگە يېقىن پالۋانلىرىمىزنىڭ روھى قورۇنمامدۇ؟! «مەسلىھەتلىك ئىش بۇزۇلماس» دېگەن گەپ بار، ئاخۇنۇم، بەگ سىپاھلار بىلەن مەھكىمە شەرئىيدە مەسلىھەتلىشىپ باقسىلا، بىزمۇ سەردارلار بىلەن كېڭىشىپ باقايلى.

شەمسىدىن خەلپەمنىڭ بۇ يۇمشاق، قائىدىلىك گېپى جاللادنىنى قايتىشقا مەجبۇر قىلدى. ئۇ سەردارلارغا بىرمۇ بىر قاراپ ئۇلارنىڭ چىرايىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يېغىپ تۇرغىنىنى كۆردى - دە، خەلپەمنىڭ مەسلىھەتىگە كۆنمىسە بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى.

ئورۇسلار سېپىل ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئۇدا ئىككى كۈن توپقا تۇتتى، لېكىن سېپىلنى بۇزالمىدى. ئۈچىنچى كۈنى شەھەر ئىچىگە زەمبىرەك

ئېتىشقا باشلىدى. زەمبىرەكنىڭ چويۇن ئوقلىرى ھە دېگەندىلا جالالىدىن قازىكالاننىڭ ئامبىرىغا چۈشۈپ ئۇنىڭ ئائىلىسىنىڭ بىر يىللىق ئوزۇقىنى كۆككە ئۇچۇردى، ئامبار يېنىدىكى ئېغىل ۋە ئۇنىڭ ئۇستىدىكى بېدىگە ئوت كەتتى. جالالىدىن قازىكالان ئوردىغا يوگۇردى. بىر قىسىم بەگ سىپاھلار ئۇنىڭغا ئەگەشتى. ئۇلار ئوردىغا كىرگەندە ھېچكىم يوق ئىدى. ئەمىرلەشكەر ئەزىز پالۋان، توقىلەك بەگ، قوۋاش پالۋان قاتارلىق پالۋانلار سېپىلنىڭ ھەر قايسى دەرۋازىلىرىغا كەتكەن. شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش، قوشۇنلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن بەند ئىدى. ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان جالالىدىن قازىكالان ئوردىغا كىرگەن پېتى سۇلتاننىڭ مەخسۇس مۆھۈرى، سېپىل دەرۋازىلىرىنىڭ ئاچقۇچى ساقلانغان ساندۇقنىڭ يېنىغا كەلدى. بىر دەقىقە ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى، شۇ ئارىدا ئۇنىڭ بىلەن بىللە كىرگەنلەردىن مەتباقى باي پىچىرلىدى:

— قازىكالان، ساندۇقنى ئاچسىلا، ئەمىرلەشكەر يوق ئىكەن!

— مەندە ساندۇقنىڭ ئاچقۇچى يوق!

— ئەمىسە بۇزايلى.

— ھە، بۇز ... بۇزساق شە ... شەرىئەتكە تو ... توغرا كەلمەس!

— جان ھەلقۇمغا كەلگەندە ئۆز ۋە ئۆزگىنى قوتقۇزۇش شەرىئەتتە بارغۇ؟ — دېدى موللا روزى مۇپتى.

شۇ ئارىدا سىرتقا چىقىپ كەتكەن مەتباقى باي بىر تۆمۈرنى كۆتۈرۈپ كىردى ـ دە، ساندۇقنىڭ ئاغزىغا تىقىپ قايرىپ ساندۇقنى بۇزۇپ ئاچتى. جالالىدىن قازىكالان تىترىگەن قوللىرى بىلەن مۆھۈرنى ئالدى. موللاروزى يازغان تەسلىمنامىنىڭ ئاستىغا «ئەلا سۇلتان» دەپ يېزىپ، ئۈستىگە مۆھۈرنى باستى ۋە مۆھۈرنى يەنە جايىغا سېلىپ قويۇپ غەربىي دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىنى ئالدى. ئۆزىنىڭ مىرشەپىنى چاقىرىپ مەپىنى ئەكەلدۇردى. ئۈچ مەپىگە جالالىدىن، موللا روزى مۇپتى، مەتباقى باي قاتارلىق سودىگەر، موللا، بايلار ئولتۇرۇپ غەربىي دەرۋازىنى ئاچقۇزدى. ئۇلار چىلپەڭزە بارگاھىغا باردى، ئۇ يەردە كالپاكوۋسكىيغا تەسلىمنامە بىلەن غەربىي دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىنى تاپشۇردى...

بىردىن زەمبىرەك ئاۋازلىرىنىڭ توختاپ قالغىنىنى كۆرگەن ئەزىز پالۋان قاتارلىق سەردارلار ھەيران بولۇپ ئوردىغا كىلىشتى، چىلپەڭزە بارگاھىغا چارلىغۇچىلار ئەۋەتتى. دەل شۇ پەيتتە ئوردىغا ئەلا پالۋان كىرىپ كەلدى.

— سۇلتان، كەلدىڭىزمۇ؟ — ئەزىز پالۋان ئۇزۇن ۋاقىت كۆرمىگەن دوستىنى كۆرگەندەك ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا ئىتتىلىپ كىلىپ ئۇنى قۇچاقلىدى.

توقىلەك بەگ، قۇۋاش پالۋانلارمۇ قىزغىن كۆرۈشتى. ئاق پادىشاھنىڭ بىر كۈندۈز، بىر كىچىدە يوشۇرۇن ھالدا باياندايغىچە بىسىپ كەلگىنىنى، سۈيدۈڭدىكى خۇيزۇلارنىڭ سەزمەي قالغىنىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. ئەلا پالۋان ئۆيىگىمۇ كىرمەي ئۇدۇل ئوردىغا كەلگەنىدى. ئۇ:

— ئۇلارنىڭ توپلىرى بولسا بىزنىڭمۇ بارغۇ؟ كورەدىكى توپلارچۇ، ئۇنى ئەكەلمىدىڭلارمۇ؟ — دەپ سورىدى ئەزىز پالۋاندىن.

ئەزىز پالۋان پىشانىسىگە ۋاقتىدە بىرنى ئۇردى:

— ھەي، مىنىڭ مۇشۇ قاپاقباش كاللام، ئەجەب ئويلىماپتىمەن.

— دەرھال ئىككى يۈز ئاتلىق لەشكەر ئەۋەتىڭ، ئۇلار كورەگە توختىماي ئات سالدۇرسۇن، بىرىپلا ھەربىر توپنى تۆت ئات قوشۇلغان ھارۋىلارغا سىلىپ بۈگۈن كىچىچە يەتكۈزۈپ كەلسۇن! تىز خەۋەر قىلىڭ!

— باش ئۈستىگە! — ئەزىز پالۋان چىقىپ كەتتى.

ئەلا پالۋان تاجاۋۇزچىلارنىڭ كۈچىنى مۆلچەرلىدى. ئۇلارغا زەربە بىرىش يوللىرىنى ئويلاشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئويىنى چىرايى ئۆڭگەن، پىشانىسىدىن تەر تەپچىرەپ تۇرغان ئەمىر شاھ كىرىپ بۇزدى. ئۇ ئەنسىككەن ھالدا:

— جا ... جاالىدىن ئا ... ئا ... ئاچقۇچنى ئو ... ئورۇسلارغا تا ... تاپشۇرۇپتۇ! غەربىي دەرۋازىنىڭ...

— ھە؟! — ئەلا پالۋان ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى.

بۇ خەۋەرگە ئىشىنەلمەي نۇردۇن ئاتلاندى. توقىلەك بەگ، ئەزىز پالۋانلار قىتىپ قالغاندەك مىدىر قىلمايتتى. ئۇلار غەمكىن ھالدا ئىشىككە قاراپ قالغاندى.

نۇردۇن ھايال قىلماي قايتىپ كىردى، ھەممە ئۇنىڭغا سوئال نەزەرىدە

قاراشتى.

— جالالىددىن دېگەن قورقاق مۆپتى، بايلار بىلەن ئۈچ مەپسگە ئولتۇرۇپ چىلپەڭزىگە بېرىپ، ئەلا سۇلتان نامىدىن يېزىلغان تەسلىمنامە بىلەن غەربىي دەرۋازىنىڭ ئاچقۇچىنى تاپشۇرۇپتۇ، — دېدى نۇردۇن.

— ھۇ تەسلىمچى ئىت! — دەپ قاتتىق تىللىدى ئەلا پالۋان.

بۇ خەۋەر توقىلەك بەگنىڭ يۈرىكىگە توقماق بولۇپ تەگدى، ئەلا پالۋاننىڭ بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى، بۇرۇتلىرى تىك تۇرۇپ كەتتى. بۇ ئىش ئۇنىڭغا بەكمۇ ئېغىر كەلگەنىدى. ئۇ كۆڭلىگە يوكسەك پىلان، مەقسەتلەرنى پۈككەن، بىر نەچچە ئۆستەڭلەرنى قازدۇرغان، يەر ئېچىپ تېرىلغۇ يەرلەرنى كۆپەيتكەن، نىلقا قاتارلىق يەرلەردىكى مىس كانلىرىنى ئاچقان، چويۈن زاۋۇتىنى قۇرغان، مانا ئەمدى سوقا ـ سايمانلارنى قۇيماقتا ئىدى. خەلقنىڭ قورسىقى تويغان، خاتىرجەم ۋە شاد ئىدى. ئەلا پالۋان يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى قىلماقچى بولغانىدى. مانا ئەمدى مۇشۇنداق چىرايلىق كۈنلەر بولۇۋاتقاندا ئاق پادىشاھنىڭ ئوغرى مۇشۇكلىرى كەپتۇ. بىزدىكى جالالىددىنغا ئوخشاش چاشقانلار بۇ ئوغرى مۇشۇكلەر ئالدىدا تېز پۈكۈپتۇ... بۇلارنى ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ غەزىپى كەلدى، بۇرنىنىڭ چاناقلىرى كېرىلدى، سەردارلار ئۇنىڭ ئېغىر نەپەس ئېلىشىدىن قاتتىق غەزەپكە كەلگىنىنى بىلدى.

— سۇلتان، — دېدى ئەزىز پالۋان ئالدىرىماي، ئېغىر قەدەم بىلەن ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، — جالالىددىن دېگەن دەيۇز تەسلىم بوپتۇ. ئەجدادلار باشلاپ بەرگەن بۇ ئۇلۇغ ئىشىمىزنى ئۇ دەيۇز تاجاۋۇزچىلار بىلەن بىللە ئەھدۇ پەيمان قىلارمۇ؟ ئەمدى خەلقىمىزنىڭ ھالى قانداق بولار؟

— ئازغىنلىق! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلا پالۋان.

توقىلەك بەگ ئاستا مېڭىپ پەنجىرە يېنىغا كەلدى ـ دە، غەرب تەرەپكە قاراپ ئۇنلۇك ھالدا مۇنداق مىسرالارنى ياڭراتتى:

چىڭ خان چىللاپ ئورۇسنى،
ئاتتى خۇيزۇ، چەنتۇنى.

ئەل زادى راۋا كۆرمەس،
ئاق پادىشاھ مەتۇنى.

ئەلا پالۋان شارتتىدە ئۇ تەرەپكە بۇرۇلدى، كۆزلىرىنى مېھىر بىلەن ئۇنىڭغا تىكتى. ئۇ پالۋان قامەتلىك، يېمەك - ئىچمەكتە قانائەتچان، ئىسسىق - سوغۇقتا سەپەرگە كۆنۈككەن توقىلەك بەگنى قەدىرلەيتتى. شۇ تاپتا ئۇ بىردىنلا كۆڭلى تەسكىن تاپقاندەك بولۇپ:

— خەلقىمىزنىڭ كۆڭلىنى ئىزھار قىلدىڭىز. خەلقىمىزگە جاللاتلارنىڭ ئوخشاش توخۇ يۈرەكلەر ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. سىز بىلەن بىز خەلقنىڭ ھەقىقىي ۋەكىلى. ئورۇس مەتۇلىرى ھېلىغۇ بىر نەچچە مىڭ ئىكەن، يۈزمىڭى كەلسىمۇ ۋەتىنىنىڭ بىر غېرىچ يېرىنى بەرمەيمىز. توقىلەك بەگ ئاغا، دەرھال يۇرتقا بېرىڭ، ئورۇس مەتۇلىرى كەتمەن يېزىسىنى بېسىۋاپتۇ.

— خەير، ئامان بولۇڭ. «شاھى كە ئاتاڭ ئاغادۇر، ئەل ساڭا ئاتادۇر ۋە ئاغادۇر»[1]، — دېدى توقىلەك بەگ.

ئۇلار قۇچاقلاشتى، ئايرىلىشتى، يەنە قۇچاقلاشتى. توقىلەك بەگ:

— ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ سۇلتان، — دەپلا ئوردىدىن چىقىپ كەتتى.

توقىلەك بەگنىڭ گۈرس گۈرس دەسسەپ چىقىپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ تۇرغان ئەزىز پالۋان بىردىن ئەلا پالۋانغا بۇرۇلدى:

— ئەلا سۇلتان، كۈنلەر ئۆزۈن، پۈتكۈل خەلقىمىز ئورۇسلارنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى كۆتۈرۈلدۇ. بىزنىڭ يولىمىزنى توسۇپ كەلگەن، تىلىدىن تىكەن، ئايىغىدىن ئاپەت ئۈندىغان ھەسەتخور - مىتىلەرمۇ يوقىلىدۇ!

— توغرا ئېيتتىڭىز. بىز تېخى شەمشەرنى تاشلىمىدۇق، ئاخىرقى تىنىقىمىز قالغۇچە ئانا ۋەتەن ئۈچۈن ئېلىشىمىز. قېنى، يۈرۈڭلار، لەشكەرلەر ئارىسىغا بارايلى.

---

[1] ئەلىشىر نەۋائىنىڭ نەزمىسى.

3

ئەلا پالۋان ئوردىدا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇننى تولۇقلاپ، مەشىق قىلدۇرۇپ ساقلاپ كەلگەنىدى، بۇ ئۇنىڭ ئۇستازىنى ئەسلەپ، ھۆرمەتلەپ قىلغىنى ۋە ئۇنىڭ ئىشىغا ۋارىسلىق قىلغىنى ئىدى. ئۇ بۇ قوشۇننى سەر خىل لەشكەرگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن يەنە نۇرغۇن مەشقلەرنى ئېلىپ باردى. ئاتنى چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ يەردىن قورال ئېلىش، ئات ئۈستىدە موللا ئېتىش، ئاتنىڭ بېقىنىغا يوشۇرۇنۇش، ئاتنىڭ ئىككى قۇلىقى ئارىسىدا مىلتىق ئېتىشقا ئوخشاش خىلمۇخىل چەۋەندازلىق ھۈنەرلىرىگە پىشۇردى. بۇ غەيۇر قوشۇن سەككىز يىلدىن بېرى قانلىق جەڭلەردە چېنىقتى، پىشتى، ئۇلاردىن نۇرغۇنى باشقا يېڭىدىن تۈزۈلگەن لەكمە ۋە ئاتلىق قوشۇنلارغا سەركەردە بولۇپ كەتتى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ ۋە ئۆلگەنلەرنىڭ ئورنىغا قاۋۇل، ياش، بەرنا يىگىتلەرنى تاللاپ تولۇقلاپ تۇردى. ئەلا پالۋان چىقىشىغا ئاتچىسى بوز ئاتنى ئېلىپ كەلدى، بوز ئات قېرىپ قالغان، ئەمما يۈرۈشتىن قالمىغانىدى. ئەلا پالۋان ئۇنى ئاياپ، مۇھىم جەڭلەردە، ئۇۋغا چىققاندىلا مىنىدىغان، باشقا چاغدا دەم ئالدۇرىدىغان بولغانىدى. ئەلا پالۋان مۇزارتقا بېرىپ كەلگۈچە ئوبدان تىنىقىپ ھەم زېرىكىپ قالغان بوز ئات ئىگىسىنى كۆرۈپلا كىشنەۋەتتى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ قوللىرىنى يالىدى. بۇ ئۇنىڭ ئىگىسىنى سۆيگىنى ئىدى. ئەلا پالۋان ئادىتى بويىچە يانچۇقىدىن بىر تال قەنتنى ئېلىپ بوز ئاتقا بەردى، بوز ئات «رەھمەت، رەھمەت» دېگەندەك بېشىنى سىلكىپ ـ سىلكىپ قويۇپ يېدى.

ئەلا پالۋانلار شەھەر سېپىلىنىڭ سۇ دەرۋازا، كۇرە دەرۋازىلىرىنى ئارىلاپ، ئۇ يەردىكى سەركەردىلەرگە پەرمانلار بەردى، ئاندىن غەربىي دەرۋازىغا كەلدى. دەرۋازا ئۈستى ۋە سېپىللاردا لەشكەرلەر تەييار بولۇپ تۇراتتى، توپ ئوقىدىن بىر مىڭ بىر يۈز يەتمىش ئىككى لەشكەر شېھىت بوپتۇ، ئۈچيۈزدىن ئارتۇق لەشكەر يارىلىنىپتۇ. ئەزىز پالۋاندىن بۇ مەلۇماتنى ئاڭلاپ ئەلا پالۋاننىڭ

يۈرىكى ئېچىشتى. قۇربان بولغانلارمۇ، يارىلانغانلارمۇ تاللاپ ئېلىپ قېلىنغان ياش يىگىتلەر ئىدى. كۆرەدىن تېخى توپلار كەلمىگەنىدى. ئەلا پالۋان شەھەردىكى بارى - يوق ئون يەتتە توپنى غەربىي دەرۋازىغا ئەكېلىشكە ئەمىر قىلدى، دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى ئورمانلىقتا ئىككى مىڭ مەرگەننى يوشۇردى، سىپىل ئۈستىدە بەش يۈز كىشىلىك لەكمە قوشۇننى قالدۇردى. مىڭ مەرگەنگە ئەزىز پالۋاننى سەردارلىققا، غەربىي سىپىل ئۈستىگە قۇۋاش پالۋاننى، قالغان دەرۋازىلارغىمۇ ئەمىرشاھ قاتارلىق سەردارلارنى بەلگىلىدى، ئۆزىنىڭ ئاتلىق قوشۇننى سىپىل ئىچىدە قالدۇردى.

ئۇ ئاتلىق قوشۇننى ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇرۇشىغا سىپىل ئۈستىدىن:

— سۇلتان، ئورۇس لەشكەرلىرى كېلىۋاتىدۇ! — دەپ بىرى ۋارقىرىدى.

ئەلا پالۋان يۈگۈرگەن پېتى سىپىل پەلەمپىيىدىن چىقىپ چىلپەڭزە يولىغا قارىدى، قويۇق چاڭ - توزان، ئۇنىڭ ئالدىدا شاپ بۆرۈتلۈق، ئاپئاق كىيىنگەن ئاتلىقلار كەلمەكتە ئىدى. بۇ چاڭ - توزاننىڭ ئايىغى ئۈزۈلەر ئەمەس ئىدى. ئەلا سۇلتان جىسەكچىگە كىچىك يېشىل بايراقچىنى پۇلاڭلىتىشنى ئېيتتى. بۇ ئەزىز پالۋانغا دۈشمەن كەلدى، دېگەن بەلگە ئىدى. ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرى ئورمان ئوتتۇرىسىدىكى يولغا كىردى، غەربىي دەرۋازىغا ئەللىك ماڭدام يېقىنلاپ كەلدى. شۇ ھامان سىپىل ئۈستىدىن دۈركۈنلىگەن ئوق ئۈزۈلدى، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىنمۇ ئوق ئېتىلدى. تاجاۋۇزچى لەشكەرلەرنىڭ ئالدىنقى سېپى بۇزۇلدى، ئاق كىيىملىك سەركەردە يەرگە يىقىلدى، ئۇنىڭ ئاپئاق كالتە چاپىنى قىزىلغا بويالدى. ئورۇس لەشكەرلىرى ئورماننىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئوق ئېتىۋاتقان لەشكەرلەرگە قاراپ باستۇرۇپ باردى. قاتتىق جەڭ باشلىنىپ كەتتى، دەرەخ ئۈستىدىن قۇش ئۇچۇپ كەلگەندەك بىر لەشكەر رۇس لەشكىرىنىڭ ئۈستىگە چۈشتى. ئۇلار يەرگە چۈشۈپ پومداقلىشىپ كەتتى، ئورۇس قوشۇننى يەردىن ئېتىلىۋاتقان ئوق، دەرەخ ئۈچىدىن قىلىنىۋاتقان ھۇجۇم قايمۇقتۇرۇۋەتكەنىدى. بىر ئاش پىشىملىق جەڭدىن كېيىن رۇسلار چېكىندى. ئورمانلىق يەنە جىمجىتلىققا چۆكتى... ئەزىز پالۋان شېھىتلەرنى ئورماننىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى دۆڭلۈككە يىغقۇزدى، شەھەر

ئاھالىسىدىن پەيدائىي بولۇپ كەلگەنلەردىن تۈزۈلگەن بىر يۈزلۈك كىشى بۇ ئىشنى بىجىرىپ بولۇپ رۇسلارنىڭ ئۆلۈكىنى سول تەرەپتىكى سازلىق كۆلگە تاشلىدى. ئىسسىق بولغاچ جەسەتلەرنى تېز كۆممىسە بولمايتتى. ئورۇس ئۆلۈكلىرى تېخى توشۇلۇپ بولمايلا، توپ گۈمبۈرلەپ، ئوقلىرى ۋىژىلداپ كېلىپ ئورمانلىقنى كۆككە ئوچۇرۇشقا باشلىدى، ھەر بىر چويۇن ئوق چۈشكەندە يەر سىلكىنەتتى، نەچچە ئون يىللىق يوغان تېرەكلەر يىلتىزلىرى بىلەن قومۇرۇلاتتى. دۈشمەننىڭ توپ ئوقلىرى ئورماننى قىرىپلا قالماي، بۇ ئورمان ئارقىلىق ئەزىز پالۋان لەكمە قوشۇننى قىرماقتا ئىدى. ئەلا پالۋان توپچىلارغا:

— ئېتىڭلار! — دەپ پەرمان بەردى.

توپلار ئېتىلدى، ئەمما نىشانغا يەتمىدى. بوشلۇققا چۈشۈپ يولنى بۇزدى، خالاس. بۇنى كۆرۈپ ئەلا پالۋان قولىنى ئاچچىق بىلەن سىلكىدى، كۆرە تەرەپكە كۆز تىكتى. توپ ئوقى پۈتۈن ئورماننى ئوڭتەي ـ توڭتەي قىلماقتا، چويۇن ئوقلار توختىماي چۈشمەكتە ئىدى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزىدىن ئىختىيارسىز ياش قۇيۇلدى. بۇ ياش ئىس ـ تۈتەك، توپا ـ چاڭدىن ئەمەس، بەلكى ئەزىز پالۋان ۋە ئۇنىڭ لەكمە قوشۇنى، قىران يىگىتلەر ئۆزىنىڭ قېرىنداشلىرىنىڭ پاجىئەلىك قىرىلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئىلاج قىلالمىغىنىدىن قۇيۇلغان ياش ئىدى. بۇ ئۇنىڭ مۇسىبەت يېشى بولۇپ، ئۇستازى ئابدۇرۇسۇل بەگ قەست قىلىنغاندىمۇ مۇنچە ياش تۆكمىگەن، مەڭگۈ ئەستىن چىقمايدىغان سۆيگىنى گۈزەل ئاغىچا دەريادا غەرق بولغاندىمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن مۇنچە ياش قۇيۇلمىغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ يىغلاۋاتاتتى... خېلىدىن كېيىن توپ ئاۋازى ئۆچتى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئات دۈپۈرى ۋە رۇسلارنىڭ «ھۇررا» ساداسى ئاڭلاندى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزىدىكى ياش قۇرۇدى، ئەكس ھالدا كۆزلىرى غەزەپلىك ياندى. ئۇ ئەمىر شاھقا:

— ئېتىڭلار، ئوقنى ئايىماي ئېتىڭلار، توپلاردىن ئېتىڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ۋە ئۆزى ئىتتىك پەسكە چۈشۈپ بوز ئاتىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنى شۇ ھامان ئۇنىڭ يېنىدا تىزىلىپ سەپ بولۇپ تۇردى. ئەلا پالۋان بوز ئاتقا سەكرەپ مىندى، ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ قوشۇنغا

يۈزلەندى ۋە ئۈنلۈك ئاۋازدا دېدى:

— دوستلىرىم، ھازىر بىز ھەل قىلغۇچ جەڭگە ئاتلىنىمىز، ئاق پادىشاھ مەلئۇنلىرىنى يا قىرىپ تاشلايمىز، ياكى ئۆزىمىز قىرىلىمىز. بىزگە مۇشۇ ئىككى يولنىڭ بىرى قالدى. بىز ئۆلسەك ۋەتەننى دەپ ئۆلىمىز، ئەۋلادلىرىمىز بىزنى ئەسلىگۈدەك، بىزگە رەھمەت ئېيتقۇدەك جەڭ قىلىپ ئۆلەيلى.

— ۋەتەن ئۈچۈن جەڭ قىلىمىز! — قوشۇن بىردەك شۇنداق جاۋاب بەردى.

— دەرۋازىنى ئاچ! — دەپ پەرمان بەردى ئەلا پالۋان.

دەرۋازىۋەن دەرۋازىنىڭ تۆمۈر ئىلگىكىنى كۆتۈرۈپ دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئۇلۇغ ئېچىۋەتتى. ئەلا پالۋان:

— ئەمىر شاھ، ئېتىڭنى توختات! — دەپ پەرمان بەردى — دە، قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېگىز كۆتۈردى، — خەلقىم مەدەتكار، ئالغا!

ئۇنىڭ بوز ئېتى ئاق پادىشاھنىڭ توپ ئوقىدىنمۇ ئىتتىك ئۇچۇپ چىقتى.

ئاتلىق لەشكەرلەرنىڭ بۇنداق تۇيۇقسىز زەربىسىنى كۈتمىگەن دۈشمەن قوشۇنىنىڭ ئالدىنقى سېپى بۇزۇلدى، كەينىدىكى قوشۇنغا ئەزىز پالۋاننىڭ ساق قالغان ئازغىنە مەرگەنلىرى ئوق ئۈزدى، قىلىچۋازلىق جېڭى باشلىنىپ كەتتى. دۈشمەن قوشۇنى ھەقىقەتەن خىللانغان، قىلىچۋازلىققا ماھىر ئىكەنلىكىنى ئەلا پالۋان ھە دېگەندىلا بىلدى. ئۇ ئۆزىگە توغرىدىن توغرا قىلىچ ئوينىتىپ كەلگەن بۇرۇتلۇق بىر سەرۋازنى قىلىچلاۋېتىپ: «ھىم، بۇ نىكولاي پادىشاھنىڭ داڭلىق كازاك ئاتلىقلىرى ئوخشىمامدۇ؟» دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭ بايىقى كۆز ياشلىرى غەزەپ يالقۇنىغا ئايلاندى. ئۇ ئۈزەڭگىگە دەسسەپ تۇرۇپ ئالدىغا كەلگەننىمۇ، ياندىن ئۆتكەننىمۇ چېپىۋەردى... قانچە ۋاقىت ئۆتتىكىن، بىركەمدە ئۇنىڭ قۇلىقىغا «تۇ - تۇتۇ - تۇ» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە شۇ ھامان دۈشمەننىڭ ئاتلىق قوشۇنى كەينىگە قاراپ قاچتى. ئەلا پالۋان ئورماندىن چىقىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، بوز ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى، ئۇنىڭ

كەيىندىن هۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان يىگىتلىرىمۇ توختاشتى. ئەلا پالۋان قوشۇنىنى قايتمىشقا بۇيرۇدى، نۇردۇن قوشۇنىنى باشلاپ غەربىي دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى. ئەلا پالۋان خاس يىگىتلىرى بىلەن ئورمانىنى ئارىلىدى، ئەزىز پالۋاننى ھېچيەردىن تاپالمىدى، جەسىتىمۇ يوق ئىدى. ئەلا پالۋان غەمكىن ھالدا دەرۋازىدىن كىردى. ئەزىز پالۋان قوشۇنىدىن ساق قالغان يۈزدەك لەشكەر چۇشكۈن ھالدا شەھەرگە قايتىپ كەلگەنىدى. ئەلا پالۋان چالا - پۇ-چۇق تاماق يېدى - دە، لەشكەرنىڭ سانىنى ئالدى. ئەزىز پالۋان قوشۇ-نىدىن بىر يۈز ئوتتۇز تۆت ئادەم ساق قالغان، ئۆزىنىڭ سەرخىل قوشۇنىدىن ئۈچ يۈز يىگىرمە ئىككى لەشكەر قۇربان بولغانىدى. ئەلا پالۋان:

— قۇۋاش پالۋان لەشكەرلىرىنى ئېلىپ بۇ يەرگە كەلسۇن، — دەپ پەرمان بەردى.

تاڭ بىلەن تەڭ يەنە چويۇن ئوقلار چۈشۈشكە باشلىدى. بۇ قېتىم بۇ چويۇن ئوقلار ئورمانغا ئەمەس، سېپىل ۋە ئۇنىڭ ئىچىگە، يەنە كېلىپ لەشكەرلەرنىڭ چېدىرلىرىغا چۈشمەكتە ئىدى. ئەلا پالۋان:

— قوشۇن تارقاقلاشسۇن! — دەپ پەرمان بەردى.

— ماۋۇ ئەبلەخلەرنىڭ يامانلىقىنى، ئورماندا قوشۇنىمىز قالمىغىنىنى نەدىن بىلىدىكىن، قوشۇنىمىزنىڭ چۈشكەن يېرىنى بىلىۋاپتا! — دەپ ھەيران بولۇپ غودۇردى قۇۋاش پالۋان.

— ھە، كالپاكوۋسكىي دېگەن گېنېرال خېلى بىلەرمەن نېمىدەك قىلىدۇ. ئۇنىڭ توپچىلىرى مەرگەن ئىكەن. ئاتلىقلىرى ئەڭ خىللانغان كازاك ئورۇس سەرۋازلىرى ئىكەن، — دېدى ئەلا پالۋان.

بۇ جەڭ ئەللىك كۈنگە يېقىن داۋام قىلدى. رۇسلار توپ جېڭى بىلەن قىلىچۋازلىق جېڭىنى ئۈزۈلدۈرمىدى، بۇ ئەلا پالۋان قوشۇنىنى ھالسىراتتى. شۇڭا، ئەمىرشاھ سورىماي تۇرالمىدى:

— ئەمدى قانداق قىلىمىز سۇلتان؟ قوشۇنىمىزدا بارى - يوقى ئىككى مىڭدىن ئارتۇق لەشكەر قالدى.

— ئاخىرغىچە، بىر ئادىمىمىز قالغۇچە جەڭ قىلىمىز. سەن چاپارمەن ئەۋەت، ئاشپەزلەر گۆش سالسۇن، ئەتكەنچاي تەييارلىسۇن، بۇگۈن دۈشمەن

جەڭنى توختاتمىغۇچە ئاچ قالىمىز، لەشكەرنىڭ توق يېۋالغىنى ياخشى، — دېدى ئەلا پالۋان.

بۇ قېتىم ئورۇسلار توپ ئوقىنى ئايىمىدى، چويۇن ئوقلار شەھەر ئىچىگىمۇ چۈشۈپ بىرمۇنچە ئۆيلەرنى ۋەيران قىلدى، بىرمۇنچە ئانا ـ بالا، بوۋاي ـ مومايلار ئۆلدى. ئەلا پالۋان دۈشمەنلەرنى: «رەھىمسىز، ۋەھشىي بۆرىلەر!» دەپ تىللىدى.

— سۇلتان، دۈشمەن ئاتلىقلىرى!

ئەلا پالۋان ئالدىغا قارىدى، دۈشمەن ئاتلىقلىرى يوپۇرۇلۇپ كەلمەكتە ئىدى.

— ئەجەب ئىش، دۈشمەن توپىتىن ئېتىشنى توختاتقاندىن كېيىن قوشۇننى ھۇجۇمغا سالىدىغان، بۇدازە... چاپارمەن، لەشكەرلەرنى يىغ! — دەپ ئەلا پالۋان سېپىلدىن چۈشتى، ئۇنىڭ كەينىدىن قوۋۋاش پالۋان، ئەمىرشاھمۇ بىللە چۈشتى.

ئەلا پالۋاننىڭ سەرخىل قوشۇنى يىغىلغۇچە دۈشمەن قوشۇنى دەرۋازىغا كېلىپ قالغانىدى. ئەمدى جەڭ سېپىل ئىچىدە بولدى، ئورمانغا ئامراق ئۇيغۇرلار سېپىلنى چۆرىدىتىپ ئىچى ـ تېشىغا قويۇق ئورمان بەرپا قىلغانىدى. دۈشمەن توپلىرىدىن ئېتىلغان ئوق دەرۋازىنى بۇزدى، ئاتلار بىلەن لەشكەرلەرنىڭ ئىسسىق قېنى ئېرىق بولۇپ ئاقتى. تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئاتلىق قوشۇنى دەرۋازىدىن بۆسۈپ كىردى، شۇ ھامان توپ ئاۋازى تىندى. ئەمدى ئەلا پالۋاننىڭ: «ئاللا مەدەتكار، ئۇر ـ چاپ!» دېگەن دەھشەتلىك ئاۋازى، قوۋۋاش پالۋاننىڭ: «ياۋنى ئاياۋسىز قىر!» دېگەن غەزەپلىك ئاۋازى، ئەمىرشاھنىڭ: «چاقىرمىغان مېھمانلارغا ئۆلۈم!» دېگەن ئاۋازى، «قىر، چاپ، ئۇر!» دېگەن سادالار، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى، قىلىچلارنىڭ «چاراق ـ چۇرۇق»لىرى توپ ئاۋازىدىنمۇ كۈچلۈك ئاڭلانماقتا ئىدى. ئەلا پالۋان ئۇزۇلمەي ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان دۈشمەن قوشۇننى كۆرۈپ: «ھىم، دۈشمەن بارلىق كۈچىنى ئىشقا سېپتۇ ـ دە» دەپ ئەلەم بىلەن لېۋىنى چىشلىدى ۋە ئاخىرقى تىنىقى قالغۇچە دۈشمەننى قىرىشقا قەسەمياد قىلدى. قانچە ۋاقىت ئۆتتىكىن، ئەلا پالۋان چەبدەسلىك، چاققانلىق بىلەن

ئوق ـ سولغا قىلىچ ئۇرۇپ دۈشمەننى قىرىۋەردى. دۈشمەن ئاتلىق لەشكىرى ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشتىن قورقتى. ئەلا پالۋاننىڭ كۆزى نۇردۇننى قورشىۋالغان ئون نەچچە دۈشمەنگە چۈشۈپ بوز ئاتنى شۇ ياققا دېۋەتتى. ئۇ بارغان پېتى دۈشمەننىڭ يەتتە لەشكىرىنى چانىۋەتتى، نۇردۇنمۇ قالغىنىنى سەرەمجانلىدى. ئەمدى ئۇلارغا ئون نەچچە ئاتلىق تەك ئات سالدى. ئەلا پالۋان ئۇلارنىڭ ئارىسىغا بۆسۈپ كىرىپ چاناۋەردى، ئۇلاردىن بىر نەچچىسى ئاتتىن ئۇچتى، بۇنى كۆرۈپ قالغانلىرى قاچتى. ئەلا پالۋان ئۇلارنى قوغلاپ ماڭغانىدى، ئۇنىڭ بوز ئېتى توساتتىنلا يىقىلدى. ئەلا پالۋاننىڭ سول پۇتى ئاتنىڭ ئاستىدا قالدى، ئۇنى ئون نەچچە دۈشمەن لەشكىرى ئاتلىرىدىن سەكرەپ چۈشۈپ بېسىۋالدى. ئەگەر پۇتى ئات ئاستىدا قالمىغىنىدا، ئەلا ئۆزىنىڭ پالۋانلىقىنى كۆرسىتىپ ئۇلارنى بىرمۇ بىر يەر چىشلەتكەن بولاتتى. ئەلا پالۋاننى باغلاۋاتقىنىنى كۆرگەن نۇردۇن ئۆزىنى دۈشمەن ئۈستىگە پەرۋانىدەك ئاتتى، بىراق، ئۇمۇ ئېتى بىلەن تەك يىقىلدى. ئۇرۇسلار ئەلا پالۋاننىڭ پۇتىنى ئات ئاستىدىن چىقىرىشىغا ئەلا پالۋان يۈلقۇنۇپ ئورنىدىن تۇردى. قولى باغلاقلىق ئەلا پالۋان بوز ئاتنىڭ يېنىغا كەلدى، يۈكۈندى:

— ئاھ! قەدىناس دوستۇم، سەن ئۆلگۈچە مەن ئاۋۋال ئۆلسەم بولماسمىدى؟ سەن مېنىڭ ئون يىللىق سىردىشىم، قانىتىم ئىدىڭ، سەن مېنى ئۇلۇغ دەريالاردىن، تىغدەك تەگرى تاغلىرىدىن، نى ـ نى مۈشكۈل سەپەرلەردىن، خەۋپ ـ خەتەر ئىچىدىن قۇتقۇزۇپ چىققان تۇلپارىم ئىدىڭ، نى ـ نى جەڭلەردە باھادىرلىق كۆرسەتكەن پالۋان ئىدىڭ. ئىسسىت، ئىسسىت! مانا ئەمدى قانىتىمدىن ئايرىلدىم، قانىتىم سۇندى، سەن يىقىلدىڭ، ئەلى يىقىلدى! — دەپ بوز ئاتنىڭ كەڭ ماڭلىيىدىن سۆيۈپ قويۇپ ئورنىدىن تۇردى. شۇ ھامان ئۇرۇسچە بىر سۆز قولىقىغا كىردى.

— ھەي ـ ھەي، توغرا ئېيتىسىز سۇلتان جانابلىرى، بۇ تۇلپارىڭىزنىڭ ئۆلگىنىگە مەنمۇ ئېچىنىمەن، ھەقىقەتەن قانىتىڭىز ئىكەن، غايىبتىن كەلگەن ئوق تېگىپ كەتتى — دە! سىزنىڭ باھادىرلىقىڭىزنى بىزنىڭ

پادىشاھ ئالىيلىرىمۇ ئوبدان بىلىدۇ. سولدات[1]لىرىڭىزنىڭ باھادىرلىقىنى كۆردۇق، سىزگە ئوخشاشلا ياتۇر ئىكەن، پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئەڭ قەدىرلىك، ئەتىۋارلايدىغان ئىككى مىڭ كازاك سولداتىنى نابۇت قىلدى. مەن پۇتكۇل ئوتتۇرا ئاسىياغا ھۇجۇم قىلغىنىمىزدىمۇ بىزگە بۇنداق زەربە بەرگەن قوشۇننى كۆرمىگەن. بۇ باھادىر سولداتلىرىڭىزدىن يارىلانغانلارنى دوختۇرلىرىمىز ساقايتىدۇ، ئەسىرگە چۈشكەنلەرنى قويۇۋېتىمىز. ئەگەر خالىسىڭىز مەن پادىشاھ ئالىيلىرىغا دەيمەن، سىز بىزنىڭ ئىلىدىكى ئەمىرلەشكىرىمىز بولۇڭ، ئەسىرگە چۈشكەنلەرنىمۇ سىزگە بېرىمىز. پادىشاھ ئالىيلىرى رەھىمدىل.

ئەلا پالۋان بۇ يۇمشاق، سىلىق گەپ قىلغۇچىغا تا تىلماچ گېپىنى ئۆرۈگىچە كۆزىگە تىكىلىپ سەپ سالدى. ئۇنىڭ كۆك كۆزىگە، مۇرىلىرىدىكى پاگونىغا، ئاق كىيىمىگە، تاسما بىلەن باغلىغان بېلىگە، پۇتىدىكى قارا ئۆتۈككە، شاپ بۇرۇتىغا، قاسقان شەپكىسىگە نەپرەت بىلەن قارىدى. ئەلا پالۋان تىلماچ ئۆرۈپ بولغاندىن كېيىن:

— ئەي ئاق پادىشاھ سەردارى، نامەرد نېمە ئىكەنسەن، مەرد بولساڭ ئوغرىلىقچە ھۇجۇم قىلىپ كەلمەس ئىدىڭ. ئوغۇل بالا بولساڭ ئۇرۇش ئېلان قىلىپ كىرمەمسەن. ئەگەر شۇنداق قىلغىنىڭدا ئالدى بىلەن سېنىڭ كاللاڭ ئۇزۇلەتتى. بۇنى قارا ـ قارا يېزىسى بىلەن كەتمەن يېزىسىدىكى مەغلۇبىيىتىڭ ئىسپاتلايدۇ. مەن ۋە مېنىڭ خەلقىم ھاياتلا بولىدىكەنمىز، سەنلەر بۇ يۇرتتا بىر كۈنمۇ تۇرالمايسەن. بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى سەنلەرنى قوغلاپ چىقىرىدۇ! — دېدى.

بۇ ئاق ئورۇس دەل كالپاكوۋسكىي ئىدى. ئۇ ئەلا پالۋاندەك سانسىز پالۋانلارنىڭ بۇنداق مەردانە گەپلىرىنى ئاڭلاپ قۇلىقى پىشىپ كەتكەن، شۇڭا بۇ ھەققانىي گەپلەرگە بۇرۇتى تەۋرەپمۇ قويمىدى. بەلكى بۇ بۇرۇتلار ئاستىدىكى لەۋلىرى ئېچىلىپ ھىجايدى ۋە يەنىمۇ مۇلايىم ئاۋاز چىقاردى:

[1] سولدات — ئەسكەر.

— سۇلتان جانابلىرى، سىز مېنى سەنلىسىڭىزمۇ، تىللىسىڭىزمۇ بولىدۇ. چۈنكى، مەن سىزنىڭ كەلگۈسىدىكى بىر سولدىتىڭىز. بىز خەلقىڭىزگە مەدەنىيەت ئېلىپ كەلدۇق. ئەمدى يۇرتىڭىز ئاۋات بولىدۇ، تىنچ ياشايدۇ. مانجۇ خانىدەك سىز ئۇيغۇرلارنى بىز قۇل قىلمايمىز، توختى ئاتلىقنى دەرياغا تاشلىمايمىز. ھازىرچە مەن سولداتلىق سۈپىتىم بىلەن پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى بەجا كەلتۈرىمەن. پادىشاھ ئالىيلىرى سىزنى ۋاقتىنچە ئائىلىڭىز ۋە سۆيۈملۈك رەپىقىڭىز بىلەن ئالماتا شەھىرى، يەنى سىزنىڭ ئۇيغۇرلىرىڭىز ئورۇنلاشقان شەھەرگە ئېلىپ بېرىپ كۈتۈشىمىزنى بۇيرۇدى. قالغان گەپنى پادىشاھنىڭ پەرمانى بويىچە بېجىرىمىز!

— مەن يۇرتۇمدىن باشقا ھېچيەرگە بارمايمەن، چانامسەن، چاپامسەن، مەشەدە قىل، ھېچنەگە بارمايمەن! — دېدى ئەلا پالۋان ۋە بىردىن بىر ئىش ئېسىگە كەلگەندەك كالپاكوۋسكىينىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى، — ئەي نامەرد، سەن بايا تېخى خەلقىمگە مەدەنىيەت ئېلىپ كەلدۇق، دەپ ۋالاقلىدىڭ، مەن ساڭا يۇتكۇل ئىلى خەلقى نامىدىن شۇنى دەپ قوياي، سېنىڭ ئاتالمىش تاجاۋۇزچىلىق مەدەنىيىتىڭنىڭ بىزگە كېرىكى يوق. سەنلەر بىزگە مەدەنىيەت ئەمەس، قان ئېلىپ كەلدىڭ. بىزنىڭ مول بايلىقىمىزنى بۇلاشقا، خەلقىمىزنى قۇل قىلىشقا كەلدىڭ. شۇڭا سەن ئاق پادىشاھىڭغا ئېيت: ئەلا پالۋان قۇل بولمايدۇ، خەلقىممۇ قۇل بولمايدۇ! سەنلەرمۇ مەڭگۇ خوجايىن بولالمايسەن!

ئەمدى كالپاكوۋسكىينىڭ سەۋر ـ تاقىتى تۈگىدى، بۇرۇتى تىك تۇرۇپ كەتتى، قوللىرى تىترىدى. ئۇ:

— بۇنى ئەكېتىڭلار! — دەپ پەرمان بەردى.

بۇ شىددەتلىك جەڭ ئەللىك بىر كۈن داۋام قىلدى، كالپاكوۋسكىينىڭ توپلىرى ئەلا پالۋان قوشۇنىغا مەغلۇبىيەت ئەكەلدى. 1871 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى چاررۇسىيە قوشۇنى غۇلجا شەھىرىنى ئىشغال قىلدى. بۇ تاجاۋۇزچى قوشۇن قورغىلاڭچىلارنى رەھىمسىزلەرچە باستۇردى، نۇرغۇن ئۇيغۇر ياشلىرىنى ئۆلتۈردى ۋە سۈرگۈن قىلدى.

4

كالپاكوۋسكىي شەھەرنى ئىگىلىگەندىن كېيىن قوشۇنلىرىنى ئۈچ يەرگە ئورۇنلاشتۇردى. بىر قىسمىنى ھەرەمباغقا، بىر قىسمىنى تۆرەم مەھەللىسىگە، يەنە بىر قىسمىنى غەربىي دەرۋازا ئەتراپىدىكى قانلىق جەڭ بولغان ئورمانغا[1] ۋە خەنبىڭگە تۇرغۇزۇپ شەھەرنى ئىسكەنجىگە ئالدى. ئۇ غەربىي دەرۋازىدىكى ئورمانلىقتىن يۈرەك ئالدى بولۇپ قالغانىدى. توپ ئوقلىرىدىن قۇربان بولغان پالۋانلارنىڭ قايتا تىرىلىپ ئۆزلىرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ تاشلىشىدىن قورقاتتى. ئەلا پالۋان، شىبە ئاپئاق، ئوغلى باتۇرخان، نۇردۇن ۋە گۈلسۈملەرنى ھەرەمباغدىكى قوشۇننىڭ نازارىتىگە تاپشۇردى. ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتتى. كالپاكوۋسكىي ئاق پادىشاھنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئەلا پالۋاننى ئائىلىسى بىلەن ئالماتاغا يۆتكىمەكچى بولدى. ئەلا پالۋان تۇتقۇنلۇق ئازابىنى يالغۇز تارتىشنى، ئوغلى بىلەن شىبە ئاپئاقنى ئالتە سۇمۇلغا قويۇپ كېتىشنى لازىم تاپتى. ئۇ شىبە ئاپئاققا مۇلايىملىق بىلەن چۈشەندۈردى:

— ئاپئاق، ئاق پادىشاھ ئىختىلال ئوتىمىزنى ئۆچۈردى، ۋەتەننىڭ گۈزەل زېمىنىنى بېسىۋالدى، مېنى تۇتقۇن قىلدى، ئەمدى مېنى ئالماتاغا ئېلىپ كەتمەكچى. سەن بولساڭ چىڭ خانىدانلىقىنىڭ سېرىق تۇغلۇق ئامبىلىنىڭ قىزى، مەن بىلەن كېتەمسەن ياكى قالامسەن؟

— پالۋىنىم، بىر ئاتقا ئىككى ئېگەر توقۇغاننى كۆرگەنمىدىڭىز؟ — دەپ سورىدى شىبە ئاپئاق.

— بۇنداق ئىشنى كۆرمىگەن.

— بىر ئاتقا ئىككى ئېگەر توقۇغاننى كۆرمىگەن بولسىڭىز، بىر ئايالنىڭ ئىككى ئەرگە تەگكىنىنى كۆرگەنمۇ؟ — دەپ سورىدى ئاپئاق يەنە.

---

[1] بۇ ئورمانلىق 1920 - يىلىدىن باشلاپ ئۆيلەر سېلىنىپ نوۋگورود (يېڭى شەھەر) بولدى.

— مېنى دەپ ئاتا ـ ئانامدىن كىچىك كەتسەڭ بولماس، بىز يەنە يۇرتىمىزغا كېلەلەيمىزمۇ ـ يوق، بۇنى ئاللا بىلىدۇ. شۇڭا سېنىڭ ئۇۋالىڭغا قالماي دەيمەن. مەن شۇ تاپتا قەپەسكە سولانغان يولۋاس، — دېدى ئەلا پالۋان غەمكىن ھالدا.

— مەن سىزگە «مەڭگۈ بىللە ئۆتىمەن» دەپ تەگكەن، ئەمدى سىز تاغقا چىقسىڭىز تاغقا، چۆلگە بارسىڭىز چۆلگە بارىمەن!

— ئەلا پالۋان بۇ سادىق رەپىقىسىگە تېخىمۇ ئامراقلىقى كەلدى، ئۇنى باغرىغا بېسىپ چاچلىرىنى سىلىدى. ئەتىسى ئۇلارنى ئالماتاغا يالاپ ئېلىپ ماڭدى.

پېتېربۇرگ بېيىپىڭغا «ئىلى ئېلىندى» دەپ خەۋەر قىلدى. 9 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى خان: «روسىيە لەشكەر چىقىرىپ ئىلىنى بىزگە ۋاكالىتەن ئېلىپ بەردى» دەپ يارلىق چۈشۈردى. ئەلا پالۋاننى ئالماتانىڭ چېتىدىكى بىر قورۇغا ئورۇنلاشتۇردى. ئەلا پالۋان شۇ قورۇدا نەزەربەنىد ئاستىدا قورغان سالدى. كېيىن بۇ قورۇ «سۇلتان قورغان» دەپ ئاتالدى. ئاق پادىشاھنىڭ پەرمانى بويىچە ئەلا پالۋاننىڭ سىرت بىلەن ئالاقىسى چەكلەندى.

كۈنلەرنى قوغلاپ ئايلار ئۆتتى، يىللار ئۆتتى. ئارىدىن ئون يىل ئۆتۈپ كەتتى. بۇ ئۇزاق يىللاردا شىبە ئاپئاق زېرىكتى، ئاتا ـ ئانىسىنى سېغىنىپ سارغايدى، يەنە بىر ئوغۇلمۇ تۇغدى. ئۇ بالىلىرى بىلەن مېلىكە بولۇپ بۇ ئۇزاق يىللارنى ئۆتكۈزدى. بىراق، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ نېمە بولغىنىنى، قېرىنداشلىرىنىڭ ھالىنى كۆرگۈسى، بىلگۈسى كېلىپ چىرايى ساماندەك سارغايدى. سۇلتان قورغان ئۇنىڭغا زىندانىدىنمۇ بەتتەر كۆرۈنەتتى، ئەلا پالۋان، بالىلىرى ۋە باغچىدىكى ئۆستۈرگەن گۈللىرىلا ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇراتتى. بىراق، بۇ بىر مەزگىللىك ئىدى. بىر كۈنى كەچلىك تاماق ۋاقتىدا شىبە ئاپئاق لەڭمەندىن بىر ـ ئىككى چوكا يېدى ـ دە، ئۇياققا بىر، بۇياققا بىر ئۆرۈشكە باشلىدى. ئەلا پالۋان بىردىنلا رەپىقىسىنىڭ تاماق يېمەيۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئۇنىڭدىن سورىدى:

— نېمىشقا تاماق يېمەيسەن، بىرەر يېرىڭ ئاغرىۋاتامدۇ؟

شىبە ئاپئاقنىڭ چىرايلىق كۆزلىرىگە لىممىدە ياش كەلدى. ئۇ:

— سىزنى دېمىسەم بۇ پەقىرخانىدا بىر كۈنمۇ تۇرغۇم يوق، ئاتا - ئانام كۈندىلا چۈشۈمگە كىرىدۇ. ئۇلتۇرسام - قوپسام كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. بىر ئىلاجىنى قىلسىڭىز، يۇرتقا بېرىپ كەلسەك، ئاتا - ئانام بىلەن دىدارلىشىۋالساملا بولاتتى، — دېدى يىغلاپ تۇرۇپ.

ئەلا پالۋان ئويلىنىپ قالدى، ئۇنىڭ بۇ مىرزا قاماقتىكى مىسكىن كۆڭلىگە ئارام بېرىپ كەلگەن بىردىنبىر مەلىكىسى شىبە ئاپئاق ئىدى. راست، بۇ سۆيۈملۈك رەپىقىسىنىڭ ئاتا - ئانىسىنى كۆرمىگىنىگە ئۇن يىلدىن ئاشتى. قۇشمۇ ئۆز ئۇۋىسىنى قەدىرلەيدىغۇ، ئۇ ئاتا - ئانىسىنى تولا ئويلاپ كېسەل بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، گوبىرناتورغا دېگۈزۈپ باقاي. ماڭا ئىجازەت بەرمىگەن ھالدىمۇ شىبە ئاپئاققا ئىجازەت بېرەر، دېگەن يەرگە كېلىپ، شىبە ئاپئاققا:

— ئاپىقىم، سەن ئىسسىق يۇرسەڭ مەن توڭلىمايمەن، سەن خاپا بولساڭ مەنمۇ خاپا بولىمەن، سەن خۇشال بولساڭ مەنمۇ خۇشال بولىمەن. مەن بىر ئۇرۇنۇپ كۆرەي، — دېدى.

ئەلا پالۋان ئەتىسى ئاشۇر بەگكە بۇ ئەھۋالنى ئېيتتى، ئاشۇر بەگ سۇلتان قورغانىنىڭ نازارەتچىسىگە مەلۇم قىلدى، نازارەتچى ئەلا پالۋاننىڭ تەلىپىنى گوبىرناتورغا يەتكۈزدى. گوبىرناتور دەسلەپ شىبە ئاپئاقنىڭ يۇرتىغا بېرىپ كېلىشىگە ماقۇل بولدى، تۇرۇپلا يەنە كاللىسىغا بىر پىكىر كېلىپ، قايتىشقا تەرەددۇتلەنگەن نازارەتچىنى توختىتىپ:

— ئاشۇر بەگكە ئېيت، ئەلا سۇلتان ئائىلىسىنى چىڭ ئېلىپ ئۆزى ئېلىپ بارسۇن. ئاشۇر بەگ مېنىڭ بىلەن كۆرۈشسۇن، سۇلتاننىڭ سەپەر تەييارلىقىغا كېرەكلىك نەرسىلەر بىلەن قامدىغىن. ئەمدى كەتسەڭ بولىدۇ، — دېدى.

ئاشۇر بەگ بۇ خۇش خەۋەرنى ئەلا پالۋانغا ئېيتىپ قويۇپلا گوبىرناتورنىڭ يېنىغا يۈگۈردى. ئەلا پالۋان بۇ خەۋەرنى شىبە ئاپئاققا ئېيتقاندا ئۇ شۇنچىلىك خۇش بولۇپ كەتتىكى، ئۇنىڭ بويىنىغا گىرە سېلىپ كۆكرىكىگە بېشىنى قويدى.

5

ئەلا پالۋان خانتەڭرى چوققىسىنى، دوستى توقىلەك بەگ، ۋەلى بايلارنى بەك سېغىنغانىدى. ئۇنىڭغا ۋەلى بايدىن مەكتۇپ كەلگەن، ۋەلى باي مەكتۇپىدا يۇرتقا كېلىپ ـ كېتىشنى تەكلىپ قىلغانىدى. ئۇ خانتەڭرى چوققىسىنى كۆرۈشكە بېرىش، يولدا توقىلەك بەگنى ئىزدەپ تېپىشنى ئويلىدى. ئۇ گوبىرناتورنىڭ ئىجازەت ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ كۆرۈۋالمىسا، ھەرگىز كۆرەلمەيدىغىنىنى بىلەتتى. مۆرىتى كەلسە شىبە ئاپئاقنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇپ، توقىلەك بەگ بىلەن بىللە جەڭ قىلماقنى كۆڭلىگە پۈكتى. شۇ نىيەتتە ئۇ غەربكە يول ئالدى. ئاشۇر بەگ ئۇنىڭغا:

— ئەلا سۇلتان، بىز غالجات ئارقىلىق ماڭايلى، غەرب بىلەن ماڭساق كۆپ ۋاقىت كېتىدۇ، — دېدى.

— مەن كىچىكىمدىن ئۇۋغا ئامراق ئىدىم. شۇ تاپتا ئۇۋچىلىق خۇمارىم تۇتۇپ كەتتى، شىبە ئاپئاقمۇ ئوقيا بىلەن ئوۋ ئوۋلاشقا ئامراق. بىز خانتەڭرى ئەتراپىدىكى تاغ ـ ئورمانلاردا ئوۋ ئوۋلىغاچ ماڭماقچى. ۋاقىت يېتىدۇ، — دېدى.

— ئۇنداقتا بەك كېچىكىپ قالىمىز، ھەر نەرسىنىڭ ۋاقتى ـ سائىتى بولىدۇ.

— گوبىرناتور بەلگىلەپ بەرگەن ۋاقىتتا قايتىپ كەلسەم بولمىدىمۇ، ساڭا نېمىتى؟! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلا پالۋان.

ئاشۇر بەگ ئۇنىڭ بۇ غەزەپلىك ۋارقىرىشى ۋە قولىنى قىلىچقا ئاپىرىشىدىن قورقۇپ ئۈندىيەلمىدى. ئەلا پالۋان بۇ قىلىچنى جېنىدىن ئەزىز كۆرەتتى، دائىم دەستىسىنى تۇتۇپ قوياتتى. بوز ئات ئوق يەپ يىقىلغاندا قىلىچنى ئېلىۋالماقچى بولغان رۇس سەركەردىسىگە: «بۇ مېنىڭ دادامدىن قالغان بىردىنبىر يادىكار. ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرۈپ ئاندىن ئال» دەپ ۋارقىرىغان، سەركەردە كالپاكوۋسكىيغا بۇ ئىشنى مەلۇم قىلغانىدا، ئۇ:

«كېرەك يوق، بىر قىلىچ بىلەن قولىدىن نېمە كېلەتتى» دېگەن، شۇنىڭدىن بېرى ئەلا پالۋان بۇ قىلىچنى يېنىدىن ئايرىماي يۈرگەنىدى.

ئەلا پالۋان، نۇردۇنلار قېلىن ئورمان، ساي ـ سالالارنى كېسىپ ئۆتمەكتە، يول ئەگرى ـ توقاي، يىلان يولى ئىدى. ئەلا پالۋان كىچىك ئوغلىنى ئېگەرنىڭ ئالدىغا ئېلىۋالغان، باتۇرخان بىر ئاتقا مىنىۋالغان، بېشىر بەگ ئىككى ئاتنى، نۇردۇن ئىككى ئاتنى يېتىلىۋالغان. بۇ ئاتلارغا چېدىر، يېمەكلىكلەر، قاچا ـ قومۇچلار ئارتىلغانىدى. ئۇلارغا يولبويى ھەرخىل ھايۋانلار ئۇچراپ تۇراتتى. تېكىلەر تاغ بېشىدا تۇرۇپ قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ سەپەرچىلەرگە قاراپ قوياتتى. بۆرىلەر يىراقتىن مارىشاتتى، توپ ـ توپ بۇغا ـ مارالالار ئۇلارنىڭ ئالدىدىن قويۇندەك يۈگۈرۈپ ئۆتۈپ كېتەتتى، بۇنداق چاغدا ئەلا پالۋان قوللىرىنى ئىشقىلاپ ئارمان قىلاتتى:

ـــ ھەتتىمگىنەي، ھېلىقى ئورۇس دېگەن مەتۇ بىر تال مىلتىقمۇ بەرمىدا، مىلتىق بولغاندا يۇرتقا بارغۇچە ئوينىاپ بارار ئىدۇق.

ئۇنىڭ ئارمىنىنى قۇشلار ئەمەلگە ئاشۇردى. ھەرخىل قۇشلار ئۆز تىللىرىدا: «پالۋاننى قارشى ئالىمىز» دېگەندەك سايرىشاتتى، ناخشا ئېيتىشاتتى. ئۇلار زاۋال ۋاقتىدا قارىغايلىق ئاستىدا قوندى. سەھەر قوپۇپ ناشتا قىلدى. ئۇلارنىڭ ناشتىسى ئاددىي بولدى: نۇردۇن ھەممىدىن بۇرۇن قوپۇپ قۇرۇق ئوتۇن يىغىپ كەلدى، ئۈچ تاشنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئوتۇنلارنى سالدى ـ دە، چاقماق تاشنى بىر ـ بىرىگە ئۇردى، ئۇنىڭدىن چىققان ئوت ئۇچقۇنى پاختىغا چۈشۈپ كۆيدى. نۇردۇن ئۇنى بوش پۈۋلىدى، پاختا ياندى، قۇرۇق ئوتۇنغا پاختىنى قويۇپ پۈۋلەپ ئوتۇننى تۇتاشتۇردى. ئاڭغىچە سايدىن قۇم چۆگۈندە سۇ كۆتۈرۈپ چىققان گۈلسۇم ئۈچ تاشنىڭ تۆپىسىگە قۇم چۆگۈننى قويۇپ، ئاندىن چىملىقتا پالازنى سالدى، ئۈستىگە داستىخاننى سېلىپ قۇرۇتقان مايلىق توقاچ، مەشكە ماي قويدى. ئاڭغىچە نۇردۇن ئوتۇننى ئۇلغايتىپ قالاپ چۆگۈننى قاينىتىپ بولدى. گۈلسۇم چۆگۈنگە تاش چاي سالدى، بىرلا ئۆرلەتتى، نۇردۇن چۆگۈننى كۆتۈرۈپ داستىخان يېنىغا ئېلىپ كەلدى ۋە ئەلا پالۋانلارنى چايغا چاقىردى. ئەلا پالۋان تاغ چوققىسىغا چىقىپ ئىتتىك چۈشۈپ كەلدى. ئۇ سايىنىڭ مۇزدەك سۈيىدە راھەتلىنىپ

يۇيۇندى - دە، داستىخانغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇلار قىزىق پاراڭلار بىلەن چاي ئىچىشتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاشۇر بەگلا گەپ قىلمايتتى. بولۇپمۇ قونغان يەردە پاراڭ قىزىپ كېتەتتى. ئۇلار گۇلخان ئەتراپىدا ئولتۇرۇشاتتى. نۇردۇن ھېكايىسىنى باشلايتتى، ئورۇس لەشكەرلىرىنى قانداق يوقاتقانلىقى ھەققىدە قىزىق قىلىپ سۆزلەيتتى، ئەلا پالۋاننىڭ ئۇ يەردىكى باتۇرلۇقىنى ماختايتتى. بۇ چاغدا ئەلا پالۋان:

— تولىمۇ ئاشۇرۇۋەتتىڭ، لەشكەرلىرىمىزنىڭ باتۇرلۇقىنى سۆزلە، — دەيتتى.

ئۇنىڭ ئوغۇللىرى نۇردۇننىڭ ئىككى تەرىپىدە ئولتۇرۇپ دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى ۋە ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ ئۇخلاپ قالاتتى. بىر ئادەم جېسەكچى بولاتتى، قالغانلىرى چېدىرغا كىرىپ ئۇخلايتتى، يېرىم كېچە بولغاندا ئەلا پالۋان چىقىپ نۇردۇننى ئۇخلاشقا كىرگۈزۈۋېتىپ ئۆزى جېسەكچىلىك قىلاتتى. ئۇلار باشقا نەرسىدىن ئەمەس، بۆرىدىن، ئاتلارغا بۆرىنىڭ ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ جېسەكچىلىك قىلاتتى. ئۇلار بەشىنچى كۈنى گۇلخان ئەتراپىدا ئولتۇرۇشتى، نۇردۇن كالپاكوۋسكىينىڭ يوشۇرۇن ھۇجۇم قىلغىنىنى ئەمدى سۆزلەشكە باشلىغاندا، ئات دۈپۈرى ئاڭلاندى. ھەممە ئورنىدىن قوپتى، ئات دۈپۈرى كەلگەن تەرەپكە قاراشتى، قاراڭغۇدا نۇرغۇن قارا كۆلەڭگىلەر كۆرۈندى. ئەلا پالۋان قولىنى قىلىچىغا ئاپاردى، شىبە ئاپئاق بىلەن گۈلسۈم قورقۇشۇپ باللارنى يېتىلەپ چېدىر ئىچىگە باشلاپ كىرىپ كەتتى. كۆلەڭگىلەر يېقىنلاشتى، توختىدى ۋە تونۇش ئاۋاز ئاڭلاندى:

— بۇ قونالغۇغا چۈشكەنلەر كىم؟

— توقىلەك بەگ! — دەپ خۇشال ۋارقىرىۋەتتى ئەلا پالۋان.

— ئەلا پالۋانمۇ، راستىنلا - ھە ! — توقىلەك بەگ بىر ئىشىنىپ بىر ئىشەنمەي ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ گۇلخاننىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كەلدى. ئۇ گۇلخان يورۇقىدا قارا بۇرۇتلۇق، قارا ساقاللىق، گەۋدىلىك، زەبەردەس ئادەمنى كۆرۈپلا قۇچاق ئاچتى ۋە ھاياجان بىلەن:

— راست ئىكەن، ئەلا پالۋان ئىكەن! چۈشۈممۇ، ئوڭۇممۇ! — دېدى.

ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشۈۋاتقاندا باشقا كۆلەڭگىلەرمۇ يېتىپ كەلدى.

نۇردۇن بىر نەچچىسى بىلەن قوچاقلىشىپ كۆرۈشتى، گۇلخان ئەتراپى ئاجايىپ شادلىققا چۆمۈلدى. بۇ شادلىقتىن ئاشۇر بەگلا بەھرىمەن بولالمىدى.

— مانا قارىسىلا، خۇدايىم نىيىتىمگە يەتكۈزدى، يول بويى ئەتراپ تاغلارغا، ئورمانلارغا قاراپ كۆزۈم تېشىلىپ كەتكەنىدى، — دېدى ئەلا پالۋان كۈلۈپ.

— نىيەتلىرى ئۇلۇغ ـ دە. كۆڭۈل يوگۈرۈك كېلىدۇ ئەمەسمۇ.

— قېنى، چېدىرغا مەرھەمەت! — دەپ ئەلا پالۋان ئۇلارنى ئۆز چېدىرىغا باشلىدى.

شىبە ئاپئاق توقىلەك بەگكە ئېگىلىپ سالام قىلدى، تىنچلىق سوراشتى. ئەلا پالۋان توقىلەك بەگنى پالاز ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. ئۇلار قايتا ـ قايتا ئامانلاشتى. ئەلا پالۋان قورغاندا قەپەستىكى شىردەك تولغىنىپ ئۆزۈن يىللارنى ئۆتكۈزگىنىنى، بۈگۈن يۇرتنى كۆرۈپ كېلىشكە ئاتلانغىنىنى سۆزلەپ بەردى ۋە توقىلەك بەگدىن سورىدى:

— ئۆزلىرىدىن سورىساق، ئاق پادىشاھقا قارشى جەڭ قىلىپ يۈرگەنلىرىنى ئاڭلىدىمۇ، سىلىنى كۆرەلمىدىم.

توقىلەك بەگنىڭ قاپىقى تۈرۈلدى، كۆكرىكىدىن چوڭقۇر بىر «ئۇھ» دېگەن يالقۇن چىقتى. ئۇ چايدىن بىر سۇمۇرۇپ قويۇپ گەپ باشلىدى:

— سىلىنىڭ پەرمانلىرى بىلەن يېزامغا كەلدىم، ئاق پادىشاھ لەشكەرلىرى چوڭ كۈچ بىلەن ھۇجۇم قىلىۋاتقانىكەن، بىر كېچە ـ كۈندۈز قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتۇق. توپ ئوقلىرى تۈگەپ كەتتى. ئەگەر بۇ جانۋارلارنىڭ ئوقى بولغىنىدا ئۇلارنى قوغلاپ چىقارغان بولاتتۇق.

ئۇ جىم بولۇپ قالدى، نۇردۇن ئۆيگە كېيىك گۆشى ئەكىردى:

— قېنى پالۋان، ئوۋ گۆشلىرىنى سېغىنىپمۇ قالغاندىلا، — دېدى توقىلەك بەگ، — بايا كېلىۋاتساق بىر توپ كېيىك قېلىۋېدى، تۆتىنى ئېتىۋالدۇق، بىزنىڭ يېمىكىمىز كۆپ چاغلاردا ئوۋ گۆشلىرى بولىدۇ.

ئەلا پالۋان ئىشتىھا بىلەن گۆشكە تۇتۇش قىلدى. ئۇ:

— پاھ ـ پاھ، بۇ جانۋارنىڭ گۆشى قالتىس تەملىك جۇمۇ! — دېدى.

شبىه ئاپئاق ئوغۇللىرىغا گۈش ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنى ئالدىرىماي چايناپ يەڭلار، دەيتتى ۋە ئارىلاپ ئۆزىمۇ گۆشتىن ئاغزىغا سالاتتى. ئەلا پالۋان گۆش يەپ ئولتۇرۇپ توقلەك بەگدىن سورىدى:

— خوش، كېيىن قاياققا چىكىندىڭلار؟

— مۇشۇ تاغلارغا كىرىۋالدۇق، كەتمەن، غالجاتتىكى بارلىق چارۋىنىمۇ ئاچىقىپ كەتتۇق. شەھەرگە چارلىغۇچى ئەۋەتىپ، ئاق پادىشاھنىڭ بىزگە قارشى نېمە چارىلەرنى قوللىنىۋاتقىنىنى بىلىپ تۇردۇم. بىر مەزگىل ئۆتۈپ، ئورۇس لەشكەرلىرى كەتمەندىن كەتتى. بىز يەنە كەتمەنگە بېرىۋالدۇق، ئۇلار كەلسە يوشۇرۇن زەربە بېرىمىز — دە، تاغقا چىقىپ كېتىمىز، ئۇلار كەتسە كەتمەنگە كىرىۋالىمىز.

— سىلى هازىرمۇ ئورۇسلار بىلەن ئېلىشىۋاتامدىلا؟

— بىزنىڭ غالجاتقا بىر يۈزلۈك سولدات چىقىپتۇ، بۇلارنىڭ ۋەزىپىسى مېنى ۋە مېنىڭ جەڭچىلىرىمنى قورالسىزلاندۇرۇش ئىكەن، مەن ئۇلارغا: «قوراللارنى ئەتە يىغىپ بېرەي» دەپ ۋەدە بەردىم، شۇ كۈنى كېچىسى ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇخلاۋاتقاندا تۇيۇقسىز باستۇرۇپ بېرىپ كۆپ قىسمىنى جېنىدىن جۇدا قىلدۇق، قېچىپ كەتكەنلەر گوبىرناتورغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلغان بولسا كېرەك، ھەپتىدىن كېيىن سەككىز يۈزچە ئەسكەرنى ئەۋەتتى. قارىسام، ئۇلار بىلەن تەڭ كېلەلمىگۈدەكمىز، شۇنىڭ بىلەن تاغقا چىقىپ كەتتۇق. پەيت تاپساقلا بۇ ئۈچ يېزىدىكى ئەسكەرلەرگە ھۇجۇم قىلىمىز، ئۇزۇق — تۈلۈك، ئوقفا ئىگە بولۇۋېلىپلا تاغقا چىقىۋالىمىز. بىزنىڭ كۈنىمىز مانا شۇنداق ئۆتۈۋاتىدۇ.

ئەلا پالۋان شىبىه ئاپئاقنى چېدىرنىڭ سىرتىغا چىقىپ قاراپ تۇرۇشقا جورىدى. شىبىه ئاپئاق ئىشىكتىن چىقىپلا:

— ۋاي! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

ئەلا پالۋان ئىتتىك سىرتقا چىقتى، بىر قارا كۆلەڭگە قويۇندەك يۈگۈرۈپ كېتىۋاتاتتى، ئۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە شۇڭغۇپ سىڭىپ كەتتى. گۇلخانلار ئەتراپىدا بىر نەچچە يۈز ئادەم خۇشال پاراڭلىشىۋاتاتتى، ئەلا پالۋان شىبىه ئاپئاققا:

ــــ بىردەمگە قاراپ تۇرغىن، بايىقى ئاشۇر بەگ، ئۇ ئۇغرىلىقچە گەپ ئاڭلاپتۇ. مەن ئۇنىڭ بۇ ئىشنى قىلىدىغىنىنى بىلىپ سېنى قاراپ تۇرۇشقا جورىغان. ئۇ يەنە كەلسە دەرھال چېدىرغا كىر،ـــ دەپ قويۇپ كىرىپ كەتتى.

ئۇ توقىلىەك بەگكە يېقىن ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ قولىقىغا پىچىرلىدى، توقىلەك بەگنىڭ چېھرى ئېچىلىپ كەتتى. ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ قولىنى قاتتىق سىقىشتى.

6

ئەتىسى ئۇلار بىرلىكتە چاشكاھغىچە سەپەر قىلدى. بىردىنلا ئەلا پالۋان ئاتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى، ئۇنىڭ ئالدىدا ئاجايىپ مەنزىرە كۆچلۈك نۇر چىراي ئاچقانىدى: بىر ـ بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن ياپيېشىل ئېگىز تاغلار، قېلىن ئورمانلار ئوتتۇرىسىدا ئاجايىپ يوغان بىر گۆھەر نۇر چېچىپ تۇراتتى. ئۇ كۆك ئاسمانغا ئۇچلۇق بېشىنى تىرەپ تىككىدە تۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ ئۇچلۇق بېشىدىن تارتىپ يوغان بويىغىچە تۇرغان مەڭگۈ كەتمەس قار ـ مۇز قۇياش نۇرىدا گۆھەردەك ئەكس نۇر چىقىرىپ تۇراتتى. بۇنىڭ پەسرەك يېرى قارامتۇل رەڭ ئالغان، يان باغرى ئاجايىپ كۆركەم يېشىللىق ئىدى. بۇ يېشىللىق ئەلا پالۋانلار تۇرغان يەرگىچە سوزۇلغانىدى. يېشىللىق پەسلىگەنسېرى تەبىئىي ئالمىلىق باشلىناتتى. ئاشۇ ئەكس نۇر تارقىتىپ تۇرغان گۆھەردىن ئېقىپ چۈشكەن سۇلار ساي ـ سايلاردا ئۇلۇغ سۇ بولۇپ ئىلى دەرياسىنى ھاسىل قىلاتتى، ئالمىلىق تەبىئىي باغقا چۈشكىچە قارىغاي، قېيىن، تاغ تېرىكى قاتارلىق خىلمۇخىل چىرايلىق دەرەخلەر بىلەن كۆمۈلگەنىدى. بۇ كۆرۈنۈشلەردىن يايراپ كەتكەن ئەلا پالۋاننىڭ كۆڭۈل ـ كۆكسى كۆتۈرۈلۈپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا مانا شۇ گۈزەل دىيار يېتىشتۈرگەن، تاۋلىغان بىر يۈز يىگىرمە يەتتە پالۋان كەلدى... . ئۇنىڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى بىر ئىللىق ئېقىم ئىگىلىدى. ئۇ ئىختىيارسىز ئوڭ قولىنى نۇر چېچىپ تۇرغان گۆھەرگە سۇنۇپ خىتاب قىلدى:

يوروق دۇنياغا كۆز ئاچتىم، گۈزەل باغرىڭدا خانتەڭرىم.
ئۆزۈڭ سەن چىن مۇقەددەس، تۇپرىقىڭ ھەم جانۇ دەرمانىم.
كۈمۈشتەك يالتىرار باشىڭ، قۇياش نۇر چاچسا ئۈستۈڭدە،
كېچە چولپانغا ھەمراھ بولۇپ يانار باغرىڭدا گۈلخانىم.
باھاردا گۈل - چىمەن ئىچرە بويۇڭ جەننەتكە ئوخشايدۇ،
قەھرىتان ئەۋجىنى يەڭگەي ھامان جەڭگاھتا چۇقانىم.
سىنىڭ چىمدىم توپاڭ زەردىن، سېنىڭ گۆھەرگە تەڭداشتۇر،
سۈيۈڭدۇر مەۋج ئۇرۇپ گويا تومۇردا ئوخچىغان قانىم.
رەزىل قولىنى ئاق پاشا[1] ساڭا سوزماقنى قەستلەپتۇ،
ئۇنى كۈل ئەيلىمەك ئىستەر يۈرەكتە قەھر ۋولقانىم.
ئېلىپ ئوڭ قولنى كۆكسىمگە ساڭا ئالىي سالام دەيمەن،
كى ئەلا قەلبىدە سەن - سەن يىقىلماس سۆيگۈ سۇلتانىم.

بۇ ئەلا پالۋاننىڭ خانتەڭرى چوققىسىغا بېغىشلىغان يۈرەك سۆزى، مۇھەببىتى، ۋەتىنىگە بولغان سۆيگۈ ئىزھارى ئىدى.

خانتەڭرى ھەقىقەتەن ئاجايىپ تىك، زىبا چوققا، تەڭرىتاغلىرىنىڭ خانى ئىدى.

— ئانا، دادام كىمگە سۆزلەۋاتىدۇ؟ — دەپ سورىدى ئەلا پالۋاننىڭ كىچىك ئوغلى.

ئەلا پالۋان ئوغۇللىرىغا تەڭرىتاغلىرى ۋە خانتەڭرى چوققىسى ھەققىدە ئاددىي ساۋات بەرگۈسى كېلىپ مۇنداق دېدى:

— بۇ چوققا تەڭرىتاغلىرىنىڭ گۈلتاجى، تەڭرىتاغلىرىنىڭ دائىرىسى كەڭ. — ئۇ غەربتىن شەرققە قاراپ سوزۇلۇپ ياتقان چەكسىز تاغ بەلۋىغىنى كۆرسەتتى، — ئۇنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مىڭ بەش يۈز چاقىرىمدىن، ئوتتۇرىچە كەڭلىكى ئالتە يۈز چاقىرىمدىن ئارتۇق. ئۇ ناھايىتى جىق پۈرمە تاغ

---

[1] ئاق پاشا — چارروسىيە پادىشاھىنى دېمەكچى.

تىزمىلىرىدىن تەشكىل تاپقان، ئۈستى دائىم قار ـ مۇزلار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي چوققىسى غەلىبە چوققىسى بولۇپ، ئېگىزلىكى يەتتە مىڭ تۆت يۈز ئوتتۇز توققۇز مېتىر. ئىككىنچى ئېگىز چوققا بولغان خانتەڭرىنىڭ ئېگىزلىكى ئالتە مىڭ توققۇز يۈز توقسەن بەش مېتىر، ئۇنىڭدىن ھەر تەرەپكە قارلىق تىزمىلار سوزۇلۇپ كەتكەن. مۇزلۇقلىرى كاۋكاز ۋە ئالىپ تاغلىرى مۇزلۇقلىرىدىن بىر نەچچە ھەسسە چوڭ. تەڭرىتېغىنىڭ شەرقىي قىسمى تەكشى تاغلىق خۇسۇسىيىتىنى ساقلاپ قالغان، غەربىي قىسمىنى خېلى چوڭقۇر ۋادىلار كېسىپ ئۆتىدۇ، يان باغرىلىرىدا قېلىن قار بىلەن قاپلانغان مۇزلۇقلار بار. بۇ قار ـ مۇزلار ئېرىپ مەرۋايىتتەك تامچە سۇلارغا ئايلىنىدۇ، تامچە سۇلار قوشۇلۇپ ئېرىق ـ ئېرىق سۇ بولۇپ، قاپتاللار، جىرالار، ئىدىرلارغا چۈشۈپ ساي ھاسىل قىلىدۇ. بۇ سايلاردىن چىققان سۇلار تۆپتۈز كەتكەن شوتا يېزىسى تۈزلەڭلىكىدىكى بۇلاق بېشىغا كېلىپ قوشۇلۇپ ئۇلغىيىدۇ. بۇ ئۇلغايغان شوخ سۇنى ئىلىلىقلار تېكەس دەرياسى دەپ ئاتايدۇ. تېكەس دەرياسى قاپچىغاي قىسىتىڭىدىن ئۆتكەندە، موخۇر سېيىنىڭ سۈيى قوشۇلۇپ كۈنەس دەرياسىنى ھاسىل قىلىدۇ. توققۇز تارانىڭ مۇنبەت يېرىگە كەلگەندىن كېيىن ئىلى دەرياسى دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ خانتەڭرى مۇزلۇقلىرى، قېلىن قارلىرىدىن پەيدا بولغان مەرۋايىت سۇلار ئىلى ۋادىسىنىڭ مۇنبەت تۇپرىقىنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇپ، ئۇ يەرلەرنى يېشىل ۋادىغا ئايلاندۇرىدۇ. بۇ يېشىل ۋادىدا ئالتۇن دانلار چىقىدۇ، مىليونلىغان ماللار يايرايدۇ، قۇشلار سايرايدۇ. بىزنىڭ يۇرتىمىز مانا شۇنداق گۈزەل ۋە ئېسىل بالام. خانتەڭرى مانا شۇ گۈزەل تاغلارنىڭ خانى.

— كۆزۈمنى چېقىپ كەتتى، — دېدى ئوغلى.

— ئەمىسە ئاپاڭنىڭ ئېتىكىگە كىرىۋال، — دېدى ئەلا پالۋان. ئارقىدىن توقلەك بەگكە، — ئەگەر سىزنىڭ زۆرۈر ئىشىڭىز ياكى يورۇشىڭىز بولمىسا مەشەدە بىر نەچچە كۈن ئوۋ ئوۋلايلى، — دېدى.

— سۇلتان، گوبېرناتورنىڭ بەلگىلەپ بەرگەن ۋاقتى...

توقلەك بەگ ئاشۇر بەگنىڭ گېپىنى كەسكىن بۆلۈۋەتتى:

— گوبېرناتورىڭغا مەن جاۋاب قىلىمەن. بېرىپ ئۇنىڭغا، توقلەك بەگ

دېگەن باندىت سۇلتاننى تۇتۇۋالدى، دەپ ئېيىت!

ئاشۇر بەگ قورقۇپ بىر نەچچە قەدەم كەينىگە داجىدى.

— مىراپ، چېدىرىڭلارنى تىكىڭلار، ئەتراپقا جىسەكچىلەرنى قويۇڭلار، قازان ئېسىڭلار! — دەپ پەرمان بەردى توقىلەك بەگ.

7

— خەير - خوش ئاكام ئاغىنەم، ۋەدىمىز ۋەدە بولسۇن، — دېدى ئەلا پالۋان توقىلەك بەگنى قۇچاقلاپ ۋە قولىقىغا پىچىرلىدى، — جەڭ مەيدانىدا دىدارلىششىمىزغا ئاللا نېسىپ قىلغاي!

توقىلەك بەگ كۆزلىرى ياشقا تولغان هالدا ئۇلارنى ئۇزىتىپ قالدى.

ئەلا پالۋان شۇ ماڭغىنىچە غالجاتقا كەلدى، يېزىلىقلاردىن هال سوردى، قېرىلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ مۇڭداشتى، توقىلەك بەگنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى، سوۋغىلىرىنى تاپشۇردى. ئەگەر ئاشۇر بەگ ئالدىراتمىغىنىدا يەنە بىر نەچچە كۈن تۇرغۇسى بار ئىدى. ئۇلارنى غالجاتلىقلار خېلى يەرگىچە ئۇزىتىپ قويدى.

ئۇلار ئالتە سۇمۇلغا كەلگەندە سۇمۇل تەنتەنىگە چۆمدى. سۇمبا ۋە ئۇنىڭ ئايالى، باللىرى شىبە ئاپئاقنى يىغلاپ، كۈلۈپ كۈتۈۋالدى. شىبە ئاپئاق ئۆزىنى ئاپىسىغا ئاتتى، قۇچاقلاشتى، خۇشاللىق كۆز ياشلىرىنى تۆكتى. سۇمبا قېرىپ مۈكچىيىپ قاپتۇ، ئاپىسىمۇ ئارانلا ماڭىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئەلا پالۋان بۇ قېرىلىقنى شىبە ئاپئاقنى سېغىنىپ تولا يىغلىغانلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەندى. ئەلا پالۋاننىڭ ئالتە سۇمۇلغا كەلگىنىگە ئۈچ كۈن بولغاندا غۇلجا شەھىرىدىن يار - بۇرادەرلىرى، تۇغقانلىرى، يېزىلىقلىرى كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى، مۇڭداشتى. شەھەردىكى ئەمەت خورىنچى بەگ ئەلا پالۋاننى ئۆيىگە ئەكەتتى. ئەلا پالۋاننى هەر كۈنى بىر ئادەم ئۆيىگە چاقىردى، هەر كۈنى دېگۈدەك مەشرەپ قايىنىدى. هايت - هۇيت دېگۈچە گوبىرناتور بەلگىلەپ بەرگەن ۋاقىت توشتى. ئەمدى ئاشۇر بەگ نېمىشقىدۇر، ئەلا پالۋاننى ئالدىراتمايدىغان بولۇپ قالدى، بۇنىڭدىن ئەلا پالۋان هەم

ئەجەبلەندى، ھەم بەلكىم يۈرتىنى كۆرۈپ قايتقۇسى كەلمەي قالغاندۇ، دەپ ئويلىدى. ئاشۇر بەگ ئالدىراتمىغىنى بىلەن ئەلا پالۋان قايتىشقا ئالدىرىدى. ئۇنىڭ ئالدىرىغىنى سۇلتان قورغانغا ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇ توقلەك بەگ بىلەن ۋەدىلەشكەن ۋاقىت توشقانىدى. ئەلا پالۋان ئاخىر شەھەردىكى دوستلىرى بىلەن خوشلاشتى. ئۇ بۇ سەپىرىدىن ئىنتايىن خۇشال ھەم رازى ئىدى. بىرلا يېرى، توققۇزتاراغا چىقىپ گۈزەل ئاغىچىغا ئاتاپ قۇرئان ئوقۇپ ياغ پۇرىتالمىدى. ئەلا پالۋان نۇردۇن، گۇلسۇم ۋە ئاشۇر بەگلەرنى ئېلىپ ئالتە سۇمۇلغا كەلدى. شىبە ئاپئاقنىڭ ئانىسى ئۇنىڭغا يىغلاپ تۇرۇپ يېلىندى:

— قىزىمىز يەنە بىر نەچچە زامان تۇرسا، بىزنىڭ بىر پۈتىمىز گۆرگە ساڭگىلىدى، بىر ياخشىلىق قىلسىڭىز، سۇخا كەينىڭىزدىن بارسا.

ئەلا پالۋان شىبە ئاپئاق قالسا، توقلەك بەگ بىلەن ۋەدىلەشكەن ئىشقىمۇ يېنىك بولىدىغىنىنى بىلىپ، ئاشۇر بەگكە:

— مەن نۇردۇن بىلەن بىللە ياركەنت ئارقىلىق باراي، سىز شىبە ئاپئاقنى ئېلىپ غالجات ئارقىلىق قايتسىڭىز بولارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئاشۇر بەگ ئىككىلەنمەيلا ماقۇل بولدى. ئەتىسى ئەرلەر ئايرىم داستىخاندا ئولتۇرۇپ ناشتا قىلدى. ئاشۇر بەگ ئەلا پالۋاننىڭ سول تەرىپىدە، سۇمبا ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرۇشتى. ئەلا پالۋان قېيناتىسىغا ئاق پادىشاھنىڭ تۈزۈمى ھەققىدە پاراڭ قىلىپ بېرىۋاتاتتى، شىبە ئاپئاق پەتنۇستا بىر چىنە ئەتكەنچاي ئېلىپ كىردى. ئەلا پالۋان قېيناتىسىغا قاراپ پاراڭ قىلىۋاتقاچقا ئاشۇر بەگ چىنىنى ئالدى، شىبە ئاپئاق كەينىگە بۇرۇلۇشىغا بارمىقى ئارىسىغا قىستۇرۇۋالغان ئۇۋاق بىر نەرسە چايغا چۈشۈپ ئېرىپ كەتتى. ئاشۇر بەگ چاينى ئەلا پالۋاننىڭ ئالدىغا قويدى. شۇ ھامان شىبە ئاپئاق يەنە پەتنۇس كۆتۈرۈپ كىردى، ئۇ چىنىدىكى چاينى ئاشۇر بەگكە، پىيالىدىكى سىنچاينى سۇمبىغا تۇتتى، گەپ توختىدى. ئۇلار چاي ئىچىشكە باشلىدى.

ئەلا پالۋان شىبە ئاپئاقنى خاس ئۆيدە تاپشۇرمىلار بېرىپ ئاتلاندى، ئاشۇر بەگ شەھەرگىچە ئۇزىتىپ قويغاچ تۇغقانلىرىنىڭكىدە تۇرىدىغىنىنى ئېيتىپ

بىللە ماڭدى. ئۇلار كىمە بىلەن ئۇ قاتقا ئۆتتى. نۇردۇن ئەلا پالۋاننىڭ ئېتىنى يېتىلەپ كېمىدىن چۈشۈردى، ئەلا پالۋان كېمىدىن چۈشۈپلا ئولتۇرۇپ قالدى ۋە «قورسىقىم مۇجۇپ كېتىۋاتىدۇ» دېدى. ئۇنىڭ پېشانىسىدىن تەر قۇيۇلدى، نۇردۇن بىلەن ئاشۇر بەگ ئۇنىڭ ئىككى قولتۇقىدىن يۆلەپ خالىي يەرگە ئەكەلدى. ئەلا پالۋان بىر نەچچە قېتىم قۇرۇق قەي قىلدى ـ دە، ئاشۇر بەگكە كۆزىنى نەشتەردەك تىكتى ۋە شۇ بويىچە قېتىپ قالدى. نۇردۇن ئاشۇر بەگنىڭ تاتىرىپ كەتكىنىنى، قول ـ پۇتلىرىنىڭ تىترەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ كۆڭلىگە گۇپپىدە گۇمان چۈشتى. ئۇ شۇ ھامان كىرا ھارۋىسىنى تېپىپ كېلىپ ئەلا پالۋاننى سالدى. ھارۋا مەدرىس ئالدىغا كەلگەندە، ئاشۇر بەگ:

— ئاھ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەھرىمان ئوغلانى، باتۇر پالۋانى ئەلا سۇلتاننى شىبە ئاپئاق زەھەرلەپ ئۆلتۈردى. ئۇ ئاتا ـ ئانىسى يېنىدا قېلىش ئۈچۈن سۇلتاننى زەھەرلىدى! ئاھ قېرىندىشىم، ئاھ باغرىم، ئاھ پالۋىنىم! — دەپ ۋارقىراپ يىغلىدى.

نۇردۇن ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن ئالايدى، ئەمما ئۈندىمىدى. ئۇ ئىچىدە يىغلاۋاتاتتى، شۇڭا بۇ تۆھمەتكە قارشى جاۋاب قىلالمىدى. يېرىم بىھوش ھالەتتە ئىدى. ئەلا پالۋاننى شەھىرىمىزنىڭ ئاتاقلىق تېۋىپلىرى داۋالاپ قۇتقۇزۇۋالىدۇ، دېگەن ئۈمىد بىلەن گاراڭ ئىدى. ئۇ ئەلا پالۋاننىڭ جەسىتىنى ئەمەت خورىنچىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ئەمەت خورىنچى تونۇگۈنلا گۈسمەستەك ساق كەتكەن دوستىنىڭ بۈگۈن جانسىز گەۋدىسىنى كۆرۈپ، مەرسىيە ئېيتىپ يىغلاپ كەتتى:

سەن قىزلارنىڭ ئارمانى، يىگىتلەرنىڭ سەردارى،
تۆر بېشىنىڭ ئەقىلدارى، بېغىمىزنىڭ گۈلزارى،
ۋەتىنىمىزنىڭ ئىپتىخارى، خەلقىمىزنىڭ دەستيارى.

ئەلا پالۋاننى خۇددى ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم، ئابدۇللىبتىپ خەلپەمگە ئوخشاش نەچچە ئون مىڭلىغان خەلق ئىبراھىميۇزىگە ئاچىقىپ دادىسى

ئىبراھىم يۈزبېگىنىڭ قەبرىسى يېنىغا قويىدى. بۇ 1880 - يىلى ئىدى. كۆرمىگىلىغان خەلقمۇ، ئەمەت خورىنچى بەگمۇ ئەلا پالۋاننىڭ زەھەرلىنىشىنى شىبە ئاپئاقتىن كۆرمىدى. ئەكسىچە ئەلا پالۋان ئەمەت خورىنچىنىڭ ئۆيىگە كەلتۈرۈلگەن كۈنىلا يوقاپ كەتكەن ئاشۇر بەگدىن كۆرۈشتى. شىبە ئاپئاق بېشىغا ئاق ياغلىق تاڭغان ھالدا يەتتە نەزىرگىچە ھازا ئاچتى، يىغلىدى، قاقشىدى. يىغىدىن كۆز جىيەكلىرى قىزىرىپ، چىرايى تاتىرىپ، ئورۇقلاپ، بىر تەن، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالدى. ئۇ يەتتە نەزىر ئۆتكەندىن كېيىن، قاتتىق تەلەپ قىلىپ ئىبراھىم يۈزىگە چىقتى، ئەلا پالۋاننىڭ كونا ئۆيىنى ماكان تۇتتى. ئۇ ھەر پەيشەنبە كۈنى ياغ پۇراتتى، تۇپراق بېشىغا چىقتى، شۇنداق بىر نەچچە پەيشەنبىلىك قىلغاندىن كېيىنلا ئېسىگە كەلدى ۋە گۈلسۇمگە چۈشىنى سۆزلەپ بېرىپ:

— ھە، ئەمدى بىلدىم، ھېلىقى چۈشۈمدىكى قارا قۇيۇن ئەسلىدە مېنى سۆيۈملۈك ئېرىمدىن ئايرىپ ئېلىپ قاچقانىكەن! — دېدى.

ئۇنى كۆپ ئۆتمەي قارا قۇيۇن سۇلتان قورغانغا ئاپىرىپ تاشلىدى. گوبېرناتورنىڭ قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇشىدىن ھېيىققان ئىلى جياڭجۇنى شىبە ئاپئاق، باتۇرخان، نۇردۇن، گۈلسۇم ۋە ئۇلارنىڭ ئىلىغا كېلىپ تۇغۇلغان قىزى گۈلنۇرلارنى دەرھال قايتۇردى. سۇمبانىڭ جياڭجۇنگە قىلغان ئىلتىماسىغا بىنائەن كىچىك ئوغلى ئالتە سۇمۇلدا قالدى.

8

توقىلىك بەگ ئەلا پالۋاننىڭ زەھەرلىنىپ قەستەن بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى، ئاشۇر بەگنىڭ زەھەرلىگىنىنى ئاڭلاپ، غەزەپتىن كۆزلىرى سۇلتان قورغان تەرەپكە قادالغان، چىشلىرى كىرىشكەن ھالدا ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى قاتتىق سىقىمدىۋالغانىدى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئىككىلا ئادەمنىڭ ئىسمى چىقاتتى:

— ئەلا پالۋان — دوستۇم، ئاشۇر بەگ — خائىن!

توقىلىك بەگ ئۆز بارگاھىغا كەلگۈچە: «ئەلا پالۋان — دوستۇم، ئاشۇر

بەگ ـــ خائىن» دەپ كەلدى. بارگاھتا بىرلا كىچە تۇنىدى، بۇ كىچە ئۇخلىمىدى، بەلكى پوتكول لەشكىرىنى يىغىپ، ئاۋۋال ياغ پوراتتى، قارىيلارغا قورئان ئوقۇتتى، ئاندى ئەلا پالۋاننىڭ خائىن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگىنىنى يىغلاپ تۇرۇپ مەلۇم قىلدى. ئۇ لەشكەرلىرىگە بۇ قىساسنى جەزمەن ئالىدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم قىلدى، لەشكەرلىرىمۇ تاغ - ئورمانلارنى لەرزىگە سېلىپ قەسەم قىلىشتى. بۇ ئەكس سادا بېرىپ پوتكول ئىلى خەلقىگە يەتتى.

ئۇ تاڭ سەھەردە ئاققوزا مىراپنى لەشكەرگە باش قىلىپ كەتمەندىكى ئورۇس سولداتلىرىنى قىرىپ تاشلاشقا ماڭغۇزدى، ئۆزى ئەڭ چەبدەس، باتۇر، ھېچنېمىدىن قايتمايدىغان ئون يىگىت بىلەن «نەدىسەن سولتان قورغان» دەپ ئاتلاندى. ئۇلار پەشمىتى ئىچىگە شەمشەر، قول قورالىلارنى تاقاپ، ئەڭ يوگۈرۈك، كۈچلۈك ئاتلارغا مىندى. ئۇلار كۈندۈزى ئورماندا ماڭدى، كېچىسى ئالماتا ــ ياركەنت چوڭ يولىغا چىقىپ ماڭدى. يولۇچىلار ئۇلارنى بىر كۆرۈپلا سودىگەر ياكى ئاددىي پۇقرالار دەپ بىلەتتى. ئۇلار ئۈچىنچى كۈنى كېچىسى سولتان قورغاننىڭ ئېگىز تاملىرى ئاستىغا كەلدى. توقىلەك بەگ قورغان دەرۋازىسىنى ساقلاۋاتقان سولداتلارغا ئىككى يىگىت ئەۋەتتى. ئۇلار شەپە چىقارماي، قورغان تىمىنى ياقىلاپ سولداتلارنىڭ كەينىدىن كەلدى ــ دە، ئۇلارنىڭ نەق كۆكرىكىگە: «ئەلا پالۋان قىساسى» دەپ پىچىرلاپ تۇرۇپ خەنجەر تىقتى، ئاندىن توقىلەك بەگكە قارىغۇياپىلاقچە سايراپ بەلگە بەردى. توقىلەك بەگ سولداتلارنى جايلىۋەتكەنلەرنى ئۇلارنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىدا جىبسەكتە تۇرۇشقا بۇيرۇدى. بىر يىگىتنى نۇردۇننىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى، قالغان يىگىتلەرنى باشلاپ ئەلا پالۋاننىڭ بۇرۇنقى كۆركەم، ئازادە قورۇسىغا كەلدى. يىگىتلەر بىر - بىرىنى شوتا قىلىپ تامغا چىقتى، شەپە چىقارماي تامدىن سەكرەپ چۈشتى. توقىلەك بەگ ئاۋۋال ئەلا پالۋان ياتىدىغان ئۆيگە كىردى، ئۆيدىن:

ــ قايسىڭ، بۇ يېرىم كېچىدە كەلگەن؟ نېمە ئىش؟ ــ دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

ــ ئەزرائىل، ــ دەپ جاۋاب بەردى توقىلەك بەگ.

— ھە، ھە، يارەببىم، مەن ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمانمەن!
— ياق، سەن قاپقارا مۇناپىقسەن!
ئاشۇر بەگ بۇ گەپنى ئاڭلاپ، تىترىگەن ھالدا تىك تۇرۇپ قالدى.
— ئەي ئاق پادىشاھنىڭ يالاقچىسى، ئۇيغۇر پالۋىنى ئەلا سۇلتاننى قەستلەشكە قانداق پېتىندىڭ؟ — دېدى توقىلەك بەگ.
بۇ سوئالنى ئاڭلىغان ئاشۇربەگ:
— مە ... مەن ئە ... ئەمەس، ئەلا ... پا ... لۋاننى كاپىر شىبە ... ئا ... ئاپپاق زە ... زەھەر ... لىدى! — دەپ دۇدۇقلىدى.
مۇشۇ دۇدۇقلاشنىڭ ئۈستىگە نۇردۇن كىرىپ كەلدى:
— نېمە، نېمە دەيسەنۇي سېتىلما بەچچە! سەن زەھەرلىمىسەڭ نېمە ئۈچۈن قاچتىڭ؟ قېچىپ قۇتۇلماق بولساڭمۇ ئەزرائىل جېنىڭنى ئالىدۇ، ئۇ دۇنيادا دوزاختا كۆيىسەن!
ئاشۇر بەگ: «ھەي، نۇردۇن ئەلا سۇلتاننى زەھەرلىگىنىمنى كۆرۈپ قاپتىكەن — دە» دەپ ئويلىدى.
— ئەي پەرىشتىلىرىم، مەن گۇناھكارمەن، مەن قاتىلمەن، مەن ئاللادىن گۇناھىمنى مەغپىرەت قىلىشنى تىلەيمەن. ئاللا تائالانىڭ كۆڭۈل كۆكسى كەڭ، ۋاپاداردۇر، دەپ ئاڭلىغان.
— ئاللانىڭ ئەمرى، مۇسۇلمان بەندىلىرىمنىڭ خاھىشى بويىچە بۇ قاتىلغا جازا بېرىلگەي، جەھەننەمگە يوللانغاي! — نۇردۇن شۇنداق دەپ ئۇنىڭ ئاچ بېقىنىغا بىرنى سالدى.
— خەلق نامىدىن جاھانگىرلارنىڭ يالاقچىسى، ئەلا پالۋاننىڭ قاتىلى ئاشۇر بەگكە ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەي! نۇردۇن پالۋان! خەلقنىڭ ھۆكمىنى بەجا كەلتۈر! — دېدى توقىلەك بەگ.
نۇردۇن شىبە ئاپئاقتىن سوراپ ئاتايىن ئېلىپ كەلگەن ئەلا پالۋاننىڭ قىلىچىنى قىنىدىن چىقاردى. ئاشۇر بەگنى ياقىسىدىن تۇتۇپ ھويلىغا ئاچىقتى. ئەۋرەزگە ئەكىلىپ ياتقۇزۇپ:
— ئاخىرقى قىساس! — دەپ خائىننىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇردى...
توقىلەك بەگ ئالدىرايتتى. ئۇ نۇردۇنغا شىبە ئاپئاق بىلەن باتۇرخاننى

ياخشى كۆتۈشنى تاپشۇردى، ئاشۇر بەگنىڭ ساندۇقىدىن چىققان تىللالارنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى.

9

كالپاكوۋسكىي ئۆلىنى ھىيلە بىلەن بېسىۋېلىپ ئاق پادىشاھقا تۇرغۇن بايلىق ئىنئام قىلدى، ئاق پادىشاھ ئۇنىڭ خىزمىتىگە يارىشا ئۇنى ئالماتا گوبېرناتورلىقىغا تەيىنلىدى. ھەر قانداق بىر غالىب ئادەم مەڭگۈ غالىب بولالمايدۇ. توقىلەك بەگ ئۇنى غاجاپ مەغلۇپ قىلىشقا باشلىدى. كالپاكوۋسكىي ئاق پادىشاھقا: «بۇلارنى كازاك ئاتلىق قوشۇنى كېلىپ يوقاتمىسا باشقا قوشۇنلار كۈچ ئىبلىشالمىدى» دەپ زارلىنىپ مەلۇمات يازدى. ئاق پادىشاھ «مەن ساڭا ئۆزۈمنىڭ خاس ئاتلىق قوشۇنىنى ئەۋەتتىم، ئەمدى چېگرىنى تىچلاندۇرمىساڭ كالالاڭ بىلەن جاۋاب قىلىسەن» دەپ، كازاك ئاتلىق قوشۇنىنى ئەۋەتتى. بۇ پەرماننى ئالغان گوبېرناتورنىڭ كاللىسى چۈشۈپ كەتتى. ئۇ: ھەي توقىلەك، توقىلەك، — دەپ ھەسرەت چەكتى، — سەن نېمانچە يامان؟» ئۇ بۇ كازاك قوشۇنلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن توقىلەك بەگنى يوقىتالمىسا كاللىسىنىڭ كېتىدىغانلىقىنى بىلىپ ئەتراپلىق ئويلاندى. گېنېرال بىلەن كېڭەش ئۆتكۈزدى. گېنېرال توقىلەك بەگ لەشكەرلىرىنى قاتمۇقات قورشاپ يوقىتىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئاق پادىشاھتەك بىر ژاندارمىنىڭ توقىلەك بەگنىڭ بىر قوشۇننى ئون يىلدىن بېرى يوقىتالمايۋاتقىنى قىزىق ئىش ئىدى. بۇنىڭدىكى تۈپ سەۋەب، قول قىلىپ ھەيدەپ كېلىنگەن ئىلى خەلقى توقىلەك بەگنى ئوق، ئوزۇق بىلەن تەمىنلەيتتى، كېرەك بولسا ئوغۇللىرىنى لەشكەرلىككە ئەۋەتەتتى. گوبېرناتور قوشۇنلىرىنىڭ ئەھۋالىنى توقىلەك بەگكە خەۋەر قىلىپ تۇراتتى، توقىلەك بەگ ئۆز زېمىنىنىڭ ئوي - دۆڭىنى ئوبدان بىلەتتى، گوبېرناتورنىڭ قوشۇنى يەر شارائىتىنى بىلمەيتتى. خەلقنىڭ ھىمايىسى ئەمەس، قارشىلىقىغا، ھەتتا يول باشلىغۇچى بولۇۋېلىپ ئازدۇرۇشىغا ئۇچرايتتى. ئالماتا، چېلەكتىكى ۋە يەتتە سۇدىكى يەرلىك

ئۇيغۇرلارمۇ توقلەك بەگنى قوللايتتى، ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن ئۇنىڭغا ياردەم بېرەتتى. گوبېرناتور كېڭەشتە كازاك ئاتلىق قوشۇننىڭ گېنېرالى تۈزگەن جەڭ پىلانىغا قوشۇلۇپ مۇنداق پەرمان بەردى:

— توقلەك دېگەن قاراقچى چېگرىنى كۆپ قالايمىقان قىلدى، بىزنىڭ چۇنجا، شۇڭقار، كەتمەن رايونلىرىمىزدا ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى. نۇرغۇن گازارمىلىرىمىزنى ۋەيران قىلدى. پادىشاھ ئالىيلىرى ئۇ باندىتنى يوقىتىش ئۈچۈن كازاك قوشۇنى ئەۋەتتى، مەن بۇ قوشۇننىڭ كوماندىرى گېنېرال لېيتېنانتقا بۇ قاراقچىلارنى يوقىتىشنى بۇيرۇيمەن!

— خوپ! — دەپ، گېنېرال لېيتېنانت دەپ ئاتالغان ئاق ئادەم ئورنىدىن تۇردى.

بۇ گېنېرالنىڭ قوشۇنى تاتارلارنىڭ يۇرتى كاۋكاز، قىرىمنى بېسىۋالغان، تاغدا جەڭ قىلىشتا ماھىر قوشۇن ئىدى. ئاق پادىشاھ بۇ قوشۇننى ئوردىدا بېقىپ مۇھىم ئىشلارغا سالاتتى. گوبېرناتور باشقا قوشۇن گېنېراللىرىغا بۇيرۇق بەردى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى بويىچە بىر قوشۇن چۇنجا، شۇڭقار، كەتمەن يېزىلىرىغا كىرىپ تۇرۇشى، يەنە بىر قوشۇن نارىنقول تەرەپتىن مۇھاسىرە قىلىشى، ئۈچىنچى قوشۇن ياركەنت، چېلەك تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئېلىشى، بىرمۇ ئادەمنى باندىتلار تەرەپكە ئۆتكۈزمەسلىكى كېرەك ئىدى.

كېڭەش بولۇپ ئۈچ كۈندىن كېيىن جازا يۈرۈشى باشلاندى. ئۈچ قوشۇن كەتمەن يېزىسىدىن تارتىپ ياركەنت دىيارىغىچە قاتتىق مۇھاسىرە چەمبىرىكى ھاسىل قىلىپ مۇھاسىرىنى بارغانسېرى تارايتتى. گېنېرال لېيتېنانتنىڭ كازاك قوشۇنى تاغقا كىردى. توقلەك بەگ چۇنجىدا قوشۇننى دەم ئالدۇرۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئايغاقچىلىرى ئاق پادىشاھ قوشۇنىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر بەردى. توقلەك بەگ قوشۇننى ئاتلاندۇرۇپ تاغقا چىقىپ كەتتى. رۇس قوشۇنىنىڭ ئايغاقچىلىرى تۇياق ئىزىدىن ئىز قوغلاپ، توقلەك بەگ قوشۇنىنىڭ تۇرغان، بارغان ئورنىنى كازاك گېنېرالىغا مەلۇم قىلىپ تۇردى. ئۆز زېمىنىنىڭ بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىنى ئوبدان بىلىدىغان توقلەك بەگ ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق بىر كازاك

لېنىنىڭ يېقىنلاپ كەلگىنىنى بىلدى. ئۇ يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا قارىغايلارنى پاناھلاپ ئەترەت قونالغۇسىغا كەلدى. تاڭ ئېتىش ئالدىدا ئۇنىڭ قوشۇنى ئۈچ تەرەپتىن تېۋىشسىز باستۇرۇپ كىرىپ، بىرمۇ ئوق ئىشلەتمەي، شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان سولداتلارنى قىرىپ تاشلىدى. بۇنىڭدىن غەزەپلەنگەن گېنېرال مۇھاسىرىنى تارايتتى، قوشۇننى بۆلمەي توقىلەك بەگنى پۈتۈن قوشۇن بويىچە يوقىتىشقا ئۇرۇندى. توقىلەك بەگ ئۈچ تەرىپى تىك قايىقا تېغىغا چىقىۋالدى. ئۇ يانتۇ تەرەپكە ئۈچ يۈز جەڭچىسىنى ئورۇنلاشتۇردى. كازاك قوشۇنى ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇلاردىن يېرىمى ئوق يەپ يەر چىشلىدى. بۇ يەردە جەڭ ئۈچ كۈن بولدى، بولغاندىمۇ ناھايىتى كەسكىن بولدى. تۆتىنچى كۈنى كازاك گېنېرال تاغ زەمبىرەكنى ئاچىقىپ ئىشقا سالدى. تاغ زەمبىرەكى توقىلەك بەگ قوشۇننى تەمتىرىتىپ قويدى، زەمبىرەك ئوقى تۈگىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئون ئۈچ لەشكىرى بىلەنلا قالغانىدى. ئۇ خانتەڭرىگە قاراپ نىدا قىلدى:

— ئەي ئانا، ئوغلۇڭ سېنى ئاسرىدى، گۇۋاھ بولغايسەن، كەلگۈسىدە بىزدەك ئوغلانلىرىڭ يەنە چىقىپ ئاق پادىشاھدەك بارلىق نىجىسلارنى پاك-پاكىز تازىلاپ سېنى كۆز قارىچۇقىدەك قوغدايدۇ، باغرىڭغا گۈللەر تېرىيدۇ! — دېدى. ئاندىن، — ئاللا مەدەتكار، زېمىنىمىزنىڭ پاكلىقى، خەلقىمىزنىڭ شادلىقى ئۈچۈن، ئالغا! — دەپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە مىڭلىغان سولداتلارغا قاراپ ئېتىلدى...

10

ئاردىن بىر نەچچە يىل ئۆتتى، ساقىلى ئاپئاق ئاقارغان، ئەمما مۈكچەيمىگەن نۇردۇن ئەلا پالۋاننىڭ چوڭ ئوغلى (ھازىر نۇردۇننىڭ كۈيئوغلى بولۇپ قالغان) باتۇرخان ۋە يۈزلىرىنى قورۇق باسقان گۈلسۈمخانلار بىلەن بىللە سۇلتان قورغاندىن ئايرىلدى. كېچە، قاراڭغۇ ئىدى. ئەلا پالۋان قازا تاپقاندىن كېيىن سۇلتان قورغاندا سولدات تۇرغۇزۇشمىدى، ئاشۇر بەگ خەلق جازاسىغا ئۇچرىغاندىن كېيىن، جىبسەكچىمۇ قويماس بولغانىدى. 1891 -

يىلى شىبە ئاپئاق ۋاپات بولغاندىن كېيىن يۇرتىنى سېغىنغان نۇردۇننىڭ بۇ يەردە تۇرغۇسى كەلمىدى. ئۇ ۋە گۇلسۇم باتۇرخاننى ئۆز قىزىدىنمۇ چارە كۆرگەچكە، قىزى گۇلنۇرنى ئۇنىڭغا چېتىپ قويغانىدى. ئۇ باتۇرخانغا ئاتىسىنىڭ ئىزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن، ئەلا پالۋان، شىبە ئاپئاقلار ئالتە سۇمۇلغا ماڭغان يول بىلەن ماڭدى. ئۇ توقسلەك بەگنىڭ تۇپراق بېشىغا چىقىپ قۇرئان ئوقۇماقچى ئىدى. ئۇلار ئۈچ كۈن يول يۈرۈپ قايقا تېغىغا چىقتى، ئەتراپىقا قاراپ خانتەڭرى چوققىسى تەرەپتىكى بىر كىچىك دۆڭلۈكنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ گۇلنۇر بىلەن باتۇرخاننى پىيادە ئاشۇ كىچىك دۆڭگە باشلاپ باردى. باتۇرخان دۆڭلۈكنىڭ خانتەڭرى تەرىپىگە ئۆتۈپ، تاشقا ئويۇلغان مۇنۇ مىسرالارنى ئۈنلۈك ئوقۇدى:

توقسلەك دېگەن باتۇر،
قايقا باشىدا ياتۇر.
ئەلنىڭ غېمىنى يېگەچ،
كۆزلىرى ئوچۇق ياتۇر.

خاتىمە

1864 ـ يىلىدىن 1871 ـ يىلىغىچە بولغان ئىلى خەلق قوزغىلىڭى چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمىتىنىڭ زالىم ئەمەلدارلىرىغا، فېئوداللىق تۈزۈمگە قارشى كۆتۈرۈلگەن ھەققانىي قوزغىلاڭ ئىدى. زۇلۇم چېكىگە يەتكەنلىكتىن خەلق ئىستىخىيىلىك ھالدا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. بۇ قوزغىلاڭغا يەنە چار پادىشاھنىڭ ئىلىغا قىلغان تاجاۋۇزىمۇ سەۋەب بولدى. چېرىكلەشكەن جىياڭجۈن چېرىكلىرى بۇ تاجاۋۇزنى توسالماي تارمار بولدى. ۋەتەنپەرۋەر ئابدۇرۇسۇل بەگ دادىللىق بىلەن قوشۇن تارتىپ بېرىپ، توقمۇلەك بەگ بىلەن بىللە چېگرىدىن بېسىپ كىرگەن چار پادىشاھ قوشۇنىنى تارمار قىلدى. ئۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنىنىڭ بۇ غەلىبىسىدىن خەلق شادلاندى. چاڭ جىياڭجۈن بولسا بۇ قوشۇندىن ئۈركىدى، قورقتى ۋە پەنت ئىشلىتىپ بۇ قوشۇننى پارچىلاپ يوقاتماقنى قەستلىدى. ئۇ مەزەمزاتنى بۇ قوشۇننىڭ يېرىمىنى ئەكېلىشكە پەرمان بېرىپ ئۇلارنى قورالسىزلاندۇردى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىمۇ قالغان بەش يۈز لەشكىرى بىلەن يوقاتماقنى قەستلىگەندە، ئۇ بۇ قاپقانغا چۈشمىدى، بەلكى تۇڭگانلارنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل تېپىپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى. بۇ قوزغىلاڭغا زۇلۇمنى ھارغۇچە تارتقان كەڭ ئەمگەكچى دېھقانلار، ھۈنەرۋەنلەر قوشۇلدى. بۇ قوزغىلاڭ كۆرەدىكى سۈرگۈن قىلىنىپ كەلگەن خەنزۇلار (چەنپەنلەر) قوزغىلىڭى بىلەن ساندىخوزىدىكى خۇيزۇلار قوزغىلىڭى باستۇرۇلغان، ئۇلار رەھىمسىزلەرچە قىرىلغان پەيتتە پارتلىغانىدى. ئىلىدىكى قورغاس مازار، قاينۇق، كان، جاغىستاي، چۈنجا، شۇڭقار، كەتمەن، سۇلتان ۋەيس، ئارا ئۆستەڭ، ئاقتۆپە، ئىبراھىم يۈزى، توققۇزتارا، نىلقا قاتارلىق نەچچە ئون قەدىمىي يېزا، قەلئە خەلقىمۇ

ئاتلاندى. بۇلار ئىچىدىن ئاجايىپ پالۋانلار، باھادىرلار چىقتى. بۇلارنىڭ كۆپ قىسمى كەتمەندىن باشقىنى بىلمەيدىغان قاراتورۇك ئادەملەر ئىدى. قوزغىلاڭ باشچىلىرىدىن ئابدۇرۇسۇل بەگ، ناسىر ئەلەم، شەمسىدىن خەلپەم، سادىر پالۋان، ئەلا پالۋان، ئابدۇللىتىپ خەلپەم، موللا شاۋكەت ئاخۇن، توقلەك بەگ، ئەمىرشاھ، ئىسھاق بەگ، ئەخمەت خەزىنىچى قاتارلىقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغانلار تامامەن ئاددىي ئادەملەر، ئەمگەكچىلەر ئىدى. ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم غۇلجا شەھىرى مەدرىس مەھەللىسىدىن بولۇپ، مۆمىن، پازىل، ئىنسابلىق، پەزىلەتلىك ئۆلىما، شەرىئەت ئىلمىنى توغرا، مۇكەممەل ئىگىلىگەن ۋە بەجا كەلتۈرگەن، ئادالەتلىك شەرىئەت ھۆكمىنى توغرا چىقىرىدىغان قازى ئىدى. خۇدىيار يۇزىلىك موللا سالىش ئىمام چوڭقۇر بىلىم ئىگىسى، پەزلى كامالەتلىك، ئىنسابلىق، پاراسەتلىك، مۇلايىم، دىلى نازۇك ئالىم بولۇپ، ئۆمرىنى ئىلىم - مەرىپەتكە بېغىشلىغان ئېگىز بويلۇق، ئاپئاق ساقاللىق ئاق يۈزلۈك ئادەم ئىدى. بۇ زات 78 ياشتا ئۆز ئەجىلى بىلەن ۋاپات بولدى. ئارا ئۆستەڭلىك شەمسىدىن خەلپەم چوڭقۇر بىلىملىك، تارىخ، جۇغراپىيە، تىل - ئەدەبىياتنى تولۇق بىلىدىغان ئۇستاز، جاپا - مۇشەققەتلىك تۇرمۇشقا كۆنۈككەن، نۇرغۇن شاگىرت يېتىشتۇرگەن ئادەم ئىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ مەدرىس مەھەللىسىدىن بولۇپ، قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ كامالەتكە يەتكەن، ئەقىل - ئىدراكلىق، تەدبىرلىك باھادىر كىشى ئىدى. قازانچى مەھەللىلىك ئابدۇللىتىپ خەلپەم نۇرغۇن بىلىم ئالغان، پېشانە تەرىنى تۆكۈپ دېھقانچىلىق قىلىپ جان باققان، غېرىب - غۇرۋا، يېتىم - يېسىرلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇپ كەلگەن ئادەم ئىدى. ئۇ ئەتراپىغا ھاپىزلارنى توپلاپ، مەشرەپ، نەۋائى، فۇزۇلى قاتارلىقلارنىڭ نەزمىلىرىنى ئوقۇتاتتى. موللا شاۋكەت ئاخۇن شەرىئەت ئىلمى، قائىدە - يوسۇنلارنى پىششىق بىلىدىغان، ئېتىقادى چىڭ، تەقۋادار، شۇنداقلا گۇمانخور، شۆھرەتپەرەس كىشى بولۇپ، خوجىلارنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، ئېغىر ئۇرۇش پاجىئەلىرىگە سەۋەبكار بولغانىدى. ئەزىز پالۋان ساۋادى يوق، ئەمما ئاجايىپ زېھىنلىك، قارام، باتۇر كىشى ئىدى. ئۇ ئاقتۆپىلىك بولۇپ، كىچىكىدىن چېلىشىپ چوڭ بولۇپ،

پالۋان ئاتالغان، دوستى قوۋاش پالۋان بىلەن بىللە چار پادىشاھنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق تاجاۋۇزىنى تارمار قىلغان. ئۇ ئىككىسى ۋەتەننى قوغداش يولىدا قۇربان بولدى. توقىلەك بەگ چۆجا يېزىسىدىن. ئابدۇرۇسۇل بەگدىن لەشكىرىي بىلىم ئالغان، ئاددىي دېھقان ئوغلى ئىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنى چۆنجىنىڭ بېگى قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. ئۇ چۆنجا، شوڭقار، كەتمەن ياشلىرىدىن قوشۇن تۈزۈپ، ئۇلارغا لەشكىرىي بىلىم بەرگەن. بۇ ياشلار چار پادىشاھقا قارشى ئاخىرغىچە جەڭ قىلىشتى.

قوزغىلاڭ تۆگجى خاننىڭ تەسلىمچىلىك سىياسىتى، چار پادىشاھنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتى تۈپەيلى بۇ ئىككى پادىشاھ تەرىپىدىن باستۇرۇلدى. بىراق، قوزغىلاڭ بىر يۈز يىگىرمە يەتتە پالۋاننى تاۋلاپ يېتىشتۈرۈپ بەردى. بۇ پالۋانلار پادىشاھلىق تۈزۈمگە، تاجاۋۇزچىلىققا قارشى جەڭلەردە قۇربان بولدى. بۇلاردىن ۋەلى باي، موللا بىلال، نۇردۇن، سالىش ئىمام، شەمسىدىن خەلپەم قاتارلىقلارلا بۇ پالۋانلارنىڭ تارىخىنى يېزىپ قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇلار كېيىن ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلدى. نۇردۇن شوتىغا كېلىپ ماكانلاشتى. باتۇرخان بىلەن گۈلنۇردىن بولغان ئابلىز دېگەن ئوغۇل شوتا تارىخىنى يازدى. ئۇنىڭ ئىنىسى مىجىت ئاقسۇ يېزىسىدا دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ بالىلىرىغا بوۋىسى ئەلا پالۋان، موممىسى شىبە ئاپئاق ھەققىدە ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى.

1989 - يىلى 10 - ئايدىن 1990 - يىلى 4 - ئايغىچە غۇلجىدا يېزىلدى
1990 - يىلى 12 - ئايدىن 1991 - يىلى 3 - ئايغىچە ئۈرۈمچىدە تۈزىتىلدى

Document generated by Anna’s Archive around 2023-2024 as part of the DuXiu collection (https://annas-blog.org/duxiu-exclusive.html).

Images have been losslessly embedded. Information about the original file can be found in PDF attachments. Some stats (more in the PDF attachments):
{
"filename": "5aSp5bGx5YuH5aOrIOe7tOWQvuWwlOaWh180MDE4MzQ4My56aXA=",
"filename_decoded": "\u5929\u5c71\u52c7\u58eb \u7ef4\u543e\u5c14\u6587_40183483.zip",
"filesize": 26568055,
"md5": "afcdff0c59f7fca66939ced3f1d325f1",
"header_md5": "910c40a131657cb056c2e6abdde17736",
"sha1": "da31b8f41b6360b5dda447f51058efba19588002",
"sha256": "c2f53d42428237c40e8d474b07247d0c117eac765babbc57990b3ea933194915",
"crc32": 1943470029,
"zip_password": "",
"uncompressed_size": 27098308,
"pdg_dir_name": "\u2560\u221e\u2554\u255c\u2559\u252c\u2569\u2510
\u256c\u00bc\u256c\u00df\u2562\u221a\u256c\u2500_40183483",
"pdg_main_pages_found": 438,
"pdg_main_pages_max": 438,
"total_pages": 444,
"total_pixels": 1661526720,
"pdf_generation_missing_pages": false
}